

МУҲАҚКИҚИ ҶАВОН
донишгоҳи миллии тоҷикистон
2023. №6

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2023. №6

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2023. №6



МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2023

**ДОНИШГОХИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН
МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН»**

Муассиси мачалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

**Хушваҳтзода Қобилҷон
Хушваҳт**

Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

**Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич**

Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

**Исмонов Кароматулло
Бадридинович**

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр,
баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад

Доктори илмҳои техникӣ, профессор

**Солиҳов Давлат
Қуватовиҷ**

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Сатторов Абдуманон

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Файзуллоев Эркин

Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия

Фатхуллоевич

Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети
геологии ДМТ

Расулиён Қаҳҳор

Доктори илмҳои таъриҳ, профессор

Кучаров Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти
навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Дӯстов Ҳамроҳон
Ҷумаевич**

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии
муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Нағзибекова
Мехриниссо Бозоровна**

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносӣ умумӣ ва
типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ

**Низомова Тухфамо
Давлатовна**

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

**Одинаев Фурқат
Фарҳодович**

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

**Сотиволдиев Рустам
Шарофович**

Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

**Сафарализода Ҳучамурод
Қудус**

Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ

**Раҷабов Имомиддин
Ширинович**

Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ

**Нуриддин Парвин
Раймалиҳон**

Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент

**Хочиматова Гулҷеҳра
Масаидовна**

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

**Устоев Мирзо
Бобоҷонович**

Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологии одам ва
ҳайвонҳо, факултети биологии ДМТ

Мачалла дар Маркази табъу нашр, баргардон
ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2023©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджен	Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)
------------------------------	---

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов	Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)
---------------------	---

Сафармамад

Муборакшоевич

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло	Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета
----------------------------	--

Бадридинович

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о.профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Сотиволдиев Рустам Шарофович	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Ширинович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2023

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda	<i>Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)</i>
-----------------------	--

Qobiljon Khushvakht	
----------------------------	--

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamatov	<i>Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University</i>
---------------------	---

Safarmamat	
-------------------	--

Muborakshoevich	
------------------------	--

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo	<i>Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University</i>
----------------------------	--

Badridinovich	
----------------------	--

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of technical sciences, Professor</i>
----------------------------	--

Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
----------------------------------	---

Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
----------------------------	---

Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty</i>
---------------------------------------	---

Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor</i>
------------------------------------	---

Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of historical Sciences, Professor</i>
-------------------------	---

Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
--------------------------	---

Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of philological sciences,</i>
-------------------------------------	--

Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
----------------------	--

Nagzbekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
--	--

Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
------------------------------------	---------------------------------------

Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, assistant professor</i>
-----------------------------------	--

Safarovizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
--	--

Sotivoldiev Rustam Sharofovich	<i>Doctor of law, Professor</i>
---------------------------------------	---------------------------------

Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of law, Professor</i>
------------------------------------	---------------------------------

Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
--------------------------------------	--

Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, assistant professor</i>
------------------------------------	---

Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of pedagogical sciences, Professor</i>
--	--

Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological sciences, Professor</i>
----------------------------------	---

Address of the Publishing center:
 734025, Republic of Tajikistan,
 Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Phone: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2023

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

ИСЛОҲ ВА ТАҒӢИРИ АБӮТИ ШОИРОН ДАР “РИ҃҃-УШ-ШУАРО”-И ВОЛАИ ДОҒИСТОНӢ

**Ёрмуҳамедова Ш.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Тазкираи “Ри҃҃-уш-шуаро” маъруфтарин асари Волаи Догистонӣ ба шумор меравад. Волаи Догистонӣ дар тазкираи “Ри҃҃-уш-шуаро” афкори адабӣ, назарии хешро баён намуда, ҳусну қубхи ашъори шоиронро муайян кардааст. Яке аз роҳҳои ифодаи афкори назарию адабии Волаи Догистониро мо дар ислоҳ ва тағӣири абӯти чудогонаи бархе аз шоирон мушоҳида намудем. Чуноне ки маълум гардид, Волаи Догистонӣ абӯт ва ё мисраҳои чудогонаи бархе аз шоиронро, ки аз лиҳози соҳтор ва маъно нуқсон доштаанд, инкор намуда, гунаи дуруст, мувоғиқ ва беҳтари худро пешниҳод намудааст. Даровардани тағӣироту ислоҳи байт ва ё мисраи чудогона аз тарафи Вола аз маҳорати хуби шеършиносиву шеърнависии ӯ дарак медиҳад.

Ин нуктаро донишманди Эрон Шариф Ҳусайн Қосимӣ дар мақолааш бо номи “Муқаддимае бар “Ри҃҃-уш-шуаро” зикр намуда, ба муаллифи тазкира барои ин иқдомаш баҳои баланд додааст. Нигоштаи ӯро ин ҷо айнан овардан бамаврид аст: “Вола бо баҳрагирий аз завқу қариҳаи олии худ дар шеър бархе аз абӯти шоиронро тағӣир додаву онҳоро тармим кардааст, ба гунае ки соҳибназарону пажуҳишгарон метавонанд ин часорати адабии муаллифро ситоишу тақдир кунанд, зоро пешниҳодҳои вай дар бораи тармиими ашъор на танҳо бачову мантиқӣ аст, балки ин иқдоми вай асоси абӯти тағӣирёфтаро аз лиҳози забон, муҳтаво ва таъсири он бар зехну фикри хонанда рӯҷӯону (бартарӣ) тарфеъ (боло бурдан) баҳшидааст” [10, с.101].

Муаллифи тазкира дар ин мавриҷҳо андешаашро ба воситаи ҷумлаҳои “Ба эътиқоди роқими хуруф агар мисраи охирро чунин бихонанд, беҳтар аст.”, “Мисраи аввал ин қисм беҳтар аст.”, “Мисраи аввал агар чунин бихонанд, беҳтар аст.” ва амсоли инҳо пешниҳод соҳтааст. Дар ин мавриҷҳо муваффақ ҳам гардидааст, ки ин аз маҳорати баланди шеършиносии тазкиранигор оғоҳӣ медиҳад.

Аз маводҳое, ки ба даст овардем, маълум гардид, ки Волаи Догистонӣ дар бораи аҳволи шоироне, ки ашъори онҳоро мавриди ислоҳ қарор додааст, ё маълумоте надодааст ё хеле маълумоти кам овардааст ва асосан бо овардани як ё ду байт аз намунаи ашъори онҳо иктифо кардааст.

Пеш аз ҳама, Волаи Догистонӣ дар мавриди риоя накардани санъати мурооти назир ё муроотунназир дар шеър ба ислоҳ пардохта, гунаҳои олӣ пешниҳод кардааст. Тавре ки маълум аст, санъати мурооти назир ё муроотунназир, ки дар сарчашмаҳои адабиётшиносӣ бо номҳои таносуб (таносуби сухан), тавғиқ (мувоғиқат), эътилоф (бо яқдигар пайвастан) ва талғиқ (бо ҳам овардан) низ зикр гардидааст, чунон аст, ки шоир ё нависанда калима ва ибораҳоеро меорад, ки аз ҷиҳати мазмун бо ҳам хеле наздиканд, яъне бо ҳамдигар муносибат доранд.

Вожаи “таносуб” дар “Фиёс-ул-лугот” ба маъни “ба ҳам муносибат доштан” омадааст [1, с.209]. Маъни истилоҳии он низ аз маъни лугавиаш сарчашма мегирад. Тӯрақул Зехнӣ дар “Санъати сухан” маъни истилоҳии таносубро чунин шарҳ додааст: “Таносуб яке аз санъатҳои бадеии маънавист. Аз рӯйи талаботи ин санъат, суханвар дар асара什 бояд чунон калимаҳоеро истифода намояд, ки муносибат дошта бошанд ва яке дигареро пурра карда тавонад. ... Санъати таносуб ба шоиру нависанда имкон намедиҳад, ки дар сухан аз калимаи бегонаю нодаркор истифода намоянд” [6, с.168].

Устод Урватулло Тоиров дар китобаш “Каломи манзум” ин санъатро чунин баҳогузорӣ кардааст: “Тамоми донишмандони илми бадеъ мурооти назирро асоси ҳамаи санъатҳои бадеъ донистаанд. Риояи таносуби сухан ба хунари шоир саҳт вобаста буда, шоири муқтадир, маҳз ба воситаи алоқа ва робитаи мантиқии калимаҳои овардааш моҳияти гоявии шеърашро ба хонанда ва шунаванда расонида метавонад. Шоир дар як байт бояд калима ва таъбирҳоеро зикр намояд, ки аз эътибори маъно ба ҳам саҳт вобаста бошанд. ...Риояи таносуби сухан яке аз воситаҳои асосии хубтару беҳтар ифода кардани маъно мебошад” [7, с.223].

Волаи Догистонӣ рубоии Мир Сахии Розиро, ки чунин аст,:
Мерафтаму хуни дил ба роҳам мерехт,
Дӯзах-дӯзах шарап зи оҳам мерехт.
Меомадаму зи шавқи он гулшанрӯй
Саҳро-саҳро гул аз нигоҳам мерехт [3, с.368].

оварда, чунин навиштааст: “Агар мисраи охирро чунин бихонанд, беҳтар аст:

Чаннат-чаннат гул аз нигоҳам мерехт” [3, с.369].

Дар рубоии мазкур муаллифи тазкира таркиби “чаннат-чаннат”-ро ба хотири таносуби маънӣ пайдо карданаш бо таркиби “дӯзах-дӯзах” ба ҷойи таркиби “саҳро-саҳро” гузоштааст.

Ё байти дуюми рубоии Муъмини Абарқӯҳиро, ки ин аст,:
Чон сарфи ғамони бешуморат кардам,
Сар бар сари роҳи интизорат кардам.
Оlam-olam ашқи вафо боридам,
Дарё-дарё гуҳар нисорат кардам [5, с.219].

ниز барои дуруст гардидани таносуби сухан тағиیر додааст. Гунаи соҳтаи Воларо манзур месозем:

Дарё-дарё ашқи вафо боридам,
Киштӣ-киштӣ гуҳар нисорат кардам [5, с.219].

Дар гунаи дуюм Волаи Догистонӣ ба ҷойи таркиби “олам-олам” “дарё-дарё” ва ба ҷойи таркиби “дарё-дарё” “киштӣ-киштӣ”-ро мавриди истифода қарор додааст. Дар натиҷа калимаҳои “дарё”, “ашқ”, “боридан” дар мисраи аввал ва “киштӣ”, “гуҳар”, “нисор кардан” дар мисраи дуюм пайванди маънои қавӣ пайдо кардаанд. Алҳақ, муаллифи тазкира беҳтар гуфта.

Ҳамчунин, дар мавриди ин байти Мавлоно Сойирӣ (ки аз ашъори ў факат ҳамин байтро ёдовар гардидааст):

Зоҳид чу дид дар кафи соқӣ пиёларо,
Бар бод дод тоати ҳафтодсоларо [3, 314].

чунин нигоштааст: “Ба эътиқоди роқими ҳуруф, агар ба ҷойи “бар бод дод” “бар об дод” бихонанд, беҳтар аст” [3, с.314]. Агар гунаи муаллифро аз назар гузаронем, бо иваз кардани таркиби “бар бод дод” ба таркиби “бар об дод” ба маъни шеър ҳалале ворид нагашта, баръакс, калимаи “об” бо калимаҳои “каф”, “соқӣ”, “пиёла” дар мисраи аввал таносуб пайдо мекунад. Метавон гуфт, ки гунаи муаллифи тазкира қобили пазириш аст.

Дар мавриди дигар Волаи Догистонӣ абёти ноқису номукаммалро ислоҳ намудааст. Соҳиби тазкира байти зерини Мавлоно Нурро:

Туро нилуфарй пироҳану ман монда ҳайронаш,
Ки сар бар мезанад хуршед ҳар рӯз аз гиребонаш [5, с.322].

оварда, чунин нигоштааст: “Ба эътиқоди роқими ҳуруф, агар мисраи ахирро чунин бихонанд, беҳтар аст:

Ки чун сар мезанад хуршед ҳар рӯз аз гиребонаш” [5, с.322].

Агар мо байти муаллифи асосиро ба наср баргардонем, чумла чунин шакл мегирад: Ту пироҳани нилуфарй дориву ман ҳайронаш мондаам, ки хуршед ҳар рӯз аз гиребонаш сар бар мезанад. Чунон ки маълум гардид, чумлаи пайрав ноқис ва номукаммал аст. Агар байти муаллифи тазкираро ба наср баргардонем, ин навъ чумлаи мураккаби омехта ҳосил мегардад: Ту пироҳани нилуфарй дориву ман ҳайронаш мондаам, ки чи гуна хуршед ҳар рӯз аз гиребонаш сар мезанад. Дар ин байти муаллифи тазкира чумлаи пайравро пурра гардонда, сабаби ҳайронии мубтадо (ман)-ро равшантар сохтааст. Дар натиҷа чумлаи пайрави мубтадо бар эзоҳи чумлаи содаи дуюм омада, фикр возеҳтар баён гардидааст.

Тазкиранигор ба мисраи нахусти як байти Мирзо Низом Даствайи Шерозӣ, ки чунин аст:

Барои роҳати худ доғ мениҳам бар тан,
Ки ҳар кучо наниҳам доғ, бештар сӯзад [5, с.344].

каме тағијирот дароварда, мазмуни байтро равшантар гардонидааст:

Барои роҳати худ доғи ў ниҳам бар тан [5, с.344].

Вола ба саволи “доғи кӣ?” ҷавоб гардонида, муайянкунанда (ӯ) ва муайяншаванда (доғ)-ро равшан сохтааст.

Ба андешаи муаллифи “Риёз-уш-шуаро” байти зерини Фатҳии Маликободиро баръакс низ метавон хонд:

Дар иқлими қаноат кардаам ҷо бар сари кӯе,
Ки он ҷо шоҳ агар по мениҳад, дарвеш мегардад [4, с.354].

Гунаи пешниҳоднамудаи Вола ин аст:

Ки гар он ҷо гадо по мегузорад, шоҳ мегардад [4, 354].

Бо вучуди он, ки Волаи Догистонӣ гунаи худро беҳтар донистааст, гунаи дуюм мантиқан дуруст намеояд. Зоро гадо худ дар қаноат зиндагӣ мекунад, бо ҳар чизе, ки ба ў медиҳанд, шукргузор мегардад. Бешак, гадо кайҳо дар ин иқлим по гузошта. Ин шартгузориҳо танҳо баҳри шоҳ буда метавонад, ки агар ба ин иқлим ошно гардад, дарвеш хоҳад шуд. Байти асл қобили пазириш аст.

Дар баъзе маворид соҳиби тазкира сабаби тағијироти даровардаашро ба шеър худ баён намудааст. Барои мисол байти зерини Форигии Ҳиравиро дида мебароем:

Ишқи ту дигар арбада бо ҷони кӣ дорад?
Дасти ситамат боз гиребони кӣ дорад?
Гар ёр нашуд, Форигӣ, аз ҳоли ту оғаҳ,
Ӯ оғаҳӣ аз ҳоли парешони кӣ дорад? [4, с.351]

Муаллифи тазкира мисраи аввали байти дуюми рубоии мазкурро чунин беҳтар донистааст:

Чоно, нашавад Форигӣ аз ҳоли ту оғаҳ [4, с.351].

Волаи Догистонӣ сабабашро ин гуна шарҳ додааст: “Зеро ки лафзи “тар” мониъи рабти мисраин аст” [4, с.351].

Ё чунин равандро дар ин байти Шоҳ Султонмуҳаммади Худобанда метавон дид:

Чу акси абруи ў дар дили хароб намояд,
Хилоли ид бувад, к-аз шафақ дар об намояд. [3, с.374]

Муаллиф сабаби ба кор бурдани таркиби “дили хароб”-ро ба табъи хароб доштаи шоир алоқаманд дониста, чунин қайд намудааст: “Чун табъи мубораки он мағфур ба харобӣ майл дошта, лиҳозо, дар ин ҷо ҳам ба кор фармудаанд ва илло чӣ монеъ дошт, агар мисраи аввалро чунин мефармуд:

Чу акси абруят, эй моҳ, дар шароб намояд” [3, с.374].

Вола намоён шудани акси абруйи ёрро дар дили хароб лоиқ надониста, баръакс, онро дар шароб, ки мояи хушхолист, дидан меҳоҳад. Ғайр аз ин, муаллиф таркиби “абруи ў”-ро равшан сохта, ба “абруи моҳ”, яъне абруи ёр бадал бинмудааст.

Акнун байти Мавлоно Мақсуд Ҳурдаи Коширо меорем:

Аз он лаб як сухан, як ҳарфу як дашном меҳоҳам,
Такаллуф бартараф, имрӯз аз он лаб ком меҳоҳам [5, с.199].

Ба ақидаи Волаи Догистонӣ мисраи нахусти ин байтро чунин хонанд, беҳтар аст:

Аз он лаб ё сухан, ё ҳанда, ё дашном меҳоҳам [5, с.199].

Соҳиби “Риёз-уш-шуаро” дар муқобили байти поини Зиёни Шуштарӣ низ гунаи худро пешниҳод кардааст:

Мепарад ҷашми ғамам, оҳ, бар онам, ки дигар
Ҳасратолуда ба рӯйи ту назар ҳоҳам кард [3, с.691].

Вола дар ин байт иваз шудани таркиби “оҳ, бар онам”-ро дар мисраи аввал ба таркиби “нест яқинам” хубтар арзёбӣ намудааст:

Мепарад ҷашми ғамам, нест яқинам, ки дигар [3, с.691].

Аз назари муаллифи тазкира, мисраи аввали ин байти Мирзо Иброҳими Сифоҳониро:

Магӯ, эй ҳамнишин, ҳоли дилам, то ҷанд ҳоҳӣ гуфт:
Нашуд имшаб маҷоли гуфтугӯ, ин бор ҳоҳам гуфт [2, с.176].

ин қисм хондан беҳтар аст:

Бигӯ, эй ҳамнишин, ҳоли дилам, то ҷанд мегӯй [2, с.176].

Тазкиранигор ин байтро аз ашъори Мир Мақбул:

Аз барои ту ба ҳар қас, ки шудам саҳтсухан,
Ту шудӣ ёри ваю душманияш монд ба ман [5, с. 92].

Оварда, чунин қайд кардааст: “Мисраи аввал агар чунин хонанд, беҳтар аст:

Аз барои ту ба хар кас, ки шудам ман душман” [5, с. 92].

Нигорандай тазкира абёти шоирони сохибдевонро низ мавриди ислоҳ қарор додааст. Барои мисол ин байти Мавлоно Оҳиро диде мебароем:

Танат озурда агар соҳт қабо,
Банд аз банди қабо соз чудо [2, с.175].

Ба андешаи Вола: “Мисраи аввал чунин беҳтар аст:

Гар тани нозукат озурд қабо” [2, с.175].

Волаи Догистонӣ байте аз ашъори Қозӣ Абдуллоҳи Розиро оварда,:

Ду рӯз шуд, ки вафо мекунад, намедонам,
Ки то чӣ маслиҳат он шӯҳи бевафо дид?! [4, с.514]

Чунин зикр кардааст: “Ба эътиқоди роқими ҳуруф агар мисраи охирро чунин бихонанд, беҳтар аст: Дар ин чӣ маслиҳат..., ило охириҳи” [4, с.514].

Ин что овардани байте аз Мир Вайсиро ҳам мувофиқ шумурдем:

Хоҳам имшаб ба ту афсонай дил арз кунам,
Лек ҷашми сияҳат бар сари хоб аст имшаб [5, с.455].

Аз нуқтаи назари Вола, мисраи дуюми байти овардашударо чунин хондан хубтар менамояд:

Лек ҷашмони туро майл ба хоб аст имшаб [5, с.455].

Ҳамин тавр, Волаи Догистонӣ андешаашро ба воситаи ислоҳ ва тағйири шеъри шоирон ифода намудааст, ки ин маҳорати баланди шеърнависию шеършиносӣ ва интиқодии шоирро нишон медиҳад. Бо ин равиш Вола тавонистааст нигоҳашро пешниҳод намояд ва абёти чанде аз шоиронро ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам соҳтори шеър ислоҳ кунад ё тағиیر дихад ва гунаи мувофиқи ҳудро пешниҳод созад. Дар ин маврид Вола муваффақ ҳам гардидааст. Омӯҳтани ин ва дигар андешаву нигоҳҳои шоир дар тазкирааш масъалаи муҳимму саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Фиёсуддин, Муҳаммад. Фиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди якум. Алиф – шин / Муҳаммад Фиёсуддин; таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзехот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1987.
2. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди якум / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқики Муҳсин Ноҷиҷ Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луготу тавзехот доктор Мисбоҳиддини Нарзиқул. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Офсет, 2018.
3. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди дуюм / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқики Муҳсин Ноҷиҷ Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луготу тавзехот доктор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода И момкуловна. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Полиграф групп, 2018.
4. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди сеюм / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқики Муҳсин Ноҷиҷ Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луготу тавзехот доктор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода И момкуловна. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Эр-граф, 2018.
5. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди ҷаҳорум / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқики Муҳсин Ноҷиҷ Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луготу тавзехот доктор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода И момкуловна. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Паёми ошно, 2019.

6. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978.
7. Тоиров, У. Каломи манзум / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи озод, 2005.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (Иборат аз ду ҷилд). – Ҷилди 1. – Душанбе, 2008.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Ҷ. 2. – Душанбе, 2008.
- برگرفته از سایت Library.tebyan.net (ارجح. 71 ل 120) 10. قاسمی، شریق حسین. مقدمه‌ای بر ریاض الشعرا / شریق حسین، قاسمی. : انترنی

ИСЛОХ ВА ТАГИИРИ АБЁТИ ШОИРОН ДАР “РИЁЗ-УШ-ШУАРО”-И ВОЛАИ ДОГИСТОНӢ

Мақола ба баррасии яке аз роҳҳои ифодаи афкори назарию адабӣ – ислоҳ кардан ва тагиир додани абёти шоирон дар тазкираи “Риёз-уш-шуаро” баҳшида шудааст. Ба ин нуктаи назари шоир дар баъзе ҷойҳо ишора шуда бошад ҳам, ба таври пурра омӯхта нашуда буд. Бо ин роҳ муҳаққиқ маҳорати хуби шеършиносӣ ва назари интиқодии Волаи Догистониро муайян кардааст. Муҳаққиқ ҳулоса кардааст, ки омӯхтани ин ва дигар афкори Волаи Догистонӣ масъалаи муҳимму саривактӣ ба шумор меравад.

КАЛИДВОЖАҲО: “Риёз-уш-шуаро”, абёти шоирон, ислоҳ, тагиир, афкор, тазкира.

ИСПРАВЛЕНИЕ И ИЗМЕНЕНИЕ СТИХОВ ПОЭТОВ В «РИЯЗ-УШ-ШУАРО» ВОЛА ДАГЕСТАНИ

Статья посвящена рассмотрению одного из способов выражения теоретико-литературного мнения – исправления и изменения стихотворений поэтов в антологии «Рияз-уш-шуаре». Хотя эта точка зрения поэта кое-где упоминалась, она не была изучена в полной мере. Таким образом, исследователь определил хорошие поэтические способности и критический взгляд Вола Дагестани. Исследователь пришел к выводу, что изучение этого и других мнений Вола Дагестани является важным и своевременным вопросом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: “Рияз-уш-шуаро”, стихи поэтов, исправление, изменение, мнение, антология.

CORRECTION AND CHANGE OF VERSES OF POETS IN “RIYAZ-USH-SHUARO” OF VOLA DAGESTANI

The article is devoted to the revive of one the ways of expressing theoretical and literary opinion – correcting and changing the verses of the poets in the anthology of “Riyaz-ush-shuaro”. Although this point of view of the poet was not studied in full. In this way, the researcher has determined the good poetic skills and critical view of the Vola Dagestani. The researcher concluded that studying this and other opinions of Vola Dagestani is an important and timely issue.

KEYWORDS: "Riyaz-ush-shuaro", poems of poets, correction, change, opinion, anthology, critical.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрмуҳамедова Шаҳло Зафаршоҳовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 934166633.

Сведения об авторе: Ёрмуҳамедова Шаҳло Зафаршоҳовна – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934166633.

Information about the author: Yormukhamedova Shahlo Zafarshohovna – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone (+992) 934166633.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТО҆ИКӢ

**Сояева М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар омӯзиши забонҳо хуб донистани грамматикаи забон нақши муҳим мебозад, ки мавзуи интихобкардаи мо низ маҳз фарогирандаи яке аз қисмҳои муҳимми грамматики ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз масъалаҳое, ки таваҷҷуҳи ҷиддии забоншиносонро ба ҳуд ҷалб кардааст, мавзуи сифати феълӣ маҳсуб меёбад. Сифати феълӣ шакли тасрифнашавандай феъл буда, аломати предметро дар яке аз замонҳо нишон медиҳад. Он ба шахсу шумора далолат намекунад. Сифати феълӣ бо алломатҳои морфологӣ ва ситаксисии ҳуд дорои ҳам хусусиятҳои феълӣ ва ҳам сифатӣ мебошад ва ин сабаби он гардидааст, ки чунин ном гирифтааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ сифати феълӣ ду замон – ҳозира ва гузашта дорад, дар забони тоҷикӣ бошад, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-ојнда, ҳозираи муайян ва оянда мавҷуд аст. Маъмулан, дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ ҳамаи хусусиятҳои исм, аз ҷумла

шумора, артикли муайянию номуайяний, пешоянду пасоянд қабул ва вазифаҳои синтаксисии онро адо мекунанд. Ҳамин тавр, шакли феълие, ки амал ё ҳолати ба ягон шахсу предмет алоқамандро ҳамчун аломати он дар яке аз замонҳо мефаҳмонад, сифати феълӣ ном дорад.

Дар забони англисӣ чуноне ки дар боло зикраш рафт, оид ба мавҷудияти ду сифати феълӣ: сифати феълии I ва II сухан мекунанд. Бояд қайд кард, ки ҳарчанд дар забоншиносии мусосири англис маъсалаҳои умдаи сифати феълӣ ҳаллу фасли худро ёфта бошанд ҳам, дар забоншиносии тоҷик баъзе ҳусусиятҳо ва намудҳои сифати феълӣ ба омӯзиш ниёз дорад. Таҳқиқ ва омӯзиши муаммоҳои зикргардидаи сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ пайдоиши баъзе навғониҳоро тақозо менамояд. Аз ҳамин лиҳоз, ба ақидаи забоншиносон баъзе мағҳумҳо ба монанди “сифати феълии ҳамзамон”, “сифати феълии ифодакунандай амали қабл аз амали навбатӣ иҷрошуда” ва “сифати феълии ифодакунандай амали пас аз амали навбатӣ иҷрошуда” бо максади қиёс намудани гунаҳои сифати феълии забони англисӣ бо забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Аз нуқтаи назари забоншиносон К.Усмонов ва Р. Ибрагимова дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ ба се навъ ҷудо мешавад:

1. Қаблӣ (гузашта);
2. Ҳамзамонӣ (ҳозира);
3. Минбаъда (оянда) [Усмонов 2017].

Сифати феълӣ дар ҳар ду забон мавҷуд аст. Таҳти мағҳуми “сифати феълӣ” шакли феълиеро бояд фаҳмид, ки он амал ё ҳолати предметро чун аломати он ифода менамояд. Чунин аломат замони худро надорад. Замони он аз рӯйи замони феъл-ҳабари чумла муайян карда мешавад. Сифатҳои феълӣ дар чумла ғайр аз вазифаи асосиашон, чун исм низ кор фармуда мешаванд. Дар қитоби забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАҲТ 1973, 330) сифати феълӣ ба замони гузашта, ҳозира, ҳозира - оянда, ҳозираи муайян ва оянда ҷудо карда шудааст. Ба категорияҳои асосии феъл соҳиб будани сифати феълиро ба назар ғирифта, онро ба ғурӯҳи феъл дохил мекунанд ва яке аз шаклҳои номии феъл мешуморанд.

Аз рӯйи ҳосияти шаклсозияшон феълҳои забони англисӣ ба ду ғурӯҳи қалон ҷудо мешаванд:

1. Феълҳои дуруст;
2. Феълҳои нодуруст.

Феълҳои дуруст шакли Participle II (сифати феълии замони гузашта) – ро тавассути пасванди “- ed” бунёд мекунанд. Ин пасванд ба шакли луғавии феъл илова карда мешавад:

Play – бозӣ кардан **played** – бозида, бозикарда

Stop – боздоштан **stopped** – боздошта, боздошташуда

Феълҳои нодуруст шакли Participle II – ро бо се роҳ месозанд:

1. Тавассути ҳамроҳ кардани пасванди – **en** ба шакли луғавии феъл:

take - ғирифтан **taken** – ғирифташуда, ғирифта

write - ҳавиштан **written** - ҳавишташуда, ҳавишта

bite - газидан **biten** – газида, газидашуда

2. Ба воситаи тағиир додани як ё ду овози доҳили решави феъл:

Send - фиристодан **sent** – фиристодашуда, фиристода

Hear - шунидан **heard** – шунидашуда, шунида

Drink - нӯшидан **drunk** – нӯшидашуда, нӯшида

3. Аз байни феълҳои нодуруст якчанд феъле ҳаст, ки дар шакли Participle II ба ягон тағиирот дучор намешаванд:

put - гузаштан

put – гузашташуда

cut – буридан

cut – буридашуда

let – иҷозат додан

let – иҷозатдодашуда

cost – арзиш доштан

cost - арзишдошта

Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ бо се роҳ соҳта мешавад:

1. Бо роҳи ба асоси замони гузаштаи феъли асосӣ ё ёридиҳанда ҳамроҳ кардани пасвандҳои **-a** ва **-aгӣ**: себи рехта, одами хондагӣ, ҳавопаймои паридастода, дастхати гум шуда рафтагӣ.

2. Бо роҳи ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ кардани пасванди **-анд**: оҳуи рамида, омӯзгори имтиҳон қабулкунанда.

3. Бо роҳи ба масдар ҳамроҳ кардани пасванди **-ӣ**: тухфаи бурданӣ, суханони гуфтаниӣ, ҳалвои хӯрданӣ, манзараи диданиӣ.

Сифатҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ *гузаранд* ва *монда* мешаванд. Аммо ин ҳосияти сифати феълӣ дар сифатҳои феълии забони англисӣ ба назар намерасанд. Сифатҳои феълии монда ҳам монанди дигар феълҳо бо пасванди «–он» ба гузаранд мубаддал мегарданд: Хандида - хандонда, мегаштагӣ – мегардондагӣ ва монанди инҳо.

Агар пасванди “**–он**” ба сифатҳои феълии гузаранд ҳамроҳ шавад, шакли гузарандай бавоситаи онҳо ҳосил мешавад: *пӯшида* – *пӯшонда*, *шунида* – *шунавонда* ба монанди инҳо. Ҳусусиятҳои монда ва гузаранд доштани сифатҳои феълӣ ба категорияҳои тарзҳои феъл вобаста аст.

Забоншинос К. Усмонов дар китоби худ “Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” [Усмонов 2016, 174] се шакли категориалии сифати феълиро ҷудо кардааст: сифати феълии қаблият, сифати феълии ҳамзамонӣ ва сифати феълии минбаъдият, ки аз ин як умумият дар соҳтори онҳо шаҳодат медиҳад, яъне ҳар сеи ин воҳидҳо дорои як шакли умумӣ мебошанд [Усмонов 2016, 176].

Сифати феълии қаблият пасванди **–а** ё **–агӣ** дорад ва ба он шаклҳои навъи рафта - рафтагӣ, гуфта - гуфтагӣ дохил мешаванд. Ҷунин сифати феълӣ амали пеш аз ягон амали гузашта, ҳозира ё оянда воқеъшавандаро ифода менамояд, аз ин лиҳоз онро ӯ сифати феълии қаблият номидааст.

Ҳамин тавр, воҳидҳои навъи *рафта* (*гӯ*), *рафта истода* (*гӯ*) ва *мерафта* (*гӯ*) се шакли категориалии як сифати феълии забони тоҷикӣ мебошанд, ки онҳо дар соҳтор як умумият доранд, яъне дар онҳо як шакли умумии *рафта* (*гӯ*) такрор мешавад. Шакли аввал *рафта* (*гӯ*) ба амали қаблан иҷрошаванда далолат мекунад. Ин қаблият метавонад ба амали замони гузашта (*рафта дидам*) нисбат дошта бошад. Мисол:

Вақте ки мо дастаро поин фурӯ медиdem, бо зӯрии оби **пасгашта** ҷарми болои чок рӯи чокро баста роҳ намедиҳад, ки об боз **гашта** ба сатил барояд ... [Айнӣ 1990, 59].

When we push the plunger down, the water **pressing** back against the valve closes it tight against the **opening**, which won't let the water **flow back** into the bucket [Perry 1998, 78].

Дар ин ҷумла калимаи **пасгашта** сифати феълии қаблият – сифати феълии замони гузашта ва ба забони англисӣ Principle II мебошад, ки он дар забони тоҷикӣ пасванди **–а** дорад ва он аз ибораи феълии **пас гаштан** соҳта шудааст. Яъне, калимаи **пасгашта** ба об даҳл дорад, ки чи хел будани обро муайян мекунад. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад, он ҳамчун сифати феълии ҳамзамонӣ ё сифати феълии замони ҳозира – **pressing** омодааст, ки он нишондиҳандай тафовути истифодаи сифати феълии замони гузашта дар ин ду забони муқоисашаванда мебошад. Калимаи **гашта** низ сифати феълии қаблият буда, дар ҷумлаи забони англисӣ на ҳамчун сифати феълӣ, балки ҳамчун феъли замони гузашта тарҷума шудааст - **flow back**. Вале дар ҷумлаи англисӣ сифати феълии ҳамзамонӣ ё замони ҳозира - **opening** истифода бурда шудааст.

Мисоли дигарро дидо мебароем.

- Мардон барои сарпаноҳковӣ ба деҳаҳои дигар **рафтагӣ** барин менамоянд, - гуфт падарам худ ба худ ва ба ман **шунавонда** [Айнӣ 1990, 35].

They look like refugees from another village," my father said to himself, but loud enough for me **to hear** [Perry 1998, 56].

Дар ҷумлаи тоҷикӣ калимаи **рафтагӣ** сифати феълии замони гузашта аст, вале дар ҷумлаи англисӣ ин калима тарҷума нашудааст ва сифати феълии замони гузашта - **шунавонда** бошад, дар ҷумлаи англисӣ ҳамчун феъли замони гузашта дар тарҷума оварда шудааст.

Дар мисолҳои зерин сифати феълии **рафта** (*гӯ*) дар ибораи “насибаву тақдир **рафта** бошад” ва “насиба **рафта** бошаду” дар ҷумлаи аввал ҳамчун “*destiny decreed*” – бо сифати феълии **“decreed”** тарҷума шудааст, вале дар ҷумлаи дуюм бошад, ибораи “насиба **рафта** бошаду” умуман тарҷума нашудааст. Ин гувоҳи он аст, ки дар забонҳои мавриди таҳқиқ на ҳама вақт сифати феълии замони гузашта як хел истифода мешаванд.

— Агар насибаву тақдир **рафта** бошад, мо аз шумо беҳтар кудо ёфта наметавонем, лекин дадеш мегӯянд, ки «ман дар ин вилоят аз чорта якта шуда омадаам, тӯйи мардумро бисёр хӯрдаам, барои тӯйи духтари ман даҳ ман биринҷ бо асбобаш лозим мешавад. Албатта, либос ва нақдинаи тӯй ҳам мувофиқи духтарашон шуданашро талаб мекунанд, агар насиба **рафта** бошаду қудошаванда ҳамин чизҳоро тайёр карда тавонад, мо як духтар не, сад духтар дошта бошем ҳам, медиҳем” [Айнӣ 1990, 42].

The mother would tell them that even if destiny **decreed** that they were the best in-laws that could be found, nevertheless her husband insisted: "I have traveled all over this province and have attended many weddings - and for my daughter's wedding day I require ten man of rice with all the fixings." She added that certainly the clothes and money for the wedding would have to be worthy of their daughter. If a suitor could provide all that, the rich man and his wife would gladly give him their daughter a hundred times over" [Perry 1998, 63].

Дар ҷумлаи тоҷикӣ нависанда нақлро аз номи шахси 1-уми танҳо бурдааст, вале дар тарҷумаи он сухан аз номи шахси 3-юм рафтааст, эҳтимол аз ҳамин сабаб бошад, ки ибораи “насиба **рафта** бошаду” дар тарҷума дидо намешавад.

Мисоли дигар:

- Хар аз одаме, ки чизҳои **дидо** ва **шунидаашро** аз ёд мебарорад, беҳтар аст [Айнӣ 1990, 132].

A donkey is better than a man who forgets what he has **seen** and **heard** [Perry 1998, 150].

Ман фаҳмидам, ки модарам мурдааст ва ин бача, аз кучо бошад, **шунида** омада аст ва ба ман ба ҳамон тарзи ифодае, ки ба ақидаи худаш шоирона ва болояш пӯшидааст, фаҳмондан хостааст [Айнӣ 1990, 154].

I realized that my mother had died, and that this boy had **heard** about it somehow and had wanted to break it to me in a way he thought was tactful and indirect [Perry 1998, 174].

Дар ин ҷумлаҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ сифати феълии замони гузашта ё қаблият истифода шудаанд ва аз рӯйи шакл ба якдигар мувофиқат мекунанд: **дидо** ва **шунидааш - seen and heard** ва дар ҷумлаи поёнӣ **шунида - heard**, вале дар забони англисӣ онҳо ҳамчун феъли асосӣ дар замони ҳозираи мутлақ омадаанд, на ҳамчун сифати феъли.

Ман бо дидани ин ҳол дар **ҳайрат афтода** рост истода мондам, ҳатто ба Ҳабиба, ки рост аз рӯ ба рӯйи ман баромада буд, роҳ ҳам надода будам [Айнӣ 1990, 91].

I was so **dumbfounded** that I stood stock still, blocking Habiba's way as she reached me [Perry 1998, 109].

Дар ин ҷумлаҳо сифати феълии замони гузашта ё қаблият ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ дар **ҳайрат афтода** – **dumbfounded** истифода шудааст.

Ман ба ин тавсифи падарам шубҳа карда пурсидам: — Шумо ин қасро «одами бисёр қалон ва олими гузаро» гуфтед ва ҳол он ки кади ин кас он қадар баланд не ва саллаашон ҳам аз саллаи имоми мо хурд аст-ку? [Айнӣ 1990, 95].

Puzzled by my father's description of him, I asked, "How can you say he's a great man and an eminent scholar, when he isn't all that tall and his turban is smaller than our imam's?" [Perry 1998, 112].

Дар ҷумлаи англисӣ **puzzled** сифати феълии замони гузашта ё қаблият аст, ки ҳиссиёти қаҳрамони асанро ифода намудааст. Дар забони тоҷикӣ ин қалима бо ибораи сифати феълии замони гузашта **шубҳа карда** ифода ёфтааст.

Танҳо ҷашмони навакак бо андуҳи бепоён **гиристаистодаи** худро бо остин пок карда, ба он одам табассумкунон менигаристам ва ҳис мекардам, ки на танҳо лабонам, ҳатто ҷашмонам ҳам бо ҳиссиёти миннатдорӣ табассумкунон медурахшанд [Айнӣ 1990, 100].

I could only wipe my **tearful** eyes on my sleeve and smile at the stranger, but I felt that my eyes as well as my smile were sufficiently expressive of my heartfelt gratitude [Perry 1998, 120].

Дар ҷумлаи тоҷикӣ **гиристаистода** сифати феълии замони гузашта буда, дар тарҷума он ҳамчун сифати **tearful** мавриди истифода қарор гирифтааст.

Вақте ки ман ба падарам дар қатори таассуроти шаҳр сабаби қалонии Сайд Ақбарро ба тарзе, ки аз забони худаш **шунида** будам, нақл кардам, ӯ баъд аз хандидан вазъияти ҷиддӣ **гирифта**:

— «Гирди номи падар чӣ мегардӣ?!— Падари хеш шав, агар мардӣ» гуфтаанд [Айнӣ 1990, 141-142].

In the course of recounting to my father my impressions of Bukhara, I repeated Sayid-Akbar's own justification of his snobbishness. Father laughed, and then said seriously, "As the poet says, 'Don't prate about your father's line and pelf. —Be man enough to make a name yourself!' [Perry 1998, 161].

Модаркалонам вайрон шудани вазъи ман ва парешон шудани аҳволамро пай бурда аз гали **гуфтагиаш** пушаймон шуд ва рӯи он гапро пӯшондан **хоста** гуфт [Айнӣ 1990, 247].

Дар ин мисолҳо **шунида, гирифта, гуфтагиаш, хоста** сифатҳои феълии замони гузашта мебошанд, амали қаблан ичрошаванда далолат мекунанд.

Ҳамин тарик, аз гуфтаҳои боло ва мисолҳои таҳлилшуда мебинем, ки дар дар ҳар ду забони мавриди баррасӣ таҳлили муқоисавии замони гузаштаи сифати феълӣ аз ҷумлаи мавзӯъҳоест, ки дар забоншиносӣ ҳалли ҷиддии мутахассисонро металабад. Вазифаи ҳар пажӯҳишгаре, ки дар ин самт фаъолият мекунад, ҳалли ҷанбаҳои ҳалталаби он, аз ҷумла, боз ҳам равшантар кардани фарқи сифати феълӣ аз феъли ҳол ва муқоисаи он дар дар ду забон ҳеле муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо, қисмҳои 1, 2. [Матн] // С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1990.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1986.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик қ.1 // Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Ирфон, 1973.
4. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум / Б. Камолиддинов. - Душанбе, Маориф, 2018.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Лугатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007.
6. Качалова К. Н., Израилевич Е.Е. «Практическая грамматика английского языка» / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилев. - Москва: Стандарт – 2017.
7. Ибрагимова Р.А. «Причастие в современном таджикском и английском языках» - дис.канд.филол.наук, Душанбе – 2010.
8. Усмонов К., Ибрагимова Р. Видо-временная характеристика причастий в английском и таджикском языках / Р. Ибрагимова, К.Усмонов.// «Номаи донишгоҳ»-и Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Б.Фафуров. Силсила илмҳои ҷомеашиносӣ, - 2006. - №2.
9. Усмонов К.Н. Морфологияи муқоисавии забони англисӣ ва тоҷикӣ / К.Н. Усмонов. - Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2016.
10. Усмонов К.Н. Грамматикаи амалии забони англисӣ. – Ҳуҷанд: «Нури маърифат», 2017.
11. Perry J., Rachel L. The sands of Oxus (Reminiscences). [Text] // J. Perry., L. Rachel. – California: Mazda publisher, Costa Mesa, 1998.
12. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] // А. Мамадназаров. – Душанбе, ЭР-граф, 2015.
13. Мюллер В. К. Полный англо-русский русско-английский словарь. 300 000 слов и выражений. [Текст] // В.К. Мюллер. – М.: Эксмо, 2013.
14. Таджикско-русский словарь. Институт персидско-таджикского словаря. [Текст]. – Душанбе, Пайванд, 2006.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: СЭ. 1969.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: СЭ. 1969.
17. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008.
18. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008.
19. Фарҳанги тоҷикӣ-руسӣ. [Матн]. – Душанбе, Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2006.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТО҆ЦИКӢ

Сифати феълӣ шакли тасрифнашавандай феъл буда, аломати предметро дар яке аз замонҳо нишон медиҳад. Он ба шахсу шумора далолат намекунад. Сифати феълӣ бо аломатҳои морфологӣ ва синтаксисии ҳуд дорои ҳам хусусиятҳои феълӣ ва ҳам сифатӣ мебошад ва ин сабаби он гардидааст, ки ҷунин ном гирифтааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ сифати феълӣ ду замон – ҳозира ва гузашта дорад, дар забони тоҷикӣ бошад, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян ва оянда мавҷуд аст.

КАЛИДВОЖАҲО: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, сифат, сифатӣ, сифати феълӣ, сифати феълии I ва II, феъл, замон.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЧАСТИЯ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Причастие является неличной формой глагола и показывает признак объекта в одном из времен. Он не указывает ни на человека, ни на число. Причастие с его морфологическими и синтаксическими особенностями обладает как свойствами глагола (является частью сказуемого), наречия и прилагательного, поэтому оно и

получило такое название. Анализ показывает, что у причастия в английском есть две основные формы: причастие настоящего времени (Present Participle или Participle I) и причастие прошедшего времени (Past Participle или Participle II), а в таджикском языке - причастие настоящего времени прошедшего, настоящего, настоящего-будущего, и будущего времени.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: таджикский язык, английский язык, прилагательное, прилагательный, причастие, причастие I и II, глагол, время.

GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF THE PAST PARTICIPLE IN ENGLISH AND TAJIK

The participle is an impersonal form of the verb and shows the attribute of the object in one of the tenses. It does not indicate a person or a number. The participle, with its morphological and syntactic features, has both the properties of a verb (it is part of the predicate), an adverb and an adjective, which is why it got its name. The analysis shows that the participle in English has two main forms: the present participle (Present Participle or Participle I) and the past participle (Past Participle or Participle II), and in the Tajik language - the present participle of the past, present, present-future , and future tense.

KEYWORDS: Tajik, English, adjective, adverb, participle, participle I and II, verb, tense.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сояева Маълуда* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сояева Маълуда* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17.

Information about the author: *Soyaeva Mayluda* - Tajik National University, master's student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

УНСУРҲОИ ЧОЛИБСОЗӢ ДАР БАРНОМАИ “ПАЙРОҲА”- И ТЕЛЕВИЗИОНИ “САФИНА”

**Шарифова Ш.Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Очерк жанри публитсистиу бадеиест, ки дар хусуси одамони пешқадам, ё ашхосе, ки рӯзгорашон барои дигарон ҳамчун намунаи ибрат дониста мешавад, қисса меқунад. Муҳаққиқони соҳаи журналистика анвои ин жанро 3 медонанд, чун портретӣ, проблемавӣ ва сафарӣ. Аммо, муҳаққик Иброҳим Усмонов навъҳои таъриҳӣ ва судиро низ пешниҳод намудааст. Ба андешаи ў “дар очерки таъриҳӣ фақат қаҳрамон ва воқеа асоси публитсистӣ доранд. Воқеаҳои дигар, персонажҳои дигарро муаллиф месозад. Дар очерки судӣ бошад, фақат чиҳати тадқиқ ба очерк наздиқӣ дорад” [5, с.178].

Ин жанро дар телевизион киноочерк низ меноманд, ки он ба лавҳа зиёд наздиқӣ дорад. Дар очерки телевизионӣ маводи видеой ва намуди тасвирии он нақши асосиро дорад. Ҳарчанд очерки телевизионӣ ба ҳикоя монандӣ дошта бошад ҳам, як қатор хусусиятҳои фарққунандае дорад. Дар очерк тобишҳои публитсистӣ вучуд дорад ва дар он факту далелҳои мушаххас дида мешавад. Ҳатто баъзе факту рақамҳои қаҳрамонони очерк хусусияти оморӣ низ мегиранд. Ин хусусият дар навиштаи бисёр муҳаққиқону пажӯхишгарон низ дида мешавад.

Ба андешаи Искандар Мирзоев “хусусияти хосу фарққунандаи очерки телевизионӣ аз ҳикоя (ҳарчанд монандӣ доранд) дар он аст, ки қаҳрамон ва факту далелҳои он мушаххасанд. Дар жанри очерк баъзе тобишҳои публитсистӣ дида мешавад. Баъзе факту рақамҳои қаҳрамони очерк хусусиятҳои оморӣ мегиранд. Хусусиятҳои образнокии очерки телевизионӣ ин истифодаи таъсироти бадӣ ё адабӣ мебошанд. Муаллиф дар оваридани очерк метавонад аз методи муқоисавӣ истифода намояд, яъне як лаҳзаи ҳаёти қаҳрамонро бо лаҳзаи зиндагии дигаре баррасӣ кунад, лекин ба овардани далелҳои бофтаю сохта набояд роҳ дихад. Муаллиф ё ки журналист таассуроти шахсияшро дар бораи қаҳрамон, хислатҳои нек ва шахсони наздики он ба воситай образҳои бадӣ ба бинанда ё хонанда нақл меқунад” [4, с.112].

Дар миёни барномаҳои телевизионӣ “Пайроҳа” бештар дорои чунин хусусият аст ва метавон онро намунаи комили очерки телевизионӣ гуфт. Он масири тайкардаи бузургони

миллатро ба тамошобин баён карда, усулу услуг ва ҷодаи зиндагиро мефаҳмонаду дар самти зиндагисозиву худташаккулдии бинанда нақши муассир мегузорад. Дар шароити кунунӣ дар шабакаҳои телевизионии мамлакат барномаҳое таҳия ва пахш мегарданд, ки аз рӯзгору фаъолияти афроди фарзонаи фарҳангу илми ҷумхурӣ ба таври ибраторомӯз қисса мекунанд, вале на дар қолаби очерк, балки гоҳҳо фильмҳои мустанад мешаванду гоҳи дигар сабки лавҳаро ба худ мегиранд. Аммо, барномаи “Пайроҳа” ҳамеша дар қолаби очерк таҳия шудааст.

Дар ин миён, барномаи “Пайроҳа”-и телевизиони “Сафина” чанд вижагӣ ва аҳаммияту тафовути назаррас дорад. Муаллифи барномаи мазкур Фирӯз Азизов буда, аввалин шумораи он моҳи июни соли 2019 пахш шудааст ва инак, тули 4 сол мешавад, ки муаллиф тавассути ин барнома роҷеъ ба рӯзгори орифону фозилон ва намояндагони илму адаби тоҷик нақлу қисса ва сӯҳбатҳои хотирмон мекунад. “Пайроҳа” моҳе 2 маротиба, шоми панҷшанбе, соати 20:50, давоми 45 дақиқа, меҳмони кошонаи бинандагону роғибон мегардад.

Аҳаммияти мавзуи интихобнамудаи мо дар он аст, ки ҳарчанд имрӯз очеркҳои телевизионӣ зиёд ба назар расанд ҳам, лекин барномаҳое амсоли “Пайроҳа”, ки ҳусусиятҳои дигаре ҳам дошта бошанд, зиёд дида намешавад. Зимнан, ин мавзуъ то имрӯз аз ҷониби ягон муҳаққиқ ё пажӯҳишгаре мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор нағирифтааст.

Дар барномаи “Пайроҳа” чанд унсуре корбарӣ мешавад, ки муҳаррири барнома барои ҷалби бинандагон истифода менамояд ва онро дар барномаҳои ҳамсон ҳеле кам метавон дид:

1. Кӯлоҳи барнома дар қолаби замонавӣ ва ба гунае омода шудааст, ки бинандаро зуд ҷалб менамояд. Дар навор ҳати парвози шоҳпарак ба таври рамзӣ нишон дода шудааст, ки бозгӯйи пайроҳаи тайкардаи одамон мебошад, зоро рӯзгор ба сафари ҷандӯзаи шоҳпарак монанд аст.

2. Барнома дорои мусикии маҳсус аст, ки онро оҳангсоз маҳз барои ҳамин оғаридааст. Мусиқӣ бисёр дикқатчалбӯнанда буда, муҳтавои комили барномаро ифода мекунад.

3. Барои он ки журналист дар бораи шахсе ҷизи хуб гӯяд, бояд ӯро ҳаматарафа омӯзад. Аз оғози барнома равshan аст, ки Фирӯз Азизов дунёй ботинии қаҳрамонашро хуб медонад ва ба он бо афкори фалсафӣ дохил мешавад.

4. Ҷолибияти дигари барнома истифодаи аксу наворҳои таъриҳӣ аст, ки онҳо аз наворҳои таъриҳӣ ё бойгонии шаҳсии қаҳрамон гирифта шуда, вобаста ба ҳатти сюжет стифода мешаванд. Барои мисол, дар як нашри барнома Абдулҳамид Самад вақте гуфт, “ман ҳангоми хурд буданам гандум дарав мекардам” дар экран порчаи даравгарии бачаҳо аз қадом як филм нишон дода шудааст.

6. Ҷолибияти дигари барномаи “Пайроҳа” интихоби дурусти қаҳрамонаш аст. Онҳое ҳамчун қаҳрамон интихоб мешаванд, ки ҳам синну солашон ба ҷои расидааст ва ҳам кулбори бой доранд. Яъне, онҳо дар пайроҳаи интихобнамудаи худ аллакай устод гаштаву дasti садҳо шогирдро гирифтаанд, чун Ато Ҳамдам, Гулруҳсор Сафиева, Тағоймурод Розиқов ва монанди инҳо, ки қаҳрамонони барнома буданд.

7. Муаллиф қаҳрамонро мадҳу ситоиши болоҳонадор намекунад, балки зиндагии онҳоро ба таври воқеӣ ва дар асоси нақли онҳову порчаҳои рӯзгори инъикос менамояд. Муҳтавои барнома агар аз як ҷиҳат шинос намудани бинанда бо рӯзгору фаъолияти ашҳоси маҳбуб бошад, ҷанбаи дигар ҳатман аз боло бардоштани эҳсоси ватандӯстӣ ва коштани тухми меҳр дар ҷалби бинанда тавассути зиндагии ибраторомӯзи афроди мавриди назар иборат мебошад.

8. Дар барнома барои тасдиқи мавқеи қаҳрамон ва ҷузъҳои гуногуни рӯзгори ӯ андешаи дигарон низ дар шакли порча истифода мешавад. Андешаҳо ҳеле кӯтоҳ ва мувоғиқ ба мақсад гузошта мешаванд. Агар қаҳрамон дар бораи зиндагии худ нақл кунад, дигарон дар бораи хислату одатҳои ӯ сухан меронанд.

9. Барнома бо нуктаи интиҳои худи қаҳрамон (намояндаи ягон қасб) ва ё агар сароянда бошад, бо сурудаш ба анҷом мерасад. Муаллифи барнома дар охир ҷизе намегӯяд, яъне хулоҳаро ба бинанда voguzor мекунад. Ин кори муаллиф бинандаро водор ба фикр кардан месозад, то худ хулоҳа намояд.

Дар маҷмуъ, дар ин барнома журналист қаҳрамони муносиб меёбад, дунёи онҳоро меомӯзад, ашхосеро пайдо мекунад, ки ўро хуб мешиносанд, навору аксҳои таърихири чамъ меоварад ва сипас, барномаро сабту танзим мекунад пахш менамояд, ки хеле ҷолибу диданӣ мебарояд. Мақсади асосии барнома низ омӯхтани зиндагии нафаронест, ки на танҳо комёб дар пайроҳаи рӯзгор гардидаанд, балки гули мақсуди ҷанди дигаронро ҳам бо неруи ҳираду дониши худ шукуфонида, чун намунаи ибрат умр ба сар мебаранд. Ҳамин тарик, пайроҳаи зиндагии бузургон барои насли имрӯз намунаи хуби ибрат аст ва нақшай барномаи мазкур ҷиҳати тарбияи насли наврас ниҳоят қалон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кутбиддинов А. Як шоҳаи дигар аз се шоҳа// Ҷавонон ва илми муосир (маҷмуаи мақолаҳо) – Душанбе, 2014.
2. Кутбиддинов А. Мантиқ дар оғариниши симо// Журналистикаи байналхалқӣ – 7. – Душанбе, 2015.
3. Муқимов М. Нақши очерк ва публистикаи муосир. // Журналистикаи байналхалқӣ V.-Душанбе: Озар, 2013. – С. 116-128.
4. Мирзоев И. Рукни чорум (ҷилди 1). / И. Мирзоев. - Душанбе: “Деваштич”, 2006.
5. Усмонов И. Журналистика (ҷилди 1) / И. Усмонов. - Душанбе: “Империал-групп”, 2005.

УНСУРҲОИ ҶОЛИБСОЗӢ ДАР БАРНОМАИ “ПАЙРОҲА”-И ТЕЛЕВИЗИОНИ “САФИНА”

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш кардааст, ки ҷанд үнсури ҷолибсози жанри очерки телевизиониро дар мисоли барномаи “Пайроҳа”-и телевизиони “Сафина” ташхис кунад. Дар воқеъ, барои омода карданӣ барномаҳои диданӣ ва мувоғиқ ба замон корбасти үнсурҳои ҷолибсозӣ шарти муҳимтарин аст ва муҳаққиқӣ низ инро ба инобат гирифта, мавзуи мазкурро мавриди пажӯҳиши худ қарор додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: телевизион, барнома, муҳаққиқ, үнсур.

ИНТЕРЕСНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРОГРАММЫ “ПАЙРОХА” ТЕЛЕВИДЕНИЯ “САФИНА”

В данной статье автор попытался проанализировать некоторые интересные элементы жанра телеочерк на примере передачи «Пайроҳа» телеканала «Сафина». На самом деле использование интересных элементов является важнейшим условием подготовки наглядных и актуальных программ, и исследователь учел это и сделал эту тему предметом своего исследования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: телевидение, программа, исследователь, элемент.

ATTRACTIVE ELEMENTS OF THE “PAYROHA” PROGRAM OF “SAFINA” TV

In this article the author tried to analyze some interesting elements of the TV essay genre using the example of the “Pairoha” program on the “Safina” channel. In fact, the use of attractive elements is the most important condition for the preparation of visual and relevant programs, and the researcher took this into account and made this topic the subject of his research.

KEYWORDS: television, program, researcher, element.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Шарифамоҳ Гулмуҳаммадовна – Доњишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 502221555. E-mail: sharifova@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифова Шарифамоҳ Гулмуҳаммадовна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 502221555. E-mail: sharifova@mail.ru

Information about the author: Sharifova Sharifamoh Gulmuhammadovna - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 502221555. E-mail: sharifova@mail.ru

МАТН ҲАМЧУН МАҲСУЛИ ЭҶОДИ ЖУРНАЛИСТ

**Алибахшова З.
Доњишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Анҷоми ҳар гуна фаъолияти эҷодии журналист бо навиштани матн ва ё таҳияи барнома ҷамъбаст мегардад. Матн маҳсали эҷод буда, натиҷаи ҷараёни фаъолияти муайян аст. Ба фаҳмиши умумӣ матн ҳар гуна навиштаест, ки дорои мазмуни муайян мебошад.

Мафхуми матн дар соҳаҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, фалсафа, фарҳанг ба таври вассеъ истифода мешавад. Аммо моҳияти матн ва хусусияти он дар ин соҳаҳо якранг нест.

Дар журналистика матн предмети рӯзмарраи хониш буда, талаботи хонандагонро ба иттилооту маълумоти нав қонеъ мегардонад. Барномаҳои радиову телевизион низ чунин хусусият доранд. Дар низоми воситаҳои ахбори оммаи муосир шаклҳои гуногуни матн: маводи иттилоотӣ, нигоштаҳои публитсию бадӣ ва амсоли ин истифода мешавад. Ҳар гуна матн аз таркиб ва аломатҳои иборат аст, ки бо воситай онҳо маънӣ байдӯши мешавад.

Ҳамаи, матнҳои ВАО натиҷаи коркарди ахбору маълумоти аз воқеиёти иҷтимоӣ ҳосилшуда мебошанд. Мазмуни ҳар гуна матни журналистиро шарҳу тавсифи муносибати маъноии воқеиёти иҷтимоӣ (дар матн чӣ инъикос шудааст, чӣ мазмун дорад?) ташкил медиҳад. Муносибати маънӣ дар мавзуъ ва тарзи баррасии он ифода мегардад.

Муносибати соҳтории матнро мувофиқати шаклу мазмун ташкил медиҳад. Ҳар гуна матн аз соҳтори маҳсус ва аломатҳои мураккаб иборат аст, ки риояи он донишу малака ва таҷриборо талаб менамояд. Соҳти матн, аз як тараф, дар ҷолиб гардидан нигошта, аз сӯйи дигар, дар дарки маънӣ ва қабули ахбору маълумот мусоидат мекунад.

Муносибати прагматикий – моҳияти робитаи матн бо аудиторияро мефаҳмонад. Яъне, ҳар гуна матни журналистӣ ба аудитория таъсир мерасонад. Ҳамаи матнҳо аҳаммияти муайяни иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва тарбиявӣ доранд, ки он тавассути ғоя – фикр ифода мегардад. Ба ибораи дигар, агар мавзуъ дар бораи чӣ навишта шудани матнро фаҳмонад, ғоя мақсад ва хости муаллифро ифода мекунад. Ҳамин тавр, зери мафхуми матн аломатҳои маъноии пайдарпайи воҳид, ки мазмуни муайянро ташкил медиҳанд, фаҳмида мешавад.

Ҳар гуна матн аз ҷониби шаҳси мушахҳас ё гурӯҳи муайян навишта мешавад. Бинобар ин, аз ҷиҳати муносибат ва төъдоди муаллифӣ матнҳоро ба фардӣ ва колективӣ ҷудо мекунанд. Матнҳои воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла матбуот ҳам хусусияти фардӣ ва ҳам коллективӣ доранд. Вазифаи асосии онҳо ба мардум расонидани воқеаҳои барои ҷомеа муҳим ва мусоидат намудан ба дарки онҳо аст. Ба ин маънӣ маҳсусияти асосии матни журналистиро воқеият, муҳиммият, рӯзмаррай ва ҳақиқатнигорӣ ташкил медиҳад. Ҳамчунин ҳар як ҳолати ҳаётӣ ё иттилооти иҷтимоӣ аз фактҳои зиёд иборат аст, ки онҳо бо ин ё он проблема алоказандӣ доранд. Иттилооти журналистӣ гуногун аст ва фактҳо низ рангоронганд. Аммо факт дар муқоиса ба ҳодиса ва рӯйдод моҳияти дуюмдарча дорад, яъне вай маҳсули муносибат ё коркарди иттилооту маъумот дар бораи воқеаҳо мебошад.

Ба зикри муҳаққик Ҷумъа Қудус, агар ҳодиса воқеияти реалий бошад, факт маҳсули тафаккур аст. “Дар натиҷаи омӯзиши як ҳодиса метавон якчанд фактро ҳосил намуд. Зоро факт натиҷаи маърифати воқеа аст. Тасвири воқеа ба савияи дониш, ҷаҳонбинӣ, мавқеъ ва манфиатҷӯии нигорондаҳо вобастагӣ дорад”.

Ҳангоми навиштани матн муаллиф бояд ба назар гирад, ки нигоштааш дар қадом шакл паҳн мешавад, ба қадом қишири аудитория равона шудааст, дар ҳаётӣ минбаъда иҷтимоӣ чӣ нақш мебозад. Ин вазифаи мушкил аст, зоро аудитория муҳити ягона буда наметавонад. Танҳо хонандагони ин ё он нашрия аз ҷиҳати талаботи иттилоотӣ ва маърифатӣ метавонанд ба ҳам наздик бошанд. Аз ин рӯ, журналист хонандагони худро муайян карда, кӯшиш мекунад, то хонандагони худро муайян карда, мавзуъҳоеро интиҳоб намояд, ки ба завқу ҳоҳиши онҳо мувофиқ бошанд, то аз ҷиҳати иттилоотӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиву ахлоқӣ муҳлисонашро қонеъ гардонад. Ба ин восила ӯ метавонад хонандаро ба мутолиаи мавод ҷалб намояд, фаъолмандии ӯро дар ҳалли ин ё он масъала зиёд гардонад.

Матни журналистӣ бояд мавзуи муайянро фаро гирифта, ҳақиқати воқеиро инъикос кунад, барои ошкор намудани ташаккули зуҳуроти объективии минбаъда мусоидат намояд.

Табиист, ки журналист таввассути матн ва гуфтор ба шуури омма таъсир мерасонад, барои дарки масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ ва ҳалли онҳо мусоидат мекунад, оммаро ба фаъолмандӣ ва даҳолат намудан ба ҳаётӣ иҷтимоӣ, саҳм гузоштан дар инкишифӣ ҷомеа даъват менамояд. Барои расидан ба ин ҳадаф журналистро мебояд аз омилҳои таъсиррасон истифода барад. Ин ҷиҳатҳо ба ақидаи муҳаққики рус Гаймакова Б. “объективият, шакли пахши мавод, муҳиммият ва мувофиқат аст. Истифодаи ин омилҳо имкон медиҳад, ки матни журналистӣ ба сухани равонашуда табдил ёбад”.

Ба ин маънӣ, матни журналистро “сухани амалкунанда” низ меноманд. Моҳияти сухани амалкунандаро хуччатнокӣ - дар асоси факту далоили муайян амал кардан аст. Махз табииати хуччатнокии иттилооту маълумоти журналистӣ имкон медиҳад, ки дар хусуси объективият ҳамчун хислати асосии матни журналистӣ хулоса барорем. Моҳияти ин навъи матни аҳаммияти рӯзмаррагӣ ва замонавӣ доштан аст. Муаллиф дар инъикоси воқеяят, аз як тараф, талаботи объективӣ ва иҷтимоии зиндагӣ, аз тарафи дигар, ҳолати қабули аудиторияро ба инобат бояд гирад.

Аломати дигари матни журналистӣ оммафаҳмӣ мебошад, ки ба ҳамагон дастрас ва ошкоро будани иттилооти журналистиро мефаҳмонад. Ба андешаи муҳаққиқон Г. В. Кузнецов, В. А. Цвик, А. Я. Юровский ҷавҳари матни журналистӣ иттилот ва меҳвари мантиқии он ғояи иҷтимоӣ аст. Махсусияти мантиқии матни журналистӣ ба мавзуъ, ғоя, маҷмуу воситаҳои баён алоқамандӣ дошта, чунин талаботро дар бар мегирад:

- мувофиқати вазифа ва мақсад;
- баёни фаҳмои мақсади муаллиф;
- муроҷиати мустақими муаллиф ба ҳонанда;
- таъсир ба қувваҳои иҷтимоӣ.

Ба назари муҳаққиқони мазкур, матни журналистӣ ҳамчун инъикоскунандаи воқеиёти иҷтимоӣ вазифаҳои зиёд: иттилоотӣ, маърифатӣ, таълимӣ, ҳақиқатнигорӣ, иртиботӣ, фаҳмондадиҳӣ, фарогатӣ ва гайраро иҷро мекунад.

Бояд зиқр кард, ки асоси ҳама гуна матни пешниҳод маълумот ё иттилоъ аст. Иттилоот маълумоти мушаххас дар бораи воқеаву ҳаводис: шахс, ашё, рӯйдод, ҳодиса, падида, ки новобаста аз шакли пешниҳод сарчашмаи муайян дорад. Иттилоот, ки ба ибораи дигар онро ҳабар низ ном мебаранд, ин ҳама гуна навғониест, ки аз ҷониби манбаъҳои муҳталиф қабул ва интиқол дода мешавад.

Ниёз ба иттилоот аз давраи пайдоиши инсоният мавҷуд буд ва бо баробари ташаккули тафаккури инсонӣ ва беҳтаргардии сатҳи зиндагии одамон талабот ба иттилоот дар радифи ғизо ва дигар ниёзҳо афзоиш ёфт ва имрӯз иттилоот ҷузъи таркибӣ ва басо муҳимми ҳаёти ҳамарӯзai мардум аст.

Иттилоот матлаби арзиши иҷтимоидошта, доир ба ҷараён ва ё оқибати тағйироту дигаргунихое ҳаст, ки дар атрофи мо ба вуқӯъ мепайванданд. Ҳадафи аслии иттилоърасон ҳабардоркунни дигарон доир ба ҳодисаи аниқ мебошад, ки дар вақт ва маҳалли муайян ба вуқӯъ пайвастааст. Ҳадафи дигар бо расонидани иттилоот ба вучуд овардани афкори иҷтимоӣ аст. Факт ва далелу рақам асоси иттилоотро ташкил медиҳанд ва иттилооте, ки факту рақами аниқ надорад, қобили эътиmod нест.

Дар замони мусир иттилоотро бо дарназардошти муҳтаво ва тарзи пешниҳод ба ду навъ чудо кардаанд: иттилооти объективӣ (иттилооте, ки бо фарогирии паҳлӯҳои гуногуни масъала ва бо риояи тавозун (баланс) дар матлаб, омода ва пешниҳод мешавад) ва иттилооти субъективӣ (иттилооте, ки бештар ба андешаҳои инсон такъя мекунад ва начандон пурра аст). Дар ин навъи иттилоот танҳо як тарафи масъала инъикос меёбад ва тавозун сарфи назар мешавад. Новобаста аз шаклу тарзи пешниҳод ҳарду навъи иттилоот ба таври васеъ паҳн карда мешаванд.

Дар замони мусир иттилоот бо истифода аз воситаву василаҳо ва форматҳои гуногун пешниҳод мешавад. Иттилоотро аз нигоҳи шакли пешниҳод, равишҳои рамзгузорӣ ва захирасозӣ ингуна табақабандӣ кардаанд: матнӣ, рақамӣ, графикӣ, савтӣ (аудиой) ва видеой.

Ҳар яке аз воситаҳои иттилоърасон расона ҳастанд. Яъне, онҳо ба ҷамъоварӣ, таҳия, таҳрир ва паҳн намудани иттилоот сарукор мегиранд. Онҳо ҷиҳати расонидани ахбор маҳсусиятҳои худро доранд. Масалан, дар нашрия ҳабарро қабл аз интишор ҷандин нафар мутолия ва таҳрир мекунанд ва ҳамчунин саҳехияти он санҷида шудааст. Аммо таъмини фаврият дар ҳабари нашрияҳо то ҷойе гайриимкон аст. Зоро то нашри он як муддати муайян мегузарad. Баъзе оҷонсиҳои иттилоотӣ ба таъмини фаврият дар расонидани иттилоот авлавият медиҳанд, вале баъзан дар кори дар самти саҳехияти ҳабар камбудиҳо ба ҷашм меҳӯранд.

Ҳамзамон набояд фаромӯш кард, ки расонаҳои нав вижагиҳои зеринро доранд:

1. Дар он дилхоҳ нафар метавонад иттилоъ эчод кунад.
2. Дилхоҳ қисса нақл гардида, метавонад гӯш карда шавад.
3. Дилхоҳ иттилоъ арзиши воқеиро метавонад пайдо кунад.
4. Дилхоҳ иттилоъ ба иртибот мубаддал мешавад.
5. Муҳити иттилоотӣ таҳти назорати корбар қарор мегирад.

Аз чумла, шабакаҳои иҷтимоӣ ба мисли Фейсбуқ, Твиттер, Инстаграм, ВКонтакте, Одноклассники ва гайра намунае аз расонаҳои нав ба ҳисоб мераванд.

Матни иншонамудаи журналист дар фаҳмиши воқеа доништу таассуроти нав меафзояд ва ба ин васила ба ташаккули маърифати мардум таъсир мерасонад. Ба ибораи дигар, журналист дар фаъолияти худ на танҳо ба таъмини иттилоот сару кор мегирад, ҳамчунин кӯшиш менамояд, ки дар дарку фаҳмиши иҷтимоии масъалаҳои гуногун мусоидат кунад. Аз ин ҷо вазифаи маърифатии матни журналистӣ ба вучуд меояд. Вазифаи маърифатии матни журналистӣ аз фарҳангӣ журналистӣ, тарзи муносибат ба мавзуъ, хислатҳои шахсӣ ва доништу хиради муаллиф маншаъ мегирад. Ба ин маънӣ фарҳангӣ матни ифодагари маърифати журналист аст.

Хусусияти вазифаи иртиботии матни журналистӣ дар таъсири он ба аудитория намудор мегардад. Ҳар гуна матни муносибати прагматикий (амалан татбиқ шудан, амал кардан) дорад. Журналист ҳамеша тавассути матни (ҳамчунин, барнома) бо аудитория дар муносибат аст. Матни журналистӣ бо вазифаи иртиботии худ, аз як тараф, фазои иттилоотии ҷомеаро таъмин менамояд, аз сӯйи дигар, афкори оммаро ташаккул медиҳад. Вай иртиботи иттилоотӣ ва маърифатии ҷомеаро таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

- 1 Гаймакова Б.Д., Макарова С.К., Новикова В.И. Мастерство эфирного выступления: Учеб. Пособие / Б.Д. Гаймакова, С.К. Макарова, В.И. Новикова. – М., 2004.
- 2 Кузнецов Г.В., Цвик В.А., Юровский А.Я. Телевизионная журналистика / Г.В. Кузнецов, В.А. Цвик, А.Я. Юровский. - М., 2002.
- 3 Қудус Ҷ. Асосҳои журналистикаи телевизион / Ҷ. Қудус. – Душанбе, 2008.

МАТН ҲАМЧУН МАҲСУЛИ ЭҶОДИ ЖУРНАЛИСТ

Дар маколаи мазкур мавзуи матн ҳамчун маҳсули эҷоди журналист мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Анҷоми ҳар гуна фаъолияти эҷодии журналист бо навиштани матн ва ё таҳияи барнома ҷамъбаст мегардад. Матн маҳсули эҷод буда, натиҷаи ҷараёни фаъолияти муайян аст. Ба фаҳмиши умумӣ матн ҳар гуна навиштаест, ки дорои мазмуни муайян мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: матн, маҳсул, фаъолияти эҷодӣ, таҳияи барнома.

ТЕКСТ КАК ПРОДУКТ ТВОРЧЕСТВА ЖУРНАЛИСТА

В данной статье рассматривается тема текста как продукта творчества журналиста. Автор отметил, что завершение любой творческой деятельности журналиста подводится написанием текста или разработкой программы. Текст является продуктом творчества и является результатом определенной деятельности. Согласно общему пониманию, текст – это любое произведение, имеющее определенное содержание.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: текст, произведение, творческая деятельность, разработка программы.

TEXT AS A PRODUCT OF THE JOURNALIST'S CREATIVITY

This article examines the topic of the text as a product of the journalist's creativity. The author noted that the completion of any creative activity of a journalist is the writing of a text or the development of a program. The text is a product of creativity and is the result of a certain activity. According to the general understanding, a text is any work that has a specific content.

KEYWORDS: text, work, creative activity, program development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алибахшова Заррина Умедовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети журналистика. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 934309888. E-mail: zara.ali.98@mail.ru

Сведения об авторе: Алибахшова Заррина Умедовна – Таджикский национальный университет, магистр факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934309888. E-mail: zara.ali.98@mail.ru

Information about the authors: *Alibakhshova Zarrina Umedovna* – Tajik National University, master's student of Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 934309888. E-mail: zara.ali.98@mail.ru

ШОИРОНИ ОРИФ ДАР “МАЧОЛИС - УН - НАФОИС”- И АЛИШЕРИ НАВОЙ

Гаффорова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Алишери Навоӣ - Фонӣ аз донишмандони дараҷаи аввали майдони сиёsat, ҷомеашиносӣ, фарҳанг ва адабиётшиносии Ҳурӯсони асри 15-уми мелодӣ мебошад. Ӯ шоири бузурги борикбин, нависандай ҷирадасти башардӯст, тазкиранигор, донишманд ва мутафаккири шинохта буд.

Фаъолияти эҷодии Навоӣ аз синни 10–12-солагиаш оғоз мешавад. Дар синни 15-солагиаш аллакай ўро чун шоири зуллisonайн мешинохтанд. Навоӣ анвои илмҳои адабӣ – арӯз, қофия, маонӣ ва бадеъро аз Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ омӯхтааст.

Яке аз шоҳкориҳои бузурге, ки Алишери Навоӣ кард, таълифи тазкираи «Мачолис-ун-нафоис» мебошад. Шояд маҳз ҳамин асари гаронарзиш сабаб гардида бошад, ки муҳаққиқони замони мо аз ҳаёти адабии асри Навоӣ ошнӣ пайдо карданд. Таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти асри 15-16 бидуни «Мачолис-ун-нафоис» гайримумкин аст. Ин тазкира соли 1490 ба забони туркии ҷағатоӣ ба қалам омадааст, ки ба таърихи даҳ сол қабл аз вафоти муаллиф рост меояд ва ба ихтилоғи нусхаҳо дар бораи 459 тан аз шуаро ва уламои давр маълумот медиҳад, ки аз онҳо 420 нафарашон шоирони форсу тоҷик буд, факат 39 шоир туркигӯй мебошад [5, с.61]. Дар тазкира аввал номи шоир, макони таваллуд, соли вафот ва намунае аз ашъори шоир мисол оварда мешавад.

Асли сухан дар он аст, ки Навоӣ дар ин тазкира дар баробари шоироне, ки маҷмуи осорашон дунявӣ аст, роҷеъ ба як зумра шоирони ориф низ сухан кушода, ба ашъори онҳо ва шахсияти эҷодии онҳо баҳо додааст. Шоирони орифе, ки дар тазкира ҷой доранд, инҳо мебошанд:

Қосими Анвор, Мавлоно Ҳусайнӣ Ҳоразмӣ, Шайх Озарӣ, Мавлоно Алии Ҷомӣ, Қозӣ Муайяди Маҳна, Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигарон мебошанд.

Ин чо сухани асосӣ ин аст, ки қадом меъёр метавонад ба шоири ориф будани шахсиятҳои номбурда зикри химмат намояд.

Маълум аст, ки Навоӣ тазкираи “Нафаҳот-ул-унс”-и устодаш Абдураҳмони Ҷомиро аз форсӣ ба туркӣ тарҷума намудааст ва ба он “Насоил-ул-муҳабbat” унвон гузаштааст. Ин тазкира аслан дар бораи аҳли тасаввуф ва ирфон аст. Дар баробари орифони бузурги гузашта муаллиф, яъне Навоӣ, дар бораи орифоне, ки табъи шоирӣ доранд, низ иттилоъ додааст. Мо ба назари таҳқиқ ба тазкираи “Насоил-ул-муҳабbat” назар афқандем. Номи ҳар шоире, ки дар “Мачолис-ун-нафоис” оварда шудааст, дар “Насоил-ул-муҳабbat” низ номаш ҳаст. Ба мо имкон мерасад зикр кунем, ки он шоирон адабони ориф ҳастанд.

Мавлоно Қосими Анвор. Қосими Анвор соли 1355 (757 ҳиҷрӣ) дар Саробном мавзеи Табрез ба дунё омада ва пас дар Ҳирот зиндагӣ ихтиёр мекунад. Ҳукмрони Ҳирот Шоҳруҳ (солҳои 1409—1447 мелоди) Қосимро ба сабаби баъзе ихтилоғҳои мазҳабӣ аз мамлакат берун мекунад: «Ва ҷунин навиштааст, ки ҳарчанд рутбаи мулозимони он ҳазрат аз пояи шоирӣ олитар аст, аммо ҷун дар адои ҳақоиқу маориф либоси назм дилпазиртар аст, илтифот мефармудаанд ва ин муҳтасарро ҷиҳати таяммун ба исми шарифи он бузургвор ибтидо кардам» [3, с.40].

Шоир ба Самарқанд омада, муддате дар ин шаҳр умр ба сар мебарад ва дар охир аз Самарқанд ба Ҷомӯйи Қўчида, то охири умр дар он сарзамин зиндагӣ мекунад ва соли 1433 (837 ҳиҷрӣ) дар мавзеи Харгарди вилояти Ҷом аз дунё ҷашм мепӯшад. Навоӣ дар ҳусуси мартабат ва зодгоҳу сафарҳои ўгуftаast: «Овардааст, ки Амир Қосим аз Озарбойҷон аст ва мавлидаш Сароб, ки қаряест дар навоҳии Табрез ва дар ҷавонӣ муриди Шайх Садруддини Ардабилий шуда, тариқи одоби суфияро такмил кард ва аз он ҷо ба ишорати

Ҳазрати Шайх ҷониби Ҳурносон омад ва дар андак фурсат ҳалқи бисёр ба мулозимати он ҷаноб мутаваҷҷеҳ шуданд, ҷунонки подшоҳи замон Шоҳруҳ Султон аз хучуми ом дағдағаи тамом ба ҳудроҳ дод ва эшонро тарафи Балху Самарқанд ба сабили сайр фиристод. Ва гӯянд касе, ки рухсати сафари Самарқанд овард, Амир Алайка(?) буд. Ва Ҳазрати Мир муддате дар он ҷониб буданд ва боз азимати Доруссалтанаи Ҳирот намуданд, боз ҳамаи амирзодагони ҷагатой, балки ҳама озодагони размозмой аз пештар бештар камари бандагӣ бар миёни ҷон бастанд» [3, с.40].

Аз осори шоир як девони мураттаб, ки иборат аз ғазал, тарҷеъбанд, муқаттаот, рубоиёт ва маснавиҳост, то замони мо расидааст. Маснавии машҳуртарини шоир, ки аз 507 байт иборат аст, «Анис-ул-ошиқин» ном дошта, арзиши баланди адабӣ дорад. Дар ҳусуси эҷодиёт ва аҳволи шаҳсии он ҳазрат Навоӣ гуфтааст: «Чун равиши эшон поку нафасҳои эшон оташнок буд, мардум ба ҳондану навиштани абёту ашъори эшон майли тамом карданд ва ин боиси тартиб додани девон шуд ва «Анис-ул-ошиқин» ном маснавӣ фармуданд ва тарҷеъбанд ҳам гуфтанд ва банди тарҷеъ ҳам ин аст, байт:

Тӯй асли ҳама пинҳону пайдо
Ба афъолу сифоту зоту асмо.

Ва барои табаррук ин ду матлаъ он ҳазратро навишт. Яке ин ки, матлаъ:

Дарди Ту, ки сармояи мулки ду ҷаҳон аст,
Ал-миннату ли-л-Лаҳ, ки маро бар дилу ҷон аст.

Матлаи дувум ин аст, матлаъ:

Риндему ошиқему назарбозу ҷомапок,
Бо давлати ғами ту зи фикри ҷаҳон чӣ бок!

Дар маҳалле, ки аз Ҳурносон азимати Ироқ намуданд, дар роҳ ба қасабаи Ҳаргарди Ҷом роҳлат фармуданд ва марқади мубораки эшон он ҷост. Ҳазрати Мир ду матлаи беназир аз он бузургвор навиштаанд, аммо баъзе дардмандонро ин ду матлаъ хуштар меояд. Яке ин, матлаъ:

Аз ҳад гузашт қиссаи дарди ниҳони мо,
Тарсам, ки нола фош қунад рози ҷони мо.

Байти дувум ҳуд бағоят нозук шудааст, байт:

Бунафша гар ба латофат шаҳи раёҳин аст,
Ба пеши сунбули зулфи ту ҳӯшачин бошад.

Мир Алишер гуфта, ки вафоти ў дар санаи ҳамса салосина ва самонмоа (835 ҳ. қ. – 1432 м.) буда ва дар вазни рамали мусаддас ин маснавӣ, ки Ҳазрати Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ гуфта, ки: «Буд дар Табрез сайидзодае», гӯё ки мақсад мушоруни лайҳ аст» [3, с.40].

Шайхи Озарӣ низ яке аз орифону шоируни машҳур аст, ў ба Ҳиндустон сафар карда, аз он ҷо ба ҳаҷ рафта, маносикро ба ҷо овардааст. Навоӣ гуфтааст: «Дар Исфароин зуҳур ёфта ва аз он ҷо нури зуҳур шуҳрати ў бар аҳли олам тофта. Ва дар вақти шӯйухату пири майли сайру сулуки дарвешона намуда ва ба расми зиёрати Макка ба сафари Ҳиндустон рафта ва ақобири маволиву салотину аҳолии он ҷо муриди ў гаштаанд ва ўро таклифи иқомат дар Ҳинд намудаанд, валекин Шайх қабул нафармуда ва ин байт гуфта:

Ман тарки Ҳинду ҷефаи Ҷепол гуфтаам,
Бори бурути Ҷавна ба як ҷав намехарам [3, с.239].

Баъди сафарҳои зиёд Шайх Озарӣ боз ба ватани худ Исфароин бармегардад ва даст аз ҳама тааллукоти дунявӣ шуста, боқии умрро ба узлату гӯшанишинӣ ва зикри Худо мегузаронад: «Ва чун аз сафари Ҳинд бозгардида, дар Исфароин гӯши бетӯша ихтиёр фармуда ва дар он ҷо тӯши охират ба касрати ибодату тоат муҳайё намуда. Ва девони Шайх машҳур аст ва ин матлаъ аз он девон аст, матлаъ:

Боз шаб шуд, ҷашми ман майдони гиря об зад,
Сели ашк омад, шабехун бар сипоҳи хоб зад.

Ва қабри Шайх дар Исфароин аст.

Яке аз машоҳиҳи бузурги дигар, ки Навоӣ овардааст, *Мавлоно Алии Ҷомӣ* мебошад, ки «дар замони худ яке аз мутааййинони замон буд ва бисёр соҳибкамолу пурхол ва дар илми тасаввуф аламу дар ҷомеият беназиру мусаллам. Ва Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» шарҳи ўро, ки бар қасидаи Шайх Аттор навишта, зикр фармуда ва ин матлаи он қасида аст, матлаъ:

Эй рӯй даркашида ба бозор омада,
Халқе бад-ин тилисм гирифтор омада

Ва мубоҳоти ҷамеи қурроъ бар он аст, ки пеши Мавлоно Алӣ қироат кардаанд ва Мир Алишер низ дарсе ҷанд аз илми қироат пеши ў қироат фармуда ва қабри ў дар ҳазираи Шайх Баҳоуддин Умар аст» [3, с.263].

Хоҷа *Муайяди Майҳана* низ яке дигар аз орифон, шоирон ва машоҳиҳи бузург аст, ки «Аз набераҳои ҳазрати Шайх аст ва дар улуми зоҳир моҳир буда ва аз хабоиси маосӣ тоҳир. Ва баъзе авқот ваъзе мегуфта ва дар ваъз гуфтан дур месуфта ва дар маҷлиси ваъз бағоят гарму пуршӯр мегашта. Ва Хоҷа самоъ низ мефармуда ва салотини он замон таъзими ў мекардаанд. Ва ин матлаъ аз ўст, матлаъ:

Аз маҳи рӯйи ту ойинаи чон соҳтаанд
В-андар он ойина чонро нигарон соҳтаанд.

[Ва гӯиё дар ин ғазал татаббӯти Ҷомӣ фармуда, ки гуфта:

Ҳуққаи лаъли ту аз ҷавҳари чон соҳтаанд,
Коми ҳар ҳаста дар он ҳуққа ниҳон соҳтаанд.
Он на болост, ниҳолест, ки аз равзай қудс
Ба тамошоғаҳи ушшоқ равон соҳтаанд.]

Ва қабри Хоҷа дар гунбади ҷадди ўст» [3, с.262].

Мавлоно Ҳусайнӣ Хоразмӣ. Ў низ аз ҷумлаи шахсони кибор ва орифони машҳури асри Навоист, ки аз ў ба ҳайси орифони машҳур ва поктинату восил ба Худо васф шудааст. Мавлоно Ҳусайнӣ Хоразмӣ маснавие бо номи «Мақсад-ул-ақсо» доштааст: «Аз ҷумлаи шогирдони Хоҷа Абулвағост ва дар илми зоҳир моҳиру алам буда ва аз ҷумлаи машҳурони замон ва маъруфони даврони худ ва «Мақсад-ул-ақсо» аз ҷумлаи таснифоти ўст. Ва шарҳе хуб бар «Маснавӣ» навишта ва қасидаи «Бурда»-ро низ шарҳе навишта. Ва дар замони Мирзо Шоҳруҳ ўро ба воситаи ин ғазал такfir кардаанд ва аз ҷиҳати пурсиши ин қазия ўро аз Хоразм ба Ҳарӣ овардаанд, валекин марде доно буда ва бар баҳсу мӯҷодала тавоно, исботи куфри ў натавонистанд кардан. Ва матлаи он ғазал ин аст, матлаъ:

Эй дар ҳамаи олам пинҳон туву пайдо ту,
Ҳам дарди дили ошиқ, ҳам асли мудово ту.

Ва қабри ў дар поини қабри Хоҷа Абулвағост дар Хоразм [3, с.239].

Мавлоно Нуруддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ 7 ноябри соли 1414 дар деҳаи Харгарди вилояти Ҷом, наздики шаҳри Нишопур ба дунё омадааст. Абдурраҳмон дар Хирот, дар мадрасаи Низомия таҳсили илмро давом медиҳад. Ӯ дар назди Мавлоно Ҷунайдӣ усули забони арабӣ, асарҳои «Мухтасар-ул-маонӣ», «Ал-мутаввал»-и Саъдиддини Тафтазониро, ки оид ба илми баён буданд омӯхта, доир ба илмҳои ҳикмат ва мантиқ аз олимони машҳури замон Ҳоча Алии Самарқандӣ ва Шаҳобиддин Муҳаммади Ҷоҷармӣ сабақ мегирад. Ҷомӣ аз кӯдакӣ зеҳни бурро ва ақли расо дошт. Ӯ дорои хислати ачибе буд – ба ҳар як чиз, ба ҳар як ҳодиса аз нуқтаи назари танқидӣ, кунҷковӣ назар мекард, бештар ба илмҳои дақиқ майлу рағбат дошт. Ҷомӣ ба як бор хондан моҳияти асосии масъаларо дарк мекард. Ӯ монанди шогирдони дигар дар баҳсу мунозираҳо худнамоӣ намекард, баръакс, дар он ҷойҳо орому ботамкин буд. Суханони Ҷомӣ қатъӣ буданд ва бурҳону далелҳои раднашаванд доштанд. Аз ин рӯ, Ӯ ҳамеша дар баҳсу мунозираи муллобачагон ғолиб мебаромад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ умри дарозу пурбаракате диддааст. Вале онро зоеъ нагузаронида, барои наслҳои оянда осори пуарзиши илмию адабӣ мерос гузаштааст. Ӯ қариб 50-соли ҳаёти худро ба оғаридани асарҳои илмӣ ва сурудани ашъори дилангезу достонҳои барҷаста сарф кардааст. Шогирдон ва ҳамзамонони Ҷомӣ миқдори асарҳои ўро аз 46 адад зиёд медонанд. Бузургтарин асари ў «Нафаҳот-ул-унс» дар бораи ҳаёту фаъолияти 616 мард ва 34 зан маълумот медиҳад, ки аксарияти онҳо уламо, шайхони бузурги асрҳои гузашта ва шоиронанд. Дар «Ал-Фавоид-уз-зиёя» Ҷомӣ дар бораи қоидаю қонуни забони арабӣ ва усули таълими он фикру мулоҳизаҳои судбахш баён мекунад. Ҳоло ҳам дар баъзе мадрасаҳою мактабҳои Ҳовар асари мазкур ҳамчун китobi дарсӣ барои омӯхтани забони арабӣ истифода мешавад. Вале бояд эътироф кард, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ дар таъриҳ ҳамчун нависанда ва шоир маълуму машҳур аст. Шуҳрату эътибори Ҷомӣ ҳамчун шоир ба қишварҳои гуногун паҳн шудааст. Аз Ҷомӣ се девон, «Хафт авранг» (иборат аз ҳафт маснавӣ), «Баҳористон» ва «Чиҳил ҳадис» ба мо омадааст, ки ҳар қадоми онҳо дорои аҳаммияти адабиву эстетикӣ мебошанд. Навоӣ дар ҳусуси тарзи баёни Ҷомӣ гуфтааст: «то ҷаҳон бошад, натоҷиҳ хотири анвори он ҳазрат аз ҷаҳониён кам нагардад ва чун сару сарвари ҷамоате, ки дар ин мухтасар мазкур мегардад ва беҳтару меҳтари гурӯҳе, ки дар ин рисолаи муҳаққар маствур мешавад, онҷунон аст, аз навиштани исми мубораки эшон гузир надида, бад-ин густоҳӣ намуд ва чун ашъори эшон саросар зебову дилкаш ва сафҳаи хотири аҳли олам аз назми руҳпарвари эшон музайяну мунаққаш аст, дар ин авроқ ҷанд байте сабт кардан муносиб набуд».

АДАБИЁТ

1. Абдуқодиров, А. /Алишер Абдуқодиров. Навоӣ ва тасаввӯф, Ҳучанд, 1994.
2. Адабиёти тоҷик (асрҳои 16, 19, 20) – Душанбе: Дониш, 1976.
3. Амир Низомиддин Алишери Навоӣ. Мачолис-ун-нафоис.- Бо кӯшиши Алиасгари Ҳикмат.- Техрон 1363.
4. Амир Низомуддин Алишери Навоӣ. Мачолис-ун-нафоис. – Душанбе: Мубориз, 2018.
5. Афсаҳзод, А. / Аълоҳон Афсаҳзод. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри 15. Китоби аввал. – Душанбе, 1987.
6. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. – Техрон, Ҷ. 1.
7. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. – Техрон: Маркази Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, дар 9 ҷилд. Ҷилди 1.

ШОИРОНИ ОРИФ ДАР “МАЧОЛИС – УН - НАФОИС”- И АЛИШЕРИ НАВОӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуу шоирони ориф дар “Мачолис-ун-нафоис” – и Алишери Навоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи Навоӣ ҳар шоире, ки дар “Мачолис-ун-нафоис” номаш ҳасту дар “Насоил-ул-муҳабbat” зикр шуда бошад, пас он шоир шоири ориф аст, агар шаваду дар “Насоил-ул-муҳабbat” он шоир зикр нашуда бошад, он шоир адиби ориф буда наметавонад.

КАЛИДВОЖАҲО: ориф, тазкира, байт, адиб, шоир.

СУФИЙСКИЕ ПОЭТЫ В “МАЖОЛИС-УН-НАФАИС” АЛИШЕРА НАВОИ

В данной статье рассматривается тема суфийских поэтов в «Мажолис-ун-нафаис» Алишера Навои. Согласно мнению Навои любой поэт, имя которого есть в «Маджалис-ун-Нафаис» и упоминается в «Насоил-ул-муҳабbat», то этот поэт является ученым поэтом, если этот поэт не упоминается в «Насоил-ул-муњабbat», то он не может быть суфийским поэтом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: суфий, антология, стихи, писатель, поэт.

SUFI POETS IN “MAZHOLIS-UN-NAFAIS” BY ALISHER NAVOI

This article examines the theme of Sufi poets in “Majolis-un-nafais” by Alisher Navoi. According to Navoi, any poet whose name is in “Majalis-un-Nafais” and is mentioned in “Nasoil-ul-Muhabbat”, then this poet is a learned poet, if this poet is not mentioned in “Nasoil-ul-Muhabbat”, then he cannot be a Sufi poet.

KEYWORDS: Sufi, anthology, poetry, writer, poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гаффорова Фараҳноз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Гаффорова Фараҳноз – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Ghafforova Farahnoz – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАРЗИ ИНЬИКОСИ МАТЛАБ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ ЧОЛИБСОҖӢ ДАР БАРНОМАИ “ТО҆ЦИКИСТОН ВА ҶАҲОН”-И ТВ “ТО҆ЦИКИСТОН”

**Тавакалов А.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Агар ба таърихи журналистика назар афканем, он доимо бо навгониву навовариҳо ва воқеаву ҳодисаҳои актуаливу дод ва равиши пайдо намудани роҳи ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ сару кор дошт ва имрӯз низ ин вазифаашро дар шаклу услуга ва унсурҳои мусоир давом дода истодааст. Дар ҳама гуна воситаҳои ҳабаррасон, мухбирону нафарони иттилоърасон мекушанд бо роҳу услуга ва шаклҳои ҷолибсозӣ таваҷҷӯҳи бинанда, шунаванда, хонанда ва умуман аудиторияро ба мавзуи инъикосшаванда ҷалб намоянд.

Дар навбати аввал таҳиягарони барномаҳои телевизиониро шарт ва зарур аст, ки дар ҳар барнома рангорангӣ ва навгониро дар шакли таҳияи барнома риоя намоянд ва дар инъикоси мавзӯъҳои фарогири барнома фактҳои нав ба навро пешниҳоди чомеа гардонанд.

Дар барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” таҳиягарон вобаста ба талаботи мавзуи инъикосшаванда аз роҳу услугҳои гуногуни ҷолибсозии барнома истифода мебаранд. Дар якчанд барномае, ки мо барои кори илмӣ аз назар гузаронидем, шаклҳои гуногуни ҷолибсозии барномаи телевизионӣ мушоҳида гардид. Муаллифи барномаи мазкур барои пуртасир намудани барнома ва ба шуури аудитория даҳлпазир будан аз мусиқиҳои гуногун, дар мавриди лозима аз сурудҳои ба матлаб мувоғиқ ва шеърҳо истифода мекунад. Масалан, порчаҳое, ки мо аз барномаи мазкур мисол овардаем, исботи гуфтаҳои болост:

“Ҳарчанд ки намояндагон ва масъулони Иттиҳоди қишиварҳои ҷанубу шарқи Осиё ба қишивари Миянмар оид ба мутаваққиф сохтани қатли мусалмонон ҳушидор доданд, аммо бо гузашти шаши моҳ аз таърихи ин ҳушидор вазъият ҳамоно бадтар аст, ки беҳтар нест. Дар идомаи ин ҳама душманиҳо ва поймол кардани ҳуқуқ ва озодиҳои мусалмонон дар Миянмар дар бисёре аз қишиварҳои Осиё, аз қабили Бангладеш ва Тайиланд тазоҳуроти мардуми алайҳи низоми сиёсӣ ва сиёсати мусалмонистезии Миянмар идома дорад.

Бисёр солҳо ба сари хоки мо равад,
К-ин оби ҷашма ояду боди Сабо равад.
Эй дуст бар ҷанозаи душман чӯ бигзари,
Шодӣ макун, ки бар ту ҳамин мочаро равад.”

Иқтибоси мазкур аз барномае, ки рӯзи 27-уми июни соли 2017 пахш шуда буд ва яке аз баҳшҳояш инъикоскунандаи вазъи мусалмонони Миянмар буд оварда шудааст. Дар ин мавриди рӯй барои пуртасир намудани матлаб аз шеър истифода намудааст.

Инчунин яке аз талаботҳои ҳатмии барномаҳои телевизиониву радиоӣ ин оммафахм будани матни матлаб ва бо садои дилкашу мувоғиқ ба мавзуъ ва ҳолат талафуз намудан, яъне оҳанги хониш ба шумор меравад.

То ба эфир баромадани барнома, муаллиф барои муассир намудани барнома чунин марҳилаҳоро пушти сар менамояд:

1. Мавзуи барои аудитория диққатчалбунандаву мароқоварро интихоб менамояд. Яъне, мавзуъҳо ва масъалаҳое, ки мардум дар бораашон шунидан шунидан меҳоҳанд.

2. Вобаста ба матлаб мавод ҷамоварӣ намуда, матни барномаро менависад.

3. Матнро сабт намуда, вобаста ба он қадрҳои лозимаро дар барнома ҷой медиҳад.

Дар барнома аз мусиқӣ хеле хуб истифода мегардад. Яке аз воситаҳои муассири ҷолисозии барномаҳои телевизиониву радиоӣ низ, истифодаи ба маврид ва боманфиати мусиқӣ ба ҳисоб меравад. Ин барнома дорои мусиқии маҳсус буда, аз пахши лаҳзаҳои аввали барнома (яъне, замони пахши шапқаи барнома) алакай диққати бинандаро ҷалб мекунад ва ба тамошои барнома то андозае маҷбур ҳам мекунад.

Дар барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” яке аз роҳҳои дигари ҷаблкунанда ин тарзи суханронӣ ва баёни фикри муаллиф ба шумор меравад. Барномаҳои телевизиониро мебояд ҷунон омода намуд, ки ба ҳушу ҳаёли бинанда ворид шуда, ўро (бинандаро) ба умқи масъалаи ворид намуд ва барои ҳулоса намудан доир ба масъалаи мавҷуда водор намуд. “Журналист ҳангоми нутқ ба гӯш, қалб, ҷашмон, диққат ва эҳсосот, маърифат, толиби шунавандагон ва ҳифзи шаҳсияти ҳуд сару кор дорад, аз ин рӯ монанди бозингари барҷаста дар саҳнаи намоиш ба афкори муносиб, бурдборӣ, ҳофиза ва таҷриба бояд нақши ҳудро бо боварии комил ба ҳар тариқе, ки муюссар бошад, истифода карда тавонад. Ҳангоми суханронӣ осори маъюсиву ғамгинӣ дар ҷеҳраи вай намоён ва зоҳир нагардад”. Дар ҳолати тамошои барномаҳои ҷолиси диққат бинанда ҳудро тамоман аз муҳити иҳоташудааш қанда, ҳостгори пайғирӣ ва сафар ба равиши инъикоси масъала бо қаҳрамони барнома ё журналист мегардад. Агар журналист тавонад, ки бинандаашро бо ҳуд ба равиши воқеа ворид намояд, пас дар кори ҳуд муваффақ аст.

Дар баробари ин барои ба бинанда аз забони мутахассисони соҳаҳои муҳталиф расонидани мушкилотҳои мавҷуд аз имкониятҳо ва унсурҳои жанри мусоҳиба истифода мебаранд.

Асосан матлаби барномаи мазкур дар доираи жанри шарҳ (табсира) ва дар баъзе мавридҳо мусоҳиба, пешниҳоди бинанда мегарданд. Доир ба ҳама гуна воқеаҳои мубрам ва муҳими ҷаҳонӣ барномаи мазкур мекӯшад матлабе омода намояд ва ба бинандай ҳуд оиди масъалаи мавҷуда маълумоти кофие дода тавонад. Барнома, ки дар доираи жанри шарҳ омода мегардад, дар ҳуд маҳсусиятҳои ин жанрро таҷассум менамояд. Яъне, дар барномаи мазкур сараввал навигарӣ ба таври возех ба бинанда расонида мешавад, сипас аз воқеаву ҳодисаҳое, ки қаблтар рӯҳ дода буданд ва ба мавзуъ наздикий доранд ёдовар мешаванд ва дар бисёр маврид аз ҳамаи ҳолатҳои мавҷуда ҳулосабарорӣ намуда, оид ба оқибатҳои он ҳодиса пешгӯии таҳминӣ мекунанд. Доир ба жанри мазкур ақидаҳои муҳаққиқон ғуногунанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Муродов М. дар китоби “Лугати муҳтасари истилоҳот ва мағҳумҳои рӯзноманигорӣ” доир ба ин жанр ҷунин ақидаро баён намудаанд:

“Комментарий (lot commentarius) – табсира – 1) усули инъикос ва таҳлили воқеаҳои ғуногун, ки ақида ва ҳулосаҳои муаллифро дар шаклу тавзех дар бар мегирад; 2) жанри таҳлилии публистика, ки дар он воқеа, рӯйдод ва проблемаҳои мураккаби иҷтимоӣ тариқи шарҳу таҳлил маънидод карда мешаванд ва дурнамои онҳо пешгӯйӣ мегардад.”

Дар ин аснод, жанри шарҳ маҳсусиятҳои ҳудро доро аст. Аз ҷумла:

“- як навъ луқмаи фаврӣ дар ҳусуси воқеа ва фактҳои нави муҳим, таассуроти ба дараҷаи таҳлили комил нарасида;” Ин маҳсусияти жанриро дар барнома мушоҳида намудан мумкин. Агарчи ҳама воқеаву рӯйдодҳои ҷаҳониро пеш аз воситаҳои ҳабаррасонии Тоҷикистонӣ ВАО-и хориҷӣ ба пуррагӣ таҳлилу баррасӣ намояд ҳам, дар бисёр маврид барои аудиторияи дохилӣ бо забони тоҷикӣ қабул намудани маълумот ҳушоянд аст ва бар замми ин вазифаи аввалин дараҷаи ВАО низ дар ҳамин зоҳир мегардад, яъне рӯзноманигоронро мебояд вобаста ба ҳар масоили мавҷуда чӣ дохилӣ ва чӣ хориҷӣ бо забонҳои давлатӣ ва лозимаи минтақавӣ матлаб омода ва пахш намоянд. Дар барнома низ ҳар дафъа маводҳои нав ба нав бо факту далелҳо пешниҳоди аудитория мегардад.

“ – воқеа, рўйдод, факт, ё ахбори кайҳо тавассути ВАО паҳн гардида ва маълум будани предмети таҳлил ё гуфтор. Яъне, дар табсира на паҳши фаврии ахбор, балки нуқтаи назар ба воқеяят муҳимтар аст;”

Дилҳоҳ воқеи руҳдода бо чунин марҳилаҳо то ба бинандаву шунаванда ва умуман аудитория рафта мерасад.

Сараввал ҳодиса дар барномаҳои ахборӣ дар қолаби жанрҳои хабарӣ ба ҷомеа пешниҳод мегарданд. Дар ин маврид аудитория ба саволҳои чӣ, кай, дар кучо, бо иштироки кӣ, бо қадом мақсад руҳ дод? ҷавоб мегирад.

Сипас агар мавзӯъ ва ҳодисаи руҳдода муҳим бошад, аз ҷониби рӯзноманигорон дар баҳшҳову барномаҳои алоҳидато дар доираи жанрҳои таҳлилӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Дар ин марҳила омма (аудитория) дар доираи шоҳидон ва мутахасисони ба ҳодиса рабтдошта ба тамоми марҳилаҳои руҳдодаи воқеа шинос шуда аз пешомади он ба таври таҳминӣ огоҳонида мешаванд. Барои мисол яке аз баҳшҳои барномаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар барномае ки рӯзи 27-июни соли 2017 дар ҳошияи барномаҳои Телевизиони “Тоҷикистон” баҳшида ба 20-солагии “Ваҳдати миллӣ” омода ва дар эфир паҳш карда шудааст, баҳше бо номи “Интиқоди ҷомеаи байналмиллалӣ аз вазъи мусалмонон дар қишивари Миянмар” матлаб паҳш гардидааст ва чунин муҳтаворо доро аст:

Пеш аз баҳши мазкур дар ин барнома се баҳши дигар дар мавзӯъҳои гуногун паҳш гардидаанд, ки дар боби якум мо онҳоро таҳлилу баррасӣ намуда баромада будем. Сарлавҳаи баҳш бо чунин суханҳо оғоз мегарданд:

“Нигоҳе ба вазъи мусалмонон дар қишивари Миянмар. Миянмар қишивари куҳистонӣ дар минтақаи ҷанубу шарқи Осиё буда, баробари дигар ақалиятҳои мардумӣ ва мазҳабӣ ақалияти мусалмонии “Рӯҳингия” дар ин қишивар зиндагӣ мекунанд. Тибқи оморҳои расмии Миянмар ҳоло чаҳор дарсади ақалиятҳои мазҳабии ин қишивари куҳистониро мусалмонон ташкил менамоянд, ки аз онҳо ба унвони фақиртарину бенавотарин баҳши аҳолӣ ёд мешавад. Аммо даҳ соли охир ҳамеши мусалмонони Миянмар мавриди хушунату шиканча қарор гирифта, тули ин солҳо беш аз 25 ҳазор нафар аз кӯдакону ҷавонони оилаҳои мусалмони Миянмар аз ҷониби буддопарастони ифративу неруҳои низомӣ ба қатл расонида шудаанд”.

Ин матлаб дар ҳоле паҳш гардида, ки вазъи тунду тези зиндагии мусалмонони ин минтақаю дар ҳамаи воситаҳои хабарии ҷаҳон ба тарзҳои мухталиф таҳлилу баррасӣ менамуданд. Пас аз сарлавҳаи баҳш, ки аз студияи марказии телевизион паҳш мегардад, чун ҳарвақта наворҳои ба мавзӯъ марбут буда паҳш мегарданд.

Дар баробари ин гуфтаҳо ки паси қадрианд, дар қадр расмҳо ва наворҳое, ки дар интернет аз ҳамин минтақаҳо партофта шудаанд, намоиш дода мешаванд.

“- асоси жанри табсираво музокираи ин ё он масъала ва ё воқеа ташкил медиҳад. Муаллиф воқеаҳоро дар муқоиса ва алоқамандӣ бо ҳодисаҳои дигар баррасӣ менамояд. Дар музокира субъективияти баён (“ман” – и шорех) нисбатан бартарӣ дорад;” Аслан, дар барномаҳои телевизионӣ ҳар воқеа ва масъалаи баррасишаандана аз нигоҳи журналист ва мусоҳибони барнома мавриди таҳлил ва инъикос қарор мегиранд. Дар ҳар ҳолат журналист бояд ҳунари баёни ақидаи солим ва қобили қабул дошта бошад.

“- омили асосӣ будани арзишидии пешгӯйикунандай факт ё ҳодиса. Аммо яке аз варианҷҳои ҳалли масъала будани пешгӯйӣ бояд ишора шавад. Муаллиф фактҳоро шарҳ медиҳад, моҳияти проблемаро мефаҳмонад ва ба ин минвол ба дарки воқеа аз ҷониби аудитория мусоидат менамояд;” Дар рафти баррасии масъалаи барандаро мебояд, таҳлилу ҳулосаҳои мутахасисони соҳаро ба назар гирифта, вобаста ба роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва таҳмин дар оянда боз чи ҳодисаи алоқаманд бо онро муайян намуда ба самъи аудитория расонад.

“-мехвари мундариҷавиро ташкил додани андеша ва ақидаи муаллиф.” Маҳаки асосии барномаҳои телевизиониро низ ҳамин чиз ташкил медиҳад. Ягон барнома бе мақсади муайян паҳш карда намешавад.

Дар бораи мавқеи журналист дар барномаҳои таҳлилӣ чунин ақида вучуд дорад:

“Комментатор – шорех – муаллифи маводи ташрехии ба воқеаҳои муайян баҳшидашуда (дар матбуот, радио ва ТВ). Рӯзноманигори ботачриба, ки воқеаҳои муҳимро

шарху тафсир менамояд, тариқи музокира ва арзишдихӣ онҳоро пурра мегардонад ва ба ин минвол ба маърифати аудитория мусоидат меқунад”.

Дар илми журналистика доир ба маҳсусиятҳои жанри мусохиба ақидаҳо муҳталифанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Абдусаттор Нураниев дар дастури таълимиаш доир ба жанри мусохиба чунин мегӯяд:

“Ҳамчун дигар жанрҳои хабарӣ мусохиба бо рӯзмаррагӣ, мақсаднокиу ҷиддиятии худ фарқ меқунад.

Вазифаҳои мусохиба қабл аз ҳама пешниҳоди иттилоот (кӣ?, чӣ, кай?, чӣ ҳел?, чаро?), баёнот (барои чӣ?), ба ҳодиса баҳо додан (фиқри шумо чист?), пешгӯйи кардан (чӣ мешавад?) водор намудан мебошад.”

Агар чи рӯзноманигор худ метавонад, бо роҳу усулҳои гуногун масъаларо ба бинанда расонад, аммо замоне ки ин ҳолат бо иштироки мутахассиси соҳа амалӣ мегардад, таъсири дигаргуна дорад.

Дар барномаи мазкур мавзуъҳои доги рӯз аз қабили тероризму экстремизм, маводи муҳаддир, вайроншавии муҳити зист, обшавии пиряҳҳои бузурги ҷаҳонӣ ва ғ. мавриди баррасӣ қарор мегиранд ва муносибати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ин гуна мавзуъҳо инъикос мегарданд.

“Мавзуъҳои дар рафти барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” баррасишаванд гуногунанд. Мавзуъҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маданиӣ, аҳлоқӣ, илмӣ, терроризму ифротгароӣ, гардиши гайриқонунии маводи муҳаддир, буҳрони муҳоҷират, паноҳҷӯёни бесарпаноҳ, парвандаи ҳастаии Куриёни Шимолӣ, тағйирёбии иқлими сайёра, таъмини аҳолии сайёра бо оби ошомиданиӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ҳуқуқуи зан ва қӯдак, баробарҳуқуқуи зан ва мард, вазъият дар Ховари Миёна ва хоки Афғонистон, муҳимтарин дастовардҳои улуми қайҳоншиносӣ ва илму технологияи навинро барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” дар бар мегирад. Умуман, дар таҳияи барнома мо ҳеч гоҳ побанди як мавзуъ намешавем, яъне дар паҳии барнома бо шаклу услуби дигар ба тамошобинон пешкаши мешавад.”

Аз иқтибоси овардашуда бароямон маълум мегардад, дар интиҳоби мавзуъҳои баррасишаванд дар барномаи мазкур ягон маҳдудият қариб ки дида намешавад, яъне доираи инъикоси матлаб дар барнома биёр фарроҳ буда, муҳтавои барнома бо 5-6 мавзуъ маҳдуд намегардад.

Тавре дар боло зикр намудем, дар барнома мавзуҳои муҳимму мубрами актуалий ва глобалиро мавриди шарху тавзех қарор медиҳад. “Журналисти қасбӣ метавонад, ҳамагуна мавзуъро барои бинанда аҷиб ва таъсирбахш пешниҳод қунад. Мавзуи нолозим вучӯд надорад.” Бинобар ҳамин муаллиф дар интиҳоби мавзуъ ва матраҳи маълумотҳои зарури муваффақ буда, ҳамагуна мавзуи интиҳобнамудаашро то ҳадди имкон пуртажсир ва муассир баррасӣ меқунад. Ҷанд соли охир вазъи сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодии баъзе аз давлатҳои мусулмонӣ, маҳсусан Ховари миёна ва ҷанубу шарқи Осиё ҳеле бад шудааст ва дар ин давлатҳои ҷангзада вазъияти зиндагии аҳолии осоишта ба мөъерҳои зиндагии инсонӣ рост намеояд. Яъне, ҳамагӣ на ҳӯрданӣ доранду на пушиданиӣ ва боз болои ин дар мамлакатҳояшон оташи ҷанг фурӯзон. Аз ҳамин сабаб ин мардуми ҷангзадаву қашшоқ ба давлатҳо дигари ҳаммарзашон гуреза шудаанд.

Барномаи навбатие, ки мо айни ҳол таҳлил менамоем, рӯзи 7-уми ноябри соли 2017 дар эфири телевизиони “Тоҷикистон” паҳш гардидааст ва муносибатҳои дустиву дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати ба мо дӯсту бародар ва ҳаммарз Ҷумҳурии Ӯзбекистонро дар бахшҳои худ ба таври ҳеле ҷаззоб инъикос намудааст. Муҳтавои барномаи мазкур чунин аст:

Сараввал, чун анъана қулоҳи барнома паҳш мегардад. Сипас муаллиф ва барандай барнома Фатҳиддин Замон дар кадр аз маркази шаҳри Тошканд пойтаҳти қишвари Ӯзбекистон пайдо шуда, барномаро бо чунин суханҳо оғоз менамояд:

—“Салом бинандагон ва ҳаводорони телевизиони “Тоҷикистон”. Барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” аст, ки инҷо дар шаҳри Тошканд пойтаҳти қишвари Ӯзбекистон манзури шумо мегардад. Мутаваҷҷеҳ бошед ба сарҳати гузоришҳо.”

Пасон, сархати барномаи мазкур бо фарогирии мавзуъҳои инъикосшаванда пахш мегарданд, ки бинандаро бо муҳтавои барнома шинос менамояд. Барномае, ки мо таҳлил намуда истодаем, аз чор баҳш иборат буда, чунин мавзуъҳоро фарогир аст:

1. “Нигоҳе ба рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақа, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон;

2. Қадамҳои устувор дар роҳи таҳқими муносибатҳои иҷтисодиву иҷтимоӣ байни ду давлат;

3. Табодули таҷрибаи корхонаҳои саноатии ду кишвар;

4. Ташкил ва баргузории рӯзҳои фарҳангӣ;”

Тавре аз сархати барномаи мазкур маълум мегардад, сужетҳои барнома вобаста ба муносибатҳои дӯстонаву дипломатии ин ду кишвари ҳамфарҳангӯзӣ ҳаммарз ва рушди устувори онҳо ва баргузории рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон омада гардидаанд.

Таҳия намудани сужет вобаста ба мавзуи интихобгардида кори ниҳоии рӯзноманигор ба шумор меравад. Яъне, замоне ки сужет омода гардид, ин маънои пухта шудани матлаби журналистро дорад. Барои омода намудани сужети хуб журналистро мебояд:

1. Мавзуъ интихоб намояд;

2. Факту далелҳои мароқовару дақиқро ёбад;

3. Матни сужаро тартиб дода, дар он факту далелҳо ва маълумотҳои муфъидро дар ҷойҳои лозима ҷо ба ҷогузорӣ намояд;

4. Наворҳои ба мавзуъ мувоғиқ ва завқбахшро ёбад, сабт намояд ва дар доҳили сужет ҷой дихад;

Дар ин бора муҳаққики соҳа 3. Муъминҷонов дар китобаш “Жанрҳои хабарии журналистикаи телевизион” чунин менигород:

“Аз ин рӯ, мантиқан ҷо ба ҷо мондани лаҳзаҳо асоси пуркувват, оммафаҳм ва дикқатчалбунанда баромадани сужет мегардад. Боз тақороран таъқид мекунем, ки ҷумлаи аввал ва маҳсусан ҷумлаи охир дар сужет роли муҳим мебозад. Бинобар он журналист бояд кӯшиш кунад, ки ҳамин хел ҷумлаҳоро навишта тавонад ва дар ҷойи зарурӣ истифода барад.”

Дар баробари ин, ҳар кор талаботҳои худро доро мебошад ва дар ин бора олимону донишмандони илми журналистика андешаҳои гунгун доранд.

“Дарки 3 талаби асосии сужет муҳим аст:

1. Мазмуни сужет бояд таваҷҷӯҳи оммаро ба худ ҷалб кунад;

2. Ҳар як қалима, ҳар як пешниҳод дар сужет бояд фаҳмо бошад;

3. Сужет аз оғоз то анҷом бояд дикқатчалбунанда ва мароқангез бошад”.

Дар идомаи барнома баранда доир ба сиёсати хориҷии пешгирифтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва вусъатгирии муносибатҳои ин ду кишвар, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон маълумон медиҳад:

“Сиёсати “Дарҳои боз” ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ карда мешавад, имкон фароҳам соҳтааст, ки Тоҷикистон бо соири кишварҳои минтақа ва ҷаҳон муносибатҳои неку дустона дошта бошад. Бо назардошти наздикий аз лиҳози ҷойгиршавӣ, имрӯз муносибатҳои Тоҷикистон ба ҳама кишварҳои минтақа, аз ҷумла, бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон рӯз то рӯз тақвият дода мешавад. Муносибатҳои ин ду давлати ҳамсоя хусусан дар соли равон бештар тавсия мейёбанд, ки аз талошу дастгириҳои бесобиқаи роҳбарони сатҳи олии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон сарчашма мегирад. Аз ин хотир метавон, соли 2017-умро соли рушду пайдори ҳамкорӣ ва тавсияи муносибатҳои ду ҷониба ва бисёрҷониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон арзёбӣ намуд.”

Бо ҳамин минвол, барномаи мазкур доир ба муносибатҳои ҳарду кишвари минтақаи Осиёи Миёна Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон ба таври васеъ во бо маҳорату қасбияти баланд маълумот пешниҳод мегардад.

Бояд қайд намуд, ки журналист дар таҳияи барномаҳои диданибобу мароқовар ва беҳтарини телевизионӣ нақши муҳим дорад. Ӯ(журналист)-ро мебояд, масъулияти баланди қасбиашро эҳсос намуда, барои барномаи беҳтарин таёру намудан сайъу кӯшиш намуда,

матлаби ниёзи аудиторияро пахш намояд. “...журналист кӯшиш намояд, то бо касбият корро ба анҷом расонад. Пешниҳоди дақиқи факту рақам, донишу маълумоти фароҳтар нисбат ба пешниҳоди дар сужет буда, таҷассуму инъикоси андешаҳои гуногун.” Дар ин самт барандаи барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” то андозае муваффақ ҳам ҳаст.

“Ҳар як сужет бояд ҷунон сохта шавад, ки ақалан чумлаи аввал ва охир дар хотири бинанда нақш бандад. Бояд лаҳзаҳову қадрҳо яқдигарро пурра карда, дар ҷойи зарурӣ истифода шаванд.” Ин ҳолат дар барнома баравъо эҳсос мегардад. Ровӣ мекӯшад, то барномаро бо чумлаҳои дикқатчалбӯнанда ва шуниданибоб шурӯъ намуда, хуши бинандаро ба барнома пайвандад. Дар охир низ бо ҳамин гуна чумлаҳо барномаро ба анҷом мерасонад.

Ғайр аз ин муаллиф барои ҷалби бинанда аз воситаҳои интернети фароҳам истифода менамояд. Яъне, ҳар рӯзи сеҳанбе яқчанд соат пеш аз пахши барнома ва мавзӯҳои мавриди назар қарордошта дар шабакаи иҷтимоии “Фейсбуқ” пост мекунад ва бинандаро барои тамошои барнома завқманд мегардонад. Инчунин, барномаи мазкур дар ин шабакаи иҷтимоӣ саҳифаи алоҳида ҳудро бо номи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” дорад, ки дар он муаллиф ҳар замон ҳабару воеаҳо ва фактҳои ҷолибу завқбажшро пахш мекунад.

АДАБИЁТ

1. Давронов Д., Раҳмонова Ҷ. Ҷаҳони мусоир: мавқei садо ва симо / Д. Давронов, Ҷ. Раҳмонова. - Душанбе, 2012.
2. Муъминҷонов З. Жанрҳои ҳабарии журналистикаи телевизион / З. Муъминҷонов. –Душанбе: “Вектор Принт”, 2011.
3. Сайдмуроди Ҳочазод. Ҷаҳонроҳи мавзӯҳои радиои Тоҷикистон / Сайдмуроди Ҳочазод. - Душанбе: «Шучоиён», 2010.
4. Саъдуллоев А. Давронов Д. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии Журналистикаи байналхалқӣ / А. Саъдуллоев, Д. Давронов, М. Муродов. - Душанбе, 2008.
5. Эшматов З. Таъсис ва ташаккули телевизиони “Тоҷикистон” / З. Эшматов. – Душанбе, 2016.
6. Муродов М. Лугати мухтасари истилоҳо ва мағҳумҳои рӯзноманигорӣ / М. Муродов. – Душанбе: Шучоиён – 2011.
7. Нуралиев А. Жанрҳои аҳбории матбуوت (Воситаи таълим) // А. Нуралиев. – Душанбе, 2004.
8. Барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон”-и телевизиони “Тоҷикистон”. Соли 2017.
9. Озодагон №06 (510)/7-уми феврали соли 2018, саҳ. 6.
10. Фараж №69 (584).
11. <http://journalism.tnu.tj>.

ТАРЗИ ИНЬИКОСИ МАТЛАБ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ ҶОЛИБСОЗӢ ДАР БАРНОМАИ “ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОН”-И ТВ “ТОҶИКИСТОН”

Дар навбати аввал ба таҳиягарони барномаҳои телевизиониро шарт ва зарур аст, ки дар ҳар барнома рангорангӣ ва навғониро дар шакли таҳияи барнома риоя намоянд ва дар инъикоси мавзӯъҳои фарогири барнома фактҳои нав ба навро пешниҳоди ҷомеа гардонанд. Дар барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон” таҳиягарон вобаста ба талаботи мавзуу инъикосшаванда аз роҳу услубҳои гуногуни ҷолибсозии барнома истифода мебаранд. Дар яқчанд барномае, ки мо барои кори илмӣ аз назар гузаронидем, шаклҳои гуногуни ҷолибсозии барномаи телевизионӣ мушоҳида гардид. Муаллифи барномаи мазкур барои пуртажсир намудани барнома ва ба шуuri аудитория даҳлазир будан аз мусиқиҳои гуногун, дар мавриди лозима аз сурудҳои ба матлаб мувоғиқ ва шеърҳо истифода мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: Тоҷикистон, ҷаҳон, барнома, телевизион, муаллиф, ҷолибсозӣ.

СПОСОБЫ ОТОБРАЖЕНИЯ МАТЕРИАЛА И ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ПРОГРАММЕ "ТАДЖИКИСТАН И МИР" ТЕЛЕВИДЕНИЯ "ТАДЖИКИСТАН"

В первую очередь необходимо производителям телевизионных программ наблюдать красочность и новизну в виде развития программы в каждой программе и представлять публике новые факты в отражении комплексной тематики программы. В программе «Таджикистан и мир» разработчики используют разные способы и стили придания программе привлекательности в зависимости от требований освещаемой темы. В нескольких программах, которые мы рассмотрели для научной работы, наблюдались различные формы придания интереса телепрограмме. Автор этой программы использует различную музыку, подходящие песни и стихи, чтобы сделать программу более эффектной и актуальной для зрителей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Таджикистан, мир, программа, телевидение, автор, интересное.

METHODS OF DISPLAYING MATERIAL AND USE OF ATTRACTIVE FACILITIES IN THE PROGRAM "TAJIKISTAN AND THE WORLD" OF TV "TAJIKISTAN"

First of all, it is necessary and necessary for the producers of television programs to observe the brilliance and novelty in the form of the development of the program in each program and present to the public new facts in the reflection of the complex subject matter of the program. In the program "Tajikistan and the world", the developers use different ways and styles to make the program attractive, depending on the requirements of the topic being covered. In several programs that we reviewed for scientific work, various forms of giving interest to a television program were observed. The author of this program uses different music, suitable songs and poems to make the program more effective and relevant to the audience.

KEYWORDS: Tajikistan, world, program, television, author, interesting.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тавакалов Аҳмадшо Масъудович* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети журналистика. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 988777885. E-mail: ahmad_4o@mail.ru

Сведения об авторе: *Тавакалов Аҳмадшо Масъудович* – Таджикский национальный университет, магистр факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 988777885. E-mail: ahmad_4o@mail.ru

Information about the author: *Tavakalov Ahmadsho Masudovich* - Tajik National University, master's student of Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 988777885. E-mail: ahmad_4o@mail.ru

НАМУДҲОИ МАТН ДАР ФАЪОЛИЯТИ ЖУРНАЛИСТИ

Алибахшова З.У.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вазифаи забоншиносӣ ин аст, ки ҳамаи намудҳои матнро ба як схема, ба як низоми типологӣ муттаҳид қунад, аммо то ҳол олимон дар масъалаи алломатҳои даҳлдори матн барои чунин таснифот ба мувофиқа нарасидаанд. Баъзеҳо пешниҳод мекунанд, ки ба мансубияти жанрии матнҳо асос гирифта шавад, дигарон матнҳоро аз нуқтаи назари мувофиқат барои тарҷума арзёбӣ мекунанд, дигарон таснифоти худро ба мансубияти функционалӣ-стилии асар асос медиҳанд.

Э. Верлиҳ намудҳои матнҳоро вобаста ба соҳторҳои ибтидоӣ, ки метавонанд тавассути занцирҳои пайдарпай (воситаҳои забонӣ, ҷумлаҳо) ба матн паҳн карда шаванд, фарқ мекунад. Э. Верлиҳ намудҳои зерини матнҳоро чудо мекунад: 1) матнҳои тавсифӣ (тавсифӣ) дар бораи зуҳурот ва тағиирот дар фазо; 2) матнҳои нақлиётӣ (тавсифӣ) дар бораи зуҳурот ва тағиирот дар вақт; 3) матнҳои тавзехӣ дар бораи тасаввуроти мағҳумии сухангӯ; 4) матнҳои далелнок дар бораи мундариҷаи концептуалии изҳороти сухангӯ; 5) матнҳои дастурӣ, масалан, матнҳои қонунҳо.

Чунин тақсимоти матнҳо имкон медиҳад, ки дар робита бо гуногуни жанрҳои рӯзномаҳо: эссе, репортаж, эссе, очерк, ҳабарҳои расмӣ, онҳоро вобаста ба мундариҷа ҳам ба тавсифӣ ва нақлӣ (маводи таҳлилӣ), ҳам ба шарҳдихӣ (шарҳҳо) ва ҳатто дастуралӣ (тағсирҳо) доҳил қунанд.

Бо вуҷуди аҳаммияти корҳои тасвиришуда, аксари тарҷумонҳо ва забоншиносони мусоир аз таснифи матнҳои академики шуравӣ В.В. Виноградов истифода мебаранд, ки дар рушди илми забон саҳми бебаҳо гузоштааст. Дар таснифи матнҳои тарҷума ў тақсимоти матнҳоро аз рӯйи се функсия: мусоират, паём ва таъсир нигоҳ медошт. Аммо В.В. Виноградов шаш намуди матнро чудо кардааст.

Матнҳои гуфтугӯйӣ. Онҳо метавонанд ба гуфтугӯйӣ-маъмулӣ, гуфтугӯйӣ-корӣ ва гайра тақсим карда шаванд. Матнҳои гуфтугӯйӣ вазифаи мусоиратро ичро мекунанд, дар шакли гуфтугӯйӣ шифоҳӣ амалӣ карда мешаванд ва барои ягон мақсад ба мусоирати мутақобила равона карда мешаванд.

Матнҳои расмӣ-корӣ, ки ба онҳо бисёр ҳуччатҳои давлатӣ, сиёсӣ, дипломатӣ, тиҷоратӣ, ҳуқуқӣ ва гайра доҳил мешаванд. Онҳо вазифаи асосии паём доранд. Одатан, онҳо дар шакли ҳаттӣ мавҷуданд, ки дар баъзе намудҳои ҳуччатҳо нисбатан саҳт танзим карда мешаванд.

Матнҳои иттилоотии ҷамъиятӣ. Онҳо маълумоти гуногунро дар каналҳои коммуникатсияи оммавӣ, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, радио ва телевизион дар бар мегиранд. Вазифаи асосии онҳо паём аст. Ин матнҳо метавонанд тамоюл дошта бошанд ва барои таъсири муайян, коркарди афкори ҷамъиятӣ пешбинӣ карда шаванд. Аммо функцияи паём дар онҳо асосӣ боқӣ мемонад, ки типологияи матнро ташаккул медиҳад. Шакли ин матнҳо одатан хаттӣ аст. Дар радио ва телевизион матнҳои хаттӣ ба таври шифоҳӣ пахш карда мешаванд. Чунин ҷизе бо суханронӣ низ рӯй медиҳад, вақте ки он нусхай аслии хаттиро такрор мекунад.

Матнҳои илмӣ вобаста ба соҳаҳои дониш ва таъинот бисёр зергурӯҳҳо, намудҳо ва зергурӯҳҳо доранд. Дар байни онҳо, пеш аз ҳама, матнҳои маҳсус, ки барои мутахассисон пешбинӣ шудаанд ва илмӣ - популяри, ки барои хонандагони оммавӣ пешбинӣ шудаанд, барчастаанд. Ҳамаи онҳо вазифаи паём ва ба мантиқан пайдарпай, объективӣ ва исботи мундариҷа нигаронида шудаанд. Матнҳои илмӣ асосан дар шакли хаттӣ амалӣ карда мешаванд. Дар конфронсҳо, анҷуманҳо, симпозиумҳо ва гайра шакли онҳо метавонад шифоҳӣ бошад.

Матнҳои бадеӣ, ки тамоми гуногуни жанрии адабиёти бадеӣ, танқиди адабӣ ва публистикаро дар бар мегиранд. Онҳо ду вазифаи асосии матнии ба ҳам алоқаманд доранд: таъсир ва эстетикӣ. Дар ҷунун матнҳо шакли баён аҳаммияти маҳсус дорад. Дар адабиёт на танҳо дониши оқилона, балки дониши бадеӣ ва эстетикии воқеият таҷассум меёбад. Арзиши эстетикии асар ва сатҳи таъсири эмотсионалӣ ба хонанда аз он вобаста аст, ки мундариҷа чӣ гуна ва дар қадом шакл амалӣ мешавад. Дар матнҳои бадеӣ воҳидҳо ва воситаҳои ҳама услубҳо истифода мешаванд, аммо ҳамаи ин унсурҳои услубӣ ба системаи маҳсуси адабӣ дохил карда мешаванд ва вазифаи нави эстетикӣ мегиранд. Албатта, матнҳои бадеӣ бояд ба намудҳо тақсим карда шаванд, масалан, ба жанрҳои адабӣ. Ҳар як намуди он дорои ҳусусияти бадеӣ, забонӣ ва функционалии ҳудро хоҳад буд.

Асарҳои динӣ. Мазмуни онҳо, ҳусусиятҳои онҳо бо ҳусусияти хос фарқ мекунанд. Дар байни онҳо китобҳои каноникии навиштаҳои Муқаддас, апокрифҳо, Ҳаёти муқаддасон, мавъизаҳо, асарҳои теологӣ ҷойгоҳи асосиро ишғол мекунанд. Тарҷумаҳои китобҳои муқаддас таърихи бисёрсола доранд. Тарҷумаҳои китоби муқаддас бо эззегетика баҳши диншиносӣ, ки бисёрмаънои баъзе матнҳои Китоби Муқаддас ва луғати китоби муқаддасро бо тақмили матнҳо шарҳ медиҳад, алоқаманд аст.

К. Райс ба ҳар як намуди матни ҷудошуда намудҳои мушаҳҳаси фаъолияти нутқро дохил мекунад. Ҳамин тарик, ба намуди матнҳои ба мундариҷа нигаронидашуда инҳо дохил мешаванд: ҳабарҳо ва шарҳҳои матбуот, гузоришиҳо, мукотиботи тиҷоратӣ, мушаҳҳасоти молҳо, дастурҳо оид ба истифодай асбобҳои техники, тавсифи патентӣ, ғрамотаҳо, ҳучҷатҳои расмӣ, адабиёти таълимӣ ва маҳсуси ҳама намудҳо, таҳқиқот, ҳисоботҳо, рисолаҳо, матнҳои маҳсуси илмҳои гуманитарӣ, табии ва техники.

Матнҳои зерин метавонанд ба шакл нигаронидашуда ҳисобида шаванд: (адабӣ) проза (эссеҳо, тавсифи ҳаёт ва гайра); прозаи бадеӣ (латифаҳои таъриҳӣ, ҳикояҳои кӯтоҳ, новеллаҳо, романҳо), инчунин ҳама намудҳои шеър (аз афсонаҳо ва балладаҳо то лирикаи тоза).

Матнҳое, ки дар онҳо функцияи аппелятивӣ бартарӣ дорад, ки дар онҳо реклама, ташвиқот, мавъиза, таблиғот, баҳс, демагогия ё сатира ҳамчун асос ё ҳадафи изҳороти забонӣ баромад мекунанд.

Матнҳои аудиомедиалий ин матнҳое мебошанд, ки аз ҷониби радио ва телевизион паҳн карда мешаванд, ба монанди шарҳҳои радио ва паёмҳо, очеркҳои радио ва песаҳои радио. Файр аз ин, ба ин навъ бояд ҳамаи матнҳое, ки бо мусикӣ якпорчагӣ ташкил медиҳанд, аз соддатарин шлягерҳо ва сурӯдҳо то гимнҳо, хорҳо, ораторияҳо, инчунин ҳамаи асарҳои саҳнавӣ, аз мюзикл ва оперетта то опера, аз комедия то драма ва фоҷиа дохил карда шаванд.

Ҳангоми таснифи матнҳо ҷанбаҳои гуногуни ин мағҳумро (ҳам коммуникативӣ-функционалӣ ва ҳам соҳторӣ-семиотики) ба назар гирифтан лозим аст. Дар филология типологияи жанрҳои бадеӣ ва таснифи лингвистикии матнҳо мувоғики услубҳои функционалии ҷудошуда маълум аст. Ҳангоми ба меъёрҳои гуногун нигаронидан, дар тафовути аввалия метавон ба тақсимоти матнҳои илмӣ ва ғайрииilmӣ, бадеӣ ва

гайрихунарӣ, матнҳои монологӣ ва диалогӣ, матнҳои моноадресатӣ ва полиадресатӣ ва гайра таваққуф кард.

Вобаста ба функцияи коммуникатсионӣ баъзе забоншиносон матнҳоро ба намудҳои зерин (намудҳо) тақсим мекунанд:

- 1) матнҳои ба қабулқунанда муроҷиатшуда;
- 2) матнҳои рамзгузорӣ;
- 3) матнҳои иттилоотӣ.

Чунин матнҳо, ба ақидаи олимон, ба якчанд разрядҳо тақсим мешаванд. Масалан, матнҳое, ки ба муроҷиатқунанда муроҷиат мекунанд, "коллективӣ", "индивидуалиӣ", "сунъӣ" мебошанд. Матнҳои иттилоотӣ ба бадеӣ (хикояҳо, повестҳо, романҳо, асарҳои фолклор) ва гайрихунарӣ (хучҷатҳо, қарорҳо, эълонҳо ва гайра) тақсим карда мешаванд.

Ба рушди лингвистикаи матн чунин самтҳои забоншиносӣ, ба монанди социолингвистика, психолингвистика, прагматикаи лингвистикий, лингвистикаи функционалий таъсир мерасонанд. Ҳар яки онҳо матнро дар асоси ҷанбаҳои гуногун меомӯзанд, ба монанди:

- 1) психолингвистика механизми эҷоди матнҳо ва хусусиятҳои дарки онҳоро аз ҷониби одамон меомӯзад;
- 2) этнолингвистика ҳиссиёт ва таҷрибаҳои хоси ҳамаи одамон, ки дар асари нутқ рамзгузорӣ шудаанд;
- 3) прагматика муносабати муаллифи матнро ба воқеият ва мундариҷаи объективӣ таҳқиқ ва ошкор мекунад.

Дар забоншиносии мӯосир тадқиқот дар соҳаи забоншиносии матн дар самтҳои зерин гузаронида мешавад:

- а) омӯзиши муташаккилӣ, ҳамбастагӣ ва тамомияти матн. Мувофиқи таърифи К. Кожевникова, Д. Брачкова, "матнро берун аз алоқамандӣ тасаввур кардан мумкин нест";
- б) муайян кардани хусусиятҳои воҳидҳои матн;
- в) омӯзиши намудҳои матн;
- г) муайян кардани воситаҳои ташаккули ягонагии байнифразӣ дар матн, таҳқиқи усулҳои алоқамандии ҷумлаҳо.

Дар маҷмуъ, метавон ҳулоса кард, ки дар забоншиносии умумӣ, русӣ ва туркӣ тадқиқотҳо дар бораи мушкилоти матн ҳеле зиёданд.

АДАБИЁТ

- 1 Гвенцадзе М.А. Коммуникативная лингвистика и типология текста / М.А. Гвенцадзе. - Тбилиси, 1986
- 2 Райс К. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / К. Райс. - М., 1978. - С. 202-228
- 3 Филиппов К.А. Лингвистика текста: курс лекций / К.А. Филиппов. - СПб.: изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003.
- 4 Лосева Л.М. Как строится текст / Л.М. Лосева. - М., 1980.
- 5 Виноградов В.С. "Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы / В.С. Виноградов. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 1988.

НАМУДҲОИ МАТН ДАР ФАҶОЛИЯТИ ЖУРНАЛИСТИЙ

Вазифаи забоншиносӣ ин аст, ки ҳамаи намудҳои матнро ба як схема, ба як низоми типологӣ муттаҳид кунад, аммо то ҳол олимон дар масъалаи аломатҳои даҳлдори матн барои чунин таснифот ба мувофиқа нарасидаанд. Баъзеҳо пешниҳод мекунанд, ки мансубияти жанрии матнҳо асос гирифта шавад, дигарон матнҳоро аз нуқтаи назари мувофиқат барои тарҷума арзёбӣ мекунанд, дигарон таснифоти ҳудро ба мансубияти функционалий-стилии асар асос медиҳанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ВАО, нашрияҳои интернетӣ, ҷандрасонай, онлайн журналистика, матн, иттилоот.

ТИПЫ ТЕКСТА В ЖУРНАЛИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Задача языкоznания состоит в том, чтобы объединить все виды текста в одну схему, в одну типологическую систему, но до сих пор учёные не пришли к единому мнению в вопросе о соответствующих признаках текста для такой классификации. Одни предлагают брать за основу жанр текстов, другие оценивают тексты с точки зрения пригодности к переводу, третьи основывают свою классификацию на функционально-стилистической принадлежности произведения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: средства массовой информации, интернет-издания, мультимедиа, интернет-журналистика, текст, информация.

TYPES OF TEXT IN JOURNALISM

The task of linguistics is to combine all types of text into one scheme, into one typological system, but so far scientists have not come to a consensus on the issue of the appropriate features of the text for such a classification. Some propose to take the genre of texts as a basis, others evaluate texts in terms of suitability for translation, others base their classification on the functional and stylistic affiliation of the work.

KEYWORDS: mass media, online publications, multimedia, online journalism, text, information.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алибахшова Заррина Умедовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети журналистика. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 934309888. E-mail: zara.ali.98@mail.ru

Сведения об авторе: Алибахшова Заррина Умедовна – Таджикский национальный университет, магистр факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934309888. E-mail: zara.ali.98@mail.ru

Information about the authors: Alibakhshova Zarrina Umedovna – Tajik National University, master's student of Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 934309888. E-mail: zara.ali.98@mail.ru

БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ ҶОМЕА ДАР ШАБАКАИ ИҼТИМОИИ ФЕЙСБУК (дар мисоли гурӯҳи «Ахбор барои афкор»)

**Мирзоева З.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Гурӯҳи “Ахбор барои афкор” яке аз фаъолтарин гурӯҳҳо дар шабакаи иҼтимоии Фейсбуқ ба шумор меравад. Ин гурӯҳ “пӯшида” буда, 15-уми январи соли 2017 ташкил гардидааст. Маъмурони он Раҷаби Мирзо, Мадинаи Карим, Шаҳло Наҷмиддинова ва модераторон Абдураҳим Умариён ва Заррэз ОТ мебошанд. Матолиби дар гурӯҳ дарҷгардидаро қариб 77 ҳазор меҳонанд. Шиори гурӯҳ суханони мутафаккири ҳиндӣ Маҳатма Гандӣ “Дар одаме, ки забони худашро идора карда наметавонад, ҳақиқат вучуд надорад!” мебошад. Дар гурӯҳ бештар сари масъалаҳои проблемаи ҷамъиятидошта ва роҳи ҳалли онҳо музокира карда мешавад. Чуноне зикр гарди, ҳаррӯза ду ё се ва ҳатто зиёдтар аз он матолиб дар гурӯҳ гузошта мешаванд ва аксарият мавзӯъоти доф ва мубрами ҷамъиятиянд. Таъсисдиҳандай гурӯҳ Раҷаб Мирзо доир ба қушодан, фаъолият, аносирӣ таъсиррасон ва умуман таъриху ташаккули гурӯҳ андешаҳои худро чунин иброз доштанд:

“Ин гурӯҳ сараввал бо номи тамоман дигар моҳи ноябри соли 2016, “Сарду торик” ташкил шуда буд ва фаъолияти он ба мушкилиҳои барқ равона гардида буд. Аз он сабаб ки дар Душанбе ҳамон вақт лимити барқ идома дошт ва мо хостем, ки тамоми мушкилоти ҷойдоштаро ба мақомотҳои даҳлдор расонем то онҳо пешгирӣ кунанд. Соли 2017 лимит барҳам хӯрд ва мушкилӣ низ ҳал гарди. Соли 2017 ин гурӯҳро ташкил кардем ва мақсади мо аз гузоштани ҳабару маводҳои дигар сомонаҳои васоити ахбори ҷумҳурий ва таҳлили онҳо расонидани ҷизи дуруст ба ҷомеа буд. Мақсади дигари мо маърифати ба ин ё он ҳабару маълумот ҷӣ гуна муносибат кардан, вокуниш нишон додани мардум буд. Чунки расонидани ахбор як ҷиз асту дарки он ҷизи тамоман дигар. Барои мо аз ҳама муҳим шарҳҳои зери матолиб ҳастанд, мо ба ин ҷиз авлавияти бештар медиҳем. Боиси хурсандист, ки баъзе матолиби дар гурӯҳ гузошташударо 60-65 ҳазор нафар меҳонанд. Ин аз рӯйи омори натиҷавии фейсбуқӣ аст. Ва мутасаддиёни гурӯҳ ҳамеша назорат мекунанд, ки гурӯҳро аз афроди заарнок ҳимоя кунанд”.

Матолиби дар гурӯҳи “Ахбор барои афкор” инъикосшударо метавон ба ҷанд ҷанба ҷудо намуд. Якум, доги ҷомеа, яъне проблемаву мушкилоти дар ҷамъиятбуда, нақши воситаҳои дигари ахбори омма дар онҳо, роҳҳои пешниҳоднамудаи мардум ва ҷалби таваҷҷӯҳи мақомотҳои даҳлдор. Ҷун кори мо оид ба нақши гурӯҳҳои иттилооти шабакаи иҼтимоии Фейсбуқ аст, бешак ба низоми таҳқиқи яке аз паҳлӯҳои воситаҳои ахбори омма рӯ меорем. Муҳаққиқ М. Муродов дар ин маврид чунин ибрози андеша кардааст:

“Дар таҳқиқи воситаҳои ахбори омма принсипи методологии нисбатан маъмул муносибати системавӣ ба объекти таҳқиқ аст. Яъне, дар пажӯҳиши ин соҳа ВАО ҳамчун

низоми ичтимию махсус баррасӣ мешавад. Муносибати системавӣ (бонизом) маъни дар маҷмуъ баррасӣ намудани объекти таҳқиқшавандаро дорад” [5, с.58].

Масалан, дар бораи яке аз проблемаҳои даҳшатнок, партофтани падару модар ҳангоми пионсолӣ, бесарпаноҳ гузоштани онон дар санаи 03.02.2022 таҳти рубрикаи “#қисса_рӯз” чунин қиссае дар гурӯҳ интишор гардид, ки пас аз мутолиаи он аз тарафи хонандагон вокунишҳои зиёде нишон дода шуд. Дар зери матлаб 70 нафар лайк гузошта, се нафари дигар шарҳ навиштаанд. Он қисса чунин аст:

“Ҷавоне буд, ки модараши ду моҳ пеш аз тӯяш бар асари беморӣ вафот кард. Ҷавон санаи туйро барои як сол мавқуф гузошт.

Баъд аз издивоҷ кардан, падараши дар хона танҳо гузошт, зоро падар ба ҷуз ӯ фарзанде надошт.

Ҷавон бо занаш беш аз панҷ сол мешавад, зиндагӣ мекунанд. Гоҳ - гоҳ ба дидори падар меомад, гоҳ занаш ҳамроҳӣ мекард.

Зан шавҳарашро маҷбур кард, ба аёдати падараши дигар наравад, пас аз он ки падараши ба беморӣ гирифтор шуд. Писар тасмим гирифт, падарро ба хонааш биёрад, то ӯро пурра нигоҳубин кунад.

Падар каме фикр кард ва донист, ки дар назари келинаш меҳмони номақбул метобад, қабул накард. Аммо исрори писар падарро водор кард, ки дархосташро қонеъ кунад ва ӯ воқеан ба хонаи писар омад.

Барои зани мард мушкилӣ эҷод шуд. Як ҳӯрок мепухт, барои падарарус (хусур) - и бемораши ҳӯроки дигаре намепухт. Падари писар маҷбур ҳамроҳи онҳо меҳӯрд, ҳар чики келинаш омода мекард. Келин пас аз ҷанд вақте, бо ҳусураш бадрафториро оғоз кард. Мард занашро қонеъ карда натавонист. Зан шавҳарашро маҷбур кард, ки падараши хонадор кунад, то касеро пайдо кунад, ки ӯро нигоҳубин кунад. Мард ин фикрро қабул накард, то дар ин синну сол падари бемoraши шарманда насозад.

Зан дар охир шавҳарашро розӣ намуд, падараши дар хонаи пионсолон фиристонад, то дар он ҷо нигоҳубин кунанд.

Вақте дар хонаи пионсолон писар бо падар хайрухуш намуд, вучудаш пора - пора шуд.

Пас аз як ҳафта писар тасмим гирифт, ки падарро хабар бигирад. Вақте ба хонаи пионсолон омад, маълум гардид, ки дар натиҷаи депрессияи саҳти равонӣ падараши аз олам гузаштааст.

Кормандони хонаи пионсолон ба ҷавон мактубе доданд.

Мактуб аз падар буд, ки чунин навишта шудааст:

“Писари азизам!

Туро бештар аз худам дуст медорам... Ҳушбахттарин лаҳзаҳои зиндагиам он лаҳзаҳое буд, ки вориди утоқи ту шудам, ту қудак будӣ, аз кор бо бозичаҳо бармегаштам, ки ба ту писанд меомад ё маҷмуи шириниҳо, ки ба ту маъқул буд. Ту то омадани ман аз кор интизори мекашидӣ. Ҳушбахттарин лаҳзаи умри ман он буд, ки ман ба ту оббозиро ёд додам. Ҳушбахттарин лаҳзаи ман ин буд, ки ҳурд будӣ ва дар утоқи кориам, ту коғазҳоямро мекандӣ ва ман ба сӯйи ту табассум мекардам. Ҳушбахттарин лаҳзаҳои зиндагиам он буд, ки ман ҳама маблағҳоро ба ту додам, то тамоми либосҳои дилҳоҳатро бихарӣ, дар ҳоле ки бо кафшҳои даридаам аз як ҷо мерафтам.

Ман акнун туро танқид намекунам... Ба ту менависам, ашки ҷашмонам худ мерезанд, ки ғамгинам. Ман интизор набудам, ки охирин лаҳзаҳои умрам дар зонуи ту, канори ту намегузаранд...

Ман туро дӯст медорам, то ҳол... Падари вафодори ту!

Дидор дар қиёмат!”

Мо қадри ганҷҳоро намедонем, то даме ки онҳоро аз даст надиҳем...

Вақте ки Шумо меҳоҳед ба касе паём фиристед, аммо онҳо шуморо намешунаванд, ҷӣ мушкилтарин лаҳзаҳо аст, он лаҳза?»

Дуюм, ёрӣ ба шахсони ниёзманду имкониятшон маҳдуд, ҳусусан нафароне ки ё муҳоҷиранд ё бесарпаноҳ мондаанд. Аз рӯйи гуфтаи Раҷаби Мирзо ин корро онҳо ба нақша нагирифта буданд ва иқдом барои чунин кор аз соли 2019 шурӯъ гардидааст. Як зан дар

Русия мефавтад ва ду кӯдаки хурдро бесарпаноҳ мемонад. Маъмурони гурӯҳ барои кумаку дастирии ятимон эълон мегузоранд ва қариб 5 ҳазор доллари амрикӣ чамъ мешавад. Баъдан барои он ятимон замин ҳаридорӣ ва хонае ҳам сохта мешавад. Яъне, иқдом аз ана ҳамин воқеа сарчашма мегирад. Дар ин мавзуъ низ ғайр аз эълонҳо, ҳикояҳо ва матолиби ҷолиб низ дар саҳифаи гурӯҳ гузошта мешаванд. Масалан дар санаи 20.05.2022 аз тарафи Фирзу Юсупова чунин матлаб гузошта шудааст, ки 7 нафар р ба он лайк гузоштаанду ҳалос. Ва шояд ки чуноне ки Раҷаби Мирзо зикр карданд, лайк муҳим нест, муҳим ҳалли мушкилот аст:

“Ҳамду сано Ҳудовандеро, ки Паёмбари худро барои ҳидояти мардум мабъус гардонид. Паёмбари Ҳудо ҳамеша ятимон ва бечорагонро дӯст медоштанд ва сарҳои онҳоро сила намуда, меҳрубонӣ менамуданд. Чунончи дар ҳадисе мефармоянд: «Қафил ва ё шахсе, ки ятимонро дастирий менамояд, фардо рӯзи қиёмат бо ман якҷоя мебошад», дар ҳоле ки бо ду ангушти худ ишора мекарданд. Салом ва баракоти бепоён ба Пайгамбар (с) ва хонадону ёронаш. Хоҳарону бародарони азиз! Дар ин моҳи Шарифи Рамазон, боз як оила, ки дар он 5 нафар ятимон бе парастори падар мондаанд (падарашон вафот кардаанд) ба кумаки мову шумо ниёз доранд. Модари ғамхорашон ба танҳоӣ панҷ нафар писаракони дуструякро ба воя расонида истодааст.

Қурбанов Алишер - 15 сола

Қурбанов Фирдавс - 12 сола

Қурбанов Комрон - 9 сола

Қурбанов Эркинҷон - 6 сола

Қурбанов Қурбонҷон - 4 сола

Дӯстони Ҳайроҳ биёed ба ин кӯдакчаҳое, ки бе парастори падар мондаанд, дар ин рӯзҳои вазнини зиндагиашон ёрдам кунем. Онҳо ба ёрии пулӣ ва молӣ эҳтиёҷдоранд. Адрес ш.Гулистон (Қайроқкум) кӯчаи Мирзо Турсунзода хонаи 1 ҳуҷраи 48

Тел: 92 177 23 85

Тел. мададрасон Фирзу: 92 177 77 07”.

Дар ин маврид муҳакқиқ Саъдуллоев дуруст қайд кардаанд, ки “ҳам журналисти кордида, ҳам нависанда, роҳбари ҳар гуна ташкилоти эҷодӣ, ё ҳоҷагӣ, муаллими одӣ ба ҳайси публисист сухан гуфта метавонад” [8, с.45]. Аммо М. Шакурӣ дар ин бора бар он аст, ки «Маданияти баланди ҷамъият ва пешрафти маънавии онро бидуни забони иқтидорманде тасаввур наметавон кард. Ҳастии таърихи ҳалқ ва ҷустуҷӯйҳои бардавоми маънавии ўдар оинаи забон акс андохтааст» [13, с.3].

Ё дар санаи 02.10.2021 дар гурӯҳ аз тарафи Ҳабибаллоҳ Исмоилов чунин матлаб гузошта шуда буд, ки дар бораи як бародари маъюб нақл карда, барои дастирий мадад мечӯяд. Ба ин матлаб 4 нафар лайк гузоштаанд. Муҳтавои он чунин аст:

«Ассалому алайкум, ҳамватанони азиз!

Ба ман як бародари маъюби гурӯҳи якум аз шаҳри Ваҳдат бо номи Умед Садриддинзода муроҷиат карданд, то кумакашон карда бошем.

Умед Садриддинзода маъюби гурӯҳи якум буда, соҳиби чаҳор фарзанди дӯструяк мебошад. Ў дар як ҳавлии қалоне бо падару модар ва бародаронаш зиндагӣ мекунад, аммо як хона барояш тангӣ мекунад, чун фарзандонаш рӯз аз рӯз қалон шуда истодаанд, фарзанди қалониаш 13 сола шудааст. Ў бо дастирии ҳамватанон хонаэро аз по башт (нимсоҳт кард), аммо онро бояд болопӯш карду то омадани зимистон вориди он шуд.

Аз ҳамин сабаб, Умед аз ҳамватанони ҳайроҳоҳу саҳоватманд дasti ёрӣ талаб мекунад, то ба пуррагӣ соҳтани хона кумак расонанд. Ў як маротиба тариқи Азия Плюс кумак пурсидааст, аммо ҳамагӣ 300 сомонӣ кумакпӯлӣ гирифтааст... Ў умедҳои зиёде дорад...

Агар шахсони ҳайроҳоҳу саҳоватпеша ба Умед кумак кардан ҳоҳанд, марҳамат!

Рақамҳои корти Душанбе-ситии Умед : 5058270361667214 (ё корт ба рақамҳои +992 918285757 пайваст аст).

Телефон барои тамос бо Умед: +992 918632414 (Умед Садриддинзода)

Макони Умед: Шаҳри Ваҳдат, ҷамоати Симиганҷ, деҳаи Фириштӣ.

© Ҳабибаллоҳ Исмоилов

#таджикистан #помощь #ваҳдат #братьство #дружба #добро #благо #ислам #Душанбе #Худжанд #Исфара».

Чунин матлабо дар гурӯҳ кам нестанд, аммо то кадом андоза дастгирӣ шудаанд дар гурӯҳ ягон маълумот дар ин маврид нест. Шояд хоҳиши худи кумаккунандагон бошад, ки зикри ному насабашонро наҳоҳанд ё маҳфӣ будани онро талаб кунанд.

Боз ҳастанд матолибе, ки ба низомномаи гурӯҳ мутобиқат намекунанд. Ин гуна чизҳо бештар ҳангоми маргу зист, ҷаҳни зодрӯз, ё ягон ҳабари мудҳиш ва ё воқеаи хотирмоне дар гурӯҳ гузошт мешаванд, ки дар зер ҷанд намуна меорем.

Дар санаи 05.02.2022 лар гурӯҳ аз тарафи Мирзо Салимпур матлабе таҳти увони «Додгоҳи русия модари 6 фарзандро барои дуздии ҷочак ва “сникерс” ҷарима баст» ба гурӯҳ гузошта шуд. Дар зери матлаб 21 нафар лайк ва 9 нафари дигар бошанд, шарҳ навиштаанд. Мазмуни шарҳи аксарият аз дилсӯзиву баёни маҷбурий, бечораҳволии зан шаҳодат медод, ки дар ҳақиқатан ҳам дуруст аст.

«Ҳадамоти матбуоти додгоҳи ноҳияи Москваи шаҳри Твери Русия аз баррасии як парвандаи гайриоддии дуздӣ аз мағоза ҳабар дод. Додгоҳ як зами зодаи Тоҷикистон бо насиби Орифҷонро, ки номи авввалаш оварда нашудааст, бар асоси қисми дуюми моддаи 7.27 Кодекси ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии Русия дар дуздии миқдори ҳурди молҳо аз ҳипермаркети “Лента” ба маблағи 1452 рублу 52 тин (камтар аз 20 доллар) гунаҳкор шинохт ва 3 ҳазор рубл ҷарима баст. Ин парванда ба он далели таваҷҷӯҳи ҳамаро ба ҳуд ҷалб кард, ки зами гунаҳкор модари 6 фарзанд будааст. Ӯ дар додгоҳ гуноҳи дуздиро ба гардан гирифт ва изҳори пушаймонӣ кард, вале гуфта натавонист, ки ҷаро даст ба ҷунин амал задааст? Додгоҳ низ шароити молиявии ин оиларо таҳқиқ накард, вале аз рӯйхатти молҳои дуздидаи ин зан, аз ҷумла як ҷочаку се шоколади “Сникерс” бармеояд, ки Ӯ ин молҳоро асосан барои қӯдаконаш дуздидааст.

Дар майдони шарҳҳои зери ин ҳабар бисёриҳо як додраси боинсоф аз Канадаро ба ёд овардаанд. Ӯ ҳангоми баррасии як қазияи дуздии нон аз мағоза баёноти мӯсафеди гунаҳкорро бо дикқат гӯш кард. Мӯсафед гуфт, барои он даст ба дуздии нон зад, ки саҳт ғурусна буду дилаш нон меҳост, вале пулашро надошт, ки бихарad. Додрас мӯсафедро гунаҳкор шинохт, вале аз ҷавобгарӣ озод кард ва барьакс тамошобинони ин мурофиаро маҳқум кард, ки бояд ҳар қадом мувофиқи зӯrrасаш ба ин мӯсафед миқдоре пул ҳайр кунад».

Мисоли дигар дар бораи рӯзи таваллуди нафаре шинохта аст, ки дар гурӯҳ ин гуна матолиб зиёдтар ба назар мерасанд. Матлаби зер ба сармуҳаррири «Кулябская Правда» ва 77 солагии рӯзномаи мазкур навишта шудааст. Он аз тарафи Бахтиёр Раҳмонов ба саҳифаи «Кулябская Правда» гузошта ва аз он ҷо интиқол шуда буд, ки ба он 14 нафар лайк ва 6 шарҳ гузоштаанд. Он ҷунин аст:

«Главному редактору газеты

«Кулябская Правда»

Одинаевой С.Р.

Уважаемая Ситора Рустамовна!

7 февраля 2022 года газете "Кулябская Правда" исполняется 77 лет!

От своего имени лично и по поручению Президиума ЦК Компартии Таджикистана, рядовых коммунистов и ветеранов КПТ, которые росли, мужали и творили историю нашей солнечной Отчизны и её главной региональной газеты «Кулябская правда», сердечно поздравляю Вас, весь дружный коллектив редакции газеты со знаменательным 77-летним юбилеем!

Сегодня трудно представить наш край без «Кулябской правды». Говорят, историю творит народ, а вот увековечивает, пишет её, изо дня в день вот уже 77 лет подряд, всеми нами любимая, самая читаемая и уважаемая газета. «Кулябская правда» – наш мудрый советчик и друг, наше правдивое зеркало. В ней мы черпаем нужную информацию, находим ответы на мучающие нас вопросы, вместе с коллективом редакции радуемся успехам нашего народа, огорчаемся неудачам, мешающим нам жить проблемам.

Газете сегодня 77 лет, а она всегда остается молодой, высокопрофессиональной, четко чувствующей пульс жизни людей, проживающих в нашем регионе.

Наши судьбы – газеты и коммунистов, ветеранов КПТ – тесно и навсегда переплетены. Вы это хорошо знаете, так как много, чётко, остро, справедливо и убедительно описывали всю динамику роста, удач и решения проблем народного хозяйства, всех слоёв нашего общества, в том числе, в сфере молодежного движения, его военно-патриотического воспитания, вопросы интернационализма и т.д. В этом особое и огромное спасибо ветеранам-правдистам еженедельника.

И мы уверены, что, достойно отметив этот юбилей «Кулябской правды», убеждены и надеемся, все вместе с Вами, также достойно встретить Ваш вековой юбилей!

С 77-летним юбилеем, дорогая «Кулябская правда»!

Желаю крепкого здоровья, счастья и творческих успехов сотрудникам редакции, всем жителям и гостям края – больше правды и благополучия, а родному и любимому Кулябу – мира, процветания и добра!

С уважением, Раҳмонов Баҳтиёр Шарифович - член Президиума ЦК Компартии Таджикистана».

Мисоли дигар «Тасаллият» ном гирифта, санаи 05.02.2022 аз тарафи Соро Каримова, матлаби Нишонбой Мадумариёнро гузоштаанд, ки аз марги омӯзгор ва олими намоёни соҳа Нурулло Мирзоматов хабар дода, фаъолияти ўро мухтасар шарҳ додаанд. Дар зери ин матлаб 152 нафар лайк ва 76 шарҳ гузоштаанд:

«Каме пеш хабари марги устод Нурулло Мирзоматов даррасид, ба наздикин таҳамуллаш бисёр душвор аст, ки якчанд рӯз пеш модари эшон дар синни 101 солагӣ ба Ҳақ пайвастанду имрӯз бошад, эшон ҳам моро тарқ карданд. Бинобар ин маъмурияти гурӯҳи "Понғози ман" ба аҳли хонавода тасаллият ва ҳамдардии амиқи хешро иброз медорад. Аз марги бармаҳали эшон аҳли диёр ғамгин буда, дуъогӯй ҳастанд.

Бигзор маъвояшон Фирдавс барин бошаду Худо раҳмату мағфират кунад.

Маросими ҷанозаи эшон имрӯз соати 13:00 (баъди намози зуҳр) дар масциди Мехикалони шаҳри Душанбе баргузор мегардад».

Чуноне ки маълум мегардад гурӯҳи «Ахбор барои афкор» минбари бузурги фаъолияту дастгирӣ ва пойгоҳи маълумотии муқтадир дар контенти тоҷикии фазои интернет ба ҳисоб меравад. Аммо сухани Абдуҷаббор Раҳмонзода дар бораи таҳти назорат гирифтани забони расонаҳо андешаронӣ намудааст, ки "Гоҳе истифодаи калимаҳои нолозим дар саҳифаи расонаҳо ба ҳадди ифрат мерасад" [www.Jumhuriyat.tj], дар ҳақикатан ҳам чунин аст, аммо дар гурӯҳи мавриди назари чунин ғалат кам ба назар мерасад

Дар гурӯҳ нисбат ба шахсони дағал ва кирдору гуфторашон нопок ҷораҳои зарурӣ андешида мешаванд. Сараввал огоҳӣ ва баъдан ҳориҷ аз гурӯҳ. Дар ин гурӯҳ тамоми масоили дарбаргирандаи доги рӯз, проблемаи ҷомеа таҳлилу баррасӣ мегардад. Дар боло қайд гардид, ки ҳатто шахсони ниёзманд ба ин гурӯҳ рӯй оварда, мушкилоташонро арза мекунанд. Барои он ки «воқеият мактаби бузурги маърифати ҳастӣ, тағтиир ва ангезai шуур аст» [8. с.61].

Хулас, гурӯҳи «Ахбор барои афкор» дар тули фаъолияти ҷандинсола бо қӯшишу заҳматҳои журналистони муваффақ, ки маъмури гурӯҳанд, тавонист мақому манзalати ҳудро боло барад ва аз ҳама мухим ба дармондагону шахсони имконияташон маҳдуд тариқи саҳоватпешагон кумак қунад. Қобили қайд аст, ки ин гурӯҳ ба мазмуну мақсади пешгирифтаи маъмурон ва ташкилдкунандагони он мувофиқат мекунад. Мисолҳои дар боло зикршуда далели ин гуфтаҳоянд.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов, Б. Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2007.
2. Камолиддинов, Б. Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов.-Душанбе: Интернюс, 2001.
3. Камолиддинов, Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989.
4. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. –Душанбе, 2012.
5. Муродов, М. Метод ва методологияи таҳқиқи илмӣ / М. Муродов. –Душанбе: Аржанг, 2019.
6. Муҳаммадиосуф И момзода, Саъдӣ Махдӣ, Баҳтиёри Кутбиддин. Усули таҳқиқ / Муҳаммадиосуф И момзода, Саъдӣ Махдӣ, Баҳтиёри Кутбиддин. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019.
7. Пажӯҳиши омадагии электронии Тоҷикистон. (тадқиқот. Бо дастгирии молиявии Институти «Ҷамъияти Кушода»-и Бунёди Мадад – Тоҷикистон. Дар моҳҳои май-июли соли 2010). – Душанбе, 2010.

8. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт. (Бунёди пайванди каломи бадеъ бо ичтимоъ) / Саъдуллоев, А. – Душанбе: «Адиб», 2000.
9. Табаров, С. Асосҳои назариявии нақди адабӣ (к.з.дастури таълимӣ доир ба назарияи нақди адабӣ барои донишҷӯёни факултетҳои филология)/ С. Табаров. – Душанбе, 1999.
10. Усмонов, И. Жанрҳои публистика / И. Усмонов. – Душанбе, 1998.
11. Усмонов, И. Назарияи публистика (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни ихтисоси журналистика) / И. Усмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 1999.
12. Усмонов, И., Давронов, Д. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. –Д., 2008.
13. Шукуров Мухаммадҷон. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. – Душанбе: Ирфон, 2005.
14. www.Jumhuriyat.tj/
15. www.Facebook.com/
16. <http://www.journalism.tnu.tj/>
17. <https://www.facebook.com/groups/1920021788267673/user/>

БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ ЧОМЕА ДАР ШАБАКАИ ИЧТИМОИИ ФЕЙСБУК (дар мисоли ғурӯҳи «Ахбор барои афкор»)

Дар мақола баррасии масъалаҳои марбутаи чомеа дар шабакаи иҷтимоии Фейсбуқ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтааст. Зимни омӯзиш маълум гардид, ки бо рушду инкишифи техникаву технологияҳои ҳозиразамон кор дар ин ё он соҳаҳои муҳимми хоҷагии ҳалқ хеле пеш рафт, яъне ҷараён иҷрои кор як андоза осон гардид. Ин ҷараён таъсири ҳудро ба воситаҳои аҳбори омма, ҳусусан рӯзномаву ҳафтномаҳо расонид. Шабакаҳои интернет барои 80 дарсади мардуми сайёра имрӯз ҳамчун манбаи дастрасӣ барои иттилоъ ва қонеъкунандай манфиати маърифат ҳастанд. Имрӯз зиёда аз ҷорӣ миллион нафар аҳолии қишвари мо ба шабакаҳои интернет дастрасӣ доранд. Блогерон низ кӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, то ин ки аудиторияаашон зиёдтар гардад. Бинобар ин, ғоҳ ин ё он ҳабару рӯйдод аз сабаби беаҳмияти ҳамин гуна корбарон ноқис ба омма рафта мерасад. Дар натиҷа аудитория ба ғалатфаҳӣ дучор гардида, дарки нодурусти масъала ба ҳуносабарориҳои ғалат оварда мерасонад. Дар гузашта истифодабарандагони шабакаҳои интернет танҳо бо мақсади шиносӣ вориди он мешуданд, аммо имрӯз дар он бурду бохти давлату ҳукумат дар самтҳои нисбатан ғуногун баррасӣ карда мешаванд. Баъзе аз ҳукуматҳои қишварҳои дунё ширкатҳои идоракунандай интернетро мачбур мекунанд, ки дастрасӣ ба шабакаҳои иҷтимоиро маҳдуд кунанд, ё ин ки банданд. Маълум шуд ки, шабакаи иҷтимоии аз ҳама пахншудатарин ва ба боварии мардум соҳибгашта дар Тоҷикистон ин шабакаи иҷтимоии Фейсбуқ аст ва дар ин мақола як шоҳаи он ғурӯҳи фейсбуқӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мақола, баррасӣ, масъала, шабака, Фейсбуқ, иҷтимоӣ, аҳолӣ, Тоҷикистон, ғурӯҳ, таҳлил, ҳуносабарорӣ, ғалат, интернет.

РАССМОТРЕНИЕ ПРОБЛЕМ ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ FACEBOOK (на примере группы «Информация для размышления»)

В статье изучено и проанализировано тема рассмотрения сопутствующих проблем общества в социальной сети Facebook. В ходе обучения выяснилось, что с развитием современной техники и технологии работа в той или иной важной отрасли экономики значительно продвинулась вперед, то есть процесс работы стал несколько легче. Этот процесс не мог не затронуть средства массовой информации, особенно газеты и журналы. Для 80 процентов людей на планете сегодня интернет-сети являются источником доступа к информации. Сегодня более четырех миллионов жителей нашей страны имеют доступ в Интернет. Блогеры также пытаются увеличить свою аудиторию. Поэтому иногда те или иные новости и события не доходят до общественности из-за малозначительности таких пользователей. В результате аудитория сталкивается с непониманием, а неправильное понимание вопроса приводит к неправильным выводам. В прошлом пользователи интернет-сетей заходили в него только с целью знакомства друг с другом, но сегодня выигрыши и проигрыши государства и правительства рассматриваются в нем относительно по-разному. Некоторые правительства стран мира заставляют управляющие интернет-компании ограничивать или блокировать доступ к социальным сетям. Выяснилось, что самой распространенной и пользующейся доверием социальной сетью в Таджикистане является социальная сеть Facebook, и в данной статье анализируется ответствие этой группы Facebook.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: статья, рассмотрение, проблема, сеть, Facebook, соц., население, Таджикистан, группа, анализ, вывод, ошибка, интернет.

CONSIDERATION OF THE PROBLEMS OF THE SOCIETY IN THE SOCIAL NETWORK FACEBOOK (on the example of the group "Information for reflection")

The article studied and analyzed the consideration of related problems of society in the social network Facebook. During the training, it turned out that with the development and development of modern technology, work in one or another important sector of the economy has made significant progress, that is, the work process has become somewhat easier. This process affects the media, especially newspapers and magazines. For 80 percent of people on the planet today, the Internet is a source of access to information. Today, more than four million people in our country have access to the Internet. Bloggers are also trying to increase their audience. Therefore, sometimes certain news and events do not reach the public due to the insignificance of such users. As a result, the audience is faced with misunderstanding, and a misunderstanding of the issue leads to incorrect conclusions. In the past, Internet users accessed it only to get to know each other, but today, the gains and

losses of the state and the government are treated relatively differently in it. Some governments around the world are forcing Internet operators to restrict or block access to social networks. It turned out that the most widespread and trusted social network in Tajikistan is the social network Facebook, and this article analyzes an offshoot of this Facebook group.

KEYWORDS: article, consideration, problem, network, Facebook, social, population, Tajikistan, group, analysis, conclusion, error, internet.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Зебонисо Каримовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 911122833. E-mail: zebomirzoeva20@gmail.com

Сведения об авторе: *Мирзоева Зебонисо Каримовна* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 911122833. E-mail: zebomirzoeva20@gmail.com

Information about the author: *Mirzoeva Zeboniso Karimovna* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 911122833. E-mail: zebomirzoeva20@gmail.com

ГУНАНОКИИ ЛУГАВӢ ВА САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ОН

Норматова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар назар чунин менамояд, ки ҳодисаи муродифшавии калимаҳо ба ҳодисаи гунанокии лугавӣ шабоҳати наздикие дорад. Дар асл чунин нест. Онҳо бо як қатор хосиятҳояшон аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ мекунанд. Дар доираи муродифоти лугавӣ таркиби овозии калимаҳо метавонанд ягон умумияте надошта бошанд, дар сурате, ки мағхуми умумиро маҳфуз медоранд. Дар ҳолате, ки тафовути овозӣ ночиз буда, фарқи маъноиу лугавии байни калимаҳоро ифода намекунад, имкони дар бораи воҳидҳои дигари лугавӣ – гунаҳои калима сухан рондан ба вучуд меояд. «Гунаҳои калимаҳо, ки қиёфаи овозии калимаро ҳар яке бо тағиироти аз ҳам фарқкунанда акс кардаанд, ба маъноҳои якхела далолат қунанд ҳам, оҳангутобишҳои маънои нотакрор доранд. Чунончи, инро дар ҷуфтҳои **айбӯ – айбӯй, ангубин – ангабин, пунбадона – пунбадона, гӯсфанд – гӯспанд** ва бисёр дигарҳо ба тариқи назаррас мушоҳида кардан мумкин аст» [7, с. 43]. Калимаи гунанокӣ ҳамчун истилоҳ дар шакли вариантнокӣ низ маъруф аст. «Вариантнокӣ (аз лот. variant, variantis - тағиирёбанд) – 1. Тасаввру шинохт оид ба тарзҳои гуногуни ифодаи ин ё он моҳияти забонӣ ҳамчун роҷеъ ба дигаргунӣ ва анвоъ ё ҳамчун дур шудан аз ягон меъёр. 2. Истилоҳе, ки тарзи мавҷудият ва корбурди воҳидҳои забонӣ ва амалкарди воҳидҳои забон ва низоми забонӣ дар маҷмуъро ифода мекунад. Вариантнокӣ хосияти бунёдию асосии низоми забонӣ ва амалкарди ҳамаи воҳидҳои забонист, ки тавассути мағхумҳои «вариант» ва «инвариант» шарҳ дода мешавад. **Инвариант** ифодаи мӯҷарради ин ё он он воҳиди забонӣ бе назардошти мавридҳои мушаххаси истифодаи онҳост. **Фонема ва фон, морфема ва морф** мутааллиқи сатҳҳои ҳуданд: **фонема** ба фонетика (ё фонология), **морф** ба морфология» [1, с. 40].

Дар забони адабии мусоири тоҷикӣ сабаби пайдоиши гунаҳои лугавӣ гуногунанд. Масалан, дар назари аввал чунин менамояд, ки асосан натиҷаи тафовутҳои иҷтимоию соҳавӣ – қасбӣ, соҳтори синнусолии ҷамъият, шоҳаҳои системи услубҳои ҷории забони адабӣ ва тақозою талаботи қаломи бадеъ, аз ҷумла назм мебошад. Вале олимони соҳа дигар ақида доранд. Масалан, забоншинос Боббомуродов М. сабабҳои пайдоиши гунаҳои лугавиро шартан ба ду гурӯҳ – якум ҳориҷӣ ва дохилӣ чудо мекунад ва боз ин ду гурӯҳро ба ҳелҳои дигар чудо кардааст. Вай навиштааст, ки «*Сабабҳои ҳориҷии пайдоии гунанокӣ инҳоянд:*

1. Таъсири шеваю лаҳҷаҳои маҳаллӣ;
2. Тамосу робитаи забони тоҷикӣ ба забонҳои дигар (иқтибоси айни як калима аз забонҳои гуногун, таъсири забони миёнҷӣ – иқтибосҳои бевосита, муҳиту шароити билингвизм (дузабонӣ));

Сабабу омилҳои дохилии (лингвистии) гунанокӣ инҳоянд:

1. Амали қонуни аналогия (қиёс): аналгияи парагматикӣ ва синтагматикӣ.
2. Нобаробарию номутаносибии шакл ва мазмун, ки дар натиҷаи инкишофи

номавзуну номуназзами ин категорияҳо, яъне шаклу мазмун (ифодашаванд ва ифодакунанд) ба вучуд меоянд.

3. Гуногунию фаровонии имконияти низоми забонӣ ва таҷдиди он дар раванди инкишофи таҳаввулоти забон.

4. Кӯшиши тамоюли сарфаҷӯиву сарфакории забон (занҷирӣ, моддӣ ва фикрӣ).

5. Кӯшиши истифодаи аломату нишонаҳои фарқунандай фонемаҳо дар ҳолатҳои мавқеи заданокӣ ва пасизаданокии хиҷоҳо» [1, с. 123].

Бар замми ин, пайдоиши гунаҳои ҷудогона ғолибан бо як омилу сабаб не, балки бо якчанд омилҳои ба ҳамдигар вобастаю новобаста алоқаманд аст. Таҳқику баррасии гунаҳои калима дар луғатҳои месъерӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо аксаран дар байни ҷигунағии гунанокӣ ва омиле, ки боиси дар забон пайдо гаштани он шудааст, вобастагию алоқамандие вучуд дорад. Маълум мешавад, ки сабабҳои дохилӣ одатан вариатсияҳои қавиу устуворро ба вучуд меоваранд: амсоли гурусна - гушна, зиндагӣ - зиндагонӣ, ҳама - ҳамагон, Дар онҳо силсилаю ҷуфтҳои гунаҳои шомиланд, ки аъзоҳои онҳо каму беш дорои бозтавлидии муназзам (дар марҳалаи муайяни инкишофи забон) мебошанд. Дар мавқеи вариатсияи заиф робитаю муносибати дигар ба муноҳида мерасад.

Бояд зикр кард, ки аксари омилҳои лингвистӣ ва экстралингвистии ташаккули месъерҳои забони адабии мусоири тоҷик, ҳамзамон, омилу сабабҳои муҳимми пайдоиши гунанокии калимаҳои тоҷикӣ низ мебошанд, аз ҷумла, дигар шудани марзҳои сиёсию адабӣ, пайдо шудани марказҳои нави инкишофи забони адабӣ, интишори забони форсӣ-тоҷикӣ дар ҳудудҳои забонҳои эронӣ ва ғайриэронӣ, иқтибоси калимаҳо аз забонҳои дигар.

Агар тавлиди пайдоиши гунаҳои калима ҳамчун зуҳуроти инъикоси сифати кухнаву нав дар раванди инкишофи таъриҳӣ ногузир бошад, қатъ гардидани гунанокӣ низ ба ҳамон андоза қонунист. Пайдарпайиву пайвастагии гунанокиро метавон ҳамчун ҳамсафари ҳаракати доимии ҳамешагии забон арзёбӣ намуд. Гунаҳои калима танҳо дар доираи муайяни марҳалаи таъриҳӣ ба вучуд омада, паҳлуи ҳам истеъмол мешаванд ва бо ҳамдигар рақобат мекунанд. Сипас, онҳо ё дар маъниҳои лугавӣ пайдо намуда, мақоми калимаҳои мустақилро қасб менамоянд (пойгоҳ-пойгах-пойга) ё дар муносибати такмили истеъмоли ҳамдигар қарор мегиранд, яъне дар муҳиту шароите, ки як гуна воқеъ мегардад, гуна ё гунаҳои дигар истифода намешаванд. Бо таъбири дигар онҳо ҳамдигарро истисно мекунанд: **одами бегуноҳ-одами бегунаҳ**, аммо танҳо **гунаҳкор** дуруст аст, шакли **гуноҳкор** вучуд надорад. Ё гунаи серистеъмол рақиби ҳудро танг карда мебарорад: қифт-қитғ, фалонӣ-фулонӣ ва ғайраҳо.

Доир ба навҳои гунанокӣ низ дар забони адабӣ маълумот кам аст. Ба истиснои нигоштаҳои забоншиносон Мацидов Ҳ. ва Бобомуродов Ш. дигар ҳама маълумотҳо сатҳӣ ба назар мерасанд. Аз сабаби он ки гунаҳои калима дар натиҷаи тағири овозҳо ва баъзан морфемаҳои таркиби калима ба вучуд меоянд, муҳаққиқони илми забон онҳоро ба ҳелҳои гуногун ҷудо намудаанд. Масалан, забоншиноси рус Н. М. Шанский гунаҳои лугавиро ба навъҳои гунаҳои семантикӣ, гунаҳои грамматикӣ, гунаҳои аксентологӣ, гунаҳои орфоэпӣ ва гунаҳои фонетикӣ ҷудо менамояд, ки хеле ачиб аст [14, с. 63].

Вай гунаҳои калимаҳои тоҷикиро аз ҷанд ҷиҳат тасниф карда, аз нуқтаи назари қиёфаи овозӣ дар байни онҳо, пеш аз ҳама, гунаҳои савтӣ ва сарфиро гурӯҳандӣ намуда, омилҳои пайдоиши онҳоро батартиб овардааст.

Професор Мацидов ҷойивазкунии овозҳои таркиби калима, дигаршавии овози таркиби калима аз рӯйи ягон аломати савтӣ, монандшавии ин ё он овози калима ба овози дигари он, таҳиф, ивази яке аз овозҳои таркиби калима бо овози дигарро ҳамчун омилҳои пайдоиши гунанокии савтӣ арзёбӣ кардааст.

Доир ба гунанокии сарфӣ низ андешаронӣ намуда, таъкид мекунад, ки «Дар заминаи вариантнокии калимаҳо низ калимаҳои нави мустақил ба вучуд меоянд, ки бо маъно, ҳосиятҳои услубӣ ва мавқеи истеъмолашон аз ҳам ба кулӣ фарқ мекунанд. Чунончи, **гулоб** «оби муаттари як навъ гули садбарг» ва **чулоб** «доруе, ки аз шарбати қанд ва оби гул тайёр

мешавад», **гавҳар** «марворид» ва **ҷавҳар** «ҳар чизи қиматбаҳо», **поя** «сутун»: **пояи миз** ва **пая** «бутта»: **паяи гандум** имрӯз акнун вариантоҳи ҳамдигар нестанд. Ҳамин ақидаро нисбат ба калиманомҳои **Алишер-Шералий**, **Додихудо-Худодод**, **Муҳаммадалий-Алимухаммад** ва монанди инҳо изҳор кардан мумкин аст. Калимаи мустақил будани чунин ҳодисаҳои лугавиро маъноҳои мустақил ва вазифаҳои мушаххаси дар забон доштаи онҳо собит карда метавонанд» [7, с.63].

Хулоса, таҳқиқу омӯзиши гунанокӣ барои муайян намудани самти таҳаввул ва ташаккули меъёри забони адабӣ аҳаммияти хосса дорад. Он имкон медиҳад, ки аз таҳрифоти гуногун ҷилавгирӣ шавад ва инкишофи тамоюлҳои пешқадам танзим гардад.

АДАБИЁТ

1. Бобомуродов Ш. Ҷамоли мард дар фасоҳати гуфтори ўст. – Ч. 1 / Ш. Бобомуродов. – Душанбе, 2012.
2. Бобомуродов Ш., Мӯъминов А. Лугати муҳтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов. – Душанбе: Маориф, 1983.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1963. –255 с.
4. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка / А.Н. Гвоздев. –М. 1965.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олий. –Душанбе: Маориф, 1982. –Қисми 1.
6. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. –Душанбе, 1981.
7. Мачидов Ҳ. Забони адабии мусоири тоҷик. Ҷилд 1. –Лугатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959.
9. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968.
10. Тоҳирова Л. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Л. Тоҳирова. – Душанбе, 1967.
11. Ҳаскашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Садонокҳо ва ҳамсадоҳо Т.Н. Ҳаскашев. – Душанбе, 1983.
12. Ҳаскашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Просодика. / Т.Н. Ҳаскашев. – Душанбе, 1984.
13. Ҳалимов С. Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. – Душанбе, 1988.
14. Шанский М. Н. Лексикология современного русского языка / М.Н. Шанский. – М: Просвещение, 1964.

ГУНАНОКИИ ЛУГАВӢ ВА САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ОН

Дар ин мақола яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносӣ – гунанокӣ ва ё вариантнокии калимаҳо баррасӣ гардида, баъзе сабабҳои пайдоиши онҳо аз нуқтаи назари олимони соҳа арзёбӣ мегарданд. Дар назар чунин менамояд, ки ҳодисаи муродифшавии калимаҳо ба ҳодисаи гунанокии лугавӣ шабоҳати наздике дорад. Дар асл чунин нест. Онҳо бо як қатор ҳосиятҳояшон аз ҳамдигар ба куллӣ фарқ мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: калима, муродифот, гунанокӣ, қиёфаи овозӣ, дохилӣ, хориҷӣ.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ И ПРИЧИНЫ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ

В данной статье обсуждается один из важных вопросов лингвистической науки - разновидность или вариация слов, а также оцениваются некоторые причины их появления с точки зрения ученых данной области. Представляется, что событие синонимизации слов очень похоже на событие лексической вины. На самом деле это не так. Они совершенно отличаются друг от друга рядом своих свойств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: слово, отношения, вина, тон голоса, внутреннее, внешнее.

MORPHOLOGICAL VARIETIES AND REASONS FOR ITS APPEARANCE

This article discusses one of the important issues of linguistic science - the variety or variation of words, and also evaluates some of the reasons for their appearance from the point of view of scientists in this field. It appears that the word synonymization event is very similar to the lexical guilt event. Actually this is not true. They are completely different from each other in a number of their properties.

KEYWORDS: word, relationships, guilt, tone of voice, internal, external.

Маълумот дар бораи муалиф: *Норматова Муҳайё* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Норматова Муҳайё* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Normatova Muhayyo* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НАЗАРЕ БА ИСТИЛОҲИ ҚИССА

Курбонов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаи «қисса» арабӣ буда, ба маъни ҳикоя, нақл, баёни воқеа ва ҳодисаҳо омадааст. Онро дар ҳамаи фарҳангҳо ҳамчун афсона, ривоят, ҳикоя, саргузашт, шарҳи ҳол, баёни ҳол шарҳ додаанд. Ба воситаи истилоҳи қисса таъбирҳои “қиссаи равшан”, “қиссаи туфон”, “қисса кӯтоҳ”, “қисса афгандан”, “қисса бардоштан”, “қисса додан”, “қисса кардан”, “қисса паймудан”, “қисса пардохтан”, “қисса пурсидан”, “қисса реҳтан”, “қисса рондан”, “сар омадани қисса”, “қисса дароз кардан”, “қисса гуфтан” ва ё қалимаҳои “қиссаовар”, “қиссапардоз”, “қиссаҳон”, “қиссагӯ”, “қиссагӯйӣ” ва монанди ин соҳта шудааст, ки дар “Лугатномаи Дехҳудо”, “Фарҳангӣ забони тоҷикӣ” ва дигар фарҳангҳои мұтабар шарҳ ёфтааст [Фарҳангӣ забони тоҷикӣ, 1969, ч.2, с.693; Дехҳудо 1373, с. 15535-15536; Раҳмонӣ 1999, с. 70].

Қалимаҳои “афсона”, “қисса”, “ривоят”, “ҳикоят”-ро мардум ҳамчун муродифи ҳамдигар ба кор мебаранд. Аз истилоҳоти фавқ факат жанри афсона дар қишварҳои гуногуни олам аз ҷониби соҳибназарон нисбатан дақиқтар мавриди пажуҳиш қарор гирифтаст. Р.Раҳмонӣ дар асарҳои ҳуд ишора кардааст, ки дар солҳои охир “қисса” ҳамчун истилоҳи илмӣ дар адабиётшиносӣ ба кор рафтааст. Муҳаққиқони адабиёти муосири тоҷик қиссано гоҳ-гоҳе ба мағҳуми “повесть”-и (povest) русӣ истифода намудаанд, ки ҳанӯз ба сурати комил қабул нашудааст. Ба гуфти эшон «қисса дар асл манши мазҳабӣ дорад ва дар он андешаву афкори ахлоқӣ ва пандомези динӣ ба назар мерасад. Ҳадафи аслии қисса низ қабл аз ҳама ҷомеаро ба роҳи вичдону имон, адлу инсоғ, самимияту одамият, аз тариқи дин равона кардан аст. Агар дар лаҳзоти гирдоварӣ ва ҳам дар асарҳои пажуҳишӣ дақиқ назар афканем, шоҳиди он мешавем, ки ҳангоми дар бораи жанри “афсона” сухан рондан истилоҳи “қисса”-ро хеле зиёд ба кор мебаранд, вале ҳангоми роҷеъ ба қиссаҳои динӣ сухан рондан истилоҳи “афсона”-ро қариб ба кор намебаранд. Қисса соҳтори афсонаро надорад, масалан он бо “буд, набуд” шуруъ намешавад. Агар қиссае низ бо “буд, набуд” шуруъ шавад, ин таъсири жанри афсона бар вай аст, ки чунин нуктаҳои нозуқ дар оянда бояд бо шавоҳиди илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирад. Тибқи мушоҳидаи мо қисса ба монанди афсона саргармкунада ва барои вактгузаронӣ ҳам нест» [ниг.: Раҳмонӣ 2015, с. 32].

Ҳангоми таҳқиқи матнҳои насли шифоҳӣ Р.Раҳмонӣ аз рисолаи илмии Р. Ҷаъфариён иқтибос оварда, дар бораи қисса гуфтааст: «ӯ жанри қиссано ҳам дар дини ислом ва ҳам ҷомеа хеле муғассал баррасӣ намудааст ва барои боз ҳам густурдатар омӯхтани қиссаҳои гуфторӣ роҳ қушодааст... Дар воқеъ ба қисса мардум бо ихлос рӯ меоранд. Ҳарчанд дар қисса, воқеаҳо ба мисли афсона пур аз муболига, иғроқ, ҳатто бофта ва соҳтаҳои нобоваркунанда бошад ҳам мардум ба он эҳтироми хос доранд. Ба баъзе тасвирҳои қисса шунавандагон дудила, нобоварона назар афкананд ҳам, аммо ба асли воқеаҳо ва муъчизаҳои қаҳрамонҳои қиссаҳо бовар доранд. Чунки аксари қиссаҳо бо пайғамбарони пешин, дини ислом, бо Қуръони карим, ҳадисҳои ҳазрати Муҳаммад (с) ва дигар воқеа ва ҳодисаҳои марбут ба дин робитаи ногусастаний доранд» [ниг.: Раҳмонӣ 2015, с. 33].

Ёдовар шуданро лозим мешуморем, ки дар замони мо низ дар байни мардум қиссагӯй вучуд дорад. Мувофиқи мушоҳидаҳо имрӯзҳо дар масҷидҳо, маъракаҳо ва шабҳои азодорӣ гӯяндагон қиссаҳои гуногун нақл мекунанд. Дар аксар маврид ягон варианти қиссаэро аз китоб «Қассас-ул-анбиё» баён менамоянд. Баъзан чунин мешавад, ки дар асоси ояте аз Қуръони мачид ё ҳадисҳои Пайғамбар (с) қадом қиссае нақл карда, онро бо воқеаҳои имрӯз пайваст медиҳанд. Ҳатто одамони атрофи ҳудро ҳангоми нақли қисса ёдовар мешаванд то шунидани он завқовар шавад. Дар чунин ҳолатҳо қиссаи нав ба вучуд меояд. Гӯяндагони қисса шахсони гуногун буда, дар ҳикояти он бештар муллоҳои нутқашон равон моҳир мебошанд.

Солҳост, ки жанри қиссаҳои шифоҳӣ таваҷҷуҳи Р. Раҳмониро ҷалб намудааст. Ӯ аз байни

мардум ин навъи осори фолклориро сабт намуда, дар асоси матнҳо шифоҳӣ фикри худро гуфтааст. Жанри қиссаҳои шифоҳиро бо дигар жанрҳо муқоиса карда, баъд хусусиятҳои онро ба назар гирифта, қиссанро чунин таъриф намудааст: «Нақлҳои бадеии динии шифоҳӣ ва китобӣ, ки дар тули таърих аз ҷониби қиссагӯён ва қиссаҳонон ҳамчун асари насиҳатомези мазҳабӣ баён гардида, дар асл маншай гуфторӣ дошта, баъдан тавассути китобҳои мазҳабӣ густариш ёфтааст ва ҳамчун панди зиндагӣ дар миёни мардум шуҳрат дорад, қисса номида мешаванд» [ниг.: Раҳмонӣ 1999, с. 69].

Худи Р.Раҳмонӣ дар идомаи таҳқиқи хеш ёдрас шуда, қайд кардааст, ки «ин таъриф нисбӣ аст». Ҳатто мегӯяд, ки «дар оянда муҳаққиқон метавонанд таърифи аз ин ҳам муносибтар диханд». Дар ҳақиқат дар аввали омӯзиши ин ё он жанри фолклорӣ, ки мардум онро ба таври худ бо истилоҳоти гуногун дар миёни ҳалқ нақл меқунанд, ба тавр дақиқ аниқ намудани хусусиятҳои жанрии ин ё он жанри фолклорӣ мушкил аст. Барои ин кор факат маводи зиёди ҷамъшуда ёрӣ мерасонад.

Дар ҳамаи лугатномаҳо муҳаққиқони адабиётшинос оид ба истилоҳи қисса маълумот дода, онро муҳтасар ё муфассал ба ҳамон маъни афсона, нақл, риовят шарҳ додаанд, ки дар боло ишра кардем. Вале оид ба хусусиятҳои назарраси қиссаҳои осори ҳаттӣ баъзе муҳаққиқон фикри худро гуфтаанд. Аз ҷумла, профессор Ҳудой Шарифов дар бораи хусусиятҳои қисса гуфтаанд, ки он ба қиссаҳои адабиёти классик тааллук дорад: “Як навъ асар дар адабиёти ҳаттӣ ва эҷодиёти даҳанакии ҳалқ аст, ки дар он ҳолату саргузашти шахс ба тавсифу тавзех нақл ё тасвир мешавад. Ҳудуди жанрии қисса дар адабиёти классикӣ равшан нест. Баъзан онро ба маъни ҳикоя, достон ҳам истифода мебаранд. Вале фарқи қисса аз достон он аст, ки достон ба мочарое асос меёбад, қисса бошад вусъати саргузашти шахсро аз замоне то замоне дар бар мегирад. Достонро месозанд, қиссанро мепардозанд” [Шарифов 1988, с.303].

Дар ин гуфтаи устод Ҳ. Шарифов хусусияти динӣ доштани қисса ба инобат гирифта нашудааст. Ҳамаи ин баҳсҳо то ба имрӯз дар илми адабиётшиносӣ кам-кам идома дошта, таҳқиқи қисса мавқеи комили худро пайдо накардааст. Агар ба гуфти Р.Раҳмонӣ такя намоем, онро ҳамчун истилоҳи адабиёти шифоҳӣ барои «қиссаҳои мазҳабӣ» ба кор бояд бурд.

Дар ҳақиқат барои матнҳои ривоятии динию мазҳабӣ як истилоҳи муносиб то ба ҳол вучуд надорад, ки ба гуфти Р.Раҳмонӣ шояд ҳамин истилоҳи қисса муносибтар бошад. Албатта гуфтаи Р.Раҳмонӣ далел ҳам дорад. Далел ин аст, ки то ба имрӯз қиссаҳои шифоҳии мазҳабӣ гирдоварӣ ва ба таври ҷудогона таҳқиқ нашудааст. Модоме ки дар байни мардум ин гуна қиссаҳои роиҷ аст, пас бояд онро маврди таҳқиқ қарор дод. Агар нисбати таҳқиқи қиссаҳои динӣ ин истилоҳ ба кор равад, он гоҳ кор осон мешавад. Яъне, як гурӯҳ жанрҳое, ки ҳам дар байни мардум ва ҳам дар китобҳои динӣ ва таърихӣ вучуд доранд, соҳиби истилоҳи маҳсус мегарданд.

Дар ин ҷо боз ҳам ба гуфтаи Р.Раҳмонӣ такя менамоем. Чунки дар фолклор ва адабиёти муосири тоҷик то ҳол ин баҳси густурда дар бора қисса шуруӯъ нашудааст. Аз ин рӯ, он қисса дар асл маншай мазҳабӣ дорад ва дар он андешаву афкори ахлоқӣ ва пандомези динӣ ба назар мерасад. Ҳадафи аслии қисса низ, қабл аз ҳама, ҷомеаро ба роҳи виҷдону имон, адлу инсоғӣ, самимияту одамият, аз тариқи дин равона қардан аст. Агар дар лаҳзоти гирдоварӣ ва ҳам дар асарҳои пажуҳишӣ дақиқ назар афканем, шоҳиди он мешавем, ки ҳангоми дар бораи жанри “афсона” сухан рондан истилоҳи “қисса”-ро хеле зиёд ба кор мебаранд, вале ҳангоми роҷеъ ба қиссаҳои динӣ сухан рондан истилоҳи “афсона”-ро қарип ба кор намебаранд» [Раҳмонӣ 1999, с.71].

Ба идомаи суханони худ Р.Раҳмонӣ гуфтааст, ки «қисса соҳтори афсонаро надорад, яъне масалан, онҳо бо “буд, набуд” шуруӯъ намешаванд. Агар қиссае низ бо “буд, набуд” шуруӯъ шавад, ин таъсири жанри афсона бар вай аст, ки чунин нуктаҳои нозуқ дар оянда бояд бо шавоҳиди илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирад» [Раҳмонӣ 1999, с.71-72].

Дар ин ҷо ёдрас шуданро муносиб медонем, ки дар ин бора муҳаққиқони эронӣ низ ба баҳс пардохтаанд. Ба баҳсҳои онҳо назар андозем мефаҳмем, ки онҳо ба таври мантиқӣ назари худро оид ба қисса ҳамчун як матни динии мазҳабӣ гуфтаанд. Ҳамчун мисол ба гуфтаҳои яке аз муҳаққиқи эронӣ Расули Ҷаъфариён муроҷиат менамоем. Ӯ дар китоби “Қиссаҳонон дар

таърихи ислом ва Ирон” ба таври муфассал дар бораи жанри қисса сухан гуфтаааст. Р. Ҷаъфариён дар ҳақиқат дуруст ишора кардааст, ки қиссаро вобаста ба дину мазҳаб, яъне “бо асли масъалаи дин мавриди баррасӣ қарор дод” [ниг.: Ҷаъфариён 1370, с. 8].

Ин олимии қиссашинос, ки бештар дар бораи қиссаҳои динӣ ба таҳқиқ пардохтааст, ба маншай пайдоиши қиссаҳонӣ низ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, ба манобеи навиштории арабӣ ва форсӣ муроҷиат кардааст. Расули Ҷаъфариён, аз ҷумла, ба решай аслии қисса ва ихтилоғоти олимони дин ва диди қиссаҳонон ишора намуда, чунин навиштааст: “...Қиссаҳонӣ ҳаракати мутаассир аз фарҳанги аҳли китоб буда ва барои қарнҳо мояҳои аслии он қасас буда, ки аҳли китоб аз анбиё ва ҷуз онҳо, ривоят мекардаанд. Ҳаракати қиссаҳонӣ, фарҳангеро дар канори фарҳанги исломӣ қарор дода ва алорагми мухолифоти бархе аз олимони дин ва мутаассифона бо ҳимояти бархе аз хулафо ва муҳаддисон, тавониста дар умқи ҷомеъа нуфуз карда ва асароти мусибатбореро бар фарҳанги исломӣ бигузорд. Ин қиссаҳо баъдҳо аз мусодик ва намунаҳои ҷомеаҳои исломӣ низ баҳра гирифтааст. Ҳусусияти умдаи ин қиссаҳо — бо ин ки қарор буда қисса ба маъни воқеӣ ва аслии он, яъне таъриҳӣ бошад — дурии онҳо аз воқеият аст, ки албатта ба номи воқеият барои мардум арза шудааст. Барои қиссаҳонон муҳим он буд, то қиссаи онҳо хуб ҷо бияфтад валав ин, ки бо воқеиёт татбиқ нақунад. Дар айни ҳол ҳадафи онҳо дар ироаи ин қиссаҳо дар зоҳир он буд, то мардумро насиҳат ва ваъз кунанд” [Ҷаъфариён 1370, с.8].

Ҳарчанд дар қисса низ воқеаҳо ба мисли афсона дорои таҳайюли хеле ҷолибу рангоранг мебошанд, vale мардум бо эътиමоду ихлос онро гӯш мекунанд. Дар воқеаъ дар қисса, тасвири ҳодисаҳо, саргузаштҳо, воқеаҳо ба монанди афсона пур аз муболига, иғроқ, ҳатто бофта ва соҳтаҳои нобоваркунанда бошад ҳам, vale мардум ба он эҳтироми хос назар менамоянд ва ҳамчун як нақли муқаддас гӯш медиҳанд. Ба баъзе тасвирҳои бадеии қисса шунавандагон дудила, нобоварона назар афкананд ҳам, аммо ба асли воқеаҳо муъчиҳои қаҳрамонҳои қиссаҳо бовардоранд. Сабаби ин гуна боварӣ дар он аст, ки дар аксари қиссаҳо бо номи пайғамбарони пешин, дини ислом, бо Қуръони карим, ҳадисҳои ҳазрати Муҳаммад(с) ва дигар воқеа ва ҳодисаҳои марбут ба дин пайвастагӣ доранд.

Барои ҳусусиятҳои қиссаро аз жанрҳои дигари адабиёти шифоҳӣ чудо кардан метавон ба Қуръони мачид муроҷиат кард. Дар сураи «Аъроф» ояти 175 омадааст: “фоқсусил қасаса лаъаллаҳум йатафаккарұна. (Ин қиссаҳоро бар онҳо бозгӯ кун то биандешанд)” [ниг.: Қуръон 2007, сураи “Аъроф”, ояти 175]. Ҳамчунин, дар қаломи шариф сураи маҳсусе бо унвони “Сураи қасас” мавҷуд аст, ки аз 88 оят иборат буда, моро бо қиссаи ҷолиби Мусо ва Фиръавн низ ошно месозад [ниг.: Қуръон 2007, “сураи Қасас”].

Метавон гуфт, ки яке аз манобеи асосии қисса ин Қуръон аст. Дар байни мардум борҳо мушоҳида кардем, ки барои шарҳи ин ё он ояти Қуръони мачид ё ҳадис қиссаэро баън мекунанд ва баъдан маъни онро шарҳ медиҳанд. Ин ҳам яке аз ҳусусиёти хосси қисса мебошад, ки дар афсонаҳо ба назар намерасад. Агар ба назар расад ҳам бо таъсири қиссаҳо вориди афсона шудааст.

Дар асоси маводи гирдоваришуда ва андешаҳои назарии фолклоршиносони тоҷик, жанрҳои мустаъқили зерини насри гуфторӣ дақиқ шудааст: афсона, қисса, ривоят, нақл, ҳикояҳои устуравӣ, достон насрӣ, латифа ва монанди инҳо. Ҳамаи ин жанрҳо ҳусусиятҳои хоси ҳудро доранд ва ҳар қадоме бояд ҷудогона баррасӣ шаванд [ниг.: Обидов 1978; Раҳмонӣ 1999; Раҳмонӣ 2021].

Фолклоршиносони кишварҳои ҳориҷӣ, аз ҷумла русҳо, ба жанри “қисса” аҳаммияти маҳсус дода, дар бораи он асарҳои илмӣ таълиф намудаанд ва онро аз «афсона» чудо донистаанд. Муҳаққиқони собиқ Шуравӣ ва аврупой нисбат ба ин жанр истилоҳи Legenda (ба русӣ: Легенда)-ро ба кор бурдаанд [ниг.: Аникин 2001, с. 294-299].

Дар замони Шурвӣ (СССР) қиссагӯй камтар шуда буд, vale имрӯзҳо дар байни тоҷикон «қиссагӯй» дубора эҳё шудааст. Дар масҷидҳо, меҳмонхонаҳо, ҷамъомадҳои динӣ, дар сари қабр, ҳангоми баргузор намудани мавлуди Пайғамбар (с), ғоҳе дар ҷашни арӯсӣ, тӯйи ҳатна, дар маросимҳои занона (ба монанди «Мушкилкуш», «Бибисешанбе»), гаштакҳо ва амсоли ин донандагони қисса ғоҳе «қисса» нақл мекунанд. Вобаста ба шароити ҳамон муҳит қиссаэро баън мекунанд. Дар чунин лаҳзот нақши «қиссагӯй»-ро муллое, пирамарде, пиразане, ҳочие ва ё ин ё он шахси донандаи қисса иҷро менамояд. Ин шаҳс «қисса»-и шунидаашро ба таври

муфассал нақл мекунад ё ба таври муҳтасар вобаста ба замон ва макон ҳикоят менамояд ва ё ба шакли хеле фишурда мазмуни куллии «қисса»-ро ёдовар мешавад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳқиқи Р. Раҳмонӣ ва мушоҳидаҳои мо қисса яке аз жанрҳои фолклорӣ буда, дорои ҳусусиятҳои худ мебошад. Он ҳамчун таблиғи дин густариш ёфта, дар мавридиҳои муносиб зуд-зуд баён карда мешавад. Яке аз муллифони мақола (С.Курбонов) низ нақли ин навъ қиссаҳоро бо супорши устод (Р. Раҳмонӣ) дар минтақаи худ, ноҳияи Дангаре, зиёд дидаем, ки муллоҳо ҳангоми амри маъруф дар масҷидҳо ҳикоят мекунанд. Ба восита мардумро ба дӯстӣ, рафоқат, накуторӣ, одамгарӣ ва меҳру муҳаббат даъват менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Ҳосор) / Р.Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963.
2. Аникин В.П. Русское устное народное поэтическое творчество. Учеб. / В.П.Аникин. – М.: Высш. шк., 2001.
3. Дехҳудо. Лугатномаи Дехҳудо. Ҷилди 11. Техрон: Муассисаи интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1373=1994. (Иборат аз 14 ҷилд). (Ба форсӣ).
4. Қуръони Карим / Матни асл ва тарҷумай маъноҳои он ба забони тоҷикӣ / Тарҷума ва тавзехоти М. Умаров. – Душанбе: Ирофон, 2007.
5. Маҳмадаминов А. Сарсухан // Қиссаи ҳазрати Шоҳ Атҳам (Матни илмӣ) / Бо саъю эҳтимом, сабту таҳия, сарсухан, шарҳи лугот ва тавзехоти А. Маҳмадаминов. Душанбе: ДДМТ, 2002.
6. Обидов Д. Ривоят // Энциклопедияи Советии Тоҷик. ҷ. 6. –Душанбе, 1986.
7. Раҳматов Ҳ. Нақлу ривоятҳо // Дастуруламал оид ба ҷамъ кардани эчодиёти даҳанакии ҳалқ. Сталинобод: Нашр. Аф Тоҷикистон, 1960.
8. Раҳмонӣ Р. Қиссаҳо, ривоятҳо ва дуоҳо дар сабти Раҳмонӣ / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе, 1998.
9. Раҳмонӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ (Дастури таълимӣ)./ Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ, 1999.
10. Раҳмонӣ Р. Насри гуфтории тоҷикони Бухоро (Пажӯҳиш ва матнҳо) / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 2015.
11. Раҳмонӣ Р. Фоклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 1 ва Ҷ.2.
13. Ҳодизода Р., Шукурев М., Абдуҷабборов Т. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукурев, Т. Абдуҷабборов. – Душанбе: Ирофон, 1964.
14. Ҷаъфариён Р. Қиссаҳонон дар таърихи ислом ва Эрон / Р. Ҷаъфариён. - Техрон: Рауф, 1370=1991. (Ба форсӣ).
15. Шарифов Ҳ. Қисса // Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ. 8. Душанбе, 1988.

НАЗАРЕ БА ИСТИЛОҲИ ҚИССА

Дар мақола муаллиф оид ба истилоҳи қисса маълумоти муфассал овардааст. Калимаи «қисса» арабӣ буда, ба маънои ҳикоя, нақл, баёни воқеа ва ҳодисаҳо омадааст. Онро дар ҳамаи фарҳангҳо ҳамчун афсона, ривоят, ҳикоя, саргузашт, шарҳи ҳол, баёни ҳол шарҳ додаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: саргузашт, арабӣ, фарҳанг, истилоҳ, фолклор.

ВЗГЛЯД НА ТЕРМИН ПОВЕСТИ

В статье автор дает подробную информацию об условиях повести. Слово «история» арабского происхождения и означает рассказ, повествование, и события. Во всех культурах это объяснялось как миф, легенда, история, приключение, описание ситуации, изложение ситуации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: рассказ, арабский язык, культура, терминология, фольклор.

A VIEW AT THE TERM OF THE STORY

In the article, the author gives detailed information about the conditions of the story. The word "story" is of Arabic origin and means story, narration, and events. In all cultures it has been explained as a myth, a legend, a story, an adventure, a description of a situation, a statement of a situation.

KEYWORDS: story, Arabic language, culture, terminology, folklore.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонов Садриддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Қурбонов Садриддин – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Qurbonov Sadriddin – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МАҲОРАТИ ЖУРНАЛИСТ ДАР ЖАНРҲОИ ТАҲЛИЛӢ

Комрони A.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳияи матлаб бо назардошти хусусиятҳои жанрӣ таҳлил ва маҳорату қасбиятро талаб менамояд. Жанрҳои таҳлилӣ баръакси хабарӣ дар баррасии масоили мавҷуда нисбатан мустақил буда, самаранокии он бошад аз диду навишти журналист вобаста мебошад. Муҳаққиқон ба гурӯҳи жанрҳои таҳлилии радио шарҳи радиоӣ, сұхбат, тақризи радиоӣ, номаи радиоӣ, нигориши таҳлилӣ, нутқи радиоӣ, тадқиқоти журналистӣ дар радио ва ғайраро шомил намудаанд.

Донишманд И.К.Усмонов ба гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ чунин таъриф додааст: "Ин гурӯҳи жанрҳоро бо номи таблиготию публийтсистӣ низ номбар мекунанд. Ин ба он маънот, ки дар онҳо ақида мавҷуд аст ва мақсадашон таблиғи ақида мебошад. Муҳаққиқони нав дар ин маврид фаҳмиши дуҳура доранд: таблиғро сиёsat меҳисобанд ва ба ин асос онро аз журналистика берун меронанд. Ҳамзамон бо ин соҳиб будан ба ақидаро шарти аввали озодии сухан меҳисобанд. Чизи муҳимми дигар он аст, ки худи мағҳуми журналистика ба сифати институти сиёsии эҷодӣ муаррифӣ мешавад. Ин ҳолат мефаҳмонад, ки жанрҳои таҳлилӣ муҳимтарин намои мубориза барои озодии ақида аст, ки дар ҳамин жанрҳо бештар ва беҳтар инъикос мёбанд». [5, с. 29] Зимни пажуҳиш муайян гардид, ки дар шабакаи "Садои Душанбе"- и Радиои Тоҷикистон аз гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ бештар шарҳ, сұхбат, номаи радиоӣ ва тадқиқоти журналистӣ истифода мегардад. Унсурҳои дигар жанрҳои журналистиро низ метавон аз баҳшу барномаҳои чудогона пайдо намуд, вале имкон надорад, ки онҳо чун қолаби дурусти жанрӣ таҳлил шаванд.

Мо дар корамон табсираи радиоиеро, ки намунаи он имрӯз дар Шабака истифода мешавад ба гурӯҳи жанрҳои хабарӣ ворид кардем. Далели мо ин аст, ки дар табсираҳои имрӯза фикри мустақили рӯzноманигорро надидем, ў фақат ба овардани назари ин ё он нафар иктифо мекунад ва он як навъи иттилоърасонӣ мебошад. Дар идома бароямон дақиқ гардид, ки шарҳҳо (табсираҳо)-и варзишӣ дар худ "ман"-и журналист доранд. Бинобар ин, шарҳи радиоиро дар мисоли он таҳлил карда мебинем. Санаи 27.02.2023 дар шаҳри Парижи Фаронса маросими супоридани ҷоиза барои беҳтаринҳои футболи олам дар соли 2022 доир гардид. Радду бадали андешаҳо ва баҳсҳо атрофи кӣ беҳтарин, аз тарафи ҳаводорону мутахассисони футболӣ дар сатҳи баланд буд. Илова бар ин, баъд аз супоридани ҷоизаҳо боз хабарҳо зиёдтар шуданд. Ҳаводорони беҳтарин бозингарон аз Тоҷикистон низ фаҳмидан меҳостанд, ки дар ҷорабинӣ кӣ беҳтарин шуд, киҳо ба ў овоз доданд, баъд аз соҳиб шудан ба ҷоиза бозингарон чӣ гуфтанд?!.. Ин мавзӯъ объекти шарҳи варзиши Раҳмонзода Миҷгона қарор гирифт, ки барои далелнокии фикр намунаашро пешниҳод мекунем:

Шарҳ: Раванди овоздиҳӣ дар маросими The Best FIFA

Ҷоизаҳои Федератсияи байналмилалии футбол *The Best* бар пояи пурсишҳои капитанҳои тимҳои миллӣ, мураббиёни тимҳои миллӣ, рӯzноманигорони варзишии кишиварҳои узви ФИФА ва овоздиҳии интернетии муҳлисон дода мешавад. Ҳар як сегмент 25% ҳолҳои умумиро ташкил медиҳад. Имсол раванди овоздиҳӣ барои ба даст овардани ин ҷоиза хеле ҷолиб сурат гирифт. Капитани тими миллии Австрия Давид Алаба Лео Мессиро дар ҷойи аввал гузошт, ки аз Бенземаву Мбаппе болотар аст ва ин кори ў боиси ҳашми баъзе муҳлисони Реал Мадрид гашт. Футболбозони Реал Мадрид одатан ба легендаҳои Барселона овоз намедиҳанд. Давид Алаба интиҳоби худро ҷунин тавзех дод: "Дар овоздиҳӣ на танҳо ман, балки тамоми тими Австрия ширкат карданд. Мо дар дохили даста овоздиҳӣ гузаронидем, ки дар он ҳар қас интиҳоби худро кард ва ин тавр шуд". Леонел梅西 бошад дар овоздиҳӣ зебо рафтор кард: ў Неймарро дар ҷойи аввал гузошт ва баъдан Мбаппею Бенземаро ҷой дод. Ин аст як шиора ба дӯсте, ки бо ў дар Барселона бозӣ мекард ва ҳоло дар ПСЖ. Неймар дар овоздиҳӣ мақоми 9-

умро касб кард, Бензема ва Мбаппе бошанд дар сегонаи беҳтаринҳо қарор гирифтанд. Месси то ҳол ба рақибони худ баҳои баландтарин надодааст. Дар овоздиҳии мураббиён Месси ба Скалонӣ ва Гвардиола овоз дод, дар байни дарвозабонҳо Эмилиано Мартинесро дар ҷойи аввал гузошт.

Боз як ҷузъиёти ҷолиб дар бораи Месси: аргентинӣ дар овоздиҳии муҳлисон 1,35 миллион овоз гирифт - бештар аз ҳолҳои якҷоя гирифтаи Мбаппе ва Бензема. Килиан 391 ҳазор ва Карим Бензема бошад танҳо 200 ҳазор овоз гирифтаанд. Сармураббии тими миллии Хорватия Златко Далич, ки дастаро ба финал ва нимфинали ҷомӯҳои ҷаҳонии гузашта бароварда буд, аз овоздиҳӣ ҳуддорӣ кардааст. Ӯ чунин мешуморад, ки ФИФА ба футболбозони хорватӣ беҳҷтиромӣ кардааст. Далич дар феҳристи 14 футболбози беҳтарини ҷаҳон дар соли 2022 танҳо як хорват - Лука Модричро таҳқиромез арзёбӣ кард. Мо дигар овозҳоро таҳлил мекунем: танҳо Муҳаммад Салоҳ Винисиус Жуниорро беҳтарин бозингар интихоб кард, бразалиҳо Неймарро дастгирӣ карданد, ба Роналду умуман овоз надоданд. Криштиану Роналду дар назарсанҷӣ ширкат накард ва ба ҷойи ў Пепе ба ҳайси капитани мунтаҳаб интихоб шуд. Ҳимоятгари "Порту" Мессиро нодида гирифт. Ба сегонаи беҳтарин ў Мбаппе, Модрич ва Бенземаро ворид намуд. Криштиану Роналду умуман аз феҳристи беҳтарин футболбозони ФИФА барои бори аввал аз соли 2007 берун монд. Ба гайр аз Месси танҳо як капитан ва як мураббӣ Неймарро дар ҷойи аввал гузоштаанд. Ин Тияго Силва ва Тите намояндағони тими миллии Бразалия буданд. Намояндағони Норвегия яқдилона Эрлинг Ҳоландро ба сегонаи аввал дохил карданд, vale на дар ҷойи аввал. Хулиан Алварес аксар вақт дар маҳоми аввал қарор гирифтааст. Ба тарафдории ў капитани тими миллии Габон (на Обамеянг), мураббии Ботсвана ва як рӯзноманигор аз Лихтенштейн овоз додаанд. Алварес дар Ҷоми Ҷаҳони Қатар хеле хуб бозӣ карда буд. Джуд Белингем ҳам қисми зиёди овозҳоро гирифт. Капитани тими миллии Гайана, мураббии Ҷумҳурии Африқои Марказӣ, мураббии мунтаҳаби Кореяи Ҷанубӣ ўро дар ҷойи якум гузоштаанд. Алоҳида қайд мекунем, ки Юде дар овоздиҳии мураббии дастаи мунтаҳаби Австрия Ралф Рангник сеюм шуд. Сармураббии тими Фаронса Диде Дешам Килиан Мбапперо дар ҷойи аввал гузошт. Дувумин бозингари беҳтарини ҷаҳон ба гуфтаи мураббии тими миллии Фаронса, сарфи назар аз ҳама сару садоҳои ҷанҷол ва ихтилоф Карим Бензема будааст. Шояд далел ин аст, ки дар рӯйхати кӯтоҳ дигар бозингари фаронсавие набуд.

Раҳмонзода Миҷгона, барои "Садои Душанбе"

Ба таври киноя луқма партофтани шорех сари овоздиҳии ин ё он нафар, муқоисагузории рақамҳо, муқобили ҳам қарор додани назари футбольбозону сармураббииҳо, баёни фикрҳои худ, ишора ба овоздиҳӣ аз рӯйи манфиат ва дигар масъалаҳо вобаста ба ҷараёни интихоби беҳтаринҳои футболи сайёра гувоҳи "ман"-и шорех мебошанд. Чуноне пажушишгар М.Муродов менависад: "Тафсил (шарҳ) даҳолатпазирӣ ва қунҷковиро меҳоҳад. Ба ин маънӣ агар дар жанрҳои аҳборӣ посух ба саволҳои: Ҷӣ? Кай? Дар кучо? ва Чи хел? зарур бошад, муаллифи тафсил мебояд ба саволҳои: Ҳақиқати воқеа дар чист? Вай дар қадом ҳолат қарор дорад? Дар мундариҷаи воқеа ҷӣ гуна зиддият мавҷуд аст? Барои ҷӣ? Ба манфиати ӯ? Чи бояд қард? Бо қадом роҳ? ва амсоли ин ҷавоб ҷӯяд". Дар шарҳи намуна мө ҷавоби саволҳои даҳлдошта ба мавзуи шарҳро мебинем, ки он ҳадафи шорех низ будааст. Махсусан дар шарҳ Раҳмонзода Миҷгона ба саволҳои Дар мундариҷаи воқеа ҷӣ гуна зиддият мавҷуд аст? Барои ҷӣ? посухи қонеъкунанда дарёфт намудааст. Мавқеи шорех дар жанри шарҳ хеле барҷаста намудор аст. Намунаи чунин шарҳро зиёд овардан мумкин аст, аммо бо назардошти ҳаҷми кор ба таҳқиқи жанри дигари таҳлилӣ, ки имрӯз дар шабакаи "Садои Душанбе" истифода мешавад - сухбат, мегузарем.

Ба андешаи муҳаққики рус А.А.Тертычний баъзеҳо жанри сухбатро бо жанри мусоҳиба як меҳисобанд. Ин фикр беасос аст, гарчанде ки жанрҳои номбаршуда хусусиятҳои умумие дошта бошанд. Фарқияти асоси миёни жанрҳои сухбат ва мусоҳиба ба назари муҳаққики дар нақши журналист мебошад. Яъне, дар мусоҳиба мавқеи журналист танҳо ба саволҳо маҳдуд мешавад, аммо дар сухбат метавонад муколамаи озод миёни рӯзноманигор ва ҳамсuxбаташ сурат гирад, мавзуъ аз паҳлӯ таҳлил шавад.

Д.Давронов ва Ҷ.Рахмонова ба он назаранд, ки: "Суҳбати радиоӣ яке аз жанрҳои маъмул ва синтетикӣ аст, ки фаровон мавриди истифода қарор меёбад. Вай якрангиро намеписандад ва муаллифи гуфтторро зарур аст аз воситаҳои ҷолисозӣ истифода намояд." [3, с. 41]

Пажуҳишгарони радиожурналистикаи тоҷик С.Хоҷазод ва А.Ализода дар китоби "Маҳсусияти жанрҳои радиоӣ" таъкид намудаанд, ки суҳбат аз жанрҳои маъмули барномаҳои Радиои Тоҷикистон дар даврони шуравӣ буд ва имрӯз низ мавқеи худро нигоҳ доштааст.

Дар рафти таҳлили маводи эҷодии муҳаррирони шабакаи "Садои Душанбе" барномаҳои зиёдеро дучор шудем, ки дар қолаби жанри суҳбат таҳияву паш мегарданд. Баъзан суҳбат ба мусоҳиба омезиш меёбад, вале дар умум маводи ба қолаб воридкардашуда мебошад. Барои мисол барномаҳои "Ҳукуқи ман" (мустаким), "Барги сабз" (мустаким), "Соҳибназар" (мустаким), "Чашми дил" (мустаким), "Муъчизаи савту наво", "Асрори фалак", "Нигоҳи рӯз" (сабтшуда) ва ҷондагони гуфтторҳои шабака ба талаботҳои жанри суҳбат пурра ҷавобгу мебошанд. Яъне, журналист танҳо саволдиҳанда нест, балки аз ҳондаҳо, шунидаҳо ва мушоҳидаҳои худ сухан карда, ҷараёни суҳбатро ҷолибтар месозад.

Инҷо меҳоҳем намунаи суҳбати радиоиро, ки Шоҳиён Мансур санаи 25.06.2022 бо устоди факултети журналистикаи ДМТ Ҳамидиён Илҳомҷон анҷом додааст, биорем:

Кулоҳи барномаи Нигоҳи рӯз

Шоҳиён М: Салом шунавандагони азизи радиои «Садои Душанбе». Тавре ҳамаамон медонем, муқаддастарин дастоварди миллату давлат дар охири асри 20 ин Истиқлолияти давлатӣ мебошад, аммо бузургтарин неъмате, ки дар замони соҳибистикӯй бо талошу заҳматҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалий Раҳмон насиби мо гардид, Ваҳдати миллӣ аст. Таҳқим ва нигоҳ доштани ин ду неъмати гаронарзиш аз оғоз то имрӯз ба мафкураи созанда, донишу хирад, суботу амният ва нақши созандаи ҳар як сокини Тоҷикистон вобастагии амиқ дорад. Дар ин миён фазои иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ низ аз унсурҳои таъсиррасон барои шаклгирии арзишҳо ба ҳисоб меравад. Дар арафаи 25-умин солгарди Рӯзи Ваҳдати миллӣ бо мақсади шарҳи фазои иттилоотии Тоҷикистон ва нақши он дар таҳқими Ваҳдату оромии ҷомеа, суҳбате дорем бо омӯзгори факултети журналистикаи ДМТ Илҳомҷон Ҳамидиён. Хуш омадед ба барнома.

Ҳамидиён И: Ташаккур!

Шоҳиён М: Лутфан дар оғоз ҳуди мағҳуми фазои иттилоотиро каме барои шунавандагони мо шарҳ медодед.

Ҳамидиён И: Бо арзи салом ва эҳтироми бепоён нисбат ба қулли шунавандагони радиои "Садои Душанбе" ва арзи табриқоти бисёр ҳам идона ба ифтихори дустдоштатарин ҷашни миллии мо - Ваҳдат, ки дар баробари Истиқлоли давлатӣ як ҷашни бисёр муборак ва ҳамзамон муқаддасу арзишманд ба ҳисоб меравад ва маҳсуб меёбад. Дар иртибот ба суоли шумо, ки мо фазои иттилотиро чи гуна бояд шиноsem, пеш аз ҳама аз нигоҳи илмӣ ва мавзӯй ба ин масъала бояд муносибат кунем. Фазои иттилотӣ пеш аз ҳама ин мачмуи муносибатҳое иборат аст, ки дар доираи ин ё он мавзӯъ, дар самти муайян ва дар доираи жанри муайян сурат мегирад. Муносибат ба фазои иттилотӣ, ҳамин гуна муносибатҳоеро меноманд, ки пеш аз ҳама дар меҳвари он бояд масъалаи ҳимояи манфиатҳои миллӣ қарор дошта бошад. Тавре мову шумо дида истодаем ин фазоро ҳар гурӯҳ ва шаҳсиятҳои алоҳида метавонад ба таври алоҳида ё ҳосаи худ истифода барад. Бинобар ҳамин фазои иттилотӣ бояд як фазои созанда бошад. Ман бовар дорам, ки шунавандагони радиои "Садои Душанбе" инро хуб медонанд.

Шоҳиён М: Ташаккур. Имрӯз, ки дар баробари телевизион, радио, нашрияҳо бо фароҳам гардидаин интернет воситаҳои зиёди иттилоърасонӣ пайдо ва ҳамчунин шабакаҳои иҷтимоӣ ба майдони пашши сареъ, аммо камэътимоди хабаррасонӣ мубаддал гардидаанд, аҳаммияти фазои иттилоотӣ ва амнияти он дар таҳқими Ваҳдати миллӣ ва нигоҳдошти дастовардҳои он то қадом андоза боло раftaast?

Ҳамидиён И: Ташаккур. Бисёр саволи бамаврид. Дар бораи ҳодисаҳои охире, ки дар ин ё он кунҷу канори Тоҷикистон ва ё ҳамсоякишварҳо ба амал омадан мову шумо ва шунавандагони радио хуб огоҳӣ дорем. Диdem, хондем, шунидем, маҳсусан аз шабакаҳои иҷтимоӣ бо назарҳои гуногун нисбат ба ҳамин раванд ошно шудем. Ба вуқӯъ пайвастани чунин ҳодисаҳо масъалаи фазои иттилоотӣ ва пайванди он ба амнияти иттилоотии Тоҷикистон беш аз пеш актуалият бахшидааст. Мо бори дигар мебинем, дарк мекунем, ки вақте Роҳбари давлат аз минбарҳои гуногун мардуми Тоҷикистонро ба зирақиву ҳушёрии сиёсӣ даъват мекунанд, яке аз таркибҳои муҳимтарин ва умдатарини ҳамин даъвати Роҳбари давлат ин нигоҳ доштани фазои иттилотиву фазои ваҳдату фазои ҳамдигарфаҳмӣ аст. Вақте ки мо бо шумо дар бораи амнияти иттилоотӣ ва фазои иттилоотӣ сухбат мекунем инҳо ба ҳамдигар монанди занжира пайванди ногусастаний доранд. Ба ин маънӣ, ки амнияти иттилотиро дар фазои ноором таъмин карда намешавад. Ва вақте ки фазо орому таҳти назорати мақомоти марбута аст мову шумо имкон пайдо намудаsem, ки сари ин мавзӯъ инҷо сухбат кунем. Масъалаи ҳифзи амнияти иттилоотӣ талаб менамояд, ки фазои иттилоотӣ бояд бо маводи худӣ, яъне доҳилий таъмин гардад ва муборизаҳои иттилоотӣ зидди гурӯҳҳои манфиатчӯ фаъол гардонида шавад. Ҳар ҷомеае, ки дар он ҷо сулҳ, ваҳдат, иттиҳоду ҳамдигарфаҳмӣ пойдор аст, ҳар ҷомеае, ки мардум дар атрофи як гоя, дар атрофи як роҳбар ва як андеша иттиҳод мешаванд, фазои иттилоотии он таъмин мегардад.

Шоҳиён М: Агар ба солҳои ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ, раванди гуфтушунид, ба ватан баргардонидани гурезагон ва имзои созишномаи сулҳ назар афканем, мебинем ки дар фазои иттилоотии ҳамонвақта ҳабарҳои созандаву сузандава ниҳоят зиёд будаанд. Барои мисол, бе баргардонидани гурезагони ҷанг аз хоки Афғонистон ба қишвар ваҳдати комили миллӣ мүяссар намегардид. Барои ҳалал расонидан ба ин раванд бадҳоҳони миллат тавассути расонаҳои ҳочагонашон ҳабарҳои бардуруғу ваҳшатнокеро оид ба вазъи Тоҷикистон дар миёни гурезагон паҳн мекарданд, то ки онҳо ба қишвар бар нагарданд. Ҳукумати ҷумҳурӣ ба хотири солим гардонидани фазои иттилоотӣ, ҳарчи зудтар анҷом шудани раванди баргардонидани гурезагон ба Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкили барномаи маҳсус супориш дод. Дар Радиои Тоҷикистон барномаи «Хоки Ватан» рӯйи кор омад. Устоди азиз, дар мавриди нақши созандай як расона меҳостам андешаи Шуморо бишнавем.

Ҳамидиён И: Саломат бошед. Вақте ки мову шумо дар бораи нақши барномаҳои гуногун, шабакаҳои радиоӣ ва телевизионӣ дар пойдории истиқлоли давлатии Тоҷикистон сухбат мекунем, шумо ишораи бисёр дуруст қардед, барномаи «Хоки Ватан» аз ҷумлаи як пойдевори устувор ҷиҳати таблиғ қардани афкори дурусту созандай ҳукумати давр рӯйи кор омада буд. Рӯзноманигорони хеле зиёд дар ҳамин давра бо заҳмати бузург барои дуруст расонидани паёми Роҳбари ҷумҳурӣ олии Ҳукумати қишвар ба мардуми гуреза ва баргардонидани онҳо ба хоки аҷдодӣ, қорҳои шоён анҷом доданд. Ҳамин аст, ки барномаи «Хоки Ватан» баҳои илмии худро то як андоза гирифт ва ковишиҳои илмӣ идома доранд. Ба савол, ки як расона то кучо дар ҳифзи фазо ё ҳалал расонидан ба он метавонад таъсир расонад, ҳаминро бояд гуфт, ки агар таъсирни фазои иттилоотӣ муҳим намебуд ин қадар гурӯҳҳои манфиатчӯ ба интернету шабакаҳои иҷтимоӣ рӯ намеоварданд. Чунин гурӯҳҳо маълумоти пучу бардуруғу ифлоси худро тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ тарғиб намуда, мутаассифона аз тарафи баъзе гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла қисме аз муҳочирон дастгирӣ низ меёбанд. Дар муқобил ба ин мо бояд тарғиботи густурдатар барем, фаъол бошем ва нагузорем, ки ҷавонон фирефтаи чунин гурӯҳҳои бадҳоҳ шаванд. Ҳушбахтона имрӯз фазои иттилоотии мо холӣ нест, vale таваҷҷуҳу тақвият меҳоҳад.

Шоҳиён М: Агар ба омори истифодабарандагони сомонаву шабакаҳои иҷтимоӣ таваҷҷуҳу кунем, тавре шумо ҳам ишора қардед, бештари онҳо наврасону ҷавонон мебошанд. Насле, ки аз ҳар ҷиҳат осебпазир буда, доираҳои манфиатчӯ низ маҳз ба ҳамин гурӯҳ дикқати бештар медиҳанд. Бинобар ҳамин насли наврасу ҷавони қишвар дар самти қабули иттилоот чиро бояд донад?

Ҳамидиён И: Оморе, ки дар ҷаҳон 7 миллиард одам ҳаст, аз ин 5 миллиардаш интернет истифода мебарад. Мувоғиҳи маълумоти Ҳадамоти алоқа дар Тоҷикистон наздики 5 миллион нафар аз интернет истифода мебаранд, ки асоси онро гурӯҳи сину солии аз 14 то

35 сола ташкил медиҳад. Наврас, ки худро дуруст контрол карда наметавонад, бояд падару модари онҳо огоҳ бошад, ки фарзанди онҳо аз кучо иттилоот мегирад ва сарчашмаи онро назорат кунад. Қонуни миллии мо дар бораи "Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" низ ҳамин чизро таъкид мекунад. Вақте волидайн ба наврас кам таваҷҷуҳ кард, кам муҳаббат нишон дод, ў ин муҳаббатро аз дигар ҷо, инстаграму дигар шабакаҳои иҷтимоӣ пайдо кардан меҳоҳад. Аммо ин муҳаббат метавонад ояндаи наврасро барбод дихад. Бинобар ҳамин назорату таваҷҷуҳ ба наврасон омили асосии ҳифзи онҳо мебошад.

Шоҳиён М: Саломат бошед. Тавре медонем дар 25 соли Ваҳдати миллӣ ВАО-и Тоҷикистон ба пешрафтҳо ноил шуданд. Имрӯз барои ҳифзи дастовардҳои Истиқлоли давлатию Ваҳдати миллӣ расонаҳои Тоҷикистон чи масъулияtero бояд ба душ дошта бошанд?

Ҳамидиён И: Муҳимтарин масъулияте, ки ВАО-и ватанӣ дар ин роҳ бояд дошта бошанд, ин идома додани таблиғи муҳиммиятии пойдории Тоҷикистони комилу воҳиду тақсимнашаванда аст. Ҳамчунин, нигоҳ доштан ва талошҳо барои пойдории Ваҳдати миллӣ, фикр мекунам, танҳо бо таҳияи барномаҳои таърифӣ намешавад. Яке аз роҳҳои асосии ҳалли проблема ин эътирофи камбудӣ аст. Мо дар баробари пешрафтҳои бузург, инчунин, камбудҳое низ ҳанӯз дорем, ки онро бояд ВАО-и ватанӣ аз равзанаи манфиатҳои миллӣ инъикос намояд, то ки он аз тарафи намояндагиҳои расонаҳои хориҷӣ ба ҳадафҳои гуногун инъикос нашавад. Яке аз масъалаи бисёр муҳим дар ҳамин замина ин дастрасӣ ба иттилоъ аст. Вақте иттилоъ аз тарафи масъулин сари вақт ва дуруст пешниҳод мегардад, боварӣ дорам, ки мо дар ҳама гуна набардҳои иттилоотӣ ғолиб мегардем.

Шоҳиён М: Ташаккур устод. Тавре гуфтед инъикоси масоили миллию давлатӣ аз равзанаи манфиатҳои миллӣ барои ҳар расонаи ватанӣ, ниҳоят зарур мебошад. Агар вобаста ба мавзуи барнома иловae дошта бошед, шуморо мешунавем.

Ҳамидиён И: Чун мо ҷаҳндорем, Рӯзи Ваҳдати миллӣ аст, он яке аз дустдоштатарин ҷаҳнҳо барои ҳар як хонадони тоҷик мебошад, бинобар ҳамин кулли сокинони Тоҷикистонро ба ин ҷаҳни муқаддас табрик мегуям. Ҳамчунин, барои даъват ба ҳайати эҷодиу техникии радиои "Садои Душанбе" изҳори сипос менамоям.

Шоҳиён М: Ба Шумо ҳам Рӯзи Ваҳдати миллӣ муборак бошад. Ташаккур, ки даъвати моро пазируфтед ва як сӯхбати пурмуҳтаво анҷом додед. Шунавандагони азиз, ёдовар мешавем, ки имрӯз дар барномаи «Нигоҳи рӯз» сӯхбат доштем бо омӯзгори ДМТ Илҳомҷон Ҳамидиён вобаста ба мавзуи шарҳи фазои иттилоотии Тоҷикистон ва нақши он дар таҳқими Ваҳдату оромии ҷомеа. То барномаҳои дигар шоду муваффақ бошед".

Фаъолии журналист дар муҳокимаи андешаҳои ҳамсӯҳбат ва саволгузорӣ далели аввал барои дар қолаби жанри сӯхбат омода шудани ин барнома мебошад. Илова бар ин, ёдварии муаллифи барнома аз ҳодисаҳои солҳои 90-ум ва таъкиди зарурati ҳифзу тақвияти амнияти фазои иттилотии ҷумҳурий, гувоҳи оғоҳиву хуб омода шудани ў ба сӯхбат аст. Ҳамсӯҳбат низ қасбӣ ва хеле возех ба саволу муҳокимаҳои журналист посух гардонид, ки фикр мекунам барои шунаванда писанд афтод.

Зимни пажуҳиш маълум гардид, ки муҳаррирони шабакаи "Садои Душанбе" Хуршед Барiev, Дилбар Исматова, Сангиной Тилозода, Фирӯз Каримзода, Неъмати Муҳид, Нориниссо Абдуллоева ва Давронзод Нигина нисбат ба дигар муҳаррирон дар анҷом додани сӯхбат қасбитаранд.

Дар шабакаи "Садои Душанбе" аз жанри тадқиқоти журналистӣ танҳо Каримзода Фирӯз дар барномаи "Гар дasti фитодае бигирий..." истифода мебараду ҳалос. Вазифаи асосии жанр, ки бо ҷиддият ва шурангезӣ мушкилоти мавҷударо ошкору расонай мекунад, дар раванди барномаи мазкур ба мушоҳида расид. Ба таъкиди С.Хоҷазод ва А.Ализода "Тадқиқоти журналистӣ яке аз жанрҳои ҷадиди журналистика аст, ки бо ҷиддият ва шӯрангезӣ тафовут дорад, мушкилоти муҳимро ошкор ва аксуламали тезу тундро ба вучуд меорад" [7, с.202]. Бештари барномаҳоро муаллиф аз Ҳонаи пионсолону маъюбон, мактаб - интернатҳои нобиноён ва муассисаҳои иҷтимоӣ омода карда, нахуст бо бошандагону масъулони бахшу шуъбаҳо, кормандони ошхонаи муассисаҳо, ҳочагии ёрирасон ва масъулони анборҳои захиравӣ сӯхбат намуда, маълумоти заруриро мегирад. Аз каму

костагиҳо огоҳ мегардад ва баъдан бо роҳбарияти муассисаҳо сұхбат гузаронида, шикояту камбудии мавчударо матраҳ мекунад.

Чунин барнома санаи 02.03.2023 аз Хона - интернати пиронсолон ва маъюбони Батоши шаҳри Турсунзода пахш гардид. Сұхбат аз ошхонаи Муассиса оғоз гардида, баъдан бо корманди хоҷагии ёрирасон, пиронсолону маъюбон ва роҳбарият сұхбат анҷом дода шуд. Ба ҳамин монанд санаи 11.09.2022 барномаи "Гар дасти фитодае бигирий..." аз Мактаб - интернати нобиноёни шаҳри Душанбе таҳия гардид, ки журналист аз рӯйи принсипҳои тадқиқоти журналистӣ амал намуд. Ҳарчанд саволу ҷавоби ў як нав ба муфаттиш монанд, аст вали мақсади асосиаш ошкор намудани камбудиҳо ва мусоидат дар ҳалли он мебошад. Ба назари мо жанри тадқиқоти журналистӣ ҳусусияти таъсиррасонии зуд ва саҳтро доро буда, имкон медиҳад, ки мушкилу норасоиҳо мавчуда ошкору бартараф карда шаванд.

Дар солҳои дастрасу оммавӣ набудани телефон мактуб ё худ нома василаи асосии иртибот миёни аудитория ва радио буд. Шунаванда таассурот, пешниҳод ва назароти дигари худро, ки метавонист ҳусусияти ҳамагонӣ пайдо намояд, маҳз тавассути мактуб ба радио мерасонид. Барои мисол қироати мактуби шунаванде оид ба даъвати пайвандонаш аз хоки Афғонистон ба Тоҷикистон тавассути барномаи "Хоки Ватан" на ин ки ҳусусияти инфириодӣ, балки оммавӣ қасб мекард. Таъсироти як мактуб метавонист даҳҳо нафарро барои бозгашт ба Ватан дар он солҳои душвор розиву муттақоид гардонад.

Баробари ташкили барномаи "Хонавода" дар шабакаи "Садои Душанбе" иртиботи хаттӣ, аниқтараш мактубнависӣ ниҳоят зиёд гардид. Ҳарчанд бештар масоили оиладорӣ навишта мешуд, аммо масъалаҳои ҷудошавии оилаҳо, оқибатҳои ишку ошиқии аз рӯйи ҳавас суратгирифта, муносибати келину ҳушдонам, ҳамсоядорӣ ва ғайра, ба таври умум мушкили иҷтимоии қулли ҷомеа ба ҳисоб меравад. Бо рушди технология ва оммави гардидани телефонҳои дастӣ мактуб мақоми худро қариб, ки аз даст дод. Чунки барномаҳо тавассути СММ паёмақҳо зиёд карда шуданд ва шунаванд ба ин васила як андоза масоили мавҷудаашоро ба журналистони радио мерасониданд. Имрӯз дар таркиби барномаи "Хонавода" баҳши "номаҳо ифшогари рози диланд" таҳия мешавад, ки мактубҳо бо шаклҳои пешина воридшуда, қироат мекарданд. Бо эҳсос қироат гардидани нома онро боз ҳам таъсирнок мекунад, ки Сайфуллои Бозор дар ин ху гирифтааст. Нақшаш дар ҷовидона нигоҳ доштани анъанаи мактубнависии радио назаррас мебошад.

Тавре маълум гардид дар таҳияи барномаҳо дар қолаби жанрҳои таҳлилии журналистика, нақши журналистони ҷудошавии шабакаи "Садои Душанбе" ниҳоят қалон аст. Жанр, ки қасбияту донишро талаб менамояд, амалан риоя гардидани он, бозгӯйи маҳорати баланди эҷодии мӯҳаррирони Шабака мебошад. Жанрҳои таҳлилий низ дар ин радио мақоми ҳуберо соҳибанд.

АДАБИЁТ

1. Цвик. В.Л. Телевизионная журналистика: История, теория, практика: Учебное пособие / В.Л. Цвик. - М.: Аспект Пресс, 2004.
2. Ким М.Н. Технология жанра. Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 9. 2005, пып.1.
3. Муқим Ҷ. Мақоми жанрҳо дар Радио "Озодӣ" / Ҷ. Муқим. -Душанбе, 2000.
4. Муқим Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он. Даствури таълими / Ҷ. Муқим. - Душанбе: "Озар", 2013.
5. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналистӣ. Қисми 2 / М. Муродов. - Душанбе: Эҷод, 2008.
6. Муродов М. Сотсиология журналистика / М. Муродов. - Душанбе: "Истеъодд", 2012.
7. Муъминҷонов З. Жанрҳои ҳабарии журналистикаи Радио / З. Муъминҷонов. - Душанбе, 2011.
8. Ружников В.Н. Так начиналось. Историко-теоретический очерк советского радиовещания / В.Н. Ружников. - Москва, 1987.
9. Саъдуллоев А., Гулов С. Жанрҳои журналистикаи радио. Баҳши аввал / А. Саъдуллоев, С. Гулов. - Душанбе, 1997.
10. Тертычный А. А. Жанры периодической печати: учебное пособие для вузов / А.А. Тертычный. - Москва: Аспект Пресс, 2017.
11. Усмонов И.К, Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.К. Усмонов, Д. Давронов. - Душанбе, 2008.
12. Ҳоҷазод С. Таърихи Радиои Тоҷикистон. Қисми 1 / С. Ҳоҷазод. - Душанбе: Деваштич, 2006.
13. Шабакаи "Садои Душанбе. Барномаи "Ҳабар" // 2022. 20 октябр.
14. Шабакаи "Садои Душанбе. Барномаи "Гар дасти фитодае бигирий..." // 2022. 18 сентябр.
15. Шабакаи "Садои Душанбе. Барномаи "Нигоҳи рӯз" // 2022. 26 июн.
16. Шабакаи "Садои Душанбе. Барномаи "Чехра" // 2023. 18 март.

МАХОРАТИ ЖУРНАЛИСТ ДАР ЖАНРХОИ ТАҲЛИЛӢ

Таҳияи матлаб бо назардошти хусусиятҳои жанрӣ таҳлил ва маҳорату касбиятро талаб менамояд. Жанрҳои таҳлилӣ баръакси хабарӣ дар баррасии масоили мавҷуда нисбатан мустакил буда, самаранокии он бошад аз диду навишти журналист вобаста мебошад. Мухаққиқон ба гурӯҳи жанрҳои таҳлилии радио шарҳи радиоӣ, сӯхбат, такризи радиоӣ, номаи радиоӣ, нигориш, гузориши таҳлилӣ, нутқи радиоӣ, татқиқоти журналистӣ дар радио ва гайраро шомил намудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳия, матлаб, назардошт, хусусият, жанр, таҳлилӣ, маҳорат, касбият, унсур, журналистӣ, баҳш, муҳаққиқон, гурӯҳ, радио, шарҳ, сӯхбат, тақриз.

НАВЫКИ ЖУРНАЛИСТА В АНАЛИТИЧЕСКИХ ЖАНРАХ

Подготовка статьи с учетом особенностей жанра требует анализа, мастерства и профессионализма. Аналитические жанры, в отличие от новостей, относительно самостоятельны в обсуждении существующих проблем, и их эффективность зависит от видения и письма журналиста. В группу радиоаналитических жанров исследователи включили радиокомментарий, интервью, радиообзор, радиописьмо, рецензию, аналитический отчет, радиовыступление, журналистское исследование на радио и т.п.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: разработка, статья, наблюдение, очерк, жанр, анализ, мастерство, профессионализм, стихия, журналистика, раздел, исследователи, группа, радио, комментарий, интервью, рецензия.

SKILLS OF A JOURNALIST IN ANALYTICAL GENRES

Preparation of an article, taking into account the characteristics of the genre, requires analysis, skill and professionalism. Analytical genres, unlike news, are relatively independent in discussing existing problems, and their effectiveness depends on the vision and writing of a journalist. In the group of radio-analytical genres, the researchers included radio commentary, interview, radio review, radio letter, review, analytical report, radio speech, journalistic research on the radio, etc.

KEYWORDS: development, article, observation, essay, genre, analysis, skill, professionalism, elements, journalism, section, researchers, group, radio, commentary, interview, review.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Комрони Абдувалий*—Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети рӯзноманигорӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 900-91-43-43. E-mail: ulugovkomron@gmail.com

Сведения об авторе: *Комрони Абдували* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 900-91-43-43. E-mail: ulugovkomron@gmail.com

Information about the author: *Komroni Abduvali* - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 900-91-43-43. E-mail: ulugovkomron@gmail.com

ПУБЛИСТИСТИКА ДАР ТАҲҚИҚИ ОЛИМОНИ ТОҶИК

Азизова С.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Публитистика дар адабиёти ҷаҳон жанри нав набошад ҳам, дар адабиёти муосири тоҷик жанри тоза аст ва он баъди инқилоби Октябр оғоз ёфт. Аввалин татбиқкунаңдагони ин жанр дар адабиёти муосири тоҷик С. Айнӣ ва С. Ализода мебошанд.

Публитистикай тоҷик дар замони шуравӣ бошад, аз аввалин мақола ва гузоришҳо дар ҳафтаномаи "Шуълаи инқилоб" (1919) ва рӯзномаи "Овози тоҷик" (1924) сар карда, минбаъд бо пайдо шудани воситаҳои зиёди ахбори умум густариш ёфт ва тавонист, ки дар муддати зиёда аз 70 сол ҷомеаро дар таҳти таъсири идеалогияву мафкураи муайян ба пеш ҳаракат дихад.

Дар саргахи публитистикай замони шуравии тоҷик Садриддин Айнӣ меистод ва мақолаҳои сершумори устод муҳимтарин воқеаҳои рӯзмарраро фаро гирифта, боиси пешрафти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии мардум мегардианд. Донишманди зиндаёд А.Маниёзов моҳияти публит-системаи солҳои 20-уми асри XX тоҷикро ҷунин арзёбӣ менамояд: "Очерку публитистика дар бобати инъикос намудани

воқеаҳои таърихӣ ва дарбар гирифтани масъалаҳои мухталифи ҳаёти чамъиятӣ воситаи мухимме буд. Махсусан мақолаҳои публистикии С.Айнӣ ва А.Мунзим дар солҳои револютсия роли калони ташвиқотӣ ва тарғиботӣ бозида, дар айни замон барои пайдоиши насри реалистии тоҷик заминаҳои мусоид фароҳам овардааст".

Тавре муҳаққиқони соҳаи публистика, аз ҷумла Е.П.Прохоров, М.Н.Ким, Черепахов, В.Н.Станиславлева, А.Саъдуллоев, И.Усмонов, М.Муродов, дар осори худ таъкид намудаанд, сиёсати аҳборӣ ва ифодаи мавзуиву масъалагузории он дар журналистика тавассути ҳамаи навъҳои эҷодиёт, ки аз тарафи инсоният ба вучуд оварда шудааст, амалӣ мегардад. Бе муроҷиат ба навъҳои илмӣ, бадей ва публистикии эҷодиёт журналистика дар соҳаҳои афкори умум, ҷаҳонбинӣ, ҳақиқатбаёни ва фаҳмиши таърихӣ вазифаи худро пурра иҷро карда наметавонад. Вале бояд гуфт, ки нисбат ба таълифоти илмӣ ва бадей барои журналистика осори публистиқӣ, ки бо табииати ҳабаррасонӣ ва тарғиботии худ ба ҷаҳонбинӣ, зиндагифаҳмӣ ва афкори ҷомеа таъсир мерасонад, аҳаммияти бештаре қасб мекунад. Ба гуфти донишманди рус Е.П.Прохоров: "Бо вучуди ин ҳама аҳаммиятнокии асарҳои илмӣ ва бадей дар журналистика типи публистикии эҷодиёт мавқеи пешбаҳандагӣ дорад. Ва ин ҳам фаҳмост: публистика чун шакли эҷодиёт барои "хизматрасонии" афкори чамъиятӣ ташаккул ёфт. Ва робита ба афкори чамъиятӣ вазифаи марказии журналистика ба ҳисоб меравад".

Публистикаи тоҷик дар давраи шуравӣ рушду нумуъ карда, вобаста ба талаботи сиёсиву иҷтимоии давр ҳам аз нигоҳи маънӣ ва ҳам аз нигоҳи лафз мукаммал гардид, ба дараҷае, ки қисмати кулли адибони тоҷик, мисли тамоми адибони шуравӣ, матбуотро чун воситаи баёни ақида ва васфи меҳнату тарғиби ғояҳои ҳизбӣ истифода карданд. Ба гуфти профессор А.Азимов: "Адабиёти навини шуроии тоҷик аз матбуот маншაъ гирифтааст ва нашъунамо ёфтааст" (2, 51). Адибону рӯзноманигорон дар даврони шуравӣ назарияи мағкурабардорони классикии худ, аз ҷумла Ф.Энгелсро ба асос мегирифтанд, ки гуфта буд: "Вақте ки ба таблиғ шуғл меварзию меҳоҳӣ, ки дар атрофат ҳамфиронро ҷамъ орӣ, шиору хитоба камӣ мекунад. Туро зарур меояд, ки ба кор аз таҳи дил камар бандӣ, ба масъала амиқ, яъне аз назария наздик шавӣ, илмро кор фармой".

М.Миршакар, Алӣ Ҳуш, Самад Ғанӣ барин адибон, инчунин дар таълифоти БобоҷонFaфуров, Шарифҷон Ҳусейнзода, Ҳолиқ Мирзозода, Абдулғани Мирзоев барин олимон таълифоти публистиқӣ мавқеи аввал пайдо намуд. Масалан, дар осори публистикии Али Ҳуш қариб тамоми жанрҳои публистика, чун мақола, ҳабар, лавҳа, тақриз, очерк, репортаж, фелетон, ҳисбот, мухбирнома, нигориш, луқма ба мушоҳида мерасад. "Публистикаи Алӣ Ҳуш бо мундариҷаи амиқи худ руҳи ҷанговарона ва ҳарактери сафарбарқунандагӣ дошта, барои фаҳмидани ҷаҳонбинии синфию сиёсӣ ва мавқеи иҷтимоии нависандагӣ медиҳад".

Бо ин ҳама комёбӣ дар солҳои 30 ва 40-уми садаи XX асарҳои публистиқони тоҷик аз нигоҳи ҳунар ҳанӯз такмил наёфта буданд ва бартараф намудани ин костагӣ ба зими адибон ва рӯзноманигорони солҳои бади Ҷонги Бузурги Ватанӣ афтид. Дар ин айём муносибати қасбии адибону рӯзноманигороне чун Фазлидин Муҳаммадиев, Мутеъулло Наҷмиддинов, Шодӣ Ҳаниф, Урун Кӯҳзод, Бахтиёр Муртазоев, Ибод Файзуллоев, А.Сидқӣ, Нур Табаров, Ато Ҳамдам, Иноят Насриддин, Шодӣ Саид, Отакон Латифӣ, Мазҳабшо Муҳаббатшоев ба объекти тасвир боло гирифт. Ҳарчанд публистика дорои ҳусусиятҳои фаврӣ ва таъчили мебошад, вале эҷоди асарҳои мондагори публистиқӣ чун "Раиси нав", "Муҳочирон" ва "Фаттоҳ ва Музаффар" - и Ф.Муҳаммадиев, "Ҷӯра-саркор" - и А.Сидқӣ, "Эҳёи дил"- и Шодӣ Ҳаниф ҳамеша тайёрии ҷиддии пешакиро такозо доранд.

Дар солҳои 60-80-уми садаи XX, ҳусусан айёми бозсозӣ ва Истиқлолият, публистикаи тоҷик басо густариш пайдо кард. Ба гуфти академик М.Шакурӣ: "Чунин зарурати таърихӣ пеш омадааст, ки илм барои ҳалли масъалаҳои бузурги рӯз, таъини роҳҳои инкишофи минбаъдаи миллат, барои муайян шудани ҳадафҳои миллӣ ва ормонҳои маънавӣ, барои ташаккули ҳудшиносии нави тоҷикон ёрмандӣ кунад. Асоси илмии пажуҳишро суст накарда, балки бештар қувват дода, дар айни замон оҳанги иҷтимоии онро тавон бахшидан лозим меояд. Ҳоло ҷомеа ба илми асили публистиқӣ эҳтиёҷ дорад".

Аммо бо мурури замон назари муҳаққиқон ба шарху эзоҳ ва тафсири публитистика тафийир ёфтааст. Масалан, профессор Иброҳим Усмонов мақсади публитистикаро чунин шарх додаанд: “Публитистика ҳамчун соҳа мақсад дорад ба ақлу биниш ва фаросати гирандагонаш ба воситай образ не, ба воситай воқеаи ҳакиқии нав таъсир расонда, барои муайян шудани ҷояш дар иҷтимо кумак кунад. Бо ин шева асарҳои калонҳаҷм оғаридан мумкин аст, ки баробари романҳои сегонаю панҷгона бошанд”.

Ҳамчунон равиши публитистӣ метавонад дар осори адабӣ васеъ истифода шавад ва онгоҳ ин адабиёти публитистӣ (романи публитистӣ, шеъри публитистӣ) ё асари адабии оҳанги публитистӣ дошта ҳоҳад шуд.

Муҳаққиқ Иброҳим Усмонов дар партгави ҳама талошу баҳсҳои доманадор мавҷудияти соҳаи публитистикаро бо фарзияи «...илм жанрҳои худро дорад рисола, мақола, гузориши, татқиқи комил ва тавре ки адабиёт аз жанрҳо иборат мешавад ғазал, рубоӣ, роман, ҳикоя, ҳамин тавр публитистика низ аз жанрҳои гуногун аз қабили очерк, памфлэт, репортаж, лавҳа ва амсоли он иборат мешавад...» исбот мекунад, ки хеле фаҳмову возех аст.

Навъи хулосаҳо, маҳорати фикри субъективиро ба объективӣ гардонидан, яъне «ман»-и қаҳрамонро ба «мо»-и ҷамъияти табдил додан - ин аст он меъёрҳо, ки дар назди публитистикаи мусоир гузашта мешавад.

Агар ба ин гуфтаҳо наздиктар назар афканем, боварӣ ҳосил мекунем, ки барои расидан ба ҷомеаи демократӣ ва матбуоти озод рӯзноманигорон талошҳои зиёде кардаанд.

Публитистика яке аз соҳаҳои таркиби тамаддуни инсоният буда, таърихи тулонӣ дорад. Аз ин ҷост, ки дар таърихи беш аз 3000 - солаи тамаддуни ҷаҳонӣ, минчумла ҳалқи тоҷик, публитистика мавқеи муайян дошта, ҳусусиятҳои ҳосеро доро шудааст. Дар ҳакиқат, агар ба таърихи ҳар қадом ҳалқи мутамаддин бингарем, дарк ҳоҳем кард, ки новобаста ба шароити иқтисодиву сиёсии он афкори публитистиаш бо ин ё он восита инкишоф ёфтааст.

Ин аст ки ҳалқи тоҷик бо таърихи гании афкори публитистии худ ифтихор карда метавонад, ки вай бо адабиёти оламгираш дар як вақт пайдо шуд ва инкишоф ёфт. Зоро ба сухани возех, сарех, бурро ва муассир тоҷикон аз қадим Ҷътиқод дошта, онро мепазируфтанд. «Ин сухан дар бисёр ҳолат қаломи публитистие буд, ки тавассути ҳабарнигорон, адибон, муаррихон, сиёсатмадорон, воизони дин иброз мешуд. Олимони рус В.В. Учёнов, Е.П. Прохоров чунин навиштаҳоро дар қолаби «журналистикаи қабл аз журналистӣ» тадқиқ кардаанд».

Аз ин рӯ, журналистика ва публитистика ду мағҳуми ба ҳам наздик буда, якдигарро аз ҷиҳати соҳт тақвият мебахшанд. Аммо ҳамзамон миёни ин ду мағҳум фарқиятҳо низ дида мешавад, ки онҳоро аз ҳамдигар чудо мекунад.

Публитистон Мирзо Муҳиддин, Мирзо Сироҷ, Мирзочалол Юсуфзода, Садриддин Айнӣ бо мақолаҳояшон ба афкори мардум таъсир мерасонданд. Ба ҳамин роҳ меҳостанд ҷашми мардумро ба ҷаҳони маърифат қушоянд.

Аз давраи пайдоиши худ то имрӯз матбуоти тоҷик аз як тараф майдони ибрози афкору аидаи адибон гардид, аз ҷониби дигар барои тарбияи публитистон ва ташаккули мактаби қасбии рӯзноманигорӣ замина ба вучуд овард.

Дар ташаккулу инкишофи матбуот, публитистика ва жанрҳои он адибону журналистои А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, С. Улугзода, Ҷ. Икромӣ, А. Хуш, Ҳ. Карим, А. Дехотӣ, Ф. Муҳаммадиев, М. Миршакар, А. Шукӯҳӣ, Б.Фирӯз ва дигарон саҳми босазое гузаштаанд.

Баъдтар ин анъанаро публитистону рӯзноманигорон О. Латифӣ, М. Наҷмиддинов, Б. Муртазоев, И. Файзуллоев, М. Ҳусейнов ва дигарон идома дода, ҳар қадоме бо фаъолияти худ дар инкишофи ин ё он ҷанбаи журналистикаи ватанӣ нақши арзанда бозидаанд.

Ба гуфтаи профессор Асадулло Саъдуллоев: «Публитистикаи советии тоҷик ба маъни томаш аз асарҳои устод С.Айнӣ оғоз ёфтааст». Воеан ҳам чунин аст. Асарҳои устод Айни намунаи аввалин ва хеле олии публистикаи тоҷик мебошанд.

Дар китоби «Журналистикаи советии тоҷик» оид ба публитистика ва асарҳои публитистии қарнҳои пешин сухан ронда, таъқид мекунанд, ки публитистикаи китобии тоҷик ҳанӯз дар асри X аз адабиёти ҷудо шуда, мустақилона инкишоф ёфтааст. Дар китоби мазкур омадааст: «...дар паҳлӯи асарҳои адабии оҳанги публитистӣ дошта як зумра

асархое дар назму наср эчод шудаанд, ки мундарицаи онҳо аз хусусияти публитсистии онҳо далолат медиҳанд, гарчи воқеан то ҳол мо онҳоро ё бо асари таъриҳӣ ё адабии жанраш норавшан ном мебарем. Дар ҳама ҳолат публитсистика ҳамчун як жанри фаврӣ, ки мавзуъҳои рӯзмарро дар бар мегирад, ба манфиати чомеа буда, публитсистро водор мекунад, ки ба ҳодисаву воқеоти доги рӯз яктарафа баҳо надода, балки ҳаматарафа омӯзад.

Публитсистика ҳамчун қисмати рӯзмарро ба вазъи сиёй, иқтисодӣ ва фарҳангии чомеа ҷиддан даҳл карда, таваҷҷуҳи қишироҳи чомеаро ба масъалаҳои муҳимми иҷтимоии давр ҷалб менамояд. Объекти тасвири осори публитсистӣ домандор буда, он ба тамоми ҳодисаҳои олами моддӣ ва маънавӣ мепайвандад.

АДАБИЁТ

- 1 Нуралиев А., Саъдуллоев А., Усмонов И., Гулмуродов У. Журналистикаи советии тоҷик / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. – Душанбе, 1989.
- 2 Усмонов И. К. Жанрҳои публитсистика / И.К Усмонов. - Душанбе, 2009.
- 3 Саъдуллоев А., Гулмуродзода П. Жанрҳои таҳлилии матбуот / А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода. - Душанбе, 1994.

ПУБЛИСТИКА ДАР ТАҲҚИҚИ ОЛИМОНИ ТОҶИК

Дар мақола маҳаки асосӣ публитсистика ва мавқei он дар инъикосу тасвири воқеоти иҷтимоӣ равшану возех нишон дода шудааст. Инчунин, тафсири худи публитсистика аз ҷониби олимон ба таври муфассал гирдоварӣ шудааст. Муҳакқиқони публитсист воқеаҳои иҷтимоиро ба ҳамаи ҷанбаҳояшон: маърифатӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, сиёй, таъриҳӣ, худшиносии миллӣ ва баҳсӣ эътибор додаанд, ки ин аз фароҳ будани доираи публитсистика оғаҳӣ медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: публитсистика, муҳакқиқон, эҷод, жанр, адабиёт, иҷтимоӣ, таъриҳ.

ПУБЛИЦИСТИКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ТАДЖИКСКИХ УЧЕНЫХ

В статье наглядно показана суть журналистики и ее позиции в отражении и изображении общественных событий. Также учеными подробно собрана интерпретация самой журналистики. Исследователи-публицисты обращали внимание на социальные явления во всех их аспектах: познавательном, культурном, социальном, политическом, историческом, национальном самосознании и дискуссионном, что свидетельствует о широком размахе публицистики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: журналистика, исследователи, творчество, жанр, литература, обществознание, история.

PUBLISHING IN RESEARCH OF TAJIK SCIENTISTS

The article clearly shows the essence of journalism and its position in the reflection and depiction of public events. Also, scientists have collected in detail the interpretation of journalism itself. Researchers-publicists paid attention to social phenomena in all their aspects: cognitive, cultural, social, political, historical, national self-consciousness and debatable, which testifies to the wide scope of journalism.

KEYWORDS: journalism, researchers, creativity, genre, literature, social science, history.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Сафина Маъруфҷоновна* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Азизова Сафина Маъруфҷоновна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Azizova Safina Ma'rufjonovna* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НИГОҲЕ БА ЗИНДАГИИ ҚАЙСАР АМИНПУР

**Чилаев Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Қайсар Аминпур мутаваллиди дувуми урдубиҳишти соли 1338 аст. Вай таҳсилоти ибтидой ва мутаваситай худро дар Катуванди Дезфул ба хатм намуда, сипаси ба таҳрон

омад ва унвони доктории худро дар риштаи забон ва адабиёти форсӣ аз Донишгоҳи Техрон дар соли 1376 аҳз кард. Вай фаъолияти ҳунарии худро аз ҳавзаи андеша ва ҳунари исломӣ дар соли 1358 оғоз кард. Дар соли 1367 сардабири мачаллаи “Суруши навҷавон” шуд ва аз ҳамон сол дар донишгоҳи Ал-захро ва донишгоҳи техрон ба тадрис иштиғол дошт.

Дар соли 1382 низ ба унвони узви фарҳангистони адабу забони форсӣ интиҳоб шуд.

Аввалин маҷмуъаи шеърияшро ба унвони “Нафаси субҳ”, ки бахши умдаи он ғазал буд ва ҳудуди бист қитъаи шеъри озод; аз сӯйи интишороти ҳавзаи ҳунар дар соли 63 мунашир кард ва дар ҳамин сол дувумин маҷмуъаи шеъраш “Дар кучай офтоб” - ро эҷод кард [1, с.3].

Дар соли 1365 “Манзумаи зуҳри рузи даҳум” ба чоп мерасад, ки шоир дар ин манзума 28 саҳифаи зуҳри ошуро, гавғои карбало ва танҳои ишқро ба унвони ҷавҳараи сурудаи баландаш дар назар мегирад.

“Оинаҳои ногаҳон” таҳаввули қайфияти мазмuni шеърии Аминпурро бозтоб медиҳад; дар ин марҳала Аминпур ба дарки равшантари шеър ва адабиёт мерасад. Ашъори ин дафтар далел аз тафаккур ва андешаҳое мебошанд, ки дар соҳтори нав арза мешаванд

Дар авосити даҳаи ҳафтод дувумин дафтар аз ашъори Аминпур бо унвони “Оинаҳои ногаҳон 2” мунашир мешавад, ки дарбаргирандаи ашъоре аст, ки баъдҳо дар китобҳои дарсӣ ба унвони «Намунаҳое аз шеърҳои муваффақи насли инқилоб» омадааст. Дар ҳамин даврон аст, ки ба бархе аз ашъори вай мусиқӣ ҳамроҳ шуда, табдил ба таронаҳое мешавад, ки замзамаи лабҳои пиру ҷавон мегардад.

“Гулҳо ҳама офтобгардонанд” низ дар соли 81 аз тарафи интишороти Марворид мунашир шуд, ки ба чопҳои мутаъаддид расид ва бо истиқболи хубе рубарӯ шуд. Ва дар пайи он китоби “Суннат ва навоварӣ дар шеъри муосир” дар соли 85, ки рисолаи доктории ў буд, пажуҳиши корбурди “Шеър ва қӯдакӣ” дар соли 85 ва охарин маҷmuъaи шeъraш “Дастури забони ишқ” дар соли 86 мунашир шуд [3, с.20].

Доктор Қайсаҳ Аминпур дар соли 1382 алорағми тамоюлаш аз сардабири мачаллаи “Суруши навҷавон” истеъло дод ва зимни узвият дар фарҳангистони забон ва адабӣ Эрон ва тадрис дар донишгоҳ ба корҳои пажуҳиши машғул буд. Қайсаҳ Аминпур дар ҷомеаи адабии имрӯз ба хотири вижагиҳои шеъриаш шинохта шудааст ва шеърҳои умумиаш бештар аз шеърҳои қӯдакона ва навҷавононаш бар сари забонҳост.

Аз нимаи дуюми даҳаи шаст, ки Қайсаҳ Аминпур ба суботи забон ва андеша дар шеъраш даст ёфт, ҳар ҷанд ҷомеаи адабӣ ўро ба унвони як адаб Академик ва устоди донишгоҳ мешиносанд, вале ҳавзаҳои адабиёти қӯдакон ва навҷавонон ҳанӯз Қайсаҳро аз они худ медонад. [3, с.42].

Вижагиҳои шеърии Қайсаҳи Аминпур.

1 АЛИФ МАЗМУНИ БИКР

Ҳушёйӣ ва дикқати назари Аминпур аз ў шоири мазмунёб ва нуктапардоз соҳта аст. Мазмунёбӣ ва нуктапардозии ў аз наве нест, ки вайро аз воқеият дур соҳта ва нозуандешиҳои муамогунаро ба зеҳн ва забонаш роҳ дихад (мисли шоирони сабки ҳинҷӣ) вижагии забон ў дар айни содагӣ ва равонӣ аз зебоии ҷашнгире барҳурдор аст; масалан, шеърҳои «Лаҳзай сабзи дуо», «Хузури лолаҳо» ва «Лаҳзай шеър гуфтан».

Б: андешаҳои нав

Як тафаккури суннати дар ин маврид бар ин бовар аст, ки ҳарчи буда, гузаштагон ва дигарон суруда ва навишкаанд, тозаги ва тароват надорад ва дasti кам тафсири аз осор онон аст, аммо посуҳи дигаре ҳаст ки мегӯяд: ҳама чизро ҳамагон донанд ва ҳамагон ҳанӯз ва ба ҳалқ ва қашфи мудом ҳунаре бовар доранд.

Ҷ: забони имрӯзӣ

Аминпур дар шеърҳояш мекушад аз забони имрӯза дар ниҳоят салосат ва равонӣ истифода кунад ва риояти комили қавонин ба кор гирифтан фарҳангӣ киноёт ва истилоҳот ба ҷамъият қумак мекунад. Ў дар шеъри «Болҳои қудакӣ» беш аз ҳар шеъри фарҳангӣ аз забони соддаи мардумӣ истифода кардааст.

Д: Гуногуни мавзуот

Мавзут баргузидаи ў ом ва мутааллик ба навчавонон ва мардум аст ва тозагию таровати хубе доранд ва ин фаолият ва ҳачми зехнияти ўро нишон медиҳад.

X: вазн

Яке аз роҳҳои иртибот бо кӯдакон ва навчавонон дар шеър истифода аз вазни ритмикӣ ва вожаҳои мавзун ва хушоҳанг аст ва Аминпур аз ин авзон ва низ дигар авзон барои ом дар шеърҳояш ба танаввӯй истифода кардааст.

Намунаи шеър

Хулоса хубиҳо барои Эмомхумайни, аз китоби «Танаффуси субҳ»:

Лабҳанди ту хулосаи хубиҳост
Лахти биханд ҳандаи гул зебост
Пешоният танаффуси як субҳ аст
Субҳеки интиҳои шаби ялдост
Дар ҷашмат аз ҳузури кабутарҳо
Ҳар лаҳза мисли саҳни ҳарам ғавғост
Рангин камон ишқи аҳурои
Аз пушти шиша дили ту пайдост
Фарёди ту талотуми як туфон аст
Оромишат тиловати як дарёст
Бо мо бидуни фосила сухбат кун
Эй он ки иртифоъи ту дур аз мост

АДАБИЁТ

- 1- کتاب ماه ادبیات شماره 8 - پیاپی 122 - آذر 1386
- 2- نصرتی، یحیی؛ مجله نقد و نظر، ش 44-43
- 3- امین پور، قیصر؛ تنفس صبح، سوم، تهران، سروش 1379
- 4- هزاد عاشقان جهان. انتشارات بین المللی الهدی. تهران 1389.

НИГОҲЕ БА ЗИНДАГИ ҚАЙСАРИ АМИНПУР

Дар мақолаи мазкур мавзуи зиндагии Қайсари Аминпур мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифи мақола дар бораи зиндагии шоир ва мавзуоти шеърии ў маълумот дода, дар охир якчанд мисрае аз ашъори шоир овардааст. Мавзут баргузидаи ў ом ва мутааллик ба навчавонон ва мардум аст ва тозагию таровати хубе доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: шеър, осор, забон, фарҳанг, услуб.

ВЗГЛЯД НА ЖИЗНЬ КАЙСАРА АМИНПУРА

В данной статье рассматривается тема жизни Кайсар Аминпура. Автор статьи дал информацию о жизни поэта и его поэтической тематике, а в конце процитировал несколько строк из стихотворений поэта. Темы, которые он выбирает, общие, принадлежат молодежи и народу, имеют глубокий смысл.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: поэзия, произведения, язык, культура, стиль.

A LOOK AT THE LIFE OF QAISAR AMINPOOR

This article discusses the theme of the life of Qaisar Aminpur. The author of the article gave information about the life of the poet and his poetic themes, and at the end he quoted several lines from the poet's poems. The topics he chooses are general, belong to the youth and people, and have a deep meaning.

KEYWORDS: poetry, works, language, culture, style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чилаев Раббони Абдуразоқовиҷ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 887219494.

Сведения об авторе: Чилаев Раббони Абдуразоқовиҷ – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 887219494.

Information about the author: Chilaev Rabboni Abdurazogovich – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 887219494.

РОЧЕЙ БА МАФҲУМИ “МАҶОЗ” ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Халилова Ш.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожай «маҷоз» (метафора) аз қалимаи қадими юнонӣ – یетафора гирифта шуда, маъни «кӯчонидан», «маъни маҷозӣ»-ро дорад. Ин истилоҳро олими маъруф Арасту (384-322 п.а.м.) ҷонибдорӣ менамояд. Дар рисолаи хеш «Поэтика» (1457 с.) Арасту маҷозро ҳамчун ҳодисаи маҳсуси «ивази маъни калима» маънидод кардааст: «Азбаски миқдори қалимаҳо маҳдуданду миқдори ашё бешумор, ин ва он қалима ногузир барои ифодаи маъноҳои гуногун хизмат мекунад» [3, с.536].

Мафҳуми истилоҳии **маҷозро** олимони забоншинос дар замонҳои муҳталиф дар тадқиқоти илмии хеш низ шарҳ додаанд. Тадқиқотҳои илмии забоншиносони ҳориҷӣ В. фон Гумболдт [9], Л., С. Вежбитская [5], В. Н. Вовк [4], Я. И. Ретскер [17], Д. Э. Розентал [18], Ю. Д. Апресян [1] ба масъалаи вижагиҳои соҳторијо-семантикий маҷоз баҳшида шудааст ва мавқеи муҳим дорад.

Забоншиноси англisis И. Р. Галперин вожай маҷозро чунин тавзех додааст: «Муносибати маъни мантиқӣ-ашёй ва маъни контекстуалий, ки дар асоси монандии ду мафҳуме, ки аломати умимиро ифода мекунад, истиора номида мешавад» [8, с.125].

Олимай рус Г. Н. Скляревская доир ба масъалаи мазкур навиштааст, ки “дар раванди пайдо кардани маъни маҷозӣ семаи коннотативии дилҳоҳ, новобаста аз он ки аз ядрои денотативӣ то чӣ андоза дур ҷойгир шудааст, фаъол гардида метавонад” [19, с.17].

Дар забоншиносии муосири рус моделҳои маҷоз (метафора)-ро ба ҷанд намуди алоҳида низ тақсим кардаанд, ки ба заминаҳо ва омилҳои зуҳури маъни маҷозии вожаҳо вобаста мебошад. Масалан, забоншиноси рус Б. С. Котов зимни баррасии намуди маҷоз барои ифодаи симои душман дар маводи матбуоти замони Ҷанги якуми ҷаҳонӣ якҷанд намудҳои зуҳури маҷозро баррасӣ кардааст, ки қобили таваҷҷӯҳ мебошад [15, с.94].

Забоншиносони тоҷик Шамс Қайси Розӣ, Муҳаммад Толиб Омули, Ҳоҷа Ҳасан Нисорӣ ва дигарон фикру ақидаҳои хешро доир ба мафҳуми истиора баён карданд. Ин олимон бар он ақидаанд, ки ибораҳои маҷозӣ объекти соҳаҳои адабиётшиносӣ ва лугатшиносӣ мебошанд. Ҳулосаи олимони мазкур дар осори Муҳаммад Фиёсуддин Ромпурӣ оварда шудааст.

Олими машҳур Шамси Қайси Розӣ дар осори маъмул “Ал-муъҷам” қайд кардааст: “Маҷоз зидди ҳақиқат аст. Маҷоз он аст, ки аз ҳақиқат даргузаранд ва лафзро бар маъни дигаре итлоқ қунанд” [21, с.23].

Муаллифи лугати «Фиёс-ул-лугот» Муҳаммад Фиёсиддини Ромпурӣ дар шарҳи истилоҳи маҷоз зикр кардааст: “Маҷоз - зидди ҳақиқат, ба маъни калимае, ки дар ғайримаъни ҳақиқии худ мустаъмал шавад ва маъни мавзуи ҳақиқии он матрук шуда бошад, балки дар маъни мавзуъ ва ғайримавзуъ алоқаи муттаҳибот ё зарфият ё сабабия ва ғайри он муҳаққақ бошад...” [16, с.233].

Забоншиноси тоҷик Д. Ҳоҷаев дар осори маъруфи худ «Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна» бо ишора бар вижагиҳои услубии қалимаҳо қайд кардааст: «Калимаҳо дар таркиби қавлу қалом вобаста ба мақсади гуфткор ва мазмуни нутқ шаклҳои гуногун пайдо менамоянд. Як қалима ҷандин корbast пайдо мекунад, аммо бунёди он – шакли аввалий, ки маъни асосӣ дар вай аст, асоси ҳамаи он қалимаҳоро ташкил медиҳад».

Забоншиноси тоҷик Шокиров Т. роҷеъ ба масъалаи мазкур навиштааст: «Пажуҳишгарони лексикаи забони тоҷикӣ ҷонибдори чунин андеша ҳастанд, ки ҷараёни ба маъноҳои маҷозӣ соҳиб шудани вожаҳои ибораҳо худ як падидаи тулонӣ мебошад. Бо

гузашти замон бисёр вожаҳову ибораҳо дар натиҷаи пешрафти чамъият, рушди фарҳанг ва забону адабиёт маъни нав гирифта, мағхуми дигари мачозиро соҳиб шудаанд». Ў маҷозро ҳамчун нақши асосӣ доштани яке аз усули муҳими бойшавии маъно дар адои ду вазифаи муҳим арзёбӣ мекунад:

- а) ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ (ба маъни маҳдути вожа).
- б) усули муҳими кӯчиши маъни вожа (ба маъни васеи он) [22, с. 81].

Дигар забоншиноси тоҷик М. Саломов дар осори илмии худ ба маъни мачози калима аҳаммияти хоса додааст. Муҳаққиқ Б. Камолиддинов, бо ишора бар ҳусусиятҳои корбасти маъни мачози калима навиштааст: «Дар забони тоҷикӣ ибораҳои мачозӣ дар асоси шабоҳати зоҳирӣ ва дохилии ашёҳои бечон ба воситаи усулҳои бадеии ҳамчун ташбех (аллегория), истиора (метафора) ва ташхис (олитсетворение) ифода мейёбад» [12, с.37]: *Нисоҳон суп-сурҳ шуда рафт, аммо хичолатманӣ ва озурдагии худро бо лабханди нозуқ пинҳон карданӣ шуда: - Пештар гуфта намонда будед-дия ба ман! –гуфт* [25, с.16].

Чӣ хеле ки мебинем, дар мисоли мазкур ибораи сурҳ шудан маъни мачозӣ дорад, зеро ранги рӯйи одам наметавонад сурҳ шавад. Ибораи «**суп-сурҳ шудан**» ҳам дар услуби бадеӣ ва ҳам дар услуби гуфтугӯйи истифода мешавад.

Корбасти вожаҳову ибораҳо ба маъни мачозӣ дар забону адабиёти мардуми гуногун дорои ҳусусиятҳоест, ки ба шароити миллии он мардум иртибот дорад. Метафора ҳамчун як намуди зуҳури маъни мачозӣ барои пурра, нишонрас ва ҷозибанок тасвир намудани ҳодисаву воқеаҳо хизмат мекунад. Бисёри забоншиносон истиораро ҳамчун ҳодисай семантиկӣ маънидод мекунанд. Масалан, олимони забоншинос Т. Вахҳобов ва Д. Бобоҷонова панҷ омили асосии зуҳури падидай метафораро муайян намудаанд:

- а) монандию шабоҳати шаклии ду ё зиёда предметҳо;
- б) дар заминаи монандкуни;
- в) монандкуни предметҳо вобаста ба амалкарди онҳо;
- г) ҳамоҳангии овоз;

ғ) монандии таассурот ва таассуроти мураккаб, ки дар натиҷаи таъсири предметҳои ба ҳам монанд ба вучуд омадаанд [6, с.29].

Забоншиноси машҳур К. Усмонов зимни баррасии масъалаи мазкур навиштааст: «Метафора – ин ба миён омадани маъни мачозӣ дар натиҷаи истифодаи калима ё ифода мебошад. Ташбех низ қарib ҳамин ҳосиятро дорост, вале бар ҳилофи метафора ташбех дар асоси монандӣ ё умумияти сифатҳои ду предмет ба миён меояд» [20, с.78]:

The tears welled into her eyes - not so much from strength of feeling as from the weakness of chronic overwork. She shoved him away from her, but not before he caught a glimpse of her moist eyes [26, с.23]. = *Дар ҷаимони ҳоҳар ашк ҷарҳ зад, ин на таъсири ҳиссияти зӯр, балки таъсири сустии бемадорие буд, ки аз ҳастагии доими рӯй медод. Вай додараширо аз худ дур кард, вале ў ба ҳар ҳол оби дидагони ҳоҳараширо бидид* [24, с.41].

Дар мисоли мазкур калимаи “**to well**” маъни мачозӣ дошта, “шаррос задан, фаввора задан” маъно дорад.

Услубшиноси тоҷик Р. Фаффоров зимни баррасии масъалаи корбасти мачоз дар асаҳрои бадеӣ навиштааст: «Мачоз яке аз хелҳои муҳим ва серистеъмоли воситаҳои тасвири бадеӣ буда, на танҳо муҳтасарбаёни, инчунин барои пурра ва ҷозибанок тасвир намудани предмет ва ҳодисаҳои гуногун ба шоир ва нависандагии имконияти матлубе медиҳад. Мақсад ва истифода бурдани истиора ба тарзи oddӣ номбар кардани предмети нутқ набуда, балки ба он характеристикаи таъсирибахш додан аст» [10, с.210].

Таҳлили фикру ақидаи олимони ватаний ва ҳориҷӣ нишон медиҳад, ки мачоз – ин муқоисаи пӯшидаи ду предмете, ки ба синфҳои гуногун тааллук буда, дорои аломатҳои умумӣ мебошанд.

Бояд зикр кард, ки забони англисӣ табиатан забони масал ва мачозҳост ва дар тули садсолаҳо бо мачозҳои гуногун пуробуранг гардидааст. Навъҳои муҳталифи мачозҳо – ташбеху мачоз ва киноя бо рангорангии худ забонро ҷило дода, паҳлӯҳои гуногуни маъни, тафаккур ва олами ҳастиро ба таври ҳамаҷониба ҷилвагар сохтаанд.

АДАБИЁТ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды, Т. I. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Аперсян. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1995.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – Москва, 1990.
3. Аристотель. Сочинения. Т. 2. – М.: Мысль, 1976.
4. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации / В.Н. Вовк. - Киев. 1988.
5. Вежбицкая А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. Лингвистика текста. - М.: Прогресс, 1978.
6. Ваххобов Т., Бобоҷонова Д. Муқаддимаи лексикологияи забони тоҷикии адабӣ / Т. Ваххобов, Д. Бобоҷонова. – Ҳуҷанд: Ношир, 2010.
7. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте. М., 1988.
8. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. - Москва Ком.Книга, 2006.
9. Гумбольдт В. Избранные труды по языкоznанию / В. Гумбольдт. - М.: Прогресс, 2000.
10. Fafforov R. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (дар асоси материали — Одамони ҷовид) / R. Fafforov. – Ҷуҷанд: Доңиш, 1966.
11. Fafforov R. Нависанда ва забон / R. Fafforov. – Ҷуҷанд: Доңиш, 1968.
12. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ / Б. Камолиддинов. — Ҷуҷанд: Ирфон, 1973.
13. Камолиддинов Б. Суҳандонон сӯхан санҷида гӯянд / Б. Камолиддинов. - Ҷуҷанд: Оптима, 2005.
14. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. автореф...дисс. канд. фил. наук: 10.02.02. - Ҷуҷанд, 1967.
15. Котов Б. С. Метафора как средство создания “образа врага” в газетных текстах (на примере образов Австро-Венгрии и Германии в русской прессе кануна Первой мировой войны). - // Вестн. Моск. ун-та. сер. 12. Политические науки. – 2014, №1.
16. Ромпурӣ M. F. Фиёс – ул- луғот. – Ч.1. Лугатшиносӣ / M.F. Ромпурӣ. – Ҷуҷанд: Адиб, 1988.
17. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М: Р.Валент, 2007.
18. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М., 1976 [электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terminy> (дата обращения 15.01.2018).
19. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка. – СПб, - 1993.
20. Усмонов К. Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ / К. Усмонов. - Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2015.
21. Шамс Қайс Розӣ. Ал-муъҷам. – Ҷуҷанд: Адиб, 1991.
22. Шокиров Т.С. Адиб, забон ва услуб / Т.С. Шокиров. – Ҷуҷанд: Адиб, 2001.
23. Newmark P.A. Textbook of Translation / P.A. Newmark. – Harlow: Pearson Education Limited, 2008.
24. Лондон Ч. Мартин Иден/тарҷумаи Холиқов Ӯ.- Ҷуҷанд: Ирфон, 1981.
25. Улуғзода С. Восеъ / С. Улуғзода. - Ҷуҷанд: Ирфон, 1979.
26. London J. Martin Eden. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953.

РОЧЕЙ БА МАФҲУМИ “МАЧОЗ” ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур василаи услубии “мачоз” дар ҷанбаи диаҳронӣ дар забонҳои гуногунсоҳт таҳлил гардидааст. Қайд гардидааст, ки василаи услубии “мачоз” аз замони Арасту оғоз мешавад. Муаллифи мақола бо тартиби хронологӣ таърифи мачозро аз тарафи олимони забоншиносони бузург таҳлил кардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷанба, забоншинос, избора, соҳтори семантиკӣ.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ МЕТАФОРЫ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

В данной статье проводится анализ стилистического явления «метафоры» в диахронном аспекте в разно-системных языках. Отмечается, что стилистический инструмент «метафора» берет свое начало со времен Аристотеля. Автор статьи проанализировал определения метафоры великими лингвистами в хронологическом порядке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аспект, лингвист, словосочетание, семантическая структура.

ABOUT THE CONCEPT OF “METAPHOR” IN LINGUISTICS

This article analyzes the stylistic phenomenon of "metaphor" in the diachronic aspect in different systemic languages. It is noted that the stylistic tool "metaphor" dates back to the times of Aristotle. The author of the article analyzed the definition of the metaphor of the great linguists in chronological order.

KEYWORDS: aspect, linguist, phrase, semantic structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалилова Шаҳноза Ҳудойназаровна – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти фақултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Ҷуҷанд, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992919710796. E-mail: shahnozakhalilova1995@gmail.com

Сведения об авторе: *Халилова Шахноза Худойназаровна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992919710796. E-mail: shahnozakhalilova1995@gmail.com

Information about the author: *Khalilova Shahnoza Khudoinazarovna* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992919710796 E-shahnozakhalilova1995@gmail.com

ИНЬИКОСИ МУНОСИБАТҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ИДМ (дар мисоли рӯзномаи “Ҷумҳурият”)

**Шарифова П.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Пас аз пошхӯрии ИҶШС созмони ҷойгузини он бо номи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ташкил гардид, ки ба ҳайати он Россия, Белорусия, Украина, Арманистон, Гурҷистон, Молдова, Озарбойҷон, Туркманистон, Ӯзбекистон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Қазоқистон дохил шуданд. Ҳадаф аз таъсиси ин ташкилот дар он буд, ки он бояд дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангии ҷумҳуриҳои соҳибистиклол саҳми худро гузорад.

Вобаста ба инъикоси муносибатҳои Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ чанде аз матлабҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият”-ро мавриди омӯзиш қарор додем.

Кишвари мо бо ҳамсоякишвар Ҷумҳурии Ӯзбекистон аз ҳар лиҳоз бо ҳам муносибатҳои дучониба доранд, ки он пайваста дар матбуоти даврӣ инъикос мейбад. Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон 22 октябри соли 1992 барқарор шуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофӣ ва геосиёсӣ, дурнамои рушди иқтисодӣ, инчунин, пайвандҳои ҷандинасраи муштарак ва робитаҳои таърихии мардумони ду кишвари ҳамсоя, ба тавсса ва таҳқими бештари ҳамкории мутақобилан судманд бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон таваҷҷуҳи аввалиндарача дорад.

Умуман, ҷараёни рушди муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистону Ӯзбекистон нишон медиҳад, ки ҷонибҳо ба таъмиқи робитаҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва гуманитарӣ ва таҳқими робитаҳои сиёсии байни ду давлат манфиатдоранд.

Рӯзномаи Ҷумҳурият санаи 20 декабри соли 2022 хабаре бо номи «Воҳурии гурӯҳҳои кории Тоҷикистону Ӯзбекистон» [1:1] ба табъ расонидааст. Дар хабари мазкур омодааст, ки гурӯҳи кории Комиссияи муштараки демаркатсионии Тоҷикистону Ӯзбекистон доир ба гузориши хати лоиҳавии демаркатсионии сарҳади ин ду кишвар мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Тарафҳо корҳои анҷомдодаро дар соли 2022 натиҷагирий карда, нақша-ҷадвали воҳӯриҳоро барои соли 2023 мувоғиқа намудаанд.

Ҳабари дигар “Таҳқими ҳамкориҳои байнипарлумонии Тоҷикистону Ӯзбекистон” [9:1] аз мулоқоти Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ Маҳмадтоир Зокирзода бо Раиси Палатаи қонунбарории Олии Маҷлиси Ҷумҳурии Ӯзбекистон Нуриддинҷон Исмоилов дарак медиҳад. Дар ҳабар гуфта мешавад, ки дар доираи сафари расмии ҳайати парлумонии Тоҷикистон ба шаҳри Самарқанд ҷонибҳо таъқид намудаанд, ки ҷараёни инкишофи ҳамкории тиҷоративу иқтисодгуманитарӣ миёни Тоҷикистону Ӯзбекистон бо дарназардошти манфиатҳои мутақобилан муғид ба роҳ монда шуда, муносибатҳои ду кишвар мустаҳкам мегарданд.

Ба ҳамин монанд ҳабари дигаре бо номи “Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев” [5:1] ба табъ расидааст. Дар иттилоия мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон, муҳтарам Шавкат Мирзиёев дар шаҳри Остона дар ҳошияни ҷаласаи Шурои сарварони давлатҳои аъзои ИДМ ва ҳамоиши “Осиёи Марказӣ+Россия” оварда шудааст. Тавре аз ҳабар маълум аст, дар воҳӯйӣ маҷмуи васеи масоили ҳамкорӣ дар сатҳи дучониба ва ҳам

дар чахорчұбай ташкилоту созмонҳои мінтақавиу байналмілалй мавриди баррасій қарор гирифтанд.

Аз хабарҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки муносибатҳои шарикӣ ва ҳампаймонии Тоҷикистону Ўзбекистон дар сатҳи оли қарор дошта, натиҷаҳои мусбати он дар амал мушоҳид мегарданд.

Узви дигари ИДМ, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои мутақобилан судманд доранд Ҷумҳурии Қазоқистон мебошад. Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон 7 январи соли 1993 барқарор шуданд. Тоҷикистон ва Қазоқистон ҳамсояғони нек ва шарикони стратегӣ мебошанд. Мардумони ду кишварро равобити бародарона, ки бар анъанаҳо ва арзишҳои муштарак асос ёфтаанд, мепайванданд.

Ҳусусияти хоси муносибатҳои мусоири Тоҷикистону Қазоқистон сатҳи баланди эътимоди мутақобил, яксонӣ ё наздикии мавқеъҳо дар мавриди аксари масъалаҳои мубрами байналмілалй ва мінтақавӣ мебошад.

Ҳоло муносибатҳои дучониба дар соҳаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, тичоративу иқтисодӣ, илмию техникӣ, фарҳангӣ ва гайра бомуваффақият густариш мейбанд ва мулоқотҳои мунтазами сарони Тоҷикистон ва Қазоқистон барои таҳқими бештари ҳамкорӣ заминай мусоид фароҳам меоранд.

Бояд қайд намуд, ки муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Қазоқистон пайваста тавассути ВАО-и кишвар инъикос мейбанд. Дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» хабар бо номи «Иштироки Пешвои миллат дар ҷаласаи Шурои сарварони давлатҳои аъзои ИДМ»[4:1] ба табъ расидааст. Матлаби мазкур аз суханронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шурои сарварони давлатҳои аъзои ИДМ, ки санаи 14 октябрини 2022 таҳти раёсати Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Қосим-Жомарт Токаев дар шаҳри Остона баргузор гардида буд, иттилоъ медиҳад.

Дар ҷаласаи мазкур қайд гардид, ки сарфи назар аз натиҷаҳои дар давоми се даҳсола бадастовардаи кишварҳо дар доираи Иттиҳоди давлатҳои Мустақил, то ҳол монеаҳо ва маҳдудиятҳо мавҷуданд, ки ба рушди минбаъдаи мутақобилан судманд халал мерасонанд. Таъқид гардид, ки то ҳол дар соҳаҳои иқтисодиёт, саонат, илму техника, нақлиёту транзит ва баҳши энегретика иқтидорҳои бузурги истифоданашуда ҳанӯз зиёданд.

Аз рафти ҷаласаи сарварони давлатҳои аъзои ИДМ бармеояд, ки бо иштироки ҳайъати вассеъ оид ба натиҷаи масъалаҳои баррасишуdaeи рӯзномаи ҷаласа суханронӣ намуда, дар охир сарварони давлатҳо ва ҳукumatҳои давлатҳои ИДМ як қатор қарорҳову санадҳои вобаста ба фаъолияти минбаъдаи созмонро ба тасвиб расонидаанд.

Ҳабари дигаре бо номи “Ҳамоиши нахустини “Осиёи марказӣ+Россия” пешниҳоди хонанда гардидааст, ки чунин муҳтаворо доро мебошад: “14 октябр Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Остона дар ҳамоиши нахустини “Осиёи марказӣ+Россия” иштирок карда сухан ронданд” [10:1].

Ҳабари мазкур дар як қисмати матлаби қаблиамон “Иштироки Пешвои миллат дар ҷаласаи Шурои сарварони давлатҳои аъзои ИДМ” оварда шудааст. Дар матн чунин омадааст: “Таъқид гардид, ки дар давоми сӣ соли барқароршавии муносибатҳои дипломатии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Россия мо тавонистем ба сатҳи баланди ҳамкориҳои дучониба дар баҳшҳои сиёсӣ, тичоратию иқтисодӣ, фарҳангӣ, гуманитарӣ ва гайра ноил шавем”[10:1].

Ёдовар мешавем, ки мизбони ин нишастан Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Қосим-Жомарт Токаев буданд. Аз инъикоси хабарҳои мазкур ва масъалаҳои матраҳшуда дар он бармеояд, ки Тоҷикистон дар доираи давлатҳои узви ИДМ бисёр ҳам мавқеи устувор дорад.

Матлаби дигаре бо номи “Мулоқоти якуми сарварони давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Иттиҳоди Аврупо дар Қазоқистон” [7:1] ба табъ расидааст, ки аз иштироки Пешвои миллат дар мулоқоти якуми сарварони давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Иттиҳоди Аврупо, ки дар шаҳри Остонаи Ҷумҳурии Қазоқистон багузор гардида буд, иттилоъ медиҳад. Дар нишасти мазкур Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъқид намуданд, ки “чорабинии имрӯза боз як имкони хуби муҳокима ва ҳамоҳангозии амалҳо дар пасманзари тағйироти геополитикии ҷаҳонӣ аст, ки ба таҳқими рушди созандай ҳамкории байниминтақавӣ

нигаронида шудааст”[7:1]. Ёдовар мешавем, ки дар мулокот, ҳамчунин Президенти Ҷумхурии Қазоқистон Қосим-Жомарт Токаев, Президенти Ҷумхурии Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев, мувовини Раиси Девони вазирони Туркманистан Ҳочамурод Гелдимуродов, Президенти Ҷумхурии Қирғизистон Садир Жапаров ва Президенти Иттиҳоди Аврупо Шарл Мишель иштирок намуданд. Аз ин бар меояд, ки Тоҷикистон дар қатори дигар давлатҳои узви ИДМ ва Осиёи Марказӣ мавқеи устувори худро дорад.

Яке аз давлатҳои узви ИДМ Ҷумхурии Қирғизистон мебошад, ки бо кишвари мо ҳамсарҳад буда, миёни ин ду кишвар тайи 2 соли охир даргириҳо ба вучуд омаданд. Дар ҳоли ҳозир раванди баррасии масъалаҳои сарҳадӣ байни ду кишвар, аз ҷумла масъалаҳои таъйини ҳудуд ва алломатгузории сарҳади давлатӣ идома дорад, ки ҳалли он ба таҳқиму таъмиқи муносибатҳои Тоҷикистону Қирғизистон такони тоза ҳоҳад баҳшид.

Санаи 26 декабря соли 2022 ҳабари воҳӯрии навбатии гурӯҳҳои кории Тоҷикистону Қирғизистон дар рӯзномаи “Ҷумхурият” ба табъ расидааст. Аз ҳабари мазкур бармеояд, ки мулокоти навбатӣ дар ҳудуди Ҷумхурии Қирғизистон баргузор гардида, “тарафҳо рафти таъмини иҷрои протоколҳои қаблан имзошуда, аз ҷумла протоколҳои қаблан имзошуда, аз протоколи раками 42-ро баррасӣ карда, аз вазъи иҷрои ин ҳӯҷҷат изҳори қаноатмандӣ карданд. Ҷонибҳо таҳқими муносибатҳои дучонибаро амри зарурӣ ҳисобида, таъкид доштанд, ки минбаъд тамоми масъалаҳои бамиённомада дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо ҳал шаванд. Аз тарафи роҳбарони ҳайатҳои протоколи нав ба имзо расид.”[2:1].

Ёдрас мешавем, ки муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумхурии Тоҷикистон ва Ҷумхурии Қирғизистон 14 январи соли 1993 барқарор гаштаанд. Равобити Тоҷикистону Қирғизистон бар пайвандҳои бисёрсолаи дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ асос ёфтаанд.

Тоҷикистон бар он аст, ки принсипҳои дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷавории Тоҷикистону Қирғизистон, ки дар асоси он мардумони тоҷику қирғиз аз қадимулайём мезистанд ва меоғариданд, минбаъд низ ба рушди пайвастаи тамоми муносибатҳои дучониба мусоидат ҳоҳанд кард.

Ба ҳамин маъно санаи 16 январи соли 2023 мубодилаи барқияҳои табрикии Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумхурии Қирғизистон муҳтарам Садир Жапаров ба унвонии ҳамдигар дар рӯзномаи “Ҷумхурият” ба нашр расидааст. Дар барқияномаи табрикотӣ ба муносибати 30-юмин солгарди барпо намудани робитаҳои дипломатии ду кишвар сарварон қайд намудаанд, ки “бо талошҳои муштарак ва мутобиқ ба манфиатҳои мардумони Тоҷикистону Қирғизистон метавон афзоиши минбаъдаи тамоми мауносибатҳои дучонибаро, ки бо усулҳои эҳтироми мутақобила, соҳибихтиёри давлатӣ, тамомияти арзӣ ва ҳалалнопазирии марзҳои давлатӣ асос ёфтаанд, таъмин намоянд” [6:1].

Матлаби дигаре дар робита бо ин масъала бо номи “Суҳбати телефонии Пешвои миллат бо Президенти Қирғизистон” ба табъ расидааст. Сарварони ду давлат натиҷаҳои аз ҷониби кишварҳо тули сӣ соли сипаришуда ҷиҳати рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодиву тиҷоратӣ, фарҳангиву гуманитарӣ ва дигар арсаҳо бадастомада, ҳамчунин, таҷрибаи мусбати ҳамкорӣ дар доираи созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавиро зикр кардаанд. Муҳимияти ҳаллу фасли ҳамаи масъалаҳои мавҷуда дар руҳияи дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ таъкид гардид.

“Мавриди зикр аст, ки тайи замони охир 100, 25 километри хатти гузариши марзи давлатӣ муайян карда шудааст. Ба ин манзур хатти сарҳади то имрӯз мувофиқашуда дар маҷмуъ, 625 километр ё 63 фоизи тули умумии онро ташкил медиҳад” [8:1]. Дар ҷараёни гуфтугӯи телефонӣ, инчунин, атрофи масъалаҳои алоҳидаи байналмилалӣ ва минтақавӣ табодули афкор анҷом ёфт.

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумхурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия 8 апрели 1992 барқарор шудаанд. Русия яке аз аввалинҳо шуда, Истиқололияти давлатии Ҷумхурии Тоҷикистонро эътироф намуд. Дар таҳқиму тақвияти робитаҳои шарикӣ, густариш ва тавсейи муносибатҳои дучониба, Сарони ду кишвар нақши асосӣ доранд, ки ба шарофати воҳӯриҳои дучонибаи сатҳи олӣ, ҳамкориҳои дучониба мақоми хоси шарокати стратегиро касб кардаанд. Равобити сиёсӣ дар сатҳи олӣ ва баланд ба таври мунтазам роҳандозӣ мегардад.

Русия дар тули ҳамкориҳои бисёрсола дар тичорати хориҷӣ бо Тоҷикистон мавқеи пешсаф дорад. Дар муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Русия ҳамкориҳои фарҳангӣ-гуманинтарӣ чойгоҳи муҳимро ишғол менамояд. Намояндагони аҳли илму адаби ду кишвар ба таври доим дар ҷорабиниҳои илмию фарҳангии, ки дар Тоҷикистону Русия баргузор мешаванд, фаъолона иштирок менамоянд.

“Санаи 26 декабря соли 2022 дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҳабари воҳӯрии гайрирасмии сарварони кишварҳои аъзои ИДМ ба табъ расид”[3:1]. Дар ҳабар сафари Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Санкт-Петербурги Федератсияи Россия ҷиҳати иштирок дар воҳӯрии гайрирасмии сарварони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оварда шудааст. Дар ҷараёни мулоқот сарварони давлатҳо оид ба масъалаҳои таҳқими минбаъдаи гуногунҷанбаи давлатҳои аъзои Иттиҳод мубодилаи афкор карда, масоили марбут ба вазъи ҳамкории минтақавӣ ва байнамилалии мавриди таваҷҷуҳи тарафайниро баррасӣ намуданд.

Аз натиҷаи омӯзиши мавзӯҳои матраҳшуда мо ба хулосае омадем, ки рӯзномаи “Ҷумҳурият” пайваста ва ба таври фаврӣ аз вазъияти муносибатҳои дипломатии кишварҳои ИДМ бо Тоҷикистон иттилоъ медиҳад. Тамоми ҳабарҳо дар шакли кутоҳ ва фаҳмо ба хонанда пешниҳод шудааст.

Дар умум, бояд қайд кард, ки рӯзномаи “Ҷумҳурият”, ки инъикосгари рӯйдоду воқеаҳои баамаломадаи кишвар, минтақа ва ҷаҳон ба шумор мераванд, дар баробари дигар ВАО бо ҳабару гузориши саривақтии ҳуд моро аз вазъияти муносибатҳои дучониба кишвар бо давлатҳои узви ИДМ огоҳ месозад.

АДАБИЁТ

1. Воҳурии гурӯҳҳои кории Тоҷикистону Ӯзбекистон. // Ҷумҳурият/ 20 декабря соли 2022, №244 (24603).
2. Воҳӯрии навбатии гурӯҳҳои кории Тоҷикистону Қирғизистон// Ҷумҳурият/ 28 декабря соли 2022, №248 (24607).
3. Иштироки Пешвои миллат дар воҳӯрии гайрирасмии сарварони кишварҳои аъзои ИДМ/ Ҷумҳурият/ 26 декабря соли 2022, №248 (24607).
4. Иштироки Пешвои миллат дар ҷаласаи Шурои сарварони давлатҳои аъзои ИДМ// Ҷумҳурият/ 17 октябри соли 2022, №198 (24557).
5. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев// Ҷумҳурият/ 17 октябри соли 2022, №198 (24557).
6. Мубодилаи барқияҳои табриқӣ// Ҷумҳурият/ 16 январи соли 2023, №17 (24628).
7. Мулоқоти якуми сарварони давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Иттиҳоди Аврупо дар Қазоқистон// Ҷумҳурият/ 28 октябри соли 2022, №207 (24566).
8. Суҳбати телефонии Пешвои миллат бо Президенти Қирғизистон // Ҷумҳурият/ 16 январи соли 2023, №17 (24628).
9. Таҳқими ҳамкориҳои байнипарлумонии Тоҷикистону Ӯзбекистон// Ҷумҳурият / 31 октябри соли 2022, №208 (24567).
10. Ҳамоиши нахустини “Осиёи марказӣ+Россия// Ҷумҳурият/ 17 октябри соли 2022, №198 (24557).

ИНЬИКОСИ МУНОСИБАТҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ИДМ (дар мисоли рӯзномаи “Ҷумҳурият”)

Яке аз масъалаҳое, ки пайваста аз ҷониби ВАО-и расмиву ҳусуси пайгирий ва инъикос мегардад сиёсати хориҷии Тоҷикистон, муносибати ў бо кишварҳои дуру наздиқ, инчунин, ҳамкориҳо дар доираи созмону ташкилот ва ҷамъиятҳо, аз ҷумла, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мебошад. Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил 20 декабря соли 1991 бо мақсади мусоидат ба раванди ҳалли масъалаҳои муҳимтарин дар марҳалайи ташаккули давлатҳои мустақил ва хифзи робитаҳои таърихии онҳо таъсис дода шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали таъсисёбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, узви комилхукуки он буда, усул ва санадҳои заминавии онро эътироф менамояд ва шарики фаъоли равандҳои ҳамгирӣ мебошад. Барои событии ин гуфтаҳо инъикос ва баррасии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ-ро дар саҳифаҳои матбуоти Тоҷикистон, ба вижа рӯзномаи “Ҷумҳурият” дида баромадем.

КАЛИДВОЖАҲО: Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, муносибатҳои дипломатӣ, барқияи табриқотӣ, рӯзномаи Ҷумҳурият, Осиёи Марказӣ воҳӯрии гайрирасмӣ.

ОТРАЖЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ СНГ (на примере газеты “Джумҳурият”)

Одним из вопросов, который постоянно отслеживается и освещается официальными и частными СМИ, является внешняя политика Таджикистана, его отношения со странами дальнего и ближнего зарубежья, а также

сотрудничество внутри организаций и обществ, в том числе стран Содружества Независимых Государств. Содружество Независимых Государств был создан в декабре 1991 года в целях облегчения процесса решения важнейших вопросов на этапе становления независимых государств и защиты их исторических связей. Республика Таджикистан является полноправным членом Содружества Независимых Государств с первых дней его создания, признает его методы и основные документы, является активным партнером в интеграционных процессах. Для подтверждения этих заявлений мы рассмотрели освещение и обзор отношений между Республикой Таджикистан и странами СНГ на страницах таджикской прессы, особенно газеты «Джумхурият».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Содружество Независимых Государств, дипломатические отношения, поздравительная телеграмма, газета Республики, Центральная Азия, неформальная встреча.

REFLECTION OF INTERNATIONAL RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE CIS COUNTRIES (using the example of the newspaper “Jumhuriyat”)

One of the issues that is constantly monitored and covered by official and private media is the foreign policy of Tajikistan, its relations with countries far and near abroad, as well as cooperation within organizations and societies, including the countries of the Commonwealth of Independent States. The Commonwealth of Independent States was created in December 1991 in order to facilitate the process of resolving critical issues at the stage of formation of independent states and protecting their historical ties. The Republic of Tajikistan has been a full member of the Commonwealth of Independent States since the first days of its creation, recognizes its methods and basic documents, and is an active partner in integration processes. To confirm these statements, we reviewed the coverage and overview of relations between the Republic of Tajikistan and the CIS countries on the pages of the Tajik press, especially the Jumhuriyat newspaper.

KEYWORDS: Commonwealth of Independent States, diplomatic relations, congratulatory telegram, newspaper of the Republic, Central Asia, informal meeting.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Парвона Акрамовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 111173700. E-mail: parvona.sharifova@inbox.ru

Сведения об авторе: Шарифова Парвона Акрамовна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 111173900. E-mail: parvona.sharifova@inbox.ru

Information about the author: Sharifova Parvona Akramovna – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 111173900. E-mail: parvona.sharifova@inbox.ru

НАКДИ МАЪНОИИ ШЕЪР АЗ НАЗАРИ ВОЛАИ ДОҒИСТОНӢ

**Ёрмуҳамедова. Ш.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Яке аз роҳҳои дигари ифодаи афкори назарию адабӣ нақди адабӣ ба шумор меравад. Волаи Догистонӣ, ки худ шеър менавишт, суханшинос буд. Вай ашъори шоиронро аз назар гузаронида, дар тазкирааш баррасӣ ва баҳогузорӣ намудааст. Муаллифи тазкира ашъори бархе аз шоиронро зери тозиёнаи танқид гирифтааст.

Ин нуктаро донишманди Эрон Шариф Ҳусайн Қосимӣ чунин ба қалам додааст: “Волаи Догистонӣ мунтақиде соҳибназар дар шеъри форсӣ буд. Ӯ мадориҷи мухталифи шеъру шоиро дар зимни шарҳи ахволи шоирон баррасӣ ва сурудаҳои бисёре аз шоиронро арзёбиву нақд кардааст ва лизо (аз ин рӯ) нақди ў бар назми шоирон аҳаммияти қобили таваҷҷӯҳе дорад ва баёнгари равиши нақди шеър дар он давра аст” [6, с.99].

Вожаи “нақд” Дар “Фиёс-ул-лугот” ба маънии “сара кардани дираму динор” [1, с.350] омадааст. Дар истилоҳ нақд чудо кардани шеъри хуб ва бад аст.

Волаи Догистонӣ беш аз ҳама ба шоироне, ки ашъорашон норавон аст, эрод гирифтааст. Масалан, дар мавриди Мир Ашқии Қумӣ чунин мегӯяд: “Ашъораш пасту баланду ратбу ёбиси бисёр дорад” [2, с. 213].

Ё дар бораи ашъори Мавлоно Муҳаммадюсуфи Козарунӣ низ ҳамин нуктаи назараашро баён намудааст: “Дар фанни шоирӣ дастгоҳи олӣ дошт, лекин ашъораш пасту баландии бисёр дорад” [4, с.213].

Тазкиранигор ин норавонихоро дар ашъори шоирони сохибевон ҳам пай бурдааст. Чунончи, дар мавриди Қизилбошхони Үмед чунин нигоштааст: “Девонаш аз хафт ҳазор байт мутацовиз аст, аммо ратбу ёбис дар каломаш бисёр аст...” [2, с.344].

Ҳамчунин, дар бораи Мулло Қосими Машҳадӣ ҳам ҳамин нуқтаи назарашро муқаррар намудааст: “Дар мамлакати Ҳинд девонаш мутадовил аст, ба назари роқими хуруф расида, ратбу ёбис дар он бисёр аст...” [4, с.551].

Ё ин ки, дар хусуси Шоҳ Гулшан ҳам чунин навиштааст: “...Шоҳ Гулшани марҳум шеър бисёр гуфта, куллиёташ қариб ба сад ҳазор байт аст, аммо чун ратбу ёбис бисёр дорад, баъд аз фавти ў касеро майл ба мутолиаи девонаш нашуд” [4, с.711].

Волаи Догистонӣ ашъори бархе аз шоиронро ба тахаллusi интихобкардаи эшон работ дода, онҳоро ба мазоҳ гирифтааст. Чунончи, дар бораи Шикастӣ чунин мегӯяд: “Нодурустии салиқа аз тахаллусаш ҳам хувайдост” [3, с.452].

Ё дар мавриди Мавлоно Лоғарӣ чунин нигоштааст: “Сурати ҳолаш аз тахаллус пайдо ва қуввати табъаш аз сифати каломаш ошкор аст” [4, с.719].

Ҳамчунин, дар хусуси Ваҳиди Лукнатии Лоҳурӣ низ бар ҳамин назар аст: “Аввал “Равонӣ” тахаллус мекарда, чун забони табъаш равон набуд, ба “Лукнатӣ” қарор дод” [4, с.728].

Соҳиби тазкира ба шеъргӯйии занони Ҳинд тамоман эътиқод надорад. Афкори ўро метавон аз нутқаш хубтар пай бурд, ки дар мавриди Комилабегим мегӯяд: “Аз хавотини Ҳинд буда. Ин рубоиро дар марсияи Шайх Файзӣ гуфта ва баъзе аз Салимабегим медонанд ва банда аз ҳеч қадом. Зоро ки аз он замон то ҳол аз сад сол мутацовиз гузаштааст ва шуюни лугати форсӣ ба мурури дуҳур дар Ҳиндустан зиёда шудаву мешавад, он чи мо мебинем, мардонашон форсӣ намедонанду намефаҳманд, то ба занон чӣ расад?! Ва он чиро дар Ҳинд форсӣ ном ниҳодаанд, алфози чудогонааш форсист, лекин баъд аз таркибу тақаллум лугати дигар мешавад, ки магар ҳамон мардум биғаҳманд ва дигаре худ мушкил дармеёбад. Ба ҳар ҳол рубоии мазбур ин аст:

Файзӣ, маҳур ин ғам, ки дилат тангӣ кард,

Ё пойи умеди умри ту лангӣ кард.

Мехост, ки мурғи рӯҳ бинад руҳи дӯст,

З-ин восита аз қафас шабоҳангӣ кард” [4, с.637].

Вола дар бораи Гулрухбегим ҳам ҳамин андешаашро муқаррар соҳтааст: “Вай низ аз бегимҳои Ҳинд буда. Ин байтро ба вай нисбат додаанд. Дар назди роқими хуруф ин ҳам ҳукми Комилабегим дорад:

Ҳеч гаҳ он сарви гулрухсор беағёр нест,
Рост будаст он, ки дар олам гули бехор нест” [4, с.702].

Нигорандай тазкира сабаби ғалатҳои дар ашъораш содирнамудаи Мир Мухташамалихонро дар надоштани роҳнамову устоде мебинад: “Девонаш қариб ба ҳафт ҳазор байт аст. Алҳақ, бисёр хушсалиқаву ширињабон воқеъ шуда, лекин чун ниҳоли гулшани табъаш боғбонии устодон надидааст, гоҳе шоҳаҳои алфози бечои хому ғалат аз ў сар мезанд, аммо чун бисёр ширињабон аст, гуворо мешавад ва он чи дуруст меафтад, бисёр тухфа аст” [2, с.703].

Волаи Догистонӣ аз шоироне ҳам ном бурдааст, ки шеъри беайб кам гуфтаанд. Чунончи, дар бораи ашъори Мавлоно Садрои Гелонӣ чунин нигоштааст: “...табъаш ба тартиби назм қодиру ратбу ёбис дар каломаш буд. Шеър бисёр фармуда буданд ва гоҳе аёти матини беайб дар он миён иттифоқ меафтод” [2, с.424].

Инчунин, дар мавриди ашъори Мирзо Тоҳир низ чунин қайд кардааст: “Табъаш мавзуну қасирилҳаёл аст, аммо шеъри тамом беайб кам дорад” [3, с.728].

Соҳиби тазкира дар тақвияти ақидааш ин як мисраъро овардааст:

Ин кори давлат аст, кунун то киро диханд [3, с.728].

Тазкиранигор аз шоироне ҳам ёд кардааст, ки бо вучуди шеъри бисёр навиштаашон, шеъри хуб нагуфтаанд. Ин чо метавон нигоштаи ўро дар бораи Оқилхони Розӣ овард: “Қиссаи падмовт”-ро аз хиндӣ ба форсӣ нақл карда. Ду-се маснавии дигар ҳам гуфта, аммо шеъраш чандон намак надорад” [3, с.226].

Нигоҳи шоир ба ашъори Мулло Зафаралӣ низ ҳамин гуна аст: “Қасоиду таркиботу тарҷоети бисёр дар маноқиби аҳли байт, ризвону-лЛоҳу анҳум, мавзун карда буд, аммо суханаш кайфиятеву қумоше ба ҳам нарасонида” [2, с. 556].

Дидгоҳи Воларо ба ашъори Мирзо Муҳаммади Фозил низ метавон ҳамин тарз дарёфт: “Ашъораш мудавван ва таҳаллусаш “Фозил” аст. Аксар абёти ў сода ва бемазза воқеъ шудааст” [4, с.414].

Ё ин ки, дар мавриди Мирзо Закӣ -и “Надим”-таҳаллус чунин қайде дорад: “Девони газал тартиб дода, лекин дар ашъораш маззае, ки бояд, ёфт намешавад” [5, с.450].

Қайди Волаи Догистонӣ дар бораи Мулло Ворисии Сабзорӣ ҳам лозим ба ёдоварист: “Ашъори бисёр аз мутақаддимину мутааххирин дар хотир доштааст ва худ ҳам шеър бисёр мегуфта, лекин матонате, ки бояд, дар афкораш нест” [5, с.460].

Метавон андешаи муаллифи тазкираро дар мавриди шоири соҳибевон –Ҳаким Шайх Ҳусайнӣ Шуҳрат низ дарҷ намуд: “Девонаш беш аз чаҳор-панҷ ҳазор байт аст ва дар шеър аксар ҷоҳо пои исобаташ лағзида” [3, с.566].

Соҳиби “Риёз-уш-шуаро” чанде аз шоиронеро ёд кардааст, ки худро дар шоири ўстод медонистанд, vale шеъри хуб намегуфтанд. Ин нуктаро метавон аз ёддошти Вола дар мавриди Толиҷои Раҷтӣ пай бурд: “Агарчи худро аз ўстодон мешумурд, лекин бандурат шеъри мумтозе аз забонаш сар мезад” [3, с.728].

Мувофиқи нигоштаи Волаи Догистонӣ, шоироне ҳам будаанд, ки бо вучуди шеъри хуб нагуфтаашон, на танҳо худро шоир медонистанд, балки ҳатто агар касе ҳатоғиҳои ашъори онҳоро меёфтааст, аз ў хафа гашта ва бо ў даргир ҳам мешудаанд. Ёддошти муаллифи тазкира дар мавриди Оқо Латиф исботи гуфтаҳои мост: “Бо камоли масканат айбе ки дошт, ин буд, ки худро шоир медонист ва ба тақсир аз худ ҳеч нахв розӣ намешуд ва ба сабаби уммӣ будан аксар дар баҳру қофия ҳам фалат мекард. Агар касе мегуфт, фалат аст, муориз гардида, озурда мешуд. Ин матлаъ аз ўст:

Ба азми гиря нишинам ба раҳгузори касе,
Ки бар раҳаш нанишинаид дигар губори касе [4, с.735].

Муаллиф ашъори шоиронеро, ки номашон ба шоири машҳур гаштааст, аз назар гузаронида, ба хulosae омадааст, ки бархе аз онҳо бар хилоғи шоири хуб эътироғ гардиданашон, шеъри хуб нагуфтаанд. Чунончи, дар мавриди Мирзо Ҷонҷонони Мазҳар чунин мегӯяд: “Агарчи тантанаи шоирияш ба гӯши ақобири асогири ин шаҳр расида, аммо дар шеър бемоя асту бо муҳовараи форсӣ чандон ошно нест. Дар забони хиндӣ шеърҳои хуб дорад” [5, с.267].

Дар бораи Муртазокулибеки Воло ҳам ҳамин гуна фикр дорад: “Дағдагай шоирияш мешуд, лекин шеъри беайб, балки марбут аз ў камтар ба назар расида” [5, с.583].

Волаи Догистонӣ аз шоирони номдору шинохта дар бораи ашъори Мирзо Абдулқодири Бедил сухани нақднамое гуфта, vale ин худ боиси таҳсин аст, на танқид: “Ҳарчанд аксари ашъораш мувофиқи муҳовараи фусаҳои Аҷам нест ва таркибҳои гарӣ дар забони форсӣ ихтироъ намуда, аммо шеърҳои баланду часта бисёр дорад ва пухтагии нафас аз гуфтугӯяш зохир аст” [2, с.408].

Муаллифи “Риёз-уш-шуаро” аз шоироне ҳам ёд овардааст, ки шеъри хубашон дар муқоиса бо шеъри халалдорашон бештар аст, яъне аксари ашъорашон хуб ва ақалли он бад зохир гаштаанд. Чунончи, дар сифати Моҳро чунин нигоштааст: “Хату савод надошт, лекин соҳиби фитрати расову ҳофизаи қавӣ буд. Шеъри бисёре аз ўстодон ба хотир дошт. Девони ашъори худаш қарib ба бист ҳазор байт буда, инсоғон аст, ки бо вучуди уммӣ будан шеъраш камоли салосат дошт. Агарчи ратбу ёбис дарҳам буд, аммо абёти дурусту шоиста бисёр ба даст меомад” [5, с.257].

Волай Догистонй чанд тан аз шоирони соҳибдевони ҳарзагӯро низ дар тазкирааш чой дода ва танқид намудааст. Ин чо метавон Ҷаъфарбег ном чунин шоирро зикр кард. Дар мавриди ин шахс Вола чунин қайд кардааст: “Аксар ашъори салафу халафро тазминҳои рақиқи музҳик намуда, бар забони арозил андохт. Девоне қариб ба ҳафт ҳазор байт тартиб дода, муштамил бар музахрафот. Як мартаба роқими ҳуруф назар ба он карда, дар об андохтам” [3, с.254].

Нуктаи назари Воларо дар бораи Мулло Абдулҳайи Исфаҳонй ин чо қайд кардан бисёр бамаврид аст: “Бисёр берутбаву ҳарзагарду хabis воқеъ шуда, бо шуарои Исфаҳон мусоҳибат дорад. Равияи шеър гуфтанааш ба тариқи авбош ва дар зумраи бозориёну алвот аст ва қисми дигар ба нурдат воқеъ мешавад” [4, с.214].

Муаллиф сабаби ном бурдани яке аз шоирони ҳарзагӯ – Қолабии Мӯзатарошро дар тазкирааш чунин маънидод кардааст: “Аз ҳарзагӯёни замон ва жожҳоёни ҷаҳон буда. Ашъори вай агарчи қобили навиштан набуд, лекин чун гарази роқими ҳуруф ин аст, ки ин китобро ҷомеияте бошад, лиҳозо, ба як байт аз музахрафоти вай иктифо менамояд” [4, с.519].

Дар мавориди дигар Волай Догистонй як ҷиҳати манғии ашъори шоиреро қайд карда, дарҳол аз ҷиҳати мусбати ашъори ўёдовар мегардад, ки ин ҷиҳат бо равшан гардиданаш ба рӯйи тарафи манғӣ парда мепӯшонад. Чунончи, дар хусуси Мавлоно Шаъни Токаллу чунин афкори мутазодро баён кардааст: “Агарчи Мавлонои мазбур дар суханварӣ чандон моя надошт, лекин ба ҳукми салиқа ашъори хуб дорад” [3, с.466-467].

Ин ҳолат дар мавриди Мир Сайид Муҳаммади Шуъла низ ба ҷашм мерасад: “Агарчи камфир аст, лекин хушшеър аст” [3, с.562].

Ё ин ки, чунин афкори ба ҳам зидро дар бораи як шоир дар мисоли Мирзо Абуалии Ҳотиф низ метавон ёд кард: “Агарчи дар фанни шеър соҳибмоя нест, аммо гоҳ-гоҳ шеъри хуб аз килкаш метаровад” [5, с.617].

Чунин натиҷагириро дар маснавии “Вису Ромин” -и Фаҳриддин Асъад ал-Ҷурҷонй низ метавон дид: “Маснавии “Вису Ромин” мин аввалиҳи ило охириҳи ба назари роқими ҳуруф расида, агарчи ашъораш сода воқеъ шуда, лекин ҳақ ин аст, ки бо вучуди содагӣ ва бетакаллуфӣ ниҳояти пухтагию қувват дорад ва дар баъзе чо аксар тасоҳул ба кор рафта бошад, назар ба ин ки ибтидои ин фан буда, маъзур аст, чи дар он вакт ҷамоли ароиси сухан ба ҳиляи такаллуфот ҳанӯз пироста нашуда буд, монанди ҷодунигоҳони саҳронишиносон бе миннати сурмаву гоза сайдофканий дилҳои ҳазин менамудаанд. Маъа ҳозо, он қадар салосату фасоҳат дар он китоб дарҷ аст, ки васф надорад, ҳақиқати ин сухан ба сухандон равшан ҳоҳад буд” [4, с.260- 261].

Лозим ба ёдоварист, ки муаллифи тазкираи “Риёз-уш-шуаро” аз яке аз шоироне, ки шеъри тазриқ навиштааст, низ ёд кардааст. Шеъри тазриқ шеъреро мегӯянд, ки маъний надорад. Заринкӯб дар мавриди тазриқ чунин нигоштааст: “...тазриқ ё шеъри бемаъни, ки дарвоқеъ шеър нест. Бо ин ҳама чунон дар онҳо гӯянда қиёғаи ҷиддӣ дорад ва бо чунон салобате суннатҳои вазну қоғияро риоят мекунад, ки як лаҳза инсон метавонад шӯҳӣ буданашро фаромӯш кунад. Дуруст аст, ки ин дар ҳақиқат шеър нест, аммо навъе зарофати далқакона аст, ки шуаро доштаанд” [7, с.113].

Дуктур Саид Шафेъюн дар мақолааш бо унвони “Тазриқ” навъе нақизаи ҳинҷорситези танзомез дар адабиёти форсӣ” дар мавриди ин истилоҳи асри Сафавӣ чунин қайде дорад: “Аслитарин вижагии тазриқ бемаънигӯйӣ аст, ки ҳуд аз дили тамҳидоти ҳунарӣ, яъне ҳавзai фасоҳату балогат ҳосил мешавад. Тазриқгӯ саъӣ мекунад, то тамоми фунуни балогиро дар ростои сухане фиребкоронаи бемаъний ба кор бандад” [8, с.33].

Чуноне ки мушоҳида мешавад, шоирон дар гуфтани шеъри бемаъни ҳам сабқат менамудаанд. Яке аз чунин шоирони тазриқнавис Ҳоҷа Ҳидоятуллоҳи Розӣ мебошад, ки дар тазкираи мазкур аз ўёд шудааст. Вола дар хусуси ин шоир чунин маълумотро овардааст: “Мушрифи истабли саркори шоҳ Тахмосби мозӣ буда. Ҷавоби “Ҳамса” гуфтааст, машрут ба ин ки ҳеч як аз аబёт маъний надошта бошаду ҳар байтеро як ашрафӣ ҷоиза бигирад ва агар маъний дошта бошад, ба ивази ҳар байт як дандонашро бикананд. Охир се дандонашро ба зарофат канҷанду боқиро ба адади аబёт ашрафӣ доданд” [5, с.611]. Ин чо чанд байт аз маснавии “Лайлӣ ва Мачнун”-и ўро меоварем:

Лайлӣ зи даричаи тааллум
 Мекард ба форсӣ табассум.
 Ангораи тез бахш мекард,
 Даф мезаду ханда пахш мекард.
 Ту кистио қабилаат кист?
 Сию се кашид ғояташ бист.
 Бобои ту ёздах нахӯд дошт,
 Най мезаду исфиноҷ мекошт.
 Дандони чапи дарича кӯр аст,
 Одинаи кӯхна бе ҳузур аст.
 Пойи духули ҳариса маъвист,
 Инҳо ҳама офати самовист [5, с.611].

Абёти зерин аз маснавии “Хусрав ва Ширин”-и ӯст:

Даҳан бигшо, ба як дандон сухан кун,
 Суханро ҷошнӣ з-оби даҳан кун...
 Биёбон вақти гул дарвоза дорад,
 Калиди бӯриё андоза дорад...
 Натанҳо дӯстӣ дар коҳдон аст,
 Мусаллои муҳаббат нардбон аст...
 Ба нодонӣ мазан паҳлӯ ба ҳар мушт,
 Наҳоҳад рафт пешонӣ ба ангушт [5, с.612].

Чолиб он аст, ки баъзе ҳангом Вола аз ашъори шоирон абёти хубашро чудо ва боқиро тарк кардааст. Аз ҷумла, дар ҳусуси шеърҳои Ҳаким Абулҳасан Алии Фарруҳӣ ҷунин қайде дорад: “Аз ашъори вай ба назари роқими ҳуруф зиёда аз дивист байт нарасида, аз он ҷумла ин ҷанд байт ва ду рубоӣ навишта ва боқиро тарк карда” [4, с.319- 320].

Муаллиф аз байн бурдани ашъори ноҳуби Ҳаким Рукниддин Масехи Кошониро аз тарафи шогирдаш Мирзо Соиб кори дурусте арзёбӣ намудааст: “ Қариб ҳафтсад байт аз девони ӯ интиҳоб карда, ки ҳар байт бо ҳазор байти хуб баробарӣ мекунад ва боқии ашъори девонаш ба кор намеояд. Алҳақ, Мирзо Соиби марҳум аз интиҳоби он ашъор адои ҳаққи устодии ӯ кардааст, ҷунончи биайниҳи ин корро Мавлавӣ Ҷомӣ ба девони устоди ҳуд Амир Шоҳӣ кард, ки як ҳазор байти онро интиҳоб карда, нигоҳ дошту боқиро шуст ва он ҳазор байт гӯё ҳазор девон шеър аст. Фӣ-л-воқеъ, инсоф ин аст, ки дар олами ҳуд шеъри ҳуби Ҳаким Рукнӣ бехтар аз шеъри ҳама кас аст ва тасдиқи ин ҳарф он кас ҳоҳад кард, ки ба ҳақиқати он расида бошад” [5, с.156].

Ҳулоса, Волаи Догистонӣ ба воситаи нақди адабӣ тавонистааст, ки афкори назарию адабии ҳешро дар тазкирааш баён намояд. Вола пас аз мутолиаву баррасии дақиқ ва мушоҳидаҳо ашъори шоиронро баҳогузорӣ намудааст.

АДАБИЁТ

1. Фиёсуддин, Муҳаммад. Фиёс-ул-лугот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди якум. Алиф – шин / Муҳаммад Фиёсуддин; таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзехот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1987.
2. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди якум / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷиҷи Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луготу тавзехот доктор Мисбоҳиддини Нарзиқул. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Оғсет, 2018.
3. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди дуюм / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷиҷи Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луготу тавзехот доктор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода И момкуловна. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Полиграф групп, 2018.
4. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди сеюм / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасҳех ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷиҷи Насрободӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи

пешгуфтор ва шархи луготу тавзехот доктор Мисбохиддини Нарзикул ва Бобоева Озода И момкуловна. Бо сарсухани профессор Сайд Нуриддин Сайд. – Душанбе: Эр-граф, 2018.

5. Догистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди ҷаҳорум / Волаи Догистонӣ; муқаддима, тасхех ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷӣ Насрабодӣ. Баргардонандай матн ба ҳатти кирилли тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шархи луготу тавзехот доктор Мисбохиддини Нарзикул ва Бобоева Озода И момкуловна. Бо сарсухани профессор Сайд Нуриддин Сайд. – Душанбе: Паёми ошно, 2019.

6. 6 Library.tebyan.net . مقدمه ای بر ریاض الشعرا / شریق حسین، قاسمی : (از صفحه 71 تا 120) اینترنتی 7. فراهانی، رفیه، قولادی، علیرضا. تزریق در شعر عصر صفوی / رفیه فراهانی، قولادی علیرضا. کهن نامه‌های ادب پارسی، پژوهشگاه علم انسانی classicallit.ihcs.ac.ir

8. شفیعیون، دکتر سعید. تزریق نوعی نقیضه هنجرستیز طنزآمیز در ادبیات فارسی / دکتر سعید شفیعیون. ادب پژوه. شماره ۱۰۹، زمستان ۱۳۸۸. www.SID.ir صفحه 27 تا 56. برگرفته از سیت اینترنتی

НАҚДИ МАЊНОИ ШЕ҆Р АЗ НАЗАРИ ВОЛАИ ДОҒИСТОНӢ

Мақола ба баррасии масъалаи нақди мањнои ше҆р аз назари Волаи Догистонӣ бахшида шудааст. Омӯхтани афкори назариву адабии Волаи Догистонӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Муаллиф дар рафти таҳқиқ назарии интиқодии Воларо дар тазкираи “Риёз-уш-шуаро” муайян кардааст. Муҳаккӣ дар мақолааш аз мисолу далелҳои зиёд истифода бурдааст.

КАЛИДВОЖАҲО: нақд, афкори интиқодӣ, ашъор, тазкира, шоир.

КРИТИКА СМЫСЛА ПОЭМЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ВОЛА ДАГЕСТАНИ

Статья посвящена рассмотрению вопроса о смысле поэмы с точки зрения Вола Дагестани. Изучение теоретического и литературного взгляда Вола Дагестани считается одним из важных вопросов. В ходе исследования автор выявил критический взгляд Волы в антологии «Рияз-уш-шуаро». В своей статье исследователь использовал множество примеров и фактов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: критика, критическое мышление, стихи, тазкире, поэт.

A CRITICISM OF THE MEANING OF THE POEM FROM THE POINT OF VIEW OF VOLA DAGESTANI

The article is devoted to the consideration of the question of the meaning of the poem from the point of view of Vola Dagestani. Studying the theoretical and literary opinion of Vola Dagestani is one of the most important issues. In the course of the research, the author identified the critical view of Vola in the anthology "Riyaz-ush-shuaro". The researcher used many examples and evidence in his article.

KEYWORDS: criticism, critical opinion, poetry, tazkira, poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрмуҳамедова Шаҳло Зафаршоҳовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 934166633.

Сведения об авторе: Ёрмуҳамедова Шаҳло Зафаршоҳовна – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934166633.

Information about the autor: Yormukhamedova Shahlo Zafarshohovna – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone (+992) 934166633.

ШОИРОНИ ЗУЛЛИСОНАЙН ДАР “МАЧОЛИС - УН - НАФОИС”-И АЛИШЕРИ НАВОЙ

*Гаффорова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Шоири зуллисонайн будан падидай нодири адабиёт аст. Дузабонии тоҷикию туркӣ ба қарнҳои XI-XII рост меояд. Аммо охири асри XIII ва аввалҳои асри XIV дар адабиёти тоҷику ўзбек жанри муламмаъ (ширу шакар) пайдо шуд, ки намояндагони он Насириддин Бурхониддин Рабгузӣ, Бадри Чочӣ, Лутфӣ, Амирӣ барин шоири забардастанд. Ҳатто Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ низ ашъори дузабона дорад.

Мо дар ин кори шогирданаи худ ба масъалаи шоири зуллисонайн дар тазкираи “Мачолис – ун - нафоис” – Мир Алишери Навоӣ таваҷҷуҳ намудаем. Алишери Навоӣ дар

ин тазкирааш дар бораи шоирони зуллисонайни замони худ маълумоти ҷолиби дикқат овардааст.

Азбаски ин тазкираи ў тазкираи асрӣ аст, вай ба аксари шоирони зуллисонайн бевосита воҳӯрдааст ва онҳоро хуб мешинохтааст. Ин ҳолат аз гуфтори худи ў хеле хуб баръало мешавад.

Худи Алишери Навоӣ шоири зиллусонайн буд ва ба забонҳои форсию туркии чағатоӣ дар пайравии устоди худ Ҷомӣ шеър месуруд. Гузашта аз ин, Навоӣ дар «Мачолис-уннафоис» зикр намудааст, ки дар асрҳои XIV-XV як зумра шоирон дар майдони ду адабиёт тоҷикӣ ва ўзбекӣ қалам меронданд ва намунаҳои баланди назму насрро ба вучуд оварда, қудрату тавонони ҳар ду адабиёт ва забонҳои тоҷикиву ўзбекиро таҷаллӣ медоданд. Дар идома Алишер Навоӣ номҳои Ҳоразмӣ, Лутфӣ, Атойӣ, Амирӣ, Ҳочӣ Абулҳасан, мавлоно Кутбӣ, Мавлоно Тарҳони Самарқандӣ, Дарвеши Нозуқӣ, Мавлоно Яқинӣ, Муҳаммад Алӣ, Амир Шайхи Сухайлӣ, Мавлоно Осафӣ, Мавлоно Шавқӣ ва дигаронро меорад, ки шоирон зиллусонайн мебошанд.

Мавлоно Лутфӣ яке аз шоирони машҳури зиллусонайн аст, ки дар тазкираи Навоӣ оварда шудааст. Навоӣ ба ин адид ихлос дошта, чунин овардааст: «Малиқулкаломи замони худ буд ва дар шеъри туркию форсӣ назир надошт, аммо дар назми туркӣ шуҳрати ў бисёр аст ва девони ў машҳур аст ва матолеъи мутааззизулҷавоб дорад.

Ва аз он ҷумла, ба туркӣ:

Нозуқлук ичра белича юқ тор гесӣ,
Ўз ҳаддини билиб белидин ултиур қуш.

Яке дигар ин аст:

Сайд этти дилбарим мени ошуфта соҷдин,
Солди каманд буйнума икки қулоҷдин» [1, с.87].

Мавлоно Лутфӣ дар муаммосароӣ низ ҳамто надоштааст ва бештарини қасидаҳои мушкили форсиро ҷавоб гуфтааст: «Ва бештар қасоиди мушкили устодони форсигӯйро ҷавоб кард ва дар навадунуҳсолагӣ шеъре гуфт (бо) радифи офтоб, ки шуарои замон ҷавоб карданд ва ҳеч қадом матлаъро дар баробар натавонистанд гуфт ва матлаи он шеър ин аст:

Эй зи зулфи шабмисолат сояпарвар офтоб,
Шоми зулфатро ба ҷойи моҳ дар бар офтоб.

Дар маҳалли рехлат матлаъе гуфт ва фурсати ғазал соҳтан наёфт, васият кард, ки ҳазрати Махдумӣ ғазалро тамом карда, дар девон нависанд. Эшон низ васият ба ҷой оварда, ғазал тамом карданд ва дар девони худ сабт намуданд. Матлаъ ин аст, шеър:

Гар кори дили ошиқ бо кофари Чин афтад,
Беҳ зон ки ба бадхӯе беражӯм чунин афтад.

Мавлоно дар айёми ҷавонӣ баъд аз он ки такмили улумӣ зоҳир кард, ба хидмати Мавлоно Шаҳобуддини Хиёбонӣ рафта, тариқи суфия маслук дошт. Қабраш дар шаҳри Ҳирот дар дехи Қанор аст» [1, с.87].

Мавлоно Нақибӣ - «Шеъри туркию форсӣ мегуфт ва машрабаш баланд буд. Ва аз абёти туркии худ ин матлаъро ба мубоҳоти тамом меҳонд, туркӣ:

Оҳқим ҷонимга еттим ёри нодон илгидин,
Доду фарёд ул ҷафоҷӣ офати ҷон илгидин.

Аммо дар форсӣ ин матлаи ў бад воқеъ нашудааст, форсӣ:

Субхе, ки дам ба меҳр назад як нафас, туй,
Нахле, ки бар нахурд аз ў ҳеч кас, туй.

Қабри ў дар Дараи Дубародарон аст [1, с.88].

Мавлоно Амирӣ - “Турк буд, назми туркии ў ҳам нек воқеъ шуда, вале шухрат нагирифта. Дар форсӣ (дар) ҷавоби Ҳоча Камол ин матлаъ аз ўст, матлаъ:

Рӯзи қисмат ҳар касе аз айш бахши худ ситонд,
Файри зоҳид, к-ӯриёзатҳо қашиду хушк монд”.

Қабраш ҷониби Бадаҳшон дар Арҳангусар аст [1, 53].

Ҳоҷӣ Абулҳасан - «Турк аст, аммо ба қадри худ толибилмӣ карда. Ин матлаи туркӣ аз ўст, матлаъ:

Келибтур ул гулу бир ҳафта туруб борадур,
Бу ут кунгулга тушуб ҷонни куйдуруб борадур.

Ба исми Боязид ин муаммо аз ўст, муаммо:

Ҳар кӣ бинад, сарви ман, болои зебои туро,
Бар канори дидай равшан қунад ҷои туро» [1. С.56].

Мавлоно Қутбӣ - «Мулозими Султон Масъуд Мирзо буд, табъи нозук дошт ва дар шеъри туркию форсӣ ҷолок буд. Ин матлаи туркии ў машҳур аст:

Ғунча гар нисбат қиласа ўзига дилдор оқзинӣ,
Эй сабо, ели тула қон айла зинҳор оқзинӣ» [1, с.58].

Мавлоно Тархонӣ - «Аз Анҷҳуд буду сипоҳӣ буда ва шеъри ҳазрати маҳдумӣ Нуро, ки матлааш ин аст:

Эй зи мушкин турраат бар ҳар диле банде дигар,
Риштаи ҷонро ба ҳар мӯйи ту пайванде дигар,

ҷавоб гуфта ва ин байт аз он аст:

Мурғи дил пар қандаму аз сина бирён соҳтам,
То қашам пеши сагат ҳар лаҳза парканде дигар.

Ва ба банди баязе аз маҳодими Самарқанд афтода ва туркӣ ин шеърро гуфта:

Тушгали банд ичра булдум ўл парӣ девонасӣ,
Кӯк саро фонусдур ул шамъу мен (вун) парвонасӣ» [1, 165].

Муҳаммад Алӣ. Яке аз адабони зуллисонайни дигар, ки ба форсӣ ва туркӣ шеър месурудааст, Муҳаммади Алӣ мебошад. Дар эҷоди шеър «Мағрибӣ» таҳаллус кардааст. Навоӣ аз он ба ҳайси як ҷавони хушхулқу хушмуомила таъриф карда, зикр кардааст, ки дар эҷоди шеър низ дасте доштааст: «Гарифӣ таҳаллус менамуда ва аниси Мир Сайиди Кобули буда, ва бисёр ҷавоне хушхулқу хушмуховара ва хуштабиат ва дар миёни ҳалқ ҳулқи ў некуст ва усули хуб дошт» [1, с.283]. Гузашта аз он ки Муҳаммад Алӣ бо ду забон эҷод мекардааст, ҳамчунин созҳои гуногуни мусиқиро низ менавохтааст: «Ва аксар созҳо, мисли уду танбӯру камонча ва гайраҳо хуб менавоҳт. Ва «Қонун»-ро, ҳусусан, бисёр ба қонун менавоҳт ва дар ин илм назир надошт. Ва ин матлаъ аз ўст, матлаъ:

Дарди ҳолимдин агар ғофил, агар огоҳ эсанг,
Ҳеч ғамим йўқ сен манга гар дилбару дилҳоҳ эсанг.

Ва ин матлаи форсӣ низ аз ӯст, матлаъ:

Чашми бемори ту ҳар дам нотавонам меқунад,
Лаъли чонбахши ту, чоно, қасди чонам меқунад.

Ва дар хидмати ҳазрати султон аҷаб соҳибихтиёру соҳибэътибор буд ва ҳеч вақт аз хидмати ҳазрат гоиб намегашт ва охируламр дар Самарқанд шаҳид гардид» [1, с.283].

Амир Шайхам Суҳайлӣ низ шоири зиллусонайн будааст, ки ба забонҳои форсӣ ва туркӣ шеър эҷод мекардааст.

АДАБИЁТ

1. Амир Низомуддин Алишери Навой. Мачолис-ун-нафоис. – Душанбе: «Нашри Мубориз», 2018.
2. Амир Низомиддин Алишери Навой. Мачолис-ун-нафоис.- Бо қӯшиши Алиасгари Ҳикмат.- Техрон 1363.
3. Амир Низомиддин Алишери Навой- «Фонӣ». Девон. / Бо сайъ ва эҳтимоми Рукнуддин Ҳумоюнфарруҳ Техрон, 1342.

ШОИРОНИ ЗУЛЛИСОНАЙН ДАР “МАЧОЛИС – УН - НАФОИС”-И АЛИШЕРИ НАВОЙ

Дар тазкираи “Мачолис ун нафоис” гарчи тавсифи муфассали кору фаъолият ва макоми адабон оварда нашудааст, аммо аз тазаккороти Навой дар бораи шоир то андаке маълумот дода шудааст. Муаллиф дар аксари маврид шоиронро бо як-ду ҷумла муаррифӣ намуда, аз як то се байти ашъори онҳоро намуна овардааст. Мутолиаи ин тазкира нишон дод, ки Навой дар бораи 38 нафар шоири зуллисонайн маълумоти пурра овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: зуллисонайн, байт, шеър, шоир, тазкира.

ПОЭТЫ – БИЛИНГВЫ В «МАЖОЛИС-УН-НАФАИС» НАВОИ

Хотя в антологии «Мажолис-ун-нафаис» нет подробного описания творчества и статуса писателей, но некоторые сведения о поэте даны из воспоминаний Навои. В большинстве случаев автор знакомит поэтов одним-двумя предложениями и приводит примеры одной-трех строф их стихотворений. Чтение этой антологии показало, что Навои дал полную информацию о 38 поэтах-билингвах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: билингвы, стих, стихотворение, поэт, антология.

POETS - BILLINGS IN "MAZHOLIS-UN-NAFAIS" NAVOI

Although the anthology “Mazholis-un-nafais” does not contain a detailed description of the creativity and status of the writers, some information about the poet is given from Navoi’s memoirs. In most cases, the author introduces the poets in one or two sentences and gives examples of one to three stanzas of their poems. Reading this anthology showed that Navoi gave complete information about 38 bilingual poets.

KEYWORDS: bilingual, verse, poem, poet, anthology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гаффорова Фараҳноз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Гаффорова Фараҳноз – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Ghafforova Farahnoz – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МАВЗУҲОИ АСОСИИ АШЬОРИ ФИНОИИ МУҲАММАДСИДДИҚИ ҲАЙРАТ

Джумаева Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳайрат яке аз шоирони тавонои ибтидои асри XX тоҷик аст, ки бо эҷодиёти худ ба адабиёти давр ва минбаъда таъсири муайян гузоштааст. Ҳайрат мувофиқи аҳбори муаллифони сарчашмаҳо, соҳиби табъи саршор, истеъододи баланд ва шоири пурмаҳсул ба

хисоб рафта, дорои қобилияти саршор буда, шеърро бадоҳатан эҷод мекард. Мутаассифона, умри кӯтоҳаш нагузошт, ки ин истеъоди бебаҳоро боз ҳам равнақ диҳад. [8, с.6].

Бо вуҷуди ин, ў тавонист, ки аз худ осори гаронбаҳое боқӣ гузорад, ки дар байни осори дигар адібон ҳамчун ганчи пурарзише ҷилва намояд. Аз он ҷумла, “Девон”-и шоир, ки дорои 2447 байт буда, аз шаклҳои шеърии ғазал, қасида, қитъа, рубой, мусаммат, мусаммати мухаммас, мусаммати мусаддас иборат мебошад. Нисбат ба дигар шаклҳои шеърӣ дар таркиби девони шоир ғазал мавқеи намоён дорад.

Мавзуи асосии ғазалҳои шоир ишқу муҳаббат, васфи ҷамоли маъшук, васфи зулфу ҳолу висоли ёр, сӯзу гудози маъшук, ҳусни ёр, ғами ҳичрон, васфи ёр ва амсоли инҳост. Тезъоди ғазал дар ашъори шоир 82 ададро ташкил медиҳад, ки онҳоро аз рӯйи мавзуоташон ба се гурӯҳ табақабандӣ кардан мумкин аст:

1. *Ишқ ва мазмунҳои ошиқона.* Мавзуи осори манзуми шоирро бештар ишқу ошиқӣ, шӯру валвалаҳои ботинии инсон, садои дилҳои лабрези вафодорио муҳаббат, садоқату самимият ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар лирикаи Ҳайрат ва ҳусусан, дар ғазалиёти ў ишқу ошиқӣ, нозу ҷафои маҳбуба, васфи ҳусну ҷамоли машуқа, исёнҳои қалбию садои дилҳои лабрези машуқа, ҳолати ошиқи ҳайрону истигнои маҳбубаи бемехр, пойдорио устувории ошиқу ношикебоио аҳдшиканиҳои маҳбуба, муҳаббати қалбию садоқати ошиқ ва носабурио ҷафопешагии дилбар, азобу ҳичрону фироқ, нозбардорио пуртоқатии ошиқ, кибру ғурур, фахру таннозии маҳбуба аз мавзуи пуршуқӯҳу аввалиндараҷаи ғазалиёти Ҳайрат мебошанд. Инҷунин, мавзуоти анъанавӣ низ мақоми барчаста дорад: Монанди намунаҳои зерин тасвири ҳусни ёр:

Эй сарв, беибо ба ҷаман сар қашидай,
МОНО, ки сарви қомати ўро надидай [8, с.114].

Ошиқ гирифтори ҳичрон, маҳбуба бепарводилу номеҳрубон:

МО ба узлат мурда, ёди дилситони мо ба ҳайр,
Бар намегирад ҳабар, сарви равони мо ба ҳайр [8, с.183].

Ғами ҳичрон:

Шабе аз сӯзи дил бо сад табу тоб,
Тан аз бетоқатӣ монанди симоб [8, с.116].

Васфи лаби ёр:

То ҳарфи васфи он лаби чун писта бастаам,
Аз қайди қанду в-аз тамаи руста растаам [8, с.117].

Сӯзу гудози маъшук:

Зи буда нимдиле буд, об шуд дили ман,
Дар оташе биншастаам, кабоб шуд дили ман [8, с.125].

Бояд қайд кард, ки мавзуъҳои зикршуда ҳатто диққати устод Садриддин Айниро ба худ ҷалб намуда ва ў онҳоро аз ҷумлаи мавзуъҳои суннатии адабиёти классикии форсӯ тоҷик медонад. Ҳайрат ин анъанаро бо як сабку услуби ба худ хос идома ва тараққӣ медиҳад. Шоир мавзуъҳои анъанавиро бо изтироби дарунии худ пайвастааст ва ба ин восита ба масъалаҳои зиндагӣ пайванд додааст [6, с.118].

Дар девони шоир ғазал бештар аз шаклҳои дигари шеърӣ аз назари муҳтаво ғанӣ мебошад.

Аз чумла, газали зерини Ҳайратро намуна меорем, ки аз нигоҳи мавзуъ, ишқию васфӣ буда, дар он хусну ҷамоли маҳбуба тасвир шудааст:

Эй сарв, бе ибо ба ҷаман сар қашидай,
Моно, ки сарви қомати ўро надидай!
Ороми сарви ман бувад аз ҷӯйбори ҷашм,
Эй сарв, агар ту бар лаби ҷӯ орамидай!
Ӯ сарви дилбар асту равон аст дар хиром,
Ту сарви бебарию ба кунҷе ҳазидай.
Ӯ боғи хуснро бувад озод сарви ноз,
Ту аз ниҳолият ба ҷаман зарҳаридай.
Ӯ реша дар дил асту аз дил об меҳӯрад,
Ту реша дар гил астию аз гил дамидай.
Ӯ нозпарвар асту бувад шах-шахи лутф,
Ту боғпарвар аз ду се шохи буридай.
Ҳайрат, зиёда мұнтақиди сарви нози Ӯ
Гаштӣ магар мунозараи мо шунидай?! [8, с.114].

Назари устод Айнӣ ба ҳунари шоирии Ҳайрат дар гуфтаҳои ин ғазал чунин аст: «Ин ғазал ба болои он ки равон, содда, оммафаҳм ҳамаи қалимаҳояш дилчашп буда ва дар ҷойи ҳуд монанди нигинакориҳои нодиркорона шинам шудаанд, ки эълони мубориза буд бар зидди ташбеҳҳои файритабии общуста, ки то он замон аз тарафи тақлидчиёни онон такрор меёфтанд. Маълум аст, ки шоирон ҳар ҷо ки қомати ёр ояд, албатта, ба сарв шамшод ва тӯби афсонавӣ, ҳатто ба аръар, ки як дарахти қадбаланди бисёр баднамост, монанд мекарданд. Ҳайрат дар мунозираи ҳуд аз он дарахтон сарвро, ки беҳтарини онҳо ҳисоб меёфт, гирифта маҳалли баҳси ҳуд қарор дода буд ва бо санъати шеърия дар пеши қади ёр ҳеч гуна зебоӣ надоштани вайро бо муваффақияти тамом исбот карда буд» [2, с.227-228].

Ғазали зикршуда бечунучаро моҳирона оғарида шудааст. Бунёди тасвири шеъри боло ду сарв буда, яке дарахту дигаре маҳбуба буда, аз аввал то охир ташбеҳи баргаштаву ташбеҳи тафсилӣ истифода шудааст, то ин ки шоир фазилати маҳбубаро нишон медиҳад. Сарви ҷаман, ки аз дарахтони дигар дар қаду қомат афзалияти бештар дорад, ифтихор мекунад. Шоир ўро воқиф месозад, ки фаҳри ту бечост, зоро аз рӯйи тамоми ҳусусияту аломатҳои муқоисашаванда қомати маҳбуба бешубҳа, ба дараҷоти олий бардошт шудааст.

Дар саросари ашъори лирикии Ҳайрат шикоят «аз бемехрӣ, ҷафокорӣ, бепарвойӣ, ситамкорӣ, золимӣ, бесабрӣ, дилсардӣ, бевафоии маҳбуба» доим садо медиҳад.

Дар ғазали дигар истеъодиди гӯяндаи таҷрибадор, ҳунари воқеии Ӯ, донишу малака, таби баланду ҳунари суханварии шоир боз ҳам беҳтар ошкор мегардад. Ҳадафи шоир шикоят аз ҳаҷри ёр, фироқу дурӣ аст. Ошиқ муштоқи висол аст, вале маҳбуба ғазабноку бадқаҳр мебошад:

Ҷашм андозам, ки он гулпираҳан ёдам кунад,
Гӯш яқдам аз тарахҳум сӯи фарёдам кунад.
Чанд бошам аз фироқаш бандон бо оху фифон,
Кош сӯям як назар он сарви озодам кунад.
Зон лаби шириналабе ширин нашуд охир маро,
Ҳамнишини кӯҳи ғам монанди Фарҳодам кунад. [8, с.136].

Як ҳусусияти ҷолиби ғазалиёти Ҳайрат аз он иборат аст, ки дар онҳо мавзуъҳои ишқӣ тобиши ҳазлу шӯхиро қасб намудаанд:

Мо ба узлат мурда, ёди дилситони мо ба ҳайр.
Бар намегирад ҳабар, сарви равони мо ба ҳайр.
Ёди ӯ дорем мо, ҳеч ёди мо накард,
Ёди бепарводили номеҳрубони мо ба ҳайр.

Мо ба фикри он, ки дорад ёр фикри ҳоли мо,
Боракаллах, фикри мову ҳам гумони мо ба хайр.
Нутқи маҷлис ҳар кучо зикри парешонии мост,
Мо ба худ ҷамъем, асрори ниҳони мо ба хайр.
Ӯ намерафтаст худ ҷуз дар раҳи шарри рақиб,
Ёди ҷоқӣ кардаву ҷӯти нишони мо ба хайр [8, с.83].

Ғазали зикршуда дорои тамоюли ҳазломез мебошад. Ошиқ – қаҳрамони лирикӣ ҳамоно аз сӯзи гудози ишқи маҳбуба гирифтори ҳичрон аст, аммо маҳбуба барьакси ӯ бепарводилу номеҳрубон мебошад, ошиқ бо шукӯҳу тантана маъшуқро аҳсан мегӯяд. Дар ин ҷо тобиши ҳазлангез радифи мураккаби «мо ба хайр» мебошад, ки асоси мақсади қаҳрамони лирикиро касб мекунад.

Яке аз ҳусусиятҳои дигари мундариҷавии ғазалиёти Ҳайрат дар он намоён мешавад, ки ӯ нишоту хурсандӣ, сӯзу гудози зиндагии воқеиро тасвир менамояд. Ғазалҳои ӯ аз рамзҳои гуногун ва тақлиди рамзи суфиёнаи он аср ба кулий дур буд. Дар ашъори лирикӣ ӯ мазомини ишқ мавқеи аввалро касб намудааст. Ҳайрат зимни тасвири ҳам фироқу ҳичрон ва ҳам дар тасвири лаҳзаи висол, аз ишқи поки ҳақиқӣ ва воқеии инсонӣ ҳабар медиҳад. Ғазали зерин ба тарз ва сабки зикршуда аст:

Чанд гаҳ шуд зи асирон накунӣ ёд, чаро?
Ба паёме накуни хотири мо шод чаро?
Гоҳ -гоҳет ба мо буд сари лутфи карам,
Сабаки меҳру вафо рафтааст аз ёд, чаро?
Ҳӯшачин буд дили мо ба ту аз хирмани васл,
Хирмани аҳду вафо додай бар бод, чаро?
Пеш аз ин ҷуз сухани мо насурудӣ ба забон,
Ҳарфи мо яксара аз нутқи ту афтод, чаро? [8, с.92].

Ҳайрат дар ҷодаи эҷод, маҳсусан дар гуфтаи ғазал, ӯ бештар ба шоирони пешина рӯ овардааст. Аз ҷумла, қабл аз ҳама, ба ашъори Саъдӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Мушфиқӣ пайравӣ мекунад. Бахусус, дар муносибат бо обзори лирикӣ маҳбуба Ҳайрат бештар ба Ҳилолӣ ва эҷодиёти ӯ тақлид менамояд. Бегуфтугӯ, сӯзу гудоз, ғами ҳичрон дар ашъори лирикӣ Ҳилолӣ ҷои муайянро ишғол намудааст. Чунин ғазалҳои Ҳайрат низ хеле ҳунармандона эҷод шудааст. Чунончи:

Эй мӯниси дил, дӯш ту меҳмони кӣ будӣ?
Дил бе ту ба ҷон омаду ҷонони кӣ будӣ?
Маст аз май ишқат ману бо гайр задӣ ҷом,
Ранҷури ту ман будаму дармони кӣ будӣ?
Ҳамсӯҳбати ағёрию як бор нагуфтӣ,
Бо худ, ки қарини дили бирёни кӣ будӣ?
Бурдӣ ту қарор аз ману ороми кӣ гаштӣ?
Мурдам зи фироқи ту, бигӯ, ҷони кӣ будӣ? [8, с.125].

Меҳвари асосии мавзуи ғазали болоро ишқ ташкил медиҳад. Аз ҷумла, бемеҳрӣ, ҷафокорӣ, бепарвой ситамкорӣ, золимӣ, бесабрӣ, дилсардӣ, бевафой дар симои маҳбуба тасвир ёфтааст. Ошиқ барьакс бовафо, бомуҳабbat, пазмон, дилғигор, пуртоқату пурсабр, мушфиқу меҳрубон, ҳушмуомилаву ҳушсӯҳан аст. Инчунин, шикваву нолаи ошиқ нисбат ба маҳбуба аз сидқи дил набуда, аз дӯстдорӣ ва ҳашми зиёдаш мебошад. Зоро ӯ дар асл маҳбубаро аз ҷонаш ҳам зиёдтар дӯст медорад, доимо дар ёди ӯст. Дунёро бе маҳбубаш тасаввур ҳам карда наметавонад. Ӯ маҳбубашро ҳамчун дармони дарди қалбаш медонад. Маҳбубаро як лаҳза ҳам набинад, хаёлан фикр мекунад, ки сад сол надидаасту баробари ҷонаш пазмон мегардад. Бунёди мавзуи ин ғазал ишқӣ буда, ҳичрон, фироқ, дурӣ аз васл ва канорагирӣ мазмуни асосии онро ташкил додааст.

Ҳайрат маҳбубаро балои чони ошиқ, бевафою сангдил, ҳамчун доф дили маъшуқ тасвир намуда, хусну латофати маъшуқро ба бодом монанд намуда тоқи абруи ўро ҳамчун чойи истодани имом дар намози чамоа ва ҷашмҳои ўро ҳамчун соҳири сайдкунандаи аҳли камол донистааст:

Кас надидаст чу ту сангдилу симкафал,
Кас надидаст чу ту дилбари бодомқабоқ,
Тоқи абруи ту меҳробагҳи аҳли камол,
Ҷашми ҷодуи ту сайёди дили аҳли диқоқ [8, с. 142].

Ҳайрат маҳбубаро оғати рӯйи замин ва турки хиромони ширинашан ҳисобида, бо мафтунӣ сабр аз дилу нур аз ҷашму тоб аз тани ошиқ мерабояд. Ў чунин мегӯяд:

Дидам аз раҳ нозанин турке хиромон, гуфтамаш,
К- эй фидои мақдамат ҷону дили шайдои ман.
Ҳарфи эҳсон аст ё дашном – ҳайронам чӣ гуфт
Ё Раб, ин турки шакаргуфтори шаккарҳои ман,
Турки ман савдогару бошад матоам дину дил,
Кош боб ояд ба савдои вай ин колои ман [8, с.152].

Дар ғазали дигари Ҳайрат қомати маҳбубашро ба сарв, лабашро ба лаъл монанд намуда ва таъқид намудааст, ки ишқи он гулпероҳан дину дилу ақли маро рабурдааст:

Моҳе, ки сарви қоматаш сабр аз дили шаҳоб бурд.
Сарве, ки моҳи оразаш ҳуши ман аз бедод бурд.
Хун меҳӯрам аз ҳасрати лаъли лаби ширини ў,
Чон қанданам охир маро манзилгаҳи Фарҳод бурд,
То ишқи он гулпироҳан раҳти иқомат зад ба ҷон,
Дину дилу ақлу хирад барканду аз бунёд бурд.
Аз ҳар нигоҳ сад шӯъбада ҳар лаҳза пайдо мекунад,
Охир надонам, к-ин сабакро аз қадом устод бурд.
Расми вафою дӯстӣ да давраи ў мансух шуд,
Оини лутфу меҳрро дар фурсати ў бод бурд [8, с.67].

Аз ғазали мазкур маълум мегардад, ки ташбеҳоти шоир чун дигар шоирон анъанавӣ буда, дар ғазалиёти шоир ишқу ошиқӣ, ситудани хусну ҷамоли маъшуқа аз мавзуоти аввалиндарча маҳсуб мейбанд.

2. *Оҳангҳои иҷтимоӣ*. Ғазалиёти шоир аз ҷиҳати созмони доҳилӣ ба ду навъ шакл гирифтаанд. Ба навъи аввал ғазалҳои доҳил мешаванд, ки аз ибтидо то интиҳо як мавзӯро дар бар мегиранд. Навъи дигари он ғазалҳои мебошанд, ки ҳар байти онҳо мустақил буда, дорои маъниҳои гуногунанд.

Дар амри таҳаввул ва густариши андешаҳои маорифпарваронаи Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат мутолиаи “Наводир-ул-воқеъ”-и Аҳмади Дониш нақши муҳим бозидааст. Ҳайрат пас аз мутолиаи ин асар иллати бесаводии мардум ва фиребу найранги риёкоронро ба ҳубӣ дарк намуда, баъдан ҳуди шоир низ яке аз пайравон ва ҳамақидагони мактаби адабии Аҳмади Дониш гардид ва аз ҳамин ҷо сар карда рӯ ба оҳангҳои иҷтимоӣ меорад [4, с.224].

Лирикаи Ҳайрат ҳолату авзои замони пуршӯб, зиддиятҳои табақаҳои ҷамъиятӣ, муборизаи аҳлу илму маърифат барои зиндагии осудаҳолонаи ҳалқи бечора, самимият ва ишқу муҳаббати поки инсонӣ, аз ҷумла, зебоихои табиатро баён мекунад. Оҳангҳои иҷтимоӣ дар лирикаи Ҳайрат хеле пуркуватанд. Шоир баёни вазъи иҷтимоии замони ҳешро хеле шуҷоатмандона бо тамоми маҳорат инъикос намудааст. Ҳангоме ки ба ин ашъори шоир назар афканем, ҳамчун марди инсонпарвар, ҳайрҳоҳ, некандеш, далер, часур барин ашхосе пеши назарамон ҷилвагар мегардад.

Ба мавзуъхой ичтимоӣ қувват гирифтани зулм, пешгирии ноадолатиҳо, ҳимояи бенавоёну бечорагон, софдилию ғамхорӣ, дурандешию назарбаландӣ ва ғайра бештар доҳил мешаванд. Дар баробари ин, мавзуъхой зикршуда: васфи табиат, маҳсусан манзаранигорӣ, ситоиши баҳорон ва ҷузъиёти нағиси фасли зебои сол ва амсоли инҳо дар ғазалиёти Ҳайрат ҷанбаҳои қавии ичтимиро касб намудаанд, ки ифодагари ҳадафҳои муайяну розҳои муҳталифанд. Ин мавзуъхоро ҷузъиёти дигар: маю бодагусорӣ ҳамчун рамзи хушгузаронии умр, баҳрабардорӣ аз ҳаёт, дурӣ аз ғаму кулфат ва ноҷориҳои рӯзгорон ва ғайра мукаммал мегардонад [8, с.67].

Дар баробари инҳо мавзуъхой боз ҳам қавитари ичтимоӣ: шикоят аз зулму золимӣ, норизӣ аз ноадолатиҳову ноодамгарии зимомдорон, нотавонбинию ҳасадхуриҳо, найрангбозиҳову мардумфиребӣ, кибру ғурур, фиребу найранг ва ғайра саҳт маҳкум мегардад, ки Ҳайрат дар ҷузъиёти тасвири ин низ хеле қавипанҷа ва соҳибҳунар аст.

Ногуфта намонем, ки ҳарчанд дар вазъи модии шоир беҳбудие рӯй надода бошад, ҳам аммо бо туфайли алоқа бастанаш бо доираи адабии пешқадам дили ҳудро таскин баҳшида, дунёи маънавии ҳешро ба ин васила дигаргун месоҳт. Мутаассифона, зиндагии осоиштаро тангдастию бечорагӣ ҳалалдор мекард. Ҳайро, факат тангдастӣ набуд, вагарна шоир, метавонист, ин ғами бечорагиро тавассути байтҳои шӯҳи намакинаш, даво баҳшад ва бечунучаро бо истиғнову фурӯтаний ин зиндагии эҳтиёҷмандонаро ба душ мебардошт. Чунонки ҳуди ў менависад:

Задам руфӯ чу Масехо қабо бар риштаи факт,
Манам надӯҳта ҷашме ба ресмони касе:
Ба ҳирси туъма чу боз аз паи шикор чу саг
Ба ресмони касе ё ба устухони касе,
Чу ҷои амну қаноат, чу қутӣ фактам ҳаст,
Ҷӣ ҷои хоки касеву чи ҷои нони касе? [8, с. 12].

Ё ҳуд намунае аз ғазали дигари шоир, ки ба мавзуи муҳим-ишқу масъалаҳои дигари ичтимоӣ: нодорӣ, тангдастӣ, бенавоӣ, дарду ғами рӯзгор, ҳачру зӯрӣ, бедодгарии зиндагӣ ва ноадолатии замон ва ғайра қаҳрамони лирикиро ҷон ба лаб овардаасту ноилоҷ гардондааст, назар меафканем:

Мурдем аз хумор биё, соқиё, биёр,
З-он оби зиндагӣ бинӯшем мурдавор.
Бояд ба ҷанд дарду ғами рӯзгори ҳуд
Акнун мае ба ҷои ғаму дарди рӯзгор.
Андуҳи рӯзгор ба масти магар равад,
К-андӯҳи рӯзгор маро кард ҳушӯр?
Андуҳ аз ин фузун чи бурун ояд аз асад,
Мехнат аз ин зиёда ҷӣ меояд аз шумор?
К-аз даври иҷтимоъ яке уфтод ба дур,
Аз маҳфили нишот яке оварад фирор [8, с.77].

Аз оҳангӯ мазмунҳои ашъор шоир маълум мегардад, ки зимни он норозигии шоир аз низоми давлатдории соҳибдавлатону мансабдорони даврони ҳуд, ҳатто бо қавитарин оҳангҳои эътиrozӣ мушоҳида мешавад. Баҳусус, беражмию ҷафопешагӣ шоирро низ шикастаболу дармондааст. Чунончи:

Ба зулми ҷарҳи ҷафоҷӯ, ки ҷаври даври ситамгар.
Ба ранҷу дард чу Ҳайрат шикастаҳоламу музтар,
Дилам зи ҳодиса дар қайди кулфат аст, муқаддар.
Ғамам чу қофия дар банди меҳнат аст муқаррар.
Зи баҳти тира чу мурғи шикастаболаму бепар,
Ки ошиёни талаб ҷуз ба пари зоф надорам [8, с.78].

Дар бაъзе мавридҳо шоир зиндагии хешро дар ҳадди интиҳо мебинад, ки нишони лашкари ғаму кулфати рӯзгор гаштааст. Дар чунин ҳолат ба оғаридгор муроҷиат мекунад ва дигар ба зимомдорон боварӣ надорад:

Биё, соқӣ, ки ман мурдам, кафан аз барги токам кун,
Ба оби май бидех гуслам, дари майхона ҳокам кун.

Ба дасте ҷом медорӣ, ба дасте теги бедорӣ,
Ба оби бода лабрезам қуну он гаҳ ҳалокам кун,
Гиребон матлаъи шавқи булӯрин соидат бошад,
Агар меҳоҳ, сар бар зан в-агар меҳоҳ, чокам кун.

Вуҷуди ҳолӣ Ҳайратро чӣ мепурсӣ, агар пурсӣ,
Зи лавси дурд бехолам, зи дурди бода покам кун [8, с.110].

Пас, оҳангҳои иҷтимоӣ дар ашъори ғиноии Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат басо пурӯзвватанд. Шоир вазъи иҷтимоии замони хешро хеле шуҷоатмандона бо тамоми маҳорат ба маърази тамошо гузоштааст.

3. Ҳаҷв ва мутобибот. Ҳаҷв аз навъҳои маъмултарини адабиёт маҳсуб ёфта, пайдоишуватанд. Шоир тавассути ҳаҷв бар зидди унсурҳое, ки боиси пешрафту инкишоф ва тараққиёти ҷомеа ҳалал мерасонданд, мубориза бурдааст. Дигар аз ҳусусиятҳои ҳаҷви Ҳайрат ва мутобиботи ў дар мушахҳас ва ҳаётӣ будани мавзуъ матраҳ мегардад. Ў шахсонро бо қасбу фаъолияташон номбар мекунад ва кирдори зишти онҳоро ҳаҷву танқид мекунад.

Аз ҷумла, шеъри ў дар ҳаҷви Абдулҳоҷаи Абдӣ, шоир ва тазкиранависии охири асри XIX ва аввали асри XX ки қаси ниҳоят мағрур буд, дарҷ гардидааст, бо суханони пасту баланд гуфташуда, ҷеҳра ва абрувони ўро мавриди нақуҳи қарор дода, саҳт ҳаҷв намудааст:

Эй ҳар ҳами дастори ту бозори қалова!
Риши ту ба бозор қалова ситилова.
Рӯҳсори ту як шиттазамиnest пур аз заҳ!
Бинии ту дар зашкаши он қитъа чу нова!
Сар ҳамчу қаду ҳолию аз ҳарза даҳон пур,
Қомат чу шутур навчаю ишқам чу қачова!
Ё қомати тӯлонии ту чӯбаи байрак,
Дастор бар он чун ялави байроқи Қова!
Дар гӯшаи ҷашмони ту чиркобаи ҳаммом,
Дар тушуки бинии ту лоёбаи ҷова!
Атвори ту чун ваҳшию андоми ту манфур!
Кирдори ту бемаъниу гуфтори ту ёва! [3, с.260].

Садриддин Айнӣ нақл мекунад: «Абдулҳоҷаи Абдӣ аз ин ҳаҷвияи Ҳайрат боҳабар шуда, фавран ҳаросону шитобон ба пеши ман меояд ва бо нолаю зорӣ ҳоҳиш намуд, ки ба паҳн шудани шеър дар байнӣ аҳли адаб монеа шавам: Ман дидам, ки бе ягон ваъда додан аз дasti ў ҳалос шудан амри маҳол аст, инчунин ваъдаи қатъӣ додам, ки шеърро аз паҳн шудан боздорам. Ҳайрат ҳам, ки ба сифати шоирӣ маъруф гаштани худро намехост нусхай он шеърро ғайр аз ман ба қаси дигар надод» [2, с. 261].

Сабаби асосии такомули ғоявииу фикрии шоир ҳамин як таъсири таҷрибаи муайянӣ зиндагӣ ба шумор мерафт. Аз ҳамин ҷост, ки Ҳайрат дар ду шеъри худ Мир-Муҳиддин ва

Мир-Ҳикматро ба тариқи ҳаҷвнигории худ саҳт танқид намуда, дунёпастӣ, ҳарисӣ, вахшоният ва тинати разили дороиёни давлату сармояро ба қалами тез ба онҳо шабоҳат медиҳад. Инҳо ҳамон ҳарисоне буданд, ки дар аввали асри XX дар ҷамъияти феодалии Бухоро фаъолият доштанд, ҳамчунон, аз истисмори бераҳмонаи ҳалқи меҳнаткаш вахшиёна сарватҳои қалон ҷамъ менамуданд. Маъмул аст, ки ҳамон шароити ғамангезро нигоҳ накарда, Айнӣ ва Ҳайрат ба пайгирии иртиҷопарастон аҳаммият надода, рӯзномаи дар ҳориҷа ба табърасидаи «Ҳабл-ул-матин» ва «Чехранамо» меҳонданд ва бо восита равзае кушода буданд. Садриддин Айнӣ дар ин ҷода дар муҳтасари тарҷумаи ҳоли худ чунин дарҷ намудааст: «МО ба воситаи ин газетаҳо як дараҷа ба аҳволи дунё воқиф мешудем. Ҳайрат гоҳ-гоҳ ин газетаи форсиро, ки «Ҳабл-ул-матин» ном дошт, ки аслан дар Ҳиндустон ҷоп мешуд, ёфта меовард ва гоҳо «Чехранамо» ном газетаи форсиро, ки дар Миср ба табъ мерасид, меовард» [6, с.56].

Эй бародар, дар бисотат ҳаст агар аз симу зар,
Аз пай танзил пеши Мир-Муҳиддин мабар.
Ҳар кучо бинӣ ба рӯзу шаб ҷӣ аз пиру ҷавон,
Мекушояд з-ин сабақ тӯмори эълому баён,
Он яке гӯяд шикаст ибни фалон ибни фалон,
Он дигар гирад сари ангушти ҳайрат дар даҳон.
Ин ҳабарро мардуми рӯйи замин ҳоҳад шунид,
Яъне яз як ҷуръати «Ҳабл-ул матин» ҳоҳад шунид [8, с.213].

Ҳайрат, пеш аз ҳама, аз ҷаҳолат ва иртиҷопарастии он аҳли илму адаб, ки қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти сиёсии давлати он давр решаш давонда буданд, ба ғазаб оварда буд ва ҳамаи онҳоро микробҳои зааронкое медонист, ки дар бадани ҷамъияти онвақта таъсири ҳалокатовар мерасонидаанд. Бедодӣ ва ҳудсарии арбобони давлат, ҷавру ситами дастнишондиҳандаҳои амир дар ҳаққи аҳолӣ Ҳайратро ба қаҳру ғазаб меовард ва оҳангӣ танқиду ҳаҷви ин ғурӯҳи золим дар ашъори ӯ роҳ мёфт. На танҳо шеърҳои колективӣ, ки дар эҷоди онҳо Ҳайрат иштирок мекард, ҳатто рубой, қитъаҳои ҳаҷвомези шоир дар ҳаққи қозиву раис, миршабу арбобҳои золим як тозиёнаи саҳте буд ба муқобили аморати зулмбунёди Бухоро.

Фарёду фигони мо зи дасти писарат!
Вожуниам аз қадди фарасти писарат!
Эй шаҳна, ба манъи мо зи май қӯший чанд
Нокарда назар аз ҷашми масти писарат [8, с.30].

Зимнан, Айнӣ, Ҳамидҳоҳа Меҳрӣ ва Мирзо Иброҳими Субҳӣ низ дар ҳаққи ин миршаб ҳаҷвия навишта, ӯро ба ҳуку гург ташбех дода, ба ибораи «хукбони гург табъи зишт» ҳамин гуна амиро яқҷоя далерона мавриди танқид қарор дода будаанд. Бинобар ин тасхехи ин ҳаҷвияи ҷонсӯз ба қалами Ҳайрат мансуб дошт:

«Ғӯландинго, бар сари зан менишинӣ ҳуквор,
Ин аҷаб, гургони одамхор дар фармони туст.
Ҳукро фармондехӣ надида ҳеч кас,
Ин «шараф» бо ҳислати гургонаат шоёни туст!
Ҳукро фармондехӣ надида ҳеч кас,
Хоҳ бошӣ ҳуқ, ҳоҳӣ гург моро шуд яқин:
Ҳукбони гургтабъи зишт пуштибони туст.
Дуздковӣ чанд?! Эй сардасти дуздон бешарм!
Ин ҳама толон, ки мебинем, аз дуздони туст!
Баъд аз ин ҳонаи обод натвон ёфтани,
Давр агар даври тую «даврон» агар «даврони» туст! [1, с.296].

Ҳамин тавр, Ҳайрат аз шоирони машхури адабиёти охири асри XIX ва аввали асри XX ба ҳисоб рафта, дар густариши шеъри тоҷикӣ саҳми назаррасе доштааст.

Мавзуъҳои асосии эҷодиёти Муҳаммадсиддики Ҳайратро метавон ба чанд қисм тақсим намуд.

1. Ашъори ба мавзуи ишқу муҳаббат сурудаи шоир;
2. Ашъори ҳасбиҳолии ӯ;
3. Вазъи рӯзгору сафарҳо;
4. Танқиди замона, бесаводии мардум, номусоидии зиндагӣ ва қайфияти шоир.
5. Тасвири табиати зебо, манзараҳои зебо бо ҳама таровату малоҳат ва назокату зебогиаш;

Мавзуъҳои зикршуда аз ҷумлаи мавзуъҳои суннатии адабиёти классикии форсу тоҷик мебошанд ва Ҳайрат ин анъанаро ба сабку услуби ба худ хос идома ва ривоҷ додааст. Шоир мавзуъҳои суннатиро бо изтироби даруни худ муттасил гардонидааст. Дар саросари ашъори лирикии Ҳайрат шикоят аз «тақдири чафокор» низ ҷараён ёфтааст.

Ба сурати куллӣ, аз мутолия ва баррасии мавзуи мавриди назар ҷунин натиҷа ба даст омад, ки ашъори Ҳайрати Бухорӣ бою ғуногун буда, шоир мисли аксари шуарои пешгузашти худ идомабаҳши суннатҳои дерини адабиёти классикии форсу тоҷик бошад ҳам, дар мавзуъҳои анъанавӣ тавонистааст, ки сухани тоза гӯяд. Ҳарчанд дар девони Ҳайрат анвои ғуногуни шеърӣ дига мешавад, лекин шоир афкори рангин ва ҳунари шоирии хешро бештар дар жанри газал намоиш додааст.

Муҳимтарин хизмати шоёни тақдири ин шоири олим дар ин ҷост, ки ӯ шаклҳои ғуногуни назм, аз ҷумла газал, рубой, қасида, муҳаммас, қитъа, маснавӣ, ҳаҷвия ва байтҳои пароқандаро ба тарзи худ ба кор бурдааст. Дар онҳо баробари мавзуъҳои суннатӣ, ба як миқдор масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ даҳолат карда, ба воситаи шикоят аз ҳоли қаҳрамони иҷтимоӣ ва ҷомеаи асри ҳеш барои пешрафти афкори иҷтимоии нимаи дуввуми асри XIX саҳм гузошт.

АДАБИЁТ

1. Абдӣ, Абдуллоҳоҷа. Тазкирату-ш-шуаро / Абдуллоҳоҷа Абдӣ –дастхатти №61, Институти шарқшиносии АФ РСС Ӯзб, в.121 б.
2. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 7. Ба ҷоп тайёрқунандагон: К.Айнӣ ва Р. Ҳодизода / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962.
3. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик (аз ҳатти форсӣ таҳия ва тасҳехи Мубашири Ақбарзод / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010.
4. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ / С.Брагинский. –Душанбе: Ирфон, 1968.
5. Пирмастӣ, Афзалмаҳдум. Афзалу-т-тазкор фӣ зикри-ш-ашъор. / Пирмастӣ Афзалмаҳдум. - Тошканд, 1332.
6. Садриддин, Айнӣ. Муҳтасари тарҷумаи ҳоли худам / Садриддин Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958.
7. Тоиров, У. Ибодов Б. Тоиров, Ш. Каломи манзум / У.Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи озод, 2005.
8. Ҳайрат, Муҳаммадсиддик. Ашъори мунтаҳаб / Муҳаммадсиддики Ҳайрат. – Душанбе, 1964.
9. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968.
10. Шарипов Х., Шарифов Х. Балоғат ва суханварӣ / Х. Шарипов, Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002.
11. Эшонкулов, Ҷ. Рӯзгор ва осори Муҳаммадсиддики Ҳайрат (таҳқиқ) / Паёми Донишгоҳи Самарқанд. Бахши филология. – Душанбе, 2020. – № 5.

МАВЗУЪҲОИ АСОСИИ АШЬОРИ ФИНОИИ МУҲАММАДСИДДИКИ ҲАЙРАТ

Дар мақолаи мазкур мавзуъҳои асоси ашъори ғиноии Муҳаммадсиддики Ҳайрат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф мавзуҳои асоси ашъори ғиноии Муҳаммадсиддики Ҳайратро мавриди мутолия қарор дода, ба ҷунин натиҷа расидааст, ки ашъори Ҳайрати Бухорӣ аз назари мавзуу мундариҷавӣ ғанипо ғуногумазмун буда, шоир мисли аксари шуарои гузашта ҳамчун идомабаҳши суннатҳои дерини адабиётамон маҳсуб ёбад ҳам, дар мавзуъҳои анъанавӣ тавонистааст, ки сухани тоза гӯяд. Дар мақола, ҳусусан, дар атрофи се баҳши мазомини ашъори шоир сухан рафтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мавзуъҳои анъанавӣ, оҳангҳои иҷтимоӣ, ҳаҷв, ашъори ғинойӣ, газал, ҳичрон.

ОСНОВНЫЕ ТЕМЫ ЛИРИЧЕСКИХ ПОЭМ МУХАММАД СИДДИКА ҲАЙРАТА

В данной статье рассматриваются основные темы лирических стихов Мухаммада Сиддики Хайрата. Автор изучил основные темы лирических стихов Мухаммада Сиддики Хайрата и пришел к выводу, что стихи Хайрата Богаты и разнообразны по тематике и содержанию, и хотя поэт, как и большинство поэтов прошлого,

считается продолжителем древних традиций нашей литературы, он умел говорить на традиционные темы, говорить это чисто. В частности, в статье говорится о трех разделах стихотворений поэта.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: традиционные темы, социальные мелодии, сатира, лирическая поэзия, газель, хиджран.

MAIN THEMES OF LYRIC POEMS OF MUHAMMAD SIDDIQ HAYRAT

This article examines the main themes of the lyrical poems of Muhammad Siddiqui Hayrat. The author studied the main themes of the lyrical poems of Muhammad Siddiq Hayrat and came to the conclusion that the poems of Hayrat. Bukhari are rich and varied in theme and content, and although the poet, like most poets of the past, is considered a continuator of the ancient traditions of our literature, he knew how to speak on traditional topics, say it cleanly. In particular, the article talks about three sections of the poet's poems.

KEYWORDS: traditional themes, social melodies, satire, lyrical poetry, ghazal, hijran.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Джумаева Шабнам* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи тоҷик. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Джумаева Шабнам* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Jumaeva Shabnam* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

КАЛИМА ВА ХОСИЯТҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТО҆ЦИКӢ

**Норматова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Калима ҳамчун ифодакунандай маънои муайян дар қолаби овозии мушаххас воҳиди забонро ташкил медиҳад. Он баробари воҳидҳои дигари забон – фонема, морфема, ибора ва ҷумла воҳиди асосӣ ва муҳимтарин маҳсуб меёбад. Калима ҳам дар қатори фонема, морфема, ибора ва ҷумла бинои азими забонро ба вучуд меовараад. Вале бо вучуди ин тибқи маълумотҳои муҳаққиқон тадқиқотҳои дар ин ришта ба анҷомрасида ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳанӯз ҳам дар илми забоншиносии тоҷик паҳлӯҳои норавшани калима омӯҳта нашудаанд. Масалан, ҳамин нуктаро профессор X. Маҷидов маҳсус қайд намуда, таъқид мекунад, ки «Дар адабиёти илмии ба мавзӯъҳои калима ва лексикология баҳшидашудаи забоншиносии тоҷик табииати забонии калимаи тоҷикӣ муайян карда нашуда, он ҳар бор ҳамчун факти муқарраркардашудаи забон мавриди муҳокима қарор дода мешавад» [7, с.15].

Дар адабиёти илмии мавҷуда роҷеъ ба таърифи калима низ фикру ақида ва назария ба назар намерасад. Ҳатто дар китобу дастурҳои замони шуравӣ маълумотҳо нисбати ин воҳиди луғавӣ хеле ноқис ва нопурра ба ҷашм мерасанд. Мисол, дар дастури таълимии дар ин замон ҷопшуҳа чунин омадааст: «Воҳиди лингвистие, ки як задаи асосӣ, маъно ва таносуби лексикӣ-грамматикий дорад, калима номида мешавад» [10, с.9]. Дар ҳақиқат шубҳае нест, ки калима яке аз воҳидҳои забон аст, он зада дорад таносуби лексикӣ ва ғрамматикии он баръало муайян аст, вале дар бораи қиёфаи овозии калима чизе гуфта нашудааст. Яке аз нишонаҳои асосии калима ин доштани қиёфаи овозӣ аст. Калима ҳамчун воҳиди муҳимтарини забон аз қиёфаи овозии мушаххас иборат аст, он яке аз паҳлӯҳои ниҳоят муҳимми сурати модии калима ба ҳисоб меравад.

Забоншинос М. Муҳаммадиев таърифи ин воҳиди луғавиро дар шакли дигар меорад: «Маҷмуи овозҳои ба ҳамдигар алоқаманд, ки маънои муайяни лексикӣ дошта, ҷун воҳидҳои лексикӣ ба тарзи мустақил кор фармуда мешавад, калима ба шумор меравад» [9, с.6]. Дар ин таъриф низ баъзе аз норавшаниҳо ба назар меравсад. Ҷунки ҳақиқатан ҳам дар натиҷаи ба ҳам алоқаманд шудани овозҳо калима ба вучуд меояд, аммо муаллифи таъриф як ҷизро ба инобат нағирифтааст, ки як овоз ҳам дар алоҳидагӣ метавонад як калимаро ташкил дидҳад. Мисол, о «биё», ў «ҷонишини шаҳси сеюми танҳо». Масъалаи дигар он аст, ки овозҳои бетартиби алоқамандшуда ҳеч гоҳ калима шуда наметавонанд. Аз ин гуфтаҳо

хулоса кардан мумкин аст, ки калимаҳо ҳамавақт аз овозҳои бо як тартиби муайян ба ҳамдигар алоқамандшуда ба вучуд меоянд. Масалан, ба қолаби СХХ калимаҳои **абр**, **асп**, **орд** ва ба қолаби ХСХХ вожаи **рафт**, **сурх**, **мард** ва монанди инҳо мувофиқат карда метавонанд. Дигар калимаҳоро низ дар қолабҳои гуногун санцидан мумкин аст.

Калима ҳамчун воҳиди асосию муҳимтарини забон фақат мавзуи баҳси лугатшиносӣ нест, балки вай метавонад мавзуи баҳси қисматҳои муҳталифи илми забоншиносӣ бошад. Масалан, агар дар илми фонетика ҷиҳати овозии калима омӯхта шавад, илми морфология шакл ва соҳтори онро меомӯзад. Дар масъалаи мавзуи баҳси синтаксис шудани калима ҳаминро қайд кардан мумкин аст, ки инсон фикрашро ба воситаи калимаҳои ба як тартиби муайян алоқамандгардида ифода мекунад. Аз ин ҷиҳат хулоса кардан мумкин аст, ки калимаро илми наҳв низ меомӯзад. Калима мавзуи баҳси илмҳои ғайрифилологӣ низ шудааст. Дар илми мантиқ калима ҳамчун ифодакунанда мағҳум омӯхта мешавад, яъне мағҳум яке аз категорияҳои илмҳои фаласафӣ – мантиқ аст. Илми мантиқ дурустии фикр, робитаи байни калимаҳоро меомӯзад. Дар шуури мо мағҳумҳо, донишҳо, ҷамъ оварда мешаванд ва байни онҳо робитаҳо низ барқарор аст. Дар натиҷа муҳокимарониҳо, хулосабарориҳо ба вучуд меояд, ки ин ҳама дар забон, пеш аз ҳама, бо калимаҳо ифода мейбанд, яъне маҳз дар истеъмоли калимаҳо қонуниятҳои мантиқии сухан равшан зохир мешаванд.

Баъзе калимаҳо ҳолати руҳии инсон – ҳурсандӣ, шодмонӣ, газаб, қаҳр, нафрат, пушаймонӣ, хафагӣ, майлу рағбат ва монанди инҳоро ифода мекунанд. Ҳамин ҷиҳатро ба назар ғирифта, гуфтан мумкин аст, ки калимаро дар илми равоншиносӣ низ ба сифати ифодакунандаи ҷиҳатҳои руҳии инсоният меомӯзанд.

Масъалаи нишонаҳои калима низ дар илми лугатшиносӣ муҳим аст. Дар забоншиносии рус Шанский М.Н. дувоздаҳ нишонаи калимаро ҳамчун воҳиди забон қайд менамояд:

1. Ташаккули овозӣ;
2. Ифодаи ҳатмии маъно;
3. Ҷудонопазирии таркиб;
4. Яқзадагӣ;
5. Мансубияти лексикӣ-грамматики;
6. Доимӣ будани соҳти овозӣ ва маъно;
7. Такрористехсолӣ;
8. Масолеҳи тайёри забон будан;
9. Истеъмоли васеъ дар калимасозӣ ва ибораорӣ;
10. Ҷудошавии осон аз матнҳо;
11. Ҳусусияти номбаркунӣ доштан;
12. Тамоюли фразеологӣ доштан [14, с.15].

Дар илми забоншиносии тоҷик бошад, дар китобу дастурҳои мавҷуда то солҳои 90-уми асри гузашта ягон қайде ба назар намерасад ва агар бошад ҳам он пурра нест, ишора асту ҳалос. Нахустин қайдҳои нибатан комил дар нигоштаҳои солҳои 1995-уми профессор Маҷидов Ҳ. мушоҳида кардан мумкин аст. Вай бо такя ба назарияҳои пешқадами муосири рус ба ин масъала дикқат додааст. Ҳ. Маҷидов дар яке аз мақолаҳояш ёздаҳ нишонаи калимаи тоҷикиро ҳамчун воҳиди забон дар такя ба нигоштаҳои олимони рус ба тариқи зайл номбар кардааст: «а) муташаккилии овозӣ; б) ифодаи маъноҳо; в) ҷудонопазирии таркиб; г) як зада доштан; ғ) доимӣ будани соҳту маъно; д) масолеҳи тайёри забон будан; е) якҷоя шакл ғирифтан; ё) ҳамнишинӣ бо калимаҳои дигар; ж) ҷудошавӣ аз матнҳо; з) тамоюли фразеологӣ доштан; и) ба вазифаи номинативӣ соҳиб будан» [7, с.18].

Калима ҳамчун воҳиди лугавӣ дорои ду үнсур бе якдигар вучуд дошта наметавонанд, яке чон асту дигаре бадан. «Нутқи инсон аз занчири беоҳири овозҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст. Овоз ва ё маҷмуи овозҳои ба ҳам алоқаманд, ки дар мағзи шунаванда ин ё он маънои барои ў ва ҳамаи аҳли забон маълумро бедор карда метавонад, қиёфаи овозии калимаро, ё калимаи овозии забонро ташкил медиҳанд» [7, с.19]. Натиҷаи алоқамандии занчири беоҳири банизоми як ва ё якчанд овоз нутқи инсонро ба вучуд оварда метавонад. Ҳамин гуна ба ҳам алоқамандшавии бонизоми

овозӣ дар забонҳои чудогона аз ҳамдигар тафовут дорад. Масалан, дар забони русӣ метавонад дар мавриди аввал ва мобайни калима се ва ё чор ҳамсадо пайиҳам (справка, экскватор, экспресс ва ғ.) алоқаманд гардад ва ё дар калимаҳои арабӣ дар мавридҳои номбурда (оина, оила, маориф ва ғ.) ду садоноки пайиҳам мушоҳида гардад. Маҳз ҳамин гуна алоқамандии хос метавонад ин ё он маъноро дар мағзи сари соҳибони забон бедор кунад. Профессор Мацидов Ҳ. қайд мекунад, ки «Дар ташкили калимаи овозӣ порчаҳои тараннумӣ, ё ҳичоҳо нақши муҳим мегузоранд. Ҳар як соҳибзабон, ҳатто шахсе, ки савод надорад, шояд овозҳои забони худро фарқ карда натавонад, аммо порчаҳои чудогонаи тараннумии нутқи худро хуб мешиносанд ва онро ба ҳичоҳо тақтез карда метавонад» [7, с.19].

Дар забони тоҷикӣ ду навъи асосии ҳичо – күшода ва баста вучуд доранд. Шаш қолаби ҳичоҳои хоси забони тоҷикиро дар китобу дастурҳои илмии забоншиносӣ овардаанд [5; 7; 11]. Забоншиноси нотакрор Ҳаскашев Т. Н. ду формулаи асосии навъҳои ҳичои тоҷикиро, ки яке мансуби ҳичои күшода ва дигаре мансуби ҳичои баста аст дар шакли тасвирии зерин пешкаш намудааст [11]:

Күшода		Баста	
Навъҳои ҳичо	Мисолҳо	Навъҳои ҳичо	Мисолҳо
СҲС	о-бод бо-а-даб бо-бо бе-да	СҲ СҲҲ ҲСҲ ҲСҲҲ	ор-зу асп, орд кор-гар мард-ро

Дар тақвияти ин ҷадвал забоншиноси варзида Ҳ. Мацидов ҳамчун нишонаи фонетикии калимаҳои аслии тоҷикӣ ҷунин менависад: «Ҳанӯз дар забони ҳиндуаврупой калимаҳои решагӣ қисмати муҳимми фонди асосии лугавиро ташкил медоданд. Дар забони муосири тоҷик ҳам ҷунин калимаҳо дар қолабҳои якрешагии навъи С: ў, о; СҲ: об, ош; ҲС: мо, бо; ҲСҲ: бад, нон; СҲҲ: асп, орд ва ҲСҲҲ: даст, бурд тарҳрезӣ шудаанд» [7, с. 90].

Дар асоси қайдҳои боло баъзе аз нишонаҳои фонетикии калимаҳои аслии тоҷикиро муайян кардан мумкин аст. Масалан, калимаҳои аслии бо ду ҳамсадои пайиҳам ва ё ду садоноки пайиҳам оғоз нашудани калимаҳои аслии тоҷикӣ; бо садоноку ҳамсадо ё бо ҳамсадову садонок сурат гирифтани мавридҳои аввали калимаҳои аслии тоҷикӣ; бо ду ҳамсадои пайиҳам ба анҷом расидани онҳо ва гайраҳо.

Дар ташкили занчири беохирӣ овозҳои забони тоҷикӣ унсури дигарро задаи он ташкил медиҳад. Ҳамаи калимаҳо дар алоҳидагӣ, яъне он навъе, ки дар луғатномаҳо оварда шудаанд, заданок талаффуз мешаванд, аммо дар ҷараёни нутқ (матн) маъмулан калимаҳои мустақилмаъно (якҳичоӣ, духуҷоӣ, сеҳиҷоӣ ...) зада қабул мекунанд. Калима танҳо аз овоз ва ҳарфҳо иборат нест. **Овозҳо ва ҳичоҳои пайиҳамомада танҳо дар сурати ягон маъноро ифода намудан ҷараёни мубодилаи афкорро мусоидат мекунанд, ки тавассути зада ба таври фонетикий муттаҳид шаванд.**

«**Зада, - ба қавли Т.Ҳаскашев, ки И.А.Бодуэн де Куртенеро эътиимод Кардааст, - сementest, ки овозҳо ва ҳичоҳо ба ҳам часпонда, як воҳиди яклухти овозӣ – калимаро ба вучуд меорад**» [11, с. 90]

Задаи калимаи тоҷикӣ қонуниятҳои хоси худро дорад, ки аз задаи калимаҳои забонҳои дигар ба монанди забонҳои русӣ, хитоӣ, англисӣ, кореягӣ ва монанди инҳо ба куллӣ фарқ мекунад. Дар забони тоҷикӣ **исмҳо** (хона, мардум, пахта), **сифатҳои сода** (сафед, баланд), **сифатҳои муракқаб** (қадбаланд, тӯтигуфтор, товусрафтор), **шумораҳо** (сесад, чордаҳ, панҷум), баъзе **ҷонишинҳои шахсӣ, саволӣ, ишоратӣ, номуайянӣ, муштарак** (моён, шумоён, қиҳо, қадом, ҳамин, чунон, қадом, ҷандин, ҳамдигар), ҳамаи **масдарҳо** (хондан, гуфтан, рафтан), ҳамаи **шаклҳои сифати феълӣ** (хонда, раванда, меомадагӣ), **феъли ҳол** (бозикунон,

сурудхонон) ва баъзе аз **зарфҳои холат, замон, макон, тарзи амал** (далерона, бегоҳӣ, берун, оҳиста) задаро дар ҳиҷои оҳир қабул мекунанд. Дар сурати илова гардидани решаша ва пасвандҳо дар ин гурӯҳи калимаҳо зада ба ҳиҷои оҳир кӯчидан мегирад. Дар ҳамаи шаклҳои тасрифии **фөълҳои сода** (дидам, рафтам, гуфтам) ва **шаклҳои ҳикоягӣ, нақлӣ, амрии он** (медиадам, меҳондаам, хонед) баъзе аз **зарфҳои замон, тарзи амал, миқдору дараҷа** (даррав, ноҳост, дирӯз, фардо, андак), **пайвандакҳо** (зеро, чаро ки) зада дар ҳиҷои аввал меояд. Дар мавриди зада қоидай ачиби дигар ҳам дар забони тоҷикӣ мавҷуд аст, ки агар калима ҷойи зодаашро иваз кунад, ифодай маънояш низ тафйир мейбад. Мисол, калимаҳои **о’мад** ба маъни «амали наздикишавӣ», **ома’д** «барор» ва **да’ромад** «ворид шуд», **дарома’д** «фоида»-ро дар мисолҳои зайл мебинем:

Аз сатрҳои боло маълум аст, ки яке аз нишонаҳои муҳимму маъруфи калима ҳамчун воҳиди забон ин ҷудошавии осони онҳо аз матнҳо мебошад. Яъне, калимаҳоро ҳар як соҳибзабон метавонад, дар ҳама гуна шароиту фазо аз матнҳо ба осонӣ ҷудо карда тавонад. Калима ҳамчун воҳиди лугавӣ асосан мавзуи баҳси лексикология аст. Морфема мавзуи баҳси боби алоҳидай забон – морфология мебошад. Ҳангоми омӯҳтани шаклҳои грамматикии калимаҳо одатан таркиби калима ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо карда мешавад, ки онҳо морфема номида мешаванд. Доир ба соҳти морфологии калимаҳои забони тоҷикӣ забоншиносӣ варзида С. Ҳалимов ибрози андеша намуда, қайд мекунад, ки «Ҳар ҷузъи калима, ки маъни лугавӣ ё маъни грамматикро мекунад, морфема номида мешавад» [13, с.9].

Морфема аз калимаи юнонии морфе – шакл гирифта шудааст. Масалан, дар калимаи ҷойхоначай се морфема дида мешавад, ки ҳар яке дорои маъно ва вазифае мебошанд. Морфемаҳои ҷой ва **хона** номи шайъҳои муайян мебошанд. Ҳиссаи – *чи* бошад маъни соҳиби касбу корро ифода менамояд. Яъне, решашои ба калима монанди доҳили калимаҳои мураккаб акнун калимаи мустақил набуда, морфема мебошанд. Калима метавонад маъноҳои лугавию грамматикро соҳиб гардида, ба гурӯҳҳои лугавию маънӣ ҷудо гардад. Масалан, калимаи **китоб**, ки маъни «маҷмуи варақҳои нашршуда»-ро дорад, исм аст, исми моддӣ аст, муайян аст, бечон аст, ғайришахс аст, ба гурӯҳи ифодакунандай мағҳумҳои ашёи хониш доҳил мешавад. Аммо морфема ин ҳосиятҳоро надорад. Вай танҳо яке аз ҳиссаҳои калима аст, ки ё маъни калимаро тафйир медиҳад ва ё шакли онро дигар мекунад. Гузашта аз ин, дар калима обуранг ва ҷилоҳои эҳсосотӣ мушоҳида мешавад, вале морфема яқранг аст. Морфема дар таркиби калима ба сифати материали тайёр истифода мегардад, вале калима дар таркиби ибораҳо ба сифати муайянкунандаву муайяншаванди иштирок намуда, дар таркиби ҷумла ба вазифаи ин ё он аъзои он омада метавонад. Шарти асосии ба морфемаҳо ҷудо шудани калимаҳо аз он иборат аст, ки забон дорои калимаҳое мебошад, ки онҳо аз ҷиҳати структура монанданд ва ҳамон як таркиби овозӣ дар якчанд ё ҷандин калима тақрор мейбад. Масалан, дар калимаҳои кордча, кордгар, кордсоз, дукорд ҷузъи *корд* ба маъни номи предмет – асбоби муайян дучор меояд, вале дар калимаҳои кордча, тоқча, писарча, китобча, досча ҷузъи – *ча* дар оҳири калимаҳои боло тақрор шудааст. «Таркиби лугавии забон асос мешавад, ки калимаҳо ба ҷузъҳо – морфемаҳо ҷудо карда шаванд. Захираи бузурги лугавии забон ва типҳои калимасозии он имконият медиҳад, ки калимаҳо аз рӯйи қолабҳо ба морфемаҳо ҷудо карда шаванд ва ё гӯянда ҳангоми суханронӣ мувофиқи онҳо калимаи нав созад. Аз таркиби калимаҳо намуд ё хели зерини морфемаҳоро ҷудо мекунанд: морфемаи асосӣ – ҳиссаи маънодори калима аст, ки алоҳида истеъмол мешавад (калимаи комилмаъно), морфемаи ноқисмаъно (суффиксу префиксҳо ва бандакҳо) мебошанд» [13, с.9].

Як ҳусусияти калима дар он аст, ки онро соҳибзабон барои ифодаи мақсадаш мувофиқи табъу завқи худ дар асоси қолабҳои муқарраргардидаи забон соҳта метавонад, вале морфема ҷунин қобилияти тавлидгарӣ надорад ва он дар гуфттор ва ё навиштор ҳамчун воҳиди тайёри том истифода мегардад. Калима метавонад маъни лугавии мағҳумӣ, эҳсосотӣ, модалӣ ва ишоратиро ифода намояд, вале морфема аз ин ҳосият маҳрум аст.

Хулоса, ҳусусиятҳои фарқкунандай калимаро аз морфема ба таври умумӣ метавон ҷунин нишон дод:

1. Дар байни калима ва морфема. пеш аз ҳама фарқи маънӣ мавҷуд аст: морфема мансубияти лугавию грамматикӣ надорад, аммо калима гурӯҳҳои муайяни лугавӣ-грамматикиро ташкил медиҳанд.

2. Ба сифати воҳиди маънодори забон морфема фақат дар таркиби калима воқеъ мегардад, аммо калима дар ибораву ҷумла ҳамчун яке аз аъзоҳои онҳо ва дар матн ба сифати ҷумла истифода мешавад.

3. Калима дар нутқ ҳамчун материали тайёр истифода мешавад ва гӯяндаву нависанда ҳангоми гуфткор ё навишт калимаи нав соҳта метавонад, аммо морфема ба сифати воҳиди тайёри том истифода мешавад ва қобилияти тавлидгарӣ надорад.

4. Такркиби морфема ба ҳиссаҳо – ноқисмъино ва комилмъино чудо мешавад, аммо калимаро ба воҳидҳои нисбатан хурд-хурд чудо кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, калимаи тоҷикӣ ҳамчун воҳиди лугавӣ ҳосият ва нишонаҳои хоси худро дорад, ки мавҷудияти маъни лугавӣ ва қолаби овозии муайян мухимтарини онҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бобомуродов Ш. Ҷамоли мард дар фасоҳати гуфтори ўст. – Ч. 1 / Ш. Бобомуродов, – Душанбе, 2012.
2. Бобомуродов Ш., Мӯъминов А. Лугати муҳтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Мӯъминов. – Душанбе: Маориф, 1983.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1963.
4. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка / А.Н. Гвоздев. –М. 1965.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф, 1982. –Қисми 1.
6. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. –Душанбе, 1981.
7. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. –Лугатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталиnobod, 1959.
9. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968.
10. Тоҳирова Л. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Л. Тоҳирова. – Душанбе, 1967.
11. Ҳасқашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Садонокҳо ва ҳамсадоҳо / Т.Н. Ҳасқашев. – Душанбе, 1983.
12. Ҳасқашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Просодика / Т.Н. Ҳасқашев. – Душанбе, 1984.
13. Ҳалимов С. Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. – Душанбе, 1988.
14. Шанский М.Н. Лексикология современного русского языка / М.Н. Шанский. – М: Просвещение, 1964.

КАЛИМА ВА ҲОСИЯТҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТО҆ЦИКӢ

Дар ин мақола масъалаҳои мухимми калимаи тоҷикӣ ҳамчун воҳиди лугавии забон баррасӣ мегардад. Калима ҳамчун воҳиди забон нишонаҳои хоси худро дорад, ки ифодаи маъни лугавӣ ва мавҷуд будани қолаби муайяни овозӣ дар он асоситарини онҳо мебошанд. Ба калима морфема, ки воҳиди сарфии забон аст, наздиқӣ дорад, вале баяз ҳусусиятҳо ин ду воҳиди забонро аз ҳам фарқ мекунонад. Калима метавонад маъноҳои лугавию грамматикиро соҳиб гардида, ба гурӯҳҳои лугавию маънӣ чудо гардад.

КАЛИДВОЖАҲО: калима, маъно, қолаби овозӣ, зада, морфема, воҳиди лугавӣ.

СЛОВО И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье обсуждаются важные вопросы таджикского слова как лексической единицы языка. Слово как языковая единица имеет свои признаки, важнейшими из которых являются выражение лексического значения и наличие определенного голосового рисунка. Морфема, являющаяся функциональной единицей языка, близка к слову, но некоторые особенности различают эти две языковые единицы. Слово может иметь лексическое и грамматическое значения и делиться на лексические и семантические группы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: слово, значение, голосовой образец, слог, морфема, лексическая единица.

THE WORD AND ITS FEATURES IN THE TAJIK LANGUAGE

This article discusses important issues of the Tajik word as a lexical unit of the language. A word as a linguistic unit has its own characteristics, the most important of which are the expression of lexical meaning and the presence of a certain vocal pattern. The morpheme, which is a functional unit of language, is close to the word, but some features distinguish these two linguistic units. A word can have lexical and grammatical meanings and is divided into lexical and semantic groups.

KEYWORDS: word, meaning, voice pattern, syllable, morpheme, lexical unit.

Маълумот дар бораи муалиф: Норматова Муҳаҷӯ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Сурӯға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17.

Сведения об авторе: Норматова Мухайё – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: Normatova Muhayo – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЛУГАТХОИ ТАФСИРИИ ТАЪЛИМИИ ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОЧИК

**Эгамова С.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Лугатҳои тафсирии таълимӣ дар забони адабии тоҷик ҳамчун воситаи таълим барои азхудкунии ҳам забони модарӣ ва ҳам хориҷӣ бештар аз ним аср аст, ки истифода мешавад. Имрӯз лексикографияи тафсирии таълимӣ ҳусусияти хос дорад. Лугатҳои тафсирии таълимӣ бо мақсаду вазифаҳои худ аз дигар хели лугатҳои таълимӣ бо доираи проблемҳои назарӣ ва амалӣ, аслият ва ҳусусиятҳои мундариҷавӣ ва соҳтор фарқ мекунад. Ҳусусияти лугатҳои тафсирии таълимӣ, пеш аз ҳама дар самти дидактикий доштани онҳост. Маҳз, лугатҳои таълимӣ барои ташаккул ва такомули лексикаи фаъоли забон нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, дар феҳристи (лугати) тафсирии таълимии забони воҳидҳое, ки дар забони адабии муосир фаъоланд, пурра тавсиф шудаанд. Ин тафсилот, ба корбар имкон медиҳад, ки ғояро ба даст оварда, дар бораи шакл ва мазмуни воҳиди муайян, маълумот гираду фаъолона истифода барад. Фарқияти лугатҳои тафсирии таълимӣ аз лугатҳои истинодӣ дар он аст, ки дар ин хели лугатҳо додани маълумот дар бораи баъзе ҷанбаҳои вожаҳои тавсифшуда пешбинӣ шудааст.

Дар замони муосир муоширати одамон васеътар ва гуногунрангтар аст. Агар пештар ин соҳаро вазъи иҷтимоӣ муайян мекард, фаъолияти қасбӣ чун қоида, хеле танг гардида, акнун ҳама барои қонеъ гардондани талаботи истифодабаранд имконияти номаҳуд дорад, ҳам дар маълумот ва ҳам мубодила. Натиҷа ҳамин аст, ки ҳамзамонони мо дар раванди мубодилаи фикр аз ҷиҳати шакл, мазмун ва мақсад бо нутқҳои гуногун дучор меояд. Инҳо на танҳо матнҳои бадеии навъҳо ва жанрҳои гуногуни журналистика, балки, инчунин, мақолаҳои илмӣ, ҳуҷҷатҳои расмии тиҷоратӣ ва гайра мебошанд. Интернет, ҳамзамон, суханронии зиндаи шифоҳии замони моро бо тамоми гуногунии худ инъикос мекунад. Инсони муосир бо забонҳои зиёди хориҷӣ, ки ба ў ношинос аст, рӯ ба рӯ мешавад. Вожаҳо ва ибораҳо, нишонаҳо ва истилоҳоти маҳсус аз соҳаҳои гуногуни инсон дониши ў, номҳое, ки аз забони адабӣ берунанд, ҳамчунин қалимаҳои маъмул, ки дар маъноҳое истифода мешавад, ў намедонад. Фаҳмидани матнҳое, ки дар он вожаҳои маъмулӣ дар ҷунун маъноҳо истифода мешаванд, бе муроҷиат ба лугатҳои тафсирӣ имконнозӣ аст. Дар зиндагии муосир истинод ба нутқ ва қалимаю ибораҳои хориҷӣ ҳатмӣ ва зуд-зуд аст. Биёед баъзе изҳоротҳоро мисол гирем

Корбарии муосир аксар вакт ба маълумоти муфассал дар бораи забон ва воҳидҳо: пайдоиш ва ҳусусиятҳои фаъолияти қалима ё ибора дар забон, имконияти истифода дар шароити гуногуни муошират, робита бо қалимаҳои дигар, зарфияти қалимасозӣ ва гайра таваҷҷӯҳ дорад. Лугатҳои тафсирии таълимӣ ҳам зиёд ва ҳам гуногунанд. Лугатҳо метавонанд меъёрий (лугатҳои забони адабӣ) ва гайримеъёрий (тавсифӣ, муайян кардани истифодаи воқеӣ), қалон, миёна ва аз рӯйи ҳаҷм хурд (бисёрчила, дар ҷанд ҷилд ва якчила), лугатҳои маълумотнома ва таълимӣ, синхронӣ ва диахронӣ (таъриҳӣ), якзабонӣ ва гайримоно-интиқолшаванда) ва гайра бошанд. Ҳадафи асосии лугатҳои тафсирӣ – маълумотнома дар бораи воҳиди забонӣ дар маҷмӯъ ё дар бораи ҳосиятҳои алоҳидай он аст. Ҳар ҳосияти (сифати) воҳиди забонӣ дар лугат ҳамчун лексикаи алоҳидай таҳия шудааст. Истифодабарандагон одатан ба маълумоти гуногун ниёз доранд. Аз ин рӯ, ҳусусияти лугатҳои тафсирӣ ин аст, ки ҳусусияти бисёрпараметрии онҳо тавсифи воҳидҳои забонии ба таркиби лугат дохилшуда барои як қатор параметрҳо, пеш аз ҳама онҳое, ки ба шакли онҳо алоқаманданд, истифода дар нутқ мебошад. Ин гунаҳо одатан қалимаҳо, талаффуз ва

таъкид, тафсири маъно, ҷузъи нутқ ва хосиятҳои грамматикий, мувофиқати лексикӣ ва грамматикий бо калимаҳо дар нутқ, доираи мавҷудият, рангорангии услубӣ ва эмотсионалӣ, таърихӣ, муносибати ҳамзамонӣ, пайдоиш ва навиштанро дар бар мегиранд.

Дар лугатҳои тафсирий, на танҳо фаҳмондадиҳои таълимӣ, инчунин, мағҳуми зиёди таълимӣ мавҷуд аст, зоро лугати тафсирий бештар аз ҳама намудҳои дигари лугатҳо метавонад барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълим, аз қабили баланд бардоштани фаъолнокӣ, лексикаи гайрифаъоли одам, васеъ намудани ҷаҳонбинии ў ва амиқ кардани донишҳо, аз ҷумла забоншиносӣ, афзоиши шавқу ҳавас ба забон, пеш аз ҳама, ба сифати нутқи худ ва дигарон бештар диққат додан мусоидат мекунад. Имкони лугатҳои тафсириро одатан мураттибон хуб дарк мекунанд.

Лугатҳои таълими тафсирий дар амалияни таълими забон ва раванди омӯхтани малакаҳои истифода ва инкишоф додани нутқ заруранд.

Бартарии лугати тафсирий – маълумотнома, пеш аз ҳама дар густариш аст. Лугати тафсирии таълимӣ дар муқоиса бо лугатҳои дигар: шумораи калимаҳои дар лугат тавсифшуда - китоби маълумотномаи калимаҳо, ҳадди ақал, назар ба дигар лугатҳо як дараҷа қалонтар аст. Аз ин рӯ, бештар фарогирии васеи мавзуии лексикаи лугат ва мувофиқан пурратар инъикос намудани мағҳум ва шабакаи забон иборат аст. Лугати тафсирии таълимӣ ба корбар имкон медиҳад, ки гуногуни миқдор ва сифати воҳидҳои забон, робита ва муносибатҳои гуногуне, ки ин воҳидҳо бо ҳамдигар ба вучуд меоянд ва барои қонеъ гардондани талаботи амалий ҳам муҳим аст, муаррифӣ кунад.

Лугати тафсирии таълимӣ метавонад дигаргунихое, ки калимаҳо дар раванди амал дар забон дучор мешаванд, сабт намуда, шарҳ диҳад. Доностани чунин маълумот барои дар нутқ моҳирона истифода бурдани воҳидҳои забон муҳим мебошад.

Ҳамчунин, лугатҳои тафсирии таълими яқзабонӣ ҳангоми омӯхтани забони хориҷӣ ва тарҷумаи матнҳо аз як забон ба забони дигар аҳаммияти хосса пайдо мекунанд. Калимаҳои тарҷумашуда барои муқаррар кардани мувофиқати калимаҳо дар забонҳои гуногун, ба ибораи дигар, муқаррар кардани умумият, шабоҳат, баробарӣ муҳиманд. Ҳангоми муқаррар намудани чунин мукотиба дар лугатҳои тарҷумавӣ ҳам хориҷӣ-тоҷикӣ ва ҳам тоҷикӣ-хориҷӣ, ҳусусиятҳои фардии калимаҳои ба ҳам алоказаманд дар ҳар забон баробар карда мешаванд, зоро дар онҳо ба муқаррар намудани хислатҳои умумӣ диққат дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки лугатҳои «чопӣ», ки барои истифода хеле қулай низ мебошанд, мақсадҳои таълимӣ, бо як қатор сабабҳо корбарони мусирро қонеъ карда наметавонанд. Ин ҳусусан ба лугати тафсирий даҳл дорад, ки дар нусҳаи қоғазӣ торафт бештар ба назар мерасад, аз талаботи истифодабарандай мусир ақиб мондааст. Пеш аз ҳама, ба ин даҳл дорад таносуби лугат: ҳар як калима ё ифодаи нав, инчунин тағйироте, ки ба амал меоянд, бояд дар лугат зудтар сабт ва инъикос карда шавад. Чунин самаранокиро танҳо дар шакли электронии онлайн ба даст овардан мумкин аст

Лугатҳои тафсирии таълимӣ имкон медиҳанд, ки калимаро на танҳо дар маҷмуъ, балки аз рӯйи ҳар як параметрро алоҳида ва дақиқ муайян кунем. Иқтидори таълимӣ, ки дар лугати тафсирии таълимӣ мавҷуд аст, ҳамеша аз ҷониби мураттибон дарк карда мешавад, аммо дар аксари ҳолат он замина аст, зоро истифодаи лугати тафсирий бо мақсади таълиму тарбия таҳия мешавад.

Лугатҳои таълими забони адабии мусоиди тоҷикро вобаста ба вазифаҳои амалиашон ба гурӯҳҳои а) лугатҳои тафсирии таълимӣ; б) лугатҳои грамматикии таълимӣ; в) лугатҳои таълими қиёғаи овозии калимаҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Ба лугатҳои тафсирии таълимӣ лугатҳои муродифот, антонимҳо, истилоҳот ва калимаҳои қасбиву соҳавӣ доҳил мешаванд. Чунонки қайд гардид, дар чунин лугатҳо низ ҷун дар лугатҳои қалони тафсирии забон маъноҳои лугавии калимаҳо шарҳ дода мешаванд, вале аз ҷиҳатҳои маҳсуси маъноиашон, чунончи, аз рӯйи робитаҳои синонимию антонимӣ ва маъноҳои истилоҳи қасбиашон. То имрӯз ҳелҳои зайлӣ лугатҳои тафсирии таълими забони адабии мусоиди тоҷик тартиб дода шудаанд:

Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. -Душанбе, «Шарқи озод».-2013.-320 с.

«Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ» шомили беш аз 65 ҳазор вожа ва истилоҳот буда, бар асоси «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №458 тасдиқ шудааст, таҳия гардидааст. Фарҳанги имло он тағйиротеро, ки ба Қоидаҳои имлои соли 2011 ворид гардидаанд, фаро мегирад. Дар фарҳанг асосан аз меъёрҳои таърихӣ пайгирӣ мешавад ва пас аз пешгуфтор «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» замима гардидааст ва он барои истифодаи умум пешбинӣ шудааст..

А. Мамадназаров. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. - Душанбе: «ЭР-граф», 2015. - 1016 с.

Нашри навини Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ беш аз 100 ҳазор қалимаю ибора ва ибораҳои рехтаро дар бар гирифтааст, ки вожаҳои васеи забони англисии мусоир, аз ҷумла неологизмҳоро дар бар мегирад. Аз истилоҳот, маҳсусан ба истилоҳоти серистеъмоли сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангӣ аҳаммият дода шудааст. Иловатан, шумораи зиёди ибораҳои устувори нутқ, зарбулмасал ва мақол дар Фарҳанг гирдоварӣ шудаанд. Дар замима феҳристи алифбоии феълҳо, ки аз рӯйи қоидаи умумӣ тасриф намешаванд, аломатҳои китобат ва баъзе қоидаҳои имло дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, они навиштани ҳарфи калон ва кутоҳнависӣ дар забонҳои англисию тоҷикӣ ва дигар маълумотҳои судманд ҷой дода шудааст.

Фарҳанг барои донишҷӯёни макотиби олӣ, толибилмони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, устодон ва мутарҷимон, барои мутахассисоне, ки ба омӯзиши васеи забонҳои англисӣ ва amerikӣ сарукор доранд, барои хориҷиёне, ки забони тоҷикро меомӯзанд ва ҳамчунин барои ҳамаи хоҳишмандони омӯзиши забони англисӣ таълиф шудааст.

Луғати тафсирии стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (тоҷикӣ - русӣ - англисӣ). - Душанбе – 2011.-176 с.

Ба шарофати касби истиқлоли Тоҷикистон ва мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ тайи чанд соли охир як силсила луғатҳои ду забонаи русӣ-тоҷикӣ истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илмиву техникӣ таҳия ва чоп шуданд, ки барои ганӣ гардонидану аз костагӣ раҳо додани забони тоҷикӣ, бешубҳа, саҳми арзанда доранд.

Дар марҳилае, ки коргузориву дафтардорӣ ба тадриҷ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии қишвар ба забони тоҷикӣ сурат мегирад, тартибу таҳияи фарҳангҳои тафсирии истилоҳоту вожаҳои соҳавӣ хело муҳим аст. Зоро равшан соҳтани маънои ҳар як қалимаву истилоҳ, пеш аз ҳама, рушди тараққиёти ин ё он соҳаи илмро таъмин ва ба оммафаҳм шудани он мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, Р.Декарт беҳуда нагуфта буд, ки «маънои қалимаҳоро муайян намоед ва шумо башариятро аз нисфи иштибоҳот начот медиҳед». Имрӯз забони тоҷикӣ ба як силсила вожаномаҳои тафсирии соҳаҳои муҳталифи илму техника эҳтиёҷ дорад, то онҳо барои рушду тавсияи илмҳои гуногун ба забони тоҷикӣ мусоидат намоянд. Тарҷума ё баёни дақиқи мағҳуми қалима ё истилоҳи соҳави мутахассисон ва ё ҳаводорони он соҳаро аз бисёр иштибоҳоту каҷфаҳмихо раҳо мекунад. Имрӯз яке аз соҳаҳое, ки то ҳадде истилоҳоти он ба таври бояду шояд дар забони тоҷикӣ шакли воҳидии худро пайдо накардааст, истилоҳоти ҳисобгирии муҳосибӣ ба шумор меравад. Бо мақсади якхела соҳтани истилоҳоти муҳосибӣ ва амалӣ гардонидани қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябрини соли 2002 таҳти № 428 «Дар бораи Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ», аз 3 октябрини соли 2006 № 465 «Дар бораи ҷораҳои иловагӣ оид ба ҷорӣ намудани СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва аз 3 майи соли 2010 № 231 «Дар бораи ҷораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мо фарҳангии русӣ – англисӣ - тоҷикии тафсири истилоҳоти Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявиро (дар оянда «СБҲМ») пешкаши мутахассисони ин соҳаи илм ва ҳаводорони он менамоем.

Бояд ёдовар шуд, ки то ба имрӯз истилоҳоти муҳосибӣ ва молиявӣ дар китобҳои дарсӣ ва маводи илмиву таълимӣ тарҷума шудаанд, ки боиси тафоҳуми назару нодурустҳонии матлаб гардидааст. Масалан, дар тамоми китобҳои ба забони тоҷикӣ таълиф ё тарҷумашуда ибораи «бухгалтерский учет» ҳамчун «ҳисобдорӣ» тарҷума ва қабул шудааст, ки дар асл дуруст нест. Зоро мағҳуми «ҳисобдорӣ» - ҷараёни бурдани ҳисобу китоб, воситаи бақайдгирии амалиётҳои ҳочагӣ ва нигоҳ доштани ҳуҷҷатҳоро дар бар мегирад. Ин мағҳумро ба забони русӣ – «счетоводство» ва ба англисӣ – «bookkeeping» мегӯянд. Аз ин рӯ, ҳисобдориро ҳамчун як қисми амалии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ фаҳмидан дуруст

аст. Баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар забони русӣ муродифи истилоҳии он «счетоведение» ва дар англисӣ «accounting» мебошад, ҳамчун илм ва системаи иттилоотии идоракунӣ қабул шудааст.

Маъни калимаи олмонии «бухгалтер» - китобдор буда, истилоҳи «бухгалтерский учет» -ро агар «баҳисобгирии муҳосибӣ» қабул намоем, беҳтар ба назар мерасад.

Фарҳанги тафсире, ки мо тарҷума ва омода кардем, дар асоси «Стандартҳои байналмилалии ҳисботи молиявӣ» тартиб дода шудааст ва ин иқдоми нахустин буда, аз норасоиҳо холӣ нест. Ба ҳар ҳол, мо аминем, ки фарҳанги мазкур дониши мутахассисони соҳаро гани гардонид, барои ба талаботи байналмилалӣ мувофиқ гардонидани ҳисботи молиявии корхонаҳои ҷумҳурии Ҷумҳурии Ӯзбекистон кумак мерасонад. Беҳтар кардани сифати аҳбори молиявӣ обрӯйи давлатамонро дар арсаи байналмилалӣ боз ҳам баландтар мебардорад.

Ҳабибов С., Фақеров Ҳ.-, Ҷамшевов М. Луғати истилоҳоти иқтисодӣ (русӣ - тоҷикӣ).
Нашри 2-юм бо баъзе тағйиру иловагоҳо. - Душанбе: «Ирфон», 2010.-323 с.

Луғатномаи мазкур дар шакли нисбатан фасеху мукаммал омода гардида, зиёда аз 15 ҳазор калимаву ибора ва истилоҳоти умдатарину заруртарины соҳаи иқтисодро фаро гирифта, асосан ба шарҳу тавзехи муҳтасари иқтисоди бозорӣ, ки имрӯз ҳамчун омили басо муҳимму бунёдии таъмини истиқлоли комили миллии мо ба ҳисоб меравад, баҳшида шудааст.

Иқтисод ва боло бурдани сатҳи он муҳимтарин шарти пешрафти мамлакат ва беҳбуни зиндагии мардуми он мебошад. Барои он ки нақшу мақоми иқтисод дар роҳи баланд бардоштани ҳаёти мардум боз ҳам назаррас гардад, моро месазад, ки пеш аз ҳама нозуқӣ ва мушкилоти ин соҳа, яъне иқтисоди бозориро, ки ҳоло дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад, ҳамаҷониваву пайваста мавриди омӯзиш қарор бидиҳем. Ба омӯзиши илми иқтисод мактабиёну толибilmони зинаҳои гуногуни таҳсилот, роҳбарони корхонаю ташкилотҳо, соҳибкорон, мутахассисон ва умуман аҳли чомеа ҳамеша эҳтиёҷ доранд. Қобили зикр аст, ки то солҳои 90-уми қарни XX адабиёти иқтисодӣ асосан ба забони русӣ таълиф мегардид. Аз ин хотир, мураттибон қарор додаанд луғатномае таҳия намоянд, ки барои таълифи китобҳои иқтисодӣ ба забони давлатӣ-тоҷикӣ то як андоза заминai воқеӣ фароҳам оварад.

Дар мураттаб соҳтани луғатнома, ки кӯшиши муаллифон баҳри дар шакли комил гирд овардани истилоҳоти иқтисоди бозорӣ мебошад, аз луғатҳои гуногуни ба нашррасидаи русию тоҷикӣ, аз ҷумла «Луғати русӣ - тоҷикӣ» (зери таҳрири узви вобастаи АИ ҶТ М.С. Осимӣ. - М.: «Русский язык», 1985), «Вожаномаи муҳтасари бозаргонӣ» (муаллифон: С. Ҳабибов ва Ҷ. Исматуллоев, Душанбе, 1992), «Фарҳанги муҳтасари истилоҳоти коргузорӣ» (русӣ-тоҷикӣ), (таълифи С. Назарзода, зери назари академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Шақурӣ, Душанбе, «Симурғ», 1993), «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Холматова, С. Каримов. Душанбе, 2006) ва ғ. муҳимтар аз ҳама таҷрибаи дарозмуддати илмию омӯзгории мураттибон дар ин соҳа ва мақолаю адабиёти иқтисодӣ истифода шудааст.

Мураттибон бар онанд, ки иқтисод дар рӯзгори мо бо суръат тағйир меёбад ва рӯ ба инкишоф дорад. Аз ин рӯ, пӯшида нест, ки ибораю истилоҳоти нав вобаста ба тақозои ҳаёти иқтисодии кишвар пайдо мешаванд ва имкон дорад баъзе истилоҳоти тоҷикӣ, ки дар ин луғатнома омадаанд, шояд мақбули завқи зебописанди соҳибназарон наафтад, бинобар ба маслиҳату машварат ва дарҳосту пешниҳоди истифодабарандагон ниёzmanанд.

Луғати русӣ-тоҷикии нассочӣ. - Душанбе, «Ирфон» 2010 с. - 604 с.

Дар луғаги мазкур тарҷумаи русӣ ба тоҷикӣ беш аз 7000 калимаи ба истеҳсолоти нассочӣ даҳлдошта ҷамъ оварда шудааст. Мураттибон умединанд, ки таълифи нашри нахустин луғаги соҳавиро ҳамаи онҳое, ки бо ҷамъоварию коркарди ибтидоии нахҷо, ресандагию боғандагӣ, пардози газворҳою дӯҳти либос алоқае доранд, қадами нек мешуморанд.

Луғат барои донишҷуёни мутахассисони соҳа пешбинӣ шудааст, вале шиносоӣ бо он барои тарҷумонҳо, муҳаррирон ва умуман, доираи васеи хонандагон, аз аҳамият холӣ нест.

«Фарҳанги муҳтасари энциклопедии тоҷикӣ-русию кори иҷтимоӣ». -Душанбе – 2009.
Дар фарҳанги муҳтасари энциклопедии мазкур мағҳумҳо ва истилоҳоти нисбатан маъмули таҳассусии кори иҷтимоӣ шарҳ дода шудаанд. Мавод барои истифода ба донишҷӯён,

аспирантон ва мутахассисони соҳаи кори иҷтимоӣ бо мақсади тайёр намудани мутахассисони касбӣ, ҳамчунин барои истифода ба кормандони соҳаи иҷтимоӣ ва доираи васеи хонандагон пешниҳод шудааст.

Пайдоиш ва инкишофи кори иҷтимоӣ дар Тоҷикистон дорои ҳусусияти хоси худ буда, айни замон ҳамчун фаъолияти амалӣ-таҷрибавӣ вуҷуд дорад, аммо ҳамчун фанни таълимӣ ва соҳаи донишҳои илмӣ акнун роҳи худро пайдо намуда, қадамҳои аввалро мегузорад. Ҳар як илм аз дигар илмҳо бо заминаҳои истилоҳӣ - категориявии хоси худ тағовут дорад, ки аз рӯйи қоида дар натиҷаи таҳлили донишҳои гирдовардашуда дар соҳаи муайян ва омӯзиши қонуниятҳо ва алоқаҳои нисбатан муҳим, таъсири мутақобилаи объектҳо ва ҷамъбастании таҷрибаи амалӣ ба даст оварда шудааст.

Имрӯз дар ҷомеаи пасошуравӣ мағҳум ва категорияҳои кори иҷтимоӣ дар ҳоли ташаккулёбист ва он барои дар сатҳи муайян инъикос гардидан бахшҳои алоҳидаи зуҳуроти иҷтимоӣ ва рушду тағйироти ин раванд мусоидат менамоянд. Бо ин василаи донишҳои мо дар бораи ин зуҳуроти иҷтимоӣ васеъ ва амиқтар мегарданд.

Ба ин нигоҳ накарда, инкишофи кори иҷтимоӣ дар ҳар як давлат ҳусусияти хоси худро дорад. Махӯз бо ин сабаб таҳия ва нашри фарҳанги муҳтасари энсиклопедии «Кори иҷтимоӣ» дар Тоҷикистон барои мувоғиқ гардонидани донишҳои мавҷудаи байналхалқии кори иҷтимоӣ бо муҳити миллии ин соҳаи инкишоффёбанда қадами ҷиддӣ ва саривақтӣ аст.

Истилоҳот ва мағҳумҳои, ки дар ин фарҳанги энсиклопедӣ оварда шудаанд, асосҳои назариявӣ ва технологияи кори иҷтимоиро фаро мегиранд. Маводи мазкур қӯшиши аввалин дар роҳи тавсифу шарҳи мағумҳои кори иҷтимоӣ бо назардошти низоми концептуалии донишҳои инкишоффёбанда мебошад, ки мунтазам такмил ҳоҳад ёфт.

Кулли мақолаҳо ба таври нисбатан муфассал мазмуни мағҳумҳоро кушода, равишҳои назариявӣ, концепсияҳои зуҳуроти муайян, инчунин роҳҳои инкишофи онҳоро нишон медиҳанд.

Ин мавод ҳамчун воситаи методии насли нав ба ҳисоб меравад, ки соҳтор ва низом, ҷамъбасти микдори зиёди концепсияҳо ва назарияҳо, принсипҳо ва қонуниятҳо, амсилаҳо ва технологияи кори иҷтимоиро тавсиф менамояд.

Фарҳанг дар асоси алифбои тоҷикӣ таҳия шудааст. Ҳар як мақола бо забонҳо тоҷикӣ ва русӣ пешниҳод мегардад, ки дар навбати худ ба хонанда имконият медиҳад моҳияти истилоҳотро пурра дарк намояд. Дар охири ҳар як мақола рӯйхати адабиёт бо забони аслӣ оварда шудааст.

Аз ҷониб баромадани чунин мавод саривақтӣ буда, ба талаботи ихтисоси инкишоффёбандаи корманди иҷтимоӣ ва самтҳои муосири таҳаввулёбандай кори иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ҷавобгӯ аст.

Аз таҳлилу баррасии лугатҳои тағсирии таълимии забони муосири тоҷикӣ ба чунин ҳулоса омадан метавон, ки ин хели лугатҳо барои аз худ намудани таркиби лугавии забони тоҷикӣ, корбурди воҳидҳои лугавӣ мусоидат намуда барои истифода мувоғиқ ва мусоид мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Бобомуродов Ш., Муъминов А. Лугати муҳтасари қалимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Муъминов. – Душанбе: Маориф, 1983.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016.
3. Кабиров Ш. Лугати омонимҳои забони тоҷикӣ / Ш. Кабиров. – Душанбе: Маориф, 1992.
4. Калонтаров Я. Лугати имлои забони адабии тоҷик. – Зери таҳрири Н.А.Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974.
5. Капранов В.А., Николаев И.Л., Халилов А. Лугати муҳтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-руссии синонимҳо / В.А. Капранов, И.Л. Николаев, А. Халилов. – Душанбе: Маориф, 1985.
6. Мамадназаров А. Мамадназаров В. “Фарҳанги донишгоҳии англисӣ -тоҷикӣ”нашри такмил шудаи дуюм / А. Мамадназаров, В. Мамадназаров. - Душанбе – 2009.
7. Маниёзов А., Мирзоев А. Лугати имло / А. Маниёзов, А. Мирзоев. – Душанбе: Маориф, 1991.
8. Мацидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик». Ҷ I.Лугатшиносӣ / Ҳ. Мацидов. – Душанбе: Деваштич, 2007.
9. Муҳаммадиев М. Лугати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993.
10. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. -Душанбе, «Шарқи озод», 2013.

Макола ба баррасии лугатҳои таълимии тафсирии забони муосири тоҷик баҳшида шудааст. Дар забоншиносии муосири тоҷик лугатҳои таълимии тафсирӣ зиёд таҳия шуда бошанд ҳам, аммо ҷанбаҳои дидактикаи онҳо кам баррасӣ шудааст. Муаллиф кӯшидааст дар мақола лугатҳои таълимии тафсирии марбут ба забони тоҷикро таҳқиқ намояд. Муаллиф таҳқиқоти худро дар асоси 6 лугати таълимии тафсирии мавҷудаи забони муосири тоҷик анҷом додааст. Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки ин хели лугатҳо барои аз ҳуд намудани таркиби лугавии забони тоҷикӣ, корбурди воҳидҳои лугавӣ мусоидат намуда барои истифода мувофиқ ва мусоид мебошанд.

КАЛИДВОЖАҲО: лугатҳои таълимии тафсирӣ, шарҳ, тафсир, омӯзиш, вожа, истилоҳот, забони муосири тоҷик.

ТОЛКОВЫЕ УЧЕБНЫЕ СЛОВАРИ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена обзору толковых учебных словарей современного таджикского языка. В современном таджикском языкоznании, хотя и разработано множество толковых учебных словарей, их дидактические аспекты редко обсуждаются. В статье автор попытался исследовать толковые учебные словари, относящиеся к таджикскому языку. Автор провел свое исследование на основе 6 существующих толковых учебных словарей современного таджикского языка. Автор пришел к выводу, что данные типы словарей подходят и благоприятны для изучения таджикской лексики, способствуя использованию лексических единиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: учебные толковые словари, объяснение, толкование, изучение, лексика, термины, современный таджикский язык.

EXPLANATORY EDUCATIONAL DICTIONARIES OF THE MODERN TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the review of explanatory educational dictionaries of the modern Tajik language. In modern Tajik linguistics, although many explanatory educational dictionaries have been developed, their didactic aspects are rarely discussed. In the article, the author tried to explore explanatory educational dictionaries related to the Tajik language. The author conducted his research on the basis of 6 explanatory educational dictionaries of the modern Tajik language. The author came to the conclusion that these types of dictionaries are suitable and favorable for the study of Tajik vocabulary, contributing to the use of lexical units.

KEYWORDS: educational explanatory dictionaries, explanation, interpretation, study, vocabulary, terms, modern Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эгамова Судоба Аскаровна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 985990912.

Сведения об авторе: Эгамова Судоба Аскаровна – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 985990912.

Information about the author: Egamova Sudoba Askarovna - Tajik National University, 2nd year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 985990912.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДӢ ДАР АШ҃ОРИ САЙИДО

**Мансурова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Калимасозӣ ҳодисаи басо мураккаби забоншиносӣ буда, муайян намудани усул ва қашф кардани қонунҳои вай ба таҳлили дурусти шарҳи илмии таркиби калима ёрӣ мерасонад. Яке аз навъҳои маъмули калимасозии забон, калимасозии пасвандӣ мебошад. Пасвандҳо ҳиссаҳои ёрирасони калимасоз, ки дорои маънои грамматикӣ буда, ба аввал, мобайн ва ё охири решаваст шуда, маънову соҳти онҳоро тағиیر медиҳанд. Пасвандҳо пеш аз решаву асос оянд, пешванд, (пешванд; ҳам-дил, бо-шукуҳ, бе-магз, дар-омад, фурӯвардан), дар мобайн миёнванд (интерфикс: гуфт-у-гӯ, гир-у-дор, дав-о-дав) ва дар охир пайваст гарданд, пасванд (суффикс: амон-ӣ, шавқ-манд, чӯб-ин, гул-истон) ном доранд. Пасвандҳо вобаста ба ҳусусияти маъносозӣ калимасоз (ҳам-фирӯз, бо-шараф, ҳалво-гар, сабз-иҷӯз, хирадманд) ва шаклсоз (би-гуфт, ме-гуфт, корд-ча, қаду-ча, чӯб-ак) шуда, баъзе пасвандҳо ҳам маънои лугавӣ ва ҳам маънои грамматикии решаро тағиир медиҳанд. Масалан: сӯз-он, даҳ-а, но-дон, сиёҳ-ӣ. Дар мавриди муайян намудани вазифаи маъносозиву шаклсозии пасвандҳо ба ҳусусияти маънои онҳо дар доҳили решава ё асос диққат бояд дод,

зоро як зумра пасвандҳо шаклсоз бошанд ҳам (хоҳар-ча, одам-ча, кабуд-ча), хосияти калимасозӣ низ доранд (бози-ча, ало-ча, қалам-ча). Дар мақола саъӣ кардем, ки дар хусуси пасвандҳои исмсоз ва сифатсози ашъори Сайидо Насафӣ таҳиқ кунем. Агар аз ин дидгоҳ ба собиқаи таҳқиқи мавзуъ назар афканем, маълум мешавад, ки дар забоншиносии тоҷик корҳои зиёде дар бораи дигар паҳлӯҳои забонии ашъори Сайидо шудаанд, аммо мавзуи мавриди назари мо ба таври комил ба доираи баҳси забоншиносӣ қашида нашудааст, ки ин чиз мубранияти мавзуи таҳқиқро мушахҳас мекунад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ барои соҳтани исмҳои маънӣ ин пасвандҳо истифода мешаванд: -ӣ (-гӣ), -иш, -о, -гонӣ, -гарӣ, -ор. Ин пасвандҳо дар забони адабиёти классикӣ низ истифода мешуданд, ки дар забони форсии нав идома аз забони форсии миёна ҳастанд. Пасванди калимасози -ӣ (-гӣ) яке аз пасвандҳои сермаҳсултарин маҳсуб ёфта, вазифаҳои гуногунро адо мекунад. Ин пасванд дар забони адабиёти классикӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Азбаски морфемаи -ӣ (-гӣ) сермаънову сервазифа мебошад, онро омоморфема мегӯянд. Вожаи омоморфема аз калимаи юнони ҳомос - якхела ва морфе шакл гирифта шуда, маънои ҳамшаклро дорад. Бинобар ин, морфемаи -ӣ (-гӣ) ҳам бо сабаби он ки дар калимасозии якчанд ҳиссаи нутқ иштирок мекунад, омоморфема ҳисобида мешавад. Пасванде, ки дар назми шоир бисёр ба кор рафтааст, пасванди -иш мебошад. Пасванди -иш дар калимасозии исм ба таври васеъ иштирок намуда, мавқеи вижаero қасб менамояд. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дар мавриди ин пасванд чунин гуфта шудааст: «Суффикси -иш серистеъмол, vale каммаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: **хониш, хориш, маркиш, ситоиш, сабзиш, сӯзиш...** Дар исмҳое, ки суффикси -иш соҳтааст давомнокии амал низ ифода мейбад» [1, с.116]. Аз ашъори шоир чунин калимаҳоеро пайдо намудем, ки ба воситаи ин пасванди исмсози -иш соҳта шудаанд. Масалан: **кӯшиш, парвариш, осоиш.**

Бо вожаи қӯшиш:

Мурод аз осмон дархӯрди **кӯшиш** мешавад ҳосил,
Диҳад хуршеду маҳ миқдори равзан равшаноиро (В, 82).

Калимаи **кӯшиш** исми маънӣ буда, маънои ҷаҳд, саъӣ, гайрат ва гайраро дорад ва дар ашъори шоир зиёда аз 8 бор такрор шудааст. Яке аз исмҳои маънии дигар, ки ба воситаи пасванди -иш соҳта шудааст, калимаи **парвариш** мебошад, ки маънояш тарбият, нигоҳубин мебошад:

Наметавон ба каф овард вакти хуш бо ҷаҳд,
Ба заҳр **парваришам** дода доям дар маҳд (В, 407).

Калимаи **парвариш** ҳамагӣ як бор дар ашъори шоир истифода шудааст. Исми маънии дигар, ки ба воситаи пасванди -иш соҳа шудааст, вожаи **осоиш** мебошад, ки маънои осудагӣ, оромӣ; роҳат, истироҳат ва гайраро дорад:

Чун ҳубоб **осоише** дорам зи асбоби ҷаҳон,
Хона моломол аз боду ҳаво бошад маро (В, 62).

Дигар аз пасвандҳо, ки дар забони адабии тоҷикӣ дар калимасозии исмҳои маънӣ зиёд ба кор меравад, ин пасванди -ӣ мебошад. Пасванди калимасози -ӣ (-гӣ) яке аз пасвандҳои сермаҳсултарин маҳсуб ёфта, вазифаҳои гуногунро адо мекунад. Ин пасванд дар забони адабиёти классикӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Дар ашъори Сайидо низ ба воситаи ин пасванд исмҳои маънии зиёде соҳта шудааст. Чунончи: **некӯй, дӯстӣ, душманий, тундӣ, ростӣ.**

Бо вожаи некӯй:

Сунбул аз ошуфтагони ҳалқаи гесӯи туст,
Лола аз хуниндилони чехраи **некӯи** туст (В, 412).

Дар ашъори шоир хамагӣ як бор аз калимаи некӯй истифода шудааст. Яке аз калимаҳои дигар, ки ба воситаи пасваниди исми маънисози -ӣ омадааст, калимаи **дӯстӣ** мебошад:

Мижгони чашми шухи ту бар ҷони Сайидо
Аз рӯйи лутф **дӯстии** нештар қунад (В, 201).

Маълум гардид, ки шоир зиёда аз 11 бор ин калимаро истифода кардааст. Бо калимаи **душманиӣ**, ки он низ исми маънист, шоир шеърҳои зиёде иншо кардааст, ки мо факат як байтро мисол меорем:

Душманиӣ бо саркашон кардан сари худ ҳӯрдан аст,
Зердасти шуъла созад саркашӣ ҳошокро (В, 28).

Бо калимаи тундӣ:

Тундӣ макун, ки ҷарми ту бисёр дидаам,
Чун таҳтапуст дар таҳи пойи қаландарон (В, 385).

Бо калимаи ростӣ:

Ростиро набувад ҳеч заволе ба ҷаҳон,
Сарв агар ҳушк шавад, боз асо мегардад (В, 169).

Аз тафаҳхуси девони шоир маълум шуд, ки ў вожаи **rostiro** В бор истифода кардааст. Калимаи **пириро**, ки маънои солӯҳрдагӣ ва афсурдагиро дорад, шоир истифода кардааст:

Мешавад ҳангоми **пирӣ** мӯй чун анбар сафед,
Ин биёбон мешавад з-ин барф сар то сар сафед (В, 199).

Бояд гӯем, ки шоир вожаи **пириро** зиёд истифода кардааст. Дигар аз пасвандҳое, ки дар ашъори Сайидо дар калимасозӣ ба кор рафтааст, пасванди **-ор** мебошад. Пасванди **-ор** бо асоси замони гузаштаи феъл омада, исми маънӣ месозад, ки амалу ҳолат, натиҷаи амал ва ё ба амале дучор шуданро ифода менамояд. Дар забоншиносии суннатӣ донишмандони форсу тоҷик “**-ор**”-ро лафзе донистаанд, ки «баъди сигаи мутлақ (асоси замони гузаштаи феъл) дароранд ва масдари таркибӣ созад, чун «гуфтор», «рафтор»». Ин пасванд дар сарчашмаҳои илмӣ камистеъмом қаламдод шудааст. Забоншиносон ин пасвандро дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (нашри академӣ) бо ин унсури калимасоз В калима дарҷ шудааст. Чунончи: **рафтор**, **гуфтор**, **куштор**, **сӯхтор**, **гирифткор** (1, 116). Пасванди калимасози **-ор** аз пасванди исми феълии форсии миёнаи **-tar**, **-tār** сарчашма мегирад. Дар ашъори шоир ба воситаи пасванди **-ор** чунин исмҳои маънӣ соҳта шудааст: **гуфтор**, **рафтор**, **кирдор**, **гирифткор**.

Бо калимаи гуфтор:

Аз ёр шиква кардааму дорам инфаъол,
Хат бар замин зи шухии **гуфтор** мекашам (В, 211).

Бо калимаи рафтор:

Рафтори ту гирифта сари роҳи кабкро,
Тамкини ту шикаста сари қӯҳсорҳо (В, 46).

Бо калимаи кирдор:

Фалак девори пастамро кучо аз пой биншонад?
Аз ин **кирдор** худро то киёмат ранча гардонад (В, 432).

Бо вожай гирифтор:

Сияхчашме, гуландоме, назар ошиқхаридоре,
Саропо нози матлубе, ба хусни худ **гирифтore** (В, 438).

Маълум шуд, ки пасвандҳои исми маънисози **-иш**, **-ӣ**, **-ор** ва ғайра дар ашъори Сайидо зиёд истифода гардида, таркиби лугавии забони шоирро бою пургановат гардонидаанд. Гузашта аз ин, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ пасвандҳои **-истон**, **-зор**, **-сор**, **-гоҳ**, гаҳ барои соҳтани исмҳои макон ба кор мераванд. Бархе аз ин пасвандҳо ба забони форсии нав аз забони форсии миёна гузаштаанд. Забоншинос Д. Саймиддинов пасванданҳои **-stān/-estān**, **-zār**, **-sār**-ро пасвандҳои форсии миёна медонад, ки исми макон месоҳтанд [6, с. 125].

Пасванди калимасози **-истон** яке аз морфемаҳои сермаҳсули забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Ин пасванд дар асарҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҳамчун пасванди исмсоз зикр гардидааст. Пасванди **-истон** бо исмҳои гуногуни модӣ омада, макон ва фаровонии шаъиро (предметро) ифода мекунад. Морфемаи мазкур дорои се қарина (вариант) мебошад: **-истон**, **-стон**, **-сон**. Тарзи истифодаи ин олломорф чунин аст: агар асоси калима бо овози ҳамсадо тамом шуда бошад, пасванди **-истон** (гулистон, регистон) ва агар бо овози садонок тамом шавад, пасванди **-стон** қабул мекунад: **бӯстон**. Дар назм бо тақозои вазн дар шакли **-ситон** омадани ин пасванд низ мушоҳида мешавад. Пасванди **-истон**, асосан, исми ифодакунандаи маънии макон ва фаровонӣ месозад. Бо ин пасванд дар ашъори Сайидо калимаҳои зиёди ифодакунандаи исми макон соҳта шудааст. Ин пасванд бо исм омада, фаровонӣ ва маконро ифода мекунад. Дар ашъори Сайидо бо ин пасванд чунин исмҳои макон соҳта шудааст: **гулистон**, **бӯстон**, **найистон**, **шабистон**, **сунбулистон**, **шакаристон**.

Вожай **гулистон** аз решай гул ва пасваниди маконсози **-истон** соҳта шудааст, ки маънои ҷои махсуси рӯидан ва парвариш ёфтани гулҳо; боғчай гул, гулбог; гулзор ва ғайраро дорад:

Андалебон дар **гулистон** бонги реҳлат мезананд,
Гунчаҳо имruz даете дар гиребон бурдаанд (В, 153).

Пасванди **-истон** бештар барои ифода кардани фаровонии чизе ба кор рафтааст, ки вожаҳои боғистон ва нахлистон аз ҳамин қабиланд. Дар ашъори Сайидо, ҳамчунин, барои ифодаи фаровонии гул калимаи бо пасванди **-истон** калимаи **гулистон** соҳта шудааст. Калимаи **гулистон** дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ бештар ҳамчун исми хос дар соҳтани исмҳои макон ба кор меравад:

Бе рухат гул ба **гулистон** сари бетан бошад,
Гунча бар шохи ҳаво санги фалоҳан бошад (В, 204).

Бӯстон:

Мекунад озодамардонро тиҳидастӣ асир,
Сарв аз беҳосилӣ дар **бӯстон** танҳо фитод (В, 205).

Найистон:

Ай барқ по манех ба **найистони** хонаам,
Осудагӣ надидаам аз пешаам ҳанӯз (В, 217).

Бо калимаи шабистон:

Қади хангома чун шамъе, рухи парвонамахтобе,
Ки дар боги Ирам базме, биҳиштойин **шабистоне** (В, 334).

Сунбулистан:

Барқ дар дунбол дорад оҳи ман, ай боғбон,
Сунбулистони маро дар бехи сунбул оташ аст (В, 103).

Шакаристон:

Фаввораи шакар шуда минқори тӯтиён,
Шаккарфуруши ман, **шакаристони** кистӣ? (В, 354).

Дигар аз пасвандхое, ки дар ашъори Сайидо исми макон сохтааст, ин пасванди **-зор** мебошад. Пасванди калимасози **-зор** дар сарчашмаҳои илмӣ ҳамчун пасванди исмсоз дарҷ гаштааст. Ин пасванд таърихан аз забони форсии миёна, ки шакли **-zār** дошт, сарчашма мегирад. Дар адабиёти классикӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди **-зор** яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба ҳисоб меравад. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ду вазифаи калимасозии пасванди **-зор** қайд шудааст: якум ба воситай ин суффикс аз исмҳои ифодакунандай растаниву наботот исмҳое сохта мешаванд, ки макон ва фаровонии асоси калимаро мефаҳмонанд: тутзор, токзор, себзор, нокзор, ниҳолзор, найзор ва дуюм бо ёрии суффикси **-зор** аз исмҳои ифодакунандай ашёи шумурданашаванда ва шумурданашон аз имкон дур исмҳое месозанд, ки макон ва фаровонии асоси худро далолат мекунанд. Дар газалиёти шоир бо ин пасванд чунин калимаҳои нав сохта шудааст: **лолазор, гулзор**.

Лолазор:

Нашуд зи симбарон ҳосилам ба ҷуз ҳасрат,
Ба гайри дод набурдам зи **лолазор** охир (В, 210).

Гулзор:

Ёди он шабҳо, ки дар бар **гулузоре** доштам,
Дар дил аз мижгони шухаш хор-хоре доштам (В, 231).

Калимаи **гулзор** аз ду ҷузъ – **гул** ва пасванди **-зор** таркиб ёфтааст. Вожаи гул чунин маъно дорои ду маъно аст: 1. «гиёҳест аз тираи гандумиён, ки алафӣ ва поё аст ва дорои соқаи уфуқӣ ва гиреҳдоре аст...»; 2. «сабза, чаман» (Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ). Ин вожа бо гирифтан пасванди **-зор** маънои фаровонии сабзаро ифода кардааст.

Пасванди дигар, ки дар ашъори Сайидо ба воситай он исмҳои макони зиёде сохта шудааст, пасванди **-гоҳ** мебошад. Пасванди **-гоҳ** дар адабиёти гузашта ҳамчун калимаи мустақилмаъно маънидод шудааст. Аз ҷумла, дар лугати мӯътабари «Фиёс-ул-лугот» мебошад, ки дар он морфемаи **-гоҳ** ба маънини таҳти подшоҳӣ, таҳту ҷой, хайма ва ба маънини дови қимор зикр ёфтааст. Чи тавре ки мебинам, морфемаи **-гоҳ** дар адабиёти пешин ба маъноҳои лугавӣ мавриди истифода қарор доштааст. Аммо дар ҷараёни инкишофи таърихии забон ба гурӯҳи морфемаҳо дохил шуда, ҳоло дар таркиби калима ҳамчун пасванди ифодакунандай макон истифода мешавад. Бинобар ин, метавон гуфт, ки имрӯз пасванди **-гоҳ** ҳамчун пасванди исми маконсоз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мустаъмал буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исмҳои ифодакунандай макону ҷой месозад. Рустамов Ш. дар мавриди калимаи мустақилмаъно будани пасванди **-гоҳ** чунин менависад: «Гоҳ аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикии худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст». Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» исми маконсоз будани морфемаи **-гоҳ** зикр шуда, дар ин қолаб калимаҳои бозоргоҳ, гулӯгоҳ, бандаргоҳ, камаргоҳ, лангаргоҳ,

лашкаргох, нахчиргох, сайдгох, урдugoх мисол оварда шудааст. Дар ашъори шоир бо ин пасванд калимаи тихигох сохта шудаанд:

Гар хӯрад аз дasti ту сад захм бар паҳлӯву пушт,
Бех, ки пур созӣ **тиҳигоҳи** худ аз бирёни ў (В, 167).

Аз пасвандҳои дигар, ки дар ашъори шоир омадааст, **-кор** мебошад ва ба ин пасванд калимаҳои зиёде сохта шудааст, амсоли **руҳкор**, **шармкор**, **хоккор**, **, қӯҳкор ва ғайра**.

Ба калимаи **руҳкор**:

Қаҳрабо худро нихон созад ба зери барги коҳ,
Гар бигирад парда аз **руҳкор** ранги зарди мо (В, 187).

Шармкор:

Бувад кори ту, ё Раб, дар ду олам парда пӯшидан,
Макун маҳҷуб он ҷову магардон **шармкор** ин ҷо (В, 50).

Хоккор:

Бар замини **хоккорон** то қадам овардай,
Нақдни поят мезанад гул бар сари афтодаҳо (В, 55).

Қӯҳкор:

Кӯҳкан аз ёди Ширин монд сар дар **қӯҳкор**,
Фикри Лайлӣ дар биёбон кард Мачнунро ғубор (В, 422)

Дар ашъори шоир ба воситаи пасвандҳои **-ӣ**, **-иш**, **-ор**, **-истон**, **-зор** ва **-гоҳ** калимаҳои зиёде сохта шудааст. Пасвандҳои **-ӣ**, **иш**, **-ор** дар асар бештар исмҳои маънӣ сохтаанд. Пасвандҳои **-истон**, **-зор** ва **-гоҳ** бошанд, асосан, исмҳои макон сохтаанд. Бо пасвандҳои сифатсоз сохтани калимаҳо низ дар забони адабии тоҷик маъмул аст. Аз таҳқиқи пасвандҳои сифатсози ашъори Сайидо маълум шуд, ки ў бештар пасвандҳои сифатсози **-вор**, **-манд**, **-кор** ва ғайраро истифода кардааст, ки мо онҳо ба мисолҳо оварда шарху тавзех медиҳем.

Пасванди -вор. Ин пасванд дар калимасозии сифат ва зарф истифода мешавад. Ба қадом маънӣ кор бурда шудани он дар матн равшан ифода мегардад. Пасванди **-вор** аз исм сифати монандӣ, сифати нисбӣ ва зарф месозад. Дар аксарияти сарчашмаҳо ҳамчун пасванди сифатсоз ва зарфсоз зикр ёфтааст. Дар ғазалиёти Сайидо пасванди **-вор** дар калимасозӣ фаъол аст. Аз рӯйи маводи гирдовардаи мо маълум шуд, ки пасванди **-вор** дар калимасозии исму сифат ба кор рафтааст: якум пасванди **-вор** нахуст дар калимасозии исм ба кор рафтааст. Дар ин қолаб калимаҳои **умедвор**, **сазовор** истифода гардидааст. Дар ин вазифа ба вазифаи ҷузъи маънодор исмҳои маънӣ ба кор бурда шудааст.

Умедвор:

Гирди сари ту гардам баҳри **умедворӣ**,
Шуд муддате, ки ҳастам ҷӯёи кокули ту (В, 327).

Сазовор:

Андеша аз хисоби қиёмат чаро кунам,
Бар ман ҳар он чӣ ҳаёт, **сазовор** мекунам! (В, 286).

Пасванди **-вор** дар сифатсозӣ серистеъмол буда, асосан, сифати монандӣ месозад. Ин пасванд бо хиссаҳои гуногуни нутқ омада, сифатҳое месозад, ки хислату рафтори шахс ва

аломати ашёро мефаҳмонанд. Дар ғазалиёти шоир дар ин қолаб калимаҳои **сипандвор**, **ғунчавор**, **девонавор** сохта шудааст:

Ба калимаи **сипандвор**:

Шабе, ки аз дилам оҳи шарапфишон бархост,
Сипандвор ба таъзимаш осмон бархост (В, 97).

Ғунчавор:

Ғунчавор афканд дар андешаи дуру дароз,
Ҷӯши савдояш сарамро боз вайрон карду рафт (В, 119).

Девонавор:

Он паририӯ, Сайидо, то аз чаман ғоиб шуда-ст,
Бӯйи гул **девонавор** аз кӯчабоғам рафтааст (В, 107).

Дар байтҳои боло шоир аз исмҳои **испанд**, **ғунча ва девона** сифатҳои **сипандвор**, **ғунчавор** ва **девонавор** сохтааст. Ин калимаҳо ба ҳамин шакл дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба ҳамин маъноҳо мустаъмал мебошанд. Дар байти дигар шоир аз исми ҷомеъи мардон ва пасванди **-вор** сифати мардонаворро сохтааст:

Об созад оташи ман заҳраи парвонаро,
Шамъро **мардонавор** аз анҷуман берун кунам (В, 252).

Шоир дар ин қолаб аз калимаи меҳроб сифати **меҳробвор** сохтааст:

Аз тараддуд по ба доман мекашам **меҳробвор**,
Панҷа дар панҷаи аҳли таваккул мезанам (В, 267).

Баъзе аз калимаҳо, ки шоир дар ғазалиёташ сохтааст, ба назари мо, сохтаи худи ўст. Калимаи **хушгувор** аз ҷумлаи чунин вожаҳост.

Бе дарди сар нишот мүяссар намешавад,
Дар согари замона майи **хушгувор** ку? (В, 328).

Дар байти зер низ калимаи **аъҷубвор** низ таровиши зехни худи шоир аст:

Аъҷубвор дар таҳи сандуқ ҷо шавӣ,
Айёри косапушт туро аз мусоҳибон (В, 381).

Шоир аз исмҳои моддӣ низ ба воситаи илова намудани пасванди **-вор** сифатҳои наъ сохтааст. Маслан, калимаи **суроҳивор** низ, ки дар байти зер омадааст, ба назари мо, сохтаи худи шоир аст:

Шаб, ки аз паймона май мерехтам аз баҳри зист,
Бе лаби лаълат **суроҳивор** ҷашмам хун гирист (В, 411).

Баъзан мешавад, ки шоир аз исмҳои хос ва моддӣ низ сифат месозад. Маслан, дар байтҳои зер исми хос – **Яъқуб** ва пасванид –**вор** сифтаи **яъҷубвор** сохтааст:

Дар фироқи Юсуфи гулпераҳан **Яъқубвор**,
«Хушдилам, гар дидай ман шуд сафед аз интизор (В, 429).

Яке аз пасвандҳои сифатсози дигар, ки дар адабиёти классики мо истифодаи вассеъ дорад, пасванди **-манд** ба шумор меравад. Пасванди **-манд** дар забони форсии миёна *mand* ва *omand*-ро дошта, муносибати сифатро ба шахс мефаҳмонд. Пасванди **-манд** дар калимасозӣ сермаҳсул буда, аз исмҳои маънӣ сифатҳои аслие месозад, ки ба аломат, хислат ва хосият доро будани ашёро ифода мекунад [1, с.141-142]. Дар ғазалиёти Сайидо дар ин қолаб калимаҳои **дардманд**, **ҳочатманд** ва **ниёзманд**, **баҳраманд** сохта шудааст:

Зи бетобӣ гурезон аст ҷони **дардманди мо**,
Нишинад чорзону бар сари оташ сипанди мо (В, 15).

Калимаи **дардманд** аз исми маънии **дард** ва пасванди **-манд** сохта шудааст. Дардманд дар фаҳангҳо ба ду маънӣ тафсир шудааст: 1. Бемор, касал, ранчур; 2. Аламнок, пурдард, гамзада, гирифтори ғам. Дар байти зер дардманд ба маънии «гамзада, гирифтори ғам» омадааст. Калимаи **ҳунарманд** низ аз исми ҳунар ва пасванди **-манд** сохта шудааст:

Ба гайри меҳнату ғам нест қисмати **Фарҳод**,
Ҳамеша хуни чигар рӯзии **ҳунарманд** аст (В, 91).

Аз таҳлилу баррасии калимасозии пасвандии исм ва сифат дар ашъори Сайидо маълум шуд, ки шоир ба воситаи пасвандҳо калимаҳои зиёдеро сохтааст, ки то имрӯз бештари онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ истифода мешаванд. Аз таҳқиқ дар ин мавзӯъ равshan шуд, ки шоир бо мақсади дақиқ ифода намудан матлаб тамоми роҳу усуљҳои калимасозӣ ва воситаҳои калимасозро моҳирона истифода карда, калимаҳои нав оғаридааст. Қайд кардан бомаврид аст, ки Сайидо Насафӣ ба соҳтори калима ва мавқеи истифодаи он дар матн эътибори ҷиддӣ додааст. Сайидо қариб аз ҳамаи пасвандҳои сермаҳсулӣ исмсозу сифатсоз истифода намуда, ҳатто ба ин роҳ калимаҳои зиёде низ сохтааст.

Пасвандҳои калимасози ғазалиёти шоир аз рӯйи дараҷа ва доираи истеъмол аз пасвандҳои калимасози забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, ки тибқи меъёру нишондоди муқарраркардаи забоншиносон тақсимбандӣ шудааст, фарқ надорад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 198В. - қисми I: Фонетика, Морфология.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ.- Душанбе: Маориф, 1973.
3. Муҳаммад Фиёсуддин. Фиёс-ул-лугот. Ч. 2./ Муҳаммад Фиёсуддин. -Душанбе: Адиб, 1988.
4. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954.
5. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1972.
6. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна / Д Саймиддинов -Душанбе: 2001.
7. А. Насафӣ Сайидо. Куллиёт. – Душанбе: Истеъодод, 2022.
8. Б. Насафӣ Сайидо. Девон. – Душанбе: Адиб, 2017.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДӢ ДАР АШЬОРИ САЙИДО

Дар мақолаи мазкур мавзуу калимасозии пасвандӣ дар ашъори Сайидо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тавре маълум аст, калимасозии пасвандӣ яке аз роҳҳои асосии калимасозӣ дар забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Дар ин мақола перомуни пасвандҳои исмсоз ва сифатсоз дар ашъори Сайидо Насафӣ маълумот дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: девон, ашъор, калимасозӣ, пасванд, пешванд, исмсоз, сифатсоз.

СУФФИКСАЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В ПОЭЗИИ САЙИДЫ

В данной статье рассматривается тема словообразования в поэзии Сайиды. Как известно, суффиксальное словообразование является одним из основных способов словообразования в таджикском языке. В данной статье даются сведения о существительных и прилагательных суффиксах в поэзии Сайида Насафи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: девон, поэзия, словообразование, суффикс, предлог, существительное, прилагательное.

SUFFIXAL WORD FORMATION IN SAYIDA'S POETRY

This article examines the topic of word formation in Sayida's poetry. As is known, suffix word formation is one of the main methods of word formation in the Tajik language. This article provides information about nouns and adjective suffixes in the poetry of Sayyid Nasafiy.

KEYWORDS: devan, poetry, word formation, suffix, preposition, noun, adjective.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мансурова Манижса* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи тоҷик. **Суроғ:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Мансурова Манижса* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Mansurova Manizha* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ФЕЛЬХОИ ТАРКИБИ НОМӢ ВА ТАРКИБИ МОРФОЛОГИИ ОНҲО ДАР АСАРИ “МОЧАРОИ ЗИНДАГӢ”- И КАРОМАТУЛЛО МИРЗО

**Сулаймонова Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Олимони зиёд дар забони тоҷикӣ дар бораи феъл кор карданд. Муқаррар карда шудааст, ки феъл ҳиссай нутқи аз ҳама мураккаб ба шумор рафта, ҳусусиятҳои гуногун дорад. Феълҳо бо соҳтори мураккабу гуногуни маъноҳои ва ҳусусиятҳои грамматикии худ дар байни дигар ҳиссаҳои нутқ мавқei маҳсус доранд. Маҳсусиятҳои соҳтори грамматикии феъл аст, ки дикқати забоншиносони зиёдро ба худ ҷалб намуда, боиси таълифи асару мақолаҳои зиёди илмӣ роҷеъ ба пахлӯҳои гуногуни ин ҳиссай нутқ гардидааст. Тадқиқотҳои ҳамаҷониба роҷеъ ба омӯзиши феъли забони тоҷикӣ бо назардошти меъёрҳои илми забоншиносӣ ибтидои нимаи дуюми асри гузашта оғоз гардидааст. Дар ин давра тадқиқоти нисбатан мукаммали илмӣ аз ҷониби забоншиносон: А.З. Розенфельд, В.А. Лившиц, Л.П. Смирнова, А.А. Керимова, В.С. Растворгусева, Н. Маъсумӣ ва Ш. Ниёзӣ анҷом дода шудаанд, ки то имрӯз арзиши илмии худро нигоҳ медоранд. Дар ҳамин марҳила, ҳамчунин, омӯзиши ҳосиятҳои мухталифи яке аз навъҳои соҳтории феъли забони тоҷикӣ – воҳидҳои фразеологии феълӣ, оғоз гардид.

Дар забони тоҷикӣ феълҳо низ мисли дигар ҳиссаҳои нутқ аз рӯйи соҳт ба навъҳо чудо карда мешаванд. Вобаста ба соҳти феълҳо маънои луғавӣ, грамматикий ва тобишҳои услубии онҳо ифода мейёбад. Феълҳои забони тоҷикӣ аз рӯйи соҳт ба се гурӯҳ: **феълҳои сода, соҳта ва таркибӣ** чудо мешаванд. Вобаста ба соҳти феълҳо муайян кардани шаклҳои феъл, тарзу воситаҳои калимасозӣ ва таркибсозии феълҳо мебошад, ки ифодаи маъноҳои феълӣ ба онҳо вобаста аст. Шакл қолиби ифодаи маъност. [13, с.170].

Феълҳои сода. Феълҳое, ки аз ҷиҳати соҳти морфологӣ бе пешванду пасванд соҳта мешаванд, феълҳои сода номида мешаванд. Феълҳои сода калимаҳои решагӣ буда, ҳусусияти якморфемагӣ доранд ва дар таҳлили соҳтории морфологӣ ба морфемаҳо таҷзия намешаванд. Мисол, рафтан, дидан, хондан, шунидан, соҳтан ва монанди инҳо. Феълҳои сода дар забони тоҷикӣ он қадар зиёд нестанд ва онҳо аз як калима соҳта шудаанд: **бурдан, хурдан, гуфтан, овардан, шунидан, вазидан, соҳтан, бурдан, тоҳтан, давидан, паридан** [13, с.23].

Феълҳои соҳта. Феълҳои соҳта калимаҳои мебошанд, ки онҳо аз феълҳои сода бо илова намудани пешванд (префикс) соҳта шудаанд. Пасвандҳои калимасоз маънои луғавии феълҳоро тағиyr дода тобишҳои гуногуни маъноиро ба вучуд меорад. Пешвандҳое, ки бо онҳо феълҳои соҳта соҳта мешаванд, инҳоянд: **бар-, дар-, боз-, во-, фур-, фар-** гайраҳо. Пасвандҳои калимасоз на танҳо маънни луғавии феълҳоро тағиyr медиҳад, балки баъзе аз онҳо тобишҳои грамматикий низ ба вучуд меоранд. Пасвандҳои калимасози феъл нисбат ба пешвандҳои феълсоз камтаранд, аммо пасвандҳои феълсоз сермаҳсул ҳастанд. Дар калимасозии феъл бештар пасвандҳои **-ид** ва **-он** истифода мешаванд. Як гурӯҳ феълҳо аз исм ва сифат бо иловаи пасвандҳои мазкур феълҳои соҳтаи номӣ месозанд. Аз исм ва

сифатхое, ки сохти якморфемагӣ ва якҳичогӣ доранд, бо иловаи пасванди -ид асоси замони гузаштai феъл сохта мешавад. Мисол: **хобид, фахмид, хандид, гирист, тарсид** ва гайраҳо:

Шунидам, акаи раис **тарсид** (38). Давлатхуҷа пас аз бист соли руйи чо **хобидан**, аз ҷояш хест (44). Ман ҳамин ҷоям аз дасти ў дошта **хандид** (28). Холай Зарафо **нафаҳмид**.

Феълҳои таркибӣ. Феълҳои таркибӣ гуфта, феълҳоеро меноманд, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва феълҳои ёридиҳанда таркиб ёфтаанд. Дар сохтани феълҳои таркибӣ ду ғурӯҳи феълҳо иштирок мекунанд:

а) феълҳои ёваре, ки маънои мустақили онҳо аз байн рафта, танҳо дар таркиби феълҳои таркибӣ даркшаванд мебошанд: **кардан, шудан, намудан, гаштан: кор кардан, иҷро кардан, машғул шудан, ҳис намудан, таҳқир кардан, бовар кардан, таклиф кардан, бозӣ кардан, гап кардан, роҳ гаштан.** Мисол: Пари аст, ба номи Ҳудо, арзандай зани як ҳоким аст, **бовар кунед** (20). Аҳмадалиро салому алайк гуфт ва ба хона **таклифаш кард** (21). Ӯро бачоҳо дар пеши назари муаллим **таҳқир карданд** (14). Таъчилаи **машғул шавед**, савдои қалон мешавад (7). Ноҳақ будани ўро фарзандон **ҳис карданд** (10)

б) ғурӯҳи дуюм феълҳои мустақилмаъное мебошанд, ки ба вазифаи феъли ёвар меоянд ва феълҳои таркибии номӣ месозанд: додан, сохтан, задан, бурдан, андохтан: **ёд додан, фарёд задан, назар андохтан, фоида бурдан, сармо ҳӯрдан, анҷом додан.** Мисол: Ҳозир додар, ҳамин ҳозир **анҷом медиҳам** (66). Варақро болои капоти мошин гузошта, саросема **назар андоҳт** (74). Папкаи муаллимро дех, **фарёд зад** (56). Барада аз ҳисоби фурӯши бори сафед, **фоида мебурд** (45).

Феълҳои таркибӣ ба ду ғурӯҳи қалон ҷудо мешаванд:

1.Феълҳои таркибии номӣ;

2.Феълҳои таркибии феълий.

Феълҳои таркибии номӣ. Дар сохтани феълҳои таркибии номӣ исм ва сифат нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ бештар истифода мешаванд. Ҷузъи феълии феълҳои таркибии номӣ аз феълҳо сохта мешванд. Барои сохтани ҷузъи феълии феълҳои таркибии номӣ аз феълҳои тасрифшаванд истифода мешаванд. Ба гайр аз феълҳои ёридиҳандаи кардан, шудан, намудан, гардидан, ки маънои лугавиашон гум шудаанд, дар феълсозӣ ва таркибсозии феълий боз як ғурӯҳ феълҳои содаи аслан мустақил ҳамчун феъли ёридиҳанда меоянд. Дар ин ҳолат ин гуна феълҳо бештар маънои грамматикий пайдо мекунанд ва маънои лугавиашон сусттар мегардад. Аз феълҳои ёридиҳанда бештар феълҳои **кардан, намудан, шудан, гардидан** истифода мешаванд. Мисол: Ту ҳам биё **садо кард** (40). Овозаш **баландтар гардид** (57). Бородараш Давлатхӯҷа таги чигина монд, қатиаш будам, ҳамин хел шуд, ҳарфҳоро **такрор намуд** (37). Акаат оббозӣ карда гарқ шуданд (107).

Аз феълҳои мустақилмаъно дар феълсозӣ ва таркибсозии феъль феълҳои **задан, доштан, ёфтан, ҳӯрдан, сохтан, додан** ва гайра серистеъмоланд. Ин гуна феълҳо ҳамчун феъли ёридиҳанда омада, феъли таркибии номӣ месозанд. Масалан, **ёд додан, дӯст доштан, гап задан, хунук ҳӯрдан** ва гайраҳо.

Феълҳои таркибии номӣ дар системаи калимасозии забони тоҷикӣ мавқеи алоҳида доранд. Онҳо сарчашмаи муҳимтарини бой шудан ва тараққӣ ёфтани таркиби лугавии забони тоҷикӣ мебошанд. Феълҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёридиҳанда сохта мешаванд. Ҳар як феъли таркибии номӣ як воҳиди лугавӣ, ҳиссаи нутқ ва як аъзои ҷумла ҳисоб мешавад. Байни ҷузъҳои феъли таркибии номӣ алоқаи маънӣ ва мувофиқати морфологӣ мавқуд аст. Таркиби морфологии феълҳои таркибии номӣ аз ҷузъи номӣ ва феълий сохта мешаванд. Барои сохтани феълҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ исм, сифат баъзан зарф низ истифода бурда мешавад.

Феъли номӣ амали бо семантикаи исм алоқамандро ифода мекунад. Бо як шудани исм ва феъл ба вучуд омадани феъли номӣ дар асоси қоида ва қонунҳои калимасозӣ воқеъ мегардад. Дар натиҷаи чунин алоқамандии байни исм ва феъл исм ҷузъи муқарарии феъли номӣ шуда, феъли таркибии номиро ба вучуд меоранд. *Дар таркиби ҷузъи номӣ омадани исм: Мехост Ҳафизуллоҳ бе падариро ҳис нақунад* (75). Бо маблағи ноҷиз боби касеро **побел мекард** (76). Ман як **фикр дорам** (85). Тинчи бачам ба хона биё **гап дорам** (89). Ҳафизуллоҳро ба Русия рои кунем **кор кунад** (89). Ман имрӯз ё пагоҳ қарзамро **талаబ мекунам** (86). Ҳамин тарик, холай Зарафоро дар туй **табрик мегуфтанд** (95). Ҳафизуллоҳ бо лаҳни хушомадомез

аз модараш **хоҳиш мекард** (98). Ба дидани писараш, ки солҳо дар Русия буд **мушарраф гашт** (99). Даст ба гарданаш андохта, хуштоманашро **офӯш кард** (103). Ҷигарбандашро модар гум **кард** (102). **Шабаш хоб нараф** ба сари бачаам ягон бало меояд гуфта(99). Ҳа, ба шумо **некӣ мекунам** (87).

Дар ин мисолҳо, ки мо аз асар овардем, ҳамчун ҷузъи номӣ исмҳо омаданд. Дар феълҳои номӣ муносибати синтаксисӣ байни исм ва феъл ниҳоят суст шуда меравад.

Дар феълҳои таркибии номӣ ба сифати ҷузъи яқум сифат ё зарф ҳам омада метавонад. Ҳолай Зарафо пеш омада сӯи Ҳоликназар даст **дароз кард** (105). Баъд келину бачаашро **бедор кард** (96). Рауф дили Ҳафизуллоҳро **сиёҳ кард** (79). Ҳолай Зарафо баъди туйи писараш воеан **тиҳидаст монд** (76). **Баъдан агар дар хонаи ҳолай Зарафо об гарм мекарданд** (75). **Асояшро ба як сутуни пешайвон гузашта, нафас рост мекард** (102).

Дар мисолҳои дар боло овардашуда ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ аз сифат ва ҷузъи феълиашон аз феълҳои ёридиҳандай **будан, шудан, кардан, мондан** соҳта шудааст. Ба сифати ҷузъи номӣ сифати аслӣ кор бурда шудааст.

Феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи номиашон аз зарф соҳта шудаанд: Аммо таассуф ва хурсандии ҳолай Зарафо **дер давом накард** (102). Ҷурақул сахари барвақт дар хонаи ҳолай Зарафо **хозир гашт** (104). Як лаҳза фикри ба Русия рафтани аз сари Ҳафизуллоҳ **дур намегашт** (99). Аз фурсат истифода бурда, Ҷурақул қарзро **зиёд кард** (87).

Дар ин мисолҳо, ки аз асар овардем, ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ зарф мебошанд.

Ҳамин тариқ, аз баррасии маводи гирдоварда маълум гардид, ки феъл дар асар мавқеи назаррас дорад. Нависанда аз феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи номиашон аз ҳиссаҳои номии нутқ соҳта шуда, ҷузъи таркибиашон феълҳои ёридиҳанда мебошанд. Ба сифати ҷузъи номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ бештар исм кор фармуда шудааст. Сифат низ дар соҳтани ҷузъи номӣ истифода шудааст, аммо зарф камтар ба назар мерасад. Аз феълҳои ёридиҳанда бошад, феълҳои **кардан, намудан, шудан** бештар ва фаровон мавриди истифодаи нависанда қарор гирифтаанд. Романи "Моҷарои зиндагӣ" - и Кароматулло Мирзо забони бою рангин дошта, дар муайян намудани таркиби лугавии забон, ҳусусиятҳои сарғӣ ва наҳвӣ сарчашмаи арзишманд ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев Р. Феълҳои ҳаракат дар забони тоҷикӣ// Мактаби советӣ. – 1974. – №7.
2. Аловиддинов Б. Феълҳо, гуруҳҳои соҳторӣ ва заминаҳои ташаккули онҳо (дар асоси маводи осори Сотим Улуғзода). //Сотим Улуғзода ва адабу фарҳанги миллӣ. –Душанбе,2021.
3. Аловиддинов Б. Вижагиҳои услубии калимаҳои мураккаб ва калимаҳои ба исм гузашта //Забон ҳастии миллат. –Душанбе, 2020.
4. Ахмадова У. Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи **истодан** дар забони ҳозираи тоҷик / У. Ахмадова. – Столинобод, 1961.
5. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. –К. II. –Душанбе, 1986. –373 с.
6. Лившиц В.А. О внутренних законах развития таджикского диалектика// Известия отделения общественных наук АН Тадж. ССР. –Столинабад, 1954. –№5.
7. Мачидов Ҳ. Ибораҳои фразеологии феълӣ// Мактаби советӣ. –1967. –№10.
8. Мачидов Ҳ. Оид ба категорияи намуди феъл дар забони тоҷикӣ//Паёми Донишгоҳ. –Баҳши II. –1999. –№1.
9. Мачидов Ҳ. Ибораҳои фразеологӣ ва таркибҳои феълӣ// Мактаби советӣ. –1986. –№2.
10. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Пайванд, 2011.
11. Маъсумӣ Н. Феъл// Забони адабии ҳозираи тоҷик, – К. 1. –Душанбе: Ирфон, 1973.
12. Ниёзи Ш.Н. Феълҳои таркибии номӣ дар забони тоҷикӣ// Мактаби совети. – 1954. – № 3.
13. Ниёзи Ш.Н. Феъл// Грамматикаи забони тоҷикӣ –Столинобод: Нашрдавтоҷик, 1956.
14. Ниёзи Ш.Н. Таркиби морфологии ҷузъҳои феълҳои таркибии номӣ // Мактаби советӣ. – 1954. – № 4.
15. Расторгуева В.С. Керимова А.А. Система таджикского глагола / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова. – М.: Изд. Наука,1964.
16. Розенфельд А. З. Материалы к исследованию сложно составного глагола в современном таджикском литературном языке//Очерки по грамматике таджикского языка. –АН Таджикского ССР. –Институт языка и литературы. –Вып. 1. –Столинабад,1953.
17. Розенфельд А. З. Глагол / А.З. Розенфельд. – Столинабад: Издательство АН.
18. Сиёев Б. Очеркҳо доир ба таърихи феъли забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе, 1968.
19. Смирнова О. И. Сложные глаголы с **istodan** и **mondan** и таджикском языке и их исторические корни//Советское востоковедение. 1948. –№5.
20. Ҳасанов И. Таҳлили мағҳумҳои феълии романни «Духтари оташ»-и Ҷ. Икромӣ // Мактаби советӣ. – 1964. –

- №4.
21. Хусейнов X., Шукрова К. Лугати терминҳои забонштносӣ / X. Хусейнов, К. Шукрова. – Душанбе: Маориф, 1983.

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ВА ТАРКИБИ МОРФОЛОГИИ ОНҲО ДАР АСАРИ “МОҶАРОИ ЗИНДАГӢ”- И КАРОМАТУЛЛО МИРЗО

Феълҳои таркибии номӣ дар романи «Моҷарои зиндагӣ»-и К. Мирзо ниҳоят зиёд истифода шудаанд. Онҳо аз ду ҷузъ-ҷузъи номӣ ва ҷузъи феълӣ иборат мебошанд. Ба вазифаи ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ асосан исмҳо ва сифатҳо меоянд. Ба вазифаи ҷузъи феълии феълҳои таркибии номӣ феълҳои ёридиҳӯандоа **кардан, намудан, шудан, гаштан, варзидан** меоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, ҷузъ, сифат, исм, вазиф.

СОСТАВНЫЕ ИМЕННЫЕ ГЛАГОЛЫ И ИХ МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТАВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ПРОИСШЕСТВИЕ ЖИЗНИ» К. МИРЗА

Составные глаголы в романе «Происшествие жизни» К. Мирза использовался очень часто. Они состоят из двух частей - именной части и глагольной части. В функции именной части составных именных глаголов в основном выступают существительные и прилагательные. Вспомогательные глаголы **кардан, намудан, шудан, гаштан, варзидан** выступают в функции глагольной части составных глаголов-существительных.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, частица, прилагательное, существительное, функция.

COMPOUND NOMINAL VERBS AND THEIR MORPHOLOGICAL COMPOSITION IN THE WORK "THE INCIDENT OF LIFE" BY K. MIRZA

Compound verbs in the novel "The Incident of Life" by K. Mirza were used very often. They consist of two parts - a nominal part and a verbal part. The function of the nominal part of compound nominal verbs is mainly nouns and adjectives. Auxiliary verbs **cardan, namudan, shudan, gashtan, varzidan** act as the verb part of compound nouns.

KEYWORDS: verb, particle, adjective, noun, function.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сулаймонова Башорат* – Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сулаймонова Башорат* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Sulaimonova Bashorat* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҲАЁТ ВА ФАОЛИЯТИ АБДУҲУ АР-РОЧИҲӢ

Алиева М.И.
Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон

Абдуҳу Алӣ Иброҳим Ар-Роҷиҳӣ 27-уми моҳи раҷаби соли 1356-и ҳичрӣ, ки мутобиқ аст ба 2-юми октябрини соли 1937-и мелодӣ дар дехае, ки дар шаҳри Мансур дар қисми шимоли Делта дар музофоти Даҳхалияи Ҷумҳурии Мисри Араб ҷойгир аст, ҷашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Асли оилаи ӯ ба мамлакатҳои Арабии Саудӣ бармагардад. Абдуҳу Роҷиҳӣ яке аз донишмандони муосири соҳаи забоншиносии араб мебошад, ки китобхонаи арабро бо китобҳои сершуморе, ки борҳо аз нав чоп шудаанд, пур намудааст. Дар бораи қӯдакӣ ва айёми наврасии Абдуҳу Роҷиҳӣ маълумоти кофӣ мавҷуд нест. Роҷиҳӣ китоби Қуръонро ба қулӣ аз ёд медонист. Ӯ одатан рӯзи худро бо соате оғоз мекард, ки дар он пас аз субҳ Қуръони Каримро қироат менамуд ва зуд-зуд аз аҳли Қуръон ва қироатҳо боздид мекард, инчунин, дар хонаи худ низ қироати доимии Қуръонро баргузор мекард. Қуръони Карим дар тамоми заҳматҳои Роҷиҳӣ маъни возеҳ ва пешрафти назаррас дорад.

Абдуҳу Роҷиҳӣ соли 1959 дипломи бакалаври шуъбаи забони арабии Донишгоҳи Искандарияро бо баҳои аъло ба даст овард. Дараҷаи магистриро дар соҳаи илмҳои забоншиносӣ бо номи “Равиши Ибни Ҷинӣ дар китоби худ “Ал-Мухтасиб”” таҳтироҳбарии доктор Ҳасан моҳи июни соли 1963 аз Донишгоҳи Искандарияи Миср ба даст овард. Сипас моҳи январи соли 1967 дараҷаи докторириро дар соҳаи илмҳои забоншиносӣ бо

номи “Лаҳҷаҳои арабӣ дар хондани Қуръон” таҳти роҳбарии доктор Сайд Аҳмад Халил аз худи ҳамон донишгоҳ ба даст овард.

Роҷиҳӣ дар вазифаҳои гуногун дар Донишгоҳи Искандария кору фаолият намудааст:

- Соли 1961 асистенти кафедраи арабии Донишгоҳи Искандария;
- Соли 1967 устоди забоншиносии Донишгоҳи Искандария;
- Соли 1967 дотсенти кафедраи забоншиносии араб дар Донишгоҳи Искандария;
- Соли 1977 профессори илмҳои забоншиносӣ.

Марказҳои идоравӣ ва илмии ў:

Абдуҳу Роҷиҳӣ дар вазифаҳои зиёди маъмурӣ шугл варзидааст:

- Мудири кафедраи забони арабӣ;
- Декани факултаи забон ва адабиёт – Донишгоҳи арабии Бейрут;
- Муовини декани Коллеҷи забон ва адабиёт оид ба аспирантура ва тадқиқот;
- Сардори шӯбайи савтиёт;
- Директори Институти забоншиносӣ ва тарҷума;
- Директори Маркази таълимии забони арабӣ барои хориҷиён (ки худи Роҷиҳӣ асосгузори он буд);

▪ Мудири кафедраи муаллимони таҳассусии забони арабӣ – Донишгоҳи исломии Муҳаммад ибни Сауд;

▪ Профессори меҳмон дар аксари донишгоҳҳои арабӣ ва як қатор донишгоҳҳои Англия ва Олмон;

▪ Имтиҳонгирандаи тадқиқотҳои илмӣ ва омодасозии омӯзгороне, ки барои пешрафт ба донишгоҳҳои арабӣ муроҷиат мекунанд;

▪ Озмоишгари хориҷии Донишгоҳи байналмилалии исломии Малайзия;

▪ Ар – Роҷиҳӣ аз донишгоҳҳои Малайзия, Ҷопон, маскав, Ӯзбекистон ва Тотористон дидан кардааст;

Ҳамчунин, Абдуҳу Роҷиҳӣ ба ҳайси профессори Донишгоҳи арабии Бейрут ба донишгоҳҳои Сано ва Донишгоҳи исломии Имом Муҳаммад ибни Сауд ба сафари хидматӣ фиристода шуд. Роҷиҳӣ дар якчанд супоришиҳои маҳсуси илмӣ дар донишгоҳҳои Олмон, Англия, Австрия, Ҷопон, Ӯзбекистон, Тотористон, Русия ва Малайзия иштирок намудааст. Инчунин, дар якчанд конфронс ва семинарҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Мисри Араб ва берун аз он ширкат варзидааст.

Конфронсҳои илмие, ки Абдуҳу Роҷиҳӣ дар он иштирок дошт:

- Алоқаҳои исломии Византия – Салоника, Юнон - октябри соли 1979;
- Конфронси Византии алоқаҳои фарҳанги исломӣ – Гретсия соли 1980;
- Лингвистика - Работ соли 1981;
- Проблемаҳои таълимии забони арабӣ дар донишгоҳҳои арабӣ – Искандария соли 1981;

• Омӯзиши забонҳо дар Кувейт – моҳи майи соли 1985;

• Рушди забони арабӣ дар Малайзия – ноябрь соли 1990;

• Як қатор конфронсҳои забони забонӣ ва фарҳангӣ дар Кувейт, Арабистони Саудӣ, Олмон ва Англия.

Донишманд узви якчанд кумитаҳо аз ҷумла :

✓ Узви иттилоқи нависандагони Миср;

✓ Узви доимии кумитаи пешбарӣ ба мансабҳои дотсент ва профессор дар донишгоҳҳои Миср;

✓ Узви кумитаи адабиётшиносӣ ва забоншиносии назди Шурои Олии фарҳанг;

✓ Узви кумитаи тадқиқоти назди Шурои Олии фарҳанг;

✓ Озмоишгар – профессори кафедраи истехсоли илмӣ дар донишгоҳҳои арабӣ ва Шарқу Осиё;

✓ Аз соли 2003 узви Академияи забони арабӣ дар Қохира – ба шумор мерафт.

Устодони Абдуҳу Роҷиҳӣ :

▪ Шайх Билол Абдул Ҷавод;

▪ Устод Муҳаммад Мусо, муаллими забони арабӣ дар марҳилаи ибтидой;

- Доктор Мухаммад Ҳусайн дар марҳилаи бакалавр;
- Доктор Алӣ Сомӣ Нашшор дар марҳилаи бакалавр;
- Доктор Ҳасан Авн дар марҳилаи магистри;
- Доктор Амин Ҳулӣ дар марҳилаи докторӣ;
- Доктор Сайид Аҳмад Ҳалил дар марҳилаи докторӣ;
- Доктор Маҳмуд Саърон;
- Устод Абд-ус Самад Ҷайёр.

Абдуху Рочиҳӣ аз бемории табобатнашаванда ранҷ мебурд. Рочиҳӣ рӯзи душанбе 12-уми чимод-ул-аввали соли 1431 – и ҳичрӣ мутобиқ ба 26-уми апрели соли 2010 - и мелодӣ аз дунёй даргузашт. Донишманд пас аз муборизаи дуру дароз бо бемории табобатнашаванда дунёни фониро падруд гуфт.

Маҳмуд Абд-ус-Самад яке аз дӯстони Рочиҳӣ мегӯяд, ки боре аз ӯ пурсидам: “Баъд аз маргат туро чӣ гуна иззат намоям?”. Гуфт: “Бо таҳсил ва саъю қӯшиш дар илму амал”.

Абдуху Рочиҳӣ сазовори якчанд мукофотҳо гардидааст, ки як қатор аз онҳо пас аз маргаш ба ӯ дода шудаанд. Мукофотҳое, ки қабл аз маргаш ба он сазовор шуд:

- Ҷоизаи давлатӣ;
- Ҷоизаи Тоҳо Ҳусейн.

Мукофотҳои пас аз марг:

- Моҳи майи соли 2010 дар Академияи забони арабӣ ба муносибати Рочиҳӣ маросими ёдбуд баргузор гардида.

- Дар байни ҷоизаҳо, ҳамчунин, маҷмуаи бузурги навиштаоте мавҷуд аст, ки аз ҷониби дӯстон, ҳамкорон ва шогирдон дар бораи хислатҳои инсонӣ, арзишҳои олӣ ва ҳусусан хидматаш ба илму забон навишта шудааст.

- Пас аз як соли маргаш рисолаи докторӣ таҳти унвони “Абдуху Рочиҳӣ ва замимаи ғрамматикий” дар Туркия.

- Сипас, рисолаи магистрии Лубнон таҳти унвони “Қӯшишҳои маърифатии доктор Абдуху Рочиҳӣ” пешниҳод шуд.

Абдуху Рочиҳӣ шогирдони зиёдеро тарбият намудааст, ки дар саросари ҷаҳони араб ва ислом паҳн шудаанд. Ҳамчунин, шогирдони зиёдеро дар зинаи бакалавр, магистр ва докторант ба саҳнаи илму маърифат роҳнамоӣ намуд. Ягон донишгоҳ ё донишкадаи забоншиносие нест, ки дар бораи донишманди бузург Абдуху Рочиҳӣ ёдоварӣ нашавад. Абдуху Рочиҳӣ диссертатсияҳои зиёдеро роҳбарӣ намуда, дар якчанд донишгоҳҳо диссертатсияҳоро муҳокима намудааст.

АДАБИЁТ

- 1 Исаева Ф.А., Муъминов Ҳ.Қ. "Грамматикаи мухтасари забони арабӣ" Қисми 1 / Ф.А. Исаева, Ҳ.Қ. Муъминов. - Душанбе. "Мавлавӣ". 2010.
- 2 Исаева Ф. А., Мӯъминов Ҳ. Қ. "Грамматикаи мухтасари забони арабӣ" Қисми 2. / Ф.А. Исаева, Ҳ.Қ. Муъминов. - Душанбе. ""Эр-граф". 2013.
- 3 Сулаймонов С. "Очерки сарф (морфология)-и забони арабӣ / С. Сулаймонов. - Душанбе. "ЧДММ-Хирадмандон". 2019.

ҲАЁТ ВА ФАҶОЛИЯТИ АБДУҲУ АР-РОЧИҲӢ

Муаллиф дар мақола мавзуи ҳаёт ва фаҷолияти яке аз забоншиносони маъруфи замони мусосир Абдуху Ар-Рочиҳӣ маълумот додааст. Абдуху Рочиҳӣ шогирдони зиёдеро тарбият намудааст, ки дар саросари ҷаҳони араб паҳн шудаанд. Ҳамчунин, шогирдони зиёдеро дар зинаи бакалавр, магистр ва докторант ба саҳнаи илму маърифат роҳнамоӣ намуд. Ягон донишгоҳ ё донишкадаи забоншиносие нест, ки дар бораи донишманди бузург - Абдуху Рочиҳӣ ёдоварӣ нашавад.

КАЛИДВОЖАҲО: забон, ҷаҳони араб, профессор, китобхона.

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АБДУҲУ АР-РОДЖИҲИ

В статье автор дал информацию о жизни и деятельности одного из известных лингвистов современности Абдуху Ар-Роджихи. Абдуху Ар-Роджихи дал образование многим студентам, которые разъехались по всему арабскому миру. Кроме того, он направил многих студентов бакалавриата, магистратуры и докторантуры в область науки и образования. Нет ни одного университета или института лингвистики, в котором не упоминался бы великий учёный Абдуху Ар-Роджихи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: язык, арабский мир, профессор, библиотека.

LIFE AND WORK OF ABDUKH AR-ROJIHI

In the article, the author gave information about the life and work of one of the famous linguists of our time, Abduhu Ar-Rojih. Abduhu Ar-Rojih educated many students who dispersed throughout the Arab world. In addition, he has guided many undergraduate, graduate and doctoral students into the fields of science and education. There is not a single university or institute of linguistics in which the great scientist Abduhu Ar-Rojih is not mentioned.

KEYWORDS: language, Arab world, professor, library.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Мадина Исҳоқҷоновна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Сурога: 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Алиева Мадина Исҳоқҷоновна - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17.

Information about the author: Alieva Madina Ishoqjonovna - Tajik National University, master's student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ФАРҚИ ҚИССА АЗ ЖАНРҲОИ ДИГАРИ НАСРИ ШИФОҲӢ

**Қурбонов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Қисса ҳамчун жанри маҳсуси шифоҳӣ имрӯзҳо ҳам вучуд дорад. Мардум ба қисса ва қиссагӯй, таваҷҷуҳ менамоянд, ки ин дар байни мардуми тоҷик баъди густариши дини ислом маъмул шуд. Маъмулан, мардум байни истилоҳҳои қисса ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ фарқ намегузоштанд. Барои он ки таҳқиқи мо аниктар шавад, дар асоси гуфтаҳои муҳаққиқони тоҷик оид ба тафовути қисса аз жанрҳои дигари насри шифоҳӣ маълумот медиҳем. Дар фолклоршиносии мо дар ин бора бори аввал Р.Раҳмонӣ, ба таври васеътар ва дақиқтар дар китоби дастури таълимии «Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ» ибрози назар намудааст. Ӯ дар ин китоб тафовути қиссанро аз ҳамаи жанрҳои насри шифоҳӣ маълум намудааст.

Фарқи афсона ва қисса. Ба гуфти эшон афсона баъзе ҳусусиятҳое дорад, ки аз жанрҳои дигар хубтар ба назар мерасад. Р.Раҳмонӣ чанд маҳсусияти афсонаро дар ин китоби худ номбар кардааст. Аввал саргармкунанда, дуюм гайривоқӣ будани он, сеюм қолаби маҳсус доштани афсона, чорум таҳайюли хоса доштани он, панҷум ҷанбаи динӣ надоштани он мебошад [ниг.: Раҳмонӣ 1999; Раҳмонӣ 2015, с. 34-36].

Афсона дар соҳт, мазмун ва образҳои худ аз дигар навъи асарҳо фарқ дорад. Вале ба гуфти олимон афсона аз қисса тафовут дошта бошад ҳам, дар байни онҳо як робита мавҷуд аст. Агар ҳам афсона ва ҳам қисса дар давоми садсолаҳо барои саргарм нигоҳ доштан ва ба роҳи неку ҳамида тарбия кардани одамон баён мешудааст, пас чаро дар байни онҳо таъсири мутақобилае дида нашавад?

Як ба таърихи адабиёт ҷашн меандозем. Мебинем, ки дар гузаштаҳо жанрҳои адабиёт аз ҳамдигар чудо набудаанд, онҳоро пажуҳишгарон чудо намуданд. Аз ин ҷиҳат таҳқиқи жанрҳои адабиёти шифоҳӣ, баҳусус насри шифоҳӣ дар солҳои охир оғоз гардида, то имрӯз ба таври муфассал мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтааст. Ба гуфти Р.Раҳмонӣ маҳз ҳамин ҷиҳати масъала талаб менамояд, ки маҷмуаҳои ҷудогонай ин ё он жанри насри шифоҳӣ чоп шаванд. Ба гуфти эшон бунёди аслии таҳқиқ ва таҳлили илмӣ, ҳамин ғуна санадҳои аз байни мардум сабтшуда ва ҷопшуда мебошад. Маҳз дар асоси онҳо мумкин аст, ки баҳс кард. Бе матни шифоҳӣ ҳар баҳси умумӣ асос надорад. Дар илм ҳар сухани илмӣ бояд бо далел ва намунаи матн гуфта шавад. Аз ин рӯ, тавре ки дар кишварҳои аврупойӣ дар асоси матнҳои шифоҳӣ афсона ва қиссанро ҳамчун ду жанр чудо кардаанд, мо низ фарқи онҳоро муайян менамоем.

То имрӯз аз якдигар чудо кардани афсона ва қисса дар фолклори мо ба таври ҷиддӣ бо мисолҳо оғоз нашудааст. Дар ин бора то ҳол мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ таълиф нашудааст. Аммо дар кишварҳои дигар, аз ҷумла русҳо дар бораи фарқи афсона ва қисса

рисолаҳои илмӣ навиштаанд. Чунин корро дар қишварҳои аврупой низ метавон пайдо кард. Аз ҷумла, муҳақиқи рус А.Н.Афанасев қиссаҳои русиро аз афсонаҳо чудо менамояд.

Дар қишварҳои аврупой матнҳои зиёд гирдоварӣ ва ҷоп шудааст. Онҳо низ ҳангоми таҳқиқи афсона ва қисса аз як тараф ин жанрҳо насли шифоҳиро дар якҷоягӣ таҳқиқ намудаанд, аз тарафи дигар фарқи онҳоро гуфтаанд. Дар ҷаҳон, дар бораи табақбандии матнҳои насли шифоҳӣ корҳои зиёде шудааст. Бехтарини он таҳқиқи сохторшиносии мактаби филландӣ мебошад, ки аз ҷониби Анти Аарне сурат гирftааст. Баъдҳо кори вайро С.Томпсони амрикӣ идома медиҳад. Онҳо ба ҳар матн шумора мегузоранд. Зери он шумора фарқи мотивҳоро нишон медиҳанд. Аз ин тариқ паҳн шудани матнро дар тамоми ҷаҳон муайян намудан мумкин аст. Дар каталоги машҳури Аарне ва Томпсон тамоми жанрҳои насли шифоҳиро аз ҳамдигар ҷудо нақунанд ҳам, дар он каталог барои қисса [Legenda] шумораҳои 750—849-ро ҷудо кардаанд, вомегузоранд [ниг.: AaTh 1961].

Дар асоси ин каталог дар аксари қишварҳои олам каталогҳо ба вучуд омад. Фоклоршиносон матнҳои дар қишвари худ сабтшударо табақбандӣ намуда, дар асоси ҳамин каталог онҳоро табақбандӣ карданд. Аз ҷумла, олими рус Н.П.Андреев бар асоси системаи А.Аарне сужаҳои афсонаҳои русиро бо номи “Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне” (Табақбандии сужаҳои афсонавӣ мувоғики системи Аарне) тартиб медиҳад, ки ў низ афсонаро аз қисса ҷудо намекунад [ниг.: Андреев 1929]. Вале пажуҳишгари дигари рус В.Я.Пропп, бо ишора ба А.Н.Афанасьев ва А.Аарне мегӯяд: “Омӯзиши сужаҳои алоҳида дар рисолаҳо метавонад нишон дидад, ки қадоме аз онҳо ба афсонаҳо ва қадоме ба қиссаҳо ва қадоме ба жанрҳои дигар тааллуқ доранд” [ниг.: Пропп 1984, с.49].

Ин гуфтаи В.Я.Пропп комилан дуруст аст. Чунки дар байни матнҳои насли шифоҳии мардуми тоҷик низ фарқи ҷиддӣ гузошта нашудааст. Ба гуфти В.Пропп “омӯзиши сужаҳои алоҳида” барои фолклоршинос ёрӣ мерасонад, ки ин ё он матн ба қадом жанр мансуб мебошад.

Дар каталоги нишондодии Аарне ва Томпсон барои қиссаҳои шумораҳои маҳсус оварда шудааст. Ин барои таҳқиқи ҷомеашиносии матн ва муайян намудани ҳудуди паҳншавии он аҳаммият дорад, чунки ба воситаи ин каталог мумкин аст бо мазмуни матнҳои мардумони дигари олам шинос шавем.

Як фарқи ба назар маълуми афсонаро Р.Раҳмонӣ ёдовар мешавад. Ин он аст, ки афсонаро тақрибан ҳурду қалон, босаводу бесавод, зану мард баён қунанд ҳам, қиссанро бештар шахсиятҳои бомаърифат, босавод, агар бесавод бошанд, ровии қасбӣ ё пиразонон ва пирамардони бузургсоли ботаҷрибаи диндору гӯшқаш бо ихлосу эътиқод нақл мекунанд [ниг.: Раҳмонӣ 1999; Раҳмонӣ 2001].

Агар бо дикқат назар намоем дар афсонаҳо авлиё, анбиё ва дигар шахсиятҳои бонуфузи динӣ камтар ба назар мерасанд. Аммо таъсири қисса ба афсона дида мешавад. Масалан, мо борҳо мушоҳида кардем, ки афсонагӯёне гоҳе афсонаро бо “бисмиллоҳи раҳмони раҳим” шуруъ мекунанд. Ҳамчунин, гоҳе Пайғамбар (с) ё аз ёрони ў ҳам дар қиссаҳо ва ҳам дар афсонаҳо ба кумаки қаҳрамон меоянд.

Ин аст, ки ин ду жанр ҳам тафовут ва ҳам ба яқдигар таъсир доранд. Дар айни замон дар байни ин ду жанр наздикиҳои зиёде ҳаст, ки ин ҳама ба таври ҷудогона бо мисолҳо таҳқиқ шавад.

Фарқи қисса аз ривоят. Ба гуфти Р.Раҳмонӣ жанри «қисса» на танҳо аз жанри “афсона”, балки аз жанри “ривоят” низ фарқ дорад. Барои он ки ин ду жанрро аз яқдигар ҷудо қунем боз ҳам мисолҳо лозим аст. Дар баъзе мавридҳо қиссаву ривоятро ҷудо кардан каме баҳсомез аст. Чунки ин ду жанр гоҳе мазмунан ба ҳамдигар наздиктаранд. Барои ҳамин ҷондагӣ ҳоси ривоятро ба таври куллӣ ном мебарем, то ки онро аз қисса ҷудо карда тавонем. Тавре ки Р.Раҳмонӣ гуфтааст дар ривоят сухан роҷеъ ба маконҳои таъриҳӣ, шахсиятҳои таъриҳӣ, пайдоиши ин ё он воқеаи таъриҳӣ меравад. Ин гуна ҳолатро дар қисса низ метавон мушоҳида кард, фақат бо тасвири пешвоён ва бузургони дин. Агар дар қисса воқеа ва ҳодисаҳо муфассалтар бо бадеяти нисбатан комилтар инъикос ёбад, дар ривоят маъмулан ҳусусияти ахбориро дорост. Дар қисса аз ҷониби воқеа ва сужаи бадеӣ истифода мешавад, ки мазмун ва мундариҷаи ҳосро дарад; он ҳамчун як асари комилан бадеӣ ба

пеши назар чилвагар мегардад, vale ривоят як воқеаи кўтоҳи ахбориро дар бар мегирад [ниг.: Раҳмонӣ 2021, 291-293].

То кунун роҷеъ ба ривоятҳои шифоҳии тоҷикӣ ҳеч рисолаи илмӣ навишта шудааст. Яке аз маҷмуаҳое, ки таҳти унвони “Ҳикояҳо оид ба ибни Сино” соли 1953 чоп шудааст ба қалами А.Мирзоев тааллук дорад [ниг.: Мирзоев 1953]. Дар ин асар ҳам роҷеъ ба хусусиятҳои жанрии ривоят сухан намеравад. Мақолае, ки дар бораи ривоят маълумот медиҳад “Нақлу ривоятҳо” унвон дорад [Раҳматов 1960]. Муҳаққиқ дар навиштаи худ мавзуи ривоятро барои хонандагон чунин муарруғӣ мекунад: “Дар ривоятҳо ақидаи мардум дар бораи зиёратгоҳҳо, ёдгориҳои қадимиҳо таъриҳӣ, сардорон ва ходимони намоёни давлатӣ, пешвоёни барҷастаи илму адабиёт, паҳлавонон ва гайра нақл карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар гуфтугӯи одамон гоҳо ба ҷойи қалимаи “ривоят” қалимаи “нақл” омада ва гоҳо ҳардуи ин қалима якҷоя барои ифодаи як фикр хизмат мекунад” [Раҳматов 1960, с.90]. Дар давоми гуфтаҳояш Ҳ.Раҳматов ривоятро бо жанрҳои дигари наасри гуфторӣ оmezish медиҳад, ки ин аз кам дастрас будани матнҳои илмӣ аст.

Дар охири солҳои панҷоҳум ва аввали солҳои шастум, ки гирдоварии фолклори тоҷик тоза шурӯъ мешавад, дар бораи ин ё он жанр як назари комилан илмии раднашаванд ва ё аз ҷониби ҳамагон қабулшаванд гуфтан мушкил буд. Чунки бидуни санад ё ба ибораи дигар бигӯем, бе мадорики зарурӣ чи гуна метавон хусусиятҳои ин ё он жанрро муайян кард? Аз ин рӯ, навиштаи Ҳ.Раҳматов дар замони худ барои гирд овардани ривоят ва дигар жанрҳои фолклорӣ аҳаммият дошт, ки маҳз тавассути чунин навиштаҳои таблиғотӣ асарҳои зиёди фолклорӣ ҷамъ шудааст.

Агарчи дар ин муддат матни фаровоне дар фонди фолклори тоҷик, дар Пажуҳишогоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Фарҳангистони Тоҷикистон ҷамъ шудааст, vale фолклоршионсони тоҷик то кунун ин жанрро ба таври алоҳида наомухтаанд. Дар Энсиклопедияи советии тоҷик Д.Обидов муҳтасар дар бораи ривоят ибрози назар намуда, аз ҷумла, мегӯяд: “Ривоят – ҳикояти даҳанакии ҳалқист, ки дар асоси он образи ҳаёлӣ (фантастикӣ) ва тасаввурот қарор дорад; аз тарафи гӯянда ва шунавандон он ҳақиқӣ шуморида мешавад. Дар ривоятҳо аз рӯйдодхову воқеоти гузашта, имрӯза ва оянда сухан мераవад” [Обидов 1986, с.359].

Фолклоршинос Д.Обидов, кўтоҳ бошад ҳам, хусусияти хоси ин жанрро ба таври умумӣ муйян кардан меҳоҳад ва ривоятро ба шаш гурӯҳ ҷудо мекунад. Вале Р.Раҳмонӣ бар он назар аст, ки ин гурӯҳбандӣ ҷандон мувоғиқ нест [ниг.: Раҳмонӣ 1999].

Барои он ки дар баъзе мавридҳо ривоят бо жанрҳои дигари наасри гуфторӣ ба мисли қисса, нақл, ҳикояҳои асотирий ва амсоли ин дармеомезад, ки ин баррасии ҷиддиро тақозо менамояд. Албатта дар як мақолаи муҳтасар кас наметавонад тамоми андешаашро баён кунад. Бахусус дар вазъияте, ки то кунун ҳеч маҷмуаи ҷудогонаи илмии ин жанр ба табъ нарасидааст. Дар мақолаҳои дигари Д.Обидов “Ривоятҳо дар бораи Абуалӣ ибни Сино аз нигоҳи Айнӣ”, «Андешаҳо перомуни ривоятҳои тоҷикӣ» баъзе ҷиҳатҳои ин жанр боз каме равшантар шудааст, vale эшон жанри «ҳикояҳои асотирий»-ро бо ривоят яке медонад [Обидов 2004, с.29-52].

Тибқи ишораи Р.Раҳмонӣ муҳаққиқон бо мисолҳо фарқи ин жанрҳоро бояд нишон диханд. Барои ин кор бояд матнҳо зиёд дар шакли илмӣ нашр шавад.

Фарқи қисса аз ҳикояи гуфторӣ. Дар байни мардум нақлҳои ҳастанд, ки онҳо асосан воқеаҳои ҳақиқиро дар бар мегиранд. Онҳо аз як тараф ба ҳикояи навсиандагон наздик, аз тарафи дигар фарқ доранд. Ин навъ нақлҳо дар ҳама ҷо баён мешаванд. Онҳоро фолклоршиносон дар аввал «Нақл» гуфтаанд. Ҳоло Р.Раҳмонӣ нисбати ин гуна нақлҳои воқеӣ истилоҳи “ҳикояҳои гуфторӣ”-ро пешниҳод менамояд [Раҳмонӣ 1999, с.81-82; Раҳмонӣ 2021, с. 293-294].

Дар фолклоршиносии рус ин истилоҳ ба шакли «Устный рассказ» [ниг.: Ярневиский 1969] ба кор рафтааст. Ин жанр дар фолклоршиносии тоҷик то ба ҳол аз ҷиҳати назарӣ дар шакли рисолаи илмӣ мавриди пажуҳиш қарор нағирифтааст. Дарвоҷеъ, «Ҳикояи гуфторӣ» яке аз машҳуртарин жанрҳои адабиёти гуфторӣ аст. Баъзе намунаҳои онро дар фонди фолклори тоҷик ва маҷмуаҳое метавон дид, ки албатта, ин хеле ноҷиз аст. Аз ин гуфтаҳо

маълум мешавад, ки жанри «қисса» аз жанри «Ҳикояи гуфторӣ» низ фарқ дорад. Бо вучуди будани намунаҳо ин жанр аз байни мардум камтар гирдоварӣ шудааст.

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки қисса аз жанрҳои дигари насири шифоҳӣ ба мисли афсона, ривоят, ҳикояи гуфторӣ ва монанди ин бо хусусиятҳои худ фарқ доштааст.

АДАБИЁТ

1. Андреев А. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне / А. П. Андреев. – Л.: Изд. госуд. русского геог. общества, 1929.
2. Афанасьев А. Народные русские легенды А. Н. Афанасьева / А. Афанасьев. - Новосибирск: Наука сиб. отдине, 1990.
3. Мирзоев А. Ҳикояҳо оид ба ибни Сино ва шахсияти ў / А. Мирзоев. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1953.
4. Обидов Д. Афсонаҳои ҳаҷвӣ-маишии тоҷикӣ / Д. Обидов. –Душанбе: Дониш, 1978.
5. Обидов Д. Ривоят // Энциклопедия Советии Тоҷик. ч. 6. –Душанбе, 1986.
6. Обидов Д. Андешаҳо перомуни ривоятҳои тоҷикӣ // Фолклор, адабиёт, забон. Бо қӯшиши Р.Раҳмонӣ. – Душанбе, 2004.
7. Пропп В. Я. Русская сказка / В. Я. Пропп. – Ленинград: Изд-во ленинградского университета, 1984.
8. Раҳматов Ҳ. Наклу ривоятҳо // Дастируламал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии ҳалқ. Сталинобод: Нашр. Аф Тоҷикистон, 1960.
9. Раҳмонӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насири шифоҳӣ (Даструи таълимӣ)./ Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ, 1999.
10. Раҳмонӣ, Р. Таърихи гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2001.
11. Раҳмонӣ Р. Насри гуфтории тоҷикони Бухоро (Пажӯҳиш ва матнҳо) / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 2015.
12. Раҳмонӣ Р. Фоклори тоҷикон: дарсхо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021.
13. Ҷаъфариён Р. Қиссаҳонон дар таърихи ислом ва Эрон. Техрон: Рауф, 1370=1991. (Ба форсӣ).
14. Шарифов Ҳ. Қисса // Энциклопедия Советии Тоҷик. Ч. 8. Душанбе, 1988.
15. Aarne, Anti & Thompson S. The types of the folktale. A classification and bibliography. Anty Aarne's "Verzeichnis der Marchentypen" (FF Communication. No 3). Translated and enlarged by Stith Thompson. Second Revision. Helsinki, 1973 (FFC 184).

ФАРҚИ ҚИССА АЗ ЖАНРҲОИ ДИГАРИ НАСРИ ШИФОҲӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуи фарқи қисса аз жанрҳои дигари насири шифоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки афсона дар соҳт, мазмун ва образҳои худ аз дигар навъи асарҳо фарқ дорад. Вале ба гуфти олимон афсона аз қисса тафовут дошта бошад ҳам дар байни онҳо як робита мавҷуд аст.

КАЛИДВОЖАҲО: фарқ, соҳт, мазмун, олимон, қисса.

ОТЛИЧИЕ РАССКАЗА ОТ ДРУГИХ ЖАНРОВ УСТНОЙ ПРОЗЫ

В данной статье рассматривается тема отличия рассказа от других жанров устной прозы. Автор отметил, что сказка отличается от других видов произведений по своей структуре, содержанию и образам. Однако, по мнению учёных, даже если сказка и отличается от рассказа, но между ними есть связь.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: различие, структура, содержание, учёные, рассказ.

DIFFERENCE OF THE STORY FROM OTHER GENRES OF ORAL PROSE

This article discusses the topic of how the story differs from other genres of oral prose. The author noted that a fairy tale differs from other types of works in its structure, content and images. However, according to scientists, even if a fairy tale differs from a story, there is a connection between them.

KEYWORDS: difference, structure, content, scientists, story.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонов Садриддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Қурбонов Садриддин – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Qurbonov Sadreddin – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИИ ФЕЉЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР АСАРИ "МОҶАРОИ ЗИНДАГӢ" - И КАРОМАТУЛЛО МИРЗО

**Сулаймонова Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Фељлҳои таркибӣ қисмати зиёди феълҳоро ташкил медиҳанд. Дар сохтани фељлҳои таркибӣ ҳиссаҳои номӣ ва унсурҳои дигари грамматикий хидмат мекунанд. Фељлҳои таркибӣ феълҳое мебошанд, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва фељлҳои ёридиҳанда сохта мешаванд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик фељлҳои таркибӣ торафт инкишоф меёбанд. Ин тарзи феълсозӣ сермаҳсул ва серистеъмол мебошад. Қарib ҳамаи фељлҳои таркибӣ, қатъи назар аз таркиби морфологиашон, шакли масдарӣ доранд ва ҳамчун воҳидҳои луғавӣ воқеъ мешаванд. Фељлҳои таркибӣ чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, ду хел мешаванд: фељлҳои таркибии номӣ ва фељлҳои таркибии феъльӣ.

а) таҳлили вазъи гурӯҳҳои маънои исломӣ дар ташаккули ҷузъи номии фељлҳои таркибии номӣ.

Фељлҳои таркибии номӣ дар системаи калимасозии забони тоҷикӣ мавқеи алоҳидаро ишғол мекунанд. Онҳо сарчашмаи муҳимтарини бой шудан ва тараққӣ ёфтани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мебошанд. Фељлҳои номӣ бо ҳусусиятҳои сохти худ ва бо тарзи маҳсуси муносибатҳои байни ҷузъҳои худ дар забони тоҷикӣ аз типҳои дигари калимасозӣ фарқ карда, дорои ҳодисаҳои хеле ҷолиби дикқат мебошанд. Фељлҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ ва фељлҳои ёридиҳанда сохта мешаванд. Ҳар як феъли таркибии номӣ як воҳиди луғавӣ, ҳиссаи нутқ ва як аъзои ҷумла ҳисоб мешавад. Байни ҷузъҳои феъли таркибии номӣ алоқаи маънӣ ва мувофиқати морфологӣ мавҷуд аст. Таркиби морфологии фељлҳои таркибии номӣ аз ҷузъи номӣ ва ҷузъи феъльӣ сохта мешавад.

Схемаи умумии сохта шудани фељлҳои таркибии номӣ ҷунин аст, ки дар онҳо ҷузъи якум, одатан, исм, сифат, гоҳо зарф, шумора ва ҷузъи дуюм-феъли ёридиҳанда мебошад. Вазифаи ҷузъҳо дар ташаккул ёфтани феъли номӣ як хел нест. Дар феъли номӣ маънои асосири ҷузъи номӣ ифода мекунад; феъл бошад, вазифаи ёридиҳандагӣ дошта, барои сохта шудани феъл ҳизмат мекунад.

Аз ҷиҳати мавқеи ҷузъҳо-ҷузъи номӣ одатан пеш ва феъли ёридиҳанда баъд меояд: изҳор кардан, сайр кардан.

Дар фељлҳои таркибии номӣ ҷузъи якум аз ҷиҳати соҳт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ шуда метавонад. Мисол **сода**: кор (кардан), тамом (кардан); **сохта**: ханда (кардан), ягона (кардан); **мураккаб**: гуфтугӯ (кардан), роҳбарӣ (кардан); **таркибӣ**: зери по (кардан), арзи ҳол (кардан).

Ӯ бачаи баде нест, туро дӯст медорад. Илтимоси оцизона ин ки бандаро як имшаб аз файзи сӯҳбаташон **баҳраманд гардонанд**. Завқ мебаранд, **хушҳол мешаванд**.

Дар ҷумлаҳои дар боло овардашуда ҷузъи якуми феъли таркибии номӣ аз рӯйи соҳт сода, сохта ва мураккаб аст.

Фељлҳои номӣ амали бо семантикаи исм алоқамандро ифода мекунанд. Дар феъли номӣ масъалаи аз ҳама муҳимтар муқаррар намудани муносибати байни яқдигарии ҷузъҳои он аст. Бо феъли ёридиҳанда як шуда, феъли номиро ба вучуд овардани исм, аз як тараф, дар заминаи ҳарактери муносибати грамматики байни исм ва феъл ва аз тарафи дигар, дар заминаи вазифаи доштаи ҷузъи феъльӣ ба вучуд меояд. Бо як шудани исм ва феъл ба вучуд омадани феъли номӣ дар асоси қоида ва қонунҳои калимасозӣ воқеъ мегардад. Дар натиҷаи ҷунин алоқамандӣ байни исм ва феъл исм ҷузъи муқаррарии феъли номӣ шуда феъли таркибии номиро ба вучуд меоранд.

Дар таркиби ҷузъи номӣ омадани исм:

Гирди дастархон **чойгир шуданд (сах. 7)**. Шоир ба дил аз дунё **шиква мекунад (сах. 10)**. Тарбиятдида ва хушсавод, монанди падараш **дехқон буд (сах. 12)**. Муаллим торафт овозаш пасттар мешуд ва аз ҳастагӣ **пинак мерафт (сах. 14)**. Зафарро, ки ба дидани устод омада буд,

ҳамрох гирифт (сах.20). Устод Зафарзода, биёд биншинему як каме дар ин боб **сұхбат биқунем** (сах.23). Барада ба шархи эродхои худ **шурӯъ кард** (сах.27). Мехост Ҳафизуллоҳ беладариро **ҳис нақунад** (сах.75). Модар, ки дар вақти зиндада будани шавхар касеро **писанд намекунад** (сах.75). Бо маблағи ночиз боғи касеро **побел мекард** (сах.76). Ҳафизуллоҳ муаллимаро ба хона **таклиф кард** (сах.76). Белу каландро ба миёни ҳавлӣ **ҳаво дод** (сах.77). Холай Зарафо **беақлий кард** (сах.78). Ман як **фикр дорам** (сах.83). Ҳазор раҳмат, бачам хока гирӣ **зар гардад** (сах.87). Ҳафизуллоҳро ба Русия равон қунем, **кор қунад** (сах.86). Ман ҳам имрӯз ё пагоҳ қарзамро **талағ мекунам** (сах.86). Тинҷӣ бачам, ба хона биё **гап дорам** (сах.88). Холиқназар боз ҳам пасттар **гап мезад** (сах.89). Вокеаи дигареро Холиқназар **нақл намуд** (сах.90). Ӯ **гум шуд** (сах.90). Баъд келину бачаро **бедор кард** (сах.90). Даст ба гарданаш андохта, хуштоманашро **офӯш кард** (сах.103). Бо ҳамин дар ҳавлиаш қиёмат **сар зад** (сах.103). Ҳавлиро фурӯш, пули калон **кор кард** (сах.109). Зафар рӯ ба дари мактаб қадам мемонд (сах.120). Акаат обозӣ карда, **ғарқ шуд** (сах.121). Дар қатори китобҳо чанд асари дигар дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Давлатхӯҷа **таълиф шудаанд** (сах.113). Ҳамин деҳаи моро ватан хондааст, **раҳм қунед** (120).

Мисолҳои дар боло овардашуда, ки ҷузъи номиашон исм мебошад, бештарашон аз феълҳои **кардан, шудан, намудан** таркиб ёфтаанд.

Мардуми деҳа, ашҳоси тавонгар ва мағрур аз соҳибкор **ҳасад мебурданд**, ки ба чунин илтифоти хосе аз ҷониби раиси вилоят **мушарраф шудааст**; дар воҳӯриҳо ўро **табрик мегуфтанд**; баъзе аз онҳо, ки пештар ба Холиқназари камбизоат бо назари такаббур менигаристанд, акнун бо лаҳни хушомадомез аз вай **ҳоҳиш мекарданд** (сах.66).

Дар ин ҷумлаи мураккаби сертаркиб феълҳои таркибии номӣ истифода шудаанд. Ҷузъи номии феълҳои таркибӣ аз исмҳо соҳта шудаанд.

Дар ин мисолҳое, ки мо аз асар овардем ҳамчун ҷузъи номӣ исмҳо омадааст.

Дар феълҳои номӣ муносибати синтаксисии байни исм ва феъл ниҳоят суст шуда меравад. Исм аз пуркунандагии бевосита баромада, ҷузъи феълӣ номӣ мешавад, феъл бошад, аз идоракунандагии пуркунандаи бевосита баромада, маънои ёридиҳандагиро фаҳмонида, чун феъли ёридиҳанда мешавад.

б) таҳлили вазъи гурӯҳҳои маънои сифатҳо дар ташаккули ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ дар асар.

Дар феълҳои таркибии номӣ ба сифати ҷузъи яқум сифат ё зарф ҳам омада метавонад. Агар ҷузъи яқуми феъли таркибии номӣ сифат бошад, дар ин ҳол дар бораи муносибати пуркунандагӣ не, балки дар бораи муносибати ҳолшарҳкунандагии байни сифат ва феъл, зарф ва феъл сухан рондан мумкин аст. Сифат ё зарфи бо феъл омадагӣ феъли номиро ба вучуд оварда метавонанд. Сифатҳо бо феълҳои ёридиҳандаи **кардан** ва **шудан** омада, дар соҳтани феълҳои номӣ иштирок мекунанд.

Феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи номиашон сифатанд:

Охир, ҷавон аст, ҳом аст, **пухта мешавад** (сах.8). Шаб қайҳо аз ним гузашта, вале ӯ ҳанӯз **бедор аст** (сах.12). Дилбар аз соҳибчамолони таърифӣ набошад ҳам, ҷеҳраи сабзинаи дилкаше, ҷашмони шаҳлои бандуре дошт, **миёнақади борикандом буд** (сах.12). Ин хабар дар воқеъ **ҳавфангез буд** (сах.19). Гап воқеан **нав ва ғалатӣ буд** (сах.22). Созандаву сарояндагон даромада, бо суруду нағмаашон табъи ҳозиринро **ҷоқ мекарданд** (сах.30). Ман напурсидаам, намедонам, - вакил ҳудро ба нодонӣ зад, то ки ин пурсишу посухи барояш ноҳушро **кӯтоҳ қунад** (сах.33). Пеш омада сӯйи устод Лоиқ ҳар ду дасташро **дароз кард** (сах.53). Холай Зарафо баъд аз адой қарзҳои кардааш дар тӯй **тиҳидаст монд** (сах.71).

Дар мисолҳои дар боло овардашуда ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ аз сифат ва ҷузъи феълиашон аз феълҳои ёридиҳандаи **будан, шудан, кардан ва мондан** соҳта шудааст. Ба сифати ҷузъи номӣ сифати аслӣ кор бурда шудааст.

Феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи номиашон аз зарф соҳта шудаанд:

Зафар фикри ҳавфноки хабар қашиданро ба муаллим аз сараш **дур кард** (сах.27). Нависанда бегоҳирӯзӣ дар Ромит ҳозир гашт (сах.31). Ин Холиқназари хунхор қарзро **зиёд кард** (сах.71).

Ҷузъи феълӣ. Барои соҳтани феъли таркибии номӣ феълҳо бояд вазифаи ёридиҳандагӣ дошта бошанд. Маънои умумигии феъл ҳар қадар зиёдтар бошад, вай дар ташкил ёфтани

феъли таркибии номй ҳамон қадар зиёдтар иштирок мекунад, чунончи, феълҳои **кардан**, **шудан** ва гайраҳо аз ҳамин қабил мебошанд. Вазифаи ёридиҳандагӣ гирифтани чунин феълҳо аз он иборат аст, ки маъни луғавии онҳо суст мешавад ва онҳо маъни нав - маъни грамматикий мегиранд, нишондиҳандай категорияи грамматикии калимаи томмаънодори дигар мешаванд. Феълҳои ёридиҳандай **кардан** ва **намудан** дар алоҳидагӣ бо ҳамдигар ягон умумияте надоранд, аммо ҳар ду феъл дар ҳолати феъли ёридиҳанда шуда омадани худ аз ҷиҳати вазифа ба ҳамдигар монанд шуда, ба ҷойи яқдигар омада метавонанд.

Феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи феълиашон аз феълҳои ёридиҳанда сохта шудааст:

Сархӯр дар болои суфа зону зада, суханро якбора аз муддаои худ **сар кард** (саҳ. 19). Ба аёдати бемор омада будам, ичоза дихед қарзамро дар пушти шумо **адо кунам** (саҳ. 22). Инро ҳам ба қарзе, ки бештар гирифта будам, **зам кун** (саҳ. 29). Баъзе нафарони дар он ҷой бударо, **таяйин кард** (саҳ. 30). Зарина ба ҳондан **сар кард** (саҳ. 31). Аз он рӯз беш аз ду сол гузашт, инак муаллим соли сеюм аст, ки вазифаи директориро **ичро мекунад** (саҳ. 50). Вокеаи дигареро Холиқназар **накл кард** (саҳ. 50). Холиқназар дар мактаби сохтааш Кошифзодаро директор **таяйин кард** (саҳ. 54). Оре, аммо ман **қабул накардам** (саҳ. 55). Кошки ҳама ба ин пандҳо **амал мекарданд** (саҳ. 56). Ҳабари озодӣ Дилбарро он қадар шод кард, ки вай шавҳарашро **огӯш кард** (саҳ. 59). Ту аввал барои ӯ як арӯси муносиб **пайдо бикун** (саҳ. 59).

Дар ин ҷумлаҳо ба сифати ҷузъи феълӣ дар феълҳои таркибии номй феъли ёридиҳандай **кардан** истифода шудааст. Бояд қайд кард, ки феъли ёридиҳандай **кардан** серистеъмолтарин феълҳои ёридиҳандаи забони тоҷикӣ мебошад. Феъли ёридиҳандай **кардан** бо ҳама гуна исмҳо омада таркиби номй месозанд.

Бо ёрии феъли ёридиҳандай **кардан** аз ҳиссаҳои номии нутқ бештар тарзи фоили феъл сохта мешавад. Феъли ёридиҳандай **кардан** бо якчанд феълҳои ёридиҳандай дигар иваз шуда метавонанд, vale аз ҳама зиёдтар ҳамчун синоними феъли ёридиҳандай **кардан** ёридиҳандай **намудан** ба кор бурда мешавад. Ба гайр аз ин феълҳо боз феълҳои ёридиҳандай **ёфтан, додан, гардондан** низ ба ҷойи феъли ёридиҳандай кардан истифода мешаванд.

Феъли ёридиҳандай шудан. Феъли ёридиҳандай **шудан** ҳам дар сохтани феълҳои таркибии номй бисёр истифода мешавад. Феъли ёридиҳандай **кардан** тарзи актив ва феъли ёридиҳандай **шудан** тарзи пассиви феъли номири месозанд.

Зан дам назада, бо табассуми ҳаёомез сӯйи дар **равон шуд** (саҳ. 14). Пагоҳӣ фармони мувоғиқ ба имзо **пешниҳод шуд** (саҳ. 30). Холаи пир, нома дар даст, **ворид шуд** (саҳ. 30). Ба ман суханҳои гуфтаи ӯ тамоман маъқул нашуд, гуфта **дилгир мешуд** (саҳ. 65). Ба милисаҳона бурдани муаллим дарҳол **овоза шуд** (саҳ. 66).

Дар ин ҷумлаҳое, ки мо аз асар овардем ҷузъи феълӣ дар феълҳои таркибии номй феъли ёридиҳандай **шудан** мебошад. Ба воситаи феъли ёридиҳандай **шудан** тарзи мағъулии феъл сохта мешавад. Баъзе феълҳои ёридиҳанда дар нутқ ба ҷойи яқдигар кор фармуда шуда метавонанд.

Феъли доштан. Феъли ёридиҳандай доштан бо исмҳо омада, феъли таркибии номй месозад:

Кошифзода чи будани вақеаро медонист ва **бовар дошт** (саҳ. 30). Ҳамдиёрони муаллим ҳам монанди вай **эътиқод доштанд** (саҳ. 39).

Феъли намудан. Чи тавре ки дар боло қайд кардем, феъли ёридиҳандай **намудан** асосан чун синоними **кардан** буда, онро иваз мекунад ва бисёртар дар нутқи китобатӣ кор фармуда мешавад:

Он сатрҳо байтҳои буданд, ки муаллим меҳост маҳсусан ба онҳо диққати хонандагонро **чалб намояд** (саҳ. 31). Онҳоро гоибона бошад ҳам ба Давлатхӯҷа **муррифӣ намояд** (с. 66).

Феъли ёфтан. Феъли мазкур низ бо исмҳо омада феъли номй месозад:

Ин воқеа аз ҳамон рузе, муаллим ба деха омада буд, **оғоз меёбад** (саҳ. 52).

Феъли гирифтан: Фармуда будам, ки назди ман аз ӯ **ном нагиранд** (саҳ. 262).

Ҳамаи феълҳои таркибие, ки мисол овардем ҷузъи номиашон аз ҳиссаҳои номии нутқ ва ҷузъи феълиашон аз феълҳои ёридиҳанда сохта шудааст. Ҷузъҳои феълҳои номй ҷойи худро иваз карда метавонанд.

Дар феъли номӣ одатан ҷузъи номӣ дар чойи якум ва феъли ёридиҳанда дуюм меояд. Аммо дар баъзе ҳолатҳо дар назм феъли ёридиҳанда якум ва ҷузъи номӣ ба чойи дуюм омада метавонанд.

Ҳамин тарик, феълҳои таркибии номӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳо сохта мешаванд. Дар ин феълҳо маънои лугавии ҳиссаҳои номӣ суст шуда, феъл маънои ёридиҳандагӣ мегирад. Феъли номӣ маҳз дар натиҷаи ниҳоят суст гардидан муносибати синтаксисии байни ҷузъҳо ташкил ёфта метавонанд. Аз тадқиқотҳои мо маълум шуд, ки дар романи «Мочарои зиндагӣ»-и К.Мирзо феълҳои таркибии номӣ васеъ истифода шудааст. Дар сохтани феълҳои таркибии номӣ дар асар ҳам ҳиссаҳои номии нутқ ва ҳам феълҳои ёридиҳанда фаровон кор фармуда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Майдов, Ҳ. Забони адабии мусори тоҷик. Ҷ.1. Лугатшиносӣ. / Ҳ. Майдов. – Душанбе: Деваштич, 2007.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик қ.1 // Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Ирфон, 1973.
3. Майдов Ҳ. Ибораҳои фразеологии феълӣ// Мактаби советӣ. –1967. –№10.
4. Майдов Ҳ. Оид ба категорияи намуди феъл дар забони тоҷикӣ//Паёми Донишгоҳ. –Бахши II. –1999. –№1.
5. Майдов Ҳ. Ибораҳои фразеологӣ ва таркибҳои феълӣ// Мактаби советӣ. –1986. –№2.

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР АСАРИ "МОЧАРОИ ЗИНДАГӢ" - И КАРОМАТУЛЛО МИРЗО

Дар мақолаи мазкур мавзуу вижагиҳои сохтории феълҳои таркибии номӣ дар асари “Мочарои зиндагӣ” – и Кароматулло Мирзо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки қарӣ ҳамаи феълҳои таркибӣ, қатъи назар аз таркиби морфологиашон, шакли масдарӣ доранд ва ҳамчун воҳидҳои лугавӣ воеъ мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, феъли ёридиҳанда, воҳиди лугавӣ, шакли масдарӣ.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОСТАВНЫХ ИММЕННЫХ ГЛАГОЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ПРОИШЕСТВИЕ ЖИЗНЬ» - И КАРОМАТУЛЛО МИРЗО

В данной статье рассматривается тема особенностей строения составных именных глаголов в произведении Кароматулло Мирзы «Происшествие жизнь». Автор отметил, что почти все составные именные глаголы, независимо от их морфологического состава, имеют инфинитивную форму и существуют как лексические единицы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, вспомогательный глагол, лексическая единица, инфинитивная форма.

STRUCTURAL FEATURES OF COMPOUND VERBS IN THE WORK “THE EVENT OF LIFE” - AND KAROMATULLO MIRZO

This article examines the topic of the structural features of compound nominal verbs in the work of Karomatullo Mirza “The Occurrence of Life”. The author noted that almost all compound nominal verbs, regardless of their morphological composition, have an infinitive form and exist as lexical units.

KEYWORDS: verb, auxiliary verb, lexical unit, infinitive form.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймонова Башорат – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Сулаймонова Башорат – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: Sulaimonova Bashorat – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ИҚТИБОС – РОҲКОРЕ ДАР ҒАНИШАВИИ ТАРКИБИ ЗАБОН

**Ҳакимова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Забони ҳар як ҳалку миллат ин рамзи фарҳангу ҳувияти он мебошад. Маҳз тавассути забони ҳалқҳо метавонанд урфу одат ва анъанаҳои худро ба ҷаҳониён шинос кунанд. Инсон метавонад бо забони ҳуд дар бораи тамаддун, фарҳанг ва нақши ҳаётан муҳимми миллаташ дар дастовардҳои рушди башарият ба дигарон нақл кунад.

Аз таърихи таҳқиқ ва баррасӣ, пайдоишу ташаккули фонди лугавии ин ё он забон аз назари илми забоншиносӣ маълум мегардад, ки лексикаи он ба қалимаҳои аслӣ ва иқтибосӣ чудо мешавад. Яке аз роҳҳои асосии бой шудани фонди лугавӣ ва лексикаи ҳар забон, пеш аз ҳама, иқтибоси вожаву таркибҳо аз забонҳои бегона мебошад. Ягон забон аз таъсироти беруна эмин нест ва пайваста қалимаҳо аз як забон ба забони дигар мегузаранд ва бо мурури замон дар таркиби забони воридшаванд ҳазм мешаванд. Бархе аз қалимаҳои дигар бошанд, барьаксроҳ чой наёфта, аз байн мераванд.

Забон аслан ҳамон қалимаҳо ва таркибҳоеро аз забони дигар иқтибос менамояд, ки ба онҳо эҳтиёҷ дорад ва барои эҷоди муодилҳое дар баробари онҳо ниёзе намебинад. Иқтибосшавӣ на танҳо мавзуи сирф забонӣ, балки чун масъалаи фарҳангӣ ва таърихӣ ҳамеша яке аз масъалаҳои муҳим ва дар айни замон печида ва ихтилоғноки лексикологияи ҳар як забон мебошад. Чунин ҳол як ҳодисаи табии ба назар мерасад, зоро ҳалқҳо ва фарҳангҳои муҳталифи ҷаҳон дар тули ҳастии хеш ба ҳамдигар таъсири мутақобилаи судманд ва ё зиёнбор расонидаанд. Дафтари таърих моломол аз гувоҳиҳо ва далелҳое мебошад, ки дар асари таъсири ин ё он забон ва ё фарҳанг мавҷудаи ҳоким, ки мақом ва манзалати хоса дорад, дар бархе ҳолатҳо на ба пешрафт ва боландагии забону фарҳангҳо сабаб мегардад, балки омили инқирозу инҳитот ва дар маҷмӯъ ба нестиву заволи онҳо оварда мерасонад. Дар мавриде, ки мо сухан гуфта истодаем, шоҳиди равшани он дар зери таъсири забони ҳокими арабӣ аз миён рафтани забонҳои бо ҳамдигар хеши сомӣ: забонҳои оромӣ, набатӣ, сурӯйӣ ва мисрӣ мебошанд. Ҷойи тазаккур аст, ки ин раванд тибқи оморе, ки Созмони Милали Муттаҳид пешкаш месозад, ҳар сол як ё ду ва ё зиёда аз ин забонҳои ҳурди ҷаҳон ба “коми” забонҳои ҳоким ва пурқувват фурӯ мераవанд.

Иқтибосгирӣ аз забонҳои дигар яке аз роҳҳои бой гардидаи таркиби лугавии забон ба шумор меравад. Маълум аст, ки аксарияти ҳалқҳо дар давраи тараққиёти худ бо ҳалқҳои дигар муносибатҳои иқтисодию маданиӣ пайдо мекунанд, ки дар натиҷаи он додугурифти вожаҳо байни забонҳо сурат мегирад [2. с.66-67].

Иқтибосгирӣ як забон аз забони дигар ба ҳувияти миллӣ ва асолати он осебе расонида наметавонад, зоро раванди таъсири мутақобилаи забонҳо дар роҳи иқтибосгирӣ як падидаи табиии иҷтимоӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, метавон иқтибосгириро аз забонҳои дигар қонунияти табиии пешрафтаи ҳама гуна забон шуморид. Ҳар як забон метавонад дар баробари иқтибос намудани вожаву таркибҳо аз забони дигар боз барои забони дигаре чун сарчашмаи иқтибосӣ хидмат намояд.

Асли қалимаи «иқтибос» аз забони арабӣ гирифта шуда, маънояш «ба даст овардан, иқтибос кардан» мебошад.

Д.Э. Розентал ва М. Теленков, зери истилоҳи «иқтибосшавии қалимаҳо» «қалимаҳои бегонае» -ро дар назар доранд, ки аз забонҳои дигар гирифта шуда, натиҷаи табиии барқарор шудани робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо ҳалқҳои дигар мебошанд.

Нэнси Армстронг иқтибосшавии қалимаҳоро «яке аз роҳҳои навсозии лугати забон» мешуморад. Вокеан, иқтибосшавӣ дар таърихи равобити забонӣ падидаи нав нест. Дар ҳақиқат, дар таърих панҷ забон дар рушди фарҳангҳои башарӣ нақши муҳим бозидаанд, ки инҳоянд: забони чинӣ, санскрит, арабӣ, юнонӣ ва лотинӣ.

Умуман, раванди иқтибосшавии қалимаҳо дар миёни гӯяндагони як лаҳҷа ва забон сурат намегирад; он дар байни гӯяндагони забонҳо ва лаҳҷаҳои гуногун рух медиҳад. Инро дар мисоли иқтибосшавии қалимаҳо байни забони арабӣ, ки ба оилаи семитӣ тааллуқ дорад ва англисӣ, ки ба оилаи ҳиндӯаҷрупӣ тааллуқ дорад, дидан мумкин аст. Масалан, забони англисӣ қалимаҳо ва ибораҳоро аз забонҳои скандинавӣ, фаронсавӣ, лотинӣ, юнонӣ ва ҳатто аз забонҳои оилаҳои гуногун, аз қабили арабӣ ва ибрӣ гирифтааст.

Тадқиқоти хуб ва амиқи таърихи забони арабӣ нишон медиҳад, ки забони арабӣ дар Африқои Шимолӣ забони лотиниро ҳамчун забони бартаридошта иваз кардааст. Дар асрҳои 11-12-и мелодӣ тамаддуни арабӣ на танҳо дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ, балки дар Испания низ пахӯн шуда буд. [4].

Ҳукмронии мусулмонон дар Испания ба олимони аврупоии асримиёнагӣ таъсир расонд, ки ба омӯзиши забони арабӣ таваҷҷуҳ зоҳир карданд. Онҳо истилоҳоти илмии арабиро, маҳсусан, дар соҳаи риёзиёт ва астрономия қабул карданд. Муносибати наздики

онҳо бо фарҳанги арабӣ таваҷҷуҳи онҳоро ба он бедор кард, ки дар натиҷа вожаҳо аз арабӣ ба забонҳои аврупой ворид шуданд.

Тибқи назарияи нисбият ҳар як падидай иҷтимоӣ дорои ҷанбаи мусбат ва манғӣ мебошад. Падидай забоншиносии иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона низ истисно нест ва ҳар забоне дар шаклҳои муҳталиф фонди луғавии худро аз ҳисоби иқтибосоти бегона бо миқдору сифатҳои муҳталиф дар тули ҳастии хеш бой гардонидааст. Роҷеъ ба падидай иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона дар забоншиносӣ ақидаҳои муҳталиф вучӯд дорад. Бархе бар ин ақида мебошанд, ки иқтибосоти бегона забонро олуда соҳта, барои раванди қалимасозии он монеъ мегардад. Гурӯҳи дигар дар ин андеша мебошанд, ки таркиби луғавии забон ба воситаи иқтибосот васеъ гардида, на танҳо монеи тараққӣ ва бойшавии заҳираҳои доҳилии забон намегардад, балки сабабгори васеъшавии имконоти луғавии он мегардад.

Дар адабиёти илмии забоншиносии муосир ин андеша голибият ёфтааст, ки иқтибосгирӣ сабаби “вайроншавии” забон нагашта, танҳо ифрат дар ин ҷода ба натиҷаҳои номарғуб сабаб мегардад. Ба тарзи дигар “иқтибосгирӣ- як раванди қонунии пешрафти ҳар як забон буда, ҳеч як ҳалқ, ҳоҳ он соҳиби забон бошад, ҳоҳ оғарандай ин ё он забон, ҳаргиз дар ҳолати алоҳида ва дурафтода аз забонҳои дигар зиндагӣ карда наметавонад [3. с.109].

Ба сурати умум падидай иқтибосгирӣ чунин маънидод гардидааст, ки вай дар натиҷаи алоқаҳои тулонии ҳалқҳо аз лиҳози таъриҳӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳатто баъди истилои як ҳалқ ҳалқи дигарро ба амал омада, сарфи назар аз ҷанбаҳои манғии худ ба пешрафт ва шукуфоии забонҳо кумак кардааст.

Дарвоҷеъ, падидай иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона на танҳо ҳоси ҳалқҳои истилогардида ва ё худ ҳалқҳои аз лиҳози миқдор кӯчак будааст, балки ҳалқҳои бузург ва пешрафтаи ҷаҳон низ аз иқтибосгирӣ истисно набудаанд. Чуноне муҳаққиқ Л.В. Богаева ишора менамояд, қалимаҳои иқтибосӣ зиёда аз 60% ҳамаи лексикаи забони англisisiro қариб аз 50 забони ҷаҳон ташкил медиҳад.

Дар такя ба ақидаи Н.Н. Амосова, Л.В. Богаева менависад: «Фонди луғавии забони англисӣ на танҳо аз ҳисоби забонҳои ҳалқҳое, ки дар Аврупо сукунат доштаанд, ғановат ёфт, балки бисёре аз забонҳои гайриаврупой низ барои забони англисӣ иқтибосоти зиёде пешкаш карданд. Аз аввалин чунин забонҳои гайриаврупой забони арабӣ буд.... Ба ақидаи У. Тейлор, - мегӯяд Богаева, - дар забони англисӣ наздики ҳазор қалимаи иқтибосӣ аз забони арабӣ ва ҷанд ҳазор қалимае, ки аз решай иқтибосоти арабӣ баромадаанд, вучӯд дорад» [1. с.42].

Ду усули иқтибосшавии қалимаҳо маъмул аст: шакли шифоҳӣ, тавассути муошират, дар раванди таълими забони ҳориҷӣ дар як қиҷвари мушахҳас; шакли ҳаттӣ - бо роҳи тарҷумаи матнҳои бадӣ ва илмӣ аз забони ҳориҷӣ, ки дар онҳо экзотизмҳо бо мақсади ба сухани ҳаттӣ табъи маҳсус бахшидан ва ё қабули истилоҳоти илмӣ истифода мешаванд.

Омилҳои асосии иқтибосшавии қалимаҳо инҳоянд:

I. *Паҳншавии дин:* паҳншавии ислом боис шуд, ки ба забони англисӣ теъдоди зиёди вожаҳои арабӣ ворид шаванд.

II. *Истилои як давлати ҷониби давлати дигар* мисоли барҷастаи қарзгирии ин ғуна ҳамлаи арабҳо ба Испания ва бартарияти онҳо дар ин мамлакат дар давоми ҳафт аср (асрҳои VIII—XV) мебошад.

III. *Муносибатҳои неки ҳамсаъии ду забоне,* ки дар як қаламрави умумӣ зиндагӣ намекунанд: ба сифати мисол мо метавонем иқтибосшавии қалимаҳоро дар забони англисӣ дар даврае, ки англо-саксонҳо ва скандинавиҳо дар як ҳудуд мустақиман бо ҳам зиндагӣ мекарданд, овардан мумкин аст.

IV. Яке аз сабабҳои дигари иқтибосшавии қалимаҳо ин *тараққиётни илму техника* мебошад.

Иқтибосгирӣ аз забонҳои дигар яке аз роҳҳои бой гардидаи таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Дар ҷаҳон забонеро ёфтани мумкин нест, ки аз забони дигар вожае ва ё таъбирае иқтибос нанамуда бошад. Шояд забони мардуме, ки ҳаргиз бо мардуми дигар омезиш накунанд, аз раванди иқтибоснамоӣ канора монад, дар ҳоле ки ин ҳам мӯҳол аст, зеро ба василаи тиҷорат ва сафару муошират ва ҳатто ба василаи шунидани афсонаҳо ва

ривоёти милали дигар луготе аз он мардум дар ин мардум нуфуз мекунад ва ҳамаи забонҳои олам аз ин рӯдори лугатҳои дахил аст. [5. с. 279]

АДАБИЁТ

1. Богаева Л.В. К вопросу об арабских заимствованиях в английском языке / Л.В. Богаева. – М., 1977.
2. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. - Душанбе, «Матбуот», 2007.
3. Шанский Н.М. Современный русский язык / Н.М. Шанский. – М., 1972.
4. Mary S. Serjeantson, A History of Foreign Words in English K. - Paul, Trench, Trubner & Company, Limited, 1935.

. بهار محمد تقی، سبکشناسی، یا، تاریخ تطور نثر فارسی. ج. 1. تهران، 1381 .5

ИҚТИБОС – РОҲКОРЕ ДАР ГАНИШАВИИ ТАРКИБИ ЗАБОН

Дар мақолаи мазкур мавзуи иқтибос – роҳкоре дар ганишавии таркиби забон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар он оид ба мағҳуми «иқтибос», роҳҳои иқтибосшавии калимаҳо ва андешаҳои олимони соҳа маълумот овардааст. Муаллиф қайд кардааст, ки иқтибосгирӣ аз забонҳои дигар яке аз роҳҳои бой гардидаи таркиби лугавии забон ба шумор меравад. Дар ҷаҳон забонеро ёфтанд мумкин нест, ки аз забони дигар вожае ва ё таъбирае иқтибос нанамуда бошад.

КАЛИДВОЖАҲО: иқтибос, тараққиёт, муҳакқик, гурӯҳ, тадқиқот.

ЗАИМСТВОВАНИЕ - РУКОВОДСТВО ПО ОБОГАЩЕНИЮ ЯЗЫКОВОГО СОСТАВА

В данной статье обсуждается тема цитирования – руководство по обогащению языкового состава. В ней автор предоставляет информацию о понятии «заимствования слов», способах заимствования слов и мнениях ученых в данной области. Автор отметил, что цитирование из других языков является одним из способов обогащения словарного запаса языка. Нельзя представить себе язык, который не содержал бы иноязычные слова.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: заимствование, развитие, исследователь, группа, исследование.

BORROWING - A GUIDE TO LANGUAGE ENRICHMENT

This article discusses the topic of citation - guidance for language enrichment. In it, the author provides information about the concept of “borrowing words”, methods of borrowing words and the opinions of scientists in this field. The author noted that quoting from other languages is one of the ways to enrich the vocabulary of a language. It is impossible to imagine a language that would not contain foreign words.

KEYWORDS: borrowing, development, researcher, group, study.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимова С. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Ҳакимова С. - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17.

Information about the author: Hakimova S. - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ПРИМЕРЫ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА НЕКОТОРЫХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ С. АЙНИ И ИХ АНАЛОГИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

**Нарзулозода Б.С.
Российско-Таджикский (Славянский) университет**

Язык является важнейшим средством человеческого общения и передачи мыслей. Одновременно язык выступает в качестве зеркала национальной культуры, является хранителем этой культуры. Лексическое богатство языка связано с условиями жизни народа – носителя языка.

В языке важна и интересна национально-культурная семантика т.е. те языковые значения, которые отражают, фиксируют и передают от поколения к поколению особенности окружающей природы, подробности быта и обычаев. Богатство языка выражается в фольклоре, художественной литературе, искусстве, науке, народе.

Национально-культурная семантика присутствует на всех уровнях языка: и в грамматике, и в синтаксисе, не исключая и фонетики. Однако наиболее ярко она проявляется в фразеологизмах и языковых афоризмах: пословицах, поговорках (ПИП) и крылатых выражениях. Они продукт истории, и чем богаче история народа, тем они ярче и содержательнее. Языковое наследие прошлого народа связано с настоящим и остаётся актуальным в наши дни. Поэтому национально-культурная семантика народа должна изучаться в историческом аспекте.

ПИП заключают в себе обобщенную мысль, для них характерны законченность, яркость и отточенность формы мысли [14, стр. 8.].

ПИП возникли очень давно, они включают в себя мудрость народа, его социально-исторический опыт, трудолюбие, патриотизм и т.п.

«Пословицы в обобщенном виде констатируют и оценивают свойства людей или явлений [9, стр. 46]. Как правило, в них различаются прямой, буквальный и переносный смысл. Например, одни пословицы отражают жизненный опыт: В гостях хорошо, а дома лучше; Близок локоть да не укусишь; Один за всех, все за одного. Другие пословицы имеют характер предписания, совета: Взялся за гуж, не говори, что не дюж; Куй железо, пока горячо; Назвался груздем, полезай в кузов.

Часть пословиц напоминают краткие стихотворения, распадающиеся на полустишия:

Клади навоз густо –

В амбаре не будет пусто.

Встречаются пословицы большого объема, своеобразные четверостишия. Например, юмористическое четверостишие:

«Сбил, сколотил – вот колесо!

Сел да поехал – ах, хорошо!

Оглянулся назад –

Одни спицы лежат!».

В пословицах присутствуют буквальный и переносный смысл, иносказание, общее суждение, поучение и вывод.

Поговорки отличаются от пословиц тем, что они являются более краткими выражениями и возникают нередко как результат сокращения пословицы, как правило они имеют только буквальный план. Например, «Коса-девичья краса». «В тесноте, да не в обиде». «Поживём – увидим». [13, стр. 7]. «Глянет-рублем подарит». [4, стр. 7].

Важную изобразительную роль ПИП играют в произведениях С. Айни, богатых языковыми афоризмами. Для лучшего художественного изображения характера героев, для образного выражения мысли и точной характеристики событий Айни обращался к народному фольклору, творчески перерабатывая его.

Профессор А. Мирзоев отметил 173 ПИП в произведениях С. Айни. [1, стр. 23]. Р. Абдуллозода в книге «Пословицы и поговорки в произведениях С.Айни» собрал более 300 пословиц.

Обращение Айни к народным ПИП-ам, наиболее выражено в его произведении «Дохунда». Р. Абдуллозода приводит такие цифры: «Если в «Джалодони Бухоро» и «Одина» количество таджикских пословиц встречается не больше 25, то в романе «Дохунда» их уже более 200». [1, стр. 25]. ПИП в произведениях С. Айни, по смыслу и роли разнообразны. В них ярко отражаются острые сатиры, несправедливость существующих порядков, угнетение и мудрость простого народа. ПИП в работах Айни, рассматриваемые нами, делятся по смыслу и характеру на следующие типы:

1. Обличающие:

- а) алчность и взяточничество, жадность, жестокость и стремление к богатству,
- б) лукавство, лицемerie, клевету;

2. Отражающие:

- а) гуманизм и трудолюбие;
- б) честность, порядочность, доброжелательность;
- в) преданность, верность и дружбу.

Ниже мы разбираем некоторые пословицы и поговорки, использованные писателем по этим категориям.

К первой категории мы отнесли следующие пословицы и поговорки:

1. «Шутури калон яғираш ҳам калон» [1, стр. 94].

С.Айни в своем произведении «Дохунда» с помощью этой пословицы высмеивает алчность и скопость богатых людей. Большие деньги часто создают большие проблемы.

Семантика пословицы: У большого верблюда и рана большая. Противоположная по содержанию, но аналогичная по смыслу распространенная таджикская пословица «**Нимта нон – роҳати чон, якта нон - балои чон**».

Семантико – культурное соответствие в русском языке:

«**Большая сыть, брюху вредит**» [3, стр. 43].

«**Большой грех – в большой мех**» [3, стр. 43].

«**На большую яму – больше хламу**» [5, стр. 324].

Лексический анализ:

• **Яғираш. «Яғир»** – нагнёт, намин (язва или незаживающая рана, натёртая на спине или шее верхового, или выночного животного) [11, т.2. стр. 436];

• **«Нимта»** – разг. половина [6, стр. 209].

• **«Роҳат»** – спокойствие, покой, отдых. **«Роҳати чон»** – духовный покой, покой души [6, стр. 261].

• **«Балои чон».** **«Бало»** – беда, несчастье горе; **Балои чон** – беда для души (жизни).

Словосочетание «балои чон» метафорическое выражение, оно означает беда на голову [6, стр. 37].

• «**Сыть**» от лексемы «**сытность**» - утоление голода. Данная лексема в сочетании со словом **большой** - «**большая сыть**» приобретает переносную смысл - пресыщение;

• **«Брюхо»** - 1. Живот животного. Например, «**брюхо акулы**». 2. Живот человека. Например, «**брюхо отрастил - очень толстый человек**» [8, стр. 57].

• **«Мех»**-это лексема в словаре Ожегова С.И. приведена в нескольких значениях. В нашей пословице это соответствует понятию **Мех** – «мешок из шкуры животного для жидких и сыпучих веществ. Например, мех с кумысом. Вино в мехах» [8, стр. 309].

• **«Хлам»** - «негодные старые вещи, все бесполезное, ненужное. Например, *выбросить весь хлам*» [8, стр. 767].

2. «Чашми танги дунёро хоки гур пур мекунад» [1, стр. 92].

Смысл пословицы: в текущей пословице речь идет о такой жадности, скопости, что человек и могильным прахом не насытится. В этой пословице, С.Айни говорит, что сколько человеку не давай, он все равно будет просить еще и еще, поэтому, только умирая он успокоится.

Это пословица соответствует русским пословицам: «**Сколько собака ни хватает, а сыта не бывает**». «**Сытых глаз на свете нет**» [5, стр. 261].

Лексический анализ:

• **«Танг»**-тесный, узкий. Лексема «**танг**» в сочетании со словом «**чашм**» передает переносное значение «**жадный**» [6; стр. 297].

• **«Гӯр»** – могила, гробница [10, т.1 стр. 157]. **«Хоки гӯр»** – данное сочетание означает пыль, прах [11, т.2 стр. 301].

• **«Сыта, сырый»** - утоливший свой голод. Эти лексемы в пословице приведены в переносном значении, они выражают удовлетворенность, пресыщенность [8, стр. 698]. Фразеологизма «**сытые глаза**» имеет значения насыщенность, пресыщенность.

3. «Зар маталаб, дуо талаб, магар дуо тилло нест?».

В произведении «Гуломон» С.Айни обличает жадность и плутовство Килич-Халифа и его такого же сына Кушота. Не заплатив бедняку Турди-Ого за 30 лет работы у них, они выгнали его из дома с обвинениями: «Ты виноват в том, что зима была холодная и овцы сдохли от холода». Но когда Кушоту понадобился Турди, он отправил за ним другого слугу. Бедняк, будучи в безвыходном положении, с двумя своими сыновьями возвратился, но пожаловался Кушоту на

бесчеловечность его отца. Кушот, оправдывая отца говорит ему: «Не говори об этом моему отцу. Он человек, отрекшийся от мира и сблизившийся с Богом. Ты лучше проси его благословить тебя. Мудрецы говорят: «Зар маталаб, дуо талаб, магар дуо тилло нест?».

Семантика афоризма: Не проси золота, проси благословения, разве благословение не золота? В данном случае автор лексему «*дуо*» - благословене приравнял с золотом задавая вопрос «магар дуо тилло нест?»

Аналогичные по смыслу русские пословицы:

«Благословене лучше проклятия». «Дай-то, боже, чтоб все было гоже» [3, стр. 43].

Лексический анализ:

• «**Маталаб**», лексема образована префиксальным способом, от слова «тала́б» (требование, запрос, спрос, просьба), с прибавлением префикса «ма», что означает не, нет. «**Маталаб**» - не проси [11, т.2 стр. 207];

• **Дуо** – «молитва, мольба, благословение» [10, т.1. стр. 209].

• **Благословене** – «у религиозных людей это означает получение покровительства Бога» [8, стр. 48].

• «**Гоже**», то же что и **годный** – «удовлетворяющий определенным требованиям, подходящий» [8, стр. 122].

4. О скверности человека написано в другом произведении Айни - «Марги судхур»:

«Судхур аз пули худ нон шиканад, гар ба масал,

Шиша сандон шиканад, отала дандон шиканад» [1, стр. 80].

Смысль пословицы: Ростовщик настолько жаден, что если он потратится на хлеб, то скорее стекло разобьет наковальню, а мучной суп (похлебка) сломает зуб.

В выше приведенной пословице говорится о скверности ростовщика – Кори Исмата, который из-за своего обжорства получил кличку «Кори Ишкамба». Куда – бы он не ходил, всегда ел за чужой счет, не потратив ни копейки. Ему жаль было тратить деньги не только на других, но и на себя. В лице этого персонажа, писатель показал, до какой степени человек может быть жадным и алчным.

Этой пословице соответствуют такие русские пословицы: «Скупой, что собака на сене, и сам не ест и другим не дает». «Владеет городом, а помирает голodom». «У него снегу зимой не выпросишь» [5, стр. 59].

Лексемы:

• Судхур – ростовщик [11, т.2. стр. 186].

• Сандон – наковальня [11, т.2 стр. 144].

• Отала – «жидкое блюдо, мучная похлебка» [10 т.1. стр. 45].

• Скупой – «Человек чрезмерно, до жадности бережливый, избегающий расходов» [8, стр. 646].

• Сено – «скошенная и высушенная трава для корма скота» [8, стр. 633].

• «Собака на сене» – фразеологизм говорит о человеке, который сам не пользуется теми, что имеет, но другим не дает пользоваться [12, стр. 102].

5. «Аз дуст як ишора, аз мо ба сар давидан» [1, стр. 26].

Смысловое значение: От друга один намек, а мы сломя голову бежим, чтобы услужить ему.

В «Асархой мунтахаб» Айни использовал эту народную пословицу в смысле: «Друга иметь – себя не жалеть», для обличения подхалимства лицемерного, двуличного судьи, сказавшего такие слова хозяину Одины.

По смыслу она соответствует русским пословицам: «Для милого семь вёрст не околица». «С милым и в шалаше рай» [5, стр. 63].

Лексический анализ:

• **Ишора (т)** – 1. «Знак, сигнал, намёк»; 2. «Метка»; 3. «кн. указ, повеление, приказ» [10 т.1 стр. 257]. «Аз дуст як ишорат...» в данной пословице лексема «*ишорат*» служит в значении «приказ, указ, повеление» [10 т.1 стр. 257].

• «Ба сар давидан» – «стремительно, очень быстро, бежать сломя голову» [12, стр. 78], в значении проси что угодно, я все сделаю как тебе хочется.

• **Семь верст. Верста** – «русская мера длины, равная 1.06км». В сочетании со словом *семь* иносказательно, обозначает очень длинное расстояние [8, стр. 68].

• **Шалаш** – «постройка из палок или прутьев, покрытая ветками, соломой, травой и т.п.» [8, стр. 791].

• **Околица** – «изгородь вокруг всего селения или только при выезде из него» [8, стр. 395].

6. «Гӯр сузаду дег чӯшад» [1, стр.39].

Смысл пословицы заключается в следующем: Пусть сгорит могила, но, чтобы мой котел был полон, чтобы у меня было все в порядке.

После побега Эмира в другую страну, один из его людей – Иброхим Галлу хотел вернуть ему трон. Но люди не были согласны, говоря: «Этот бессовестный, жестокий человек совсем не думал о простом народе, ему важны были его интересы. Он и его пособники устраивали пирсы, невзирая на наши мучения. Нам такой правитель не нужен....». Пословица говорит об эгоизме, лицемерии и цинизме таких людей как этот Эмир.

Ей соответствуют русские пословицы:

«Мне хоть весь свет гори, только б я жив был» [5, стр. 163]. «После нас - хоть потоп» [5, стр. 127].

Лексический анализ:

• **Гӯр** – могила, гробница [10, т.1 стр. 157].

• **Дег** – котел (для варки пищи) [10, т.1 стр. 193].

• **Потоп** – сильное наводнение, разлив воды [8, стр. 507].

7. «Дилро ба дил раҳест дар ин гунбади сипехр,

Аз рӯйи кина кинаю, аз рӯйи меҳр – меҳр». [1, стр. 52].

Смысл пословицы: В этом мире пути от сердец людей идут к сердцам, ненависть порождает ненависть, а любовь рождает любовь. В отношениях с людьми надо помнить, что следует быть тактичным, что доброта решает проблемы, а зло ненависть порождают только зло. Пословица говорит о ценности дружеских уз, ответственности, чувстве меры в отношениях между людьми и о существовании эффекта бумеранга.

Сюда же по смыслу относится пословица:

«Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,

Чойи гул гул бошу чойи хор – хор».

Аналогичные пословицы в русском языке:

«Какой привет, такой и ответ». «Всяк сверчок, знай свой шесток». [8, стр. 624]. «Как аукнется, так и откликнется». [8, стр. 32]. «Душа душу знает, а сердце сердцу весть подает». [5, стр. 190].

Анализ лексем:

• **Кина** – «месть, мщение, ненависть, злоба, вражда»; аз рӯйи кина – «злопыхательский» [10, т.1. стр. 275].

• **Меҳр** – «любовь, сердечная привязанность, благосклонность» [10, т.1. стр. 275].

• **Гунбад, гунбаз** – «купол, свод» [10, т.1. стр. 153].

• **Сипехр** – 1. Небо, сфера. 2. Мир, вселенная [10, т.1. стр. 173]. **Гунбади сипехр** – данное выражение обозначает «небесный свод, небесная сфера»;

• **Сверчок** – «насекомое из отрядов прямокрылых, производящие характерные звуки» [8, стр. 624].

• **Шесток. Шест** – «длинная палка» [8, стр. 795].

• **Аукнется** – «от глагола **аукаться** – перекликаться». [8, стр. 32].

• **Весть** – «известие, сообщение» [8, стр. 69].

Национально-культурное соответствие таджикских и русских пословиц не случайно, оно возникает в результате одинакового осмысливания и отношения к основным понятиям и явлениям жизни, оно подчеркивает единство ценностного подхода и мудрости народов.

Обращение С. Айни в своем творчестве к народному фольклору не случайно. Пословицы и поговорки являются одним из распространенных и жизнеспособных жанров народно - поэтического творчества. Они имеют самую тесную, непосредственную связь с языком, являясь своеобразными образными речевыми выражениями, употребляемыми в живой разговорной или письменной речи. Творческое использование С.Айни ПИП в его произведениях, в зависимости от контекста, обогащало их смысл и придавало им новую эмоциональную окраску, обогащая народный фольклор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллозода, Р. Зарбулмасал ва маколаҳо дар асарҳои С. Айни / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Нашрдавточ, 1958.
2. Горький М. Собр. Соч. 30-и т. том 24 / М. Горький. - М., 1953.
3. Даљ, В.И. Пословицы русского народа: Сборник. В 2 т. Т. 1 / В.И. Даљ. – М.: Худож. литература, 1984.
4. Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Рус. язык, 1991.
5. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с russkimi. (Зарбулмасал ва мақолаъои тоълиғ ва аналогияи русии онъю) / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965.
6. Калонтаров Я.И. Лугати муҳтасари тоҷикӣ русӣ изд.2 дополненное и преработанное / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Маориф, 1988.
7. Мирзоев А. Зарбулмасалҳои тоҷики (дар контекст) / А.Мирзоев. - Душанбе: Ирфон -1940.
8. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка. 4-е издание., доп. / С.И. Ожегов. – М.: Азбуковник, 1999.
9. Таджикско-русский словарь. Под ред. С.Д. Холматовой, С. Солехова, С.Каримова том 1 / Д. Саймиддина, С.Д. Холматовой, С.Каримова. – Душанбе: Дониш, 2004.
10. Таджикско-русский словарь. Под ред. Д. Саймиддина, С.Д. Холматовой, С.Каримова том 2 / Д. Саймиддина, С.Д. Холматовой, С.Каримова. – Душанбе: Дониш, 2005.
11. Таджикско-русский фразеологический словарь / Х. Раупов, А.И. Александров, И.Л. Николаев. - Изд. Душанбе: Маориф, 1984.
12. Фелицына В.П., Прохоров Ю.Е. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Лингвострановедческий словарь / Верещагина Е.М. и Костомарова В.Г. – Москва: Русский язык, 1979.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ МУҶОИСАВИИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКИИ БАҶЗЕ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР АСАРҲОИ С. АЙӢ ВА ТАШБЕҲИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Маколаи мазкур ба таҳлили лексикӣ-семантикии баҷзе зарбулмасалу маколҳои эҷодиёти С.Айӣ ва муҷоисаи онҳо бо зарбулмасалу мақолҳои забони русӣ бахшида шудааст. Масъалаи мазмун ва нақши онҳо дар асарҳои нависанди мусири тоҷик С.Айӣ баррасӣ мегардад. Хусусияҳои лексикию семантикии зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва ташбехи онҳо дар забони русӣ таҳлил карда шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳлили муҷоисавии лексикӣ-семантикӣ, зарбулмасал, макол, ташбех.

ПРИМЕРЫ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА НЕКОТОРЫХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ С. АЙНИ И ИХ АНАЛОГИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена лексико-семантическому анализу некоторых пословиц и поговорок в произведениях С.Айни и их сопоставлению с пословицами и поговорками в русском языке. Рассматривается вопрос о значении и роли пословиц и поговорок. Проанализированы лексические и семантические характеристики таджикских пословиц и поговорок в творчестве современного писателя С. Айни и соответствующих им аналогий в русском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сравнительный лексико-семантический анализ, пословица, поговорка, аналогия.

EXAMPLES OF LEXICAL-SEMANTIC COMPARATIVE ANALYSIS OF SOME PROVERBS AND SAYINGS IN THE WORKS OF S. AINI AND THEIR ANALOGUES IN THE RUSSIAN LANGUAGE

This article is devoted to the lexical-semantic analysis of some proverbs and sayings in the works of S. Aini and their comparison with proverbs and sayings in the Russian language. The article examines the role of the proverbs and sayings. The lexical and semantic characteristics of Tajik proverbs and sayings in the works of the modern writer S. Aini and their corresponding analogies in the Russian language are analyzed.

KEYWORDS: comparative lexical-semantic analysis, proverb, saying, analogy, aphorisms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзуллоҳода Бону Сулаймон – Донишгоҳи славянини Русия ва Тоҷикистон, магистрант. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Турсунзода, 30. Телефон: (+992) 880808314. E-mail: bonu.narzullozoda@gmail.com

Сведения об авторе: Нарзуллоҳода Бону Сулаймон - Российско-Таджикский (Славянский) университет, магистрант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Турсунзода, 30. Телефон: (+992) 880808314. E-mail: bonu.narzullozoda@gmail.com

Information about the author: *Narzulzoda Bonu Sulaimon* - Russian-Tajik Slavonic University, master's student.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzoda, 30. Phone: (+992) 880808314. E-mail:
bonu.narzullozoda@gmail.com

ХАЁТ ВА ФАҶОЛИЯТИ АБУЛҚОСИМ ЗАМАХШАРӢ

Нуралеева Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар сарзамини Хоразми бостонӣ бисёр олимони бузург, ки дар инкишофи илму маданияти ҷаҳон саҳми сазовору арзанд гузаштаанд, ба камол расидаанд. Ҳусусан дар асрҳои миёна дар ин сарзамин ба монанди Муҳаммад Мусо Ал-Хоразмӣ, Абурайхони Берунӣ, Абуабдуллоҳи Ал-Хоразмӣ, Абусаҳд Масеҳӣ, Абулхайр ибни Ҳаммор ва дигарон дар соҳаҳои муҳталиф фаҷолият ва эҷод намудаанд. Яке аз чунин алломаҳои бузург, ки ҳаёт ва фаҷолияти ўро мо дар кори худ таҳқиқ кардем - Абулқосим Замахшарӣ мебошад.

Чоруллоҳ Абулқосим Маҳмуд ибн Умар ибн Муҳаммад (дар баъзе маъхазҳо Аҳмад) ибн Умар Ал-Хоразмӣ Аз-Замахшарӣ яке аз донишмандони забардаст, аз ҷумлаи мутарҷимону муфассирон, муарриҳону ҷуғрофиёдонон, забоншиносону адабиётшиносон, омӯзгорон ва шоири нависандагони замони худ ба ҳисоб меравад. Абулқосим кунияти донишманд буда, Маҳмуд номи ў мебошад. Дар баъзе манобеъҳо номи ўро Умар Абулқосим низ гуфтаанд, аммо Абуқосим Маҳмуд ба мақсад мувофиқ аст. Ин шаҳсияти бузург дар замони худ ба лақабу таҳаллусҳои машҳуре, ки ҳеч касе аз донишмандони замон сазовор нагардида буданд, ба монанди “Чоруллоҳ”, “Фаҳри Хоразм”, “Устоди дунё”, “Устоди араб ва аҷам”, “Қаъбаи адибон” (яъне сultonи илми фасоҳату балоғат) ноил ғаштааст. Лақаби Чоруллоҳ маънои “Ҳамсояи Ҳудо”-ро дошта [3], дар баъзе манобеъ ба маънои “Ҳимояи Ҳудо” (“покровительствуемый Аллаҳом”) низ омадааст [9]. Маънои аввал мувофиқи мақсад мебошад, чунончӣ маъниҳои қалимаи “ҷор”- 1.а)овоз, садо, фарёд; б)ҳабар, ҳабардиҳӣ, даракдиҳӣ: 2.ҳамсоя (фарҳанги забони тоҷикӣ)-ро медиҳад. Таҳаллуси “Фаҳри Хоразм” маълум мешавад, ки донишманд зодаи манотики Хоразм аст ва доштани чунин фарзанд барои ин сарзамин “фаҳр” мебошад. Таҳаллуси дигар барои тарбия ва таълим додани шогирдони зиёди ў мебошад. Ӯнвони “Устоди арабу аҷам” ба он маънӣ, ки донишманд забони арабиро аз худ намуда, асарҳои илмиву бадӣ бо ин забон эҷод намудааст ва шогирдони зиёди ў низ намояндаи забони арабӣ ва мардуми ғайриараб, ки талаби омӯхтани ин забонро доштанд, мебошанд.

Абулқосим Маҳмуд Замахшарӣ санаи 29 ё 19-уми марта соли 1075 ва ё 1074 (27-уми моҳи раҷаб соли 467 ҳичрӣ дар рӯзи ҷорҷон) дар яке аз рустоҳои бузург ё яке аз шаҳрҳои хурди Хоразм бо номи Замахшар (ҳозира Измукшир, ки дар вилояти Даҳогузи Ҷумҳурии Туркманистон ҷойгир аст) ба дунё омадааст. Бинобар ин сабаб таҳаллуси “Замахшарӣ”-ро гирифтааст. Аксари маълумот доир ба ҳаёт ва фаҷолияти Абулқосим Замахшарӣ асосан дар маъхазҳои асримиёнагии араб ва қисман дар осори худи донишманди бузург оварда шудаанд. Сарчаашмаҳои асосӣ дар бораи ҳаёт ва фаҷолияти ў асари “Вафиёт ул-аён”-и Ибни Ҳалликон, “Муҷам-ул-удабо”-и Ёқути Ҳамавӣ, “Миръот ул-чинон”-и Ал-Ҷайғӣ, “Ал-мунтазам”-и Ибн Ал-Ҷавзӣ ва дигар осори донишмандони араб ба ҳисоб мераванд.

Дар маъхазҳо зикр мегардад, ки падари Абулқосим марди босавод, тақводор, парҳезгору диндор буд, vale сарватманд набуда, фарзандони зиёд дошт. Чунин ба назар мерасад, ки падари Замахшарӣ ашрафзода будааст ва Замахшарӣ инро дар яке аз достонҳояш овардааст. Падари Абулқосим, бо сабаби серфарзанд буданаш барои пешбурди рӯзгор меҳнати зиёд мекард.

Дар овони ҷавонӣ мусибате ба сари Абулқосим омад, аз асп (дар баъзе назарҳо аз девор ва ё аз баландие) афтода, як поящ ҷароҳати вазнин мебардорад, табион гарчанде

муолица мекунанд, аммо маҷбур мешаванд то як пойи ўро бибуранд ва ба ҷояш пойи сунъии чӯбин пайваст намуданд. Дар ин бора муаррихон чунин менависанд: “Як пойи ўз аз чӯб буда, яктаҳ (ятаг ё яктаҳ яъне ҷомаи беостар, хилъат)-и дароз мепӯшид ва касе ўро медиҳ фикр мекард, ки ўланг аст”[8]. Дар дигар ривоятҳо Абулқосими Замахшарӣ баъди омӯхтани илмҳои зиёд ва сафар ба маконҳои илму адаб дар синни миёнасолӣ бар асари беморӣ ё афтодан аз маркаб пояш ҷароҳат бардошта, бурида мешавад, ки баъдан бо пойи сунъии чӯбин роҳ меравад.

Падари Замахшарӣ ба хулосае меояд, ки фарзандаш дигар ба кори вазнин мувофиқ ва тобовар нест, аз ин сабаб меҳоҳад, ки ўро назди ҳунарманде ба шогирдӣ бимонад (ба ривояте падари Абулқосим ҳуд шуғли дӯзандагӣ дошта, меҳоҳад қасби ҳудро ба фарзандаш биомӯзад), лек фарзанд аз падар ҳоҳиш намуд, то ўро ба мадрасае, ки дар маркази Хоразм воқеъ буд, барои омӯхтани илм монад. Падар, чун шавқу завқи бузурги писарашро ба илм пай бурда буд, ўро ба мадраса медиҳад.

Абулқосим Замахшарӣ ба соҳаҳои гуногуни илм шавқу ҳавас дошт ва дар байни ҳамсолон истеъдоди ҳудро намоён намуд. Ў дар мадраса тамоми илмҳои омӯхташавандаро аз ҳуд кард ва аз ҳама зиёд ба забони арабӣ ва адабиёт, илмҳои динӣ ва маҷмуи илмҳои дунявӣ дикқати ҷиддӣ дода, онҳоро мукаммал омӯхт. Дар баробари ин санъати ҳаттотиро, ки дар ҳамон давра дар байни аҳли илм қадр ва манзалати зиёд дошт, бо тамоми нозукиҳояш аз ҳуд намуд.

Тибқи ривояти Абумансур Ас-Саолибӣ Бухоро дар он давра, аниқтараш аз давраи Сомониён макони илмие буд, ки адібони бузургу барҷастаи дунё ба он ҷо меомаданд, яъне маркази илм ба ҳисоб мерафт. Баъди итноми таҳсил дар шаҳри Бухоро Замахшарӣ ба Хоразм баргашта, якчанд сол дар саройи амирони Хоразмшоҳиён ба ҳайси қотиб фаъолият менамояд ва кӯшиш мекунад, ки бо ҳукмдорон наздикӣ пайдо қунад. Дар соли 1118 Абулқосим Замахшарӣ ба бемории шадиде гирифтор мешавад ва баъди сиҳат ёфтанаш аз баҳри молу дунё ва хизмат кардан ба ҳукуматдорон мегузараდ ва ба қароре меояд, то ки умри бокимондашро барои илм ва таълифи асар сарф намояд.

Дар он давра амири давлати Салҷуқиён Султон Маликшоҳ ва вазири машҳури ўмуллифи асари маъруф бо үнвони “Сиёсатнома” ва ё “Насиҳатнома”-и Низомулмулки Тӯсӣ барои ривоҷу равнақи илму фан ва маданият корҳои зиёде ба анҷом расонида буд. Дар он шаҳрҳо Абулқосим Замахшарӣ бо олимону донишмандони зиёде вомехӯрад ва дар баҳсу мунозираҳои гуногун иштирок мекунад. Баъд аз он сафари ҳешро давом дода, ба шаҳри Бағдод меравад ва дар он ҷо аз олимони Бағдод илм омӯхта, дар маҷlisҳои онҳо иштирок мекунад. Якчанд муддат дар он ҷо монда ва боз сафари ҳешро ба суйи Ҳичзор идома дода, сипас ба шаҳри Макка мерасад. Абулқосим Аз-Замахшарӣ дар шаҳри Макка фаъолияти хеле хуб дошта, бо амири Маккаи Мукаррама олим ва адид Абул Ҳасан Алӣ ибн Ҳамза ибн Ваҳҳос Ас-Сулаймонӣ муносибати дӯстӣ пайдо қунада, маълумоти зиёди илмиро соҳиб гашта, якқатор асарҳои ҳешро дар ҳамон ҷо эҷод мекунад.

Абулқосим Замахшарӣ ба ёди диёру ватан ба Хоразм бармегардад ва дар муддати се-ҷор мөх боз сӯйи Макка раҳсипор мешавад. Адид қисми зиёди асарҳои ҳудро дар Макка эҷод кардаст ва дар он ҷо зиёда аз панҷ сол зиндагӣ кардааст. Бо ҳамин сабаб ў ба үнвони пуршарафи “Чоруллоҳ” (“Ҳамсояи Ҳудо”) мушарраф гардидааст. Дар баъзе маълумотҳо муддати дар Макка будани Замахшариро дар сафари аввал 2 сол гуфтаанд ва дар ин вақт ба тамоми гӯшаву канори Арабистон сафар намуда ва илмашро дучанд мегардонад. Пас аз он ба ёди диёри ҳеш афтода, ба Хоразм бармегардад. Дар ин ҷо дубора ба мадҳнамоии шоҳони Хоразм, аз қабили Хоразмшоҳ ва писарааш Отсиз шурӯъ менамояд. Аммо ҳасодату душмани ҳамватаноаш ўро чунон дилгиру ҳаста менамояд, ки аз омаданаш ба ватан эҳсоси пушаймонӣ карда, мардуми Хоразмро ҳаҷв мекунад. Пас аз он боз тарки ватан карда, боз ба шаҳри Макка меравад ва дар он ҷо ба муддати 3 сол мемонад. Қайд кардан бамаврид аст, ки Замахшарӣ дар Макка ба орзуҳои ҳуд расид ва ба оромии комил ноил шуда, ба тадрису эҷодкорӣ машғул шуд. Ин марҳалаи умри ўз аз пурсамартарин марҳалаҳои умраш ба ҳисоб меравад, зеро ў арзишмандтарин ва

машхуртарин асари худ “Кашшоф”-ро дар ин солҳо навиштааст. Баъди се соли иқомат дар Макка боз ба ватанаш Хоразм баргашт ва лақаби “Фахри Хоразм”-ро гирифт.

Замахшарӣ барои омӯхтани илм аз ҳар фурсати муносиб истифода мекард. Бояд зикр намуд, ки ин муфассири бузург ташни илму дониш буд ва дар замони худ ҳамчун бузургтарин донишманди файриараб аз забону адабиёти араб ва китобу сарчашмаҳои он огоҳии хуб дошт. Замахшарӣ пайваста барои боз ҳам васеъ намудани илми худ саъю қӯшиш намуда, ба шаҳрҳои гуногун сафар менамуд. Ин буд, ки дар ҳар як сафар бо олимону донишмандони забардаст воҳӯрда, аз онҳо касби илм менамуд.

Абулқосим Замахшарӣ дар Бағдод аз улами маъруфе чун “шайх ул-ислом” Абумансур Наср ал-Хорисӣ, Абусаад Аш-Шақонӣ, Абул Хаттоб ибн Абул Батар аз илми ҳадис таълим гирифтааст. Ҳангоми дар Макка буданаш илми наҳв ва фиқҳро аз олимони машҳур чун Абубакр ибн Абдуллоҳ ибн Талҳат ибн Муҳаммад ибн Абдуллоҳ Ал-Ёбирӣ Андалусӣ, Шайх Саъдий Ҳаётӣ ва илми лугатро аз Абумансур Мавҳуб ибн Ал-Ҳадар Ал-Ҷаволикӣ гирифтааст.

Абулқосим Замахшарӣ дар тули умраш ба Марв, Нишопур, Исфаҳон, Шом, Бағдод, Ҳичзор ва ду маротиба ба Макка сафар кардааст. Олим дар Макка кори илмии хешро давом дода, грамматикаи забони арабӣ ва луғати он, инчунин лаҳҷаҳои забони арабӣ, зарбулмасалу мақолҳо ва урғу одатҳои қабилаҳои маҳаллиро пурра омӯхта, доир ба ҷуғрофияи минтақа маълумотҳои гуногун гирдоварӣ намудааст.

Абулқосим Замахшарӣ дар Хоразм ва дар дигар шаҳрҳои Шарқ шогирдони зиёд дошта, аллома бисёри вақти худро ба шогирдонаш бахшидааст. Бо вучуди саҳтигиҳо ва таънаю маломатҳои наздиконаш нигоҳ накарда, дар ҳаёташ ягон бор хонадор нашудааст. Офаридани асаҳрои илмӣ ва тарбия намудани шогирдони арзандаро аз тарбияи фарзанд беҳтар донистааст. Шогирдони ў Яҳё ибн Садун, Ал-Ватвот, Абулмуайяд Ал-Маккӣ, Зайнаб бинт Шаърӣ ва гайра мебошанд.

Абулқосим Замахшарӣ бори охирон аз Макка баргашта, дар ватани худ чанд сол зиндагӣ кардааст ва дар соли 538 ҳичрӣ, шаби Арафа, ки ба 14 апрели соли 1144 милодӣ рост меояд, аз олам ҷашм пушидааст. Дар баъзе маълумотҳо вафоти ўро дар шаби Арафа соли 538-и ҳичӣ, ҳангоми бозгашт ба ватан дар шаҳри Ҷурҷонияи Хоразм, ки дар канори рӯди Ҷайхун воқеъ буд, медонанд. Ў дар синни 71-солагӣ даргузашт ва дар қабристоне дар наздикии шаҳри Хоразм ба хок супурда шуд. Яке аз сайёҳонии маъруфи араб Ибни Баттута, ки дар байни 1304-1377 зиндагӣ кардааст, ҳангоми саёҳаташ ба шаҳри Хоразм дар соли 1333 дар асари худ “Ар-риҳла” (“Саёҳат”) менависад, ки мақбараи Абулқосим Замахшариро диддааст, ки болои мақбараи ў гунбазе доштааст.

АДАБИЁТ

1. Исломов К.Б. Замахшарӣ-муҷаддиде дар илми наҳв. Маводи Конференсияи Ҷумҳуриявии илмию амалий дар мавзуи “Заминаҳои ривоҷу ташаккули филологияи араб дар ҷаҳони муосир”. Душанбе-2021.
2. Фаҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.1. – Душанбе, с-1969.
3. Фаҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.2. – Душанбе, с-1969.
4. Энциклопедияи Советии Тоҷик. – Ҷ. 8. – Душанбе, 1988.
5. <https://arboblar.uz>
6. <https://ziyouz.uz>
7. <https://m.youtube.com>
8. <https://e-tarix.uz>>335-zamaxshariy
9. <https://ru.m.wikipedia.org>>wiki
10. <https://www/dissercat.com>>content

ҲАЁТ ВА ФАҶОЛИЯТИ АБУЛҚОСИМ ЗАМАХШАРИ

Дар маколаи мазкур мавзуи ҳаёт ва фаҷолияти яке аз донишмандони маъруф - Абулқосим Замахшарӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифи мақола оид ба номи ин донишманд, овони кӯдакии ў, сафарҳояш ва шогирдони ў маълумоти муфассал овардааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Замахшарӣ пайваста барои боз ҳам васеъ намудани илми худ саъю қӯшиш намуда, ба шаҳрҳои гуногун сафар менамуд.

КАЛИДВОЖАҲО: сафар, саёҳат, илм, донишманд, сарзamin.

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АБУЛКАСИМА ЗАМАХШАРИ

В данной статье рассматривается тема жизни и деятельности одного из известных ученых – Абулкасима Замахшари. Автор статьи приводит подробную информацию об имени этого ученого, его детстве, путешествиях и его учениках. Автор отметил, что Замахшари постоянно прилагал усилия для дальнейшего расширения своих знаний и путешествовал по разным городам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: путешествие, путешествие, наука, учёный, земля.

LIFE AND WORK OF ABULKASIM ZAMAKHSHARI

This article examines the topic of the life and work of one of the famous scientists - Abulkasim Zamakhshari. The author of the article provides detailed information about the name of this scientist, his childhood, travels and his students. The author noted that Zamakhshari constantly made efforts to further expand his knowledge and traveled to different cities.

KEYWORDS: travel, journey, science, scientist, earth.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуралиева Бибихадиҷа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Нуралиева Бибихадиҷа* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17.

Information about the author: *Nuralieva Bibihadija* - Tajik National University, master's student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

МАСЬАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ

Давлатшоев О.Х., Бадалзода С.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо воситаи қарз маблағгузорӣ намудани касри буҷет қарзи давлатиро ба вучуд меорад. Дар натиҷаи умумӣ гардонидани таърифҳои гуногуни қарзи давлатӣ, ки дар адабиёти мусосири иқтисодӣ пайдо шудаанд, ду гурӯҳи асосии тафсирҳои онро чудо кардан мумкин аст.

Гурӯҳи якуми олимон қарзи давлатиро ҳамчун маҷмуи ҳамаи буҷетҳои мусбии давлатӣ ба тариқи кам кардани норасоиҳои дар мамлакат ба амаломада муайян мекунанд.

Гурӯҳи дуюми муаллифон дар доираи қарзи давлатӣ тамоми уҳдадориҳои пардохтнашудаи қарзи давлатро дар назди шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ, давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар субъектҳои байналмилалӣ мефаҳманд.

Дар таърифи якум таваҷҷӯҳ ба сабаби қарз, дар дуюм ба механизми ташаккули он нигаронида шудааст.

Қарзи давлатӣ ба маънои васеаш (яъне, ҳамчун қарзи ҳукуматӣ вазеъ фаҳмида мешавад) уҳдадориҳои қарзии давлат дар назди шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии ватанию хориҷӣ, давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад. Қарзи давлатӣ ба маънои кутоҳ қарзи танҳо мақомоти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон мебошад.

Қарзи давлатиро бо пули миллӣ қарзи дохилии давлатӣ, бо асьори хориҷӣ қарзи берунии давлатӣ меноманд. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қарзигирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад” пули қарз ё қарзи берунӣ - пули қарз ё қарзе, ки дихандай он дар ҳолати қарзигӣ, гайринамоянда мебошад (ниг. банди 12). Пули қарз ё қарзи дохилӣ - пули қарз ё қарзе, ки дихандай он дар ҳолати қарзигӣ, намоянда мебошад (ниг. банди 13). Қарзи давлатиро аз ҳисоби дороиҳои пардохтпазири давлатӣ ҳисоб кардан ва сипас дар бораи қарзи соғи давлатӣ сухан гуфтан (барои ин дороиҳо тасҳеҳшуда) маъмул нест.

Сабаби асосии қарзигирии давлатӣ ин касри буҷет мебошад. Он асосан аз ҳисоби қарзҳо дар шакли коғазҳои қиматноки давлатӣ, аз ҳисоби қарзҳои бонкҳо, давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ ва аз ҳисоби фурӯши моликияти давлатӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Адам Смит қарзи давлатиро як падидаи манфӣ медонист, ки капитали хусусие, ки ба ташаккул ва адои ин қарз меравад, аз вазифаи асосии худ — афзун гардондани сарвати миллӣ дур мешавад ва бинобар ин, ба қавли Смит, қарзи давлатӣ “ҷамъшавии минбаъдаи сармояи навро каму беш душвор мегардонад...”, яъне ба забони назарияи иқтисодии мусосир, қарзи давлатӣ аз ҳисоби таъсири фискалӣ берун кардани сармоя ташаккули умумии сармояро коҳиш медиҳад.

Дэвид Рикардо чунин мешуморид, ки афзоиши қарзи давлатӣ барои иқтисодиёти миллӣ назар ба афзоиши андоз камтар таъсири манфӣ надорад, гарчанде ки андозсупорандагон на андози зиёд, балки қарзи зиёди давлатиро афзалтар медонанд. Иқтисодшиноси амрикӣ Роберт Барро бо ақидаҳои худ теоремаи эквивалентии Рикардо-Барроро таҳия кардааст, ки мувофиқи он кам кардани андозҳо метавонад боиси касри буҷет ва афзоиши қарзи давлатӣ гардад, ки барои он хизматрасонӣ бояд дар оянда аз ҳисоби андозҳои зиёд пардохта шавад (қарзҳои давлатӣ андозҳои ба таъхир гузошташуда мебошанд). Ҳарчанд ин теорема то ҳол мавзуи баҳс аст, мисолҳои зиёде мавҷуданд, ки онро тасдиқ мекунанд. Пеш аз ҳама, ин ИМА мебошад, ки дар он ҷо майл надоштан ба баланд бардоштани дараҷаи андозҳо дар шароити афзоиши ҳарочоти давлат боиси афзоиши

минбаъдаи қаср ва қарзи давлатӣ аз нимаи дуюми солҳои 70-ум гардид, ки барои онҳо наслҳои оянда андозсупорандагони амрикӣ эҳтимолан бояд бо қоҳиши пардохтҳои иҷтимоӣ аз давлат ва ё афзоиши меъёрҳои андоз пардохт кунанд.

Мактаби таърихии немис, баръакс, Адолъф Вагнер (1835-1917) ба афзоиши қарзи давлат назари мусбат дошт. Вагнер афзоиши ҳарочоти давлатиро қонуни иқтисодӣ ва ҳарочоти фавқулода (яъне ба қасри буҷет оварда мерасонад), ки аз ҳисоби қарзҳои давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд, дар бисёр ҳолатҳо ногузир медонист. Дар баробари ин вай чунин мешуморад, ки ҳам ҳарочоти асосӣ ва ҳам ҳарочоти фавқулодаи давлатӣ фойданок аст, зоро онҳо ба зиёд шудани истехсоли маҳсулот хизмат мекунанд. Чунин муносибати мусбӣ ба афзоиши қарзи давлатӣ дар назарияи навтарини буҷети ҷуброншаванда ҳамфирӯзӣ аст. Вагнер иқтисодиёти пешрафтаро рукуд ва моил ба пасандозҳои аз ҳад зиёд мешуморад ва аз ин рӯ, қарзгирӣ давлатӣ, баҳусус барои сармоягузорӣ, фарқияти байнӣ пасандозҳои сармоягузориро ҷуброн мекунад. Аз нуқтаи назари ин назария, рушди муътадили иқтисоди пешрафта танҳо дар замини афзоиши қарзи давлатӣ имконпазир аст, ки инъикоскунандай иштироки фаъолонаи давлат дар сармоягузорӣ, ки бидуни давлат нокифоя ҳоҳад буд, гарчанде ки маблағҳо барои он вучуд доранд.

Назарияи Кейнсчиён муносибати дигарро ба қарзи давлатӣ доранд, ки пеш аз ҳама ба андешаи молияи функционалӣ асос ёфтааст. Тибқи ин равиш, ҳаҷми қарзи давлатӣ танҳо вазъи буҷетро инъикос мекунад, ки дар асоси давравӣ мутавозин карда мешавад. Аммо мунаққидони ин равиш қайд мекунанд, ки мувозинатии буҷет дар тамоми давра аз ҷиҳати техникий душвор аст, зоро пешѓӯйии давомнокӣ ва доираи марҳилаҳои давра масалан, оё иқтисодиёти дар ҳолати барқароршавӣ қарор дорад ё набояд давлат ба кам шудани ҳарочоти давлатӣ монеъ шавад, ё иқтисод аллакай ба марҳилаи буҳрон ворид шудааст, ки бояд бо кам кардани ҳарочоти давлатӣ даст зада шавад.

Ба ақидаи неоклассикҳо ва неолибералҳо, таъсири қарзи давлатӣ ба иқтисодиёти манғӣ аст - давлат бо зиёд кардани ҳарочоти давлатӣ таваррумро ҳавасманд мекунад ва имкон медиҳад, ки қасри буҷет ба вучуд ояд.

Дар ИҶШС қарзи давлатӣ дар солҳои 30—50-ум бо суръати баланд афзуд ва маблағи хеле назаррасро ташкил дод — мувофиқи ҳисобҳо, дар ибтидои соли 1957, ки дар бораи қатъи додани заёмҳои давлатӣ ба воситаи обуна дар байнӣ аҳолӣ (дар ҳақиқат низ ҳатмӣ) ва дар як вакт қарор қабул карда шуда буд, қариб ҷоръики даромади миллиро ташкил дод. Пардохти онҳо ба 20 сол ба таъхир андохта шуд. Пас аз он қарзи давлатӣ зуд кам шуд. Аммо дар даҳсолаи охири Ҳокимиюти Шуравӣ он пеш аз ҳама аз ҳисоби уҳдадориҳои қарзии давлати Шуравӣ дар назди гайрирезидентҳо боз ҳам инкишоф ёфт.

Россия дар солҳои 1990 афзоиши қарзи бamerосмондаи давлатии шуравиро идома дод, аммо дар давоми даҳсолаи оянда гузаштан аз қасри буҷет ба профитсит қумак кард, ки ин қарз то 6,5 фоизи ММД кам карда шавад. Аммо буҳрони иқтисодӣ, ки пас аз он гузашт, аз изофиӣ ба қаср гузаштанро нишон дод ва афзоиши қарзи давлатиро суръат бахшид, гарчанде ки он дар 13% ММД дар соли 2012 нисбатан кам бокӣ монд.

То санаи 1 январи соли 2022 қарзи берунаи Федератсияи Россия қариб ним триллион доллари ИМА, яъне 478,2 млрд. доллари ИМА - ро ташкил додааст. Қисми асосии ин қарз ба мақомоти федералий рост меояд - каме камтар аз 5 триллион рубл, дар ҳоле ки ба субъектҳои Федератсия ва мунитсипалитетҳо тақрибан 1,3 триллион рубл рост меояд. 3/4 қарзи давлатиро коғазҳои қиматнок, пеш аз ҳама вомбаргҳои қарзии федералий (ОБЗ) ташкил медиҳанд. Тақрибан 75% қарз бо рубл дода шудааст, бокимонда бо асьори ҳориҷӣ, яъне ин қисми қарзи давлатиро қарзи берунии давлатӣ ташкил медиҳад (ба ҳисоби доллар 35 миллиард доллар). Вазорати молияи Россия накшা дорад, ки дар солҳои наздик қарзи давлатиро афзоиш диҳад, аммо танҳо каме (тақрибан то 14% ММД).

Тавсия дода мешавад, ки ин оқибатҳоро дар мисоли иқтисодҳои бузургтарини ҳориҷӣ баррасӣ қунем, зоро қарзи онҳо нисбат ба Россия ба таври назаррас баландтар аст - дар Иёлоти Муттаҳида, қарзи ҳукумати умумӣ нисбат ба ММД (то санаи 26 марта соли 2022) – 149%, дар Ҷопон (то санаи 15 октябри соли 2019) - 295%, дар Олмон (то санаи 15 октябри соли 2019) - 71%, (дар тамоми минтақаи евро, то 31 декабря 2018 – 80%), Чин (то 08 августи

соли 2020) – 115%, Ҳиндустон (то 15 октябри соли 2019) – 23, Бразилия (то 15 октябри соли 2019) – 122%, Британияи Кабир (то 15 октябри соли 2019) – 108%.

Вобаста ба вазифаи аввал, чунон ки таҷрибаи ин кишварҳо нишон медиҳад, коҳиши таносуби қарзи давлатӣ ва ММД дар давраҳои барқарорсозии иқтисодиёт имконпазир аст, ки ММД босуръат меафзояд, дар ҳоле ки қарзи давлатӣ афзоиш намеёбад ё суст меафзояд.

Вобаста ба вазифаи дуюм гуфтан мумкин аст, ки шартҳои ҷойгиркуни қарзҳои давлатӣ хеле муҳиманд, ки ин ба маблағи фоизе, ки аз рӯйи он қарз гирифта мешавад, таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, обрӯйи баланди ҳукumatҳои Иёлоти Муттаҳида, Ҷопон, Олмон ва Чин ҳамчун қарзгиранда ба он оварда расонд, ки вомбаргҳои онҳоро сармоягузорон ҳатто бо фоидай ками чунин коғазҳои қиматнок бо омодагӣ хариданд. Дар натиҷа, барои ин кишварҳо пардохти фоизи қарзи давлатӣ аз буҷет мушкил нест, зеро онҳо 1-2%-и ММД-ро барои ин масраф мекунанд. Ҳатто Ҷопон, рекорди ҷаҳонӣ аз рӯйи андозаи нисбии қарзи давлатӣ, дар соли 2020 танҳо тақрибан 1,5% ММД-ро барои ин фоиз сарф кардааст. Аз ин рӯ, ҳукumatҳои ин гуна кишварҳо метавонанд барои пардохти қарзҳои кӯҳна маблағҳои навро бо арзиши кам қарз гиранд, яъне қарзи давлатиро зиёд кунанд. Бо вуҷуди ин, ҳаҷми қалони қарзи давлатӣ, ки аллакай ҷамъшуда метавонад харидорони вомбаргҳои давлатиро ба қобилияти давлат дар сари вақт бе аз нав дида баромадани шартҳои пардохт аз рӯйи ин вомбаргҳо (яъне бе облигатсияҳо) ба шубҳа гузорад.

Дар ин шароит, баҳусус дар сурати паст будани рейтинги соҳибхтиёрии кишвар, фурӯши вомбаргҳои давлатӣ танҳо дар сурате имконпазир аст, ки даромади онҳо баланд бошад, ки ин боиси ҳарчи давлат барои пардохти фоизҳои қарз мегардад. Масалан, Юнон, ки қарзи давлатӣ дар давраи буҳрони иқтисодии охир босуръат афзоиш ёфт (солҳои 2008-2012 1,6 маротиба афзуда, ба 234% ММД расид) ва рейтинги соҳибхтиёрии он босуръат поин рафт, дар ин муддат пардохтҳои фоизии ин қарзро афзоиш дод. Аз 5 то 8 фоизи ММД-и он, зеро даромади вомбаргҳои давлатии 10-солаи Юнон барои эмиссияҳои инфиродӣ аз 30 фоиз зиёд буд (аксаран сатҳи даромади вомбаргҳои давлатӣ аз рӯйи даромади вомбаргҳои давлатии давраи даҳсола муайян карда мешавад).

Вобаста ба соҳтори муҳлати қарзи давлатӣ, бо мурури замон саҳт тамдиҳи муҳлати пардохти ин қарз ва якрангии нисбии чунин пардохтҳо метавонад ба бозпардохти ҳатто қарзи қалони давлатӣ мусоидат намояд. Инро дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки агар давлат дар навбати аввал облигатсияҳои дарозмуддат мебарорад. Дуруст аст, ки муҳлати вомбаргҳо ҳар қадар дарозтар бошад, даромади онҳо ҳамон қадар зиёд мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон ҳулоса кард, ки гарчанде андозаи қарзи давлатӣ муҳим аст, аммо обрӯйи давлат ҳамчун қарзгир ва инчунин соҳтори вақтии қарз ба як андоза низ муҳим аст.

Ҳадди тавсияшудаи қарзи давлатӣ нисбат ба ММД чӣ гуна аст? Шартномаи Маастриҳт онро барои кишварҳои ИА 60% муайян кардааст, дар ҳоле ки як қатор муҳаққиқон онро баландтар - 77-90% муайян кардаанд. Таҷрибаи таъриҳӣ нишон медиҳад, ки ҳадди ниҳоии қарзи давлатӣ барои кишварҳои гуногун дар замонҳои гуногун эҳтимолан гуногун бошад. Муаррихи маъруфи иқтисодии фаронсавӣ Фернан Браудел (1902-1985) чунин мисол меорад: то соли 1789, яъне пеш аз оғози инқилоби Фаронса қарзи давлатии ин мамлакат, ки қариб 150 фоизро ташкил дод, боиси буҳрони молиявӣ гардид, ҳол он ки дар Англия дар охири солҳои 1783 ва 1801, яъне дар авҷи ҷанғҳо бо Фаронса, қарзи давлатӣ ба 200% наздик шуд, аммо буҳрони молиро ба вуҷуд наовард. Браудел ба ҳулосае меояд, ки инҳо натиҷаҳои сифати идоракуни молияи давлатӣ ва эътиමоди мардум ба онҳост: "...Фаронса сиёсати молиявиро пеш гирифт, ки на пайваста ва на муассир буд. Вай дар ин самт аз маҳорати инглизӣ дур буд. Ва ӯ на танҳо пеш аз буҳрони камбизоатии давлат, ба буҳрони молиявӣ дучор шуд, ки дар натиҷаи буҳрони сиёсӣ шадидтар шудааст."

Назарияи кейнсиён дар ин масъала чунин равишро мекунад: тавре ки Кейнсиноси намоён Ҷ.Тобин (1918-2002) навишта буд, «проблемаи идоракуни қарзро ба таври зайл ифода кардан мумкин аст: чӣ тавр ҳароҷоти фоизии дарозмуҳлатро кам кардан мумкин аст...», ки онро метавон чунин маънидод кард, ки на андозаи қарзи давлат, балки ҳаҷми хизмати он муҳим аст.

Инчунин, таҳмин кардан мумкин аст, ки бартарияти қаср бар зарари зиёдатӣ ва афзоиши қарзи давлатӣ дар 30 соли охир дар кишварҳои пешрафта пеш аз ҳама бо хоҳиши онҳо барои баланд бардоштани рушди иқтисодӣ ва некуаҳволии иқтисодии худ ба вучуд омадааст.

АДАБИЁТ

1. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзигири давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 1999, №12, мод. 326; аз 25.06.2021 с., №1795)
2. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367 (Конуни ҔТ аз 19.03.2013 № 746; аз 12.11.2013 № 1027; аз 14.05.2016 № 1316; аз 17.05.2018 № 1535))
3. Стратегияи идоракуни қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2023 аз 11 ноябриси 2020, №587
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 127 с.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТИ

Дар мақола назарияи идоракуни қарзи давлатӣ таҳқик карда шудааст. Сиёсати давлат нисбат ба идоракуни қарзи давлатӣ, пеш аз ҳама, ба ҷилавирӣ аз афзоиши он яъне, кам кардани ҳаҷми қарзи давлатӣ, кам кардани ҳароҷоти хизматрасонии қарз ба маънои баргардонидани маблағҳои қарзӣ ва пардоҳти фоизҳо аз рӯйи онҳо, оптимизасияи соҳтори вактии қарз равона мегардад. Имконияти бозпардоҳти қарзи давлатӣ бе расонидани вазнинӣ ба буҷет аз устувории воридоти асъори ҳориҷӣ ба кишвар ва устувории қурбии пули миллий нисбат ба асъори ҳориҷӣ, инчунин ҷиддияти сиёсати ҷалби қарзҳои нав, пурзӯр намудани назорат ва самаранокии истифодаи қарз вобаста аст.

КАЛИДВОЖАҲО: қасри буҷети давлатӣ, қарзи давлатӣ, қарзи дохилӣ, қарзи берунӣ, идоракуни қарзи давлатӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ

В статье исследуется теория управления государственным долгом. Политика правительства в области управления государственным долгом направлена, прежде всего, на сдерживание его роста, т.е. на сокращение объема государственного долга, снижение стоимости обслуживания долга в смысле погашения кредитов и уплаты процентов по ним, оптимизацию структуры долга. Возможность погашения государственного долга без обременения бюджета зависит от стабильности притока иностранной валюты в страну и устойчивости национальной валюты по отношению к иностранным валютам, а также серьезности политики привлечения новых кредитов, усиления контроля и эффективность ее использования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: дефицит государственного бюджета, государственный долг, внутренний долг, внешний долг, управление государственным долгом.

THEORETICAL ISSUES OF PUBLIC DEBT MANAGEMENT

The article examines the theory of public debt management. The policy of the government in the field of public debt management is aimed primarily at curbing its growth, i.e. to reduce the volume of public debt, reduce the cost of servicing debt in terms of repaying loans and paying interest on them, and optimizing the debt structure. The possibility of repaying public debt without burdening the budget depends on the stability of the inflow of foreign currency into the country and the stability of the national currency against foreign currencies, as well as the seriousness of the policy of attracting new loans, strengthening control and the effectiveness of its use.

KEYWORDS: state budget deficit, public debt, domestic debt, foreign debt, public debt management.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Давлатшоев Одилҷон Ҳазратшоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи идоракуни молияи давлатӣ. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992)934455522. E-mail: odavlatshoev@inbox.ru.

Бадалзода Субҳиддин Самариддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми кафедраи идоракуни молияи давлатӣ. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992)901109494. E-mail: badalzoda@outlook.com.

Сведения об авторах: *Давлатшоев Одилҷон Ҳазратшоевич* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры управления государственными финансами. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934455522. E-mail: odavlatshoev@inbox.ru.

Бадалзода Субҳиддин Самариддин – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса кафедры управления государственными финансами. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992)901109494. E-mail: badalzoda@outlook.com.

Information about the authors: *Davlatshoev Odiljon Hazratshoevich* – Tajik National University, Associate Professor of the Department of Public Finance Management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992)934455522. E-mail: odavlatshoev@inbox.ru.

Badalzoda Subkhiddini Samariddin – Tajik National University, first-year master's student of the Department of Public Finance Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992)901109494. E-mail: badalzoda@outlook.com.

ХУҚУҚ – ПРАВО

ФАЛЬОЛИЯТИ СОЗМОНИ АМНИЯТ ВА ҲАМКОРӢ ДАР АВРУПО ДАР САМТИ МУҚОВИМАТ БО САВДОИ ОДАМОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

**Оева М.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (минбаъд - САҲА) дар низоми муносибатҳои байнамилалии мусир аз солҳои 70-умин қарни гузашта арзи вуҷуд кардааст, vale дар ибтидо бо номи «Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо» дар асоси Санади хотимавии Ҳелсинк аз 1 августи соли 1975 пайдо шудааст. Mashvarat оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо аз 3 июля соли 1973 дар Ҳелсинк оғоз шуд, аз 18 сентябри соли 1973 то 21 июля соли 1975 дар Женева идома кард, 1 августи соли 1975 дар Ҳелсинк аз тарафи шахсони олимансаби Австрия, Белгия, Олмон, Юнон, Дания, Ирландия, Исландия, Испания, Италия, Канада, Кипр, Лихтенштейн, Люксенбург, Малта, Монако, Нидерландия, Норвегия, Полша, Португалия, Руминия, Сан-Марино, ИМА, ИЧШС, Туркия, Финландия, Франсия, Чехословакия, Швейцария, Швейцария, Югославия анҷом дода шуд. Дар тамоми раванди машварат, котиби генералии Созмони Милали Муттаҳид ба ҳайси меҳмони фарҳӣ ширкат ва нутқ кард.

Кишварҳое, ки иштирокчии Mashvarat оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо буданд, ба масъалаҳои зерин таваҷҷӯҳ кардаанд:

- ба беҳтар намудани муносибатҳои байни онҳо ёрӣ расонидан ва таъмин намудани шароитҳоеро мақсади худ гузашта, тасдиқ менамоянд, ки ҳалқҳои онҳо аз ҳар таҳдид ё суникасд ба амнияташон эмин монда, дар шароитҳои сулҳи ҳақиқӣ ва пойдор зиндагӣ карда тавонанд;

- ба зарурияти саъю қӯшише боварӣ доранд, ки пастшавии шиддати вазъиятро чӣ бефосила ва чӣ бештар қобили ҳаёт ва ҷараёни ҳамаро фарогиранда, тамоми воқеаҳоро дарбаргиранда гардонанд, ба он боварӣ доранд, ки ба ҳаёт татбиқ намудани натиҷа Mashvarat оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо яке аз ҳиссаи калонтарин дар ин ҷараён мегардад;

- ҷунин мешуморанд, ки яқдилии байни ҳалқҳо ва чи як будани саъю қӯшиши давлатҳои иштирокӣ барои расидан ба мақсадҳое, ки ин мақсадҳоро Mashvarat оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ба миён гузаштааст, бояд ба инкишофи муносибатҳои беҳтару бештар зидди байнашон дар ҳамаи соҳаҳо ва ба ҳамин тарик ба рафъи муқовимат ба яқдигар, ки аз ҳусусияти муносибатҳои гузаштаашон ба амал меояд ва ба беҳтар шудани ҳамфирӯз бурда расонад;

- таърихи умумии худро ба хотир оварда ва дар анъанаю сарватҳояшон мавҷуд будани үнсурҳои умумиро, ки онҳо дар инкишофи муносибатҳояшон ёрӣ расонда метавонанд, эътироф намуда, ҷиҳатҳои ба худ хос ва гуногуни мавқеъ ва ақидаҳояшонро пурра ба эътибор гирифта, имконияти муттаҳид намудани ҷидду ҷаҳдҳоро бо камоли азм ҷустуҷӯ мекунанд, то ки нобовариро бартараф намуда, бовариро мустаҳкам гардонанд, проблемаҳоеро, ки онҳоро аз яқдигар чудо мекунанд, ҳал намоянд ва ба манфиати инсоният ҳамкорӣ кунанд;

- умумӣ будан амниятро дар Аврупо ва чӣ ҳавасмандии худро ба инкишофи ҳамкорӣ дар тамоми Аврупо ва дар байни худ эътироф карда ва нияти худро дар бобати саъю қӯшиши даркорӣ изҳор намуда;

- робитай зичи байни сулҳу амнияти Аврупо ва умуман тамоми ҷаҳонро эътироф карда, зарурияти ба пойдории сулҳу амнияти ҷаҳон ва ба мадад кардан ба хуқуқҳои асосӣ,

инкишофи иқтисодију ичтимој ва беҳбуди ҳамаи халқҳо ҳисса гузаштани ҳар қадами онро ба назари эътибор гирифта шавад.

Вобаста ба ҳалли масъалаҳои мазкур, давлатҳои иштирокии Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ҳуҷҷатҳои зеринро қабул карданд:

1) Эъломияи принсипхое, ки давлатҳои иштирокӣ онҳоро дар муносибатҳояшон ба роҳбарӣ мегиранд;

2) Ҳуҷҷат доир ба тадбирҳои мустаҳкам намудани боварӣ ва баъзе ҷиҳатҳои амният ва яроқпартой.

Ҳамин тариқ, Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо аз соли 1975 то соли 1995 ба ҳайси мақомоти байнамилалии машваратӣ фаъолият кардааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 феврали соли 1992 ба Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ҳамроҳ ва ба санади хотимавии Ҳелсинки имзо гузаштааст. Зарурият ба аҳаммияти дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба САҲА асосан дар истифодаи таҷриба, нуғуз ва неруи он дар ҷараёни демократиунонии ҷомеа, таҳқими амнияти миллӣ, минтақавӣ ва байнамилалӣ, эҷод намудани унсурҳои муҳимми ҷомеаи шаҳрвандӣ ва танзими масъалаҳои ақалиятҳои миллӣ мебошад».

САҲА ҳамчун созмони байнамилалӣ аз 1 январи соли 1995 ба фаъолият шурӯъ кард, ки он тибқи қарори воҳӯрие, ки 5-6 декабря соли 1994 дар шаҳри Будапешт қабул шуда буд ва ба ҳайси ҳуҷҷатҳои муассисавии ин созмон Санади хотимавӣ оид ба Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо аз 1 августи соли 1975, Хартия барои Аврупои Нав, ҳуҷҷатҳои иловагие, ки соли 1990 дар Париж қабул шуда ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки аъзоёни Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, дар воҳӯриҳо дар Аврупо дар сатҳи гуногун баргузоргардида қабул намуданд, ҳисоб мешаванд. Мақсади САҲА инкишоф додани ҳамкориҳо байни давлатҳои аъзо дар соҳаи амният, беяроқгардонӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқ ва озодии инсон, бартарафсозии низоъҳо мебошад.

Таърихи таъсиси САҲА дорои ҳусусият ва марҳилаҳои рушди хеш дар навъи конференсия ва институтсионӣ мебошад. САҲА аз нигоҳи салоҳият ба гурӯҳи созмонҳои байнамилалии салоҳияти умумӣ дошта ва аз нигоҳ ном, созмони байнамилалии минтақавӣ аст, вале 57 кишварҳо дар қитъаҳои Аврупо, Америкаи Шимолӣ ва Осиёи Марказӣ муттаҳид кардааст. Инчунин, бо ин созмон шарикӣ ва ҳамкориро бо Австралия, Афғонистон, Муғулистон, Корея, Тайланд, Ҷопон, Алжир, Миср, Истроил, Иордания, Марокко ва Тунис ба роҳ мондааст.

Мақомотҳои САҲА аз нигоҳи низом ба ду гурӯҳ асосӣ ва ёрирасон тақсим мешаванд, ки аз инҳо иборат мебошанд:

- Воҳӯрии сарони давлат ва ҳукumatҳо;
- Конференсияи ҷамъбастӣ;
- Шурои вазирон;
- Ассамблеяи Парламентӣ;
- Шурои Роҳбарикунанда;
- Шурои доимӣ;
- Раиси амалкунанда;
- Роҳбарии сегона;
- Котиби генералии САҲА;
- Котиботи САҲА;
- Ҳамоиш оид ба ҳамкорӣ дар бахши амният;
- Комиссари Олӣ оид ба корҳои ақалиятҳои миллӣ;
- Дафтари САҲА оид ба падидай демократия ва ҳуқуқи инсон;
- Миссияи САҲА;
- Миссия оид ба дастгирии таҳрим (санксия).

Ба гайр аз мақомотҳои зикргардида боз дар ҳайати САҲА – Суд оид ба муросо ва арбитражӣ; Гурӯҳи муштараки машварат; Комиссияи машваратӣ оид ба фазои кушод ва гайра. Воҳӯрии сарони давлат ва ҳукumatҳо ин воҳӯрӣ дар сатҳи олӣ аст, ки мақомоти олии САҲА мебошад, ки як маротиба дар ду сол баргузор мешавад. Дар воҳӯрӣ асосан

масоилҳои минтақавӣ ва глобалӣ, ки самтҳои асосии фаъолиятии САҲА -ро ташкил медиҳанд, баррасӣ мешаванд ва санадҳои асосии созмонро қабул менамоянд.

Конференсияи ҷамъбастӣ пеш аз оғози Воҳӯрии сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо баргузор мешавад ва фаъолиятии САҲА -ро ҷамъбасту ҳуччатҳои заруриро барои Воҳӯрии сарони давлат ва ҳукуматҳо таҳия менамоянд.

Шурои вазирон – мақомоти олии икроия ва маъмурии САҲА мебошад, ки ҳайаташ аз вазирони корҳои хориҷии давлатҳои узви САҲА иборат аст. Ассамблеяи парламентӣ мақомоти олии намояндагони САҲА мебошад, ки функцияи машваратиро анҷом медиҳад, ки ҳайаташ аз намояндагони қишварҳои аъзо иборат аст. Забони кори САҲА – англисӣ, испанӣ, италиявӣ, олмонӣ, русӣ ва франсуздӣ мебошад.

Дар «Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, №332 тасдиқ шудааст, гуфта мешавад, ки:

«Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатдори инкишофи ҳамкориҳои самарабахш бо Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва ниҳодҳои он буда, аз таҷриба ва имкониятҳои сиёсӣ ва зеҳни ин созмон дар соҳаи демократикунонии чомеа, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, таъмини амнияту субот ва ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва муҳити зист истифода ҳоҳад бурд».

Намояндагии САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 ба фаъолият шурӯъ кардааст, ки дар ин давра қишвари Тоҷикистонро ҷангӣ шаҳрвандӣ фаро гирифта буд, аз ин нигоҳ фаъолияти САҲА дар ин марҳила дар бахши таъмини ҳуқуқи инсон, ғурезаҳо ба ватан баргаштани онҳо ва дар умум таъмини амният иборат буд. Воеаи САҲА ҳамчун созмон салоҳияти васеъ дошта, ба тақвияти амният, муқовимат бо терроризм, назорат ба аслиҳа, масъалаҳои иқтисодию экономологӣ, назорат ба аслиҳа, тадбирҳои мустаҳкам кардани боварӣ, ҳуқуқи инсон, демократикунонии чомеаи машғул аст. САҲА созмоне мебошад, ки дар он қишварҳои аъзо дорои статуси хос мебошанд, ки қарорҳои қабул намудани он аз нигоҳи моҳият на ҳуқуқӣ, балки сиёсӣ мебошанд. Намояндагии САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаи аввал то имрӯз дар бахшҳои гуногун вобаста ба марҳилаҳои таърихии қишвар фаъолияташро роҳандозӣ намудааст, ҷунонҷӣ, дар ибтидо ҷӣ тавре зикр кардем таъмини ҳуқуқи инсон, кумаки ғурезаҳо, ҳамчун мушоҳидагӣ дар раванди музокират байни тарафҳои даргир, озодии матбуот, кумак дар такмили қонунгузории бахши интиҳобот, ҳизбҳои сиёсӣ, кодекси маъмурӣ, ҳуқуқи занҳо, кумак ба созмонҳои гайриҳуқуматӣ, бахшҳои экологияю иқтисодӣ ва гайра буд. Дар марҳилаи муосир самтҳои асосии фаъолияти САҲА дар Тоҷикистон дар ташвиқу пахн кардани донишҳо доир ба таҳқими чомеаи шаҳрвандӣ, масъалаҳои гендерӣ, воситаи аҳбори омма, демократикунонии чомеа, бунёди ниҳодҳои демократӣ, мусоидат ва тақвияти волоияти қонун дар чомеа, мусоидат ба таҳқими фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар қишвар, ташвиқу таҳқими масъалаҳои иқтисодию экологӣ, дастгирии ҳокимияти давлатӣ дар такмили қонунгузорӣ, такмили раванди ислоҳоти низоми пентенсионарӣ, сарҳад, тадбирҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии чомеа дар бахши мубориза бо коррупсия, мониторинг дар бахши ҳукми қатл, шиканҷа, мусоидат ба рушди соҳибкории хурд ва дигар тадбирҳо бахри таҳқиму таъмини амният дар он мебошад. Табиист, ки имрӯз яке аз омилҳое, ки амниятро ҳалалдор месозад, ин поймолшавии ҳуқуқи инсон, махсусан падидаи савдои одамон мебошад, ки САҲА дар ин самт дер боз таваҷҷӯҳ кардааст ва фаъолияти хешро дар муқовимат бо он равона кардааст. Намояндаи САҲА дар Тоҷикистон пайваста дар ҷаласаҳои Комиссияи байниндоравӣ дар муқовимат бо савдои одамон ширкат намуда, бо ин падидаи манфии чомеаи инсонӣ дар муқовимат қарор дорад.

Аз ин нигоҳ ҳамкории судманд байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва САҲА дар бахши муқовимат бо савдои одамон ба роҳ монда шудааст, ки аз он ниҳодҳои САҲА дар Тоҷикистон изҳори қаноатмандӣ намудаанд. Мисол, дар соли 2012 муовини сарвари намояндаи САҲА дар Тоҷикистон Ҳанс - Петер Ларсен изҳор дошт, ки Тоҷикистон дар раванди муқовимат бо савдои одамон тадбирҳои судмандро роҳандозӣ кард, ки дар ин бахш самара дод, махсусан, маводҳои иттилоотӣ оид ба савдои одамонро пешкаш намуд, ки раванди муқовиматро бо ин падида пурзур кард, ҳамкории судмандро дар ҳамкориҳои

ниҳодҳои давлатио гайридавлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ дар муқовимат бо савдои одамон дар асоси тадбирҳои комплексӣ амалӣ намуд, механизми (василаи) миллии кумак ва ҳифзи қурбониҳои савдои одамонро ташкил кард, ки қишвари Тоҷикистонро дар муқовимат бо савдои одамон муваффақ намуд.

Намояндаи маҳсус ва ҳамоҳангози муқовимат бо савдои одамони САҲА хонум Мадина Ҷарбусинова 8-11 июни соли 2015 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овард, ки ҳисоботи хеш, самтҳои фаъолияти САҲА дар муқовимат бо савдои одамонро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тафсил пешкаш кардааст. Дар ин сафари хеш бо намояндагони Вазорати меҳнат, шуғл ва муҳочират, Прокуратураи Генералӣ, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ваколатдор оид ба ҳукуқи инсон ва Комиссияи байниидоравӣ дар муқовимат бо савдои одамон воҳӯрӣ ва машваратҳо орост, ки дар он раванди муқовиматро бо савдои одамон дар Тоҷикистон баррасӣ намудаанд ва такмили ҳамкориҳоро дар ин бахш ба миён гузоштанд. Воқеан мақсади ташрифи ин шахси олимаком, яъне Намояндаи маҳсус ва ҳамоҳангоз оид ба муқовимат бо савдои одамони САҲА ин муҳокима ва баррасии тарзҳои пешгирии савдои одамон дар Тоҷикистон, кумак ба ҷабрдиагони савдои одамон, ҳифзи ҳукуқҳои он, инчунин такмили тадбирҳои адолати судӣ мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ ва уҳдадориҳои ба зимма гирифта аз САҲА иборат буд. Дар раванди ташриф марказҳои кумакҳо оид ба ҷабрдиагони савдои одамон дар шаҳри Душанбено хонум Мадина Ҷарбусинова дидан карду бо намояндагони созмонҳои ғайрихукумати минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, аз қабилии Маркази «Фемида» (ш. Душанбе), созмони ҷамъиятии «Сорбони боварӣ» (ш. Душанбе), «Баробарии баробар» (ш. Душанбе), «Чашмаи ҳаёт» (ш. Хуҷанд), «Ассоциатсияи занҳо ва ҷомеа» (Хуҷанд), «Занҳои Шарқ» (н. Панҷакент), «Сурхоб» (н. Тоҷикобод), «Майрам» (Кулоб) ва «Мадина» - и Ҳорӯғ, инчунин бо намояндагиҳои созмонҳои байналмилалӣ дар бахши таҳқими муқовимат бо савдои одамон дар Тоҷикистон машварат барпо карда шуд. Дар баробари ин, хонум Мадина Ҷарбусинова аз Ҳукумати Тоҷикистон дар бахши дуруст роҳандозӣ намудани муқовимат бо савдои одамон ва кумаку ҳифзи ҷабрдиагони савдои одамон изҳори миннатдорӣ кард ва онро натиҷаи дурусту самараноки ҳамкории ниҳодҳои давлатиро бо созмонҳои ҷамъиятию созмонҳои байналмилалӣ дар бахши муқовимат бо савдои одамон дар Тоҷикистон ба роҳ мондан донист.

Дар баробари ин муваффақияти Ҳукумати Тоҷикистонро дар бахши муқовимат бо савдои одамон ин эътирофи санадҳои байналмилалӣ - ҳукуқӣ дар ин бахш буд. Зоро Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санадҳои ҳукуқи байналмилалӣ: Конвенсия оид ба зидди ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ 15 ноябрисоли 2000, Протоколҳои иловагӣ ба он «Дар бораи огоҳонӣ ва пешгирии савдои одамон, ҳусусан занон ва қӯдакон ва ҷазо барои он»; «Зидди воридкуни ғайриқонуни мухоҷирон тавассути ҳуշкӣ, баҳр ва ҳаво»; Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои табъизи занон»; Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба бекор кардани меҳнати маҷбурий (Конвенсия 105); Конвенсия оид ба мубориза бо фурӯши одамон ва истифодаи фоҳишагарӣ аз тарафи шаҳсони сеюм ва ғайра ҳамроҳ шуд, ки онҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон фазои ҳуқуқиро дар муқовимат бо савдои одамон фароҳам овард. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви САҲА, уҳдадор шуд, ки дар доираи САҲА, Қарори №557 аз 24 июли соли 2003 бо номи «Нақшай амалиёти САҲА оид ба муқовимати бо савдои одамон»-ро ва Протоколи иловагии онро аз соли 2013 амалӣ намояд. Дар ин Қарори №557 «Оид ба нақшай амалиёти САҲА дар бахши муқовимат бо савдои одамон» аз 24 июли соли 2003 дар заминай Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ ва протоколҳои иловагӣ ба он таҳия шудааст, самту вазифаҳо ва раванди муқовимати САҲА бо савдои одамон таҳрезӣ шудааст.

«Нақшай амалиёти САҲА дар муқовимат бо савдои одамон» бо қарори Шурои Доимии САҲА қабул шудааст яке аз тадбирӯ таҷрибаҳои ба замони муосир ҷавобғӯ дар мусоидати ҳамкориҳои аъзо дар муқовимат бо савдои одамон мебошад. Дар он таваҷҷӯҳи хоса дар бахши ба ҷавобгарӣ қашидани ашҳоси ҷинояти савдои одамонро содиркунанда, қабули тадбирҳои самаранок ва пешгирикунандаи падидаи савдои одамон, муомилаи башардӯстона дар бахши ҳифз ва кумаки қурбониҳои савдои одамон пешбинӣ

шудааст. Дар баробари ин ба ҳар як кишвари аъзои САҲА тавсия дода шудааст, ки савдои одамонро ҳамчун чиноят эътироф ва нисбати он ҷавобгарии чиноятӣ муқаррар кунанд, чӣ тавре ки дар Протоколи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муқовимат бо савдои одамон пешбинӣ кардааст ва инчунин тадбирҳои мушаххасро дар бахши кам кардани «истисморҳои ноаён» - у савдои одамон роҳандозӣ намоянд. Ба Нақшай амалиёти САҲА дар бахши муқовимат бо савдои одамон, қарори Шуруи Вазирони САҲА №14/06 аз 5 декабря соли 2006 бо номи «Такмили тадбирҳо дар муқовимат бо савдои, аз ҷумла дар асоси ташаббус ва таваҷҷуҳи умумиқабулшуда бо мақсади меҳнати маҷбурий» илова ворид намуд, ки уҳдадории САҲА дар муқовимат бо савдои одамон васеъ гашт, ки дар муқовимат бо савдои одамон, меҳнати маҷбуриро шомил созад. Дар доираи кишварҳои минтақаи САҲА дар бахши муқовимат бо савдои одамон санадҳои байналмилалӣ-хуқуқӣ аз ҷониби дигар ниҳодҳои байналмилалӣ – Шуруи Аврупо ва Иттиҳоди Аврупо қабул шудааст. Ҷунончӣ, Шуруи вазирони Шуруи Аврупо Конвенсия дар муқовимат бо савдои одамонро №197 аз 3 майи соли 2005 ва Иттиҳоди Аврупо директив оид ба муқовимат бо савдои одамон ва ҳифзи қурбониёни онро 29 марта соли 2010 қабул кардан, ки асоси хуқуқиро дар бахши муқовимат бо савдои одамон дар минтақаи САҲА таъмин месозанд. Мақсади асосии Конвенсияи Шуруи Аврупо дар ҳимоя ва ҳифзи хуқуқи инсон, ки қурбони савдои одамон мегарданд, мебошад. Дар ҷунун радиф Конвенсия масъалаҳои пешгирий, ҳифз ва пешниҳоди кумак ба қурбониёни савдои одамон, криминализатсияи савдои одамон ва таъқиби ин чиноят, масъалаи ҳамкории байналмилалиро бо созмонҳои гайрихукуматию байналмилалиро пешбинӣ кард. Мағҳуми савдои одамонро тибқи Протоколи Созмони Милали Муттаҳид дар ҳуд муқаррар кард ва кишварҳои аъзоро уҳдадор соҳт вобаста ба имконият баррасӣ ва амалӣ кардани тадбирҳои таъмини реабилизатсияи ҷисмонӣ, психологӣ ва иҷтимоии қурбониёни савдои одамонро ба роҳ монанд. Дар ин радиф Конвенсия ба кишварҳои аъзо тавсия намуд, ки санадҳои меъёрий-хуқуқӣ ва дигар тадбирҳоро дар бахши кумакҳои реабилитатсионии ҷисмонӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ ба қурбониҳои савдои одамон расонанд. Ҳусусияти уҳдадоркунандаи Конвенсияи Шуруи Аврупо дар он мебошад, ки ҳифзи хуқуқи қурбонии савдои одамонро на ҳамчун ҳусусияти интихоботӣ дошта кафолат дод.

Дар Директиви Иттиҳоди Аврупо тадбирҳои комплексӣ дар бахши муқовимат бо савдои одамон пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла, масъалаҳои асосӣ ин додани иҷозат оид ба истиқомат ба шаҳрвандҳои кишвари сеюм, ки қурбони савдои одамон гаштаанд ва расонидани кумак ба онҳо мебошад. Ҳамин тарик, вобаста ба ин санадҳои хуқуқи байналмилалии номбаршуда дар доираи кишварҳои минтақаи Аврупо як қатор ҳуҷҷатҳо дар бахши муқовимат ба савдои одамон таҳия ва қабул шуд, ки дорои аҳаммияти сиёсӣ ва хуқуқӣ буданд. Табиист, ки дар ин раванд нақши САҲА назаррас ва марказӣ аст.

Дар шароити кунунӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намояндагии САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкории зичро дар бахши муқовимат бо савдои одамон ба роҳ мондааст. Ҷаҳонгузорӣ, зикр кардан лозим аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо САҲА дар такмили усули бозёфт ва баргардонидани ҷабрдиагони савдои одамони барои расонидани мадад ҳамкорӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Муқовимат ба савдои одамон: таҳлил, ҳамкории байналмилалӣ ва роҳҳои инкишоф доданини амалияи хукуктатбиккунӣ: Воситаи таълимӣ. Душанбе: Созмони байналмилалии муҳочират. Душанбе, 2017.
2. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1.-Душанбе: Ирфон, 2009.
3. Раҷабов М.Н. Асосҳои байналмилалӣ-хуқуқии ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони байналмилалии муҳочират дар самти муқовимат бо савдои одамон// Государствоведение и права человека, №2(02) 2016- С.146-152.
4. Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи байналхалқии оммавӣ (дар саволу ҷавобҳо): Воситаи таълимӣ / Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе: Эҷод, 2008.
5. Солиев К. Практические рекомендации сотрудникам правоохранительных органов Республики Таджикистан в борьбе с торговлей людьми / К. Солиев. - Душанбе, МОМ, 2004.
6. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право: учебник / Р.А. Каламкарян, Ю.И. Мичигаев. – М.: Эксмо, 2005.

ФАҶОЛИЯТИ СОЗМОНИ АМНИЯТ ВА ҲАМКОРӢ ДАР АВРУПО ДАР САМТИ МУҚОВИМАТ БО САВДОИ ОДАМОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Муаллиф дар мақола масоили ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо оид ба савдои одамонро омӯхта, ҷанбаҳои ҳуқуқии онро дар доираи шартномаҳои тарафайн таҳлил намудааст. Махсусан, дар мақола зикр гардидааст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо САҲА дар такмили усули бозёфт ва баргардонидани ҷабрдиагони савдои одамони барои расонидани мадад ҳамкорӣ намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: фаҷолият, созмон, амният, ҳамкорӣ, Аврупо, муқовимат, савдо, одамон, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ПО БЕЗОПАСНОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВУ В ЕВРОПЕ В НАПРАВЛЕНИИ БОРЬБЫ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор изучил вопросы сотрудничества между Республикой Таджикистан и Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе по борьбе с торговлей людьми и проанализировал его правовые аспекты в рамках взаимных договоренностей. В частности, в статье упоминается, что Правительству Республики Таджикистан следует сотрудничать с ОБСЕ в совершенствовании метода поиска и возвращения жертв торговли людьми с целью оказания помощи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: деятельность, организация, безопасность, сотрудничество, Европа, сопротивление, торговля, народ, Республика Таджикистан.

ACTIVITIES OF THE ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE IN THE DIRECTION OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author studied the issues of cooperation between the Republic of Tajikistan and the Organization for security and cooperation in Europe in combating human trafficking and analyzed its legal aspects within the framework of mutual agreements. In particular, the article mentions that the Government of the Republic of Tajikistan should cooperate with OSCE in improving the method of searching for and returning victims of human trafficking in order to provide assistance.

KEYWORDS: activity, organization, security, cooperation, Europe, resistance, trade, people, Republic of Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Оева М.Б.* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Оева М.Б.* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Oeva M.B.* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ШАКЛ ВА ВОСИТАҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ОИЛАВӢ

Абдуллоев С.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар яке аз роҳҳои ҳифзи ҳуқуқҳои гражданий бо тартиби муайяни мурофиавӣ ё мурофиавӣ метавонад ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ низ татбиқ карда шавад. Ин тартибро шакли ҳифзи ҳуқуқ меноманд. Илми ҳуқуқи гражданий шаклҳои юрисдиксионӣ ва ғайриюрисдиксионӣ (ғайрисудӣ ва судӣ) ҳифзи ҳуқуқро ҷудо менамояд. Ин гуна дараҷабандии истилоҳотии шаклҳои мавҷудаи ҳифзи ҳуқуқ, албатта, ҳусусияти шартӣ дорад, аммо дар амалия муайян кардани онҳо хеле қулад мебошад.

Ба ақидаи X. Ойев, шаклҳои ҳифзо маҷмуи тадбирҳои ташкилий, дохири мувофиқашуда, ки ба ҳимояи ҳуқуқҳои субъективӣ, инчунин манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда алоқаманд мебошанд, фаҳмидан лозим аст [1, с.123].

Тибқи қонунгузории амалқунанда, шакли юрисдиксионии ҳимоя имкон медиҳад, ки ҳуқуқҳо бо тартиби судӣ ё маъмурӣ ҳифз карда шаванд. Шакли юрисдиксионии ҳимоя – фаҷолият оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои субъективии баҳснок ва поймолшуда аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ. Моҳияти он дар он ифода мейбад, ки шахсе, ки манфиат ва ҳуқуқи қонуниаш бо амалҳои ғайриқонунӣ поймол карда шудааст, метавонад барои ҳимоя ба дигар мақомоти салоҳиятдор (судҳо, аз ҷумла ҳакамӣ ва арбитражӣ), оид ба тадбири чораҳои

зарурӣ чиҳати барқарор намудани хуқуқҳои поймолшуда ва пешгирии хуқуқвайронкуниҳо муроҷиат намояд [2, с.9].

Дар доираи шакли юрисдиксионии ҳифзи хуқуқҳои баррасиshawанда З намуди ҳифзро чудо кардан мумкин аст, ба монанди: умумӣ (судӣ), алтернативӣ ва маҳсус.

Мувофиқи қоидаҳои умумӣ ҳифзи хуқуқ ва манфиатҳои оилавӣ бо тартиби судӣ амалӣ мегардад. Аксарияти куллии баҳсҳои хуқуқии гражданиро судҳои шаҳрӣ, вилоятӣ, ноҳиявӣ ва дигар судҳои тобеияти умумӣ баррасӣ мекунанд [3, с. 89]. Якҷоя бо онҳо ҳокимияти судиро судҳои арбитражӣ амалӣ мегардонанд, ки баҳсҳоеро, ки дар ҷараёни фаъолияти соҳибкорӣ ба миён меоянд, ҳал мекунанд. Бо розигии иштирокчиёни муносабатҳои хуқуқии гражданий баҳсе, ки дар байни онҳо ба миён омадааст, метавонад барои ҳаллу фасл ба суди ҳакамӣ пешниҳод карда шавад.

Дар ҳолатҳое, ки хуқуқу озодиҳои конститутсионии шаҳс бо санади меъёрии хуқуқие, ки бояд дар парвандаи мушаххас татбиқ карда шавад, ки баррасиаш дар суд ё мақомоти дигар оғоз ё ба охир расида бошад, вайрон карда шуда метавонад, – шаҳрвандон хуқуқ доранд ба Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон шикоят кунанд [1, с.128].

Воситаи ҳифзи судии хуқуқҳои шаҳрвандӣ ва манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда чун қоиди умумӣ даъво мебошад, яъне аз як тараф даъво ба суд дар бораи ба амал баровардани адолати судӣ ва аз тарафи дигар даъвои моддии хуқуқие, ки ба ҷавобгар оид ба иҷрои уҳдадориаш ё эътироф намудани мавҷудият ё набудани муносабатҳои хуқуқӣ пешниҳод шудааст.

Муқаррар шудааст, ки ҳифзи хуқуқҳои оилавиро суд тибқи қоидаҳои муроғиаи гражданий ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, мақомоти давлатӣ ё мақомоти васояту парасторӣ амал мегардонанд.

Масалан, мутобиқи қисми дуюми моддаи 66 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, волидон метавонанд дар ҳусуси тартиби татбиқи хуқуқу уҳдадориҳои худ аз ҷониби падар ё модаре, ки чудо зиндагӣ мекунад, созишномаи хаттӣ банданд. Агар волидон мувофиқа карда натавонанд, баҳсро суд бо талаби волидон (яке аз онҳо), бо иштироки мақомоти васояту парасторӣ ҳал менамояд [4].

Ба сифати тартиби маҳсуси ҳифзи хуқуқ ва манфиатҳои ҳифзи оила мувофиқи қонунгузории оила тартиби маъмуриро эътироф кардан зарур аст. Он ҳамчун истисно ба қоидаҳои умумӣ истифода мешавад, яъне танҳо дар ҳолатҳои пешбининамудаи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар ин тартиб мақомоти васояту парасторӣ ихтилофҳои байни намояндагони қонуниро оид ба ном ё насиби қӯдак, агар онҳо дар ин масъала худашон ба созиш наомада бошанд, ҳал менамояд [5, с.118].

Тибқи қисми сеюми моддаи 65 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи хуқуқҳои оилавӣ ба таври алтернативӣ пешбинӣ шудааст. Тамоми масъалаҳои марбурт ба тарбияи фарзандонро волидон бо ризоияти ҳамдигар ва бо назардошти манфиати қӯдакон ва фикру ақидаи онҳо ҳал менамоянд. Дар сурати ҷой доштани ихтилофот, волидон (яке аз онҳо) барои ҳалли ин ихтилофотҳо метавонанд ба мақомоти васояту парасторӣ ё суд муроҷиат кунанд [4].

Қонунгузории оилавӣ ба худи шаҳрвандон имконият медиҳад, ки бо анҷом додани тамоми амалҳои зарурӣ хуқуқҳои оилавии худро ҳифз кунанд ё амалӣ намоянд, яъне бо салоҳиди худ аз хуқуқҳои оилавӣ ихтиёрдорӣ намоянд [6, с.79].

Танҳо дар мавриҷҳои маҳсус, агар ҷомеа ё дигар шаҳрвандон ба ҳифзи хуқуқи оила манфиатдор бошанд, ташаббуси ҳифз кардан ва татбиқи хуқуқи аъзои оила метавонад ба прокурор ё мақомоти васояту парасторӣ тааллук дошта бошад [7, с.5].

Шаҳрвандон хуқуқ доранд хуқуқи оилавии худро бо тамоми воситаҳои дастрас, ки қонун манъ накардааст, ҳифз намоянд.

Ҳамин тарик, шакли асосии ҳифз намуди хуқуқҳои баррасиshawанда ҳифзи судӣ мебошад, зоро қобилияти аъзоёни оила барои истифодаи ҳифзи судии хуқуқҳои оилавии онҳо яке аз принципҳои асосии қонунгузории амалкунандай оила мебошад, ки ба муқаррароти Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳифзи хуқуқ ва озодиҳои асосии шаҳрвандони Тоҷикистонро дар суд кафолат медиҳад, мувофиқ мебошад [8].

Меъёрҳои ҳифзи хуқуқҳои оилавӣ дар дигар қонунҳои соҳавӣ низ муқаррар карда шудаанд. Масалан, меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи хуқуқҳои

кўдак” аз 18 марта соли 2015, №1196 муқаррар менамояд, ки бо мақсади ҳифзи хуқуқҳои худ кўдаконе, ки бе парастории падару модар мондаанд ва ятимон, инчунин намоянданагони қонуни онҳо, васй (парасторон), мақомоти васояту парасторӣ, прокурор метавонад бо тартиби муқарраргардида ба мақомоти дахлдори судӣ муроциат намояд [9]. Ҳимояи хуқуқҳои оилавии баҳснок ё поймолшуда дар судҳои тобеияти умумӣ аз рӯйи мурофиаи даъво ё бо тартиби мурофиаи судӣ, ки аз муносибатҳои хуқуқии маъмурӣ бармеоянд, амалӣ карда мешавад. Суд баҳсҳоро оид ба ҳуқуқи субъективӣ ё манфиати бо қонун ҳифзшаванда, ки аз муносибатҳои оилавии байни аъзоёни ин ё он оила бармеояд, ҳал ва баррасӣ менамояд. Ба гайр аз ин, аз амал (беамалии) ва қарори мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдори ҳамаи шоҳаҳои ҳокимијат — ҳокимијати иҷроия, судӣ, қонунгузорӣ, инчунин муассисаҳо, корхонаҳо, ташкилотҳои ҳар гуна шакли моликият ва хизматчиёни давлатӣ, ки хуқуқҳои муайянни оилавиро поймол кардаанд (масалан, рад кардани мақомоти САҲШ аз қайди ақди никоҳ ва гайра) ба суд шикоят овардан мумкин аст.

Инчунин, дар назар доштан лозим аст, ки ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дорад бо шикоят дар бораи хилофи конституционии санади меъерии хуқуқие, ки дар парвандаш татбиқ шудааст ва дар ин бобат ягон ҳуқуқи ў поймол шудааст, аз ҷумла ҳуқуқҳои оилавӣ, ба Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон шикоят намояд. Асосҳое, ки шаҳрвандон барои ҳифзи хуқуқи оилавиашон ба мақомоти суд муроциат менамоянд, ҳеле гуногун буда, асосан дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд: беэътибор донистани никоҳ; бекор кардани ақди никоҳ; тақсими молу мулки зану шавҳар; муқаррар намудани падарӣ; баҳси муайянкуни падарӣ ва модарӣ; ҳалли ихтилофҳои байни падару модар дар бораи ҷойи истиқомат ва тарбияи фарзандони ноболиг; татбиқи ҳуқуқу ҳудадориҳои волидон аз ҷониби падар ё модаре, ки аз фарзандаш чудо зиндагӣ мекунад; бартараф намудани монеа оид ба муошират бо хешовандони наздик; ҳимояи ҳуқуқҳои волидон; маҳдуд ва маҳрум кардан аз ҳуқуқи падару модарӣ; барқарор намудани ҳуқуқи падару модарӣ; бекор кардани маҳдудияти ҳуқуқи падару модарӣ; гирифтани кўдак бе маҳрум кардани волидон аз ҳуқуқи падару модари; муоширати кўдакон бо волидоне, ки ҳуқуқашонро суд маҳдуд кардааст; ҳудадориҳои алиментдиҳии волидон барои таъминоти фарзандони ноболиг; иштироки волидон дар ҳарочоти иловаги барои фарзандон; ҳудадории фарзандони болиг барои нигоҳубини волидон; иштироки фарзандони болиг дар пардохтани ҳарочоти иловаги барои волидон; ҳуқуқи зан ё шавҳари собиқ барои гирифтани алимент пас аз бекор кардани ақди никоҳ; ҳудадории писарандар ва духтарандар оиди таъминоти падарандар ва модарандар; бастан, иҷро намудан, тағиیر додан, бекор кардан ва беэътибор донистани созишномаи пардохти алимент; озод кардан аз додани карзи алимент; беэътибор донистани созишномаи пардохти алимент, ки манфиатҳои алиментгирандаро поймол мекунад; бо ҳалномаи суд ситонидани алимент; мувакаттан ситонидани алимент ва гайра [4].

Ҳамин тарик, қонун қабули қарорҳоро аз рӯйи масъалаҳои муҳимтарини соҳаи муносибатҳои хуқуқии оилавӣ ба салоҳияти суд гузаштааст.

Дар мавридҳои пешбининамудаи қонун ҳифзи хуқуқҳои оилавиро низ мақомоти давлатии дигар ба амал мебароранд. Ба чунин мақомот на танҳо мақомоти иҷроияи ҳокимијати давлатӣ, балки мақомоти корҳои доҳилӣ, прокуратура, сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, инчунин муассисаҳои таълимӣ низ дохил мешаванд.

Ба прокурор дар соҳаи ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқи оила ваколатҳои васеъ дода шудааст. Фаъолияти он дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи оила метавонад дар пешниҳоди як қатор талаботҳо ба судҳо ифода карда шавад, масалан: дар бораи бекор кардани ақди никоҳ; маҳрум кардан аз ҳуқуқи падару модарӣ; беэътибор донистани созишномаи пардохти алимент; бекор кардани фарзандхондии кўдак ва гайра [10]. Илова бар ин, прокурор бояд дар парвандахои барқарор намудан, маҳдуд ва маҳрум кардани ҳуқуқи падару модарӣ, муқаррар намудани далели фарзандхондии кўдак ва беэътибор донистани фарзандхонӣ, сарфи назар аз он ки суд бо ташаббуси кӣ парванда оғоз кардааст, иштирок намояд ва ҳамзамон, аз тарафи мақомоти васояту парасторӣ ва дар мавридҳои дигар қонунӣ будани аз падару модар гирифтани кўдакро назорат мекунад [11, с.38].

Ҳимояи хуқуқи кӯдаконе, ки бе паастории падару модар монда ва дар муассисаҳои тиббӣ, таълимӣ, инчунин муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ қарор доранд, тибқи қонун ба зиммаи маъмурияти чунин муассисаҳо гузошта шудааст.

Шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ ва дигар ташкилотҳо вазифадоранд дар бораи далелҳои вайрон намудани хуқуқ ва манфиатҳои қонунии кӯдакон, ки ба онҳо маълум мегарданд, ба мақомоти васояту паасторӣ хабар диханд.

Шахсони мансабдори муассисаҳои табобатӣ, таълимӣ ва дигар муассисаҳои дорои ҳама гуна шакли моликият вазифадоранд, ки дар бораи кӯдаконе, ки бе паастории падару модар мондаанд, мақомоти васояту паасториро огоҳ созанд.

Ҳимояи хуқуқҳои оилавӣ, инчунин, аз ҷониби мақомоти васояту паасторӣ амалӣ карда мешавад, аммо танҳо дар ҳолатҳое, ки бевосита қонунгузорӣ пешбинӣ кардааст. Тартиби фаъолият ва ташкили ин мақомот бо қарори раисони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиияти давлатӣ муайян карда мешавад. Тибқи моддаи 121 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзи хуқуқ ва манфиатҳои кӯдакон дар ҳолатҳои фавти волидон, аз хуқуқи падару модарӣ маҳрум кардани онҳо, маҳдуд кардани хуқуқи падару модарӣ, гайри қобили амал эътироф шудани онҳо, бемори ва муддати тулонӣ гайриҳозир будани волидон, саркашии волидон аз тарбияи фарзандон ё аз ҳифзи хуқуқ ва манфиатҳои онҳо, аз ҷумла ҳангоми аз ҷониби волидон рад кардани гирифтани кӯдакони худ аз муассисаҳои тарбияӣ, муассисаҳои табобатӣ ва муассисаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва дигар муассисаҳои ба ин монанд, инчунин ҳолатҳои дигари набудани паастории волидон, ба зимаи мақомоти васояту паасторӣ гузошта мешавад. Мақомоти васояту паасторӣ кӯдаконеро, ки бе паастории волидон мондаанд, ошкор намуда, баҳисобигирии онҳо ва бо назардошти ҳолатҳои мушаххаси маҳрум шудан аз паастории волидон усули ҷобаҷосозии кӯдакони бе паастории волидон мондаро интиҳоб менамоянд ва ҳамчунин назорати минбаъдаи шароити таъминот, тарбия ва таълими онҳоро амали менамоянд [4].

Шакли гайриюрисдиксионии ҳифзи хуқуқи оилавӣ амали иштирокчиёни муносибатҳои оилавӣ оид ба ҳифзи манфиатҳои қонун ҳифзшаванд ва хуқуқҳои оилавиро дар бар мегирад, ки онҳо бе муроҷиат ба мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоти салоҳиятдор мустақилона ба сомон мерасанд [12, с.23]. Чунин амалҳоро метавон ҳамчун қобилияти шахсони ваколатдор барои истифодаи усулҳои таъсиррасонии маҷбурие, ки қонун ба ҷинояткорон муқаррар кардааст, барои ҳифзи хуқуқҳои худ бо амали худ муайян кард.

Таркиби шакли юрисдиксионии ҳифзи хуқуқи оилавӣ усулҳои зеринро дар бар мегирад: эътирофи хуқуқ аз ҷониби мақомоти суд (муайян намудани падарӣ ё модарӣ); рафъи амалҳое, ки таҳди迪 вайрон кардани хуқуқро ба вучуд меоранд ё хуқуқро поймол мекунанд (барои гирифтани кӯдакон аз падару модар ё дигар шахсоне, ки онҳо дар паасторӣ қарор доранд); беэътибор донистани аҳд (беэътибор донистани созишномаи ақди никоҳ); маҷбур кардан ба иҷрои уҳдадорӣ (ситондани алимент бо тартиби судӣ); тағиیر додан, қатъи муносибатҳои хуқуқӣ (бекор кардани фарзандҳондӣ); усулҳои дигари пешбининамудаи қонун (кам кардани доираи хуқуқҳо: суд хуқуқ дорад аз принсипҳои баробарии ҳиссаҳо дар моликияти умумии зану шавҳар берун равад).

Институти ҳимоя ва ҳифзи хуқуқ ва манфиатҳои оила мақсади барқарор намудани хуқуқҳои субъективии поймолшуда дар соҳаи муносибатҳои оилавиро пеш гирифтааст. Ҳимояи хуқуқҳо дар сурати мавҷуд будани як далели объективии вайронкунӣ амалӣ карда мешавад. Пешбинӣ намудани доираи васеи ҷораҳои ҳимоя ва ҳифзи хуқуқ дар хуқуқи оилавӣ, албатта, субъектҳои муносибатҳои хуқуқиро ба иҷрои дурустӣ уҳдадориҳо ва амалӣ намудани хуқуқҳои худ водор намуда, доираи муборизаро ба муқобили вайронкунандагон васеъ менамояд. Тадбирҳои ҷавобгарии хуқуқи оилавӣ, пеш аз ҳама, татбиқи мӯҷозоти мушаххасро, ки аз уҳдадориҳои вазнин иборат аст, инчунин таъмини ҳимояи манфиат ва хуқуқҳои шахсони ваколатдорро пешбинӣ менамояд.

Ҳамин тавр, тавассути механизми ҳифз, дар навбати худ, ки тавассути мундариҷаи бо ҳам алоқаманди мағҳумҳои усул ва шакли ҳифзи хуқуқи оила ташаккул мейбад, мундариҷаи худи ҳифзи хуқуқҳои оилавӣ кушода мешавад.

АДАБИЁТ

- Ойев X., Сафаров Б.А. Механизмҳои хифзи ҳукуки инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / X. Ойев, Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2013.
- Астахова М.А. Способы защиты семейных прав: вопросы теории // Семейное и жилищное право, 2016. – №5. – С. 7 - 11.
- Беспалов Ю.Ф. Теоретические и практические проблемы реализации семейных прав ребенка в РФ / Ю.Ф. Беспалов: дисс. докт. юрид. наук. – Саратов, 2002. – 348 с.
- Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябрин соли 1998 // Маҳзани муттамарказии иттилооти ҳукуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Речай дастрасӣ: – URL: <http://www.adlia.tj> (санан муроҷиат: 06. 03. 2023).
- Захарова П.В. Неимущественные соглашения в российском семейном праве // Актуальные проблемы российского права, 2015. – №10. – С. 114 - 119.
- Демкина А.В. Споры о детях: место жительства ребенка и порядок осуществления родительских прав // Журнал российского права, 2012. – №5. – С. 76 - 84.
- Беспалов Ю.Ф. Семейные правоотношения с участием ребенка // Семейное и жилищное право, 2015. – №1. – С. 3 - 7.
- Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябрин соли 1994. Бо тағириру иловаҳо аз 26 сентябрин соли 1999, 22 июня соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. Речай дастрасӣ: – URL: <http://www.mmk.tj> (санан муроҷиат: 06.03.2022).
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хифзи ҳукуқҳои кӯдак” аз 18 марта соли 2015, №1196 // Маҳзани муттамарказии иттилооти ҳукуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Речай дастрасӣ: – URL: <http://www.adlia.tj> (санан муроҷиат: 06. 03. 2023).
- Аз таҷриба назорати прокурорӣ оид ба парвандҳои граждани // Қонуният, 2016. – №3. – С. 10 - 11.
- Гусева Т.А., Игнатова Ю.Н. Роль прокурора в защите публичных интересов // Законодательство и экономика, 2013. – №6. – С.32-40.
- Татаринцева Е.А. Договор об осуществлении опеки (попечительства) как основание возникновения правоотношений по воспитанию ребенка в семье // Семейное и жилищное право, 2015. – №3. – С. 21 - 25.

ШАКЛ ВА ВОСИТАҲОИ ХИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ОИЛАВӢ

Дар мақола шаклу усулҳои хифзи ҳукуки оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Ду шакли хифзи ҳукуқ мавҷуд мебошад, ки ба ҳамаи соҳаҳои ҳукуки сивилистикӣ хосанд – юрисдиксионӣ ва гайриюрисдиксионӣ. Ҳусусиятҳои анъанавии хифзи ҳукуқ ва манфиатҳои аъзои оила тавсиф карда шудаанд. Ба фарқияти байни категорияҳои “усулҳои хифзи ҳукуқ” ва “шакли хиҷои хифзи ҳукуқ” диққати маҳсус дода шудааст. Таҳлили андешаҳои илмӣ оид ба ин мағҳумҳо дар ҳукуки маданий ва оилавӣ анҷом дода мешавад. Ҳусусияти меъёроҳои ҳукуки оилавӣ дар он аст, ки онҳо робитаи зичи байни ҳукуқ ва уҳдадориҳои шаҳрвандро нишон медиҳанд.

КАЛИДВОЖАҲО: қонунгузории оилавӣ, аъзои оила, хифзи судӣ, хифзи ҳукуқҳои оилавӣ, тартиби судӣ.

ФОРМА И СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ПРАВ СЕМЬИ

В статье рассматриваются формы и методы защиты семейных прав в Республике Таджикистан. Выделяются две формы защиты прав, характерные для всех цивилистических отраслей права – юрисдикционная и неюрисдикционная. Описываются традиционные на сегодняшний день особенности юрисдикционной защиты прав и интересов членов семьи. Обращается специальное внимание на отличие категорий “способ защиты прав” и “форма защиты прав”. Проводится обобщение научных взглядов на данные понятия в гражданском и семейном праве. Особенностью норм семейного права является то, что в них отображается тесная связь прав и обязанностей гражданина.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: семейное законодательство, члены семьи, судебная защита, защита семейных прав, судебный порядок.

THE FORMS AND METHODS OF PROTECTING FAMILY RIGHTS

The article discusses the forms and methods of protecting family rights in the Republic of Tajikistan. There are two forms of protection of rights that are characteristic of all civil law branches - jurisdictional and non-jurisdictional. The traditional features of the jurisdictional protection of the rights and interests of family members are described. Special attention is drawn to the difference between the categories “method of protection of rights” and “form of protection of rights”. A generalization of scientific views on these concepts in civil and family law is carried out. A feature of the norms of family law is that they display a close connection between the rights and obligations of a citizen.

KEYWORDS: family law, family members, judicial protection, protection of family rights, judicial procedure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Сайдҳоҷоӣ – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳукуқшиносӣ. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Абдуллоев Сайдҳоҷоӣ – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

ТАКМИЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МАНЗИЛ ВОБАСТА БА ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТӢ НИСБАТИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ

**Давлатова Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Тибқи моддаи 22 Конститутсияи ҶТ манзили шахс дахлнапазир аст. Ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳое, ки қонун муқаррар кардааст. Меъёри конститутсионии мазкур манзили шахсро ба яке аз арзишҳои дахлнапазир ворид намудааст. Воқеан ҳаёти шахс бо манзилаш пайвандии ногусастаний дорад. Мувоғиқи ҳисоботи СММ 100 миллион инсон бехона ва 1,6 млрд дар ҳолати табоҳ зиндагӣ менамоянд. Аз ҳамин ҳисоб таъмини манзил яке аз афзалиятҳои доимии давлат ба шумор меравад, зоро аз мавҷудияти он оромию осоиштагии мардум вобастагӣ дорад. Баъди ҷангигаш роҳи мушкилоти манзил қисме аз аҳолии моро низ фаро гирифта буд. Ҳушбахтона, бо тамом шудани ҷангигаш роҳи манзил манзил ҳалли худро ёфт.

Ҳамзамон, дар моддаи 26 Конститутсия муқаррар шудааст, ки ҳар кас ба манзил ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи соҳтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва ҳусусӣ таъмин карда мешавад. Меъёри мазкур барои бо роҳҳои гуногун соҳтану соҳиб шудан ба манзил шароит фароҳам овард. Зоро дар замони Шуравӣ имконоти таъмин ва соҳтани манзил маҳдуд буд.

Аз ин меъёрҳои конститутсионӣ сарчашма гирифта, дар Кодекси гражданий ва Кодекси манзил асосҳои ҳуқуқ ба моликият нисбати манзил мустаҳкам карда шуд. Масалан, дар моддаи 177 КГ ҶТ муайян гардид, ки шаҳрванд ҳуқуқи дахлнапазирини манзилро доро аст, яъне ў ҳуқуқ дорад, ки ба ғайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи қонун, қӯшишҳои бидуни ҳоҳиши ў зӯран ба манзилаш ворид шудани касро пешгирий намояд. Баъдан, дар моддаи 240 КГ ҶТ масъалаҳои ҳуқуқ ба моликият нисбати манзилро ба Кодекси манзил ҳавола кардааст.

Кодекси гражданий ҳуқуқи моликият ба манзилро ба монанди дигар объектҳои ҳуқуқи моликият бо тариқи умумӣ муқаррар кардааст. Молик ҳуқуқ дорад манзили худро соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намояд. Ҳуқуқи соҳибият аз воқеан соҳиби манзил будан иборат аст. Яъне, шахс имкони дар соҳибияташ нигоҳ доштани онро дорад.

Ҳуқуқи истифодаи манзил имконияти қонунан аз он ба даст овардани ҳосиятҳои табиии фоиданоки он ва ҳамчунин аз он фоида гирифтанист. Масалан, дар он зиндагӣ намояд, туюю маъракаҳо баргузор намояд.

Ҳуқуқи ихтиёрдории манзил - ин имконияти аз ҷиҳати ҳуқуқӣ таъминшудаи муайян намудани тақдири ҳуқуқии манзил мебошад. Молик ҳақ дорад, мутобики салоҳиди худ нисбати манзилаш ҳама гуна амалро раво бинад, аз ҷумла онро ба дигар ашхос фурӯшад, худ молик монаду ҳуқуқхояшро дар мавриди соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ кардани манзил ба онҳо вогузорад, манзилро ба ичора дихад ва аз он бо усули дигар истифода барад ё онро ба тарзи дигар ихтиёрдорӣ кунад.

Аз ҷониби молик татбиқ намудани ҳуқуқхояш набояд ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи дигар ашхосро вайрон кунад. Вайронкунии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи молик метавонад ҳамзамон бо дигар шаклҳо дар суистифода аз вазъияти инҳисорӣ ва бартаридоштаи молик инъикос гардад.

Молик вазифадор аст барои пешгирии зиёни воқеие, ки ҳангоми татбиқи ҳуқуқхояш ба саломатии шаҳрвандон ва муҳити атроф расида метавонад, тадбирҳо андешад. Масалан, солҳои зиёд баҳсҳои ҳамсоягӣ дар бобати тағиیر додани роҳ, дарвоза, обрав ва дигар объектҳои мансуби манзилҳо зиёд шуда истодааст. Ҳусусан, масъалаи "ҳуқуқ ба офтоб"

бештар мавриди назар аст. Яъне, ҳатто дар Рими қадим ҳамсоя набояд хонаашро тавре месоҳт, ки ба тирезаи ҳамсоя даромадани офтобро монеъ шавад.

Ҳуқуқи моликият ба манзил бемуҳлат мебошад. Ҳуқуқи моликият танҳо дар асоси пешбининамудаи ҳамин Кодекси гражданӣ маҷбуран қатъ шуданаш мумкин аст. Тибқи ҳолатҳо, шарт ва ҳадди пешбининамудаи санади қонунӣ молик вазифадор аст ба дигар ашхос ихтиёран истифодаи маҳдуди амволи худро мегузорад. Агар дар кодекси гражданӣ асосан масъалаи соҳибӣ, истифода ва итхтиёрдории моликият (аз ҷумла, манзил) пешбинӣ шуда бошад, пас кодекси манзил бештар ба асосҳои ба вучуд омадани манзил аҳаммият медиҳад.

Кодекси манзил, пеш аз ҳама, асосҳои ба вучуд омадани ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматиро муқаррар менамояд.

Ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ бо асосҳои зерин ба вучуд меояд:

1. Соҳтмони хонаи истиқоматӣ (қисми хона) ё бинои бисёрхонагӣ, аз ҷумла дар асоси иштироки ҳиссагӣ дар маблағузории соҳтмон.

Барои ба амал баровардани соҳтмон, пеш аз ҳама, ҳуччатҳои зарурӣ лозим буда, ҷаравӣни маҳсусро мегузараид. Барои ин, пеш аз ҳама, қитъаи замин зарур мебошад, ки гирифтани он тартиби маҳсуси худро дорад.

Додани қитъаи замин ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо тартиби зерин амалӣ карда мешавад:

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо ариза (дарҳост) ба мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатии ноҳия (шаҳр) муроҷиат намуда, дар ариза (дарҳост) мақсади истифодаи қитъаи замини дарҳостшаванда, андоза ва маҳалли ҷойгиршавии он нишон дода мешавад.

Ариза (дарҳост) ба комиссияи доимоамалкунандай ноҳия (шаҳр), ки аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ ташкил карда шудааст, барои баррасӣ ва интиҳоб намудани қитъаи замин ирсол карда мешавад.

Аз ҷониби комиссия қитъаи замин интиҳоб гардида, ба он санад бо маълумотҳои ҳолати ҳуқуқии қитъаи замин (намуди ҳуқуқи истифодабарӣ), мавҷудияти маҳдудиятҳо (гарониҳо) ва мавҷудияти ҳуқуқи моликии дигар шахсон, инчунин нусха аз нақшай заминистифодабарӣ тартиб дода шуда, тасдиқ карда мешавад. Пас аз он, розигии заминистифодабаронда гирифта шуда, қарор ё протоколи он илова карда мешавад. Дар ҳолати муайян намудани қитъаи замини ҷудошаванда ва мувофиқа намудани он бо намояндагони идораҳои даҳлдор, бо пешниҳоди раиси кумитаи идораи замини ноҳия (шаҳр) барои қабули қарор оид ба додани қитъаи замин ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ пешниҳод карда мешавад.

Ҳуччатҳои тартибдодашуда аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ ва кумитаи идораи замини ноҳия (шаҳр) барои тартиб додани парвандai заминсозӣ бо тартиби муқарраргардида ба КДФ «Бақайдгирии молу мулки файриманқул» дар ноҳия (шаҳр) пешниҳод карда мешавад.

Парвандai заминсозӣ аз ҳуччатҳои зерин иборат мебошад:

- аризаи (дарҳости) шаҳси воқеӣ ё ҳуқуқӣ;
- протоколи мачлиси умумии заминистифодабарондагон (қарор ё нусха аз протокол);
- лоиҳаи соҳтмони иншоот (агар қитъаи замин бо мақсади ғайрикишоварӣ пешбинӣ шуда бошад);

- санади интиҳоби қитъаи замин;
- нусха аз харитаи заминистифодабарӣ бо нишон додани сарҳади қитъаи замини дарҳостшаванда;

- лоиҳаи рекултиватсияи минбаъдаи қитъаи замин (гирифтани қабати ҳосилхези хок ва кучонидани он ба заминҳои каммаҳсул ва бемаҳсул бо мақсади бехтар намудани ҳолати заминҳои кишоварзӣ);

- санад дар бораи талаф вобаста ба гирифтани қитъаи замин аз гардиш ва ҷуброни зарари заминистифодабаронда (дар ҳолати гирифтани қитъаи замин барои эҳтиёҷоти ғайрикишоварзӣ);

- хуносай мақомоти ҳифзи муҳити зист, ҳочагии об, мақомоти меъморӣ ва шаҳрсозӣ, раёсати кишоварзӣ ва дигар идораҳо (дар ҳолати зарурӣ комиссия муайян мекунад);

- маълумотномаи идораи дахлдори миңтақавии геологӣ дар бораи мавҷуд будани маъданҳои фоиданок (дар ҳолати гирифтани қитъаи замин барои истиҳроҳи канданиҳои маъданӣ);

-санади арзиши соҳтмонҳо ва ниҳолҳои ҳар як ҳавлие, ки моликияти шахсии шаҳрвандон мебошад (дар ҳолати гирифтани қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ва манзилҳои истиқоматии шаҳрвандон);

-пешниҳоди мақомоти заминсозии ноҳия (шаҳр) ба раиси ноҳия (шаҳр);

-қарори раиси ноҳия (шаҳр) оид ба додани қитъаи замин;

-протоколи гузаронидани сарҳади заминистифодабарӣ дар маҳал;

-нақшай заминистифодабарӣ бо нишон додани сарҳади қитъаи замин;

-ёддошти эзоҳӣ ба парвандаи заминсозӣ бо имзои иҷроқунандай он.

Раиси ноҳия (шаҳр) маводи мазкурро баррасӣ намуда, қарор оид ба додани қитъаи заминро қабул менамояд. Доир ба масъалае, ки ба салоҳияти ў доҳил намешавад, қарор қабул намуда, маводҳои заминсозиро бо мактуби эзоҳотӣ ба мақомоти болоӣ ирсол менамояд. Раисони ноҳияҳои тобеи чумхӯрӣ ва шаҳри Душанбе барои баррасӣ ва пешниҳод намудан ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқарраргардида ба мақомоти ваколатдори давлатии батанзимдарории муносибатҳои вобаста ба замин мефиристанд ва раисони шаҳру ноҳияҳои Вилояти Муҳтори Қуҳистони Бадаҳшон, вилоятҳои Суғду Ҳатлон ба мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят бо тартиби дар боло овардашуда пешниҳод менамоянд. Истифодабарии қитъаи замин танҳо баъд аз ҷуброни талаф вобаста ба гирифтани заминҳо аз гардиш ва ба қайди давлатӣ гирифтани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин шурӯъ мегардад. Умуман, ҷараёни соҳтмони манзил бо талаботи қонунгузории замин, манзил, гражданӣ ва дигар санадҳо баргузор мегардад.

2.Анҷом додани аҳдҳои хариду фурӯш, мубодила, ҳадя, аз рӯйи шартномаи таъминоти якумрӣ бо саробонӣ ва дигар аҳдҳое, ки хилофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон намебошанд. Нисбат ба ҳолати дар боло овардашуда, тариқи шартномаҳои гуногун ба даст овардани манзил осонтар аст. Зоро ҳуҷҷатгузории он аллакай мураттаб мебошад. Аммо дар таҷриба ҳолатҳое мешавад, ки хона соҳта шудааст, аммо ҳуҷҷатгузориаш тибқи талабот нест. Онро хариду фурӯш карда намешавад. Бинобар ҳамин сабаб бо роҳҳое, ки дар қонун пешбинӣ шудааст, ҳусусан тавассути суд ба моликият эътироф намудани соҳмтони ҳудсарона соҳмтони анҷомшударо ҳуҷҷатгузорӣ менамоянд ва баъдан ба муомилоти гражданӣ иҷозат медиҳанд.

3. Ба мерос гирифтани манзили истиқоматӣ низ як қатор ҳуҷҷатгузорӣ дорад. Пеш аз ҳама, қушодашавии мерос, тақсими он, баровардани шаҳодатномаи тақсими мерос. Яъне, мавҷудияти шаҳодатномаи тақсими мерос, ки он ҷо манзили истиқоматии мушаҳҳас зикр шудааст, асос шуда метавонад.

4.Пардоҳти маблағи пурраи саҳм аз ҷониби аъзои кооперативи манзил. Вақте кооперативи манзил соҳтмонро анҷом менамояд ва аъзои он аъзоҳақиашро тибқи ҳуҷҷатҳои оинномавии кооператив ва шартномаҳои маҳсус ба муҳосиботи кооператив месупорад, дар ин вақт ҳуқуқи моликият ба ҳиссаи моликият мегардад. Аз рӯзи пардоҳти маблағи пурраи саҳм ва бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон узви кооперативи манзил нисбат ба манзили истиқоматии даҳлдор ҳуқуқ пайдо карда, уҳдадориашро вобаста ба иштирок дар ҳарочоти нигоҳдошти молу мулки умумии бинои бисёрхонагӣ нигоҳ медорад. Узви оила, ки ба қисми саҳми ҷамъшуда ҳуқуқ дорад, молики қисми даҳлдори манзили истиқоматӣ мегардад.

5.Дар асоси санади судӣ низ баъзан шаҳс ҳуқуқ ба манзил пайдо менамояд. Ҳусусан вақте сухан дар бораи манзилҳои баҳсӣ меравад. Дар ҷунун сурат ҳалномаи суд асоси пайдо шудани ҳуқуқ ба манзил мегардад.

6.Асосҳои дигаре, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст.

Соҳтмони хонаи истиқоматӣ ё бинои бисёрхонагӣ аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракуни шаҳрак ва дехот тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории замин анҷом дода мешавад.

Ҷуноне ба ҳамагон маълум аст, соҳмтони манзили истиқоматӣ дар Тоҷикистон хеле авҷ гирифтааст. Дар ташкил ва пешбарии ин соҳтмонҳо ташкилотҳои тиҷоратӣ бештар

нақши калон доранд. Зеро соҳмтон маблағи зиёд ва коргузории ҷиддиро талаб менамояд. Аз ҳамин сабаб соҳтмонҳои калон дар заманаи ташкилотҳои тиҷоратӣ сурат мегирад. Баъдан барои соҳиб шудан ба манзили истиқоматӣ шаҳрвандон ё дигар субъектҳо маблағузорӣ мекунанд.

Ҳуқуқи моликият ба хонаи истиқоматӣ ё бинои бисёрхонагии соҳташуда мувофиқан ба шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракуни шаҳрак ва деҳот, ки соҳтмони хонаи истиқоматӣ ё бинои бисёрхонагӣ аз ҳисоби онҳо маблағузорӣ карда шудааст, тааллук дорад. Дар ҳамин заминаи қайд кардан зарур аст, ки корхонаю муассисаҳои давлатӣ имконияти маблағузорӣ кардан ба чунин соҳтмонҳоро кам доранд. Зеро худи онҳо молики молу мулкашон нестанд, онҳо ё дорои ҳуқуқи пешбурди ҳочагидорӣ мебошанд ё дорои ҳуқуқи оперативӣ. Ва мабодо агар маблағузорӣ ҳам намоянд, манзиле, ки ба онҳо дода мешавад, ба онҳо на ҳамчун ҳуқуқи моликият, балки ҳамчун объекте, ки таҳти ҳуқуқи идораи оперативӣ ё пешбурди ҳочагидорӣ қарор мегирад.

Дар ҳолати маблағузории соҳтмони хонаи истиқоматӣ ё бинои бисёрхонагӣ аз ҳисоби иштироки ҳиссагии шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракуни шаҳрак ва деҳот, онҳо ҳуқуқи моликиятро ба манзили истиқоматӣ дар чунин манзили истиқоматӣ, мутаносибан ба ҳиссаи иштироки худ соҳиб мешаванд, агар тартиби дигар бо қонунгузорӣ ва ё шартномаи тарафҳо пешбинӣ нашуда бошад. Албатта ин ҷо нақши асосиро лоиҳаи соҳтмони кашидашуда бозӣ менамояд. Зеро дар лоиҳаи соҳтмон тамоми ҷузъиёт мушахҳас шудааст. Ва шартномаҳое, ки барои соҳиб шудан ба ҳиссаҳо дар бино баста мешавад, бо назардошти ҳамон лоиҳаи соҳтумон баста мешавад. Дар таҷрибаи судӣ мисолҳо оид ба ин масъала вучуд доранд. Масалан, шаҳрванд А. барои 64 кв.м. аз рӯйи лоиҳаи соҳтмон маблагузорӣ карда буд. Аммо дар рафти кор соҳмтонгарон лоиҳаро тағиیر доданд ва ба он хона 15 кв.м балкон пайванд шуд. Шаҳрванд аз пардоҳти маблағи балкон даст кашид ва ба суд ариза пешниҳод кард, ки бинобар саривакт соҳта пешниҳод накардани хона, ба сифати ноустуворона ҳамин 15 км.м. ройгон ба ӯ дода шавад. Суд баъди баррасии парванда даъвои шаҳрванд А.-ро қонеъ намуд.

Ҳуқуқи моликият ба хонаи истиқоматӣ ё бинои бисёрхонагии соҳташуда аз рӯзи бақайдгирии давлатӣ ба вучуд меояд. Зеро баъди ба итном расидани соҳмтон мақомоти давлатӣ онро мувофиқи стандартҳои мавҷуда қабул мекунанд ва санад тартиб медиҳанд.

Дар робита ба ҳуҷҷатгузории моликияти гайриманқул ду ҳолати муҳим ба назар мерасад;

1) Тамоми аҳдҳои марбут ба моликияти гайриманқул тавассути нотариус ба қайд гирифта бояд шаванд.

2) Бақайдгирии давлатии моликияти гайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он тибқи қонуни алоҳида ба анҷом расонида мешавад. Онро Корхонаи воҳиди давлатии «Бақайдгирии молу мулки гайриманқул» ва корхонаҳои давлатии фаръии «Бақайдгирии молу мулки гайриманқул» дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ анҷом медиҳанд.

Ҳангоми бақайдгирӣ мақомоти мазкур чунин хизматрасонихо мерасонанад:

- бақайдгирии давлатии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин (тибқи нархномаи №1 – 63 сомонӣ);

- бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба бинои истиқоматӣ ва гайриистиқоматӣ, иншоот ва объектҳои соҳтмонии нотамом (нархномаи №2 – 65 сомонӣ);

- бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба бинои истиқоматӣ ва гайриистиқоматии ҷудогона (нархномаи №3 – 65 сомонӣ);

- бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба қитъаи замин, бинои истиқоматӣ ва гайриистиқоматӣ, иншоот ва объектҳои соҳтмонии нотамом (нархномаи №4 – 65 сомонӣ);

- бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба бинои истиқоматӣ ва гайриистиқоматӣ, иншоот ва объектҳои соҳтмонии нотамом ва бинои истиқоматӣ ва гайриистиқоматии ҷудогона (нархномаи №5 – 110 сомонӣ);

- додани иқтибос аз варақаи бақайдгирӣ (нархномаи №6 – 118 сомонӣ);

- бақайдирии давлатии ҳуқук ба бинои истиқоматӣ ва файриистиқоматӣ, иншоот ва объектҳои соҳтмонии нотамом ва додани иқтибос аз варақаи бақайдигирӣ (нархномаи №7 – 153 сомонӣ);

- бақайдирии давлатии ҳуқук ба бинои истиқоматӣ ва файриистиқоматии чудогона ва додани иқтибос аз варақаи бақайдигирӣ (нархномаи №8 – 153 сомонӣ);

- бақайдирии давлатии ҳуқук ба қитъаи замин, бинои истиқоматӣ ва гайриистиқоматӣ, иншоот ва объектҳои соҳтмонии нотамом ва додани иқтибос аз варақаи бақайдигирӣ (нархномаи №9 – 193 сомонӣ);

- бақайдирии давлатии ҳуқук ба бинои истиқоматӣ ва файриистиқоматӣ, иншоот ва объектҳои соҳтмонии нотамом, бинои истиқоматӣ ва гайриистиқомати чудогона ва додани иқтибос аз варақаи бақайдигирӣ (нархномаи №10- 193 сомонӣ);

- бақайдирии давлатии маҳдудияти (гаронии) ҳуқук (нархномаи №11 – 49 сомонӣ);

- бақайдирии давлатии қатъи маҳдудияти (гаронии) ҳуқук (нархномаи №12 – 49 сомонӣ);

- додани иттилоот аз феҳристи ягонаи давлатии молу мулки гайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он (нархномаи №13 – 33 сомонӣ);

- аз эътибор соқит намудан ва иваз намудани ҳуччати тасдиқунандаи ҳуқук дар бораи бақайдирии давлатӣ (нархномаи №14 - 47 сомонӣ);

- додани машваратҳои ҳуқуқӣ ба шахсони воеӣ ва ҳуқуқӣ оид ба бақайдирии молу мулки гайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он;

- додани нусхай ҳуччатҳо аз парвандаи бақайдигирӣ тибқи муроҷиати соҳибҳуқуқон.

Ҳамзамон, хонаи истиқоматӣ, аз ҷумла, соҳтмонаш нотамом мумкин аст бо роҳи анҷом додани аҳдҳои ҳариду фурӯш, мубодила, ҳадя, аз рӯйи шартномаи таъминоти якумрӣ бо саробонӣ ё дигар аҳдҳои ҳуқуқии гражданини бо қонун манънагардида ба моликияти гирифта шавад.

Шартномаи ҳариду фурӯш, мубодила, ҳадяи хонаи истиқоматӣ, шартномае, ки бегона кардани молу мулки гайриманқулро бо шарти таъминоти якумрӣ бо саробонӣ пешбинӣ менамояд ё дигар аҳди ҳуқуқии гражданини бо қонун манънагардида нисбат ба хонаи истиқоматӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби нотариалий тасдиқ ва дар ташкилоти даҳлдори бақайдирии давлатии молу мулки гайриманқул ба қайд гирифта мешавад.

Манзили истиқоматӣ мумкин аст аз молик бо роҳи ҳаридорӣ ба сабаби барои эҳтиёҷоти давлатӣ ё ҷамъиятӣ гирифтани қитъаи замини даҳлдор бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шавад. Дар ин маврид ҷуброн тибқи қонунгузории гражданини Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Чунин таҷриба вақтҳои охир барои васеъ кардани роҳҳои шаҳри Душанбе ба назар мерасад. Мисол Вазорати нақлиёт ва Бонки Аврупои таҷдид ва рушд Лоиҳаи «Беҳтар намудани роҳи автомобилгарди Душанбе–сарҳади Ӯзбекистон, қитъаи аз Пайкараи А. Сино то Дарвозаи гарбии шаҳри Душанбе» ба анҷом расониданд. Мутобиқ ба он як қатор манзилҳо ва дуқонҳои шаҳрвандон ва соҳибкорон ба таркиби лоиҳаи роҳ ворид шуд ва ба онҳо ҷуброн доданд.

Молу мулки умумии бинои бисёрхонагӣ ба моликони манзили истиқоматӣ (манзил) ва файриистиқоматии ҳамин бино дар асоси ҳуқуқи моликияти умумӣ тааллуқ дорад ва онҳо нисбат ба он баробархуқуқанд.

Моликони манзили бинои бисёрхонагӣ ҳудуди назди биноро якҷоя истифода мебаранд. Сарҳад ва андозаи ҳудуди назди бино, муносибатҳо вобаста ба ҳуқуқи истифодаи умумии ҳудуди назди бино аз ҷониби моликони манзили бинои мазкур мутобиқи талаботи қонунгузории замин ва шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешаванд. Ҳиссаи молики манзили бинои бисёрхонагӣ дар ҳуқуқи моликияти хиссагӣ ба молу мулки умумии ин бино ба андозаи масоҳати умумии манзили ба ў тааллуқдошта мутаносиб аст.

Молу мулки умумӣ дар алоҳидагӣ аз ҳуқуқи моликон ба бино бегона карда намешавад. Молу мулки умумӣ дар бинои бисёрхонагӣ - қисматҳои маҷмааи бинои бисёрхонагӣ, ки барои хизматрасонӣ, истифода ва даромад ба манзил, ҳамчунин ба таъминоти онҳо зич алоқаманд, яъне иншоотҳои истифодабарии умум, ки барои хизмат

расонидан ба бештар аз як манзил пешбинӣ шудаанд, аз он ҷумла конструксияҳои синӣ ва қисматкунанда, майдончаҳои зинапоявии байнихонагӣ, зинапояҳо, лифтҳо, ҷоҳи лифт, даҳлезҳо, ошёнаҳои техникӣ, таҳхона, болохонаҳо, бому болопӯшҳо, таҷҳизоти механикӣ, баркӣ, санитарию техникӣ ва дигар таҷҳизот, ки дар берун ва ё доҳили хона ҷойгиранд, қисматҳои кабудизоркуни ободонӣ, роҳҳо, ҳавзҳо, дараҳтони бисёрсола, майдончаҳо, гаражҳо ва дигар иншоотҳои хона, ки бо ҳам дар як қитъаи замини умумӣ муттаҳид шудаанд, ҳусусияти истифодаи умумӣ доранд.

Чуноне ба ҳамагон маълум аст, дар назди ҳар бинои истиқоматӣ як қатор объектҳои дигаре вучуд доранд, ки онҳо ҳусусияти истифодаи умумиро доранд, аз ҷумла роҳравҳо, боғчаҳо, майдонҳо, обравҳо ва гайра. Ин объектҳо ба нақшаи умумии соҳтумони шаҳрӣ ворид мешаванд ва барои истифодаи умум пешбинӣ гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябрь соли 1994 (бо тағириру иловаҳо).
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 аз 30 июни соли 1999 (бо тағириру иловаҳо).
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2 аз 11 декабря соли 1999 (бо тағириру иловаҳо).
4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 3 аз 1 марта соли 2005 (бо тағириру иловаҳо).
5. Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон (1997).
6. Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 марта соли 2022.
7. Толстой Ю.К. Жилищное право / Ю.К. Толстой. - М.: Пост-Фактум, 1996.
8. Толстой Ю.К. Жилищное право: учеб. / Ю.К. Толстой. - – ТК Велби, изд-во Проспект, 2008.
9. Толстой Ю.К. Жилищное право: учеб. 2-е изд. / Ю.К. Толстой. - М., 2014.
10. Толстой Ю.К. Жилищное право: учебник. 2-е изд., перераб., и доп. / Ю.К. Толстой. - М., 2014.
11. Богданов Е.В. Природа и сущность права граждан на жилище // Журнал российского права. 2003. № 4.
12. Жилищное право: учебник / под общ. ред. Р.А. Курбанова, Е.В. Богданова. М.: Проспект, 2016.
13. Чигир В.Ф., Проблемы систематизации и кодификации жилищного законодательства // Проблемы совершенствования гражданского и уголовноправового законодательства. Вильнюс, 1979.
14. Жилищное право: учебник / под общ. ред. Р.А. Курбанова, Е.В. Богданова. М.: Проспект, 2016.

ТАКМИЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МАНЗИЛ ВОБАСТА БА ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТИ НИСБАТИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТИ

Дар мақола масъалаҳои танзими муносибатҳои марбут ба манзил, ҳусусан ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳои ашёй ба он, масъалаҳои идоракунӣ, назорату истифодаи максадноки манзилҳо, фикру андешаҳои олимон ва мавқеи қонунгузории ватанӣ дар ин самт ва дигар масъалаҳои марбут ба ин мавзуъ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи даҳлопазирии манзил, ҳуқуқи моликият ба манзил, объектҳои ҳуқуқи моликият, ҳуқуқи ихтиёрдории манзил, қонунгузории манзил, ҳуқуқи гражданий.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЖИЛИЩНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ НА ЖИЛИЩЕ

В статье рассматриваются вопросы регулирования отношений, связанных с жилищем, особенности прав собственности и иных вещных прав на него, вопросы управления, контроля и целевого использования жилища, мнения ученых и позиция отечественного законодательства в этом направлении и другие вопросы анализируются связанные с этой темой.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: право на неприкосновенность жилища, право собственности на жилище, объекты имущественных прав, право распоряжения жилищем, жилищное законодательство, гражданские права.

IMPROVEMENT OF HOUSING LEGISLATION DEPENDING ON OWNERSHIP RIGHTS TO HOUSING

The article deals with the issues of regulation of relations related to housing, features of property rights and other real rights to it, issues of management, control and targeted use of housing, the opinions of scientists and the position of domestic legislation in this direction and other issues related to this topic are analyzed.

KEYWORDS: the right to the inviolability of the home, the right to own the home, objects of property rights, the right to dispose of the home, housing legislation, civil rights.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Шаҳноза Музаффаровна – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиноси. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: nozasweets00@mail.ru

Сведения об авторе: Давлатова Шаҳноза Музаффаровна – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: nozasweets00@mail.ru

АМАЛИЁТҲОИ АВВАЛИНИ ТАФТИШӢ ВА ЧОРАБИНИҲОИ ОПЕРАТИВӢ – ЧУСТУЧӮЙӢ

**Бобоев И.Э.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Яке аз шартҳои асосии бомуваффакият тафтиш намудани чинояти таҷовуз ба номус нисбати ноболигон, ин ба зудӣ ва фавран гузаронидани ҳаракатҳои тафтишотӣ ва оперативӣ – чустучӯйӣ ба шумор меравад. Содир намудани чунин намуди чиноят аз муфаттиш талаб менамояд, ки дар як вақт якчанд нафар ашхосро, хусусан дар ҳолатҳои аз ҷониби гурӯҳи ашхос содир намудани таҷовуз ба номус, таҳти назорати худ қарор дихад. Муфаттишро мебояд, ки чунин ҳаракатҳоро бетаъхир иҷро намояд:

- а) ҷабрдида ва шоҳидонро пурсад;
- б) ҷойи ҳодисаро аз назар гузаронад;
- в) доираи таҷовузкоронро муайян намояд;
- г) ҷораҳои таъхирназир барои пешгири намудани нест кардани пайҳои чиноят аз бадан ва либосҳои чинояткорон андешад;
- ғ) барои забон як накардани чинояткорон ҷораҳо андешад;
- д) аҳли ҷамъиятро барои ошкор намудани чиноят ва дарёфт намудани далелҳои шайъӣ ҷалб намояд.

Барои иҷро намудани чунин амалҳо аз ҷониби як муфаттиш кори хеле мушкил аст. Бинобар ин, дар чунин мавридҳо одатан гурӯҳи тафтишотӣ таъсис дода мешавад, ки ҳар як аъзои гурӯҳ метавонад дар алоҳидагӣ амалҳои тафтишотӣ ё ҷораҳои оперативӣ – чустучӯйиро дар ҳудуди муайян ва нисбати ашхоси муайян анҷом дода, бо чунин роҳ тезӣ ва пуррагии тафтишотро таъмин намоянд. Албатта дар ҳолати таъсис додани чунин гурӯҳҳо ва аз ҷониби гурӯҳи муфаттишон бомуваффакият тафтиш намудани парванда, саривақт иваз намудани маълумотҳо миёни онҳо ва ба кори онҳо дуруст роҳбарӣ намудани сардори гурӯҳи тафтишотиро тақозо менамояд.

Яке аз амалиётҳои аввалиндаҳаи тафтиши таҷовуз ба номус – пурсиши ҳабрдидаи ноболиг мебошад.

Ҳангоми гузаронидани пурсиш зарур аст, ки маълумот дар бораи ҳолатҳои инфириодии намуди зоҳирӣ ва либоси таҷовузкор, дигар аломатҳои мавҷуда, дар бораи олотҳо ва ашёҳое, ки чинояткор ҳангоми таҷовуз истифода бурда метавонист, инчунин дар бораи он ҷизҳое, ки чинояткор дуздида метавонист.

Рӯйхати ҳадди ақали маълумот барои ташкили чустучӯйӣ чинояткоре, ки таҷовуз ба номуси ноболигро содир кардааст, аз рӯйи пайҳои гарм (по горячим следам) зарур ва кофӣ аст.

Инчунин, хусусияти ҷораҷониҳои чустучӯйӣ бевосита аз ҷавоби ҷабрдидаи ноболиг ба ин саволҳо вобаста аст. Илова ба пурсиш бо ҷабрдида бояд аз волидон, намояндагони қонунӣ ё хешовандони дигар, ки далелҳои таҷовуз ба номуси ҷабрдидаро медонанд, маълумот гирифтан лозим аст.

Дар асоси маълумоти мавҷуда, дар марҳилаи ибтидоии тафтишот ҳангоми ташкили вазъияти тафтишотӣ ба як қатор шартҳо диққат додан лозим аст, ки барои дуруст пурсиш кардани ҷабрдида мусоидат мекунанд:

1) Маъсаляи ҷойи пурсиш кардани ноболиг бояд ҳал карда шавад. Ин аз синну соли ҷабрдида вобаста аст. Агар ҷабрдида аз 14-сола боло бошад, пас пурсиш мумкин аст дар ҳузури муфаттиш анҷом дода шавад, зоро муҳити тиҷоратӣ дар якҷоягӣ бо шарҳои муфассали корманди хифзи ҳуқуқ метавонад наврасро водор созад, ки тафсилоти бештарро нақл кунад. тафсилоти заруриро барои тафтиш ошкор мекунад, инчунин ҷабрдидаро ба додани нишондоди пурра ва дуруст водор мекунад.

Ҳангоми пурсиш кардани ҷабрдидаи ноболиг пурсишро дар ҷойи барояш шиностар гузарондан лозим аст. Он метавонад хона, мактаб, муассисаи томактабӣ бошад.

2) Пурсиш бояд дар муддати қӯтоҳ гузаронида шавад, зеро раванди идроки ҷабрдиагони ноболиг ҳусусиятҳои худро дорад ва бинобар осеби равонии гирифташуда ҷузъиёти барои тафтишот заруриро аз даст додан ё фаромӯш кардан мумкин аст, тасвириҳои дар хотира ҷойгиршуда таҳти таъсири даркҳои нав метавонанд тағиیر дода шаванд.

Аз ҷумла, аҳаммияти пурсишҳои саривақтӣ дар он аст, ки ноболигон ба осонӣ ба пешниҳоди барқасдона ва ғайриқасдона дучор мешаванд, бинобар ин, тасвири воқеии ҳодисаҳои руҳдодаро тағиیر додан мумкин аст;

3) Муайян кардани муносибатҳо бо ҳамсолон, муайян кардани хислатҳои хос, манфиатҳои эҳтимолӣ муҳим ҳоҳад буд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки маводи парвандаро дар робита ба гирифтани маълумоти зарурӣ, аз ҷумла, имконияти пурсиши волидон, намояндагони қонунӣ, омӯзгорон ва шахсони дигар бодикӯат омӯхтан;

4) Боварӣ ҳосил кардан лозим аст, ки ҳангоми фароҳам овардани шароити мусоид барои пурсиши ноболиг ҳузур доштани омӯзгор барои равshan кардани тамоми ҷузъиёти зарурии таҷовуз ба номус, ки рӯх додааст, таъсири манғӣ нарасонад. Қӯдак метавонад фишор, қунҷковии аз ҳад зиёди муаллимро ҳис кунад, метавонад ўро ҳамчун таҳдид ба манфиатҳои худ ҳисоб кунад, ки дар оянда ба он оварда мерасонад, ки ҷабрдида дар худ баста мешавад ва маълумоти зарурӣ дастнорас мегардад ё таҳриф карда мешавад. Аз ин рӯ, имконияти самараноктарин ин ҳузур доштани равоншинос ба шумор меравад.

Яке аз нозукиҳои пурсиш иштироки омӯзгор-психологи ҳамчинс бо ҷабрдида мебошад. Инчунин, бояд фаҳмид, ки достони озоди ҷабрдида метавонад аз пораҳо иборат бошад, номувоғиқ бошад. Дар ин ҳолат, қобилияти муфаттиш барои истифода бурдани малакаҳои худ барои кумак ба ҷабрдида ва соҳтани тасвири воқеии ҳодиса ба кор меояд.

Дар робита ба саволҳо бояд боварӣ ҳосил кард, ки ҷабрдида маънои онҳоро мефаҳмад.

Яке аз ҳусусиятҳои пурсиши баъзе ноболигон, инчунин беморони рӯҳ дар он аст, ки онҳо метавонанд дар нақл кардани ҳикоя, дар бораи он чизҳое, ки аз ҷониби одамони дигар илҳом гирифта шудаанд, фаъолияти баланд нишон дода тавонанд.

Вазъиятҳое мавҷуданд, ки қӯдаки ҷабрдида ба ў маълумоти бардуруғро ошкоро мегӯяд, номи таҷовuzgari ба ў маълумро пинҳон мекунад. Ин метавонад маънои онро дошта бошад, ки ҷинояткор яке аз хешовандони наздик аст. Барои ҷабрдиагони ноболиг на ҳама вакт таъсири ҷинсӣ, инчунин амалҳои бо он анҷом додашуда равshan аст, ки ин боиси он мегардад, ки ҷабрдиагон саволҳои муфаттишро оид ба вазъияти манфиатдор намефаҳманд.

Аз нуқтаи назари қӯдак, саволҳо бояд бо истифода аз ҷониби умум эътирофшудаи тиббӣ дода шаванд, аммо бояд муайян карда шавад, ки оё маънои калима барои ў фаҳмо аст ва дар ҳолати зарурӣ қӯшиш бояд кард, ки бо забони барои қӯдак фаҳмо шарҳ дидҳад. Суҳбат бояд озодона, бидуни хичолат, саҳтгирӣ, фарогатии номуносиб ва қунҷковии шахсони сеюм сурат гирад.

Равоншинос (психолог) метавонад ҳам равоншиноси мактаб бошад ва ҳам шахси маҳсусе бошад, ки оид ба парвандаҳои ҷиной машварат мекунад. Вай дар интиҳоби самти омӯзиши шахсияти айборшаванда аз ҳусусияти таҷовуз ба номуси содиршуда кумак мерасонад, метавонад оид ба таҳияи тактикаи пурсишҳои ҷабрдида ва ҷинояткор тавсияҳо дидҳад.

Мушкилоти муайяни муқаррар кардани ҳолатҳои муҳимми далели таҷовуз ба номус боиси он мегардад, ки ноболиг қаблан ҳаёти ҷинсӣ надоштаанд. Дар ин гуна мавридҳо ҳамеша боадаб ва кордонӣ амал кардан, саволҳоро тавре гузошта тавонистан лозим аст, то ин ки дар ҷабрдида изтироби саҳти рӯҳ ба амал наояд. Аммо бояд муайян кард, ки оё эҳсоси дард, эҳсосоти тарӣ (влажности) вучуд дошт, оё хун пас аз анҷоми таҷовуз мушоҳида шудааст.

Дар вақти пурсиш ба ҷинояткор инчунин саволҳо дода мешаванд, ки оё ҷинояткор синну соли ҷабрдидаро медонист; оё ў бо вай дар бораи ҳаёти худ, синну сол, таҳсил, оила, дӯстон ва ғайра сӯҳбат мекард?

Вақте ки тацовуз ба номус аз чониби омӯзгор, падар, падарандар, яке аз хешовандон содир мешавад, амали ин шахсон, чуноне ки таҳлили амалия нишон медиҳад, тавсифи мунтазам дорад. Ин намуди тацовуз ба номус аз чониби шахсони дар боло зикршуда на ҳамеша бо интихоби як ҷабрдида маҳдуд мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон ҳулоса кард, ки ҳолатҳои тацовуз ба номуси ноболигон аҳаммияти хоса доранд, зоро онҳо ба ҳаёт ва саломатии қӯдакон тацовуз мекунанд ва нишондоди онҳо далели ҷиддӣ мебошад.

Пурсиши ҷабрдида аҳаммияти маҳсус дорад. Самти тафтишот аз натиҷаи он вобаста аст. Бо дарназардошти он ки ҷабрдида ҳато карда, дар ҳаққи шахси муайян тухмат карда метавонад, пурсишро муфассал ба нақша гирифта, натиҷаи пурсишро ҳаматарафа санҷидан лозим аст.

Мушкилоти асосии тафтиши парвандаҳои тацовуз ба номус нисбати ноболигон ба ҳусусиятҳои синну соли онҳо вобаста аст. Ин асосан ба ноболигон даҳл дорад, ки дар бораи ҳодисаи руҳдода бо забони “калонсолон” ҳарф зада наметавонанд ва ба ҳаёлпарастӣ майл доранд. Нишондодҳои ин гуна ҷабрдидағон тафтиши дақиқро дар асоси омӯзиши ҳусусиятҳои гуногун талаб мекунанд. Дар нишондоди ин гуна ҷабрдидағон, ки вазифадоранд, симои ҷинояткори номаълумро тасвир кунанд, ҳатоҳои имконпазирро ба назар гирифтан лозим аст. Бинобар ин, дар ин гуна мавридиҳо на танҳо бо нишондодҳои ҷабрдида дар бораи зуҳуроти тацовузкор маҳдуд нашуда, балки шахсонеро муайян кардан лозим аст, ки онҳоро тасдиқ ва аниқ карда метавонанд.

Ҳангоми гузаронидани тафтишот бояд баъзе ҳусусиятҳое, ки ноболигон вобаста ба синну сол ва сатҳи инкишофи онҳо дошта метавонанд, ба назар гирифта шаванд

Ҳангоми тафтиши тацовуз ба номуси ноболигон муфаттиш бояд омӯзгор ва намояндаи қонуниро барои пурсиш даъват намояд. Иштироки омӯзгор дар пурсиш дар синни то 14-солагӣ ҳатмӣ буда, дар синни 14-15-солагӣ омӯзгор бо салоҳиди муфаттиш даъват карда мешавад. Бо вучуди ин, агар ҳодисаи тацовуз ба номуси ноболиг дар ҷойи таҳсил маълум набошад, барои иштирок дар пурсиши ў омӯзгори ношинос даъват карда мешавад.

Агар зӯроварӣ то андозае бо амалҳои худи ҷабрдида (вай ба аёдати шахси бегона рафта, бо ў машрубот нӯшид, рафтори иғвоангез кардааст) сурат гирифта бошад, пас дар ҳузури намояндаи қонуниаш, масалан, модар ё падарааш аз ў нишондоди ҳақиқиро интизор шудан душвор аст.

АДАБИЁТ

- 1 Кузнецова С.В., Кобцова Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних / С.В. Кузнецова, Т.С. Кобцова. - М., 2004.
- 2 Гавердовская В., Рязанов И. Допрос несовершеннолетних при расследовании преступлений против половой неприкосновенности // Законность, 2007. № 9. - С. 231.
- 3 Васкэ Е.В., Сафуанов Ф.С. Психолого-правовая оценка беспомощного состояния несовершеннолетних потерпевших от сексуального насилия // Юридическая психология. 2009. № 3. – С. 237.
- 4 Криминалистика социалистических стран. – Москва, 1986.
- 5 Алейников А.Г., Салова Е.Е. Шпаргалка по криминалистике / А. Г. Алейников, Е. Е. Салова. – М. 2010.

АМАЛИЁТҲОИ АВВАЛИНИ ТАФТИШӢ ВА ЧОРABIНИҲОИ ОПЕРАТИВӢ – ҶУСТУЧӮЙ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзуи амалиётҳои аввалини тафтишӣ ва ҷорабаниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиро мавриди баррасӣ карор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки яке аз шартҳои асосии бомувафақият тафтиш намудани ҷинояти тацовуз ба номус нисбати ноболигон, ин ба зудӣ ва фавран гузаронидани ҳаракатҳои тафтишотӣ ва оперативӣ – ҷустуҷӯй ба шумор меравад.

КАЛИДВОЖАҲО: амалиёти тафтишӣ, ҷабрдида, шоҳид, муфаттиш.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНО-СЛЕДСТВЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ

В данной статье автор рассмотрел тему первых следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий. Автор отмечает, что одним из основных условий успешного расследования преступления об изнасиловании несовершеннолетней является быстрое и безотлагательное проведение следственных и оперативно-розыскных мероприятий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оперативно-розыскное мероприятие, потерпевший, свидетель, следователь.

PRELIMINARY INVESTIGATION ACTIONS AND OPERATIVELY SEARCH ACTIONS

In this article, the author considered the topic of the first investigative actions and operational-search activities. The author notes that one of the main conditions for a successful investigation of the crime of rape of a minor is the rapid and urgent conduct of investigative and operational search activities.

KEYWORDS: operational-search activity, victim, witness, investigator.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев И.Э.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Бобоев И.Э.* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Boboev I.E.* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НАҚШИ ПРЕЗИДЕНТ ДАР ТАШАКИЛ ВА АМАЛИСОЗИИ ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ МАРКАЗИИ ҲОКИМИЯТИ ИЧРОИЯ

Қодиров Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман ҳамчун сарвари ҳокимиияти икроия ва тавассути Ҳукумати кишвар ҳамчун Раиси Ҳукумат ба сатҳи марказии ҳокимиияти икроия, ки расман вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва идораҳои ҷумҳуриявиро дар бар мегирад, роҳбарӣ мекунад. Амалисозии самараноки салоҳиятҳои Президенти кишвар дар соҳаи идораи давлатӣ аз сифату сатҳи фаҷолияти мақомоти номбурда вобастагии зич дорад. Мақомоти марказии ҳокимиияти икроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита функцияи идораи давлатиро амалӣ месозанд ва барои ташкили икрои қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии Президент ва Ҳукумати кишвар масъул мебошанд. Аз ин лиҳоз, аксар маврид онҳоро чун «мақомоти марказии идоракуни давлатӣ» низ ном мегиранд. Аз истифодаи ин ибора Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» сарфи назар накардааст. Масалан, дар моддаи 12 он таъқид мешавад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракуни давлатӣ роҳбарӣ менамояд ва фаҷолияти онҳоро назорат мекунад.

Соҳтори муосири мақомоти марказии ҳокимиияти икроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи раванди ислоҳоти идораи давлатӣ мебошад. То нашри Фармони Президенти кишвар аз 30 ноябри соли 2006, №9 «Дар бораи такмили соҳтори мақомоти марказии ҳокимиияти икроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар ҷумҳурӣ 19 вазорат, 6 кумитаи давлатӣ ва 15 идораи наздиҳукуматӣ фаҷолият доштанд. Мувофиқи Фармони зикршуда таҷдиди соҳторҳои марказии ҳокимиияти икроия сурат гирифта, тезъоди вазоратҳо ба 14, кумитаҳои давлатӣ ба 3 ва идораҳои наздиҳукуматӣ ба 13 расонида шуд. Заминаи дуюми Фармони мазкур номгӯйи ҷамъ 26 соҳтори марказии барҳамдодашударо дар бар мегирад. Фармони Президенти кишвар №9 аз ду ҷиҳат дикқатчалбқунанда аст. Аввало, дар он бори аввал дар сатҳи расмӣ нигоҳи функционалӣ дар созмони ташкилӣ мустаҳкам гашт. Сониян, дар он бори нахуст созмони соҳтори бо ҳалли вазифаҳои афзалиятноки давлат алоқаманд дониста шуд. Чунин тасвиб бешак, нигоҳи тоза дар соҳтмони маъмурӣ буда, ба баланд бардоштани асосҳои илмии идораи давлатӣ мусоидат менамояд.

Дигаргунсозиҳои соҳторӣ тақозои марҳалай нави рушди кишвар буда, мутобики Стратегияи ислоҳоти системai идоракуни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар асоси вазифаҳои бамиёнгузоштаи Президенти ҷумҳурӣ дар паёмҳои ҳарсола ба Мачлиси Олии Тоҷикистон анҷом дода шуданд. Ҳадафи асосии ин дигаргунсозиҳо ба зарурати ҳалли масъалаҳои афзалиятноки давлат мутобиқ гардонидани соҳтори мақомоти марказии ҳокимиияти икроия, татбиқи минбаъдаи ислоҳоти идораи давлатӣ, ташаккули низоми шаффофи фаҷолияти мақомоти идоракунӣ, ҳарчи самараноку сарфакоронаи маблағҳои буҷетӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар мебошад.

Сатҳи марказии ҳокимияти икроия дар Ҷумхурии Тоҷикистон аз мақомоти соҳавӣ ва функционалӣ (байнисоҳавӣ) иборат аст. Ҳайати соҳтории он гуногунранг буда, ба ғайр аз вазорату кумитаҳои давлатӣ, расман инчунин кумитаҳо, ҳадамот, агентиҳо, комиссияҳо ва дигар мақомотеро дар бар мегирад, ки салоҳияти ҳокимияти икроияро амалӣ месозанд. Баъзе аз мақомоти номбурда соҳторҳои худро дар маҳалҳо доранд. Бояд тазаккур дод, ки дар қонунгузорӣ ҳанӯз тавсифҳои хуқуқии шаклҳои ташкилӣ-хуқуқии ҳокимияти икроия ва маҳақҳои созмони онҳо вуҷуд надоранд. Ин ҳолат баррасии масоили ҳолати хуқуқии мақомоти номбурдоро душвор мегардонад, вале дар такя ба хулосаҳои дар илми хуқуқи маъмурӣ ва назарияи идоракунӣ андӯхта, ба ин ҷанбаи масоил то ҳадди имкон равшани имконпазир аст.

Вазоратҳо мақомоти мустақили низоми ҳокимияти икроия мебошанд. Фаъолияти онҳо асоси конститутсионӣ дорад. Ин мақомот дорои дасггоҳи марказӣ мебошанд, ки вазифа ва функцияҳои онҳоро дар доираи ваколаташон дар соҳаи идоракуни дравлатӣ амалӣ месозад. Аз нигоҳи принципи таҷзияи ҳокимият вазорат мақомоти ҳокимияти икроия мебошад, ки сиёсати давлатӣ ва идоракуниро дар соҳаи муқарраргаштаи фаъолият пеш мебарад, инчунин дар ҳолатҳои пешбинигашта фаъолияти дигар мақомоти ҳокимияти икроияро мутобиқ мегардонад. Ба вазорат вазири Ҷумхурии Тоҷикистон сарварӣ менамояд. Вазир аъзои Ҳукумати ҷумҳурӣ мебошад ва барои фаъолияти вазорат дар самти икрои вазифаҳои ба зиммадошта назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон масъулияти шаҳсӣ дорад. Вазорат чун анъана, мақомоти идораи соҳавӣ шинохта мешавад. Вале дар амалияи маъмурӣ як қатор вазоратҳои байнисоҳавӣ низ пайдо шуданд, ки салоҳияташон ба дигар мақомот ва объектҳои идора аз рӯйи соҳаи муайянни хислати функционалӣ паҳн мегардад. Фаъолияти ҳар як вазорат дар асоси Низомнома дар бораи он сурат мегирад, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон тасдиқ мегардад.

Кумитаҳои давлатии Ҷумхурии Тоҷикистон аз замони соҳтмони маъмурии шуравӣ ба фаъолият оғоз намудаанд. Кумитаҳои давлатӣ мақомоти марказии идораи давлатӣ эътироф гашта, салоҳияти болоидоравӣ ва ҳамоҳангсозиро ба уҳда доштанд. Умуман, дар низоми идораи қаблӣ ин мақомот нақши муҳим бозида, дар пешравии ҷомеа ҳиссагузор буданд. Фаъолияти кумитаҳои давлатӣ дар Ҷумхурии Тоҷикистон асоси конститутсионӣ дорад. Онҳо ба ғурӯҳи мақомоти марказии ҳокимияти икроия шомил буда, чун қоида, дар асосҳои дастаҷамъи ҳамоҳангии байнисоҳавиро аз рӯйи масоили салоҳият ва танзими функционалиро дар соҳаи муайянни фаъолият амалӣ менамоянд. Ба кумитаи давлатӣ раиси кумитаи давлатии Ҷумхурии Тоҷикистон сарварӣ мекунад. Раиси кумитаи давлатӣ аъзои Ҳукумати Тоҷикистон мебошад ва барои фаъолияти кумитаи давлатӣ дар самти икрои вазифаҳои ба зиммадошта назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон масъул аст. Фаъолияти ҳар як кумитаи давлатии Ҷумхурии Тоҷикистон дар асоси Низомнома дар бораи он сурат мегирад, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон тасдиқ мешавад. Ҳамин тавр, равшан мегардад, ки аз нигоҳи назариявӣ тафовути кумитаҳои давлатӣ аз вазоратҳо, бо назардошли натиҷагирий аз таҷрибаи соҳтмони ташкилӣ чун қоида, вобаста ба хислати ваколат ва тартиби қабули қарор муайян мешавад. Вале аз ин қоидаи умум истисноҳо низ дар амалияи соҳтмони ташкилӣ ҷой доранд. Масалан, дар низоми маъмурии кишвар дер боз кумитаҳои давлатие арзи ҳастӣ доранд, ки хислати фаъолияташон ба вазоратҳо қаробат дорад.

Ба низоми ҳокимияти икроия тавре боло ишора шуд, инчунин кумита, агента, саридора (раёсат), идора, ҳадамот, нозирот доҳил мешаванд. Шаклҳои ташкилӣ - хуқуқии номбурда дуруст мебуд, ки на мақомоти ҳокимияти икроия, балки мақомоти идораи давлатӣ ёдрас гарданд. Чунин тафриқа ба аҳаммияти муҳимми амалӣ молик буда, бо назардошли ҳусусияти фаъолият сатҳи масъулиятро дар низоми идораи давлатӣ тақвият мебахшад. Ба чунин гузориши масъалаи заминаи ҳуқуқӣ фароҳам аст. Дар қонунгузории ҷорӣ ин соҳторҳо чун анъана, бо номи «дигар мақомоти идоракуни дравлатӣ» ё худ «идораҳо» ёдрас мегарданд, ки аз икрои функцияҳои маҳсуси икроиявӣ, назоратӣ (контролӣ), иҷозаву танзимӣ ва ғайраро дар соҳаи муқарраргашта амалӣ намудани онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Масалан, як шакли мушаххаси ташкилӣ-ҳуқуқӣ кумитаҳо мебошанд, ки ҳоло назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудаанд. Кумитаҳоро бояд аз кумитаҳои давлатӣ фарқ кард. Аввало, ҳолати ҳуқуқии кумитаи давлатӣ нисбат ба кумитаи наздиҳукуматӣ волотар аст. Дуюм, доираи салоҳияти кумитаи давлатӣ нисбатан васеътар аст. Сеюм, роҳбари кумитаи давлатӣ аъзои Ҳукумати кишвар мебошад. Чорум, раиси кумитаи давлатӣ бо Фармони Президент таъин шуда, ба тасдиқи Маҷлиси Олий пешниҳод мегардад. Роҳбари кумитаи назди ҳукуматӣ бошад, ки низ раис ном дорад, бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ таъин мешавад. Ба ҳадамот ва агента чун қоида, директор ва ба саридора сардор роҳбарӣ мекунад. Дигар шакли ташкилии идораи давлатӣ комиссияҳои ҳукуматӣ ба шумор мераванд. Таъсиси ин мақомот бо қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст. Дар қонунгузорӣ номгӯйи соҳа ва масоиле, ки боиси созмони комиссияҳои ҳукуматӣ мегарданд, мавҷуд нест, ин масъала пурра ба салоҳияти худи Ҳукумат ҳавола мешавад.

Вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти расмии идоракунӣ дар доираи салоҳияташон санадҳои ҳуқуқӣ қабул мекунанд. Мувофиқи Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» вазоратҳо ва дигар мақомоти идоракуни давлатӣ санади меъёрии ҳуқуқиро дар шакли фармоиш, кумитаҳои давлатӣ бошанд, дар шакли қарор қабул мекунанд. Аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракуни давлатӣ қабул гардидан санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дигар номҳо дастур, низомнома, оиннома, қоида на ғайра бо тасдиқи фармоиш ё қарор ба расмият дароварда мешавад. Барои ҳалли масъалаҳои таъчилий ва дигар масъалаҳои ҷорӣ роҳбарони вазоратҳо, дигар мақомоти давлатӣ, фармоишҳо ва кумитаҳои давлатӣ қарорҳои хусусияти меъёрий надошта қабул мекунанд. Таҳлили амалияи идора собит месозад, ки муқаррароти қонунгузор дар санадҳои маъмурии зерқонунӣ бо душворӣ тасдиқ мейбад ва дар ин ҷода ҳанӯз ҳам ягонагии истилоҳот риоя намегардад.

Вазир, раиси кумитаи давлатӣ аъзои комилҳуқуқи Ҳукумати Тоҷикистон мебошад. Ҷунин ҳулоса бевосита аз мазмuni Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» бармеояд, ки меъёрҳои даҳлдори конститутгиониро ривоҷ медиҳад. Мутобики моддаи 27 ҳамин Қонуни конститутсионӣ вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ барои фаъолияти вазорату кумитаҳои давлатие, ки роҳбари мекунанд ва барои фаъолияти Ҳукумати кишвар дар маҷмӯъ назди Президенти кишвар масъул мебошанд. Вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ ба Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳисботдиҳанда мебошанд, онҳо дар баррасии масъалаҳо дар маҷлиси Ҳукумати ҷумҳурӣ иштирок мекунанд, дар бораи баррасии масъалаҳо, ки ба салоҳияти Ҳукумат доҳил мешаванд, таклифҳо пешниҳод мекунанд, дигар ваколатеро, ки қонун пешбинӣ намудааст, амалий мегардонанд.

Қонунгузорӣ бо назардошти сатҳи масъулият нисбати вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ дар баробари дигар аъзои Ҳукумати кишвар якқатор маҳдудиятҳоро муқаррарар месозад. Аз ҷумла, онҳо ҳуқуқ надоранд, ки вакили мақомоти намояндагӣ бошанд, дигар вазифаро ишғол намоянд, шахсан ё ба воситаи шаҳсони боваринок ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул бошанд, бо дигар фаъолияти музdnok, ғайр аз фаъолияти омӯзгори, илмӣ ва эҷодӣ машғул шаванд, аҳборот, воситаҳои таъминоти моддию техникий, молиявӣ ва иттилоотиро, ки барои фаъолияти хизматӣ пешбинӣ шудаанд, ба мақсадҳои ғайрихизматӣ истифода намоянд, барои осори нашршуда ва суханрониҳо ба сифати узви Ҳукумати кишвар ҳаққи қалам гиранд. Қонунгузории соҳаи хизмати давлатӣ онҳоро ба гурӯҳи мансабҳои сиёсии хизмати давлатӣ шомил медонад. Бо назардошти ҳамин муқаррароти ҷадид аъзои Ҳукумати ҷумҳурӣ (аз ҷумла, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ) вазифадор шуданд, ки ҳангоми ба вазифа таъин шудан ва минбаъд ҳар сол ба мақомоти андози маҳалли зист оид ба андоз аз даромад ва ба мақомоти давлатии ҷойи кор оид ба вазъи молу мулк эъломия пешниҳод намоянд.

АДАБИЁТ

- 1 Рассоқов Б.Ҳ. Масоили ҳуқуқии идораи минтақа / Б.Ҳ. Рассоқов. - Душанбе, 1997.
- 2 Сафинов К.Б. Правительство Республики Казахстан на современном этапе / К.Б. Сафинов. - Алматы, 2002.
- 3 Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат / Р.Ш. Сотиволдиев. -Душанбе, 2005.
- 4 Сотиволдиев Р.Ш, Исмоилов Ш.М. Назарияи ҳуқуқ ва давлат / Р.Ш. Сотиволдиев, Ш.М. Исмоилов. - Душанбе 2008.

- 5 Тахиров Ф.Т. Значение действующей конституции в развитии современной национальной государственности таджикского народа //Известия АН РТ. №3. 2006.
- 6 Хакимов Ш.К. Становление и развитие Конституции как политico-правового института в Таджикистане / Ш.К. Хакимов. – Душанбе, 2002.

НАҚШИ ПРЕЗИДЕНТ ДАР ТАШКИЛ ВА АМАЛИСОЗИИ ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ МАРКАЗИИ ҲОКИМИЯТИ ИЧРОИЯ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзуи нақши Президенто дар ташкил ва амалисозии фаҷолияти мақомоти марказии ҳокимиияти ичроия мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман ҳамчун сарвари ҳокимиияти ичроия ва тавассути Ҳукумати кишвар ҳамчун Раиси Ҳукумат ба сатҳи марказии ҳокимиияти ичроия, ки расман вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва идораҳои ҷумҳурӣ виро дар бар мегирад, роҳбарӣ мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: кумита, идора, мақомоти марказӣ, сарвари ҳокимиият.

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА В ОРГАНИЗАЦИИ И ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНА ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

В данной статье автор рассматривает роль Президента в организации и осуществлении деятельности центрального органа исполнительной власти. Президент Республики Таджикистан непосредственно как глава исполнительной власти и через Правительство страны как Председатель Правительства руководит центральным уровнем исполнительной власти, в который официально входят министерства, государственные комитеты и республиканские управлений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: комитет, ведомство, центральный орган, глава власти.

THE ROLE OF THE PRESIDENT IN THE ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF THE ACTIVITIES OF THE CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITY

In this article, the author examines the role of the President in the organization and implementation of the activities of the central executive body. The President of the Republic of Tajikistan directly as the head of the executive power and through the Government of the country as the Chairman of the Government directs the central level of executive power, which officially includes ministries, state committees and republican departments.

KEYWORDS: committee, agency, central body, head of government.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодиров Раҷабалӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳукуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Қодиров Раҷабали – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Qodirov Rajabali – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАРИФИ ГУМРУКӢ - ВОСИТАИ АМАЛӢ КАРДАНИ СИЁСАТИ ГУМРУКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Курбонова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Танзими тарифӣ-гумрукии фаҷолияти иқтисоди хориҷӣ фарогирӣ маҷмӯи тадбирҳои ташкилӣ-иқтисодӣ (тарифӣ) ва маъмурии (гайритарифии) танзими давлатии фаҷолияти иқтисоди хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бо мақсади ҳимояи истеҳсолоти миллӣ дар бозори дохилӣ, танзими самараноки низоми содирот ва воридоти мол, таъмини сарчаашмаҳои даромад ба буҷети кишвар равона карда шудааст.

Тадбирҳои танзими тарифӣ-гумрукӣ аз маҷмуи чорабинҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқие иборат мебошад, ки бо тартиби муқарраркардаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар самти танзими фаҷолияти иқтисоди хориҷӣ амалӣ карда мешавад. Татбиқи тадбирҳои танзими тарифӣ - гумрукӣ ҳамчун усули танзимнамоии фаҷолияти иқтисоди хориҷӣ муаррифӣ мегардад, ки ба ҳалли вазифаҳои танзимӣ, тиҷоратӣ-сиёсӣ ва фискалиро дар ҳаёти иқтисодии кишвар анҷом медиҳад. Ҳамин тарикӣ, танзими тарифӣ-гумрукии фаҷолияти иқтисоди хориҷӣ аз ду намуд – танзими тарифӣ ва танзими гайритарифии фаҷолияти иқтисоди хориҷӣ анҷом дода мешавад.

Дар илми ҳуқуқи гумрукӣ оид ба пайдоиши истилоҳи «тариф» назарҳои муҳталиф мавҷуд аст. Масалан, профессор И.В. Тимошенко пайдоиши истилоҳи «тариф»-ро ба қарни III пеш аз мелод дар шаҳри Тариф (имрӯза Андалус), ки дар қисмати ҷануби Испания ҷойгир буд ба давраи ҳукмронии Карфаген мансуб медонад. Зоро дар ин давра ҷадвале таҳия карданд, ки он рӯйхати молҳо ва тартиби аз онҳо ситонидани бочҳоро пешбинӣ карда буданд, ки нисбати интиқоли молҳо аз гулугоҳи Гибралтар татбиқ мегашт. Ҷадвал тартиби ситонидани боч ва фехристи молҳоро пешбинӣ менамуд ва ба ифтиҳори шаҳр номи «тариф»-ро гирифт.

Профессор К.Г. Борисов истилоҳи «тариф»-ро қалимаи арабӣ медонад, ки мазмуни рӯйхат ё реестрро ифода месозад. Истилоҳи «тариф»-ро аз қалимаи франсавии «tarif»-низоми мизон (ставка) С.В.Халипов баҳогузорӣ кардааст.

Ҳамин тарик, аз лаҳзаи пайдоиш то имрӯз истилоҳи «тариф» фарогирӣ мазмуни рӯйхат, фехрист, мизон ё ставкаи бочи гумrukӣ нисбати молҳое, ки аз сарҳади гумrukӣ интиқол дода мешаванд, фаҳмида мешавад.

Дар ҳуқуқи гумrukӣ танзими тарифӣ чун таъсири тадбирҳои давлатӣ ба робитаи иқтисодии хориҷии қишвар дар асос ва истифода аз омилҳои эътибори нарҳӣ дар мубодилаи савдои хориҷӣ фаҳмида мешавад.

Унсури асосии тадбiri танзими тарифӣ – тарифи гумrukӣ муаррифӣ мешавад. Тарифи гумrukӣ маҷмуи мизони бочҳои гумrukие мебошад, ки нисбати молҳои аз тарiki сарҳадии гумrukӣ тибқи Номгӯйи молҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ интиқолшаванда татбиқ мешавад. Тарифи гумrukӣ нисбат ба молҳои ба қalamravi гумrukӣ воридшаванда ва аз қalamravi гумrukӣ содиршаванда татбиқ мешавад.

Мақсади асосии тарифи гумrukӣ аз инҳо иборат мебошад:

- такмили соҳтори воридоти мол;
- нигоҳ доштани таносуби оқилонаи содирот ва воридоти мол, даромаду ҳароҷоти асьор дар қalamravi қишвар;
- муҳайё кардани шароит барои тағиироти пешқадам дар соҳтори истеҳсол ва истеъмоли мол дар қишвар;
- муҳофизат намудани иқтисоди қишвар аз таъсири номусоиди рақобати хориҷӣ;
- муҳайё кардани шароит барои интегратсияи самарабахши қишвар бо иқтисоди ҷаҳонӣ.

Тарифи гумrukӣ дорои унсурҳои зерин мебошад:

- бочи гумrukӣ;
- намудҳои ставкаҳои бочи гумrukӣ;
- низоми гурӯҳи молҳо;
- арзиши гумrukии мол ва усулҳои муайян кардани он;
- имтиёзҳои тарифӣ;
- сабукиҳои гумrukӣ;
- имтиёзҳои гумrukӣ.

Бочи гумrukӣ яке аз намудҳои пардоҳти гумrukӣ аст, ки ҳамчун пардоҳти ҳатмӣ аз тарафи мақомоти гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми ба қalamravi гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид ва аз он содир кардани мол ситонида мешавад, ба шарте, ки ҷунин воридоту содирот ногузир бошад. Ставкаҳои бочи гумrukӣ дар муқаррар кардани ҳаҷми пули пардоҳти тарифи гумrukӣ, ки ситонидани он ба зиммаи мақомоти гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати моле, ки аз қalamravi гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон вориду содир карда мешавад, татбиқ мегардад.

Ставкаи бочи гумrukӣ дар қalamravi Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона мебошад.

Низоми гурӯҳҳои молҳо дар тақсимоти молҳо ба гурӯҳҳои муайян тибқи Номгӯйи молҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ки аз таҷрибаи умумиҷаҳонии таснифоти мол кор карда шудаанд, иборат мебошад.

Арзиши гумrukии мол арзиши молест, ки аз сарҳади гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол ёфта, мутобики боби 42 Кодекси гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мегардад ва бо мақсадҳои зерин истифода бурда мешавад:

- 1) таҳти пардохтҳо ва хироҷҳои гумrukӣ қарор додани мол;

2) ба кор бурдани тадбирҳои дигари танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Усулҳои муайян кардани арзиши гумрукии моли воридотӣ тибқи моддаи 354 Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборат аст:

- 1) тибқи нарҳи муомилоти моли воридшаванда;
- 2) тибқи нарҳи муомилоти моли шабех;
- 3) тибқи нарҳи муомилоти моли ҳамчинс;
- 4) тарҳи арзиш;
- 5) ҷамъ кардани арзиш;
- 6) усули эҳтиёти.

Унсури дигари тарифи гумrukӣ ин имтиёзи тарифӣ мебошад, ки ин имтиёз ҳангоми татбиқи сиёсати тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби яктарафа шартҳои муносибатҳои мутақобила ё нисбати моли аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолшаванда, баргардонидани бочи қаблан пардохташуда, озод кардан аз пардохти бочи гумrukӣ, кам кардани ставқаи бочи гумrukӣ, муқаррар намудани квотаҳои тарифӣ барои воридоти (садироти) имтиёзнома мол пешниҳод карда мешавад, фаҳмида мешавад.

Моҳияти имтиёзи тарифӣ фарогири имтиёзҳое мебошад: дар шакли баргардонидани бочҳои гумrukӣ қаблан пардохта шуда; дар шакли озод кардани молҳои алоҳида аз пардохти бочи гумrukӣ (моддаи 345 Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон); дар шакли кам кардани ставқаи бочи гумrukӣ ва ё дар шакли муқаррар кардани имтиёзҳои тарифӣ оид ба сабукиҳои содироти (воридоти) мол ифода мейбад.

Сабукиҳои тарифӣ ин имтиёзи маҳсус мебошад, ки пурра ё қисман аз бочи гумrukӣ намудҳои молҳои кишварҳои муайян озод карда мешаванд, ки чунин муқаррарот ба дигар кишварҳо татбиқ намегардад. Асосан сабукиҳои тарифӣ ба молҳои кишварҳое татбиқ мешавад, ки шомил ба Иттифоқи гумrukӣ аст ё ба кишварҳои рӯ ба рушд мебошанд. Мисол, тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 450 аз 25 октябри соли 2003 дар вақти воридоти моли кишварҳои рӯ ба тарикӣ зерин ба қаламрави гумruкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ставқаи бочи гумruкии сифр (0) татбиқ мешавад:

1. Афғонистон
2. Бенин
3. Буркина-Фасо
4. Бурунди
5. Ботеввана
6. Бутан
7. Вануатуа
8. Гаити
9. Гвинея
10. Гвинея-Бисау
11. Ҷибути
12. Зоир
13. Замбия
14. Кабо-Вerde
15. Камбोҷа
16. Кирибати
17. Ҷазираҳои Комор
18. Лаос
19. Лесото
20. Либерия
21. Мавритания
22. Мадагаскар
23. Малдавия
24. Мали
25. Малдиви

26. Мозамбик
27. Мянма
28. Непал
29. Нигер
30. Рунада
31. Самоа
32. Сан-Томс ва Принсиби
33. Ҷазираҳои Сулаймон
34. Сомали
35. Судан
36. Сиерра-Леони
37. Танзания
38. Того
39. Тувалу
40. Уганда
41. Ҷумҳурии Африқои Марказӣ
42. Ҷад
43. Экваториали Гвинея
44. Эфиопия
45. Гамбия

Имтиёзи гумрукӣ – ин муқаррароте мебошад, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ нисбати шахсони муайян бартариро муқаррар намудааст, ки онҳо дар ҷараёни интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ ва назорати гумрукӣ озод мебошанд.

Имтиёзи гумрукӣ асосан дар се баҳши фаъолияти гумрукӣ -барасмиятдарории гумрукӣ, пардохти гумрукӣ ва назорати гумрукӣ истифода мешавад.

Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон (м.430) муқаррар кардааст, ки бағочи шахсии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аъзои оилааш, бағочи шахсии аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарвазари Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аъзои оилаашон, ки бо онҳо ҳамсафаранд, бағочи шахсии аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди назорати гумрукӣ қарор намегиранд. Инчунин, Сардори Ҳадамоти гумрукӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳият дорад, ки вобаста ба ҳолатҳое, ки ба таъмини амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд шахсони алоҳида ё молу воситаҳои нақлиёти муайянро аз шакли муайяни назорати гумрукӣ озод менамояд.

Намояндагиҳои дипломатӣ (садори намояндагии дипломатӣ, аъзои ҳайати намояндагии дипломатӣ ва аъзои оилаи ҳамзисти онҳо) дар вақти аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан бағочи шахсии онҳо аз муоинаи гумрукӣ озод мебошанд ва моли таъиноти истифодаи шахсӣ ва хонаводагӣ ва моли таъиноти ниёзи аввалияи онҳо аз пардохти гумрукӣ озод мебошад.

Агар чунин ашхос бо тариқи транзит қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистонро убур кунанд, аз имтиёзҳои гумрукӣ бархурдор мебошанд. Чунин муқаррарот ба шахсони мансабдори консулгарӣ ва ҳайати расмии давлатҳои хориҷӣ татбиқ мегардад.

Аъзоёни ҳайати маъмурӣ-техникӣ ва хизматрасонии намояндагии дипломатӣ тибқи шартномаи маҳсус бо давлати хориҷӣ ва бо назардошти усули муносибатҳои мутақобила имтиёзҳои гумрукӣ татбиқ мегардад.

Вале моли таъиноти аввалия ва барои истифодаи шахсӣ ва хонаводагӣ пешбинишуда ба аъзоёни ҳайати маъмурӣ - техникии намояндагиҳои давлатҳои хориҷӣ ва аъзои оилаи онҳо аз пардохтҳои гумрукӣ озод мебошанд.

Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон кушодан ва боздоштани почтаи дипломатӣ ва вализаи консулгари давлати хориҷиро манъ кардааст.

Курерхой дипломатӣ ва консулии давлатҳои хориҷӣ тибқи принсипи муносибатҳои мутақобила аз муоннаи гумруқӣ ва пардоҳти гумруқӣ аз молҳое, ки барои истифодаи шахсӣ ва хонаводагӣ таъин гардидаанд, озод мебошанд.

Аз имтиёзҳои гумруқӣ ташкилотҳои байналхалқӣ, намояндагиҳои давлатҳо дар назди ташкилоти байналхалқӣ, ҳайати кормандони ташкилотҳои байналхалқӣ ва аъзои оилаи онҳо бархурдор мебошанд.

Ҳамин тариқ, тарифи гумруқӣ дар кишвар ҳамчун воситаи асосии ба роҳ мондани сиёсати тиҷоратӣ аз оғози аспи XVIII муаррифӣ мегардад. Зоро тарифи гумруқӣ функцияи ҳифзи истеҳсолоти миллиро аз рақобати хориҷӣ ва функцияи фискалро дар ғанӣ гардонидани буҷети давлат иҷро менамояд.

Ҷӣ тавре ки қайд шуд танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар ҳар як кишвар дар асоси тадбирҳои танзими тарифӣ (иктисодӣ) ва гайритарифӣ (маъмурӣ) ба роҳ монда мешавад.

Танзими гайритарифӣ маҷмуи тадбирҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар соҳаи фаъолияти гумруки барои ҳифзи манфиатҳои миллии кишвар ё гурӯҳи кишварҳо татбиқ мегардад бо роҳҳои зерин амалий карда мешавад:

- муқаррар кардани маҳдудият ва манъи содирот ва воридоти моли алоҳида;
- квота;
- иҷозатдиҳӣ;
- муқаррар кардани нарҳ;
- сертификати мол;
- татбиқи низоми иҷозатдиҳӣ барои молҳои алоҳида;
- муқаррар кардани ҳуқуқи истиснӣ ба содирот ва воридоти мол;
- назорати содироти мол.

Дар амалияи байналхалқӣ ба ҳайси танзими гайритарифӣ эмбарго, муҳосираи иқтисодӣ, муҳосираи гумруқӣ ва монеаҳо ё регламентҳои техниқӣ шомил карда мешаванд. Эмбарго асосан дар пурра ё қисман манъ кардани робитаи байналхалқии кишвар ё ин ки манъ кардани содироту воридоти молҳои алоҳидаи ин ё он кишвар ифода мегардад.

Мазмуни муҳосираи иқтисодӣ дар нигоҳдошти давлати муайян дар муҳосираи дигар кишварҳо бо роҳи маҳдуд ё манъ кардани тиҷорати пурра ё қисмани моли алоҳидаи он ифода мегардад. Монеаҳо ё регламентҳои техниқӣ ҳамчун шарт барои воридоти мол муқаррар мегардад. Мутобиқати моли воридотӣ ба талаботи регламенти техниқӣ бояд бо сертификат ё эъломияи мутобиқати мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи баҳодиҳӣ тасдиқ карда шавад.

Регламентҳои техниқӣ сарфи назар аз маҳалли истеҳсоли мол татбиқ мегардад, ки метавонад тавсифи мол ё усуљҳои коркард ё истеҳсоли ба он даҳлдошта, аз ҷумла истифодашавандай маъмурӣ, ки мутобиқат ба онҳо ҳатмӣ мебошад, шартҳои техниқӣ, истилоҳот, аломатҳо, масолехи борбанди, тамғаҳо ва шартҳои тамғазаниро дарбар гирад, зоро онҳо нисбат ба мол, раванд ё усули истеҳсоли молҳо татбиқ карда мешаванд.

Муҳосираи гумруқӣ аз тадбирҳои боздоштани истеҳсолоти барасмиятдарории гумруқӣ ва ҳабси мол дар минтақаи назорати гумруқӣ иборат мебошад.

Пардоҳти гумруқӣ тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пардоҳти ҳатмӣ ва умумидавлатӣ ба буҷети кишвар мебошад. Дар Кодекси гумруқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мағҳуми пардоҳти гумруқӣ пешбинӣ нашудааст, вале бо таври дақиқ намудҳои он дар моддаи 340 муқаррар шудааст: 1) бочи гумруқӣ; 2) андоз аз арзиши иловашуда, ки ҳангоми воридоти мол ба қаламрави гумруқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад; 3) аксиз, ки ҳангоми воридоти мол ба қаламрави гумруқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абдуназаров К.А. Некоторые вопросы таможенной деятельности (методические пособие и рекомендации) / К.А. Абдуназаров. - Душанбе, 1996.
2. Абдуназаров К.А. Порядок проведения дознания в таможенных органах и некоторые вопросы борьбы с наркопреступностью / К.А. Абдуназаров. - Душанбе, 1998.
3. Борисов К.Г. Международное таможенное право: Учебное пособие / К.Г. Борисов. - М.: РУДН, 1997, 2001.

- Борисов К.Г. Таможенное право России (конспект лекций) / К.Г. Борисов. - М.: ПРИОР, 2009.
- Бахрах Д.Н. Кивалов С.Б. Таможенное право России / Д.Н. Бахрах. - Екатеринбург, 1995.

ТАРИФИ ГУМРУКӢ - ВОСИТАИ АМАЛӢ КАРДАНИ СИЁСАТИ ГУМРУКИИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур мавзуи тарифи гумрукии воситай амалӣ кардани сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Танзими тарифӣ-гумрукии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ фарогири маҷмуи тадбирҳои ташкилӣ-иқтисодӣ (тарифӣ) ва маъмурӣ (гайритарифӣ) танзими давлатии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бо мақсади химояи истеҳсолоти милӣ дар бозори доҳилӣ, танзими самараноки низоми садорат ва воридоти мол, таъмини сарчашмаҳои даромад ба буҷети кишвар равона карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: истеҳсолот, тадбирҳо, бозори доҳилӣ, сарчашмаҳои даромад.

ТАМОЖЕННЫЙ ТАРИФ - СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается тема таможенного тарифа как средства реализации таможенной политики Республики Таджикистан. Тарифно - таможенное регулирование деятельности внешнеэкономической деятельности включает в себя комплекс организационно-экономических (тарифных) и административных (нетарифных) мер государственного регулирования деятельности внешнеэкономической деятельности в Республике Таджикистан, в целях защиты национального производства на внутреннем рынке, эффективно регулируя систему экспорта и импорта товаров, обеспечивая направление источников доходов в бюджет страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: производство, мероприятия, внутренний рынок, источники доходов.

CUSTOMS TARIFF MEANS OF IMPLEMENTING THE CUSTOMS POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the topic of the customs tariff as a means of implementing the customs policy of the Republic of Tajikistan. Tariff and customs regulation of foreign economic activity includes a set of organizational and economic (tariff) and administrative (non-tariff) measures of state regulation of foreign economic activity in the Republic of Tajikistan, in order to protect national production in the domestic market, effectively regulating the system of export and import of goods, ensuring the direction of sources of income in the country's budget.

KEYWORDS: production, activities, domestic market, sources of income.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонова Муниса – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Қурбонова Муниса – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Qurbonova Munisa – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ХУҚУҚИ ИСТИФОДАБАРИИ МАҲДУДИ (СЕРВИТУТ) ҚИТЪАИ ЗАМИН

**Хусайнзода З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Сервитут гуфта, ҳуқуқи истифодаи ашёи бегонаро барои ташкили фоидаву аҳволи қулагӣ ҳангоми истифодаи қитъаи замин ё ба манфиати ашхоси муайянро дар назар доранд. Сервитут аз қалимаи servitutus гирифта шуда, маънояш «ҳидмат кардан» мебошад.

Ҳамзамон, мағҳуми сервитут дар қонунгузории ҷумҳурий чунин тасниф карда шудааст: Сервитут ҳуқуқи шаҳс ва (ё) шаҳсон ба истифодаи маҳдуди қитъаи замини дар истифодаи дигар шаҳс қарордошта, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст ва барои эҳтиёҷоту талаботи шаҳсӣ ва ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Аз мазмуни ин меъёри қонун бар меояд, ки сервитут дар асоси қитъаи замини дигар шаҳс, ки ба қайди давлатӣ гирифта шудааст, пайдо мешавад. Умуман, сервитут ин ҳуқуқи зарурӣ ё эҳтиёҷи шаҳс ба замин мебошад, ки тибқи Кодекси замин ва дигар санадҳои меъёри - ҳуқуқии ҷумҳурий ба танзим дароварда мешавад. Шакли дигари сервитут ин сервитеши шаҳсӣ мебошад, ки он бо таври истифодаи ашёи бегона дар ҳачми маҳдуд, яъне шаҳс аз ашёе истифода мекард, ки барои қонеъ гардонидани талаботи ҳудаш басанда аст.

Истифодабарандай чунин ашё ҳуқуқи истифодабарии худро ба шахси дигар дода наметавонад.

Сервитут яке аз институтҳои нисбатан нав дар низоми ҳуқуқии на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки аксари ҷумҳуриҳои пасошуравӣ ба шумор меравад. Чунин мағҳум дар замони Иттиҳоди Шуравӣ низ дар қонунгузорӣ мавриди истифода қарор дода нашуда буд. Инро метавон чунин шарҳ дод, ки дар замони Шуравӣ моликияти ҳусусӣ нисбати амволи гайриманқул вучуд надошт ва зиёда аз ин гардиши амволи гайриманқул боздошта шуда буд.

Маҳз барои ҳамин ҳам институти сервитут дар ҷумҳуриҳои Шуравӣ танҳо баъди пошхурии ИҶШС ва ба вучуд омадани шаклҳои ғуногуни моликият, аз ҷумла моликияти ҳусусӣ нисбати амволи гайриманқул маълум гардида, аллакай аз ҷониби олимони алоҳида мавриди таваҷҷӯҳ қарор дода шудааст.

Баъзе олимон аз даврони аввалҳои пошхурии ИҶШС дар мавриди сервитехи ҳусусӣ ибрози ақида намуда буданд. Аз ҷумла, олими сивилист А.Г. Диденко ҳанӯз соли 1992 ишора намуда буд, ки ҳуқуқи истифодабарии амволи гайриманқули шахси бегона, ки меросгузор аз рӯйи васиятнома уҳдадории барои шахси сеюм voguzor намудани истифодабарии манзили истиқоматӣ, бино ё қисми онро пешбинӣ намуда буд, сервитехи ҳусусӣ мебошад.

Ба сифати дигар ҳуқуқҳои маҳдуди ашёй сервитут ва дигар ҳуқуқҳои молумулӣ низ дохил мешаванд. Институти сервитехи дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон нав буда, муносибатҳои алоҳидаи гражданиро ба танзим медарорад. Сервитехи ҳуқуқи шахс ва (ё) шахсон ба истифодаи маҳдуди қитъаи замини дар истифодаи дигар шахс қарордошта, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст, мебошад (моддаи 1 КЗ ҔТ). Маҳдудкуни ҳуқуқ – ин муқаррар намудани маҳдудиятҳо ва ё дарҳости боздошти содиршавии амал ё маҳдуд намудани ҳуқуқ оид ба истифодабарии қитаъи замини дигар шахс, ки мувофиқи қонунгузорӣ бо тартиби маъмурӣ пешбинӣ карда шудааст.

Институти истифодабарии маҳдуди амволи бегона (сервитехи дар Рими Қадим пайдо шуда, қариб ду ҳазор сол аст, ки мавҷудият дорад, vale ҳар як низоми ҳуқуқӣ намудҳо ва тарҳои ғуногуни истифодабарии маҳдуди амволи бегонаро медонад, ки маҳсусиятҳои худро дорад. Сервитехи яке аз институтҳои нав дар низоми ҳуқуқии на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки аксари ҷумҳуриҳои пасошуравӣ ба шумор меравад.

Таъриҳан сервитехи чун ҳуқуқи маҳдуди ашёй ба сифати ҳуқуқи соҳибмулки қитъаи замин оид ба истифода намудани қитъаи соҳибмулки дигар, ки бо қитъаи замини якум дар алоқамандии зич қарор дорад, инкишоф ёфтааст. Вобаста ба ин, сервитехи ҳуқуқи ҳамсаёгӣ (īrga vicinitatis) пазируфта мешавад. Аз ин бармеояд, ки сервитехи ҳамчун ҳуқуқи маҳдуди ашёй ба сифати ҳуқуқи субъективӣ баҳри қонеъ намудани манфиатҳои соҳибмулки қитъаи замин бо истифода аз қитъаи замини дигар ҳамсаёгӣ бо қитъаи замини якум қарор дорад, равона карда шудааст. Ҳамчунин, дигар олимон дар масъалаи сервитехи чунин қайд карданд:

Масалан ба ақидаи М.А. Маҳмудов сервитехи чун ҳуқуқи дигари ашёй ҳуқуқи соҳибмулӣ амволи манқул аз амволи гайриманқули ҳамсоя (ва дар ҳолатҳои зарурӣ бо дигар амвол низ) истифодаи маҳдуд буданро дар бар мегирад.

Ба ақидаи О.У. Усмонов сервитехи предмети мустақили ҳариду фурӯш, гарав (ё бо тарзи дигар) барои шахсоне, ки соҳиби ашёи гайриманқул нестанд, ки баҳри истифодаи он сервитехи муқаррар гаштааст, шуда наметавонад. Ҳуди сервитехи бошад, бо роҳҳои ғуногун қатъ мегардад, ба розигӣ омадани тарафҳо оид ба қатъи он, аз байн рафтани эҳтиёҷоти истифодаи сервитехи ва гайраҳо.

Аслан сервитехи (sevitutus) – «гуломи амвол» - ро ифода менамояд, ки ин амвол дар як вақт на танҳо ба соҳибмулк, балки ба дигар шахс хизмат мекунад. Соҳибмулки амвол уҳдадор мешавад, ки аз амалҳои муайян нисбати амвол ба манфиати дигар шахс худдорӣ намояд ва ё бояд ҳаракатҳои шахси дигар нисбати амволашро тоқат намояд, vale ӯ метавонист онро бартараф намояд, агар амвол гаронии сервитехро намедошт.

Ҳамчунин, ба ақидаи Ш.М. Исмоилов маҳдудкуни ҳуқуқ – ин муқаррар намудани маҳдудиятҳо ва ё дарҳост оид ба боздошти амали муайян ё маҳдудияти бо қонунгузорӣ

пешбинишуудаи ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замини шахси дигар бо тартиби маъмурӣ мебошад.

Танзими ҳуқуқии сервитутҳо дар қонунгузории гражданин амалкардаистода, хусусан, дар Кодекси гражданин Чумхурии Тоҷикистон, бевосита бо қайди номаш ба амал бароварда нашудааст. Танҳо дар фаслҳои алоҳидай Кодекс каму беш бâъзе масъалаҳои онҳо назаррасанд. Ҳамаи дигар муносибатҳои сервитутӣ бошанд, аз рӯйи асосҳои умумӣ ва моҳияти қонунгузории гражданӣ ва инчунин ба ҳуқуқи моликият даҳл доранд, танзим мегарданд.

Ин институт дар давлатҳои дорои ҳуқуқи континенталӣ, ки ҳуқуқи соҳибмулкии замин яке аз институтҳои муҳимми хусусӣ ба ҳисоб меравад, рушд намудааст. Ба таври намуна метавонем ба маърузаи судияи Суди Олии Голландия, ки дар семинари илмӣ-амалӣ иброз намудааст, ишора намоем, ки дар хусуси сервитут чунин мисол овардааст: «Мактаби аспварзишӣ, ки дар назди Суди Олӣ қарор дорад, ҳамарӯза аспҳои худро мечаронад ва пасмондаҳоро аз ҳудуди замини ба Суди Олӣ тааллуқдошта гузаронида бо ин амалҳои худ ба суд нороҳатӣ эҷод менамояд, вали Суди Олӣ наметавонад мактабро аз ин кор манъ намояд, дар асоси он, ки ба мактаби аспварзишӣ ҳуқуқи сервитут нисбат ба замини Суди Олӣ тааллуқ дорад ва ин ҳуқуқ нисбати ҳуқуқи моликият афзалият дорад».

Дар Чумхурии Тоҷикистон барои ташаккули ин институт қадамҳои нахустин танҳо бâъди соҳибихтиёри ҳуқуқи ҳаматарафаи инститuti сервитут, дар ин кодекс ба таври бояду шояд танзими ҳуқуқии худро наёфтааст. Ҳоло дар Чумхурии Тоҷикистон яке аз заминаи муҳимми ҳуқуқӣ барои ташаккули инститuti сервитут Кодекси замини Чумхурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки дар КЗ ҶТ низ танҳо бо қабули Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тафйиру иловаҳо ба КЗ ҶТ» аз 01.08.2012с., №891 дар мавриди мағҳум ва намудҳои сервитут маълумоти муфассал ҷой карда шуд.

Сервут бо розигӣ ва дар байнин шахсони сервитутро талабкунанда ва соҳиби қитъаи тобеъ муқаррар мегардад. Дар ҳолати ба розигӣ наомадани онҳо бо тариқи судӣ ҳал мешавад. Сервут, ба мисли ҳуқуқ ба ашёи гайриманқул дар тартиботи муқаррагашта ба қайди давлатӣ гирифта мешавад (б. 1, м. 143 КГ ҶТ). Тасарруфкунандаи қитъаи замине, ки сервутро ба уҳда дорад, агар бо қонун дигар ҳолат пешбинӣ нашуда бошад, метавонад аз шахсоне, ки ба манфиати онҳо сервут муқаррар гаштааст, маблаги муайян пулро барои истифодаи қитъаи замин талаб кунанд.

Сервут предмети мустақили ҳариду фурӯш, гарав (ё бо тарзи дигар) барои шахсоне, ки соҳиби ашёи гайриманқул нестанд, ки баҳри истифодаи он сервут муқаррар гаштааст, шуда наметавонад. Ҳуди сервут бошад, бо роҳҳои гуногун қатъ мегардад, ба розигӣ омадани тарафҳо оид ба қатъи он, аз байн рафтани эҳтиёҷоти истифодаи сервут ва гайраҳо.

Танзими ҳуқуқии сервутҳо дар қонунгузории гражданин амалкунанда, махсусан дар КГ ҶТ, бевосита бо қайди номаш ба амал бароварда нашудааст. Танҳо дар моддаҳои алоҳидай Кодекс (м.241,320) қисман бâъзе масъалҳои он пешбинӣ шудааст. Дигар муносибатҳои сервутӣ бошанд, аз рӯйи асосҳои умумӣ ва моҳияти қонунгузории гражданӣ ва инчунин аз муқаррароте, ки ба ҳуқуқи моликият даҳл доранд, танзим мегарданд. Ин падидаро дар адабиёти ҳуқуқҳои махдуди молумулкӣ» (дар КГ«дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ», «ҳуқуқҳои махдуди ашёй») меноманд.

Дар ҶТ 28 декабри соли 2012 бори аввал Кодекси шарҳсозӣ қабул карда шуд, ки бевосита моддаҳои 1 ва 10-и Кодекси мазкур сервуту ба қитъаи заминро пешбинӣ менамояд.

Дар замони муосир дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба мағҳум ва моҳияти сервуту ба қитъаи замин ва мақсади он дар низоми ҳуқуқҳои махдуди молумулкӣ нуқтаҳои назари гуногун ҷой дорад. Масалан, Е.А. Суханов, Д.И. Мейер, Б. Уткин, Е. Саръян чунин

мөхисобанд, ки сервитутҳо ҳамчун маҳдудиятҳо ҳуқуқи соҳибмулкӣ мебошад, чунки чорҷӯбаи ҳуқуқҳои соҳибмулкони оммавӣ ё хусусӣ амволи гайриманқули мувофиқро муайян мекунанд.

Ф.С. Сулаймонов қайд мекунад, ки сервитут ба сифати ҳуқуқи маҳдуни ашёй дар ҚГ ҶТ дарҷ карда шуда, баҳри истифода намудани қитъаи замине, ки ба шахси дигар дар асоси дигар намуди ҳуқуқи маҳдуни ашёй - ҳуқуқии заминистифодабарӣ мавриди истифода пешниҳод карда шудааст, равона карда мешавад.

Аммо дар қонунгузории ватанӣ ҳалли масъала ба таври дигар пешбинӣ шудааст. Зери мағҳуми сервитут ба қитъаи замин ин ҳуқуқи шахс ва (ё) шахсон ба истифодаи маҳдуни қитъаи замини дар истифодаи дигар шахс қарордошта, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст, фаҳмида мешавад (м.1.2. КЗ ҶТ). Сервитут ба қитъаи замин бояд дар Фехристи ягонаи давлатӣ аз ҷониби мақомоти маҳсуси ваколатдори давлатӣ, ки Ҳукмати ҶТ муайян менамояд, ба қайди давлатӣ гирифта шавад.

Сервитуту аз қайд нагузашта ба қувваи ҳуқуқӣ соҳиб намебошад. Бояд қайд намуд, ки сервитут мувофиқи қ.1 мод. 143 ҚГ ҶТ аз тарафи мақомоти маҳсуси ваколатдори давлатӣ, ки аз ҷониби Ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, дар фехристи ягонаи давлатӣ ба қайди давлатӣ гирифта шаванд. Сервитетро ҳангоми ба қайди давлатӣ нағирифтан беътибор дониста мешавад.

Ба сифати субъекти муносибатҳои сервитут дар ҚТ шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ баромад мекунад. Яъне, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҳуқуқи истифодаи сервитетро доранд. Масалан, мувофиқи моддаи 12 КЗ ҚТ Сервитетро - ин ҳуқуқи шахс ва (ё) шахсон ба истифодаи маҳдуни қитъаи замини дар истифодаи дигар шахс қарордошта, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст, мебошад.

Ба сифати объектҳои муносибатҳои сервитут дар бисёр мавридҳо замин ба ҳисоб меравад. Аммо ин маънои онро надорад, ки дар тамоми мавридҳо замин, ҳамчун объекти асосии муносибатҳои сервитут бошад, балки мувофиқи муқарароти банди 6 моддаи 232 ҚГ ҶТ молик вазифадор аст тибқи ҳолатҳо, шарт ва ҳадди пешбининамудаи санади қонунӣ ба дигар ашхос ихтиёран истифодаи маҳдуни молу мулки ҳудро вогузорад.

Ба муносибатҳои сервитут чунин амалҳо хос аст: «Барои таъмини гузашти роҳ, гузаронидани симчубҳои барқӣ, ҳатҳои алоқа, обкашонӣ ва ғайра» дар қитъаи замини муайян пайдо мешавад. Доир ба ин масъала мо дар оянда, яъне дар параграфи алоҳида қайд ҳоҳем кард.

Сервитетро барои таъмини гузашти роҳ, бо воситаи қитъаи замини ҳамсоя, гузаронидан ва истифода бурдани роҳи барқӣ, алоқа, таъмини обтаъминкунӣ ва обёрий ва инчунин дигар эҳтиёҷоти соҳибони моликияти гайриманқуле, ки бе сервитетро таъмин гашта наметавонад, татбиқ мегардад. Аммо дар баробари ин, уҳдадории онро қатъ намегардрнад.

Ба сифати объекти сервитетро бошад, қитъаи замин дар шакли истифодаи бемуҳлат ва ё меросии якумра пайдо мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар қонунгузории ҚТ объекти муносибатҳои сервитетро оварда нашудааст. Аммо дар бисёр мавридҳо ба сифати сервитетро қитъаи замин баромад мекунад, чунки асоси пайдоиши сервитетро ин пайдо намудани ҳуқуқи доштан ва истифода бурдани қитъаи замин мебошад, аммо ин масъала ҳам дар ҚТ баҳсталаб аст. М.А. Маҳмудов ва дигар ҳаммуалифонашон бошанд масъалаи сервитетро бо чунин тарз шарҳ додааст.

Масалан, барои обёрий намудани қитъаи замини шаҳрванд А., ки дар асоси ҳуқуқи тасарруфии якумраи меросӣ ба ўтааллук дорад ва ба замини он аз ҷӯйбори асосӣ бевосита гузаронидани об имконнозазир аст, қитъаи заминии ҳамсоягии шаҳрванд С., ки инчунин дар асоси ҳуқуқи тасарруфии якумраи меросӣ ба он ҳуқуқ дорад, чун қитъаи ёрмандӣ истифода мешаванд. Дар ин ҷо мутобиқи қонунгузории ҷорӣ шаҳрванд С., гузаронидани ҷӯйборчаҳои пайвасткунандаро бо ҷӯйборҳои асосӣ ба воситаи қитъаи замини С., талаб намояд, ки ин ҳолат аз ҳуди мазмун ва моҳияти сервитетро бармеояд. Қитъаи замине, ки тасарруфкунандай он татбиқи сервитетро талаб менамояд, номи замини ҳуқумронро дорад ва қитъаи замине, ки соҳиби он уҳдадор аст, ки сервитетро пешниҳод намояд, номи замини тобеъро дорад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон аз 06.11.1994 (нашри амалкунанда аз 22.05.2016).
2. Кодекси замини Чумхурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996 таҳти №327 (бо тағири иловаҳо аз 14.11.2016 сол).
3. Раҳимзода М.З., Каримов А.Қ., Фарҳуддинов Ҷ.И. Тафсири кодекси замини Чумхурии Тоҷикистон . Душанбе «Андалеб-Р», 2015.
4. Соҳибов М.М. Ҳуқуқи замини Чумхурии Тоҷикистон / М.М. Соҳибов. – Душанбе: “Андалеб Р”, 2015.
5. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Чумхурии Тоҷикистон [Матн] / Зери таҳрири Раиси Суди Конститутсионии Чумхурии Тоҷикистон , доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Маҳмудов М.А. - Душанбе: Шарқи озод, 2009.
6. И smoилов Ш.М., Арапова Ч.Б., Тоҷибоев Ш.А. Асосҳои ҳуқуқи замин / Ш.М. И smoилов, Ч.Б. Арапова, Ш.А. Тоҷибоев. – Душанбе: «Ирфон», 2015.
7. Ҳуқуқи гражданий. қисми I. - Муҳаррири масъул – узви вобастаи Академияи илмҳои ҶТ, доктори илми ҳуқуқ, профессор, Ҳуқуқшиноси шоистаи ҶТ, Ҳодими шоистаи илм ва техникаи ҶТ О.У. Усмонов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2001.

ҲУҚУҚИ ИСТИФОДАБАРИИ МАҲДУДИ (СЕРВИТУТ) ҚИТЬАИ ЗАМИН

Дар мақолаи мазкур ҳуқуқи истифодабарии маҳдуди (сервитут) қитъаи замин, масъалаҳои мубрам ва аҳаммияти он дар соҳаи заминнистифодабарӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Сервิตут замин – яке аз унсурҳои кӯҳантарини институти iura in re aliena мебошад. Аммо ягонаандешӣ оид ба фаҳмиши табииати ҳукукӣ худи сервитеут мавҷуд набуд. Дар шароити муосири ташаккули ҳуқуқи гражданий низ фаҳмиши ягонаи моҳияти сервитеут вуҷуд надорад. Як гурӯҳ бар он ақидаанд, ки он танҳо маҳдуд намудани ҳуқуқи соҳибият аст. Моҳияти ин мавқеъ дар он аст, ки сервитеут танҳо ҳуқуқи соҳибиятро маҳдуд намуда, боиси пайдоиши ҳуқуқи нав намегардад. Мавқеи дигар – концепсияи фаҳмиши сервитеут ҳамчун заҳмат додан, дар тадқиқотҳои А.А. Хорев, А.И. Масляев, Н.М. Коршунов ва И.Ю. Аккуратов ифода гардидаст.

КАЛИДВОЖАҲО: мағҳуми ҳуқуқи заминнистифодабарӣ, сервитеут замин, ҳуқуқи маҳдуди заминнистифодабарӣ, ҳуқуқи соҳиблӯлӣ, рими қадим.

ОГРАНИЧЕННОЕ ПРАВО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ (СЕРВИТУТ) ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА

В данной статье исследуется право ограниченного пользования (сервитут) земельным участком, его критические вопросы и значение в сфере землепользования. Земельный сервитеут является одним из древнейших элементов института iura in re linearis, однако единодушие в понимании правовой природы самого сервитеута не существовало. В современных условиях развития гражданских прав не существует единого понимания сущности сервитеута. Группа ученых считает, что это всего лишь ограничение права собственности. Суть этого положения состоит в том, что сервитеут лишь ограничивает право собственности и не приводит к возникновению новых прав. Другая позиция - концепция понимания подневольного труда как труда, в исследованиях А.А. Хорев, А.И. Масляев, Н.М. Коршунов и И.Ю. Аккуратов высказался.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие права землепользования, земельный сервитеут, ограниченное право землепользования, право собственности, древний Рим.

LIMITED RIGHT OF USE (EASEMENT) LAND

This article examines the right of limited use (easement) of a land plot, its critical issues and significance in the field of land use. Land easement is one of the oldest elements of the institution of iura in re linearis, but there was no unanimity in understanding the legal nature of the easement itself. In modern conditions of development of civil rights, there is no common understanding of the essence of easement. A group of scientists believes that this is just a restriction of property rights. The essence of this provision is that the easement only limits the right of ownership and does not lead to the emergence of new rights. Another position is the concept of understanding forced labor as labor, in the studies of A.A. Khorev, A.I. Maslyev, N.M. Korshunov and I.Yu. Akkuratov spoke out.

KEYWORDS: concept of land use right, land easement, limited land use right, property right, ancient Rome.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳусайнзода Зиёратшоҳ – Доностоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 992 00556226. E – mail: bachaiwazir@gmail.com

Сведения об авторе: Ҳусайнзода Зиёратшоҳ – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 992 00556226. E – mail: bachaiwazir@gmail.com

Information about the author: Husaynzoda Ziyoratshoh – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 992 00556226. E – mail: bachaiwazir@gmail.com

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДОГОВОРА АУТСОРСИНГА

**Чаманорои И.
Таджикский национальный университет**

В своем послании Основоположник мира и единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Раҳмон в Маджлиси Оли республики отметил, что «Мы должны и впредь стремиться к защите экономических интересов страны, эффективному и рациональному использованию возможностей и ресурсов, нахождению новых источников экономического роста, повышению конкурентоспособности отечественного производства и реализации инновационных технологий.

Происходящие изменения в последние годы в экономике Республики Таджикистан породили новые понятия и направления развития в структуре национальной экономики страны. Успешно в республике развивается предпринимательская деятельность, особенно ее аутсорсинговая форма.

Возникли новые внешние стимулы, в частности интересы собственника. Во всех регионах страны у субъектов предпринимательства значительно расширились возможности выбора в масштабах развития своей деятельности, усложнения ее структуры, поиска новых и более прибыльных сфер производственно-хозяйственной деятельности.

Современная рыночная экономика предполагает «определения приоритетов в формировании и развитии рынка услуг с тем, чтобы разрешить трудности и повысить эффективность рыночных преобразований».

Следовательно, совершенствование государственной поддержки развития и регулирования рынка услуг всегда актуально и от адекватного подхода к ним в высокой степени зависит успех социально-экономических преобразований, осуществляемых в Республике Таджикистан.

В настоящее время, в государственных программах и стратегиях развития странах мира все большее значение придаётся развитию рынка услуг и его сегментов, которые непосредственно связаны с развитием экономики страны. Поэтому государства заинтересованы как можно быстрее создавать твердый каркас внутренних структур, которые бы заменили отжившие государственные подсистемы, поддерживающие в прошлом субъектов экономики.

Однако, общеизвестно, что формирование и развитие всех экономических субъектов, в том числе и рынка аутсорсинговых услуг, во многом зависит от институциональной основы, то есть «правил игры», устанавливаемых государством для них. То есть от совокупности юридико-правовых, экономических, социальных и административных правил, определяющих поведение и действия хозяйствующих субъектов. Это, как известно, экономистами называется институтами. Поэтому нам хотелось бы более обстоятельно изучить институциональные основы развития рынка аутсорсинговых услуг и создание его структурных субъектов в Республике Таджикистан. Этого можно аргументировать следующим образом:

а) создаваемые институты могут воспроизводить образцы, существовавшие в данной стране, но исчезнувшие в процессе исторической эволюции общества. Поиск исторических образцов для подражания, принимающий форму поисков утраченного «золотого века», связан с опасностью появления институциональных «атавизмов».

б) формальные институты могут создаваться по образцам, существующим в других странах. Причем речь идет как о политических (институты демократии), так и экономических (институты рынка) институтах, которые успешно функционируют в европейских и североамериканских странах. Оыта по импорту институтов в развитии человеческой цивилизации достаточно много.

Важно заметить, что в Республике Таджикистан, большинство субъектов рынка аутсорсинговых услуг было создано иностранными аудиторскими компаниями. Несмотря на осуществляемые изменения в годы суверенитета в сфере рынка аутсорсинговых услуг, а именно:

правовых, социально-экономических, в их деятельности пока наблюдается нестабильность. Однако необходимо учесть, рынок аутсорсинговых услуг возникает исходя из потребностей субъектов, т.е. наличия спроса, на нее. При этом целесообразно законодательно ограничить степень участия государства в этих процессах, оставив только функции по регулированию и регламентации их деятельности.

Только снижение степени участия государства может активизировать истинно рыночные механизмы и ввести в состав и содержание оперативной деятельности на рынке аутсорсинговых услуг.

Без развития многофакторной экономики, образования разветвлённой системы рынка аутсорсинговых услуг невозможно достичь. Это подтверждает и анализ мирового опыта развитых стран, где развитие их элементов призвано синхронизировать действие прямых и косвенных государственных рычагов управления и оптимизировать их соотношение.

Действующие, в настоящее время, законодательные основы развития рынка аутсорсинговых услуг:

– Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 25 марта 2011 года, № 702;

– Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности» от 19 мая 2009 года, за № 524;

– Закон Республики Таджикистан «О страховании» от 23 июля 2016, за №349;

– Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» от 22 июля 2013 года, № 993;

– Закон Республики Таджикистан «О валютном регулировании и валютном контроле» от 13 июня 2013 года, за №961;

– Закон Республики Таджикистан «О биржах и биржевой деятельности» от 10 марта 1992 года, за № 553 и другие, были приняты ещё на первом этапе рыночных реформ и позволили укрепить правовую базу создания и функционирования рынка аутсорсинговых услуг в Таджикистане.

Понятие аутсорсинга в законодательстве отсутствует. Термин «аутсорсинг» заимствован из английского языка (от английского «outsourcing») и дословно переводится как использование чужих ресурсов.

Смысл аутсорсинга сводится к следующему: сосредоточьте все ресурсы на том виде деятельности, который является основным для вашей организации, и передайте остальные поддерживающие или сопутствующие функции профессиональному партнеру.

Иными словами, для успешного ведения бизнеса вовсе не обязательно, выполнять все непрофильные функции, связанные с основным видом деятельности организации, или с управлением компанией, своим персоналом, можно возложить ведение этих процессов и на специализированную организацию.

Таким образом, под аутсорсингом понимается передача на договорной основе непрофильных функций субъекта внешним исполнителям, специализирующемся в конкретной области и обладающим знаниями, опытом, техническим оснащением.

Отметим, что фирма, берущая на себя «чужие» функции, называется аутсорсинговой, или аутсорсером.

Становясь потребителем аутсорсинговых услуг, организация-заказчик получает возможность сосредоточиться на основном бизнесе, поскольку договор аутсорсинга, как мы отметили, заключается именно по непрофильным направлениям деятельности организации. Передача части работ на аутсорсинг позволяет сократить издержки, так как зачастую услуги аутсорсера стоят намного дешевле, чем содержание собственного персонала.

По договору аутсорсинга, как правило, передаются такие функции, как:

- поддержка информационных систем (локальных сетей, web-сайта; защита информации; администрирование компьютерных сетей; разработка, внедрение и последующее обслуживание корпоративных программных продуктов и так далее);

- постановка и ведение бухгалтерского, налогового учета, а также составление отчетности;

- поиск и подбор кадров;
- аренда сотрудников;
- PR и рекламные услуги;
- уборка офисных помещений;
- охрана и служба безопасности;
- организация питания;
- организация транспортных перевозок, необходимых для осуществления хозяйственной деятельности организации;
- административная поддержка и прочие услуги.

Между организацией-заказчиком и аутсорсинговой организацией заключается гражданско-правовой договор, предметом которого является предоставление услуги или выполнение работы.

Не стоит относить к аутсорсингу использование любых услуг, оказываемых внешними исполнителями. Под аутсорсингом следует понимать именно передачу на длительное время, ведение какой-либо непрофильной деятельности организации, которая, в принципе может осуществляться и самостоятельными силами.

По сути дела, прибегая к услугам аутсорсера, организация — заказчик в его лице получает как бы дополнительное структурное подразделение организации, которое в то же время остается от него юридически независимым.

Аутсорсинг в настоящее время выступает достаточно эффективным способом сокращения издержек, организации, повышения качества товаров (работ, услуг), производимых ею, а также перераспределения ресурсов. Передача бизнес-процессов организации на аутсорсинг осуществляется на договорной основе.

Отметим, что в Гражданском кодексе Республики Таджикистан (далее — ГК РТ) нет нормы, регулирующей взаимоотношения между заказчиком и организацией-аутсорсером по уровню сервиса, поэтому процесс оказания услуг аутсорсинга регламентируется теми нормами ГК РТ, которым соответствует фактическое содержание взаимоотношений между заказчиком и организацией-аутсорсером.

Согласно статье 483 ГК РТ, юридические лица свободны в заключение договора. При этом стороны могут заключать договор, как предусмотренный, так и не предусмотренный законом или иными правовыми актами.

Стороны могут заключать договор, в котором содержатся элементы различных договоров, предусмотренных законом или иными правовыми актами (смешанный договор). К отношениям сторон по смешанному договору применяются в соответствующих частях правила о договорах, элементы которых содержатся в смешанном договоре, если иное не вытекает из соглашения сторон или существа смешанного договора.

В большинстве случаев оказание аутсорсинговых услуг регулируется нормами главы 32 «Возмездное оказание услуг» ГК РТ.

По договору возмездного оказания услуг исполнитель (организация-аутсорсер) обязуется по заданию заказчика оказать услуги (совершить определенные действия или осуществить определенную деятельность), а заказчик обязуется оплатить эти услуги (пункт 1 статьи 859 ГК РТ).

Правила главы 32 ГК РТ применяются к договорам оказания аудиторских, консультационных, информационных услуг, услуг по подбору кадров, и иных, за исключением услуг, оказываемых по договорам:

- подряда;
- выполнения научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ;
- перевозки;
- транспортной экспедиции;
- банковского вклада;
- банковского счета;
- расчетов;

- хранения;
- поручения;
- комиссии;
- доверительного управления имуществом.

Если иное не предусмотрено договором возмездного оказания услуг, то исполнитель, в соответствии со статьей 861 ГК РТ, обязан оказать услуги лично.

Оплата выполненных услуг производится в соответствии со статьей 862 ГК РТ:

«1. Заказчик обязан оплатить оказанную ему услугу (услуги) в сроки и в порядке, указанные в договоре.

2. В случае невозможности исполнения, возникшей не по вине исполнителя, заказчик обязан выплатить разумное вознаграждение за вычетом выгод, которые исполнитель приобрел или мог приобрести вследствие освобождения его от оказания услуги (услуг).

3. В случаях, когда невозможность исполнения возникла по вине заказчика, цена услуг подлежит оплате в полном объеме, если иное не предусмотрено законом или договором».

В случаях неисполнения или ненадлежащего исполнения договора возмездного оказания услуг исполнитель обязан возместить заказчику причиненные убытки в полном объеме, но не свыше двукратного размера предусмотренной договором цены услуг.

В случаях, когда исполнитель не исполнил или ненадлежащим образом исполнил обязательство при осуществлении предпринимательской деятельности.

Заказчик вправе требовать расторжения договора возмездного оказания услуг при условии выплаты полностью установленной их цены, кроме случаев, когда расторжение договора вызвано виновными действиями исполнителя.

Исполнитель вправе требовать расторжения договора возмездного оказания услуг лишь при условии полного возмещения заказчику убытков, причиненных расторжением договора, кроме случая, когда это произошло по вине заказчика.

Общие положения о подряде (статьи 714 - 741) и положения о бытовом подряде (статьи 742-754) применяются к договору возмездного оказания услуг, если это не противоречит правилам настоящей главы, а также особенностям предмета договора возмездного оказания услуг.

Согласно статье 861 ГК РТ отсутствует возможность передачи права и обязанности по договору возмездного оказания услуг третьему лицу — другому исполнителю, если иное не предусмотрено договором.

Необходимо отметить, что схожесть правового регулирования договора возмездного оказания услуг и договора подряда дает возможность регулирования правоотношений, связанных с договором возмездного оказания услуг, нормами договора подряда, что отражено в статье 864 ГК РТ:

Отметим, что, передавая какую-то функцию организации на аутсорсинг, в некоторых случаях, могут быть заключены договоры о техническом или об абонентском обслуживании заказчика.

Как мы уже отмечали, не существует типовых договоров по данным видам услуг, поэтому договоры составляются в произвольной форме.

Отдельные виды аутсорсинга включают комплекс сервисных услуг; поэтому они должны оформляться смешанными договорами, включающими максимум договорных условий, регулирующих все возможные аспекты взаимоотношений между заказчиком и аутсорсером.

Как правило, при оказании аутсорсинговых услуг работники состоят в трудовых отношениях с организацией-исполнителем, имеют с ней трудовые договоры, заключаемые по общему правилу. Они не включаются в отношения между заказчиком и исполнителем, поскольку они исполняют свою трудовую функцию, определенную в трудовом договоре исходя из целей деятельности организации-аутсорсера. Работник получает заработную плату у аутсорсера и подчиняется приказам и распоряжениям своего работодателя, хоть и выполняет указания должностных лиц организации-заказчика для качественного и своевременного предоставления услуги.

В целях снижения налоговых рисков при заключении любого вида договоров на оказание аутсорсинговых услуг, как уже сказано, рекомендуем использовать в тексте договора и подтверждающих его исполнение документов (актах) дословную терминологию Налогового кодекса РТ. Кроме того, процесс оказания аутсорсинговых услуг должен быть документирован, причем учетная документация должна содержать все существенные реквизиты, поскольку осуществленные расходы, указанные организацией в первичных документах, не соответствующих требованиям законодательства РТ, не могут быть признаны документально подтвержденными, и, следовательно, не могут быть учтены для целей налогообложения прибыли.

Как мы уже отмечали выше, в договоре указываются предмет договора, условия, определяющие требования заказчика к предоставляемой услуге, квалификации специалистов, перечень услуг и сроки исполнения, стоимость услуги. Кроме того, обязанности заказчика и исполнителя, степень ответственности. Иными словами, в договор следует включать все существенные условия для договоров данного вида.

При заключении договора необходимо обеспечивать соразмерность стоимости оказанных услуг их объему, качеству и трудозатратам.

Особое внимание следует обратить на дату предъявления документов, служащих основанием для расчета за оказанные услуги аутсорсинга.

Отметим, что при оказании аутсорсинговых услуг в договоре следует отметить момент об имуществе, которое исполнитель будет применять в своей деятельности. Возможно несколько вариантов: либо аутсорсер оказывает услуги с использованием имущества заказчика, либо имущество заказчика передается в пользование аутсорсеру (например, по договору аренды либо безвозмездного пользования).

ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан, от 16 декабря 2022 г., № 319. [Электронный ресурс]. – Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 30.05.2023).
2. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 23 декабря 2021 года №1844. [Электронный ресурс]. – Источник доступа: URL: <http://www.mmk.tj> (дата обращения: 30.05.2023).
3. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлисис Оли Республики Таджикистан от 22.12.2017г. [Электронный ресурс]. - Источник доступа: <http://www.prezident.tj> (дата обращения: 30.05.2023).

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ АУТСОРСИНГ

Аутсорсинг як намуди нисбатан нави хизматрасонӣ дар бозор мебошад. Хизматрасониҳои аутсорсинг, ки дар Фарӯ бомуваффақият татбиқ карда мешаванд, имрӯз муштариёни худро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пайдо мекунанд. Агар чанде пеш дар мамлакати мо истеъмолкунандагони ин гуна хизматрасониҳо асосан намояндагони ширкатҳои ҳориҷӣ ва корхонаҳои муштарак бошанд, ҳоло ширкатҳои оддӣ низ аз ҷунин намуди хизматрасонӣ истифода мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: аутсорсинг, аутстаффинг, ҳуқуқи меҳнат, шартнома, муносибатҳои меҳнатӣ, Кодекси маданиӣ, муносибатҳои шартномавӣ, муносибатҳои молиявӣ, аутсорсинги кадрҳо, аутсорсинги молиявӣ, баҳисобгириӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДОГОВОРА АУТСОРСИНГА

Аутсорсинг – относительно новый вид услуг на рынке. Успешно осуществляющиеся на западе аутсорсинговые услуги сегодня находят своего потребителя и в РТ. Если совсем недавно потребителями таких услуг в нашей стране были в основном представительства иностранных компаний и совместные предприятия, теперь же к услугам аутсорсеров все чаще прибегают обычные фирмы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аутсорсинг, аутстаффинг, трудовое право, договор, трудовые отношения, Гражданский кодекс, договорные отношения, финансовые отношения, кадровой аутсорсинг, финансовый аутсорсинг, бухгалтерский учет.

LEGAL REGULATION OF THE OUTSOURCING CONTRACT

Outsourcing is a relatively new type of service on the market. Outsourcing services successfully performed in the West today find their consumers in Tajikistan as well. If more recently consumers of such services in our country were mainly representative offices of foreign companies and joint ventures, nowadays ordinary firms more often resort to outsourcing services.

KEYWORDS: outsourcing, outstaffing, labor law, contract, labor relations, Civil Code, contractual relations, financial relations, personnel outsourcing, financial outsourcing, accounting.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чаманорои Илҳом – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992938142224.

Сведения об авторе: Чаманорои Илҳом – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992938142224.

Information about the author: Chamanoroi Ilhom – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Phone: Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 938142224.

ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОИДАҲОИ БЕХАТАРӢ ҲАНГОМИ СОХТМОН, ИСТИФОДАБАРӢ ВА ТАЪМИРИ ХАТҲОИ ҚУБУРИ МАГИСТРАЛӢ

**Қодиров Р.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми сохтмон, истифодабарӣ ва таъмири хатҳои қубури магистралӣ ҳамчун чиноят дар моддаи 217 Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст. Моддаи мазкур аз се қисм иборат мебошад.

Тибқи муқаррароти диспозитсияи моддаи 217 Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми сохтмон, истифода ё таъмири хатҳои қубури магистралӣ ҳамон вақт чиноят эътироф мешавад, ки агар ин кирдор аз беэҳтиётӣ ба саломатии ҷабрдида зарари вазнин ё миёна, ё зарар ба микдори калон расонида бошад.

Объекти асосии чиноят - муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки бехатарии сохтмон, истифодабарӣ ва таъмири хатҳои қубури магистралро таъмин мекунанд.

Ба сифати объекти иловагии қисми якуми моддаи мазкур саломатӣ ва ба сифати объекти иловагии қисмҳои дуюм ва сеюми модда ҳаёти инсон баромад мекунад.

Ба сифати объекти факултативӣ дар моддаи тафсиршаванд моликияти шахси бегона баромад мекунад.

Предмети чинояти мазкурро қубури магистралӣ, яъне маҷмуи воситаҳои техниқӣ барои интиқоли нафт, маҳсулоти нафтӣ, газҳои табӣ, сунъӣ, нафти аз минтақаи истехсоли онҳо ё ҷойи нигаҳдориашон то ҷойи истеъмолашон ташкил медиҳанд.

Қубурҳои магистралӣ - иншооти техникие, ки ба воситаи он ҳаракати маҷмуи асосии маводи интиқолшаванд амалӣ мегардад (нафт, маҳсулоти нафтӣ, гази табӣ, нафтӣ ва гайраҳо). Дигар навъҳои қубурҳо (хатҳои иловагӣ ба хонаҳои истиқоматӣ, амборҳо ва гайраҳо) предмети чунин навъи чиноятро ташкил намедиҳанд. Ба предмети ин чиноят на танҳо бевосита ҳуди қубурҳои магистралӣ, балки иншооти кори онро таъминкунанд (Стансияҳои компрессорӣ, зиддисӯхтор, зидди зангзаний ва дигар иншооту бино, насосҳои қашандаро ва резонандаро ва гайраҳо), дохил мешаванд.

Ҷойи истеъмоли ин маҳсулоти номбаршуда, базаи нафтӣ, стансияҳои тақсими маҳсулоти газу нафт ё корхонаву ташкилотҳое, ки барои фаъолияти онҳо истеъмоли маҳсулоти газу нафт заруранд, шуда метавонанд.

Ба таркиби қубури магистралӣ дохил мешаванд:

1. қубур бо шохаҳояш, стансияҳои интиқолӣ бо воситаҳои интиқолдиҳиаш, воситаҳои ченаки сарфшавии газу нафт, восита, механизмҳои қабул ва фиристодани маҳсулоти номбаршуда;

2. воситаҳои химиявии ҳимояи қубурҳо аз ҳӯрдашавӣ, хатҳо ва иншооти алоқаи технологӣ;

3. хатҳои барқӣ, ки таъйиноташон хизматрасонии қубурҳои магистралӣ мебошад;

4. воситаҳои зидди оташ, иншооти зидди ҳӯрдашавӣ ва ҳимоякунандай қубурҳои магистралӣ;

5. зарфҳо барои нигоҳдории нафт ва анбори замини барои партофтани нафт дар ҳолатҳои садама;
6. бино ва иншооти хатти хизмати истифодабарии кубурҳои магистралӣ;
7. роҳҳои доимӣ ва майдонгоҳи ҷарҳболи дар назди қубури магистралӣ, аломатҳои шиноснамоии ҷойи воқеии хатҳои қубури магистралӣ;
8. стансияҳои газтақсимкуни;
9. стансияҳои зеризамиии нигоҳдории газ;
10. нуқтаҳои гармкуни нафт ва маҳсулоти нафтӣ;
11. нишондодҳо ва аломатҳои огоҳкуни.

Кубурҳои магистралӣ ба объектҳои хатарашон зиёд дохил мешаванд. Зоро вайрон шудани қубурҳо ё унсурҳои алоҳидай он бо пахншавӣ, пошхӯрии пӯлод ва хок, оташ гирифтани маҳсулоти нафту газ, таркиши якҷояи газу ҳаво, вайрон ё несту нобуд кардани иншоот ва ба муҳити атроф баровардани маҳсулоти заҳрнок алоқаманд мебошад.

Тарафи объективии ин ҷиноят аз ҳаракатҳои (бекарории) зерин иборат мебошад:

- Кирдори ба ҷамъият ҳавғонок - дар шакли ҳаракат (вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми соҳтмон, истифодабарӣ ва таъмири хатҳои қубурҳои магистралӣ) ва ё бекарорӣ (шахсоне, ки талаботи вучуд-доштаро ба назар намегиранд, яъне хатҳои қубурҳои магистралӣ бо гузаргоҳҳои дарёй ё каналиро ишора намекунанд).

- Оқибати ба ҷамъият ҳавғонок (ба саломатии одамон расонидани зарари вазнин ё миёна ё зарар ба миқ- дори калон).

- Алоқаи сабабӣ байни кирдорҳои ба ҷамъият ҳағонок ва оқибатҳои он, ки дар қонун пешбинӣ шудааст.

Мавҷуд будани алоқаи сабабӣ байни вайронкуни қоидаи муқарраргардида ва ба вучуд омадани оқибатҳои дар қонун ишорагардида, асоси ба ҷавобгарӣ қашидан мебошад.

Диспозитсияи моддаи мазкур бланкетӣ мебошад. Барои муайян намудани ҳаққонияти қоидавайронкуни ё ба санадҳои меъёрий-идоравӣ муроҷиат кардан зарур аст, масалан ба қоидаҳои техникии истифодаи қубурҳои магистралӣ, қоидаҳои муҳофизати қубурҳои магистралӣ ва гайраҳо. Вайрон намудани чунин қоидаҳо бояд ба соҳтмон, истифода ё таъмири қубурҳои магистралӣ алоқаманд бошад.

Соҳтмони хатҳои қубурҳои магистралӣ - ин лоиҳакашӣ, санчиши он бо мустаҳкамӣ ва нагузаронидани ҳаво.

Истифодабарӣ - истифодаи функционалии ҳуди қубур, қисмҳои алоҳидай он ва иншоотҳои таъминкунандай он.

Таъмир - бартараф намудани носозиҳо ва хисороти қубурҳои магистралӣ ва иншоотҳои кори онро таъминкунандад. Таъмир метавонад навбатӣ, пурра ё садамавӣ ва барқароркунандад бошад.

Қоидаҳои соҳтмон, истифодабарӣ ё таъмири қубурҳои магистралӣ барои шахсоне зарур аст, ки ба соҳаи наклиёти қубурҳои магистралӣ вобаста карда шудаанд, баробар ба шахсони дигари соири корхона ва идораҳо, мақомоти ҳокимиёт ва идораи маҳалӣ, шаҳрвандони оддии дар маҳалли гузаштани қубурҳои магистралӣ ва ҷойгиршавии иншоотҳои таъминкунандай онҳо кор мекунанд.

Барои бартараф кардани имкониятҳои зараррасонӣ ба қубурҳои магистралӣ ҳудудҳои муҳофизатшаванда дар атрофи ин қубурҳо муқаррар карда мешавад. Ташкилот, муассиса ё шаҳрвандоне, ки барои бурдани корҳо дар назди қубурҳои магистралӣ иҷозати хаттӣ (маҳсус) гирифтаанд, вазифадоранд, қоидаҳои бехатарии дар назди қубурҳои магистралӣ бударо риоя кунанд.

Таркиби ҷинояти мазкур аз рӯйи аломатҳои тарафи объективии ҷиноят моддӣ буда, аз вақти пайдо шудани оқибатҳои ба ҷамъият ҳавғоноки дар қонун пешбинишуда дар намуди аз беэҳтиёти ба саломатии инсон расонидани зарари вазнин ё миёна ё зарар ба миқдори калон хотимаёфта ҳисобида мешавад.

Тарафи субъективии ҷиноят аз ғуноҳ дар шакли беэҳтиёти бо ҳудбоварӣ ё бепарвой содир мегардад.

Ангеза ва сабабҳои содиршавии ҷинояти мазкур ҳангоми муайян намудани намуд ва андозаи ҷазо ба на-зар гирифта намешавад. Аммо, дар вақти фардикун нии ҷазо ба инобат

гирифта мешавад.

Субъекти чинояти мазкур шахси мукаллафи чисмонии мувофиқи моддаи 23 Кодекси чиноятии Чумхурии Тоҷикистон ба синни 16-солагӣ расида ҳисобида мешавад.

Аз рӯйи дараҷаи ба ҷамъият ҳавғонкиаш, категорияи чинояти дар моддаи 217 Кодекси чиноятии Чумхурии Тоҷикистон пешбинигардида дараҷаи начандон вазнин мебошад, ки санксияаш ҷунин пешбинӣ шудааст: бо маҳдум кардани озодӣ ба муҳлати то ҷор Ҷол ӯ маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати то ду Ҷол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян ба муҳлати то се Ҷол ӯ бидуни он ҷазо дода мешавад. Намуди санксияи ин модда алтернативӣ мебошад, зеро ду намуди ҷазори ҳамчун ҷазои асосӣ ва як намуди ҷазори ҳамчун ҷазои иловагӣ пешниҳод намуда истодааст, ки суд яке аз ҷазоҳои асосиро интиҳоб намуда, ҷазои иловагиро мегавонад таъйин намояд ё метавонад, таъйин нанамояд.

Вобаста аз оқибатҳои ба ҷамъият ҳавғонки руҳдода таркиби асосӣ, бо ҳолатҳои вазнинкунанда пешбинӣ шудааст. Ҳамчун ҳолати вазнинкунанда дар қисми дуюми модда ҳамин кирдор агар аз беэҳтиёти боиси марги инсон шуда бошад, пешбинӣ шудааст.

Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда аз рӯйи дараҷаи ба ҷамъият ҳавғонкияш ба категорияи начандон вазнин дохил мешавад, ки санксияаш ҷунин баён карда шудааст: бо маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ Ҷол ҷазо дода мешавад.

Ҳамчун ҳолатҳои маҳсусан вазнинкунанда дар қисми сеюми модда дар намуди аз беэҳтиёти боиси марги ду ва зиёда ашҳос гардида бошад, пешбинӣ шудааст. Г

Қисми сеюми моддаи тафсиршаванда аз рӯйи дараҷаи ба ҷамъият ҳавғонкияш ба категорияи дараҷаи миёна дохил мешавад, ки санксияаш ҷунин баён карда шудааст: бо маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то даҳ Ҷол ҷазо дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Боҳан Л. П. Уголовная ответственность за нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств: дис... канд. юрид. наук. Ростов п/Д, 2002.
2. Иванов В. Д. Уголовное право. Особенная часть / В.Д. Иванов. - Ростов н/Д, 2002.
3. Тафсир ба Кодекси чиноятии Чумхурии Тоҷикистон. Глобус. - Душанбе. 2006.
4. Абдурашидзода А.А., Назаров У.С. Ҳуқуқи чиноятӣ (қисми умумӣ). Курси лексияҳо: воситаи таълими барои курсантон ва шунавандагони Академияи ВКД Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе-«ЭР-граф», 2017.

ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОИДАҲОИ БЕХАТАРӢ ҲАНГоми СОХТМОН, ИСТИФОДАБАРИ ВА ТАЪМИРИ ХАТҲОИ ҚУБУРИ МАГИСТРАЛӢ

Дар мақолаи мазкур вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми соҳтмон, истифодабарӣ ва таъмири хатҳои қубури магистралӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қубурҳои магистралӣ - иншооти техникие, ки ба воситаи он ҳаракати маҷмуи асосии маводи интиқолшаванда амалӣ мегардад (нафт, маҳсулоти нафтӣ, гази табиӣ, нафтӣ ва гайраҳо). Дигар навъҳои қубурҳо (хатҳои иловагӣ ба хонаҳои истиқоматӣ, амборҳо ва гайраҳо) предмети ҷунин навъи чиноятро ташкил намедиҳанд.

КАЛИДВОЖАҲО: гази табиӣ, маҳсулоти нафтӣ, хатҳои иловагӣ, қоидаҳои бехатарӣ.

НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ, ЭКСПЛУАТАЦИИ И РЕМОНТЕ ТРУБОПРОВОДОВ

В данной статье автор проанализировал тему нарушения правил безопасности при строительстве, эксплуатации и ремонте трубопроводов. Магистральные трубопроводы - технические сооружения, по которым осуществляется движение основной совокупности транспортируемых материалов (нефть, нефтепродукты, природный газ, и др.). Другие виды трубопроводов (доводки к жилым домам, склады и т.п.) не являются субъектами данного вида преступления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: природный газ, нефтепродукты, дополнительные линии, правила техники безопасности.

VIOLATION OF SAFETY RULES DURING CONSTRUCTION, OPERATION AND REPAIR OF PIPELINES

In this article, the author analyzed the topic of violation of safety rules in the construction, operation and repair of pipelines. Main pipelines are technical structures through which the movement of the main set of transported materials (oil, oil products, natural gas, etc.) is carried out. Other types of pipelines (development to residential buildings, warehouses, etc.) are not subjects of this type of crime.

KEYWORDS: natural gas, oil products, additional lines, safety regulations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қодиров Равшан* – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Қодиров Равшан* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Qodirov Ravshan* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МАФХУМ ВА МОҲИЯТИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ОИЛАВӢ

Абдуллоев С.
Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як шахс аз лаҳзаи таваллудаш дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ иштирок менамояд. Чун қоида мафхуми ҳуқуқи оилавӣ – муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ҳамчун робитаи байни хешовандон ва дигар ашҳоси дар қонуни оила муайяншуда дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва ҳамзамон ба муқаррароти ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва (ё) ҳуқуқи маъмурӣ, одатҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ, ки вобаста ба неъматҳои гайримоддӣ ва моддӣ ба вучуд меоянд, муайян карда шудааст [1, с.3].

Зарур мебошад, ки аввал ҳусусияти муносибатҳои оилавӣ муайян карда шавад, то ки баъдан худи мафхуми муносибатҳои оилавӣ оварда мешавад. Ба андешаи С.Н. Тағоева, ки қайд намуд, ки муносибатҳои оилавӣ на ҳама вақт муносибатҳои ҳуқуқиро ифода мекунанд, розӣ шудан лозим аст [2, с.144]. Ҳамин тарик, оилаҳои воқеӣ мавҷуд мебошанд, масалан, якҷоя истиқомат намудани зан ва марде, ки дар никоҳ нестанд ва ҳочагии умумиро пеш мебаранд, ки асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ нест, зеро муносибатҳои онҳо дар доираи қоидаҳои ақди никоҳ ба расмият дароварда нашудаанд, ки бо қонуни оилавӣ танзим карда намешаванд. Аз он бармеояд, ки истилоҳи оила метавонад ҳам мазмуни ҳуқуқӣ (маҳсус) ва ҳам ҷомеашиносӣ (умумӣ) дошта бошад.

Ба ақидаи Н.Ш. Курбоналиев, ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ва мутаносибан оила бояд бо далелҳои муайяни ҳуқуқӣ алоқаманд бошад, ба ҳусусиятҳои дар қонун муқарраргардида ҷавобгӯ бошад [3, с.9]. Дар муқоиса бо муносибатҳои ҳуқуқии гражданий эҳтимолияти пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро, ки дар санадҳои меъерии ҳуқуқӣ пешбинӣ нашудаанд, эътироф кардан мумкин нест.

Муносибатҳои якҷоя зиндагӣ, иттиҳоқҳои якҷинс ва пешакӣ ва дигар иттиҳодияҳои шабехро, ки қонуни оила эътироф накардааст, аз муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ фарқ кардан лозим аст. Вазъи ҳолат дар чунин иттиҳодияҳо боиси ба вучуд омадани ҳеч гуна ҳададорию ҳуқуқҳои пешбининамудаи қонуни оилавӣ намегардад. Сабаби танзими ҳуқуқӣ нагардидани чунин муносибатҳо дар мавҷуд набудани ақди никоҳ ҳамчун ягонагии маънавию ҳуқуқӣ мебошад [4, с.95]. Бе таваҷҷӯҳ намудан ба таҳқиқи масъалаи, ки то чӣ андоза муносибатҳои ҳамхонаҳо оилавӣ ҳоҷанд буд, қайд мекунем, ки мавҷудияти муносибатҳои воқеии ҳуқуқии оилавӣ, ки қонунан танзим нагардидаанд, гайриимкон донистани он бамаврид аст. Дар ҳоле ки муносибатҳои ҳуқуқии гражданий метавонанд ба меъёрҳои ҳуқуқи гражданий асос ёбанд, вале онҳо бевосита пешбинӣ нашудаанд, муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бояд дар санадҳои меъерии ҳуқуқӣ пешбинӣ карда шаванд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳам қайд шудааст, ки яке аз ҳосиятҳои муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ дар он аст, ки робитаҳои байни субъектҳои он ҳусусияти шаҳсию эътиимодӣ доранд [5, с.72]. Ба фикри мо, чунин мавқеъ бе назардошти иштироки мақомоти давлатӣ ва шахс дар ин гуна муносибатҳои пешниҳод гардидааст, зеро онҳо дар ҳолатҳои муайян метавонанд ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ баромад кунанд.

Чун М.Ҷ. Бурҳонова қайд менамояд, ки аз даст додани эътиимод метавонад татбиқи ҳуқуқу ҳададориҳоро дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ душвор созад ё онро комилан имконнопазир гардонад [6, с.22]. Аммо аз даст додани эътиимод маънои гум шудани ҳусусияти шаҳсии муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро надорад, ки то даме ки худи муносибатҳои ҳуқуқии

оилавӣ вучуд доранд. Дар ҳолатҳои маҳдуд кардани ҳуқуқи падару модар, ба вучуд омадани уҳдадориҳои алиментӣ вобаста ба ичро накардани уҳдадориҳо оид ба таъминоти аъзои оила метавонад вучуд надоштани хусусияти эътимоднокиро ифода кунад, аммо муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ҳамеша хусусияти шахсӣ доранд.

Дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ як қатор ҷанбаҳои хусусияти шахсию эътимоднокиро чудо кардан мумкин аст. Аввалан, уҳдадориҳо ва ҳуқуқҳое, ки аз муносибатҳои оилавӣ бармеоянд, гузаронида намешаванд, бинобар ин падару модар ҳуқуқ надоранд, ки ҳуқуқи тарбияи фарзандонро ба шахсони дигар гузаронанд ё аз масъулияти тарбияи онҳо даст қашанд [2, с.147]. Дар ин мавридҳо пешниҳод ва гузаронидани ҳуқуқ гайриимкон мебошад.

Дуюм, ҷораҳои ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ дорои хусусияти шахсии гайримолумулӣ буда, дар шакли маҳрум кардан аз ҳуқуқҳои шахсии гайримолумулӣ, маҳдудиятҳо, муқаррар намудани уҳдадориҳои иловагӣ – масалан, падару модар аз ҳуқуқи тарбия, зиндагии якҷоя ва дигар ҳуқуқҳои шахсии гайримолумулӣ нисбат ба фарзандашон маҳрум карда мешаванд [7, с.46]. Сеюм, дар обьектҳои муносибатҳои оилавӣ ҳиссият бояд ба назар гирифта шавад [8, с.5]. Кузнетсова И.М. дуруст қайд мекунад, ки асоси муносибатҳои ҳуқуқии оилавиро маънавиёт, принсипҳои ахлоқии рафтори инсон ташкил медиҳад [9, с.22]. Беспалов Ю.Ф. қайд мекунад, ки ҳиссиёт ҳамчун маҷмуи категорияҳои ахлоқие, ки аз субъектҳо ҷудонашаванд мебошанд, фаҳмида мешаванд [10, с.3].

Аммо дар он муносибатҳои ҳуқуқии оилавие, ки мақомоти давлатӣ ё шахси ҳуқуқӣ иштирокчии онҳо мебошанд, хусусияти шахсӣ-эътимоднокӣ вучуд надорад. Дар боло зикр шуда буд, ки субъектҳои ҳуқуқи оила метавонанд мақомоти давлатӣ ва шахсони ҳуқуқӣ бошанд. Лескова Ю.Г. мавқеи ҳамиро дастгирӣ намуда, қайд менамояд, ки субъектҳои масъулияти ҳуқуқии оилавӣ метавонанд ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ баромад кунанд, аз ҷумла: падару модар (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд); аъзои оила; ҳамсар; мақомоти васояту парасторӣ; муассисае, ки тибқи қонун ба он уҳдадории ҳифзи ҳуқуқи кӯдак вогузор карда шудааст [11, с.193].

Вобаста ба ин, метавон ду ҳолатро муайян кард: якум, вакте ки муносибати воқеӣ мувофиқи модели муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вучуд меояд, ки қонунгузорон қобили қабул ё зарурӣ баҳо медиҳанд; дуюм, дар сурати номувофиқ будани рафтори субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ба намунаи пешбининамудаи қонунгузорӣ ва ба вучуд омадани муносибатҳои вобаста ба ҳифзи ҳуқуқ, ки боиси иштироки чунин субъектҳои ҳуқуқи оилавӣ, ба монанди мақомоти давлатӣ ва шахсони ҳуқуқӣ мегардад. Шарти иштироки мақомоти давлатӣ ва шахсони ҳуқуқӣ далели ҳуқуқвайронкунии оилавӣ мебошад, зеро то содир шудани он ин мақомот ва ташкилотҳо амал намекунанд, бо назорати татбиқи дурусти ҳуқуқу ӯҳдадориҳои маҳдуд гардидаанд.

Бояд қайд, ки иштироки давлат дар танзими муносибатҳои оилавӣ нисбат ба муносибатҳои ҳуқуқии гражданиӣ хеле зиёд мебошад. Бо фарқ аз муносибатҳои гражданиӣ, мақомоти давлатӣ метавонанд бо ташаббуси худ ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ворид шаванд, ки ин бори дигар мустақилияти ин соҳаро нишон медиҳад. Илова бар ин, барои ҳуқуқи оилавӣ меъёрҳои императивӣ бештар хос мебошад, ки хусусияти оммавии танзими муносибатҳои оилавиро муайян мекунад [2, с.149].

Мутаносибан, хусусияти шахсию этиомнокӣ танҳо ба як қисми муносибатҳои оилавӣ хос аст, ки дар байни иштирокчиён – шахсони воқеӣ ба вучуд меояд. Ҳангоми иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқии мазкур мақомот ва ташкилотҳои давлатӣ дар бораи хусусияти эътимоднокӣ доштани ин муносибатҳо сухан рондан шарт нест, вале ин муносибатҳо ҳамчун шахсии гайримолумулӣ эътироф шуда ҳам метавонанд [12, с.54].

Ба таври умум эътироф шудааст, ки обьектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ он чизе мебошад, ки вобаста ба онҳо субъектҳои муносибатҳои мазкур робитаи ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Ин неъматҳои гайримодӣ, моддӣ ва дигар неъматҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки талаботи субъектро қонеъ мегардонанд [13, с.76].

Объекти ҳуқуқҳои субъективӣ предмети олами беруна мебошад, ки қонунгузор тавассути он ҳуқуқҳои муайянро мустаҳкам мекунад, ки ҳолати ҳуқуқии субъектро муайян менамояд [12, с.83]. Дар моддаи 136 Кодекси маддании Ҷумҳурии Тоҷикистон обьектҳои

хукуки гражданий муайян карда шудаанд, ки инҳо дохил мешаванд: ашё (пули нақд, аз чумла асьори хоричӣ, коғазҳои қиматноки хучҷатӣ ва гайра), натиҷаи кор ва хизматрасонӣ, иттилооти ҳифзшаванда, натиҷаҳои ҳифзшавандаи фаъолияти зехнӣ ва воситаҳои фардикунӣ (моликияти зехнӣ), хукукҳои молумулӣ ва молу мулки дигар, аз чумла воситаҳои пулии гайринақӣ ва коғазҳои қиматноки беҳӯҷҷат [14]. Қонунгузории оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо қонунгузории гражданий қоидаҳои таҳзими объектҳои муносибатҳои хукукии оилавиро пешбинӣ накардааст. Мутобиқи моддаи 1 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, оила, ақди никоҳ, модар, падар ва қӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти муҳофизати давлат қарор доранд [15]. Қонунгузории оила зарурати таҳқими оила, ба роҳ мондани муносибатҳои оилавӣ дар асоси ҳисси муҳаббати мутақобила, кумаки мутақобила, эҳтиром ва масъулияти оила дар назди тамоми аъзои он, имконнапазирӣ даҳолати худсаронаи берунӣ ба корҳои оила, амалисозии бемамониати хукукҳо аз ҷониби аъзоёни оила имконияти ҳифзи ин хукукҳо, аз чумла дар судро пешбинӣ менамояд. Ақди никоҳе, ки таҳҷӯҷ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ баста мешавад, эътироф мегардад. Чун дар боло қайд гардида буд, таҳзими муносибатҳои оилавӣ дар асоси принципҳои ихтиёри будани ақди никоҳи марду зан, баробарии хукуки зану шавҳар дар оила, ҳалли масъалаҳои доҳилиоилавӣ дар асоси мувофиқаи тарафҳо, афзалияти тарбияи қӯдакон дар оила, ғамхорӣ нисбати некуаҳволӣ ва рушди камоли онҳо, таъмини бештари ҳифзи хукуку манфиатҳои ноболиг ва аъзоёни гайри қобили меҳнати оила сурат мегирад. Ҳама гуна маҳдудияти хукукҳо ҳангоми бастани ақди никоҳ, инчунин дар муносибатҳои оилавӣ аз рӯйи мансубияти иҷтимоӣ, нажодӣ, забонӣ, динӣ ва миллии шахсон манъ аст. Хукуки шаҳрвандон дар оила дар асоси қонунгузорӣ дар бораи оила ва дар ҳадде, ки бо максади муҳофизати хукук, манфиатҳои қонунӣ, ахлоқ, саломатии дигар аъзои оила ва шаҳрвандон лозим мебошад, маҳдуд карда мешавад. Дар меъёрҳои қонунгузории оила неъматҳое пешбинӣ шудаанд, ки объекти хукукӣ нестанд, масалан, дар асоси эҳсоси эҳтиром ва муҳаббати ҳамдигарӣ ба роҳ мондани муносибатҳои оилавӣ [16, с.15].

Қонунгузории оила тартиб ва шартҳои бастани ақди никоҳ, қатъ ва беътибор донистани онро муқаррар намуда, муносибатҳои молумулӣ ва шахсии гайримолумулкӣ аъзои оила – зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, дар як қатор ҳолатҳо мувофиқи қонунгузорӣ дигар хешу табор ва дигар шахсонро таҳзим менамояд, инчунин тартиб ва шаклҳои ба оилаҳои қудакони бе парастории падару модар мондани онҳоро муайян менамояд. Ҳангоми таҳлили қонунгузории оила метавон муносибатҳои оилавиро ба се гурӯҳи асосӣ тақсим қард: муносибатҳои байни шахсоне, ки ақди никоҳ бастаанд, зану шавҳари собиқ ва зану шавҳар; муносибатҳои байни ҳамаи аъзоёни оила; муносибатҳои байни ноболигоне, ки бе парастории падару модар мондаанд ва шахсоне, ки онҳоро ба фарзандҳонӣ қабул кардаанд.

Ба ақидаи М.А. Маҳмудов, ин муносибатҳо ҳангоми бастан ва бекор кардани ақди никоҳ, барпо намудани оила, муқаррар намудани васоят (парасторӣ) ва дигар шаклҳои ҷобаҷосозии қӯдакон вобаста ба ҳолатҳо, амалҳо, шароитҳои гуногун тағиیر мёбанд, ба вучуд меоянд ва қатъ мегарданд [17, с.22]. Инҳо бастан ва бекор кардани ақди никоҳ, беътибор донистани он, барпо намудани оила, таваллуди қӯдак, ҷобаҷосозии қӯдакон дар оила ва гайра мебошанд (далелҳои хукукӣ).

Вобасба ба асосҳои пайдоиши ақди никоҳ, Левушкин А.Н. ба ин асосҳо маҷмуи далелҳои хукукӣ (таркибӣ), ки аз санади хукукӣ (бақайдгирии давлатӣ), вазъи хукукӣ (мавҷуд набудани ҳолатҳо, ки ба ақди никоҳ монеа мешаванд, синну сол), амали хукукӣ (изҳори иродай шахсон оид ба никоҳ) иборат мебошанд, дохил менамояд [18, с.13]. Бояд қайд қард, ки синну сол, ирова, мавҷуд набудани шароитҳо, ки ба никоҳ ҳалал мерасонанд, далелҳои хукукӣ нестанд.

Ҳамзамон, дар адабиёти таълимӣ ва илмӣ дар соҳаи хукуки оила вобасба ба объектҳои муносибатҳои хукукии оилавӣ фаҳмиши якхела ва омӯзиши дуруст вучуд надорад. Бо вучуди ин, барои фаъолияти амалиӣ ва илмӣ ин масъала хеле муҳим мебошад. Дар баробарии таҳқики муносибатҳои хукукии никоҳ Зокирова С.А. қайд менамояд, ки онҳо объекти хукуки беруна надоранд [4, с.191]. Аммо ҳатто О.С.Иоффе қайд мекард, ки рад кардани эътирофи объект ҳамчун унсури ҳатмии муносибатҳои хукукӣ имкон медиҳад, ки дар бораи мавҷудияти чунин

муносибатҳои ҳуқуқие, ки ба ҳеч чиз нигаронида нашудаанд, хулоса намуд [19, с.196]. Як қатор муаллифон ба сифати объекти муносибатҳои оилавӣ амвол ва кирдор, молу мулк, неъматҳои моддӣ ва гайримоддиро [20, с.44] дохил менамоянд.

Чунин ба назар мерасад, ки дар баробари набудани ягонагӣ дар дарки объектҳои ҳуқуқи оилавӣ, ошуфтагии (омехта намудани) онҳо бо далелҳои ҳуқуқӣ низ мушоҳида мешавад. Дар навбати худ, далелҳои ҳуқуқии ҳуқуқи оилавӣ ҳамон ҳолатҳои ҳаётӣ мебошанд, ки қонунгузорӣ тағиیر, пайдоиш ва қатъи ҳуқуқу уҳдадориҳоро бо онҳо алоқаманд мекунад. Ин ҳодисаҳо, мухлатҳо, амалҳо ва ҳолатҳо мебошанд. Объекти ҳуқуқи оилавӣ он чизе мебошад, ки субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ вобаста ба онҳо муносибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд меоранд. Ба инҳо дохил мешаванд: неъматҳои гайримоддӣ, амвол, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахсии гайримолумулкӣ ва молумулкӣ. Молу мулк дар муносибатҳои ҳуқуқии ақди никоҳ, падару модар ва муносибатҳое, ки ба падару модар баробар карда шудаанд, ҳамчун объект хизмат мекунад. Неъматҳои гайримоддӣ метавонанд объекти ҳама гуна муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бошанд. Ба неъматҳои гайримоддӣ сирри оилавӣ, ҳуқуқи интихоби ҷойи истиқомат, ҳуқуқи муюшират бо кӯдак, ҳуқуқ ба ном ва гайра дохил мешаванд [21, с.92]. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳо метавонанд объекти ҳама гуна муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бошанд. Ба гайр аз гуфтаҳои боло, ҳуқуқу уҳдадориҳо ҳуқуқи интихоби наасаб, ҳуқуқ ва уҳдадории тарбияи фарзандон ва гайраро дар бар мегиранд. Ба уҳдадорӣ таъмини алиментии кӯдак дохил мешавад.

Объектҳои ҳуқуқи оилавиро аз рӯйи намудҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ба якчанд гурӯҳ таксим кардан мумкин аст. Якум, инҳо объектҳои муносибатҳои ҳуқуқии ҳамсарӣ, пеш аз ҳамсарӣ, баъд аз ҳамсарӣ мебошанд; объектҳои муносибатҳои ҳуқуқии падару модарӣ ва муносибатҳои ҳуқуқии ба онҳо баробаркардашуда. Объекти муносибатҳои пеш аз ҳамсарӣ амалҳо дар шакли пешниҳоди ариза ба мақомоти САҲШ, муюнаи тиббӣ, эҳтироми ҳамдигар, мухаббат, қонеъ кардани ниёзҳои шахсӣ ва гайра мебошанд.

Ба ақидаи Е.В. Гордеюк, эҳтироми ҳамдигар, мухаббат, ғамхорӣ дар бораи некуаҳволӣ, қонеъ кардани ниёзҳои шахсӣ ва дигар эҳтиёҷот объекти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ эътироф карда намешаванд [22, с.57]. Ин категорияҳо объектҳои ахлоқӣ, шахсият, табиати ҷисмонӣ мебошанд. Дар баробари ин, дар бисёр моддаҳои Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳо зикр шудаанд (моддаҳои 1 ва 32) [15]. Объекти ҳуқуқи ҳамсарӣ инҳоянд: ҳуқуқи интихоби ҷойи истиқомат, наасаб, молу мулк ва г. Объектҳои муносибатҳои баъд аз ҳамсарӣ ҳуқуқи интихоби наасаб, молу мулк ва гайра мебошанд. Объектҳои ҳуқуқи падару модарӣ интихоби ном барои кӯдак, нигоҳдорӣ ва тарбияи кӯдак ва гайра мебошанд. Объекти муносибатҳое, ки ба муносибатҳои падару модар баробаранд, тарбияи фарзандон ва гайра мебошад.

Дар байни амалҳо якҷоя пешниҳод намудани ариза дар бораи ақди никоҳ, созишинома дар бораи пардоҳти алимент ва созишиномаҳоро чудо кардан мумкин аст. Неъматҳои гайримоддӣ дар шакли ҳуқуқ барои ба кӯдак додани ном, интихоби наасаб баъди ақди никоҳ, тарбияи фарзандон ва муюшират бо онҳо ва гайра вучуд доранд. Неъматҳои моддӣ дар шакли молу мулк мавҷуд мебошад. Вобаста ба уҳдадориҳо, метавон уҳдадории таъмини кӯдакон, аз ҷумла пардоҳти алиментро қайд намуд.

Зарур аст, ки ҳусусияти объектҳои ҳуқуқи оилавӣ муайян карда шавад. Ш.К. Ғаюров дуруст қайд менамояд, ки ин объектҳо асосан ҳусусияти шахсӣ ва ба таври истисно молу мулкӣ (моликияти муштарак, алимент ва гайра)-ро дорад [21, с.98]. Объектҳо ба доираи шахсоне, ки қонун муайян кардааст, татбиқ мешаванд, аз ҷумла: онҳое, ки ақди никоҳ мебанданд, зану шавҳари собиқ, зану шавҳар, фарзандон ва падару модарон, фарзандон ва шахсони ивазкунандай падару модар. Объектҳои ҳуқуқҳои оилавӣ ба унсурҳои ахлоқ хос мебошанд: мухаббат, эҳтироми якдигар, ғамхорӣ вобаста ба рушд ва некуаҳволии фарзандон (моддаҳои 1 ва 32 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон) [15], қонеъ гардондани талаботи биологӣ ва маънавӣ. Бинобар ин, ин объектҳоро бо меъёрҳои қонун танзим кардан гайриимкон мебошад. Гуфтаҳои боло имкон медиҳанд хулоса намуд, ки баъзе муносибатҳои оилавӣ объекти ҳуқуқӣ надоранд.

Объекти ҳуқуқиро неъматҳо иваз мекунанд, ки онҳоро танзим намудан гайриимкон мебошад ва ба доираи табиати ҷисмонии инсон, ахлоқ ва шахсият мансуб мегардад [22, с.59].

Илова бар ин, чунин ба назар мерасад, ки муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ дар соҳтори худ аз дигар муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз рӯйи табииати ҳуқуқӣ ба онҳо наздианд, фарқ намекунанд. Ҳуқуқҳои оилавӣ бо хусусиятҳои таркибии субъективӣ, объект ва мундариҷаи онҳо тавсиф карда мешаванд. Ягон объекти ҳуқуқи оилавиро бо аломатҳое тавсиф кардан мумкин нест, ки масалан ба объектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гражданий дахл доранд. Молу мулӯқ, неъматҳои гайримоддӣ, хизматрасонӣ, уҳдадориҳо ва ҳуқуқҳо ҳамчун объекти ҳуқуқи оилавӣ дорои хусусиятҳои сершуморе мебошанд, ки бо худи табииати ҳуқуқи оилавӣ, доираи онҳо ва мақоми субъектҳои ин намуди муносибатҳои ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Беспалов Ю.Ф. К вопросу о предмете семейного права // Семейное и жилищное право, 2013. – №6. – С. 2 - 5.
2. Тагаева С.Н. Объект и субъект правоотношения семейно-правовой ответственности // Вестник Пермского университета: Юридические науки, 2014. – №2. – С. 141 - 149.
3. Курбоналиев Н.Ш. Проблемы защиты гражданских информационных прав ребенка в Республике Таджикистан: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.03. – Душанбе, 2014.
4. Закирова С.А. Правовое регулирование брачных отношений в законодательстве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Ростов-н/Д., 2014. – 220 с.
5. Алиев Т.Т. О специфике семейных правоотношений на примере анализа соотношения гражданско-правовых и семейных правоотношений // Современное право, 2014. – №11. – С. 72 - 75.
6. Бурхонова М.Ч. Ҳифзи ҳуқуқи кӯдак дар ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ / М.Ч. Бурхонова. – Душанбе: Эр-граф, 2013.
7. Беспалов Ю.Ф. Семейно-правовая ответственность и ограничение семейных прав // Журнал российского права, 2014. – № 2. – С. 45-52.
8. Зубарева О.Г. К вопросу о методологии исследования семейных правоотношений // Семейное и жилищное право, 2015. – № 4. – С. 7-9.
9. Кузнецова И.М. Семейное право: учебник / И.М. Кузнецова. – М.: Юрист, 1998.
10. Беспалов Ю.Ф. К вопросу о предмете семейного права // Семейное и жилищное право, 2013. – № 6. – С. 3-4.
11. Лескова Ю.Г. Некоторые проблемы применения норм Семейного кодекса Российской Федерации при реализации права на материнский капитал // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Право, 2014. – № 2. – С. 191-197
12. Ойев Ҳ., Сафаров Б.А. Механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ. Ойев, Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2013.
13. Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2007.
14. Кодекси маданий Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабря соли 2022 // Маҳзани муттамарказии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Речай дастрасӣ: – URL: <http://www.adlia.tj> (санаяи муроҷиат: 03. 01. 2023).
15. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноября соли 1998 // Маҳзани муттамарказии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Речай дастрасӣ: – URL: <http://www.adlia.tj> (санаяи муроҷиат: 06. 03. 2023).
16. Звенигородская Н.Ф. Цели, задачи и принципы семейного законодательства: понятия и их соотношение // Семейное и жилищное право, 2012. – №3. – С. 14 - 17.
17. Махмудов М.А. Римское частное право [Текст] / М.А. Махмудов, Ш.М. Менглиев. – Душанбе, 2004. – 152с.
18. Левушкин А.Н. Юридические факты в семейном праве России и других государств - участников СНГ // Российская юстиция, 2013. – №10. – С. 11 - 14.
19. Иоффе О.С. Современное гражданское право. Т. 3 / О.С. Иоффе. – СПб., 1965.
20. Низамиева О. Н., Сафина Т.А. Семейное право / О.Н. Низамиева, Т.А. Сафина. – СПб., 2007.
21. Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан [Текст] / Ш.К. Гаюров. – М: Спутник+, 2010. – 361 с.
22. Гордеюк Е.В. Объекты правоотношений лиц, вступающих в брак // Адвокат, 2016. – №5. – С. 57 - 60.

МАФХУМ ВА МОҲИЯТИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ОИЛАВӢ

Дар мақолаи мазкур мафхум ва моҳияти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бо дарназардошти адабиёти ватанию ҳориҷӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, муайян гардидаанд. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ барои қаноатмандии тамоми манфиати шаҳсиятҳо, мухайё кардани шароит барои таъмини ҳаёти мӯтадил ва рушди устуворӣ дар узви оила ва алалхусус тарбияи кӯдакон мусоидат мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: мафхум, моҳият, хусусият, муносибатҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, падару модар, зану шавҳар, кӯдак, ҳуқуқ, уҳдадориҳо.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ СЕМЕЙНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

В данной статье изучены и определены понятие и сущность семейных правоотношений с учетом отечественной и зарубежной литературы. Семейные правоотношения способствуют удовлетворению всех интересов личности, созданию условий для обеспечения стабильной жизни и развития стабильности членов семьи, в частности, воспитания детей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие, сущность, особенность, правоотношения, семейные правоотношения, родители, супруги, ребенок, право, обязанности.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF FAMILY LEGAL RELATIONS

In this article the concept and essence of family legal relations are studied and defined taking into account domestic and foreign literature. Family legal relations contribute to the satisfaction of all the interests of the individual, the creation of conditions for ensuring a stable life and developing the stability of family members, in particular, raising children.

KEYWORDS: concept, essence, peculiarity, legal relations, family legal relations, parents, spouses, child, right, duties.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоев Сайдҳоҷӣ* – Дошигҳои миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Абдуллоев Сайдҳоджи* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Abdulloev Saidhoji* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НАЗАРИЯҲОИ ЭЪТИРОФНАМОИИ ДАВЛАТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАИИ МУОСИР

*Исламов Р.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ташаккулёбии муносабатҳои байналмилалии муосир, густаришёбии равандҳои гуногуни он, бавуҷудоии низомҳои хоси пешбуорди сиёсати хориҷии давлатҳо бо дарназардошти манфиаташон, ба вучуд омадани ҳатарҳои нави ҷаҳонӣ ва ташкили стратегияҳои зарурии мубориза бо онҳо зарурати мукаммалгардонии институтҳои ҳуқуқи байналмилалии муосир, маҳсусан институти эътирофнамои давлатҳоро ба вучуд овардааст. Дар ин маврид, албатта, зарур аст, ки ин стратегияҳо бо дарназардошти риояи қатъии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, маҳсусан, Оинномаи СММ ва принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ коркард ва амалӣ карда шаванд. Табиист, ки ин талаботҳо дар мавриди муносабатҳои эътирофнамои давлатҳо низ татбиқ мешаванд.

Чуноне ки маълум аст, муносабати байни субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки аксаран дар шартномаҳои байналмилалӣ ва дар одатҳои байналмилалӣ таҷассум ёфтаанд, танзим карда мешавад. Категорияи муносабатҳои байналмилалӣ, вобаста ба масъалаи эътирофнамои давлатҳо аксаран тавассути меъёрҳои одатӣ танзим карда мешаванд. Мутаассифона, то ҳол санаде, ки ба тариқи комил ин категорияи муносабатҳоро ба танзим дарорад, қабул карда нашудааст. Ҳарчанд ки дар таҷрибаи байналмилалӣ қӯшишҳои ягонагардонии чунин меъёрҳо вучуд доранд.

Албатта эътироф намудани давлати навташкилшуда ҳамчун субъекти нави ҳуқуқи байналмилалӣ доимо мавзуи баҳси олимони ҳуқуқшиносро ташкил менамуд. Айни ҳол назарияи ҳуқуқи байналмилалии муосир бо вучуди оне, ки қарib тамоми институтҳояш мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд, вобаста ба назарияи умуми эътирофшудаи эътирофнамоӣ, ки аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос пурра ва сартосарӣ эътироф карда шуда бошад, вучуд надорад.

Эътирофнамои давлат ҳусусияти дугуна дорад: аз як тараф эътирофнамои давлатӣ ин институти ҳуқуқи байналмилалӣ аст, ки он аз маҷмуи меъёрҳои аксаран одатӣ иборат мебошад. Аз тарафи дигар бошад, эътирофнамоӣ ин амали яктарафа ва сиёсии як давлат аст, ки бо дарназардошти манфиати худ вобаста ба эътирофи субъекти дигари ҳуқуқи байналмилалӣ амалӣ менамояд. Гузашта аз ин, дар таҷрибаи байналмилалӣ ҳолатҳоеро воҳурдан мумкин аст, ки эътироф намудани давлати дигар дар асоси созишиномаи миёни давлатҳо бар меояд ва ҳатто ин ҳолат ҳамчун уҳдадории аз шартномаи байналмилалӣ бавуҷудомада эътироф шудааст. Масалан, дар асоси созишиномаи Парижӣ-Дейтонӣ аз соли

1996 Җумхурии муттаҳидаи Югославия ва давлати навтаъсисёфта Босния ва Герсеговина уҳдадор шуда буданд, ки яқдигарро ҳамчун давлатҳои комилхукуқ эътироф намоянд [1].

Бо роҳи эътироф намудан тарафи эътирофкунанда эътирофшавандаро дар заминаи принсипи баробарии соҳибхтиёрии давлатҳо, ки аз Оинномаи СММ сарчашма гирифта, баробарии тамоми давлатҳоро новобаста аз ягон ҳолат дар назар дорад, соҳибхукуқуии субъекти дигарро пурра эътироф менамояд, ки дар аксарияти ҳолатҳо барои барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ бо охирин ҳавасманд аст.

Табиист, ки эътирофнамои давлат бояд бо риояи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ анҷом дода шавад. Аммо дар таҷриба ҳолати миёни риоя ва вайрон намудани принципро муайян намудан душвор аст. Масалан принципҳои баробарӣ ва соҳибхтиёрии давлатҳо ва принсиби даҳолат накардан ба корҳои давлати дигар. Ҳамзамон, дар таҷриба баъзе ҳолатҳои дигаре вомехуранд, ки эътирофнамоӣ аз нуқтаи назари ҳуқуқи миллӣ баҳо дода шуда, дар ин вазъият шарту шароитҳои ба ҳамдигар мухолифи эътирофи як давлат аз ҷониби давлатҳои алоҳида ба вучуд меоянд [1].

Назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ чунин назарияи асосиро вобаста ба эътирофнамои субъектҳо медонад:

Назарияи конститутивӣ: Назарияи конститутивии эътирофнамои давлат дар назар дорад, ки давлат танҳо дар заминаи эътироф карда шудани он аз ҷониби дигар давлатҳо-субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ, соҳиби критерияи соҳибхукуқӣ гардида, ҳамчун узви комилхукуқи муносибатҳои байналмилалӣ эътироф карда мешавад. Эътироф карда шудани давлат дар ин ҳолат, далели пайдоиши он мегардад. Барои мисол метавон сессияро, ки дар натиҷаи он аз як давлат қисмати маъмурии он ҷудо шуда, зарурати эътироф кардани шудани он ҳамчун субъекти нави ҳуқуқи байналмилалӣ, ки тавонад дар муносибатҳои байналмилалӣ дорои ҳуқуқу уҳдадориҳо, яъне соҳибхукуқии байналмилалӣ бошад, овард. Таҳлили назари олимон ва натиҷаи ҳуқуқтатбиқунии давлатҳо нишон медиҳад, ки маҳаки асосии назарияи конститутивии эътирофнамои давлат ин вобастагии он аз субъектони дигар мебошад, яъне ҳолати оне, ки давлати навтаъсисёфта ҳамчун субъект эътироф мешавад ё не аз ироди давлатҳои дигар, ки аксаран дар муносибатҳои байналмилалӣ нақши асосиро доро мебошад, вобаста буда, эътироф карда шудани он вобаста ба манфиати ҳамин давлатҳо амалӣ карда мешавад. Тарафдорони назарияи мазкур, аз ҷумла Л. М. Оппенгейм бар он назаранд, ки давлат ҳамчун шахси байналмилалӣ ва субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо бо роҳи эътироф намудан ҳисобида мешавад [2]. Бояд қайд намуд, ки на ягон санади байналмилалӣ ва на таҷрибаи байналмилалӣ шумораи дақиқи давлатҳое, ки амали эътирофнамоиро содир намояд ва танҳо дар ҳамин сурат давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқу байналмилалӣ эътироф карда мешавад, муайян накардааст.

Ба ақидаи баъзе олимон, аз ҷумла А.Н. Вилегжанин қайд менамояд, ки ҳолати оне, ки субъект будани як давлат аз ироди як давлати дигарро вобастагӣ дорад, ки он моҳияти назарияи конститутивии эътирофнамои давлат бар меояд, принсиби баробарии соҳибхтиёрии давлатҳоро вайрон менамояд [3].

Албатта назарияи конститутивии эътирофнамои давлат ҳарчанд, ки аз ҷониби олимони намоёни ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда шудааст, аз камбудиҳои ҷиддӣ орӣ нест. Аз ҷумла, ҷуноне, ки алакай қайд карда гузаштем, на таҷрибаи байналмилалӣ ва на ягон санади байналмилалӣ шумораи аниқи давлатҳоеро, ки бояд эътирофнамои давлатро анҷом диханд, мушахҳас намекунад. Ҷуноне, ки таҷриба нишон медиҳад, давлатҳо бе эътирофнамоӣ низ метавонанд дар муносибатҳои байналмилалӣ ширкат намоянд ва амалҳоеро анҷом дихад, ки аз соҳибхукуқии байналмилалӣ бар меоянд.

Назарияи дигари эътирофнамои давлатҳо дар ҳуқуқи байналмилалӣ **назарияи декларативӣ** эътирофнамои давлат ба ҳисоб меравад. Назарияи декларативии эътирофнамои давлат консепсияи ҳуқуқие мебошад, ки ба вучуд омадани субъекти навдавлатро дар заминаи эътирофи субъектони дигар рад намуда, вобастагии ба вучуд омадани соҳибхукуқии давлати бавчудомадаро аз субъектони дигар вобаста намедонад. Моддаи 3 Конвенсияи Монтевидео дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои давлатҳо аз соли 1933 пешбинӣ менамояд, ки мавҷудияти сиёсии давлат аз эътирофнамои давлатҳои дигар вобаста нест. Ҳатто то эътифнамоӣ давлат ба ҳимоя намудани тамомияти арзӣ ва

сохибистиколии худ, бо мақсади таъмини мавчудият ва пешрафт ҳуқуқ дорад [4]. Самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро мустақилона ва бе таъсири тарафи дигар, бо дарназардошти ирода ва манфиати худ муайян намояд. Аз ин бар меояд, ки давлат аз лаҳзаи бавучуд омадани худ, новобаста аз оне, ки аз ҷониби давлатҳои дигар эътироф шудааст ё не, ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб рафта, дорои ҳуқуқи байналмилалӣ гардида, аз ҳуқуку ӯхдадориҳои байналмилалӣ бархурдор мегардад. Ҳатто новобаста аз оне, ки аз ҷониби давлати дигар эътироф карда шуданаш дар сурати аз ҷониби давлати дигар содир гардидани таҷовуз нисбат ба тамомияти арзии ў ва истиқлолияташ ҳуқуқи ҳимоя намудани худро доро аст. Албатта амалӣ намудани сиёсати дохилӣ ва берунии давлат бо дарназардошти риояи меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ, маҳсусан принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд амалӣ карда шавад.

Назарияи декларативии эътирофнамои давлат аз ҷониби олимони маъруфи ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда шудааст. Ҷуноне ки дар боло нишон дода шуд, назарияи мазкур ҳатто дар санадҳои меъёрии байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсияи Монтевидео дар бораи ҳуқуқ ва ӯхдадориҳои давлатҳо аз соли 1933 таҷассум ёфтааст.

Айни ҳол дар назарияи ҳуқуқи байналмилалии мусир назарияи нисбатан **навназарияи омехтаи эътирофнамои давлат** мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешавад [5]. Назарияи мазкур дар назар дорад, ки дар амали эътирофнамои давлат ҳам унсурҳои назарияи конститутивӣ ва ҳам назарияи декларативӣ мавҷуд аст.

Дар ҳар амали эътирофнамои давлат унсурҳои эътирофнамои декларативӣ дида мешавад. Аммо бо дарназардошти ин, мо мақсади таъмини тамомияти арзии давлат, пешгирии сепаратизм ва ҷудосозии воҳидҳои алоҳидай давлат заминаҳои конститутивии эътирофнамои давлат зиёд дида мешавад. Қайд карда мешавад, ки раванди эътирофнамои давлат аз 2 марҳила иборат мебошад. Марҳилаи якум – эътирофнамоӣ аз ҷониби давлатҳои эътирофкунада субъекти соҳибҳуқуқ бо дарназардошти рушди устувор ва марҳилаи дуюм-барқарор намудани муносибатҳои расмӣ бо ҳамин субъект. Марҳилаи якум, яъне эътирофнамои декларативӣ ва марҳилаи дуюм – барқарор намудани муносибатҳои расмӣ – конститутивӣ мебошад [6].

Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки айни замон бо дарназардошти оне, ки муносибатҳои байналмилалии эътирофнамои давлатҳо дар марҳилаи ташаккул қарор дорад, бо дарназардошти оне, ки таҷрибаи эътироф намудани давлат аз ҷониби давлатҳои дигар бо ҳоҳишу манфиати он содир карда мешавад, эътирофнамоӣ бо риояи қатъии ҳуқуқи байналмилалӣ, маҳсусан Оинномаи СММ ва принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бе дарназардошти фишороварӣ ба давлаҳои эътирофкунанда ва эътирофшаванда бояд сурат гирад.

АДАБИЁТ

1. Международное право: учебник / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. 2-е изд. — М.: Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2010.
2. Оппенгейм Л. М. Международное право / Л.М. Оппенгейм. - М., 1948. Т. 1.
3. Международное право: учебник / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. 2-е изд. — М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2010.
4. Конвенция Монтевидео о правах и обязанностях государств от 1933.
5. Хасанов А.А. Современные подходы к теориям признания новых государств в международном праве.
6. Фельдман Д.И. Современные теории международно-правового признания новых государств / Д.И. Фельдман. – Казань, 1963.

НАЗАРИЯҲОИ ЭЪТИРОФНАМОИИ ДАВЛАТ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур назарияҳои эътирофнамои давлат дар ҳуқуқи байналмилалии мусир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ташаккулёбии муносибатҳои байналмилалии мусир, густаришёбии равандҳои ғуногуни он, бавучудоии низомҳои хоси пешбуруди сиёсати хориҷии давлатҳо бо дарназардошти манфиатҳояшон, ба вучуд омадани хатарҳои нави ҷаҳонӣ ва ташкили стратегияҳои зарурии мубориза бо онҳо зарурати мукаммалгардонии институтҳои ҳуқуқи байналмилалии мусир, маҳсусан институти эътирофнамои давлатҳоро ба вучуд овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: муносибат байни субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, категорияи муносибатҳои байналмилалӣ, масъалаи эътирофнамои давлатҳо.

ТЕОРИИ ПРИЗНАНИЯ ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

В данной статье рассматриваются теории признания государств в современном международном праве. Становление современных международных отношений, расширение различных ее процессов, существование специальных систем содействия внешнеполитическому курсу государств с учетом их интересов, появление новых глобальных рисков и необходимость создания необходимых стратегий борьбы с ними совершенствовали институты современного международного права, особенно институт государственного признания.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: отношения между субъектами международного права, нормы международного права, международные договоры, категория международных отношений, вопрос о государственном признании.

THEORIES OF STATE RECOGNITION IN MODERN INTERNATIONAL LAW

This article discusses theories of recognition of states in modern international law. The formation of modern international relations, the expansion of its various processes, the existence of special systems to promote the foreign policy course of states, taking into account their interests, the emergence of new global risks and the need to create the necessary strategies to combat them have improved the institutions of modern international law, especially the institution of state recognition.

KEYWORDS: relations between subjects of international law, norms of international law, international treaties, category of international relations, the issue of state recognition.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исматов Рустам Абдусаломович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри соли 2-юми факултети ҳукуқшиносӣ. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳи Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Исматов Рустам Абдусаломович* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Ismatov Rustam Abdusalomovich* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

КОРНОШОЯМ СОХТАҲОИ ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ Ё РОҲҲО

**Қодиров Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳо ҳамчун чиноят дар моддаи 214 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст.

Корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳо дар моддаи 84 Кодекси чиноятии РСС Тоҷикистон соли 1961 ҳамчун чиноят пешбинӣ гардида буд.

Дар моддаи 84 Кодекси чиноятии РСС Тоҷикистон номи ин модда каме дигар буд, яъне зарар расонидан ба роҳҳо алоқа ва воситаҳои нақлиёт ном дошт ва аз як қисм иборат буд.

Мувофиқи оддаи 84 Кодекси чиноятии РСС Тоҷикистон амал ҳамон вақт чиноят эътироф мешуд, ки агар қасдан вайрон кардан ё зарар расонидан ба роҳҳо алоқа, иншооти он, поездҳо ё қишиҳо, воситаҳои алоқа ё сигналдихӣ, ки ба чаппа шудан ё гарӯ шудан ё дучори дигар ҳалокт шудани поезд, қишиӣ ё ба вайрон гардидани кори мұттадили нақлиёт ва алоқа сабаб шудааст ё сабаб шуда метавонист.

Тибқи муқаррароти диспозитсияи моддаи 214 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳароб кардан, осеб расонидан ё бо усулу воситаҳои дигар барои истифода корношоям гардонидани воситаҳои нақлиёт, роҳҳо, воситаҳои огоҳонӣ ё алоқа ё дигар таҷхизоти нақлиёт, ҳамчунин муҳосираи роҳҳои нақлиёт ҳамон вақт чиноят эътироф мешавад, ки агар ин кирдор аз беэҳтиётӣ ба саломатии ҷабрдида зарари вазнин ё миёна, ё зарар ба микдори қалон расонида бошад.

Объекти асосии чиноят - муносибатҳои ҷамъиятии бо қонунгузории чиноятӣ ҳифзшаванде мебошанд, ки бехатарии ҳаракат ва ё истифодаи воситаҳои нақлиётро (ҳавой, обӣ, роҳи оҳан) таъмин мекунанд.

Ба сифати объекти иловагии қисми якуми моддаи мазкур саломатӣ ва ба сифати объекти иловагии қисмҳои дуюм ва сеюми модда ҳаёти инсон баромад мекунад.

Ба сифати объекти факултативӣ дар моддаи тафсиршаванд моликияти шахси бегона баромад мекунад.

Предмети чиноят - воситаҳои нақлиёт, роҳҳо, воситаҳои оғоҳонӣ ё алоқа ва ҳамчунин, дигар таҷхизоти нақлиёт мебошад.

Нақлиёт - соҳаи истеҳсолоти моддиест, ки қашонидани борҳо, мусоғирҳо ва багочро амалӣ мегардонад.

Автомобил, трамвай ва дигар воситаҳои нақлиёти меҳаникӣ предмети чинояти мазкур шуда наметавонанд.

Роҳҳо - ин дар воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан, роҳи қатора бо релсҳо, дар хатҳои ҳавойӣ, фурудӣ ва парвоз, ҷойҳои ҳавопаймо дар фурудгоҳ, ҳати бехатарӣ ва гайраҳо фаҳмида мешавад.

Воситаҳои оғоҳонӣ - ин воситаҳои маълумоти шартдиҳанда, фармон, ҳабарбараанд, идоракунанда ва гайра мебошанд. Воситаҳои оғоҳонӣ метавонанд овозӣ, ишорагӣ, аломатӣ ва рӯшноигӣ шаванд. Ба чунин воситаҳо семафорҳо: маякҳо, аломатои роҳӣ ва идоракунанда дохил мешавад.

Воситаҳои алоқа - чунин воситаҳои технике мебошанд, ки қабул ё фиристодани маълумотҳо бо ёрии онҳо сурат мегирад. Алоқа метавонад ба воситаи телефон, телеграф, телекодӣ, факсӣ ва телевизионӣ сурат гирад. Аз рӯйи восита ва ҳудуди паҳншавӣ, алоқа ба алоқаи ноқилий, алоқаи мавқӣ, радиореллегӣ, қайҳонӣ, лазерӣ ва оптикаи тақсим мешавад.

Дар зери мағҳуми «таҷхизоти нақлиёт» маҷмуи механизмҳо, қисмҳои зарурии воситаҳои нақлиёт фаҳмида мешавад, ки барои истифодаи бехатаронаи роҳи оҳан, ҳавопаймоҳо заруранд.

Ҳамаи предметҳои дар боло номбаршуда, ки предмети чиноятро ташкил мекунанд, фақат фаъолияти ба онҳо хоси гуногунро иҷро карда, аз рӯйи як ҳусусияташон дар ин модда ҳамчун предмети чиноят баромад мекунанд. Ин ҳусусияти онҳо таъмини бехатарии фаъолияти воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан, ҳавойӣ ва кишиҳои обӣ мебошанд. Механизму агрегатҳое, ки чунин ҳусусиятро надоранд, предмети чинояти мазкурро ташкил карда наметавонанд.

Ҳамчунин, механизму воситаҳо носозу вайрон, ки онҳоро аз рӯйи таъиноташон истифода бурдан гайриимкон аст ё механизму воситаҳои эҳтиёти низ, предмети чинояти мазкур шуда наметавонанд.

Предмети чинояти мазкур сарчашмаи пайдошавии ҳавфи қалон мебошад ё ба системаи таъмини фаъолияти муътадили чунин сарчашмаҳо дохил шуда метавонанд.

Ҳолати дигари маҳсуси ин предметҳо ҳолати ҳуқуқии онҳо мебошад. Аломати ҳуқуқӣ фаъолияти муътадили кории ин механизму воситаҳо мебошанд, ки аз тарафи санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ ба низом дароварда мешавад.

Предмету воситаҳои номбаршуда ҳамон вақт предмети чинояти мазкур мешаванд, ки онҳо ҳам ҳусусияти якум таъмини бехатарии истифодаи воситаҳои нақлиёт ва ҳам ҳусусиятҳои ҳуқуқӣ дошта бошанд.

Тарафи объективии чиноятро кирдорҳои зерин ташкил медиҳанд.

- кирдори ба ҷамъият ҳавғнок (ҳароб кардан, осеб расонидан ё бо усули воситаҳои дигар корношоям гардонидани оғоҳонӣ ё алоқа ва дигар таҷхизоти нақлиёт, ҳамчунин муҳосираи роҳҳо);

- оқибатҳои ба ҷамъият ҳавғнок (ба саломатии одамон расонидани зарари вазнин ё миёна ё расонидани зарар ба микдори қалон);

- алоқаи сабабӣ (байни кирдорҳои ба ҷамъият ҳавғноки содиршуда ва оқибатҳои ба ҷамъият ҳавғноки дар қонун пешбинигардида).

Ҳароб кардан - ин пурра несту нобуд ва вайрон кардани воситаҳо мебошад, ки дар натиҷа истифодаи онҳо аз рӯйи таъиноташон гайриимкон мегардад. Ҳароб кардани предметҳои номбаршуда маънои онро дорад, ки барқарор кардани онҳо гайриимкон мебошад ё аз нуқтаи назари иқтисодӣ қобили мақсад намебошад.

Осеб расонидан - ин қисман аз кор баровардани предметҳои ин таркиби чиноятро ташкилкунанда мебошанд, ки барқарор кардани онҳо имконият дорад.

Бо усулу воситаҳои оғоҳонӣ, алоқа ва дигар таҷхизоти нақтиёт - ин аз кор муваққатан

баровардани онҳо мебошанд, ки фаъолияти таъмини бехатарии воситаҳои нақлиётро ичро карда наметавонад.

Дар зери ин кирдор, ҳамчунин, ҳаракатҳои паҳншудатарини ба роҳи оҳан партофтани предметҳои гуногун ба монанди симчуб, санг, дараҳт, бетон ва ғайраҳо фаҳмида мешавад, ки истифодаи бехатаронаи роҳи оҳанро ғайриимкон мегардонанд.

Муҳосираи роҳҳои нақлиёт - маъни онро дорад, ки аз тарафи гунаҳгор як қисми системаи таъминоти бехатарии воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан ё ҳавой фаъолияташ маҳдуд карда мешавад ё аз кор бароварда мешавад. Масалан, роҳи оҳан ё роҳи парвоз ё фуруд омадани ҳавопаймо маҳкам карда мешавад.

Таркиби чинояти мазкур моддӣ буда, аз лаҳзаи фаро расидани яке аз оқибатҳои дар диспозитсияи модда пешбинишуда дар намуди аз беэҳтиётӣ расонидани зарари вазнин ё миёна ё заарар ба микдори калон хотимаёфта ҳисоб мешавад.

Зарари калон - категорияи моддӣ буда, таҳти он ҳаминро бояд фаҳмид, ки зарари бевоситаи моддӣ дар шакли нобудсозӣ ё корношоям кардани воситаҳои нақлиёт, нобуд сохтан ё заарар овардан ба иншоотҳо, ифлос намудани хушкӣ ва воситаҳои обӣ, дуру дароз гирифтани пеши ҳаракати нақлиёт ва ғ.

Мавҷуд будани алоқаи сабабӣ дар байни кирдор ва оқибатҳои нишон додашуда баҳои ҳақиқии чиноятиро муайян месозад. Муқаррар намудан зарур аст, ки ҳароб кардан, осеб расонидан ё ба ҳолати аз кормонӣ расонидани воситаи нақлиёт, роҳҳо, воситаҳои огоҳқунӣ ё таҷҳизоти нақлиётии дигар, баробар бо бастани ҳаракати нақлиёт ба оқибатҳои пешбининамуда расонида бошад. Тарафи субъективии чиноят - муносибати шахси гунаҳгор нисбати оқибатҳои ба ҷамъият ҳавфнок бо гуноҳ дар шакли беэҳтиётӣ ифода мейбад. Беэҳтиётӣ дар ин таркиби чиноят метавонад, ҳам дар шакли ҳудбоварӣ бошад ва ҳам дар шакли бепарвой. Дар ҳолати ҳудбоварии шахс имконияти фаро расидани оқибати барои ҷамъият ҳавфнокии корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳоро пешбинӣ карда, вале бе асосҳои кофӣ ба он бовар аст, ки оқибатҳоро бартараф менамояд. Дар ҳолати бепарвой бошад, шахс имконияти фаро расидани оқибати барои ҷамъият ҳавфнокии корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳоро пешбинӣ намекунад, ҳол он, ки дар сурати бодикӯатӣ ва дурандешии зарурӣ мебоист ё метавонист оқибатҳоро пешбинӣ намояд.

И.М. Тяжковой корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳоро чун чинояте, ки бо ду шакли гуноҳ содир мегардад ва ин чиноятиро чинояти қасдона мешуморад. Ангеза ва сабабҳои содиршавии чинояти мазкур ҳангоми муайян намудани намуд ва андозаи ҷазо ба назар гирифта намешавад. Аммо, дар вақти фардикунонии ҷазо ба инобат гирифта мешавад. Дар ҳолатҳое, ки агар шахс кирдорҳои пешбининамудаи моддаи 214 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон содир намояд, онгоҳ кирдори шахси содирнамуда ҳамчун чиноят бо моддаи 309 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (таҳрибкорӣ) бандубаст карда мешавад. Субъекти чинояти мазкур мувофиқи қисми 2 моддаи 23 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахси воқеии мукаллафи ба сини 14-сола расида мебошад.

Аз рӯйи дараҷаи ба ҷамъият ҳавфнокиаш, категорияи чинояти дар моддаи 214 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида дараҷаи начандон вазнин мебошад, ки санксияаш чунин пешбинӣ шудааст: бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то як ҳазору панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати то се сол ҷазо дода мешавад. Намуди санксияи ин модда алтернативӣ мебошад, зеро ду намуди ҷазору ҳамчун ҷазои асосӣ пешниҳод намуда истодааст, ки суд яке аз ин ҷазорҳоро интихоб намуда, таъин нанамояд. Вобаста аз оқибатҳои ба ҷамъият ҳавфноки руҳдода таркиби асосӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда пешбинӣ шудааст. Ҳамчун ҳолати вазнинкунанда дар қисми дуюми модда ҳамин кирдор агар аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон шуда бошад, пешбинӣ шудааст.

Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда аз рӯйи дараҷаи ба ҷамъият ҳавфнокияш ба категорияи начандон вазнин дохил мешавад, ки санксияаш чунин баён карда шудааст: бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Ҳамчун ҳолатҳои маҳсусан вазнинкунанда дар қисми сеюми модда дар намуди аз беэҳтиётӣ боиси марги ду ва зиёда ашхос гардида бошад, пешбинӣ шудааст.

Қисми сеюми моддаи тафсиршаванд аз рӯйи дараҷаи ба ҷамъият ҳавфнокияш ба категорияи дараҷаи миёна дохил мешавад, ки санкцияш чунин баён карда шудааст: бо маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то даҳ сол ҷазо дода мешавад.

АДАБИЁТ

- 1 Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақлиёт» аз 29 ноябриси соли 2000 № 32 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2000, № 11, мод. 507; соли 2004, № 7, мод. 466; соли 2007, № 7, мод. 674).
- 2 Иванов В.Д. Уголовное право. Особенная часть. / В.Д. Иванов. - Ростов н/Д, 2002.
- 3 Уголовное право. Часть Общая и Особенная /под ред. А. И. Рарога. М., 2010. С. 567;
- 4 Уголовное право. Общая и Особенная части / под ред. В. Ю. Малаховой. М., 2011.
- 5 Тижкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / И.М. Тижкова. - СПб., 2002.
- 6 Тағсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Глобус. - Душанбе, 2006.

КОРНОШОЯМ СОХТАНИ ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ Ё РОҲҲО

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзуи корношоям соҳтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Несту нобуд ё вайрон кардани воситаҳо, ки ба нақлиёт тааллук доранду лекин фаъолияташон бо таъмини бехатарии воситаҳои нақлиёт алоқаманд намебошанд, ҳамчун ҷиноят ба муқобили моликията баҳо дода мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: воситаи нақлиёт, санкция, таркиби ҷиноят, предмети ҷиноят.

ПРИВЕДЕНИЯ В НЕГОДНОСТЬ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ ИЛИ ДОРОГ

В данной статье автор обсуждает тему приведения в негодность транспортных средств или дорог. Уничтожение средств, принадлежащих транспорту, но деятельность которых не связана с обеспечением безопасности транспортных средств, оценивается как преступление против собственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: транспортное средство, санкция, состав преступления, объект преступления.

DESTRUCTION OF VEHICLES OR ROADS

In this article, the author discusses the topic of disabling vehicles or roads. Destruction of vehicles belonging to transport, but whose activities are not related to ensuring the safety of vehicles, is assessed as a crime against property.

KEYWORDS: vehicle, sanction, corpus delicti, object of crime.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қодиров Равшан* – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Қодиров Равшан* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Qodirov Ravshan* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МАВҶЕЙ ВА НАҚШИ ПРОКУРАТУРА ДАР НИЗОМИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

**Раҷабов Р.
Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ яке аз нишонаҳо, зуҳурот ва рӯбиноии давлат мебошад. Пайдоиш ва инкишофи давлат дар заминай он ҳокимияти давлатӣ раванди ба ҳам пайванд буда, ҳастию фаъолияти онҳо бо якдигар вобастагӣ доранд. Давлат фаъолияти ҳудро тавассути мақомоти ҳокимияти давлатӣ амалӣ мегардонад. Мақомоти давлатӣ омили муҳимтарини мавҷудияти ҳастии давлат ба шумор меравад. Воситаи асосии амалӣ гардонидани ҳокимияти давлатӣ низ мақомоти давлатӣ буда, аз номи давлат баромад мекунад.

Принципи таҷзияи ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принципи муҳимтарини демократии конституциони ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар принципи мазкур мөхияти демократия зоҳир меёбад. Принципи таҷзияи ҳокимият ҳамчун яке аз ниҳодҳои асосии демократия кафили таъмини ҳокимияти ҳалқ мебошад, ки онро тавассути намояндагони ҳуд амалӣ месозад. Мутобики моддаи 9 Конституцияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон ба ҳокимияти қонунгузор, ичроия ва судӣ тақсим мегардад. Чунин тасвия, ки дар таҷрибаи конститутсионии аксарияти кишварҳо ба таври васеъ паҳн шудааст, маъни онро дорад, ки ҳокимияти давлатӣ ба таври гайримустақим тавассути мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар ҳар гуна муносибатҳои ҳуқуқӣ мақомоти ҳокимияти давлатӣ (ё шахси мансабдори он) ҳамчун иштирокчии бевосита амал мекунад ва маҳз онҳо аз номи давлат баромад карда, ихтиёри давлатро амалӣ месозанд.

Агар нишонаҳои номбаршударо ба асос гирем, аввал ин ки масъалаи таъсисёбии прокуратура дар боби 9 Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст ва дар боби мазкур салоҳият, вазифаҳо ва ваколатҳои прокуратура муайян шудаанд. Вазъи ҳуқуқии прокуратура дар Тоҷикистон, инчунин, бо қонуни конститутсионии алоҳида танзим карда мешавад. Дуюм ин ки мақомоти прокуратура бечунучаро дорои ваколатҳои идоракунанда мебошанд. Биноан, мутобики моддаи 96 Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Прокурори генералӣ» ва прокурорҳои тобеи он бе даҳолати дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мустақилона дар асоси қонун фаъолият мекунанд». Сеюм ин ки дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура» вазифа ва самтҳои асосии фаъолияти онҳо муайян шудаанд. Мутобики қонуни зикргардида ба масъалаи аввал, аз ҷумла таъмини волоияти қонун, тақвияти қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи соҳибхтиёрӣ, истиқлолияти давлатӣ, тамомияти арзӣ ва даҳлопазирии ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқу озодиҳои дигари инсон ва шаҳрванд, асосҳои соҳтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти давлатии дигар, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва соҳторҳои дигари гайридавлатӣ мансуб мебошанд. Ба самтҳои асосии фаъолият мансубанд: - назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелai қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва идораҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобики будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд; - назорат ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олӣ эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи соҳторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сарҳати якуми моддаи мазкур зикр шудаанд; - назорат ба риоя ва ичрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативиу чустучӯй, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд; - ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва гайридавлатӣ дар мурофиаи судӣ; - назорати риоя ва ичрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми ичрои ҷазо ва дигар чораҳои дорои хусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад ва гайра.

Ба фикри мо суханони дар боло зикргардида ба таври равшан аз он шаҳодат медиҳанд, ки мақомоти прокуратура маҳз мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Яке аз сабабҳои пайдо шудани баҳсҳои илмӣ оид ба мақомоти прокуратура ба ақидаи мо истифодаи тасвияи носаҳҳ дар қонунгузорӣ мебошад. Ҳамин тарик, мутобики моддаи 1 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура» Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ягонаи марказонидашуда мебошад, ки дар доираи ваколатҳои ҳуд риояи дақиқ ва ичрои якхelai қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат мекунад. Ҷӣ тавре ки аз соҳти меъёри зикргардида бармеояд, прокуратура ҳамчун мақомот эътироф шудааст, лекин мушахҳас гардонда нашудааст, ки он ҷӣ гуна мақомот аст. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки ба моддаи мазкур тағйироти зерин ворид карда шаванд: «Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ягонаи ҳокимияти давлатӣ (тағйироти пешниҳоднамудаи мо бо курсив ишора шудаанд) мебошад, ки дар доираи ваколатҳои ҳуд риояи дақиқ ва ичрои якхelai қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат мекунад». Ҳангоми чунин тасвия ҳама гуна баҳсҳои вобаста

ба табиати хукуқии прокуратура ҳамчун мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз байн бардошта мешаванд. Пас аз муайян намудани он ки мақомоти прокуратура мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошанд, ба муайян намудани нақши онҳо дар низоми таҷзияи ҳокимият шуруъ менамоем. Дар адабиёти хориҷӣ ва ватанӣ масъалаи таҷзияи ҳокимият хеле муфассал омухта шудааст. Аксарияти муаллифон бар он ақидаанд, ки вазифаи асосии принсипи мазкур айни ҳол таъмини тақсимоти вазифаҳои давлатӣ мебошад, ки амалисозии онҳо ба як шахс ё мақомот вобаста нест, баръакс, чунин вазифаҳо аз ҷониби мақомоти мустақил, ки тибқи дастурҳои қонун амал мекунанд ва бо уҳдадориҳои хукуқӣ ба шахсони алоҳида ҳамчун хукуқҳои ҷудонопазири инсон ва шаҳрванд алоқаманд мебошанд, ичро карда мешаванд. А.Н. Кокотов оид ба принсипи таҷзияи ҳокимият чунин ақида дорад: «Таҷзияи ҳокимият заминаи назариявию амалии низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад. Дар назарияи хукуқи конститутсионӣ принсипи мазкур ба маънои том – ба сифати заминаи соҳтори конститутсионӣ ва озодии аслии инсон, нишонаи демократӣ будани давлат баррасӣ карда мешавад. Олими ватанӣ А.И. И момов чунин қайд менамояд, ки «тақвияти конститутсионии принсипи таҷзияи ҳокимият дар Тоҷикистон ба яке аз дастовардҳои муҳимми Тоҷикистони соҳибистиклол табдил ёфт. Мақсади асосии он таъмини он ҳолате мебошад, ки ҳеч ягон шоҳаи ҳокимият онро ғасб нақунад. Муқаррар намудани маҳдудиятҳои муайян ба ин шоҳаҳои ҳокимият имконият фароҳам меорад, то ин ки онҳо фаъолияти ҳудро босамар анҷом дода тавонанд». Дар ҳақиқат, таҷзияи ҳокимият назар ба тақсимоти одии мақомоти давлатӣ маънои бештар дорад, чунки он бояд бо принсипи «мувозинат ва боздорӣ» ҳамроҳ шавад. Принсипи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9 Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият ёфтааст, ки мутобиқи он ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, ичроия ва судӣ чудо мегардад. Ҷӣ тавре ки А.М. Диноршоев қайд мекунад «меъёри мазкур дар Конститутсиия ташаккул додани се шоҳаи ҳокимиятро пешбинӣ менамояд: қонунгузор – Маҷлиси Олий, ичроия – Президент ва Ҳукумат, судӣ – Суди конститутсионӣ, Суди Олий ва Суди Олии иқтисодӣ. Тартиби фаъолияти мақомоти давлатии зикргардида мутобиқи Конститутсиия қонунҳои конститутсионии даҳлдор: «Дар бораи Маҷлиси Олий», «Дар бораи интихоботи Президент», «Дар бораи Суди конститутсионӣ» ва гайра танзим менамоянд. Тавре маълум шуд, меъёри конститутсионӣ ба низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ шоҳаи назоратии ҳокимиятро доҳил намекунад. Бинобар ин, баъзе муҳаққиқони ватанӣ нақши прокуратураво дар низоми таҷзияи ҳокимият аз лиҳози ҳокимияти ичроия ё судӣ муайян менамоянд. Масъалаи мазкур боиси пайдо шудани саволҳо ва баҳсҳои зиёд ҳам аз нуқтаи назари назарияӣ ва ҳам амалии ичро намудани вазифаҳои идоравии мақомоти ҳокимияти давлатӣ мегардад. Яке аз саволҳои асосие, ки аз ин матн бармеояд, он аст, ки оё дар ҳақиқат таҷзияи ҳокимият ба се шоҳа амалӣ мегардад ё эҳтимолияти ташакkulёбии шоҳаҳои дигар низ вучуд дорад. Ҷӣ тавре таҷрибаи соҳти давлатдории кишварҳои гуногун нишон медиҳад, масъалаи мазкур ба анъанаҳои сиёсии дар ҳар кишвар мавҷудбуда, таҷрибаи пайдошуда, вазифаҳои амалишаванд ва гайра вобаста мебошад. Чунки дар як қатор давлатҳо дар давраҳои гуногуни соҳтори давлатдорӣ фарзияи маъмулии таҷзия такмил дода шудааст. Таҷрибаи конститутсионии баъзе кишварҳои Амрикои Лотинӣ мавҷудияти боз як шоҳаи дигари ҳокимият – ҳокимияти таъсисиро дар назар дошт, ки он ба табадулоти зуд-зуд рӯйдиҳанда алоқаманд буд. Соли 1976 дар Конститутсиия давлати Алҷазоир шаш шоҳаи ҳокимият номбар карда шуда буд, дар баробари шоҳаҳои анъанавӣ, шоҳаҳои сиёсӣ, назоратӣ ва таъсисӣ низ мавҷуд буданд. Лекин бо вучуди он моҳияти таҷзияи ҳокимият тағиیر намеёбад, яъне ба чанд шоҳа чудо шудани ҳокимият муҳим нест, муҳим он аст, ки дар як самт гун нашавад. Агар аз ин ҷиҳат назар кунем, гуфтани мумкин аст, ки дар Тоҷикистон ба гайр аз се шоҳаи ҳокимияти дар моддаи 9 Конститутсиия номбаргардида, боз шоҳаи ҷоруми ҳокимият – шоҳаи назоратӣ вучуд дорад ва он аз ҷониби мақомоти прокуратура амалӣ мегардад. Ин ақидаи ҳудро бо далелҳои зерин асоснок карда метавонем. Аввал ин ки дар Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба прокуратура боби алоҳида - боби 9 баҳшида шудааст, ки дар он мақсаду вазифаҳои асосӣ, салоҳияту ваколатҳои прокуратура муайян шудаанд. Аз ин рӯ, ҷӣ тавре пештар қайд кардем, прокуратура мақомоти ҳокимияти давлатиест, ки бо конститутсиия тақвият ёфтааст. Бо вучуди ин, ба он ҳолат аҳаммият додан

лозим аст, ки дар муқоиса бо баъзе давлатҳои пасошуравӣ, ки дар Конститутсияи онҳо шаклҳои хуқуқии ташкилёбии прокуратура дар боби ҳокимияти судӣ чой дода шудааст, аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чӣ тавре қайд карда шуд, прокуратура боби алоҳида Конститутсияро дар бар мегирад. Бинобар ин, бо Конститутсия тақвият ёфтани ҳокимияти мустақили прокурорӣ ҳамчун шартҳои муҳимми пурзӯр шудани дахлназарии давлатӣ, самарабаҳш будани ҳифзи хукуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои чомеа ва давлат арзёбӣ мешаванд. Дуюм ин ки муқаррароти Конститутсионӣ оид ба мақомоти прокуратура дар Қонуни Конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» дубора тақвият меёбанд ва дар он прокуратура ҳамчун мақомоти ягонаи мутамарказ муайян карда шудааст, ки дар доираи ваколатҳои худ назорати иҷрои ягонаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳад, яъне муайян карда мешавад, ки прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ягонаи назоратист ва он ба сифати мувозинае мебошад, ки иҷрои қонунҳоро аз ҷониби ҳама мақомоти ҳокимият баробар мекунад. Мавҷуд будани баҳсҳои зиёд оид ба нақши прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият аз гузаштаи пасошуравӣ маншаъ мегирад. Дар адабиёти хуқуқии он давра таҷзияи ҳокимият инкор карда мешуд, лекин дар баробари ин, қайд мешуд, ки чор шакли фаъолияти давлатӣ вучуд дорад: фаъолияти мақомоти намояндагӣ (ҳокимияти давлатӣ), фаъолияти иҷроиамдиҳӣ (идораи давлатӣ), адолати судӣ ва фаъолияти прокурорӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ, мақомоти прокуратура шакли фаъолияти мустақилро ба вучуд меорад ва мақомоти муҳим дар низоми хуқуқии давлат ба шумор меравад ва дар низоми мақомотҳои ҳифзи хукуқ чойи намоёнро ишғол мекунад. Дар давраҳои охир оид ба масъалаи «Нақши мақомоти Прокуратура дар низоми ҳокимияти давлатӣ» дар адабиётҳои хукуқӣ бештар аҳаммият дода мешавад. Яке аз кафолатҳои таъмини қонуният дар давлат фаъолияти прокуратура дар шакли мустақил дар тамоми ҳудуди давлат ба шумор меравад. Проблемаи мақоми мақомоти прокуратура дар низоми ҳокимияти давлатӣ, назари равshan ва объективонаро ба худ кассб менамояд. Дар рисолаҳои докторӣ ва номзадии даҳсолаи охир аспектҳои фарқунандаи чойи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ нақшагузорӣ шуда буданд, вале ин проблема дар замони муосир то ҳол ба дараҷаи лозима таҳқиқ нашуда мондааст.

Мақомоти Прокуратура дар самти фаъолияти худ дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ мустақил буда, новобаста аз мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, яъне аз рӯйи принсипи мустақилияти прокуратура аз дигар мақомоти давлатӣ ташкил карда фаъолияташро амалӣ менамояд. Масъулияти мақомоти прокуратура аз дигар мақомоти давлатӣ ва итоат кардани онҳо ба ҳокимияти марказии прокурорӣ, чи хеле ки дар қонун муқаррар шудаанд, дар амалия татбиқ шуданашон ба назар мерасад, яке аз масъалаҳои марказӣ буда, баҳсҳои тезу тундро ҳанӯз соли 1922 дар вақти ташкил кардани мақомоти прокуратура ба миён оварда буд.

Принсипи мустақилияти мақомоти прокуратура аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳанӯз дар Низомнома дар бораи назорати прокурории соли 1922 дарҷ гардида буд, дар қонуни ИҶШС аз 30 ноябри соли 1979 «Дар бораи Прокуратураи ИҶШС» низ пешбинӣ шуда буд. Ин принсипро Конститутсия ва қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти Прокуратураи ҶТ» низ дар бар мегиранд.

Чунончӣ, дар моддаи 96-и Конститутсия омадааст: «Прокурори Генералий ва прокурорҳои тобеи он бе даҳолати дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мустақилона дар асоси қонун фаъолият мекунанд».

Мустақилияти мақомоти прокуратура аз дигар мақомоти чӣ маҳаллию чӣ марказии ҳокимияти давлатӣ, пеш аз ҳама, бо шартҳои зерин таъмин карда мешавад:

- а)** бо таъмини марказонидашуда ва итоати қатъӣ;
- б)** бо тартиби интихоб ва ҷо ба ҷогузории кадрҳо - прокурорҳо ва муфаттишон;
- в)** бо ҳисботдиҳандагии Прокурори Генералии ҶТ фақат ба ҳокимияти олии мамлакат - Маҷлиси Олий ва ба Президенти кишвар.

Фарқи мақомоти прокуратура аз дигар мақомоти ҳифзи хукуқ, мисол, аз Вазорати адлия, ки дар итоати дутарафа - ҳам Ҳукумати марказӣ ва ҳам мақомоти ҳокимияти маҳалӣ, дар он аст, ки мақомоти прокуратураи поёни: нохия, шаҳр, вилоятҳо ба

прокуратураи марказӣ - Прокуратураи Генералии чумхурӣ аз итоату таъсири ҳам мақомоти ҳокимияти давлатии маҳалӣ: мақомоти намояндагӣ ва ичроияю идоракунӣ ва ҳам аз итоати мақомоти ҳукумати марказӣ давлатию идоракунӣ бароварда шудаанд. Прокуророну кормандони прокуратураи поёнӣ факат ба Прокурори Генералии ҶТ итоат мекунанд ва ба ў ҳисбот медиҳанд.

Ҳар як прокурор ҳангоми ичрои ваколатҳои хеш ҳамчун намояндаи ҳокимияти прокурори марказӣ баромад мекунад. Дар вақти қабули қарорҳо ў фақат талаботи Конститутсияи ҶТ, қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ, қарорҳои Ҳукумати ҶТ, фармонҳои Президенти мамлакат ва Прокурори Генералии ҶТ - ро ба роҳбарӣ мегирад. Ба вазифа таъину аз вазифа озод кардани ўро прокурорҳои болоie, ки дар наздашон ҳисботдиҳанд аст, ҳал мекунанд. Ҳамаи ин прокурорҳои болоӣ: вилоятӣ, чумхурӣ, прокурорҳои шаҳрию ноҳиявиро аз таъсири ҳамаи дигар мақомоти давлатию идоракунӣ ва шахсони мансабдори маҳалӣ хифз мекунанд ва барои ў шароит мухайё месозанд, ки бе гузашткуниу хотирбинӣ, мунтазам: назоратро аз болои риояи дақиқ ва ичрои якхелай қонунҳо дар маҳалҳо ба амал бароранд.

Яке аз асосҳо, ки ягонагӣ ва мутамарказӣ, инчунин мустақилияти прокурорҳоро аз дигар мақомоти ҳокимияти давлагӣ нигоҳ медорад - ин таъминоти моддӣ - техникии мақомоти Прокуратураи ҶТ мебошад, ин масъалаҳои техникӣ нестанд. Мақомоти прокуратураи маҳалӣ аз буҷети мақомоти маҳалӣ вобастагӣ надорад, он бо роҳи марказонидашуда таъмин карда мешавад. Прокуратураи Генералии ҶТ соҳибӣ, нигоҳдорандай қарз ва шумораи штатист. Сметаи харочот ва маоши кормандони мақомоти прокуратура, таъминоти техникии мақомоти прокуратура аз ҷониби Ҳукумати ҶТ бо пешниҳоди Прокурори Генералии чумхурӣ тасдиқ карда мешавад. Фонди маошро Прокурори Генералии ҶТ ба прокуратураҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, ҳарбӣ, нақлиёт, прокуратураи Тоҷикистон оид ба назорати риояи қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳоти меҳнатӣ чудо менамояд. Дар навбати худ, прокуратураҳои вилоятӣ ва ш. Душанбе ба прокуратураи шаҳрҳою ноҳияҳои тобеи худ фонди маошро чудо мекунанд. Прокуратураҳои итоати чумхурияйӣ бевосита аз Прокуратураи Генералии чумхурӣ бо фонди маош таъмин карда мешаванд. Прокурори Генералии ҶТ ба прокурорҳои тобеаш: нақлиёти автомобилий, воситаҳои техникии криминалистӣ, видеомагнитофонҳо, суратгиракҳо, аудиомагнитофон, телевизор ва гайра, штатҳою сметаҳои харочотро барои соҳтмонҳо чудо мекунанд.

Оид ба мустақилияти мақомоти прокуратура дар қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти Прокуратураи ҶТ» дар моддаи 7-и он ҷунин омадааст, ки даҳолат кардани мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳои динӣ ва воситаҳои аҳбори умум, намояндагони онҳо, ҳамчунин шахсони мансабдор, ҳизбҳою равияҳои сиёсӣ ба фаъолияти мақомоти прокуратура оид ба назорат бурдан аз рӯйи риояи қонунҳо ва оид ба тафтиши ҷиноятҳо ва дигар ҳукуқвайронкуниҳо манъ аст ва барои ин ғунаҳгорон мувофиқи қонун ба ҷавобгарӣ қашида мешаванд. Прокуророну муфатишон вазифадор нестанд, ки оид ба моҳияти парвандаҳои ҷиноятӣ ва маводи дар истеҳсолашон буда баёnot дижанд, парвандаҳои ҷиноятӣ ва маводҳоро барои шиношавӣ пешниҳод намоянд, ба гайр аз ҳолатҳои дар КМҔ ҶТ ва қонуни Конститутсионӣ пешбинӣ шудааст.

Вобаста ба вазъи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ақидаҳо ғуноғун мебошанд, нуқтаи назари муайян вобаста ба ин мағҳум возеху равшан кушода дода нашудаанд.

Мақомоти прокуратура мувофиқи усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба шоҳаи ҳокимияти судии чумхурӣ мансуб мебошад, vale бо дарназардошти ањанаи даврони ҳокимияти шуравӣ, таҷрибаи қонунгузорӣ ва афкори ҳукуқӣ ба мавқеи мақомоти прокуратура ва нақши он дар ҳифзи қонуният ва таъмини риояи қонунҳо эътибори маҳсус зоҳир карда мешаванд.

Мелников Н.В. дар шакли дақиқ тасдиқ менамояд, ки прокуратура ҳамчун шоҳаи чоруми ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Ин ақида дар асоси оне иброз шудааст, ки прокуратура ҳамчун мақомоти мустақил фаъолият мекунад.

Бо ҳамин мақсад аз як тараф дар Конститутсия муқарар карда мешавад, ки дар Ҷумхурии Тоҷикистон се шоҳаи ҳокимият функцияҳои худро амалӣ менамоянд, vale дар давлат мақомоте амал мекунад, ки ба ягон шоҳаи ҳокимият дохил намешавад, барои аз байн бурдани ин гирех зарурати гузаронидани ислоҳоти мақомоти прокуратура лозим меояд. Моҳияти ислоҳоти прокуратура бояд, дар ворид шудани мақомоти прокуратура дар низоми Вазорати Адлия ва функцияи назоратӣ ба ҳамон мақомотти ҳокимияти давлатие дода шавад, ки ба он мувоғиқ аст. Дар ҳамин асос Прокурори Генералӣ бояд муовини якуми Вазири Адлия шуда, аз тарафи президент таъин карда шавад. Вазифаи бурдани назоарт оид ба иҷрои қонун бояд ба Суди Конститутсионӣ дода шавад. Барои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз ҷониби ҳамаи мақомотҳо ва шахсони уҳдадор, бояд мақомоти маҳсус – Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар назди Мачлиси Намояндагони Мачлиси Олии ҶТ таъсис дода шавад. Ба ин мақомот функцияи назорат аз болои фаъолияти мақомотҳои хифзи ҳуқуқ оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дода шавад. Қарори ў барои ҳамаи мақомотҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳусусияти ҳатмӣ дошта бошад. Назорат оид ба риояи қонун дар ҷойи дастгиркуни гумонбаршаванда, бо ҳулосаи қаблӣ, дар ҳолати иҷрои ҷазо ва дигар ҷораҳои дорои чунин ҳусусият, ки аз тарафи суд таъин карда мешаванд, бояд ба мақомоти Идоракуни Иҷрои Ҷазои Ҷиноятии Вазорати Адлия дода шавад. Ба мақомоти прокуратура танҳо ҳуқуқи тасдиқи фикри айбдоркуй ва дастгирӣ намудани он дар суд, аз тарафи прокурор ҳос мебошад. Дар ҳолати чунин тартиботи фаъолияти прокуратура, дигар саволи муаянкуни «ҷойи мақомоти прокуратура дар низоми мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ» ба миён намеояд, зеро ки мақомоти прокуратура ба шоҳаи ҳокимияти Иҷроия дохил мегардад. Бояд қайд кард, ки сабаби номуайяни вазъи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ колизияҳои конститутсионӣ дар мавриди ҳалли савол оид ба вазифа ва ваколтаҳои мақомоти прокуратура ба шумор мераванд.

Дар асоси муқарароти моддаи 9-уми Конститутсия ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад, ки ҳамчун нишонаи давлати ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, ҳангоми фикронӣ намудан, ки мақомоти прокуратура тобеъи ҳокимияти судӣ ё қонунгузорӣ ва ё иҷроия буда метавонад, ки ин фикронӣ ғалат мебошанд, зеро дар асоси муқарароти моддаи 2 Қонуни конститутсионӣ дар бораи судҳои ҶТ Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад, яъне ҳокимияти судӣ танҳо мутааллиқи судяҳо буда метавонад, ягон шаҳси дигар ҳуқуқи амалӣ намудани ҳокимияти судиро надоранд.

Мақомоти прокуратура фаъолияти худро бо ҳокимияти судӣ ҳамоҳанг месозад, бо роҳи муқаррарнамудаи Қонунгузории Мурофиавии Ҷумхурии Тоҷикистон дар баррасии парвандоҳо дар суд, инчунин, қабул намудани қарорҳои даҳлдор, ки бо иштироки прокурор гузаронида мешавад.

Мақомоти прокуратура ба ҳокимияти қонунгузорӣ низ дохил намешавад, зеро дар асоси муқаррароти моддаи 1-и Қонуни Конститутсионии Ҷумхурии Тоҷикистон Мачлиси Олий - парламенти Ҷумхурии Тоҷикистон - мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузории Ҷумхурии Тоҷикистон мебошад, ки танҳо ин мақомот ҳуқуқи қабул намудани қонунҳоро дорад. Мақомоти прокуратура фаъолияти худро бо мақомоти қонунгузорӣ дар асоси муқаррароти моддаи 11-и Қонуни конститутсионӣ дар бораи мақомоти прокуратура бо роҳи доштани ҳуқуқи ташабbusi қонунгузорӣ амалӣ менамояд, яъне вобаста ба ин ҳуқуқи прокурор оид ба пешниҳод намудани таклиф оид ба такмилдиҳии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

Дар Конститутсия ва Қонуни конститутсионӣ қайд шудааст, ки прокурорҳои поёнӣ ба прокурорҳои болоӣ ва ба прокурори Генералӣ тобеъ буда, фаъолият мекунанд, vale агар Прокуратура ба Ҳокимияти Иҷроия тобеъ мебуд, он ҳусусияти контролиро ба прокурори Генералӣ не, балки ба раиси Ҳукумат пайдо мекард, ки дар асоси моддаи 2-и Қонуни конститутсионӣ асоси ҳуқуқии фаъолияти он муайян мешавад. Ҳамин тавр агар прокуратура ба Ҳукумат тобеият медошт, дар асоси ваколат фаъолияти худро тибқи конститутсия дар назди президенти навинтиҳобшуда мегузошт.

Бояд қайд кард, ки прокуратура замони ҳозира ба ягон шоҳаи ҳокимияти давлатӣ дохил намешавад, нақши прокуратура дар он зоҳир мегардад, ки механизми зарурии дар ҷорҷӯбаи низоми мақомоти давалтии тақсимоти ҳокимият, соҳтори муҳимми

таъминкунанда мувозинат мебошад. Мустақилияти прокуратура барои шарти муҳимми амалишавии функсиҳои он дар фаъолияташ мебошанд.

Комёбихои қонуният ва ҳуқуқифзкунӣ дар мустақилияти прокуратура ва мутамарказ будани он ба назар мерасанд. Зоро ин нақши муҳимро танҳо дар ин мақомоти давлатӣ мушоҳидаро кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

- 1 Қонуни конституционии ҶТ дар бораи Ҳукумат //АМО ҶТ аз 22.04.2003 № 22, аз 5.01.2008 № 346, аз 3.12.2009 № 575, аз 23.07.2016 № 1325, аз 18.07.2017 № 1455)
- 2 Диноршоев А.М. Конституционные основы разделение властей в РТ / А.М. Диноршоев - Душанбе. 2007.
- 3 Имомов А. Мақомоти ҳокимиияти давлатии Тоҷикистон / А. Имомов. - Душанбе: 2007.
- 4 Мельников Н.В. Конституционные основы организации и деятельности прокуратуры России / Н.В. Мельников. - М.,2000.
- 5 Диноршоев А.М. Понятие и система органов государственной власти в Республике Таджикистан // Правовая жизнь. – 2014. – №3. – С.73-86.

МАВҶЕС ВА НАҚШИ ПРОКУРАТУРА ДАР НИЗОМИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТИ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавҷесъ ва нақши Прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимиияти давлатӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Мақомоти ҳокимиияти давлатӣ яке аз нишонаҳо, зуҳурот ва рӯбинони давлат мебошад. Пайдоиш ва инкишофи давлат дар заминай он ҳокимиияти давлатӣ раванди ба ҳам пайванд буда, ҳастии фаъолияти онҳо бо яқдигар вобастагӣ доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: инкишофи давлат, ҳокимиияти давлатӣ, принцип, даҳлопазирӣ, мақомоти ваколатдор.

ПОЛОЖЕНИЕ И РОЛЬ ПРОКУРАТУРЫ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

В данной статье автор проанализировал положение и роль прокуратуры в системе органов государственной власти. Государственная власть – это один из признаков, проявлений и облика государства. Возникновение и развитие государства на основе этой государственной власти есть процесс взаимосвязанный, а их существование и деятельность взаимообусловлены.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: развитие государства, государственная власть, принцип, неприкосновенность, уполномоченные органы.

POSITION AND ROLE OF THE PROSECUTION IN THE SYSTEM OF STATE POWER

In this article, the author analyzed the position and role of the prosecutor's office in the system of state power. State power is one of the signs, manifestations and appearance of the state. The emergence and development of the state on the basis of this state power is an interconnected process, and their existence and activity are interdependent.

KEYWORDS: development of the state, state power, principle, immunity, authorized bodies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов Рамазон – Доңишгоҳи миллӣ Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Раджабов Рамазон – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Rajabov Ramazon – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СИЁСАТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТО҆ЦИКИСТОН

*Сафарзода А.Ю.
Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон*

Коррупсия таърихи қадима дошта, яке аз муҳимтарин масъалаҳо ва мушкилоти иҷтимоӣ маҳсуб мегардад. Таърихи башар сар то ба по пур аз мисолҳои пораҳӯрӣ ва ришваситонӣ мебошад, вале таҳқиқи илмии ин зуҳуроти номатлуби иҷтимоӣ асосан дар охири садаи бистум оғоз гардид. Замоне, ки муаррихон ҷузъиёти ин ё он зуҳур ва падидаи ришваҳӯриро ба қайд мегирифтанд, андешаи чомеа дар атрофи он ҳамчун як амали дур аз ахлоқ, ки тобиши чиноятомез дорад, ташаккул мейфт.

Дар даҳсолаҳои охир чомеаи башарӣ ба як қатор мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ шудааст, ки ҳалли худро тақозо мекунанд. Аз ҷумлаи ин мушкилиҳо боло рафтани сатҳи зуҳороти коррупсионӣ мебошад, ки ба амнияти давлату миллатҳо, рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва дар умум ҳаёти инсоният таҳдид менамояд.

Мутаассифона, дар шароити Тоҷикистон низ дар солҳои истиқлолият зери таъсири омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавию равонӣ ҷиноятҳои коррупсионӣ афзуданд, ки боиси ташвиши аҳли ҷомеа ва ҳусусан Ҳукумати ҷумҳурӣ гардиданд. Аз ин рӯ, ба хотири паст намудани сатҳи коррупсия дар кишвар ҷораҳои муҳталиф андешидан шуданд, ки ташаббусгари асосии онҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Сиёсати муқовимат бо коррупсия, ки аз ҷониби Пешвои миллат ба роҳ монда шудааст, хеле фарогир мебошад ва то ба имрӯз корҳои назаррасе дар ин самт ба иҷро расидаанд. Тадриҷан Ҳукумати ҷумҳурӣ ба дастовардҳои муҳим ва заминавӣ дар самти муқовимат бо коррупсия мушарраф шуда истодааст, ки аз қӯшишҳои Пешвои миллат дар мубориза бо ин зуҳорот дарак медиҳад. Сиёсати муқовимат бо коррупсия дар Тоҷикистон, ки таҳти назорати бевоситаи Пешвои миллат ҷараён дорад, серпаҳлӯ буда, дар доираи як мақола баррасӣ намудани тамоми ҷанбаҳои он аз имкон берун мебошад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем, ки ба баъзе самтҳои муҳимми он таваҷҷӯҳ намоем. Ба андешаи мо, сиёсати муқовимат бо коррупсия, ки аз ҷониби Пешвои миллат ба роҳ монда шудааст, дорои ҷунин самтҳои муҳим мебошад:

Мавҷудияти иродай сиёсӣ дар муқовимат бо коррупсия. Ҷиҳати муҳим дар масъалаи муқовимат бо коррупсия ин эътирофи мушкилот аз ҷониби Ҳукумати кишвар ва ҳусусан Пешвои миллат мебошад. Дар аксари суханронӣ ва паёмҳои хеш Пешвои миллат зарурати муқовимати ҷиддӣ ва оштинопазирро бо зуҳоротҳои коррупсионӣ зикр намудаанд. Дар суханронии хеш дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ санаи 21-уми ноябрисоли 2019 Пешвои миллат бо эҳсоси нигаронӣ (ҷунин баён доштанд, ки мушкилоти коррупсия ягон лаҳза маро ором намегузорад ва ҳамеша дар фикри он ҳастам, ки чигуна бо он муқовимат намуда шавад) ин зуҳоротро махкаму намуданд [1]. Махкаму намудани зуҳороти коррупсия ва ҳамчунин андешидани ҷораҳои ҳамаҷониба ҷиҳати рафъӣ он аз иродай қавии сиёсии Пешвои миллат дар самти муқовимат бо коррупсия дарак медиҳад. Дар шароити Тоҷикистон мубориза бо кирдорҳои коррупсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ эълон карда шудааст. Албатта, мавҷудияти иродай сиёсии муқовимат бо коррупсия заминай муҳимме барои равона намудани тамоми неру ва зарфиятҳо дар ин самт мебошад. Иродай сиёсии сарвари кишвар дар самти муқовимат бо коррупсия метавонад муттаҳидсозандай субъектҳои зиддикоррупсионӣ дар атрофи ҳадафи ягона “поён бурдани сатҳи коррупсия дар Тоҷикистон” гардад. Бо амалӣ намудани ин ирова ҷомеаи мо метавонад тадриҷан ба паст намудани сатҳи мушкилоти коррупсия мушарраф гардад.

Эътирофи коррупсия ҳамчун мушкилоти ҳалталаби амниятӣ. Дар шароити Тоҷикистон мушкилоти коррупсия аз ҷониби Пешвои миллат на танҳо ҷунин масъалаи иқтисодиву иҷтимоӣ дониста шудааст, балки он ҳамчун як мушкилоти ҷиддии амниятӣ низ эътироф гардидааст. Ҳанӯз дар Паёми худ дар санаи 20 апрели соли 2012 Пешвои миллат коррупсияро яке аз хатарҳои асосии ҷомеа ва монеаи пешрафти соҳаҳои муҳталифи ҳаёти давлату ҷамъият шуморида буданд [2]. Ҳатто Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон коррупсияро ба мисли терроризм ва экстремизм мушкилии сатҳи ҷаҳонӣ шуморида, онро ҷунин таҳдиде баҳогузорӣ намудаанд, ки метавонад ба раванди рушди устувори давлат монеа гардад ва ба эътибору обрӯйи он дар арсаи байнамилалӣ таъсири манғӣ гузошта бошад [3].

Воқеан, дар шароити имрӯза ҳатари коррупсия аз ҳатари терроризму ифротгарӣ камтар намебошад, зоро он ҳамчун иллати сироятӣ дар муддати нисбатан кӯтоҳ тамоми ниҳоду соҳторҳои давлатиро аз дохил фалаҷу корношоям гардонида, дар ниҳоят ҳуди давлатро ба ҳолати нестӣ оварда мерасонад. Дар Паёми навбатии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ ба ин ҷиҳати масъалаи таваҷҷӯҳи ҳоса равона карда шуда, зикри коррупсия дар қатори дигар мушкилоти амнияти кишвар дидо мешуд. Ҳусусан, ёдовар карда шуд, ки коррупсия норизои шаҳрвандонро аз фаъолияти соҳтору мақомоти давлатӣ

ба миён меорад [4]. Албатта, чунин ҳолат барои суботу амнияти давлат ва ҷомеа таҳдидовар мебошад. Дар суханрониҳо ва паёмҳои хеш Пешвои миллат мисолҳои зиёдеро низ меоваранд, ки аз таҳдиҳои бевоситаи зуҳуроти коррупсионӣ ба амнияти давлату миллат дарак медиҳад. Ба андешаи мо, эътирофи таҳдиҳои коррупсия дар сатҳи баланди ҳокимияти давлатӣ ҳамаи моро водор ба он мекунад, ки дар муқовимат бо коррупсия бо ҷиддият рафтор намуда бошем.

Самти омӯзиши ва таҳқиқи мушиқилот. Аз замони шурӯи муқовимати ҷиддӣ бо мушкилоти коррупсия дар солҳои 2000-ум омӯзиши ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи масъала аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати зиддикоррупсиионии кишвар муайян карда шуда буд. Барои мисол соли 2005-ум дар маърузаи худ дар ҷамъомади кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ Президенти кишвар зарурати омӯзишу таҳлили ҳамаҷонибаи омилҳо ва сабабҳои зуҳури коррупсияро зикр намуда буданд [5].

Албатта, барои дарки ҳусусиятҳои зуҳур, омилҳо, паёмадҳо, сатҳ ва дигар ҷиҳатҳои ин мушкилот омӯзиши таҳлили он муҳим аст ва дар оянда низ муҳим боқӣ мемонад. Дар шароити Тоҷикистон дар доираи сиёсати зиддикоррупсиионӣ якчанд марҳилаи омӯзиши мушкилоти коррупсия аз ҷониби Маркази таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор карда шуд. Солҳои 2006, 2010, 2011 ва 2015 аз ҷониби ин ниҳоди таҳқиқотӣ пурсиҳҳои сотсиологӣ гузаронида шуд, ки дар ошкор намудани ҳусусиятҳои мушкилот ва ба роҳ мондани сиёсати зиддикоррупсиионии кишвар мусоидат мекунад [6, с. 170-195].

Албатта, дар кишвар таҳқиқотҳои алоҳидаи дигаре низ ба анҷом расиданд, ки дар ошкор намудани паҳлӯҳои муҳталифи мушкилоти коррупсия муҳим арзёбӣ мегарданд. Ба андешаи мо, то ба имрӯз ҷиҳатҳои муҳталифи ин масъала ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд ва ҳанӯз ба таҳқиқу таҳлил ниёз доранд. Омӯзиши ҳусусиятҳои коррупсияро дар соҳаҳои алоҳида муҳим мешуморем.

Мустаҳкам намудани заминаи меъёриву ҳуқуқӣ ва ниҳодии муқовимат бо коррупсия. Яке аз самтҳои муҳимми сиёсати зиддикоррупсиионии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин фароҳам овардани заминаи ҳуқуқиву ниҳодии муқовимат бо коррупсия мебошад. Заминаи муайяни ҳуқуқии муқовимат бо коррупсия то ба имрӯз фароҳам оварда шудааст. Қабули Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», «Дар бораи хизмати давлатӣ», «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи экспертизаи зиддикоррупсиионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», ба имзо расидани «Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия» аз ҷониби Тоҷикистон аз тақвияти заминаи ҳуқуқии муқовимат бо коррупсия дарак медиҳад. Тақвияти заминаи ҳуқуқии муқовимат бо коррупсия дар кишвар давом ёфта истодааст. Намунаи онро мо метавонем, дар таҳрири нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» бинем, ки бевосита бо дастури Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифта истодааст.

Тадриҷан заминаи ниҳодии муқовимат бо коррупсия низ мустаҳкам мешавад. Ҳусусан, таъсис ёфтани Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиддияти сиёсати Пешвои миллат дар самти муқовимат бо коррупсия дарак медиҳад. Фаъолияти ин ниҳод, самаранок ва функционалий намудани он яке аз ҳадафҳои муҳимми Президенти кишварро ташкил медиҳад. Санаи 17-уми декабри соли 2019 дар шаҳри Душанбе бинои нави маъмурий бо тамоми шароитҳои муосир барои Агентӣ аз ҷониби Пешвои миллат ифтитоҳ карда шуд, ки аз таваҷҷуҳи хосаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин ниҳоди маҳсусгардонидашудаи муқовимат бо коррупсия мебошад. Барои самаранок намудани фаъолияти ниҳоди маҳсуси муқовимат бо коррупсия Президенти кишвар ҷалби нафарони масъулиятшинос ва поквиҷдонро дар ҳайати он тақозо намудаанд.

Тақвияти муқовимат бо коррупсия дар Тоҷикистон. Дар шароити имрӯза яке аз ҳадафҳои Президенти кишварро тақвият баҳшидани сиёсати муқовимат бо коррупсия ташкил медиҳад. Маҳсусан, ба роҳ мондани механизми соҳавии шинохти мушкилоти

коррупсия ва рафъи заминаҳои он аз тақвияти ҳамаҷонибаи муқовимат бо коррупсия аст. Дар шароити имрӯза дар самти тақвияти муқовимат бо коррупсия таҳлили ҳавфҳои коррупсионӣ ва пешгирии онҳо дар ҳамаи соҳаҳои идораи давлатӣ ба роҳ монда шудаанд. Ба андешаи мо, шинохти соҳавии мушкилоти коррупсия ва ба роҳ мондани ҷораҳои зиддикоррупсионӣ вобаста ба омилҳо ва хусусиятҳои зуҳури коррупсия дар ҳар як соҳаи алоҳида метавонад дар тақвияти минбаъдаи муқовимат бо коррупсия мусоидат намояд. Тақвият баҳшидани муқовимат бо коррупсия дар самт ва соҳаҳои муҳталиф имкон фароҳам мекунад, ки механизмҳои дурусти ҳалли масъала ошкор намуда шаванд.

Тақвият баҳшидани шаффоғият. Дар сиёсати зиддикоррупсионии Пешвои миллат таъмини шаффоғият дар низоми хизмати давлативу ҷамъияти мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Сарвари кишвар таъмини механизми шаффоғиятро ҳамчун заминай муҳими пешгирий ва рафъи коррупсия шинохтаанд. Пешвои миллат дар роҳи мубориза бар муқобили коррупсия ҳамаҷониба амалӣ намудани принсипи шаффоғиятро дар низоми идории давлатӣ дар паёмҳои ҳарсолаи худ ба Маҷлиси Олий ва дигар суханрониҳои хеш маҳсусан қайд намудаанд [7].

Чанде аз иқдомҳои муҳими сарвари кишварро зикр намудан бамаврид аст, ки дар самти таъмини механизми шаффоғият мусоидат намудаанд.

Барои таъмини шаффоғият дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва осон намудани дастрасӣ ба иттилоот бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 марта соли 2005 №АП-1677 ҳамаи вазоратҳо ва мақомот вазифадор карда шудаанд, ки оид ба ҷамъбости натиҷаи фаъолияти ҳар семоҳа нишасти матбуотӣ бо иштироки воситаҳои аҳбори омма баргузор намоянд.

Дар асоси муқаррароти ин Амр ҳамасола нишаствҳои матбуотӣ дар мақомоти муҳталифи давлатӣ баргузор мешаванд, ки он яке аз механизмҳои самараноки таъмини шаффоғият мебошад. Ё худ Фармони Президенти кишвар, муҳтараам Эмомалӣ Раҳмон аз 7 феврали соли 2009 «Дар бораи вокуниши шахсони мансабдор ба маводҳои танқидӣ ва таҳлилии воситаҳои аҳбори омма» қадами муҳимме дар самти таъмини шаффоғият дар хизмати давлатӣ мебошад.

Воқеан ҳам дар самти муқовимат бо коррупсия таъмини механизми шаффоғият муҳим мебошад ва дар оянда тақвият баҳшидани ин механизм сиёсати зиддикоррупсионии кишварро самаранок мегардонад.

Рӯварӣ ба арзишҳои маънавӣ чун заминai пешгирии коррупсия. Пешвои миллат дар самти муқовимат бо коррупсия нақши арзишҳои маънавӣ ва фарҳангиро низ муҳим медонанд. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суханронии худ дар маҷлиси Шурои ҷамъияти ҷунин зикр намудаанд: “Истифодаи мақсадноки боигарии маънавии мардуми мо яке аз воситаҳои асосии мубориза бо коррупсия ба ҳисоб меравад, ки шаҳрвандон, баҳусус, ҷавононро ба шукру қаноат ва ҳалолкориву меҳнатдӯстӣ ҳидоят менамояд”.

Пешвои миллат маъмулан дар суханрониҳои худ хизматчиёни давлатӣ ва мардуми кишварро ба ҳалолкориву поквичдонӣ, масъулиятшиносӣ, бо дилу нияти пок кору фаъолият намудан ва содиқона хизмат кардан даъват менамояд. Ба андешаи мо, риояи ин арзишҳои муҳими маънавӣ метавонад заминai муҳимми пешгирий ва рафъи коррупсия дар кишвар гардад.

Танҳо бо арзишмехварӣ ва шинохту амалӣ намудани ҷунин арзишҳои муҳими ҷамъиятиву маънавӣ чун адолатнокӣ, амонатдорӣ, ҳалолкорӣ, поквичдонӣ, масъулиятшиносӣ ва қаноатпешагӣ мо метавонем зуҳури амалҳои коррупсиониро паст намоем. Риояи ин арзишҳои муҳим метавонад шаҳрвандон ва хусусан хизматчиёни давлативу ҷамъиятиро аз ворид шудан ба муносибатҳои коррупсионӣ боздорад. Аз ин рӯ, тарғибу талқини ин арзишҳо ҷиҳати муҳими сиёсати Пешвои миллатро дар самти муқовимат бо коррупсия ташкил медиҳад.

Ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва аҳли ҷомеа дар самти муқовимат бо коррупсия. Дар шароити имрӯза яке омилҳои самараноки муқовимат бо коррупсияро ҷалби васеи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва аҳли ҷомеа ба ин раванд ташкил медиҳад. Дар сиёсати зиддикоррупсионии кишвар ба масъалаи ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муқовимат бо коррупсия таваҷҷуҳи

махсус зоҳир карда шудааст. Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва аҳли ҷомеаро чун шароити муҳимми пешгирий ва рафъи коррупсия шинохтаанд. Аз ҷумла, ҷунин таъқид намудаанд, ки Тоҷикистон дар самти сиёсати зиддикоррупсионӣ ба ҳамкории ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мардуми кишвар ниёз дорад ва бо ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад ба натиҷаҳои дилҳоҳ ноил гардад [8].

Имрӯз шароити ҳукуқии ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва аҳли ҷомеа дар муқовимат бо коррупсия фароҳам шудааст. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонанд дар рушди тафаккури таҳаммулназарӣ бо коррупсия, таъмини шаффоғият ва ҳисботдиҳандагии мақомоти давлатӣ, боло бурдани маърифати ҳукуқии мардум, дастгирии иқдомҳои зиддикоррупсионӣ ва дигар паҳлӯҳои ҳалли мушкилоти коррупсия саҳми беандозаи худро гузоранд.

Мусоидат ба рушди иқтисодиву иҷтимоӣ чун заминаи муқовимат бо коррупсия. Дар шароити имрӯза Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба пуррагӣ он ҷиҳати масъаларо дарк намудаанд, ки танҳо рушди иқтисодиву иҷтимоӣ заминаи боъзтимодеро барои муқовимат бо коррупсия фароҳам менамояд.

Бинобар ин, тадриҷан дастгирии иҷтимоии кормандони соҳаи хизмати давлатӣ боло рафта истодааст. Ба андешаи мо, беҳтар шудани вазъи иқтисодии кишвар ба ин раванд мусоидати бештаре дошта метавонад. Аз ин рӯ, иқдомҳои амалӣ барои дастгирии рушди соҳибкорӣ ба роҳ монда шудаанд, ки метавонанд заминаи рифоҳи иҷтимоӣ ва рафъсозандай шароитҳои зуҳури коррупсия гарданد.

АДАБИЁТ

1. Суҳанронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ, аз 21.11.2019, шаҳри Душанбе.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар, аз 20.04.2012, шаҳри Душанбе.
3. Суҳанронӣ дар маҷлиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27.01.2017, ш. Душанбе.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар, аз 26.12.2019, шаҳри Душанбе.
5. Суҳанронӣ дар ҷамъомади кормандони мақомоти хифзи ҳукуқ ва соҳторҳои низомӣ ба муносабати 80-солагии Прокуратураи Тоҷикистон, аз 24.12.2004, шаҳри Душанбе.
6. Коррупсия дар Тоҷикистон. Андешаҳои ҷомеа. - Душанбе, 2006. 192с.;
7. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 январи соли 2015
8. Суҳанронӣ ба муносабати 10-солагии таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия. // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.president.tj, (санаи муроҷиат 16.05.2017)

СИЁСАТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТО҆ҖИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз адабиётҳои илмӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Воқеан ҳам мавзӯи мазкур мубрам махсуб мёбад, зоро коррупсия таърихи қадима дошта, яке аз муҳимтарин масъалаҳо ва мушкилоти иҷтимоӣ махсуб мегардад. Таърихи башар сар то ба по пур аз мисолҳои пораҳӯрӣ ва риҷасатонӣ мебошад, вале таҳқиқи илмии ин зуҳури номатлуби иҷтимоӣ асосан дар охири садаи бистум оғоз гардид.

КАЛИДВОЖАҲО: коррупсия, муқовимат бо коррупсия, сиёсати давлатӣ, сиёсати ҳукуқӣ, қонунгузории амалкунанда, падидаи риҷасатонӣ, сиёсати зиддикоррупсионӣ, амнияти давлатӣ, ҷинояткорӣ, таҳлили ҳавфи омилҳои коррупсионӣ.

АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье проводится анализ антикоррупционной политики в Республике Таджикистан с использованием научной литературы. Действительно, этот вопрос актуален, так как коррупция имеет давнюю историю и является одним из важнейших социальных вопросов и проблем. История человечества полна примеров взяточничества и коррупции, но научное изучение этого негативного социального явления началось в основном в конце XX века.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: коррупция, борьба с коррупцией, публичная политика, правовая политика, действующее законодательство, явление коррупции, антикоррупционная политика, государственная безопасность, преступление, анализ рисков коррупционных факторов.

ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the anti-corruption policy in the Republic of Tajikistan using scientific literature. Indeed, this issue is relevant, since corruption has a long history and is one of the most important social issues and problems. The history of mankind is full of examples of bribery and corruption, but the scientific study of this negative social phenomenon began mainly at the end of the 20th century.

KEYWORDS: corruption, fight against corruption, public policy, legal policy, current legislature, the phenomenon of corruption, anti-corruption policy, state security, a crime, risk analysis of corruption factors.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Анушервон Юсуф – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Сафарзода Анушервон Юсуф – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: Safarzoda Anushervon Yusuf – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, prospect Rudaki, 17.

НИЗОМИ ГУМРУКӢ - ВОСИТАИ АМАЛӢ КАРДАНИ СИЁСАТИ ГУМРУКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Курбонова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳаҷми корҳои марбут ба омада соҳтани мол барои содирот мувофиқи намуди интихобгардидаи низоми гумrukӣ, ки аз таъиноту ҳусусияти мол, мақсади содирот ё истифодаи минбаъдаи он, шартҳои ҳариди мол ва механизми пардоҳти он вобастааст, мумкин аст зиёд ё кам шавад.

Холо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобики муддai 155 Кодекси гумrukии Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 намуди низоми гумrukӣ истифода мешавад:

1. Иҷозат барои муомилоти озод;
2. Содирот;
3. Транзити гумrukии байналмилалӣ;
4. Анбори гумrukӣ;
5. Мағозаи савдои бебоҷ;
6. Коркард дар қаламрави гумrukӣ;
7. Воридоти муваққатӣ;
8. Коркард барои муомилоти озод;
9. Минтақаи озоди гумrukӣ;
10. Анбори озод;
11. Коркард берун аз қаламрави гумrukӣ;
12. Экспорт;
13. Реэкспорт;
14. Нобудкуни;
15. Даст кашидан ба манфиати давлат;
16. Содироти муваққатӣ;
17. Интиқоли захираҳо;
18. Низомҳои гумrukии маҳсус.

Низомҳои зикргардида дар таҷрибаи қариб тамоми кишварҳои ҷаҳон истифода мешаванд. Микдори низомҳо дар асл ба низомҳои номбаршуда маҳдуд намегардад. Дар ҳолатҳои зарурӣ ҳар кишвар дар алоҳидагӣ ё якчанд кишвар дар асоси мувофиқаи байни ҳамдигар метавонанд намудҳои нави низоми гумrukiro истифода ё ҷорӣ намоянд.

Масалан, 25 ноябри соли 1994 бо қарори Ҳукумати Федератсияи Россия ба 15 низоми гумrukӣ дар Кодекси гумruk пешбинӣ гардида, низоми 16-уми гумrukӣ - ба Ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС дар омори гумrukии тиҷоратии ҳориҷии Федератсияи Россия вобаста аст, дохил намуд. Сабаби дигар ба тартиб даровардани баҳисобгирии тиҷорат дар доираи ИДМ ва пешбурди он барои андозбандии молҳои ба қаламрави Россия аз Ҷумҳуриҳои собиқ

ИЧШС ворид ва содиршаванда мебошад. Гайр аз ин, Федератсияи Россия низоми ҳабдаҳум – “Содироти мол” барои намояндагиҳои Федератсияи Россия дар хорича» -ро истифода намуданд.

Зарурати чорӣ намудани низоми мазкур ба категорияи алоҳидаи омори гумрукии Федератсияи Россия мансуб доностани он бо сабаби фавқулодагӣ дар он ифода меёбад, ки мутобики меъёрҳои қабулшудаи байналхалқӣ боре, ки давлатҳои барои намояндагиҳои дар хорича будаи худ содир менамоянд, аз бочу хироҷи гумrukӣ ва андозбандии гайримустақим озод карда мешавад.

Зиёдшавии миқдори низомҳои гумрукии дар Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида бо шартҳои дар боло зикршуда барои Ҷумҳурии мо низ имконпазир аст.

Бо дарназардоши сиёсати иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба афзоиши муомилоти савдо бо давлатҳои аъзои ИДМ, вусъат бахшидани шабакаи намояндагиҳои дипломатӣ ва тиҷоратӣ равона гардидааст, чорӣ намудани низомҳои зикргардида мувофиқи мақсад ва самара баҳаш буд.

Масалан, барои таҳлили натиҷаҳои ҳамкорӣ, ҳамоҳангсозии молрасони мутақобила, таҳияи нақшаҳо барои оянда, ба даст овардани муомилоти оперативӣ дар бораи вазъи муносибатҳои тиҷоратии хориҷии байни давлатҳои ИДМ маълумоти оморӣ дар хусуси вазъи муомилоти мол бо давлатҳои аъзои ИДМ зарур аст. Чорӣ намудани «содироти молҳои алоҳида ба давлатҳои собиқ Ҷумҳуриҳои ИЧШС» имконият медод, ки баҳисобгирии савдои мутақобила хеле содатар гардида, назорати пардохти саривақтии молҳои содир ва воридшаванда, инчунин баҳисобгирии додани имтиёзҳои гумrukӣ пурзур карда шавад. Имрӯз дар Кодекси гумрукии ҶТ аз 3 декабри соли 2004 низомҳои гумrukҳои маҳсус пешбинӣ шудааст, ки он ба аксар муаммоҳои ҷойдошта дар солҳои 1995 то 2004 ҷавоб гардонданд.

Дар Кодекси гумрук ҳар яке аз 18 намуди низоми гумrukӣ шарҳ дода шудааст. Вале ҳангоми истифодаи ин низомҳо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин мақомоти гумрук бо баъзе масъалаҳое бармеҳуранд, ки дар Кодекси гумрук танзим нашудаанд.

Бинобар ин, мутобики Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти гумruki Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ ҳукуқ доранд, ки то таҳия ва қабул намудани асноди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои танзими ҳукуқии ҳар яке аз 18 намуди низомҳои гумrukiro бо роҳи нашри санади меъёрӣ-ҳукуқӣ дар бораи истифодаи ин низомҳо муайян намоянд.

То қабули Кодекси гумrukии ҶТ (3 декабри соли 2004) ҳоло аз 15 низомнома дар бораи истифодаи низомҳо зимни татбиқи фаъолити гумrukӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 низомнома таҳия ва қабул карда шуда буд.

Мутобики Кодекси гумruki Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳукуқ дода шудааст, ки дар ҳар маврид, сарфи назар аз хусусият, миқдор, мамлакати баромад ё таъиноти молу воситаҳои нақлиёт дар доираи қонунгузории ҷории гумrukӣ ҳар намуди низоми гумrukiro интиҳоб намояд ё онро ба низоми дигар тағиیر дид.

Чунин мисол меорем: бизнесмени тоҷик дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон риштаи паҳтагин ҳаридашт, бо комбинати боғандагии Молдавия дар хусуси таҳвили ин мол қарордод бастааст. Дар ин ҳолат иштирокчии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои интиҳоби низоми гумrukӣ ҷиҳати содироти ришта ҳукуқ дорад, наметавонад низоми содироти молро интиҳоб намояд ва тамоми ҳароҷоти марбут ба иҷрои расмиёти гумrukiro пардохта, молро бо салоҳиди хеш ихтиёрдорӣ намояд, метавонад моли ҳудро таҳти низоми «воридоти ё содироти муваққатӣ» қарор дода, ин молро ба мақсади reklama, иштирок дар ярмаркаҳои байналхалқӣ ба сифати намуна, инчунин барои экспертизаи лабораторӣ содир намояд. Ин мол мумкин аст таҳти низоми «коркарди мол берун аз қаламрави гумrukӣ» қарор дода шавад. Мутобики низоми мазкур мол содир мегардад, комбинати боғандагии Молдавия риштаро коркард намуда, матои паҳтагини «штапель» истехсол мекунад ва маҳсулоти тайёр бо тарҳи маблағи ҳароҷот, бо пурра ё қисман озод кардан аз бочу хироҷи гумrukӣ ва андоз, инчунин бе истифодаи ҷораҳои сиёсати иқтисодӣ ба Ҷумҳурии

Тоҷикистон баргардонида мешавад. Агар ҷониби Молдавия бо сабабе ин маҳсулотро қабул нақунад, пас бизнесмени тоҷик метавонад моли мазкурро дар давоми 3 соли пас аз лаҳзаи ба Молдавия содир кардани моли мазкурро дар давоми 3 соли пас аз лаҳзаи ба Молдавия содир кардани моли мазкур таҳти низоми «реимпорт» қарор дода, онро бидуни ситонидани бочу хироҷи воридоти гумруқӣ ва андозҳо ба Тоҷикистон гашта ворид созад. Агар муҳлати дар Молдавия будани мол аз 3 сол зиёд набошад, мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи пардохташудаи бочу хироҷи воридоти гумруқӣ ва андозҳоро бармегардонанд.

Дар ҷараёни исифодаи намудҳои алоҳидаи низомҳои гумруқӣ зимни воридот ва содироти молу воситаҳои нақлиёт дар мавриди пардохти бочу хироҷи гумруқӣ имтиёзҳо дода мешаванд, ки ин боиси ба миён гузоштани шарт зимни додани иҷозат барои содироташон (воридоташон) иҷозатшудае, ки дар мавриди пардохти бочу хироҷи гумруқӣ онҳо имтиёз дода шудааст, танҳо ба онҳо мақсадҳои истифода шуда метавонанд, ки барои онҳо имтиёз дода шудааст. Ба мақсадҳои дигар истифода намудани молу воситаҳое, ки таҳти низоми гумруқӣ воридот ва содироти имтиёздиҳонда қарор дода шудаанд, танҳо бо иҷозати мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне бо пардохти бочу хироҷи гумруқӣ ва иҷрои талаботи дигари пешбининамудаи қонунгузории гумруқӣ таҳти низоми дигар қарор додани молро дода мешавад.

Масалан, иштирокчии фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ (Фирмаи «Сорбон») 1000 тонна пашми ношустаро барои дар заводи пашмшуми шаҳри Марв тоза кардани он ба Туркманистон содир менамояд ва онро таҳти низоми “коркарди мол” берун аз қаламрави гумруқӣ» қарор медиҳад.

Мутобиқи низоми мазкур имтиёзҳои гумруқӣ бо пуррагӣ ё қисман озод кардан аз бочу хироҷи гумруқӣ ва андозҳо, инчунин бе татбиқи чораҳои сиёсати иқтисодӣ нисбати ин мол истифода мешаванд.

Пас аз анҷоми амалиёти даҳлдор дар заводи Марв фирмаи «Сорбон» вазифадор аст, ки пашми шустаро бо нарҳи ҳароҷот бо қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонанд. То баргардонидани пашми шуста амалиёти мазкур тайи муҳлати ба firma дода шуда, вале на бештар аз як сол, таҳти назорати гумруқӣ қарор дорад.

Агар фирмаи «Сорбон» дар ҳусуси аз заводи Марв ба ҳаридорио фурухтани пашми тоза қарор қунад, пас бояд иҷозати мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шуда, бо пардохти маблағи андозҳои пешбинигардидаи (бочу хироҷи гумруқӣ, андози фурӯш, андози арзиши иловашуда) мол таҳти низоми гумрукии «иҷозат барои муомилоти озод» қарор дода шавад.

Барои ҳосил кардани тасавуроти пурра дар бораи низомҳои гумруқӣ ҳар яки онҳоро бояд алоҳида мавриди баррасии дақиқ қарор дод.

Иҷозати мол барои муомилоти озод. Таҷрибаи мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки аз 18 намуди низоми гумрукии истифодашаванда дар аксарияти ҳолатҳо зимни воридоти мол низоми гумruкиi иҷozati moli ba қalamrvi Ҷумҳuриi Toҷikiстон vоридshаванда бе uhdadории az in қalamrav baromadani он dar in қalamrav ба tarzi doimӣ boқi мемонад. Dar ҷaraёni istifodaи nizomi mazkur bocu xiroj гumrukӣ, akziz va mablagҳoi dighari гumrukӣ ҳatman pardoxta мешаванд va hamzamон choraҳoи siёsati iқtisodӣ va maҳdudiyatҳoi dighari istifoda megarданد.

Зимни таҳти низоми «иҷозати мол барои муомилоти озод» қарор додани мол мақомоти гумruk ҳоло қарори № 111 Ҳукумати Ҷумҳuриi Toҷikiстон az 19 fevrali soli 1997 «Dar boraи tanzimi faъoliyati iқtisodi»-ro daстuri amaliи xesh қaror medihand. Mутобiқi қarori mazkur bo maқsadi taъminи behatariи iқtisodii Ҷumҳuриi Toҷikiстон baroи sодирот va voridoti molҳoi aloҳida choraҳoи siёsati iқtisodӣ chorӣ karda shudaанд.

Bo қarori mazkur nomgӯйи molҳoe (koru xizmatrasoni) tasdiq shudaast, ki voridoti onҳo bo қarori Ҳукумати Ҷумҳuриi Toҷikiстон surat megiрад.

Чиҳати муҳим муайян намудани асли баромади мол мебошад. Мутобиқи моддаи 10 Кодекси гумrukiи Ҷумҳuриi Toҷikiстон moli vataniи istexsoli Ҷumҳuриi Toҷikiстон va ē molе, ki dar қalamravi Ҷumҳuриi Toҷikiстон ba muomiloti oзod barovarda shudaast,

моли Тоҷикистон ҳисоб мешавад.

Ҳангоми таҳти низоми гумрукии содирот ва қарор додани чунин мол, он моли Тоҷикистон интихобгардида ҳисоб мешавад.

Реимпорти мол низоми гумрукие мебошад, ки мувофиқи он моли ватанӣ аз қаламрави гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи низоми гумрукии содирот бароварда, дар муҳлатҳои муқарраршуда бидуни гирифтани бочи гумrukӣ, андоз, инчунин бе татбиқи тадбирҳои иқтисодӣ нисбат ба мол баргардонида мешавад.

Зимни истифодаи низоми гумрукии «реимпорт» бояд шартҳои зерин риоя карда мешавад;

➤ молҳо бояд дар давоми муҳлати пешбинишуда баъди бароварданашон ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонида шаванд;

➤ онҳо ба истиснои тағиیرот ба сабаби фарсадашавӣ ва ё шароити мӯътадили интиқол ва нигоҳдориашон бояд ҳолатеро доро бошанд, ки дар асноди бароварданашон дошта буданд;

➤ зарур аст, ки молҳои истеҳсоли Тоҷикистон ё истеҳсоли хориҷӣ то асноди бароварданашон бо пардоҳти пурраи бочу хироҷи гумrukӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муомилоти озод иҷозат дода бошанд.

Барои ба расмиятдарории гумrukӣ ба андозаи 0,15 % арзиши гумрукии мол бочи гумrukӣ ситонида мешавад, ки онро метавон аз рӯйи қурби дар рӯзи барасмиятдарории декларатсияи муқаррарнамудаи Бонки Милли Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пули маҳаллӣ ё асъори хориҷӣ супорад.

Дар сурати реимпорти мол дар давоми се соли содироти гумrukӣ ва андозҳоро бармегардонанд. Мутобики санади меъёри-хукуқӣ реимпорт, ки аз ҷониби мақомоти гумруки Тоҷикистон бо мақсади истеҳсол ё мақсадҳои дигари тиҷоратӣ истифоданашуда бошад, онро метавон бидуни ягон монеъ таҳти низоми реимпорт қарор дод.

Транзити гумрукии байналмилаӣ чунин низоми гумruкие мебошад, ки мувофиқи он мол таҳти назорати гумruкии байни ду мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла ба воситаи қаламрави давлати гумruкии бидуни ситонидани бочи гумrukӣ, андоз инчунин бидуни татбиқи тадбирҳои сиёсати иқтисодӣ нисбати мол интиқол дода мешавад.

Интиқоли мол бо роҳи транзит дар сурати риояи талаботи мазкур роҳ дода мешавад:

➤ мол ба истиснои ҳолатҳои тағиیرёбӣ бо сабаби фарсадашавӣ ё камшавии табиӣ тағиیر наёбад ва гайр аз транзит ба мақсадҳои дигар истифода нашавад;

➤ мол бояд дар муҳлати муқаррарнамудаи мақомоти гумrukӣ ирсолкунанда ба мақомоти гумrukӣ таъинишуда расонида шавад.

Транзити мол аз тарики қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо ҳар роҳ ва ба ҳар самт сурат гирад, ба шарте ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳои дигареро муқаррар накарда бошад.

Агар мақомоти гумruкии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосхое дошта бошад, ки интиқолдиҳанда ё воситаи нақлиёти бо риояи муқарароти Кодекси гумrukӣ кафолат дода наметавонанд, мақомоти гумruкии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо ба шарте барои молро таҳти низоми гумruкии транзит қарор додан ҳукуқ дорад, ки воситаи нақлиёт ба таври зарурӣ мӯчаҳҳаз бошад ё мусоидат карда шавад, ё ки мол аз ҷониби интиқолдиҳандаи гумrukӣ мувофиқи тартиби муайяннамудаи Кодекси гумruk ва асноди қонунгузории мақомоти гумruкии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол дода шавад.

Харочоти интиқолдиҳандаро, ки бо сабаби таъмини воситаи нақлиёт бо таҷхизоти зарурӣ ё интиқоли мол аз тарафи интиқолдиҳандаи гумrukӣ ба миён омадааст, мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн намекунанд.

Ба истиснои ҳолатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати тадбирҳои ҷавобӣ ба амалҳои поймолкунандаи ҳукуқ ва амалҳои дигари манфиатҳои шахсони муқимиро маҳдудкунандаи давлатҳои хориҷӣ ва иттиҳоди онҳо ба транзити мол бо иҷозати мақомоти гумruk амали мегардад. Солҳои охир як қатор давлатҳои ИДМ, ки аз қаламрави онҳо молҳои Тоҷикистон ба тарики транзит мегузаштанд, якҷониба пардоҳти маблағро барои вуруд, хуруҷ ва убури транзитии интиқолдиҳандагони хориҷӣ ҷорӣ намудааст.

Бо дарназардошти ҳолати иброзгардида Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати

чораҳои ҷавобӣ бо қарори №123 аз 26 марта соли 1997 «Дар бораи тадбирҳои рушду такомули ташкили боркашониҳои байналхалқии автомобилий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тибқи қонун низоми иҷозатдиҳии вуруд, хуруҷ ва убури транзитиро ба воситаи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намуда, гайр аз бочу хироҷи гумруқӣ пардоҳти маблагро барои барасмиятдарории ҳӯҷатҳои вуруду хуруҷ, инчунин барои вуруд ба қаламрави Ҷумҳурий, истифодаи роҳҳои автомобилгард аз ҷониби интиқолдиҳандагони ҳориҷӣ ба андозаҳои зерин муайян намуд:

➤ 180 доллари ШМА барои интиқолдиҳандагони автомобилии давлатҳои ҳориҷаи дур;

➤ 140 доллари ШМА барои интиқолдиҳандагони автомобилии кишварҳои ИДМ, ки дар қаламрави онҳо ин интиқолдиҳандагони автомобилии Тоҷикистон бочу хироҷи роҳ ситонида мешавад;

➤ 5 доллари ШМА ё маблаги баробари ба панҷ доллар аз рӯйи қурби муайяншуда бо асъори миллӣ барои интиқолдиҳандагони автомобилии (аз ҷумла автобусу мошинҳои сабукрав, аз ҷумла ҳамлу нақли транзитии онҳо) давлатҳое, ки дар онҳо қарор доштанд, инчунин убури транзит аз интиқолдиҳандагони автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бочу хироҷи роҳ ситонида намешавад;

➤ 50 доллари ШМА - барои ҳар шабонарӯзи зиёда аз меъёри муқарраршуда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доштанд;

➤ 90 доллари ШМА - барои убури транзитӣ ба кишварҳои сеюм ба воситаи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бочу хироҷ аз ҷониби мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҳалҳои назорату тафтиш ситонида шуда, маблаги бадастомада ба ҳисобномаи маҳсуси фонди Ҷумҳуриявии роҳ дар буҷети давлатӣ гузаронида мешавад.

Бо мақсади роҳ надодан ба ҳодисаҳои саркашӣ аз пардоҳти андоз барои молҳои таҳти аксиз, ки ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол дода мешавад, инчунин мутобиқи низоми транзити дохилии гумруқӣ ба воситаи қаламрави давлати ҳориҷӣ системаи супурдани маблаги замонатпулии ба депозити мақомоти гумрук гузошташаванда ва пас аз хуруҷ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонидани он ҷорӣ қарда шудааст. Масалан, воситаи нақлиёти автомобилий, машрутот ё маҳсулоти тамокуро ба тарикӣ транзит аз Душанбе ба шаҳри Ҳучанди вилояти Суғд ба воситаи қаламрави Ҷумҳурии Ӯзбекистон интиқол медиҳанд. Ҳангоми аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштани мол андози аксиз ситонида, маблаги пардоҳташуда дар депозити мақомоти гумрук гузошта мешавад. Пас аз ба вилояти Суғд расидани мол мақомоти гумрук маблаги ситонидашударо ба соҳиби мол бармегардонанд. Ҳоло чунин тартиб нисбати молҳои транзитии таҳти аксизе, ки аз қаламрави Россия, Қазоқистон ва гайра мегузарад, истифода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Раҷабов М.Н. Ҳукуки гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Воситаи таълимӣ / М.Н. Раҷабов - Душанбе, 2012.
2. Сарсенбаев М.А. Таможенное право Республики Казахстан / М.А. Сарсенбаев. - Алматы, 2001.
3. Таможенное законодательство. Практический комментарий. М.: Юрист, 2013.
4. Таможенное право: Учебник. /Под ред. А.Ф.Ноздрачев М.: Юрист, 1998.
5. Ҳасанов К.Х. Таможня Республики Таджикистан: создание и становление / К.Х. Ҳасанов. - Душанбе: Шарқи озод, 1998.
6. Ҳрабсов В.В. Таможня и закон / В.В. Ҳрабсов. – М.: ЮЛ, 1979.
7. Чемакин И.М. Практикум по таможенному праву России: учебное пособие / И.М. Чемакин. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2014.

НИЗОМИ ГУМРУКӢ - ВОСИТАИ АМАЛӢ КАРДАНИ СИЁСАТИ ГУМРУКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муалиф мавзуи низоми гумруқӣ – воситаи амалӣ кардани сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳачми корҳои марбут ба омада соҳтани мол барои содирот мувофиқи намуди интихобгардидаи низоми гумруқӣ, ки аз таъиноту ҳусусияти мол, мақсади содирот ё истифодаи минбаъдаи он, шартҳои ҳариди мол ва механизми пардоҳти он вобастааст, мумкин аст зиёд ё кам шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: низоми гумруқӣ, шартҳои, механизми пардоҳт, содирот, таъинот.

ТАМОЖЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ - СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор рассмотрел тему таможенной системы как средства реализации таможенной политики Республики Таджикистан. Объем работ, связанных с поступлением товаров на экспорт, может увеличиваться или уменьшаться в зависимости от выбранного вида таможенной системы, что зависит от назначения и характера товаров, цели экспорта или дальнейшего его использования, условий приобретения товара и механизм оплаты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: таможенная система, условия, механизм оплаты, экспорт, место назначения.

CUSTOMS REGULATION MEANS OF IMPLEMENTING THE CUSTOMS POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author considered the topic of the customs system as a means of implementing the customs policy of the Republic of Tajikistan. The volume of work associated with the receipt of goods for export may increase or decrease depending on the type of customs system chosen, which depends on the purpose and nature of the goods, the purpose of the export or its further use, the conditions for purchasing the goods and the payment mechanism.

KEYWORDS: customs system, conditions, payment mechanism, export, destination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбонова Муниса* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Курбонова Муниса* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Qurbanova Munisa* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

САБАБУ ШАРОИТИ ПАҲН ГАШТАНИ ЧИНОЯТИ ХУСУСИЯТИ КОРРУПСИОНИДОШТА

Сафарзода А.Ю.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Коррупсия на факат ба амнияти миллӣ, ба амнияти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҳдид менамояд. Зоро зоҳир гаштани муфтҳӯрӣ дар сатҳи муносабати иқтисодӣ оҳиста ба ришвагирий ва нопокӣ мубаддал мегардад. Дар натиҷаи он, муносабати мӯътадили корӣ дигаргун гашта, нуғузи корӣ паст мегардад. Таҷриба исбот намудааст, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар фазое, ки коррупсия пойдор аст ва дар амалкарди шоҳаҳои ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ мушкилиҳо мавҷуданд, самарабаҳаш рушд ёфта наметавонад.

Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Рахмон ба масъалаи мубориза бо амалҳои коррупсионӣ, пешгирии он дар ҳама сатҳи идоракуни давлатӣ аҳаммияти хоса чудо менамоянд. Ҷунончи, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 маҳсусан қайд намуданд, ки “мо дикқати соҳтору мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеаро мунтазам ба масъалаи пурзӯр намудани мубориза бо коррупсия ҷалб менамоем...”.

Татбиқи муттасили сиёсати давлатии зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқии муқовимат ба коррупсияро пеш овардааст. Дар ин асос дар кишвар қонунгузории зиддикоррупсионӣ ҳамчун воситаи муҳимми пешгирии зуҳуроти коррупсионӣ ташаккул дода шудааст. Аз ҷумла, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагии пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва коррупсия (ришвагӣ)», аз 21 июли соли 1999, №1262, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 10 декабри соли 1999, ки баъдан 25 июли соли 2005 он бо назардошти уҳдадориҳои байналмилалӣ дар таҳрири нав қабул карда шуд. Бо мақсади беҳтар намудани вазъи пешгирии коррупсия, саривақт ошкор намудани ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ва афзоиши ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ дар пешгирий, мубориза ва кам намудани миқдори қонуншиканиҳои коррупсионӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳури Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» аз 30.08.2013, №1504 тасдиқ карда шудааст.

Дар сатҳи байналмилалӣ бошад, яке аз ҳучҷатҳои асосӣ ва муҳимми ҳуқуқӣ аз ҷониби Ҷумҳури Тоҷикистон 25 сентябри соли 2006 ба имзо расонидани Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия ба шумор меравад. Бо вучуди андешидани як қатор ҷораҳои ташкилию ҳуқуқӣ дар кишвар зуҳуроти коррупсионӣ қатъ нагардидааст ва ҳатто афзудааст. Дар ин бобат Сарвари давлат дар яке аз паёмҳои хеш иброз доштанд, ки бо вучуди тадбирҳои дар ин самт андешидан Ҳукumat боз ҳам ҳолатҳои содиршавии амалҳои коррупсионӣ кам нестанд.

Вобаста ба масъалаи таъмини самаранокии мубориза бо падидаҳои коррупсионӣ аз ҷониби Президенти кишвар супориш дода шуд, ки лоиҳаи Қонуни Ҷумҳури Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», ки соли 2005 қабул шуда буд, вобаста ба шароити имрӯза дар таҳрири нав таҳия ва пешниҳод карда шавад.

Дар ин радиф, дар Паёми охирини худ Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҳсус қайд намуданд, ки коррупсия яке аз монеаҳои ҷиддии рушди босуботи кишвар буда, метавонад, боиси коҳиҷ ёфтани эътибору обрӯйи давлат дар арсаи байналмилалӣ ва норизоии шаҳрвандон аз фаъолияти соҳтору мақомоти давлатӣ гардад. Андешаи мазкур ҷиддияти масъаларо бори дигар исбот менамояд. Қобили қайд аст, ки ҳастии зуҳуроти коррупсия дар он аст, ки вай дар шуури одамон, дар ахлоқ ва рафтори онҳо чуқур ҷойгир шуда, васеъ паҳн шуда истодааст. Ба ақидаи мо, яке аз роҳҳои пешгирии амалҳои коррупсионӣ ин ташаккули шуури зиддикоррупсионӣ ва фарҳанги зиддикоррупсионӣ мебошад, ки дар ҷараёни он одамон оид ба зуҳуроти коррупсия ҳамчун падидаи воқеяти мусоир маълумоти муайян пайдо менамоянд ва аз роҳҳои пешгирии паҳншавии он барҳӯрдор мегарданд.

Дар адабиёти таҳассусӣ зери мағҳуми «шуури зиддикоррупсионӣ» маҷмуи мағҳумҳо, назарияҳо, тасаввурот ва ҳиссиёт, ақида ва эҳсосот, баҳодиҳӣ ва гузорише фаҳмида мешавад, ки муносибати одамонро нисбати коррупсия ҳамчун шарри иҷтимоӣ инъикос менамояд.

Хусусияти шуури зиддикоррупсионӣ дар он аст, ки вай воқеяти ҳаётро тавассути диди манғӣ, муносибати тоқатнопазир нисбати низоми манфиатҳо дар ҳар шаклҳои зоҳиршавии он инъикос менамояд ва баъдан айнан такрор мекунад. Он муқаррар намудани меъёрҳои умумиҳатмии рафторро талаб мекунад.

Фарҳанги зиддикоррупсионӣ яке аз унсурҳои муҳимми низоми фарҳанги маънавӣ мебошад. Он бо ақидаи олимон, қобилияти бошуурона ва боадабона ба коррупсия муқовимат нишон додани инсонро ифода менамояд.

Дар замони мусоир фарҳанги зиддикоррупсионӣ мақоми падидаи ногузири объективиро пайдо менамояд ва онро бояд ҳар як узви мукаллафи ҷомеа дарк намояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки коррупсия яке аз омилҳои ҳалалрасони пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Роҳбарони ширкатҳо дар фаъолияти худ ба додани ришва одат кардаанд ва онро падидаи муқаррарӣ мөҳисобанд. Лекин бояд дар назар дошт, ки зуҳуроти коррупсионӣ дар дурнамои миёна ва дарозмуҳлат баргашта меояд ва ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири худро мерасонад.

Қонунвайронкуй соҳибкорро побанди доимии мансабдорони давлатӣ мегардонад, ки қонунро аз рӯйи салоҳиди худ ва ба манфиати шахсии худ шарҳ медиҳанд.

Дар фаъолияти соҳибкорӣ ҳангоми ҳолатҳои зерин роҳи коррупсионии ҳалли масъала истифода бурда мешавад:

- агар ба корхона бо роҳи қонунӣ ҳал кардани масъала нисбат ба роҳи ғайриқонунӣ гаронтар рост ояд;
- агар риояи талаботи ҳатмӣ ба фоидаи корхона ва ё фаъолияти он таҳдид орад;
- агар масъала бо роҳҳои қонунӣ умуман ҳалли худро наёбад;
- агар шахси ҳавасманд фишангӣ гирифтани даромади муфтро дар даст дошта бошад;
- агар амалҳои ғайриқонунӣ нисбат ба роҳҳои қонунии он эҳтимолияти баланди ба мақсад ноил гардиданро дошта бошад ва ғайра.

Ба андешаи мо, натиҷаҳои аҳдҳои коррупсионӣ новобаста аз он, ки бо ташаббуси кӣ ба амал бароварда шудааст, чунинанд: муҳити корӣ вайрон мегардад, афзуншавии хатари пастравии рақобатпазирӣ ва камшавии миқдори соҳибкорони поквичдон, самараи «мултиплікативӣ» байни соҳибкорон ва ҳатто дар ҷомеа ба вучуд меояд.

Аз ин нуқтаи назар, зарур аст, ки дар фазои соҳибкорӣ нисбати коррупсия муҳолифат дар ҳама шаклҳои зоҳиршавии он ташаккул дода шавад, муносибатҳои кории мутамаддин, ки дар принсипҳои рақобати солим ва афзалияти обрӯю нуғузи кории соғдилона асос меёбад, инкишоф дода шавад.

Фарҳанги зиддикоррупсионӣ дар фазои соҳибкорӣ бо ҳуд низоми арзишҳоеро ташкил медиҳад, ки дар асоси он муҳолифат ва муқовимат ба коррупсия дар фаъолияти иқтисодӣ гузошта шудааст. Он нуқтаи назарро ба робитаҳои корӣ аз диди ахлоқӣ ва гайри ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва гайри ҳуқуқӣ ва гайра инъикос менамояд.

Ташаккули фарҳанги зиддикоррупсионӣ бо дарназардошти миқёси паҳншавии коррупсия дар фазои соҳибкорӣ ҷараёни хеле муҳим мебошад. Сабабҳои имконпазири ҳолатҳои номатлуби коррупсионӣ дар фаъолияти соҳибкории корхонаҳо аз номуназзам будани тартиботи корхона, суст будани мониторинг ва назорат, ношаффофт будани мақомоти идоракуни корхона дар ҳалли қарорҳои қалидӣ, қоидаҳои ахлоқиро ҷонибдорӣ накардан роҳбарияти корхона ва гайра иборат мебошад.

Роҳбарияти корхона бояд дар мисоли ҳуд тоқатнапазириро ба коррупсия нишон дода, барои аҳли кормандон намунаи ибрат бошад.

Ташаккули фарҳанги зиддикоррупсионӣ дар фазои соҳибкорӣ, алалхусус дар корхона корбариро бо ҳайати қадрии он, бо мақсади баланд бардоштани шуурнокӣ, соғдилӣ ва масъулиятнокии кормандон шарт мегузорад. Дар доҳили корхона ҳалли муаммоҳо вобаста ба коррупсия аз ҷониби роҳбарият ва ё соҳибмулк имконпазир аст. Барои такомули низом ва расму қоидаҳои доҳилии қабули қарорҳо, ҳамчунин барои тамоман номақбул гаштани амалҳои коррупсионӣ вақт лозим аст.

Чӣ тавре ки аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум мегардад, бо коррупсия самаранок мубориза бурдан ва онро то андозае, ки ба рушди иқтисодиёт ва пояҳои ахлоқии давлат таҳдид намеорад, расонидан мумкин аст. Пешгирии рафтори коррупсионӣ имконпазир аст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки соҳибкорон пешгирӣ ва муборизаи бомувафқиятро бо коррупсия дар истифодаи ду роҳи асосӣ мебинанд: 1) муқаррар намудани ҷаримаи қалон барои ришва, ки ҷавобгарии ришваҳӯронро баланд мебардорад; 2) ташхиси ҷамъиятии қонунгузорӣ ҷиҳати шаффофт будани он ва мураттабии тасвияти он.

Ба ҷораҳое, ки ҳолатҳои коррупсиониро дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ пешгирӣ карда метавонанд, доҳил кардан мумкин аст:

- муқаммалий ва шаффоғияти қонунгузорӣ;
- истиснои низои манғиатҳо;
- қабули кодекси ахлоқи хизматчиёни давлатӣ;
- интихобшавии хизматчиёни давлатӣ.

Ҳамагуна ҷойи ҳолимондаи танзими ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият барои коррупсия заминаи мусоид шуда метавонад. Ҳалли масъалаи мазкур на танҳо аз давлат, балки аз самаранокии ҳамкории ҷомеа, ҳокимият ва соҳибкорон вобаста аст.

Дар шароити имрӯза асоси фарҳанги зиддикоррупсиониро дар фазои соҳибкорӣ рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъулиятноки он, яъне масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ ташкил медиҳад. Масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ ҳамчун воситаи ташаккули шуури зиддикоррупсионӣ маҳсуб меёбад. Дар зери мағҳуми масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ уҳдадории ихтиёрии соҳибкорон ҷиҳати татбиқи ҷунин сиёсат, қабули ҷунин қарорҳо ва интихоби ҷунин самти фаъолият фаҳмида мешавад, ки онҳо бо мақсад ва арзишҳои ҷомеа мувоғиқ бошанд.

Имрӯзҳо ҳудуд ва самтҳои масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ васеъ гардида истодааст. Он бо саҳоватмандӣ ва эҳсонкорӣ маҳдуд набуда, балки ҷузъиёти зеринро дарбар мегирад:

- мутобиқатии баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ;
- риояи қоидаҳои ахлоқи қасбӣ ва расмӣ;
- риояи меъёрҳои экологӣ;

- ичроиши уҳдадориҳо дар назди кормандони ширкат;
- ичроиши уҳдадориҳо дар назди истеъмолкунандагон ва ғайра.

Баҳри чоннок намудани кӯшишҳо ҷиҳати мубориза бар зидди коррупсия давлат метавонад чунин ташаббуси мусбиро ба монанди эътирофи ҷомеа истифода барад.

Ҳамин тарик, дар роҳи мубориза бо коррупсия ташаккули фарҳанги зиддикоррупсионӣ ногузир буда, дар ҷараёни он саҳми ҳар як узви ҷомеа талаб карда мешавад. Ба андешаи мо, вақти он расидааст, ки дар қишварамон ба нақшаҳои таълимӣ фанни асосҳои фарҳанги зиддикоррупсионӣ ҷорӣ карда шуда, омӯзиши он аз зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оғоз гардад. Чунин таҷриба дар аксарияти қишварҳои ҳориҷӣ вуҷуд дорад ва истифодаи он дар Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди фарҳанги зиддикоррупсионӣ самара ҳоҳад баҳшид.

Коррупсия дар қатори дигар падидаву омилҳои номатлуб зуҳуроти барои ҷомеа ва давлат ҳатарнок дониста шуда, яке аз масъалаҳои доги рӯзи тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар ҳақиқат, коррупсия ин кирдоре мебошад, ки аз тарафи аҳли ҷомеа ва давлат рафтори нораво, номатлубе дониста шудааст. Он бештар аз ҷониби шахсони масабдори давлатӣ, ки барои ҳалли ин ё он масъала ваколат доранд, содир мешавад. Яъне, аз ин бармеояд, ки шаҳси мансабдор он вазифаэро, ки дар қонун пешбинӣ шудаасту уҳдадориаш мебошад, ичро намуда, боз барои он пул ё амволе талаб мекунад ва ё ғайриқонунӣ ваколатҳои давлатиро бо ичрои он амале, ки дар Қонун пешбинӣ нашудааст, ба фоидай ҳуд алоқаманд мекунад. Коррупсия на танҳо ба ҷамъият, балки ба давлат низ зарари қалон меорад. Чуноне Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷоноби Олӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолаи ҳуд ба Маҷлиси Олӣ қайд намуд, коррупсия ба пешрафти иқтисодиёт ҳалал мерасонад, бунёди ҷомеаи демократиро заиф месозад ва ба рушди демократия таъсири манғӣ мегузорад.

Коррупсия обрӯву нуғузи Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ коста намуда, рушди сиёсию иқтисодии мамлакатро ғайриимкон мегардонад. Ғайр аз он, зуҳуроти ҷойдоштаи коррупсионӣ боварии шаҳрвандонро нисбати давлат қоҳиш дода, ба некуаҳволи шаҳрвандон зарар оварда, шахсони камбизоатро аз ҳуқуқҳояшон, ки дар санадҳои меъерию ҳуқуқӣ мустаҳкам ва аз тарафи давлат кафолат дода шудаанд, маҳрум месозад.

Ташвишовар он аст, ки содир шудани чунин кирдорҳо сол аз сол рӯ ба афзоиш овардааст.

Мувофиқи маълумоти омори ҷаҳонӣ соли 2015 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни 176 давлати ҷаҳон вобаста ба сатҳи коррупсия мақоми 157-умро ишғол менамояд.

Сабабҳои асосии коррупсия. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сабабҳои гуногун ва зиёди коррупсия мавҷуданд, ки асосиашон равияи иқтисодӣ доранд, vale ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ҳуд ба ҳуд кам шудани коррупсияро дар байни хизматчиёни давлатӣ кафолат намедиҳад. Бо назардошти таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ тавассути баланд намудани даромади расмии хизматчиёни давлатӣ, барҳам додани коррупсия ғайриимкон аст. Эътироф шудааст, ки як шарти асосии мавҷудияти коррупсия тарзи фаъолияти давлат мебошад. Боқӣ мондани ҳусусияти фармондигӣ дар иқтисодиёт ва соҳибкорӣ аз ҷониби мансабдорон барои пойдории коррупсия муҳити басо ҳуберо ташкил мекунад.

Агар мо бо саволи - «Қадом сабабҳои мавҷудияти коррупсияро медонед?», намояндагони қасбу кори гуногун муроҷиат намоем, боварӣ дорем, ки ҳар кас фикру ақидаи шаҳсии ҳудро баён дошта, ин ё он сабабро ҳамчун асоси ривоҷ ёфтани коррупсия пеш меорад. Тавре, ки дар боло зикр шуд, имрӯзҳо таъсири коррупсия дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла иқтисодиёт, сиёsat, иҷтимоӣ, аҳлоқ ва соҳаи ҳуқуқ ба назар мерасад.

Дар натиҷаи тадқиқоте, ки бо ташаббуси Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба омӯзиши ҳамаҷонибаи мавзуи коррупсия, мавҷудият ва ё воқеяят доштани ин амали зишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст, аҳолӣ сабабҳои зиёди ба коррупсия мусоидаткунандаро номбар намуданд.

Барои осон намудани таҳлили сабабҳои ба ривоҷбии коррупсия мусоидаткунанда, шартан онҳоро ба сабабҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоиву маданий чудо намудан мумкин

аст.

Сабабҳои иқтисодии коррупсия инҳоянд:

- кам будани маоши хизматчиёни давлатӣ;
- вазъи ноустувор ва бухрони иқтисодӣ;
- мавҷудияти андозҳои зиёду калонҳаҷм ва набудани назорати ҷамъиятӣ.

Ба сабабҳои ҳуқуқие, ки танзимкуни давлатиро талаб мекунанд, инҳо мансубанд:

- сустии умумии мақомоти ҳокимиюти давлатӣ;
- номукаммалии қонунҳо;
- ришваситонии роҳбарони идораҳои давлатӣ;
- тарзи мураккаби амалиёти иҷозат дигиву гумрукӣ;

Сабабҳои иҷтимоӣ ва маданий чунинанд:

- бесаводии ҳуқуқии аҳолӣ;
- таназзули ахлоқии ҷомеа;
- риоя нашудани қонунҳо;
- пастии сатҳи ахлоқи мансабдорон;
- ба ҳимояи ҳуқуқҳои худ майл надоштани шаҳрвандон;
- пастии сатҳи таҳассусии хизматчиёни давлатӣ;
- аз ҷиҳати моддӣ таъмин набудани мансабдорон;

АДАБИЁТ

1. Э.Раҳмон. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар машварати кормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқӯқ ва соҳториҳои низоми // Ҷумҳурият. № 132 аз 11.07.2016
2. Э Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият, аз 22 декабря соли 2016.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағиیرу иловажои солҳои 1999 - 2003 – 2016). – Душанбе: Ганҷ, – 2016.
4. Конвенция Созмони Милали Муттаҳид “Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия” (аз 31-уми октябрини соли 2003) // Ахбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 6, соли 2003.
5. Косимов С., Абдухоликов У., Розикзода А. Деятельность органов внутренних дел Республики Таджикистан в годы независимости. Т.1. / С. Косимов, У. Абдухоликов, А. Розикзода. - Душанбе: Ирфон, 2006.

САБАБУ ШАРОИТИ ПАҲН ГАШТАНИ ЧИНОЯТИ ХУСУСИЯТИ КОРРУПСИОНИДОШТА

Дар мақолаи мазкур мавзуи сабабу шароити паҳн гаштани чинояти хусусияти коррупсионидошта мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд қардааст, ки коррупсия нафақат ба амнияти миллӣ, ба амнияти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҳдид менамояд. Зоро зоҳир гаштани муфтҳӯрӣ дар сатҳи муносибати иқтисодӣ оҳиста ба ришвагирӣ ва нопокӣ мубаддал мегардад. Дар натиҷаи он, муносибати мұтадили корӣ дигаргун гашта, нуғузи корӣ паст мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: коррупсия, муфтҳӯрӣ, чиноят, пешрафти иқтисодиёт, қонун.

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ КОРРУПЦИОННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

В данной статье рассмотрена тема причин и условий распространения коррупционной преступности. Автор отметил, что коррупция угрожает не только национальной безопасности, но и безопасности экономики Республики Таджикистан. Потому что появление коррупции на уровне экономических отношений постепенно превращается во взяточничество и нечистоту. В результате нормальное отношение к работе меняется, а влияние работы уменьшается.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: коррупция, взяточничество, преступность, экономическое развитие, право.

REASONS AND CONDITIONS FOR THE PROPAGATION OF CORRUPTION CRIMES

This article discusses the topic of the causes and conditions for the spread of corruption crime. The author noted that corruption threatens not only national security, but also the security of the economy of the Republic of Tajikistan. Because the appearance of corruption at the level of economic relations is gradually turning into bribery and uncleanness. As a result, the normal attitude towards work changes and the influence of work decreases.

KEYWORDS: corruption, bribery, crime, economic development, law.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Анушервон Юсуф – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Сафарзода Анушервон Юсуф – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

ҲАМОҲАНГСОЗИИ ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ИЧРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ БО МАҚОМОТИ ХУДИДОРАКУНИИ ШАҲРАК ВА ДЕХОТ

**Исомиддинзода X.I.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Яке аз масъалаҳои асосиро дар фаҷолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳамоҳангсозии фаҷолияти ин мақомот бо мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ташкил мекунад. Зоро дар шароити рушди муносибатҳои мақомоти давлатӣ маҳз ҳамин соҳторҳо ҳамчун такондиҳандай раванди идоракуни дар маҳал баромад мекунанд.

Бояд тазаккур дод, ки дигаргуниҳои бунёдии дар раванди ҷаҳонишавӣ ва буҳрони ҷаҳонии молиявию иқтисодӣ бавуқӯомада, инчунин вусъат ёфтани ҳамкориҳои судманди Тоҷикистон бо дигар давлатҳо, иштироки фаҷолонаи он дар созмонҳои гуногуни байналмилалӣ, муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, таъсиси субъектҳои муштараки ҳочагидорӣ бо ҷалби сармояи ҳориҷӣ, ки зарурати барқарор намудани иқтисодиёт пас аз таъсири буҳрони ҷаҳонии молиявию иқтисодӣ, такмили фаҷолияти давлатро дар самти ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ баҳри мутобиқгардонии қонунгузории миллӣ ба талаботи нави рушду пешрафти ҷаҳони имрӯза, тақозо менамояд. Ҳамзамон, дар ин давра Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардид, ки дар асоси он шаш барномаи давлатӣ оид ба татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақшай таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самту соҳаҳои гуногун барои солҳои 2012-2015 таҳия ва тасдиқ карда шуданд.

Дар давоми зиёда аз бисту шаш соли гузашта рукиҳои давлатдории муосири Тоҷикистон хеле таҳқиму такмил ёфтанд ва барои торафт мустаҳкам гардидани истиклолияти воқеии қишвар мунтазам мусоидат менамоянд. Бинобар ин, ислоҳоти гузаронидашуда ба такмили минбаъдаи демократикуннии институтҳои давлатӣ ва ҷамъиятий мусоидат намуд.

Аз ин рӯ, барои бапуррагӣ иҷро гардидани барномаҳои зикршуда, дар чунин шароит стратегияи ба мақсад мувофиқи ҳуқуқҷодкунӣ ва татбиқи он бо дар назар доштани ҳалли вазифаҳои дарозмуҳлат дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигари қонунгузорӣ бояд амалӣ карда шаванд. Вобаста ба ин, инкишофи минбаъдаи қонунгузории қишвар бояд тиқи Консепсияи ягонаи сиёсати ҳуқуқӣ, ки дурнамои инкишофи онро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, сурат гирад.

Мафхуми худидоракунии маҳаллӣ дар таҷриба ва қонунгузории Тоҷикистон нисбатан нав аст. Падидаи ҳуқуқӣ-конститутсияни худидораи маҳаллӣ аввалин бор бо роҳи ба боби 14 Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон соли 1978 дохил кардани тағиироту илова ва қабули Қонуни ҔТ аз 25 декабря соли 1991 дар бораи худidорakunii maҳalлӣ va ҳochagidoriy maҳalлӣ pайдо гардид. Muvoifiqi Қonuni mazkur va taғiirotu ilovaҳoи Konstitutsiya soli 1978 xudidorakunii maҳalлӣ xislati konstitutsiyonӣ pайдо karд. Bobi 14 Konstitutsiya mazkur, kи қablan «Советҳои маҳаллии депутатҳои ҳалқӣ» nom doшt, taғiir doda shuda, «Низоми худidorakunii maҳalлӣ va Совети маҳаллии вакiloni ҳalқ» nom girifт. Muқarrarар карда шуд, kи nizomi худidorakunii maҳalлӣ dar Ҷumҳuриi Toҷikiстон Совети maҳalлиi вакiloni ҳalқ, maқomoti marzii хudidorakunii ҷamъиятий, raiyipursii maҳalлӣ, mačlisҳoи шахrvandon va dигар шакlҳoи demokratiyai bevositaro darbar meghirad. Худidorakunii maҳalлӣ dar қalamravi voxidҳoи marzio maъmuриi ҔT dar aсоси se satҳ amalӣ karda meshudand, kи aсоси marzii onro Совети шaҳrak, қishloқ, noҳia, шaҳr, noҳia dar шaҳr, viloyat tashkil mekarmand. Zinaи aсосии худidorakunii

маҳаллӣ Совети маҳаллии вакилони халқ, ҳамчун мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар марзи худ Советҳои маҳаллии вакилони халқ фаъолияти ҳамаи низоми худидоракуни маҳаллиро муттаҳид ва мутобиқ мекарданд. Аммо падидаи худидоракуни маҳаллӣ ҳамчун таҳаввулоти нави ҳуқуқӣ ба воқеяти ташкили идораи ҳаёти маҳал бо зудӣ напайваст. Зоро ки аз самти ҳуқуқӣ-конституционӣ эътирофи назариявӣ ва танзими ҳуқуқии он аз боло амр гардида, ба тафаккури шуури мансабдорони сатҳи миёнаи шуравӣ муофиқат надошт. Кормандони дастгохи шуравӣ, ки дар асоси супоришу нишондоди ҳизбӣ ба фаъолият кардан одат карда буданд, намедонистанд, ки дар сатҳи худидоракуни мустақилона чи тавр амал кунанд. Ва худи низоми худидоракуни маҳаллӣ то қадом сатҳ бо низоми Шуроҳои вакилони халқ пайванҷӣ ва муҳторият дорад, равшан набуд. Бинобар ин гарчи баъди пошхӯрии Иттиҳоди шуравӣ падидаи худидоракуни маҳаллӣ дар Тоҷикистон расман барҳам нахӯрд, аммо он амалан татбиқ ҳам намешуд. Зоро ки аз номи Шурои маҳаллӣ бо супориши ҳизбӣ идора кардани ҳаёти маҳал ба амри воқеъ табдил ёфта буд ва дар он берун аз қолаби муайяншуда ба ҳеч гуна худфаъолиятӣ роҳ дода намешуд. Ҳоло ки моҳияти асосии худидоракуни маҳаллӣ бо ташабbus ва масъулияти аҳолии маҳал ҳал намудани масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта мебошад.

Азбаски дар дарки моҳият ва татбиқи қонунҳо дар бораи худидоракуни маҳаллӣ ҳанӯз дар ҷумҳурӣ пешравие ба назар намерасид, дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 асоси ҳуқуқии ташкилӣ, фаъолият ва низоми худидораи маҳаллӣ хеле маҳдуд гардид. Дар моддаи 78 муқаррар карда шуд, ки мақомоти худидоракуни шаҳраку деха ҷамоат аст. Дар раъйпурсии конституционии соли 2003 ба ин меъёр илова карда шуд, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд.

Ин меъёр асоси қабули қонуни ҶТ “Дар бораи мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот” аз 1 декабри соли 1994 гардид. Қонуни мазкур мағҳуми худидоракуни маҳаллиро ҳамчун низоми ташкили фаъолияти аҳолӣ барои мустақилона ва таҳти масъулияти худ мустақиман ё ба воситаи мақомоти интихобкардаи худ дар асоси қонунҳои ҶТ ҳаллу фасл намудани масъалаҳои дорои аҳаммияти маҳаллӣ муайян кард. Сатҳи худидоракуни маҳаллиро онҳо дар ҳадди шаҳраку деха муайян карданд. Мувофиқи қонуни мазкур мақомоти худидоракуни маҳаллӣ масъалаҳоеро, ки ба салоҳияти онҳо даҳл доранд мустақиман ва ё ба воситаи намояндагони худ ҳаллу фасл менамоянд. Дар зери партави Қонуни мазкур мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деха Ҷамоат ташкил ёфта, малакаи муайяни худидоракуни пайдо карданд, дар фаъолияти худ онҳо баъзе нуқсонҳое, ки ба пешравии кор мусоидат намекарданд, ошкор карданд.

Бо мақсади муқаммал намудани қонунгузорӣ ва бартараф кардани нуқсонҳои қонуни пешина 5 августи соли 2009 Қонуни нави ҶТ «Дар бораи мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот» қабул карда шуд, ки дар устувор гардидани ғояи худидоракуни маҳаллӣ давраи нав гуфтан мумкин аст. Зоро ки мувофиқи он ба масъалаҳои ташкил, салоҳият ва фаъолияти Ҷамоат ҷанде тағииротҳои ҷиддӣ дохил карда шуданд.

Дар асоси қонуни мазкур зери мағҳуми худидоракуни шаҳрак ва дехот - фаъолияти аҳолии шаҳрак ва дехот мебошад, ки бевосита ё ба воситаи мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот таҳти масъулияти худ барои ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳаммияти маҳаллидошта, бо назардошти манфиатҳои умумиҷамъиятӣ, анъанаҳои миллӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ, амалӣ мегардад фаҳмида мешавад.

Мақомоти худидораи шаҳрак ва дехот мувофиқан Ҷамоати шаҳрак ва Ҷамоати деха мебошад. Онҳо шахси ҳуқуқӣ буда, аз рӯйи усули марзӣ ташкил мейбанд ва фаъолияти онҳо мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мақомоти давлатӣ сурат мегирад. Ҳуқуқи иштирок дар ташкил ва фаъолияти мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот ба шаҳрвандони ҶТ, ки синнашон ба 18 расидааст ва дар марзи шаҳрак ва дехот истиқомат мекунанд, дода шудааст.

Қонуни нав усулҳои зерини фаъолияти мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехотро муқаррар кард: қоннуният ва адолати иҷтимоӣ; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; демократия, ошкорбаёнӣ ва ба эътибор гирифтани афкори омма; мустақилият, худидоракунӣ ва масъулият дар ҳалли масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидошта;

хисоботдиҳанда будан дар назди аҳолӣ; иштироки шаҳрвандон дар худидоракунии маҳаллӣ; мутобиқати манфиатҳои маҳаллӣ ва умумидавлатӣ; дастҷамъӣ будани фаъолияти Ҷамоат. Бояд қайд кард, ки татбиқи амалии ин усулҳо ба устувор гардидани робитаи Ҷамоат бо аҳолӣ, сазовор гаштан ба боварии аҳолӣ ва ривоҷ ёфтани иштироки онҳо дар амалий намудани вазифаҳои худидоракунии маҳаллӣ мусоидат менамоянд.

Баробари ин яке аз нуқсонҳои усулии Қонуни мазкур дар он аст, ки ҳуқуки иштирок дар ташкил ва фаъолияти Ҷамоат фақат ба шаҳрвандони Тоҷикистон дода шудааст. Ин меъёр моҳиятан хилоғи таъиноти асосии падидай худидоракунии маҳаллӣ мебошад, ки қонун онро эълон доштааст. Зоро ки дар он муқаррар карда шудааст, ки «худидоракунии шаҳрак ва деҳот - фаъолияти аҳолии шаҳрак ва деҳот мебошад», ба салоҳияти Ҷамоат ҳалли «масъалаҳои дорои аҳаммияти маҳаллӣ масъалаҳои ҳамарӯзai аҳолии шаҳрак ва деҳот» гузошта шудааст, яке аз усулҳои фаъолияти Ҷамоат бошад «ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд» дониста шудааст. Ин меъёрҳо дар ташкилу фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ иштироки «аҳолӣ» ва «инсон»-ро дар назар доранд. Зоро ки дар илми ҳуқуки конститутсионӣ ин мағҳумҳо шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони ҳориҷӣ ва ҳам шахсони шаҳрвандӣ надоштаро, ки дар марзи шаҳрак ва деҳот истиқомат мекунанд, дарбар мегиранд. Онҳо низ барои ҳалли дурусти масъалаҳои ҳаёти маҳал манфиатдор мебошанд. Пас чаро қонун шаҳрвандони ҳориҷӣ ва шахсони шаҳрвандӣ надошта, ки дар марзи шаҳрак ва деҳот истиқомат мекунанд, аз ҳуқуки иштирок дар ташкил ва фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа маҳрум кардааст, норавшан аст. Дар таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам кайҳост, ки ин масъала аз байн бардошта шудааст ва иштироки ин шахсон дар ҳаёти маҳалл на ин ки дастгирӣ мейбад, балки ҳавасманд гардонида мешавад.

Қонуни мазкур мақомоти ҳокимияти давлатиро водор месозад, ки дар ташкил, инкишоф ва фаъолияти самараноки мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот шароити зарурӣ ҳуқуқӣ, ташкилӣ, моддӣ, молиявӣ муҳайё намуда, барои амалишавии ҳуқуки шаҳрвандон ба худидоракунии маҳаллӣ мусоидат намояд. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавонад татбиқи ваколатҳои алоҳидаи худро ба мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар асоси шартнома ва бо маблағгузории ин ваколатҳои вогузорад (моддаи 6). Бо ҳамин мазмун моддаи 6 Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» (соли 2004) пешбинӣ мекунад, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот барои амалий намудани вазифаҳои онҳо мусоидат менамоянд ва тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ ба онҳо кумакҳои молиявӣ ва иқтисодӣ мерасонад. Ва воқеан кумаку дастгирии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба Ҷамоатҳо омили муҳими амалий намудани вазифаҳои онҳо мебошад.

Бояд қайд кард, ки Қонуни нав ҳамкории мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро бо мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий пешбинӣ намуда, мақомоти худидоракунии ҷамъиятиро вазифадор мекунад, ки мақомоти худфаъолияти ҷамъиятиро ба қайд гирад ва татбиқи ваколатҳои алоҳидаи худро дар асоси шартнома ва бо маблағгузории ин ваколатҳо ба онҳо вогузорад. Аммо боиси тааҷҷуб аст, ки дар Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий» аз 5 январи соли 2008 дар ҳусуси ҳамкорӣ ё робитаи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий бо Ҷамоатҳо ишорае ҳам ҷой надорад. Гуё ки мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий берун аз марзи Ҷамоат ташкил ёфта, амал мекарда бошад.

Дар асоси Қонуни конститутсионӣ дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ Маҷlisҳои вакiloni ҳалқи даҳлдор роҳҳои ҳамкории худро бо Ҷамоатҳо мустақилона муайян менамоянд. Масалан, дар Дастури Маҷlisи вакiloni ҳалқи шаҳри Исфара (даъвати чорум), аз 12 марта соли 2010 боби 9 ин масъаларо танзим намуда, муқаррар кардааст, ки «Таҳлил ва ҷамъбости таҷрибаи фаъолияти хуби Ҷамоатҳои шаҳраку деҳотро дар соҳаҳои ташкили фаъолият, иқтисод ва молия, қонуният, тартиботи ҷамъиятий ва мудофиа, ҳифзи иҷтимоӣ, ободонӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳити зист, ваколатҳои алоҳидаи вогузоршавандай давлатӣ ба мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, фаъолияти шурои Ҷамоатҳо ва комиссияҳои Ҷамоатҳо аз ҷониби раёсати ташкили кори дастгоҳи раиси шаҳр, дар якҷоягӣ бо аъзои комиссияҳои доимии Маҷlisи вакiloni ҳалқи шаҳр ва дигар гурӯҳҳои кори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳр ба амал бароварда мешавад.

Масъалаҳои паҳн намудани таҷрибаи пешқадами мақомоти номбаршуда дар ичлосияҳои Маҷлиси вакилони ҳалқи шаҳр, комиссияҳои доимии он ва дигар соҳторҳои мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатии шаҳр мавриди муҳокима қарор гирифта метавонад».

Дар асл бошад, мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ иттиҳодияи ҷамъиятии ихтиёрии беузвияти шаҳрвандон буда, мақсади он ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иҷтимоист, ки дар ҷойи зисти шаҳрвандон пайдо мешаванд. Мувоғиқи қонун мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ дар марзи деҳа ё шаҳраке (ҷамоат), ки ҷой гирифтааст, аз қайди баҳисобгири мегузараид ва дар ин ҳусус дар Оинномаи он сабт карда мешавад. Азбаски Ҷамоат ҳамчун мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳот ва шурои маҳалла, кумитаи маҳалла, кумитаи манзил ҳамчун мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ дар як марз ҷой гирифтаанд, алоқамандии фаъолияти онҳо бо яқдигар дар ду қонуни номбурда танзим меёфт. Аммо ба ин омил фақат дар қонуни мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳа эътибор дода шудааст, дар қонуни мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ ба ин масъала даҳл карда нашудааст.

АДАБИЁТ

1. Имомов, А.И «Ҳукуки конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» / А.И. Имомов. - Душанбе. 2012
2. Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳокимиюти давлатӣ дар маҳалҳо» аз 1.12. 1994 // АМОҖТ. № 10 с. 1998. м. 113.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот» аз 1.12. 1994 // АШО ҖТ. № 23 – 24. с. 1994. м. 450.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳот» аз 5.08.2009 // АМОҖТ. №7-8. с. 2009. м.503.

ҲАМОҲАНГСОЗИИ ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЮТИ ДАВЛАТӢ БО МАҚОМОТИ ХУДИДОРАКУНИ ШАҲРАК ВА ДЕҲОТ

Дар маколаи мазкур мавзуи “Ҳамоҳангсозии фаҷолияти мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимиюти давлатӣ бо мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳот” вобаста ба масъалаҳои ҳамоҳангсозии фаҷолияти мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимиюти давлатӣ бо мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳот, мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мақомот, худидоракунӣ, шаҳрак, деҳот, Конституция.

КООРДИНАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ С ОРГАНАМИ ГОРОДСКОГО И СЕЛЬСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В данной статье обсуждается тема «Координация деятельности местного исполнительного органа государственной власти с органами городского и сельского самоуправления» связана с вопросами координации деятельности местных исполнительных органов государственной власти с органами самоуправления городов и сел.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: власть, самоуправление, город, село, Конституция.

COORDINATION OF THE ACTIVITIES OF THE LOCAL EXECUTIVE BODY OF STATE AUTHORITY WITH BODIES OF URBAN AND RURAL SELF-GOVERNMENT

In this article, the topic "Coordination of the activities of the local executive body of state power with the bodies of urban and rural self-government" is connected with the issues of coordination of the activities of local executive bodies of state power. with self-government bodies of cities and villages.

KEYWORDS: power, self-government, city, village, Constitution.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исомиддинзода Ҳабибулло Исомиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳукуқшиноси. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **777-00-66-02**.

Сведения об авторе: *Исомиддинзода Ҳабибулла Исомиддин* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **777-00-66-02**.

Information about the author: *Isomiddinzoda Khabibulla Isomiddin* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **777-00-66-02**.

МУАЙЯН ВА ДАСТГИР КАРДАНИ ГУМОНБАРШУДА

Бобоев И.Э.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асоси маълумотҳои дар натиҷаи азназаргузаронии чойи ҳодиса, пурсиши ҷабрдида ва шоҳидон сурати сухани таҷовузкорро сохта, ба кормандони ҷустуҷӯйи фаврии ҷиноятӣ супоришҳои мушаххас додан яке аз ҷорабиниҳои аввалиндарача ба ҳисоб меравад.

Агар пайҳо чой дошта бошанд, масалан чойи ҳодисаро бевосита ё ба таври таъчилий аз назар гузаронида, пайҳо ёфт шуда бошанд, қинологро даъват карда, ба вай супориш додан лозим аст. Агар илоҷи истифода бурдани қинолог набошад, ба ҳар ҳол аз чойи ҳодиса намунаи бӯйро гирифта, нигоҳ доштан лозим аст.

Барои ёфтани ва дастгир кардани гумонбаршуда бо воситай «фоторобот» бо иштироки ҷабрдида ва шоҳидон сурати гумонбаршударо тайёр намуда, ба кормандони мақомоти оперативӣ – ҷустуҷӯи шуъбаҳои корҳои дохилии ноҳия ва шаҳрҳо додан зарур аст.

Шаҳси гумонбаршударо дар се ҳолат дастгир кардан мумкин аст. Якум, агар бевосита дар чойи ҳодиса қарор дошта бошад. Марбут бо таҷовуз ба номус, нисбати дигар ҷиноятҳо, тез – тез дар чойи ҳодиса дастгир карда мешаванд. Барои он, ки ҷабрдида барои ёрӣ додан бонги хатар мезанад ё одамон тасадуфан ҳабардор мешаванд.

Дуюм, дар он вақт гумонбаршуда дастгир карда мешавад, ки ба вай ҷабрдида ё шоҳидон, ҳамчун ҷинояткор нишон диханд. Ин ҳолат ҳам дар мавриди таҷовуз ба номус тез – тез вомехурад.

Сеюм, шаҳс дар он ҳолат дастгир карда мешавад, ки агар дар вай бешубҳа пайҳои ҷиноят бошад.

Пас аз дастгир кардан шаҳси гумонбаршударо шаҳодат кунондан лозим аст. Яъне, дар либос ва бадани гумонбаршуда пайҳои муқобилият, пайҳои хун, оби даҳон, аз либосҳои ҷабрдида гузаштани нах, ришта, ҷангӯ губор, мӯй ва дигар ашёву моддаҳо ёфтани, гирифтан ва нигоҳ доштан лозим аст.

Аз шаҳодатқунонии бадан, рӯйи даст ва пайҳои гумонбаршуда, ҷайр аз пайҳои номбршуда пайҳои ноҳунҳо, дандонҳо ва дигар пайҳо – заҳмҳои гуногуноро ёфтани, онҳоро зикр кардан, гирифтан ва нигоҳ доштан иборат аст.

Либосҳои гумонбаршударо алоҳида, як ба як аз назар гузаронидан зарур аст. Аз назар гузаронидани либосҳои гумонбаршуда барои он зарур аст, ки дар онҳо пайҳо, хун, оби даҳон, нахҳо аз либосҳои ҷабрдида, мӯй ҷангӯ губор ва дигар ашёву моддаҳои дар андозаи ниҳоят кам ва дар ҳаҷми микроскопӣ буданаш мумкин аст, ки онҳоро факат бо пурбинҳо (лупа) бозёфт кардан мумкин аст.

Тактикаи пурсиши гумонбаршуда аз якчанд вазъияти тағтишӣ марбут аст. Агар гумонбаршуда ба ҷабрдида шинос бошад, як тарзи тактико интиҳоб кардан лозим меояд, агар вай бо ҷабрдида шинос набошад, дигар тактикаи пурсиш, ҷорӣ карда мешавад.

Амалиётҳои алоҳидаи тағтиши таҷовуз ба номус, агар пайи ҳам, бе танаффус гузаронида шаванд, бештар дар муайян кардани ҷинояткор самараи мусбӣ мебахшанд.

Бинобар ин пурсиши гумонбаршуда бевосита пас аз шаҳодатқунонидан ва аз назар гузаронидани либосҳои ў гузаронида шуданаш ҳатмист.

Агар гумонбаршуда бо ҷабрдида шинос набошад, бо воситай пурсиши ҷабрдида бояд муайян кард, ки ҳангоми (рӯз, соат, рӯзи ҳафта) ҷинояти содиршуда дар кучо буд, агар дар дигар ҷо бошад ки ва дар кучо ўро дидааст; ғайр аз ин бояд муайян кард, ки бо қадом либос (кастюм, плаш, палто, каллагӯшҳо), бо қадом пойафзол буд; либосҳо шуста шудаанд ё на; пас аз содир шудани ҷиноят пойафзол таъмир карда шудааст ё на ва дигар ҳолатҳо.

Гумонбаршуда бо ҷабрдида шинос набошад аз вай пурсидан даркор, ки барои чӣ ҷабрдида аз болои вай чун таҷовузкор шикоят кардааст, сабабаш дар чӣ бошад?

Агар гумонбаршуда бо ҷабрдида шинос бошад ба воситаи пурсиши ў муносибати онҳо, шахсоне, ки муносибатҳои гумонбаршуда ва ҷабрдидаро тасдиқ када метавонанд, бояд муайян кард.

Дар ҳолате, ки агар бо ҷабрдида алоқаи ҷинсӣ намуданашро гумонбаршуда инкор намояд, ба воситаи пурсиши ў муносибати вайро ба далелҳои бар зидди гумонбаршуда ҷамъоварӣ намударо бояд муайян кард. Масалан, дар ҷойи ҳодиса будани пайи даст ва пойафзолашро бо чӣ баён мекунад ё шикояти ҷабрдидаро дар бораи таҷовузкор будани он бо чӣ тавр баён мекунад.

Гарчанде ки гумонбаршуда ба гуноҳи худ иқор ҷудо шуда бошад ҳам, вайро ҷун айборшаванда пурсиш карда, ахбороташро дар бораи таҷовуз содир намуданаш, яъне қай, дар кучо, киро бо қадом тарз, барои чи содир кардани кирдор на факат ба протоколи пурсиш, балки ба навори магнитӣ сабт карда, ба протокол замима кардан лозим аст.

АДАБИЁТ

- 1 Яблоков Н.П. Криминалистика: Учебник, 2 – е изд., перераб. и доп. / Н.П. Яблоков. – М., Юристъ, 2001г.
- 2 Криминалистика. Учебник под редакцией заслуженного деятеля науки РФ, доктор юридических наук, профессора Е.П. Ищенко. – М., 2011. – С.412;
- 3 Шевченко В.И. Теорический основы трасологической идентификации / В.И. Шевченко. – М., 1975.
- 4 Попов В.И. Осмотр место происшествия / В.И. Попов. – Алма – Ата. Казюсиздат, 1957.
- 5 Литвиненко Л.К. Понятие и классификация следов в трассологии // Материалы III научной конференции, посвященной памяти М.И. Райского. – Киев, 1958.

МУАЙЯН ВА ДАСТГИР КАРДАНИ ГУМОНБАРШУДА

Дар маколаи мазкур мавзуи муайян ва дастгир кардани гумонбаршуда мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки дар асоси маълумотҳои дар натиҷаи азназаргузоронии ҷойи ҳодиса, пурсиши ҷабрдида ва шоҳидон сурати суханини таҷовузкорро сохта, ба кормандони ҷустуҷӯи фаврии ҷиноятӣ супоришҳои мушаҳҳас додан яке аз ҷорабиниҳои аввалиндарача ба хисоб меравад.

КАЛИДВОЖАҲО: супориши, ҷойи ҳодиса, гумонбаршуда, азназаргузоронӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ И ЗАДЕРЖКА ПОДОЗРЕВАЕМОГО

В данной статье обсуждается тема установления личности и задержания подозреваемого. Автор отмечает, что на основании информации, полученной в результате расследования инцидента, одним из первых мероприятий считается допрос потерпевшего и свидетелей, создание словесного образа агрессора и отдача конкретных указаний сотрудникам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: задание, место происшествия, подозреваемый, расследование.

SUSPECT IDENTIFICATION AND DETENTION

This article discusses the topic of identifying and apprehending a suspect. The author notes that, based on the information obtained as a result of the investigation of the incident, one of the first activities is the interrogation of the victim and witnesses, the creation of a verbal image of the aggressor and the issuance of specific instructions to the employees.

KEYWORD: task, scene, suspect, investigation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев И.Э.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Бобоев И.Э.* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Boboev I.E.* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ИНКИШОФИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИЧОРАИ ҚИТЪАИ ЗАМИН (ҶАНБАҲОИ ТАъРИХӢ-ҲУҚУҚӢ ВА МУОСИРИ ОН)

**Бобониёзов С.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Масъалаи ичораи қитъаи замин ва рушди муносибатҳои заминистифодабарӣ дар давлатдории тоҷикон таърихи кӯҳан дорад. Баъзе аз унсурҳои муносибатҳои ичоравӣ дар бахши замин ҳанӯз дар даврони низоми ҳуқуқии зардустия ба ҷашм мерасанд. Чунончи А.Ф. Ҳолиқзода пайдоиши падидай мазкурро ба таърихи қадимаи тоҷикон алоқаманд месозад. Дар миёни меъёрҳои ҳуқуқи гражданий Авесто он меъёрҳои ҳуқуқие, ки мағҳуму намудҳои шартномаро муайян мекунанд, мақоми барҷастаро ишғол менамоянд.

«Як қатор қоидаҳои Авесто, – менависад А.К. Раев, – бевосита ба масъалаҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқи гражданий баҳшида шудаанд. Дар байни онҳо зарурати риояи қатъии шартнома ва интизоми шартномавӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад». Ин аст ки ҳама гуна шартнома аз ҷониби зардустиён ба таври қатъӣ риоя ва иҷро мешуд. Ҷ. Саъдизода бисёр бамаврид ишора мекунад: «Барои зардустия мағҳумҳои чун ҳақиқат, адолат, садоқат, часорат, бовиҷдонӣ ва нексириштӣ, порсой ва тақводорӣ хеле муҳим аст. Тасодуфӣ нест, ки ҳатто мусулмонон ҳангоми бастани аҳдҳо бо зардустиён сару кор гирифтандро авлотар медонистанд, зоро аз бовиҷдонӣ, боинсофӣ ва садоқати онҳо боҳабар буданд». Аз ин бармеояд, ки дар тамаддуни тоҷикон низ падидай мазкур вучуд доштааст. Аз сабабе ки манбаи асосии рӯзгори гузаштагони мо замин ба ҳисоб мерафт, бинобар ин, бешубҳа гуфта метавонем, ки ниёғони мо аз падидай ичора, маҳсусан ичораи қитъаи замин ба таври васеъ истифода кардаанд ва далелҳои таърихии овардаи мо исботи ин гуфтаҳост. Ҳамин тавр, яке аз роҳҳои самаранок истифода бурдани заминҳои таъиноти кишоварзӣ ҳам дар замони пеш ва ҳам имрӯз дар асоси истифода бурдани он мебошад.

Ҳеч як тамаддун дар алоҳидагӣ бидуни таъсири тамаддун ва фарҳангҳои дигар ташаккул ёфта наметавонад. Дар масъалаи рушди ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ чунин ба назар мерасад, ки ин падидай дар баробари дигар зерсаҳои ҳуқуқи гражданий сабаби баҳамоӣ ва гуфтугӯйи байнифарҳангии тамаддунҳои гуногун – муҳтасар дар мисоли тоҷикон, ҳуқуқи шарқи қадим (ҳуқуқи Бобулистони қадим) ва Рими қадим гардидааст. Зоро дар баробари тафовутҳои зиёд миёни ин тамаддунҳо дар бахши ҳуқуқи гражданий, аз ҷумла, падидай таҳқиқшаванда шабоҳат ва монандҳои зиёде диде мешавад. Оид ба масъалаи замони ба вучуд омадани муносибатҳои ичоравӣ дар бахши замин андешаҳои якзайл вучуд надорад. Чунончи К.Г. Пандаков, А.Е. Черноморетс ин навъи муносибатҳоро мансуб ба замони нав медонанд. Ба андешаи онҳо «муносибатҳои ичоравӣ аллакай дар солҳои 30-юми аспи XIX вучуд доштанд. Гузашта аз ин, ичора чун кирояи амвол ба сифати яке аз падидоҳои муҳимтарини ҳуқуқи гражданий баррасӣ мешуд. О.И. Крассов бошад, онро ба Рими қадим мепайвандад. Ӯ муҳимтарин нуктаҳоро оид ба танзими ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар Рими қадим омӯхта, чунин менависад: «Муносибатҳо оид ба ичораи замин дар Рими қадим асосан зери таъсири ҳуқуқи ҳалқҳо (*jus gentium*) сайқал ёфтааст. Дар ин муносибатҳо субъектони маҳсус иштирок мекарданд, ки онҳоро «колон»-ҳо меномиданд». Дар воқеъ, вақте ки ба тамаддунҳои аҳди қадим назар меафканем, падидай мазкур аз қаъри асрҳо намудор мегардад. Бахусус, он дар Рими қадим хеле паҳншуда буд.

И.Б. Новитский, Д.В. Дождев, А.А. Иванов ишора ба он мекунанд, ки ҳуқуқи ҳусусии римӣ се навъи ичораро медонист: 1) ичораи ашё, «ки қитъаи замин ба он дохил мешуд» (*Locatio-conductio regum*); 2) ичораи хизматрасонӣ (*Locatio-conductio operagum*); 3) ичораи кор ё пудрат (*Locatio-conductio operis*). Ба андешаи И.Б. Новитский ва И.С. Перетерский шабоҳати ин се шартнома дар он диде мешуд, ки ҳар тараф уҳдадор буд ба тарафи дигар объектҳои маслиҳатшуда (ашё, хизмат, кор)-ро барои истифода диҳад, тарафи дуюм бошад, уҳдадор буд музди муқарраршударо пардозад. Сабаби мавҷудияти шартномаи ичораи қитъаи замин

дар Рим ин буд, ки дар қатори заминдорони калон табақаи деҳқонон ҳам вучуд доштанд. Онҳо аз заминдорони гуломдор қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзи барои зироаткорӣ ва ба даст овардани маҳсулоти кишоварзӣ ичора мегирифтанд. Предмети шартномаи ичора ашёи манкул ё гайриманқул шуда метавонист. Аз ашёи манкул танҳо ашёи истеъмолнашавандаро ичора кардан мумкин буд, чунки кирокунанда уҳдадор буд ҳангоми ба поён расидани ичора ҳамон чизи кирокардааш (киштӣ, ароба ва гайра)-ро баргардонад. Ҳатмӣ набуд, ки кироядиҳанда молики ашёи кироя бошад. Чизҳои бегонаро ҳам ба ичора додан мумкин буд.

Қитъаҳои замине, ки ба ичора дода мешуданд, бо дарназардошти хусусиятҳояшон чун навъе аз ашёи гайриманқул баррасӣ мегардиданд. Ба ичора супоридани ашё дар Конуни дувоздаҳ ҷадвал низ вомехӯрад. Мавзуи ичора мувофиқи қонуни мазкур асосан ҳайвони хонагӣ ва гуломон ба ҳисоб мераванд. Яке аз хусусиятҳои муносибатҳои ичоравӣ дар Рими қадим дар он ифода меёфт, ки гайрисоҳибмулкон низ метавонистанд ашёро ба ичора супоранд. Подош аз рӯйи созиши тарафҳо асосан ба воситаи пул муайян карда мешуд, аммо дар ичораи заминҳои кишоварзӣ подоши (пардоҳти) натуралий низ дар шакли додани маҳсулот пешбинӣ шуда буд. Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки Рими қадим дар бахши муносибатҳои ичоравӣ, маҳсусан ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба дастовардҳои назаррасе ноил гардида буд, ки онҳо имрӯз аҳаммияти иҷтимоӣ ва ҳуқуқии ҳудро гум накардаанд. Новобаста аз оне ки падидаи мазкур дар ҳуқуқи қадимаи тоҷикон ҳеле густурда рушд ёфта буд, аммо падидаҳои ҳуқуқи римӣ имрӯз дар қонунгузорӣ баръало инъикоси ҳудро ёфтааст.

Муносибатҳои ичоравӣ дар бахши замин инкишоф ёфта, минбаъд дар давлатдории Сомониён низ дида мешавад. Ҳуқуқи давлати Сомониён намудҳои гуногуни аҳдҳоро пешбинӣ мекард. Аҳдҳо асоси муносибатҳои молу мулкӣ ва уҳдадориҳоро дар аҳди Сомониён ташкил медоданд. Намудҳои гуногуни аҳдҳо аз қабили аҳдҳои қисмат, ҳадя, ичора, кафолат, ҳаволат, музораа ва гайра вучуд доштанд. Ба андешаи А.Ф. Холиқов дар замони Сомониён аҳдҳо, ки асоси пайдоиши муносибатҳои молу мулкӣ ба ҳисоб мераванд, ба чунин шартҳо асос меёфтанд: а) розигии тарафҳо; б) мавҷудияти объекти шартнома; в) додугирифти воқеии ашё; г) мавҷудияти сифатии гардиши мол дар муомилот. Ҳамин тарик, таҳлили таҷрибаи давлатдории тоҷикон, баҳусус давлати Сомониён нишон медиҳад, ки вобаста ба шакли заминдорӣ (шакли моликият ба замин) намуди аҳдҳо ба қитъаи замин мавҷуд буд. Асосан дар ин давра се намуди аҳдҳо ба қитъаи замин баста мешуданд: ҳариду фурӯш, ҳадя ва ичора.

Ба ақидаи И.Д. Сафаров розӣ шуда наметавонем, ки гӯё дар замони давлатдории Сомониён заминдории мутамарказ вучуд надошта бошад. Бояд қайд кард, ки дар даврони Сомониён заминдории хусусӣ он қадар инкишоф наёфта буд. Нисбат ба заминҳои хусусӣ бештар аҳдҳои ҳариду фурӯш ва ҳадя баста мешуданд. Муносибатҳои ичоравӣ асосан ба заминҳои давлатӣ паҳн мегардид. Маҳсусан заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар соҳиби давлат ё заминдорони давлатӣ қарор доштанд, ки барои истифода чунин заминҳоро ба мардум ба ичора медоданд. Яъне, дар замони Сомониён заминҳои мутамарказ шуда буданд ва асосан дар ихтиёри давлат қарор доштанд. Аммо андешаи дигари И.Д. Сафаровро дастгирӣ менамоем, ки мувофиқи он «заминдорони калон заминҳоро ба қитъаҳо тақсим карда, ба кишоварзон тарикӣ шартномаи ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ барои истифода медоданд. Иҷорагир ҳамчун музд аз 1/7 ё 1/6 ҳиссаи ҳосилро мегирифт. Заминдор ҳуқуқ дошт, ки ба иҷорагир тухмӣ ва васоити шудгор, мисли гови ҷуфтӣ дихад. Вобаста ба шартҳои ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ агар иҷорагир барзагов, воситаҳои шудгор ва тухмӣ медошт, 1/3, 1/4, 1/5 ҳиссаи ҳосилро мегирифт». Заминдорони калон асосан намояндаи амир – давлат буданд, ки заминро бо супориши амир ба ичора медоданд. Аз сабабе ки қариб тамоми заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар дasti амир муттаҳид шуда буд, табиист, ки амир маҷбур буд, ки барои ба даст овардани фоида ва ба гардиш даровардан заминро ба ичора дихад. Ин омил боиси пайдо шудани муносибатҳои ичоравӣ дар бахши заминҳои таъиноти кишоварзӣ гардид. Ин андешаро Ш.Г. Азимов дастгирӣ карда, чунин менависад: «Асоси муносибатҳои заминистифодабарӣ дар шакли мутамарказ буда, яке аз намудҳои ба истифода додани замин аз ҷониби ашрофон бо роҳи

иchora сурат мегирифт». Дар воқеъ, дар давлати Сомониён истифодаи қитъаи замин бо асосҳои гуногуни ҳуқуқӣ аз тарафи дехқонон амалӣ карда мешуд. Даромад аз истифодаи қитъаи замин асосан ба фоидай соҳибони замин мегузашт. Ин ҳолатро меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, ки ба қоидаҳои исломӣ ва ҳадисҳо асос меёфтанд, ба низом медароварданд. Ҳангоми таҳияи қонунгузории соҳаи гражданий ва замин бояд қонунгузории пешин дар бахши иchora қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ омӯхта шавад, то ин ки камбудиҳои ҷойдошта тақрор карда нашавад. Ҳуб мешавад, ки анъанаҳои миллию таъриҳӣ, таҷрибаю усулҳои замнистифодабарӣ, ки дар мамлакатамон аз замони ниёғон бοқӣ мондаанд, бо дарназардошти шароити мусир ва талаботи замон ба назар гирифта шаванд. Давраи дигари рушди иchora қитъаи замин ба замони амали ҳуқуқи исломӣ дар сарзамини таърихии тоҷикон рост меояд. Ҳуқуқи гражданий исломӣ намудҳои муҳталифи шартномаҳоро медонад, ки ҳар яки он чун институти мустақили ҳуқуқӣ, асосҳои пайдо шудаң, тағиیر ёфтган ва қатъ гардидани ҳуқуқу ӯҳдадориҳои гражданий мебошанд. Таснифоти васеи шартномаҳоро дар ҳуқуқи исломӣ Ван ден Берг пешниҳод намудааст. Ӯ дар осораш ба шартномаи иchora бевосита ишора намудааст.

Баъд аз ҳамроҳшавии қисмати шимолии Тоҷикистон ба ҳайати генерал - губернатории Туркистон ба низоми ҳуқуқии ин манотиқ низоми нав – ҳуқуқи империявӣ ворид шуд. Ба андешаи Ф.Т. Тоҳиров низоми ҳуқуқи сарзамини мо дар ин давра аз се низоми мустақил иборат буд: ҳуқуқи одатӣ, ҳуқуқи исломӣ ва ҳуқуқи империявӣ. Ба андешаи Н.Б. Ҳотамов пас аз ҳамроҳ гардидани кишвар ба ҳукумати подшоҳӣ дигаргуниҳои қуллӣ ба вуқӯъ пайваст, ки яке аз онҳо ҳалли масъалаи замин буд. Замин дар шароити Осиёи Миёна, аз ҷумла, кишвари Туркистон, манбаи асосии рӯзгор ва неъмати муҳим ба ҳисоб мерафт. Замин дар байни ашрофон, муассисаҳои динӣ ва сулолаҳои хонӣ, ки гурӯҳи маҳдуди аҳолиро ташкил медоданд ва такягоҳи боэътиимиҳои ҳукумати императорӣ ба ҳисоб мерафтанд, тақсим шуда буд. Бино ба баъзе маълумот, ашрофони заминдор «9/1 ҳиссаи (нуҳяки) заминҳои ӯҳдато ба дехқонони ӯҳдато ба иchora медоданд». Дар ҷойи дигар бошад, Н.Б. Ҳотамов маҳсус ишора мекунад, ки «аксарияти аҳолӣ камзамин ё безамин буданд ва дар мақоми иchorагир ё ҷоряккор қарор доштанд». Бинобар ин, ҳукумати подшоҳии русро зимни таҳияи «Низомнома оид ба идоракуни кишвари Туркистон» соли 1886 лозим омад, ки дар қисми ҳалли масъалаи замини кишвар, муваққатан аз ҳимояи манофеи ашрофи маҳаллӣ ӯҳддорӣ намояд. Тағириру иловаҳо, ки ба Низомнома пас аз соли 1886 ворид карда шуд, он масъалаҳои вобаста ба заминро ҳал мекарданд, ки дар вакташ ҳукумати подшоҳӣ ба назар нагирифта ё аз мадди назар дур андохта буд. Бахусус, яке аз иловаҳои ҷиддӣ дар моддаи 255 омада буд, ки тибқи он «заминҳои обёришуда, лалмӣ ва душворкор», яъне тамоми комплекси заминҳои корам ба аҳолии муқимӣ дар шакли иchora вобаст шуд.

Ҳамин тариқ, дар қаламрави кишвари Туркистон шакли амлокии (давлатӣ)-и заминдорӣ, ки 50%-и тамоми заминҳоро ташкил медод, барҳам дода шуд ва ин заминҳо бо ҳуқуқи моликияти ҳусусӣ ба иchorагирони собиқ ройгон тақсим карда шуданд. Чунин роҳи ҳалли масъала, бо вучуди маҳдудиятҳо, табаддулоте дар муносибатҳои заминдории кишвар буд. Ин як навъ ислоҳоти замин буд, ки ҳукумати подшоҳӣ амалӣ намуд. Дар асоси ин ислоҳот дар кишвар «заминдории ҳарбӣ-феодалий» барҳам ҳӯрд. Дар натиҷа, иchorагири собиқ молики қитъаи замин бо ҳуқуқи соҳибият, истифода ва ихтиёрдории он гардида, инчунин ӯҳдадор буд ба ҳазинаи Россияи подшоҳӣ пардохтҳои мукарраршударо супорад. Дар ҳақиқат, вобаста намудани замин ба истеҳсолкунандагони бевосита барои рушди соҳаи кишоварзии ин диёри империя аҳаммияти калон дошт. «Заминҳои иchora, ки қисме аз замини тақсимнашудаи ҷамъиятӣ буданду пештар онҳоро ҷамоаи авул ба шахсони алоҳида иchora медоданд, соли 1890 аз тарафи ҳокимияти подшоҳӣ гирифта, ба ихтиёри маъмурияти подшоҳӣ дода шуданд».

Бо масъалаи замин ҳамчунин ӯҳдадориҳои вобаста ба замин_(пардохтҳои замин) робитай зич доштанд, ки ба ин дар Низомномаи соли 1886 таваҷҷӯҳ зоҳир карда шуда буд. Андозаи пардохтҳои замин барои иchora, тибқи м. 241-и Низомнома мувофиқи миқдори заминҳои обёришаванд ва рутбаи (разряди) ишғолнамудаи онҳо муайян карда мешуд. Мутобики ин модда ҳамаи заминҳои кишвар, ки бояд аз онҳо иchorапулӣ гирифта мешуд, ба 8 дараҷа тақсим карда шуд. Ба дараҷаи якум заминҳое мансуб буданд, ки аз 1,09 га

замини обёришаванда беш аз саду шаст сўм даромад меоварданд (ба ҳисоби дигар 1,09 га замин ба чор таноб баробар буд). Ба дарацаи 8-ум заминҳои тавассути бориш киштшаванда, яъне лалмӣ мансуб буданд. Мутобики моддаи 242-и Низомнома иҷорапули давлатӣ чунин таъин карда мешуд: дар дарацаи 1-ум – 10% аз маҷмуи даромади 1,09 га замин; дар дарацаи 8-ум – 25 тин аз 1,09 га замини киштшуда. Ҳолати мутамарказӣ дар истифодаи замин омили рушд додани шакли иҷоравӣ дар муносибатҳои заминҳои таъиноти кишоварзӣ гардидааст. Ҳама аъёну ашрофи заминдори хонӣ, аз худи хон сар карда, то мулқдори миёна, хоҷагиашонро бо ёрии дехқонони камзамину безамин пеш мебурданд. Бинобар ин, «як қисми дехқонон дар заминҳои умумидавлатӣ (мамлакати подшоҳӣ) истода, аз онҳо гӯё бо ҳуқуқи иҷораи абадӣ истифода мебурданд, дигарон бошанд, заминҳои мулқии (хусусии) амалдорони алоҳида – феодалон ва заминҳои маҳсуси худи хонро киштукор мекарданд ва гурӯҳи сеюм дар заминҳои вақф машғули кор буданд.

Дар давлати абарқудрати Шуравӣ чун замони Истиқлолияти давлатӣ, замин моликияти истиснои давлат буд. Аз сабабе ки солҳои тулонӣ Тоҷикистон ба ҳайати ин кишвари абарқудрат шомил буд, дар кишвари мо низ чунин муқаррарот оид ба замин ҳукмфармо буд. Бо ин сабаб замин объекти аҳдҳои ҳуқуқи гражданий шуда наметавонист. Танҳо як истисно вучуд дошт, ки он ҳам бошад, иҷораи қитъаи замин ба ҳисоб мерафт. Бояд қайд намуд, ки гуногуни шакли моликият ба замин дар Тоҷикистони тоинқилобии соли 1917-ум мувоғики меъёрҳои ҳуқуқии мусулмонӣ амал мекард. Қисми асосии фонди замини мамлакатро заминҳои давлатӣ, бо номи заминҳои амирӣ, хонӣ, султонӣ ва ё амлокӣ ташкил медоданд. Истифодаи ҳамаи ин заминҳо бо меҳнату заҳмати дехқонон ба роҳ монда шуда буд. Бояд қайд намуд, ки он дигаргуниҳое, ки дар Россия оид ба заминдарию заминистифодабарӣ дар солҳои баъдинқилобӣ ба вучуд омаданд, таъсири ҳудро ба ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла ба Тоҷикистон расониданд. Ҳамаи он санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки Ҳукумати Шуравии баъдинқилобии Россия оид ба ҳалли масъалаҳои заминистифодабарӣ қабул мекард, бо дарназардошти хусусиятҳои маҳаллии миллии ҷумҳуриҳо қабул мегардиданд. Иҷораи қитъаи замин дар солҳои аввали баъдинқилобӣ ба таври маҳдуд иҷозат дода шуда, баъдан пурра барҳам дода шуд. Истифодаи қитъаи замин ба ҳамаи шаҳрвандон, ки ҳоҳиши коркард кардани заминро доштанд, дода шуд. Онҳо ҳуқуқ доштанд то замони доштани иқтидори коркарди замин онро истифода кунанд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин давра заминаи ҳуқуқиро барои рушди падидай иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва муносибатҳои вобаста ба он фароҳам соҳтанд, ки бо баъзе аз ҳусусиятҳояшон аз давраҳои пешин тафовут доштанд. Акнун субъектон доир ба иҷора гирифтани замин манфиатдор буданд, чунки ҳама муносибатҳои иҷоравӣ ба розигии тарафҳо асос мейғт. Кодекси замини ҶШФСР аз соли 1922 ба ҳоҷагиҳои меҳнатӣ ҳуқуқ дода буд, ки ҳама заминҳо ё қисме аз онҳоро бо шартҳои муайян, ба ӣвази музд, натуралий ва анвои дигари музд бо риояи шартҳои муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба иҷора диҳанд. Аз ҳуҷҷату санадҳои ҳуқуқии замони шуравӣ пайдост, ки муносибатҳои иҷора тайи даҳсолаҳо асосан мамнуъ буданд, чунки заминаи меъёрии ҳуқуқии ин соҳа инкишоф наёфта буд. Сиёсати давлати шуравӣ ҷиҳати колективиқунонӣ, ки соли 1929 роҳандозӣ гардид, таъсири ҳудро ба падидай иҷораи замин низ гузошт. Дар ҳуқуқи шуравӣ ин ниҳод барои ҳалли масъалаҳои гузариш аз капитализм ба сотсиализм ташкил шуда буд. Ҷунончи, дар минтақаҳои колективиқунонии саросарӣ, амали Қонун «Дар бораи иҷозат додани иҷораи замин ва истифодаи меҳнати кироя дар ҳоҷагиҳои дехқонии инфиродӣ» бекор карда шуд. Бояд гуфт, ки дар ин давра мавқеи ҳуқуқии колхозҳо мустаҳкам мегардид. Дар фасли дуюм «Дар бораи замин»-и Низомномаи намунавии артели ҳоҷагии қишлоқ, ки соли 1935 аз ҷониби Анҷумани II умумииттифоқии колхозчиёни зарбдор қабул гардид, қайд шудааст, ки замин моликияти умумихалқии давлатӣ буда, барои истифодаи бемуҳлат ба артел дода шудааст ва ҳариду фурӯш ё ба иҷора доданаш манъ аст.

Ҳамин тарик, замин пурра аз муомилоти гражданий гирифта шуд. Ягона ҳуқуқ ба замин, ки дар Кодекси гражданий боқӣ монда буд, ҳуқуқи соҳтмон дар заминро дар назар дошт. Минбаъд ин ҳуқуқ низ тибқи Фармони Президиуми Шурои Олии ҶШФСР аз 1

феврали соли 1949 дар асоси Фармони Президиуми Шурои Олии ИЧШС аз 26 августи соли 1948 барҳам дода шуд. Ҳуқуқ ба соҳтмон ба ибораи «истифодай бемуҳлат» мубодила карда шуд. Дар КЗ ҶШФСР аз соли 1922, Асосҳои қонунгузории замини ИЧШС ва чумхуриҳои иттифоқӣ аз соли 1968, Кодекси замини ҶШФСР аз соли 1970, ҳамчунин Асосҳои қонунгузории граждании ИЧШС ва чумхуриҳои иттифоқӣ аз соли 1961 ва Кодекси гражданий аз соли 1964 маълумот оид ба ҳукуқҳои моликиятии маҳдуд ба замин дода нашудааст. Дар таҳлилҳои худ Н.Т. Осипов ишора меқунад, ки мавҷудияти моликияти истиносии давлат нисбат ба замин ба он оварда расонд, ки ҳама намуди истифодай замин танҳо бо иҷозати давлат, ба истифода дода мешуд.

Манъи иchorai замин даҳсолаҳо арзи вучуд кард ва танҳо дар солҳои 80-ум падидай мазкур заминаи ҳуқуқии инкишофи худро пайдо намуд. Дар ин солҳо колективҳои истифодабарандай иchora, иchorai доҳилиҳоҷагӣ ва пудрати иchoravӣ ташаккул ёфтанд. Чи тавре ки қайд намудем, дар ин давра ибтидои асри XX нақши иchora дар муомилоти заминҳои таъиноти кишоварзӣ аҳамияти бештар дошт, зеро иchoradeҳ ва иchoragir баробарҳуқуқ буданд. Ба сифати шартҳои муҳимми шартнома инҳо эътироф шуда буданд: мавзӯъ (предмет), муҳлат (тибқи қоиди умумӣ то 12 сол, дар ҳолатҳои алоҳида муҳлати ҳадди аксар 90 сол буд) ва иchorapulӣ. Як қатор шартҳои мавҷудбуда маҳдуд карда шуда буданд. Масалан, агар соҳиби амвол ҳоҳиши ба шахси дигар додани онро надошта бошад, метавонад ба шартнома шартҳои маҳсусро ворид намояд. Соҳибҳуқуқии онҳо дар як қатор санадҳо муқаррар шуда буд, аз қабили: Қонуни ИЧШС «Дар бораи кооператсия», Қарори Президиуми Шурои Олии ИЧШС аз 7 апрели соли 1989, № 10277-ХI «Дар бораи иchora ва муносибатҳои иchoravӣ дар ИЧШС», «Муқаррарот дар бораи асосҳои иқтисодӣ ва ташкилии муносибатҳои иchoravӣ дар ИЧШС», «Асосҳои қонунгузории ИЧШС дар бораи иchora» ва гайра.

Бояд гуфт, ки муқаррарот дар бораи асосҳои иқтисодӣ ва шаклии муносибатҳои иchoravӣ дар ИЧШС иchorai дарозмуҳлатро чун кафолати муносибати ғамхоронаи иchoragiron ба замин ва дигар объектҳои иchora ҳавасманӣ мекард. Шартномаҳо хусусияти кӯтоҳмуддат доштанд. Колективҳои иchorakor, чун қоида, ба ҳоҷагиҳои худ аз ҷиҳати иқтисодӣ саҳт вобаста буда, ба шакли комилан мустақили истеҳсолот умед баста наметавонистанд. Яъне, онҳо ба воҳидҳои истеҳсолии тобеъ ё вобаста шабоҳат доштанд. Ба иborai дигар, дар муносибат бо иchoradeҳон мустақилияти онҳо дида намешуд. Падидай иchora дар Асосҳои қонунгузории ИЧШС ва чумхуриҳои иттифоқӣ дар бораи замин аз соли 1990 (минбаъд Асосҳо дар бораи замин) мустаҳкам шуда буд. Моддаи 7 - Асосҳо дар бораи замин субъектони ҳуқуқи мазкурро муқаррар мекард. Ба онҳо мансуб буданд: шаҳрвандони ИЧШС, колхозҳо, совхозҳо ва дигар корхона, муассисаву ташкилоти давлатӣ, кооперативи ҷамъиятиӣ, корхонаҳои муосир, иттиҳодияҳои байналмилалӣ ва ташкилотҳо бо иштироки шаҳсони ҳуқуқии шуравии ҳориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ, шаҳсони ҳуқуқии ҳориҷӣ ва шаҳрвандони ҳориҷӣ. Моддаи мазкур тартиби муайяннамоии шартҳои иchora, инҷунин қонунгузории танзимкунандай муносибатҳои вобаста ба иchorai заминро мустаҳкам менамуд.

Заминҳои таъиноти кишоварзӣ бо дарназардошти сифатҳои табиӣ, хусусият, вазифа ва нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеа объекти маҳсуси муомилоти иқтисодӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ дар шароити имрӯза бештар гардидаанд. Динамикаи тағиироти фонди замин, маҳсусан дар бахши заминҳои таъиноти кишоварзӣ бо мақсади дуруст муайян намудани рушди танзими ҳуқуқии иchorai заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар давраи муосир аҳамияти қалон дорад. Тибқи қарори Ҳукумати ҶТ «Оид ба ҳисбот дар бораи заминҳои мавҷуда, тақсимоти онҳо аз рӯи гурӯҳҳо, намудҳои замин ва заминистифодабарандагони ҷумҳурӣ ба ҳолати 1 январи соли 2017» аз 25 феврали соли 2017, № 81 аз майдони умумии заминҳои дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда, заминҳои корам 661471 гектар, аз он 461155 гектар обӣ; ниҳолҳои бисёрсола 151291 гектар, аз он 116737 обӣ; заминҳои партов 30163 гектар, аз он 25318 гектар обӣ; алафдарав 20050 гектар, аз он 1428 гектар обӣ ва ҷароғоҳо 3828787 гектар, аз 3842 гектар обиро ташкил медиҳанд.

Замин яке аз ҷузъҳои асосии табиат буда, сарвати муҳимми ҷамъияту давлат мебошад. Асоси иқтисодиёти тамоми давлатҳоро замин ва сарватҳои он ташкил медиҳад. Дуруст

истифода набурдани замин як қатор мушкилотро дар чомеа ба миён меорад, аз қабили мушкилоти ичтимой, иқтисодӣ, экологӣ, хуқуқӣ ва сиёсӣ. Мубрам будани масъалаҳои ҳуқуқии замин, дар он зоҳир мегардад, ки замин на танҳо боигарии табиат, сарчашмаи ҳаёт, балки захираи муҳимтарини табиат ва объекти моликият низ мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи самараноки он бояд ба таври дуруст ба роҳ монда шавад. Яъне, замин боигарии асосии ҳар як давлат аст. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳттарам Эмомалӣ Раҳмон иброз доштанд: «Замин боигарии асосии мамлакати мост. Ояндаи ҷумҳурӣ, ояндаи ҳалқи Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба он вобаста аст, ки муносибат ба замин дар қишивари мо чӣ гуна ба роҳ монда мешавад».

Бояд қайд кард, ки заминаи ҳуқуқии рушду танзими падидай мазкурро КЗ ҶТ, КГ ҶТ, Қонунҳои ҶТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марта соли 2008, «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти қишоварзӣ» аз 7 июля соли 2004, «Дар бораи иҷора» аз 6 декабря соли 1990 ва санадҳои дигар ташкил медиҳанд, ки дар онҳо талабот нисбат ба муносибатҳои иҷора, аз қабили мағҳум, объект ва субъектҳои муносибатҳои иҷора, мақоми ҳуқуқии иҷорадеҳу иҷорагири қитъаи заминҳои таъиноти қишоварзӣ, шаклу шартҳои умумии шартномаи иҷора, муҳлати бастани шартнома ва ғайра шарҳ дода шудаанд. Инчунин, санадҳои меъёрии зерқонунӣ бо мақсади амалӣ гардонидани қонунҳои мазкур, баҳусус, дар баҳши заминҳои таъиноти қишоварзӣ қабул гардидааст. Фармонҳои Президенти ҶТ «Дар бораи ба амал баровардани ҳуқуқи истифодаи замин» аз 22 июня соли 1998 ва «Дар бораи ҳифз ва самараноку оқилона истифода намудани заминҳои корами обӣ» аз 25 июля соли 2000 ва ғайра. Илова бар ин, аз ҷониби Ҳукумати мамлакат санадҳои зиёде дар ин самт қабул шудааст. Ҷунончи: қарорҳои Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тартиби соддакардашудаи ташаккул додан ва бақайдгирии ҳуқуқи истифодабарии замин» аз 4 февраля соли 1999 ва «Дар бораи тартиби соддакардашудаи муайян кардани саҳмияи замин ва бақайдгирии он» аз 4 февраля соли 1999 ва ғайра аз ҳамин қабил мебошанд.

М.З. Раҳимов инкишофи қонунгузории ҶТ-ро ба таври умумӣ дар замони истиқлолият таҳлил намуда, ба марҳилаҳои зерин ишора мекунад: 1) солҳои 1991-1994; 2) солҳои 1995-2000; 3) солҳои 2000 то ба имрӯз. А.Ш. Азимзода низ барқароршавӣ ва инкишофи қонунгузории замини ҶТ-ро шартан ба 3 марҳила ҷудо намуда, ба рушди қонунгузории иҷора низ ҷунин ишора мекунад: 1) солҳои 1992-1999. Давраи оғози ислоҳот, қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба ислоҳоти қишоварзӣ ва замин нигаронида шудаанд; 2) солҳои 1999-2008. Давраи мазкур марҳилаи ислоҳот, мукаммалсозии қонунгузорӣ, бартарафнамоии норасоии ҳуқуқӣ дар қонунгузории солҳои 90-уми аспри XX, такмилдии раванди ислоҳоти замин дар амал мебошад; 3) аз соли 2008 то ин ҷониб, давраи қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки ба фароҳам овардани замина ҷиҳати амалӣ намудани бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин равона шудаанд.

Дар ҷойи дигар А.Ш. Азимзода ва X. Ойев, дар робита бо ҳамин давраҳо ҷунин менависанд: «Бояд қайд кард, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои заминистифодабариро танзим мекунанд, норасоӣ ва муҳолифатҳои зиёде дида мешавад. Аз ин рӯ, онҳо ба такмил ниёз доранд». Даврабандиҳои зикргардида, ки инкишофи қонунгузориро дар бар мегиранд, ба қонунгузории иҷораи қитъаи замин низ даҳл доранд. Аммо инкишофи қонунгузорӣ оид ба танзими ҳуқуқии иҷораи заминҳои таъиноти қишоварзӣ бо дарназардошти ҳусусиятҳои худ даврабандии дигарро талаб мекунанд. Таҳаккул ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба танзими ҳуқуқии иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти қишоварзӣ бо дарназардошти шароитҳои таъриҳӣ дар зери таъсири сабабҳои субъективӣ ва объективӣ, инчунин шароити дохилӣ ва берунӣ давра ба давра ва босуръат рушд ёфтааст.

Боиси зикр аст, ки дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон қонунгузории замин, ҳамчун заминаи ҳуқуқии ислоҳоти замин ва қишоварзӣ, ки яке аз ҷузъи ислоҳоти иқтисодӣ мебошанд, дар таҳия, такмил ва мукаммалсозии қонунгузории миллӣ ҷойи муайянеро ишғол менамояд. Бо қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба замин (аз соли 1990 ин ҷониб) дар қаламрави ҷумҳурӣ муносибатҳои заминистифодабарӣ ба кулӣ тағиیر ёфтанд.

Хамзамон дар баробари қонунгузории гражданий, ки ба масъалаи падидаи ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ нигаронида шудааст, дар ин замина ба рушди ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ қонунгузории замин истисно набуда, балки гояҳои амалишавии ин падидаи байнисоҳавиро, ки ба қонунгузории гражданий ва замин дахл доранд, танзим намудааст. Санадҳои меъёрии хукуқии солҳои охир қабулшуда асосан ба ислоҳоти ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дахл доранд. Аз ин рӯ, инкишифӣ падидаи ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзиро дар замони истиқлолият шартан ба давраҳои зерин чудо намудан мумкин аст:

1) солҳои 1990 то 1999, яъне солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ то қабули нахустин КГ ҶТ ва дигар қонунгузории соҳа. Гарчанде ки санадҳои меъёрии хукуқии ин давра номукаммал буданд, маҳз онҳо заминаҳои хукуқиро барои ислоҳоти кишоварзӣ, муносибатҳои заминистифодабарӣ ва шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ гузоштанд. Қабули Қонунҳои ҟТ «Дар бораи ичора» (с. 1990), «Дар бораи хочагии дехқонӣ (фермерӣ)» (с. 1992) ва гайра ба ҳамин давра рост меоянд.

2) солҳои 1999 то 2008, яъне давраи мураттабгардӣ ва мукаммалгардии қонунгузории соҳаи гражданий дар бобати танзими ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ, маҳсусан муқаррароти алоҳида вобаста шартномаи ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар қисми 2 КГ ҟТ. Дар ин давра қонунҳои зиёде қабул гардиданд, ки Қонуни ҟТ «Дар бораи пардоҳти замин» (с. 1997), қисмҳои 1 ва 2-и КГ ҟТ (с. 1999), Қонунҳои ҟТ «Дар бораи хочагии дехқонӣ (фермерӣ)» (с. 2000), «Дар бораи баҳои замин» (с. 2007) ва гайра аз чумлаи онҳоянд.

3) солҳои 2008 то 2012, давраи такмилдиҳии заминҳои таъиноти кишоварзӣ ҳамчун молу мулки гайриманқул ва меъёрҳои нав дар бобати бақайдгирии шартномаи ичораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ. Қонунҳои ҟТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки гайриманқул ва хукуқҳо ба он» (с. 2008), «Дар бораи заминсозӣ» (с. 2008), «Дар бораи хочагии дехқонӣ (фермерӣ)» (с. 2009) ва гайра қабул шуданд.

4) аз соли 2012 то ин ҷониб, давраи қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии хукуқӣ, ки барои фароҳам овардани замина чиҳати амалӣ намудани бозори хукуқи истифодаи қитъаи замин ва ташаккул додани падидаи аҳдҳо бо қитъаи замин нигаронида шудааст. Дар даврони истиқлолият дар қонунгузории замин падидаҳои нави хукуқӣ ба миён омаданд, ба монанди: хукуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун объекти маҳсуси муносибатҳои хукуқи гражданий (м. 2² КЗ ҟТ); хукуқи маҳдуди истифодаи қитъаи замини дигар заминистифодабаранда (сервитут) (м. 10¹ КЗ ҟТ); ба гарав гузоштани хукуқи истифодаи қитъаи замин (ипотека) (м. 27-2 КЗ ҟТ); эътирофи хукуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун молу мулки гайриманқул; тартиби нави бақайдгирии хукуқи истифодаи қитъаи замин тибқи Қонуни ҟТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки гайриманқул ва хукуқҳо ба он» аз 20 марта соли 2008 ва ғ. Ҳамзамон дар ин давра баъзе санадҳои стратегӣ қабул гардиданд, ки барои мукаммалгардонии муносибатҳои молу мулкӣ оид ба хукуқи истифодаи қитъаи замин ва аҳдҳоро дар ин самт замина гузоштанд. Аз қабили: Консепсияи сиёсати аграрии ҟТ, ки бо қарори Ҳукумати ҟТ аз 31 декабря соли 2008, № 658 тасдиқ шудааст; Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҟТ барои солҳои 2012–2020, ки бо қарори Ҳукумати ҟТ аз 1 августи соли 2012, № 383 тасдиқ шудааст; Консепсияи сиёсати хукуқии ҟТ барои солҳои 2018–2028, ки бо Фармони Президенти ҟТ аз 8 феврали соли 2018 қабул шудааст; Стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҟТ аз соли 2016 қабул гардидааст ва ғ.

Бо мақсади ошкор соҳтани пешрафтҳо ва дастовардҳои замони соҳибихтиёри баяз аз санадҳои хукуқии ин давронро, ки ба ичораи заминҳои таъиноти кишоварзӣ рабт доранд, ба риштаи таҳлил ҳоҳем кашид. Барномаи ислоҳоти иқтисодии комплекси агросаноатии ҟТ, ки бо қарори Ҳукумати ҟТ аз 9 ноября соли 1995, № 673 тасдиқ шудааст. Мувофиқи ин санад ислоҳоти замин чунин самтҳоро фаро мегирад: тавсееи истифодабарии замин дар асоси ичора; дар асоси ичора рушд баҳшидани шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ ба замин; таъмин намудани истифодаи оқилона ва хифзи заминҳои таъиноти кишоварзӣ ҳамчун уҳдадории асосии иҷорагир; муҳайё соҳтани шароити хукуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва гайра барои барқароркуниву баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои иҷоравӣ ва дар ин замина

ба даст овардани ҳосили ҳадди аксар. Мувофиқи Барномаи мазкур яке аз самтҳои асосии ислоҳоти соҳаро рушди ичораи дарозмуддати замин ташкил медиҳад. Муайян гардидани усулҳои нави пардоҳти музди ичораи замин, мучозоти нав ё иловагии ҷаримавӣ ва ҳатто ба ҷавобарии чиноятӣ қашидан барои вайрон кардани қонунгузории замин идомаи ислоҳоти қонунгузории замин ба ҳисоб меравад.

Аз байнни санадҳои меъёрии ҳукуқие, ки дар соҳаи муносибатҳои ичораи замин дар ибтиди солҳои 90-ум қабул гардиданд, Қарори Шурои Олии ҶШСТ аз 6 декабри соли 1990 «Дар бораи намудҳои (гурӯҳҳои) корхонаҳо (иттиходияҳо), ташкилот ва намудҳои амволе, ки ба ичора доданашон раво нест ва бе ҳукуқи бъдан ҳарид гирифтани равост», Қонуни ҶШСТ «Дар бораи ичора дар ҶШСТ», Кодекси замини ҶШСТ аз 15 декабря соли 1990-ро қайд кардан мумкин аст. Санадҳои меъёрии ҳукуқии мазкур моҳиятан заминаи ташаккул ва рушди падидай ичораи қитъаи заминҳои таъиноти қишоварзиро таъмин карданд. Кодекси замини ҶШСТ аз 15 декабря соли 1990 муайян мекард, ки муносибатҳои ичоравӣ тибқи Кодекси мазкур ва Қонуни ҶШСТ «Дар бораи ичора дар ҶШСТ» танзим карда мешаванд. Аммо қонуни мазкур субъектони муносибатҳои ичоравиро аниқ муайян накарда буд. Аз ҷумла, муайян набуд, ки ичорадех ва иҷорагир қиҳо мебошанд ва чӣ ҳукуқу ӯҳдадориҳо доранд. Вале ин қонун бақайдгирии шартномаҳои ичораро ҷорӣ намуд.

Яке аз санадҳои аввалини бъди ба даст овардани истиқлолият дар самти пардоҳти замин, баҳусус оид ба ичораи қитъаи заминҳои таъиноти қишоварзи қабул гардида буд, ин Қонуни ҔТ «Дар бораи пардоҳти замин» аз 15 майи соли 1997 мебошад. Мақсади ҷорӣ намудани пардоҳти замин, аз ҷумла ниҳоди ичора аз муҳайё намудани шароит барои истифодаи оқилонаи заминҳо, ҳифзу азҳудкуни онҳо, баланд бардоштани ҳосилнокии хок, барабар гардонидани шароитҳои иҷтимоию иқтисодии ҳочагидорӣ дар заминҳои сифаташон гуногун иборат мебошад. Тибқи м. 1-и Қонуни мазкур истифодаи замин пулакӣ мебошад. Пардоҳти замин ҳар сол дар шакли андози замин ва иҷорапулии замин ситонида мешавад. Инчунин иҷорапулий дар доираи «принсипи музdnок будани истифодабарии замин», ки қонунгузории замин ва назарияи ҳукуқи замин пешбинӣ мекунад, дар доираи қонуни мазкур муқаррар карда мешуд. Принсиipi музdnок будани истифодабарии замин аввалин бор дар Асосҳои қонунгузории ИҔШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқ дар бораи замин, ки Шурои Олии ИҔШС 28 февраля соли 1990 қабул кард, мустаҳкам шуда буд. Баъдан дар бораи музdnок будани истифодабарии замин Кодекси замини ҶШФСР аз 25 апреля соли 1991 зикр карда шуда, онро бевосита Қонуни ҔТ аз 15 июня соли 1997, № 449 «Дар бораи пардоҳти замин» танзим мекард.

Тибқи Қонуни ҔТ «Дар бораи пардоҳти замин» аз 15 майи соли 1997 иҷорапулии қитъаи заминҳои таъиноти қишоварзи қабул гардида аносӣ шартномаи байнни заминистифодабарандай аввалин ва иҷоракор муайян карда мешавад. Ҳангоми муайян намудани иҷорапулий бо дарназардошти таркиби заминҳо, сифати онҳо ва мавқеи ҷойиршавии қитъаи замин, баҳои қадастрии замин, ҳусусиятҳои истифодабарӣ ва экологии замин муқаррар карда мешавад. Ҳарчанд қонуни мазкур ҳусусиятҳои ба ичора додани заминҳои таъиноти қишоварзиро пешбинӣ қунад ҳам, аммо камбудии қонуни мазкур пеш аз ҳама дар он буд, ки мавзӯи онро бештар андози замин дар бар гирифта, бештари муносибатҳои ичораи қитъаи замин аз доираи танзими ҳукуқӣ берун монда буданд.

Дар рушди бесобиқаи ичораи заминҳои таъиноти қишоварзи Қонуни ҔТ «Дар бораи иҷора», КГ ҔТ нақши муҳим доранд, ки дар зербобҳои дигар ба таври муфассал баррасӣ ҳоҳанд шуд. Ҳарчанд имрӯз консепсияи ягонаи рушди қонунгузорӣ дар самти иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти қишоварзи ҷой надошта бошад ҳам, аммо баъзе санадҳои ҳукуқӣ, аз ҷумла стратегияҳо ва консепсияҳо қабул гардидааст, ки оянда метавонанд ислоҳоти соҳаро тавсеа баҳшанд. Бо ин мақсад Консепсияи сиёсати аграрӣ бо қарори Ҳукумати ҔТ аз 31 декабря соли 2008, № 658 қабул карда шуд. Консепсияи мазкур истифодаи самарноки заминҳои қишоварзиро чун анъана талаб карда, вусъати минбаъдаи ислоҳоти замин ва рушди муносибатҳои иҷоравиро дар ин самт тавсеа баҳшидааст.

Санади дигаре, ки дар ислоҳоти падидай мазкур мусоидат мекунад, Консепсияи сиёсати ҳукуқии ҔТ барои солҳои 2018-2028 мебошад, ки бо Фармони Президенти ҔТ аз 6

феврали соли 2018, № 1005 тасдиқ гардидааст. Аз чумла, дар бандҳои 32, 33 ва 34-и Консепсияи мазкур такмили қонунгузории гражданий ва замин пешбинӣ шудааст. Консепсия моликияти истиснои давлат будани заминро маҳсус таҳқим бахшида, истифодаи самараноки онро ба манфиати ҳалқ кафолат медиҳад. Дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҶТ барои солҳои 2018-2028 чунин омадааст: «Бо мақсади танзими раванди тақсими замин дар маҳалҳо, истифодаи самараноки он, беҳдошти ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилхезгардонии замин, пешгирии омилҳои муомилоти гайриқонунии замин, тартиби амалигардонии ҷорабиниҳои заминсозӣ, ташкили заминистифодабарии нав ва мавҷуда, қонунгузории соҳаи замин аз мониторинги ҳуқуқӣ гузаронида шуда, санади меъёрии ҳуқуқии ягонаи мукаммал – КЗ ҶТ дар таҳрири нав қабул карда шавад. Дар маҷмуъ таҷрибаи заминистифодабарии кишвар ифодаи он аст, ки номукаммалии қонунгузории замин инкишофи муътадилии ин муносибатҳоро бозмедорад». Яъне Консепсияи мазкур қабули КЗ ҶТ-ро дар таҳрири нав пешбинӣ мекунад, ки он метавонад дар тавсса бахшидани муносибатҳои иҷоравӣ дар бахши замин нақши назаррас дошта бошад. Илова бар ин, Консепсия қабули КГ ҶТ-ро низ дар таҳрири нав пешбинӣ намудааст.

Тибқи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҶТ барои солҳои 2018-2028 беҳтар намудани танзими ҳуқуқии муносибатҳои заминистифодабарӣ ва ҳалли мушкилоти дар ин сamt ҷойдошта, анҷом додани корҳои зеринро талаб менамояд: «Такмили қонунгузорӣ дар самти баҳои замин ва муайян намудани арзиши воқеии қитъаи замин бо мақсади дуруст муайян намудани андоз аз қитъаи замин, иҷорапулӣ, арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва дигар пардохтҳо ба қитъаи замин; такмили қонунгузорӣ дар самти бақайдигирӣ давлатии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва ҳучҷатҳои тасдиқунандаи ин ҳуқуқ, оид ба ҳалли баҳсҳои замин, ҳифзи ҳуқуқ ба ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва асосҳои қатъгардии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин; мушахҳас намудани талаботи қонунгузорӣ дар самти тартиби чудо ва муайян намудани саҳми ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин».

Дигар санаде, ки барои ислоҳоти муносибатҳои мазкур нашки назаррас дорад, Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҶТ барои солҳои 2012-2020 мебошад, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 1 августи соли 2012, № 383 тасдиқ шудааст. Дар асоси бандҳои 39, 59 ва 64 Барномаи мазкур яке аз самтҳои асосии ислоҳоти қонунгузории иҷораи замин дар асоси шартномаи дарозмуҳлат бо дарназардошти истифодаи оқилона ба иҷора додани он мебошад. Бинобар ин, Барнома пешбинӣ мекунад, ки барои аз байн бурдани чунин камбудиҳо ва бо мақсади беҳтар гардонидани фаъолият ба ҳочагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) имконият дода шавад, ки заминро ба иҷора диҳанд. Илова бар ин, дар Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҶТ чунин самтҳо номбар шудаанд, ки бевосита ба иҷораи замин даҳл доранд: 1) истифодаи шартномаҳои иҷораи замин бо мақсади додани иҷозат ба тарафҳо барои иҷораи замин бо таъмини ҳифзи амволи худ ва пешниҳоди дастрасии беҳтаршудаи дехқонон барои гирифтани замини зиёд; 2) такмили муносибатҳои иҷораи замин; 3) иҷораи дарозмуҳлат.

Ба гайр аз ин, дар марҳилаи муосири рушди муносибатҳои иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар дар ин соҳа низ қабул карда шудаанд. Ҳамин тавр, давраи муосир, давраи тағииротҳои фарогир ва куллии муносибатҳо оид ба иҷораи қитъаи замин ба ҳисоб меравад. Маҳсусан қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии вобаста ба иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба ин давра рост меояд, ки танзим ва механизми ҳуқуқӣ, иқтисодии иҷорапулӣ ва масъалаҳои дигари муҳимми соҳаро таъмин кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумиҳалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумиҳалқӣ ба он таҷириру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.
2. Кодекси гарждани ҶТ қисми II аз 11 декабря соли 1999. – № 885.
3. Кодекси замини ҶТ аз 13 декабря соли 1996. – № 23.
4. Кодекси андози ҶТ аз 17 сентябри соли 2012. – № 901.
5. Кодекси шаҳрсозии ҶТ аз 28 декабря соли 2012. – № 933.

6. Қонуни ҶТ «Дар бораи бақайдигирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва хукукхо ба он» аз 20 марта соли 2008. – № 375.
7. Болтанова, Е.С. Земельное право: курс лекций [Текст] / Е.С. Болтанова. – М., 2003.
8. Веденин, Н.Н. Аграрное право: учебник [Текст] / Н.Н. Веденин. – М.: Юриспруденсия, 2009.
9. Гражданское и торговое право зарубежных стран [Текст] / под ред. М.И. Кулагина. – М., 1996.
10. Гражданское право [Текст]. Ч.2. / А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М., 2006.

ИНКИШОФИ ТАНЗИМИ ХУКУКИИ ИЧОРАИ ҚИТЪАИ ЗАМИН (ҶАНБАҲОИ ТАъРИХӢ-ХУКУКӢ ВА МУОСИРИ ОН)

Замин моликияти истиснои давлат буда, истифодаи самараноки онро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Яке аз роҳҳо истифодаи мақсаднок ва самараноки замин муносабатҳои ичоравӣ аст, ки дар асоси он ҳар як шаҳс имкон пайдо менамояд, ки аз чунин воситаҳои хукуқи гражданий ва хусусиятҳои манфиатноки ин объект баҳравар гардад. Сиёсати давлатӣ ва пешгӯиҳои илмӣ собит месозанд, ки замин минбаъд низ ҳамчун моликияти истиснои давлат бοқӣ ҳоҳад монд. Аммо қонунгузор механизмҳои ба манфиати халқ кафолат додани истифодаи қитъаи замин бо роҳҳои гуногун танзим намуда, иҷораро ҳамчун шакли афзалиятноки заминистифодабарӣ муқаррар намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: шартномаи иҷораро қитъаи замин, қитъаи замин, таъиноти қитъаи замин, заминистифодабаранд, қонунгузории замин, хукуқи гражданий, хукуқи замин.

РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АРЕНДЫ ЗЕМЛИ (ИСТОРИЧЕСКО-ПРАВОВОЙ И СОВРЕМЕННЫЙ АСПЕКТЫ)

Земля является исключительной собственностью государства, что гарантирует ее эффективное использование на благо народа. Одним из способов целевого и эффективного использования земли являются отношения аренды, на основании которых каждый человек имеет возможность пользоваться такими гражданскими правами и полезными свойствами этого объекта. Государственная политика и научные прогнозы доказывают, что земля останется исключительной собственностью государства. Однако законодатель урегулировал механизмы гарантирования использования земельного участка различными способами в интересах граждан, а в качестве предпочтительной формы землепользования установил аренду.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: договор аренды земельного участка, земельный участок, назначение земельного участка, землепользователь, земельное законодательство, гражданские права, права на землю.

DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF LAND LEASE (HISTORICAL-LEGAL AND MODERN ASPECTS)

Land is the exclusive property of the state, which guarantees its effective use for the benefit of the people. One of the ways of targeted and efficient use of land is the lease relationship, on the basis of which each person has the opportunity to enjoy such civil rights and useful properties of this object. State policy and scientific forecasts prove that land will remain the exclusive property of the state. However, the legislator regulated the mechanisms for guaranteeing the use of a land plot in various ways in the interests of citizens, and established a lease as the preferred form of land use.

KEYWORDS: lease agreement for a land plot, land plot, purpose of a land plot, land user, land legislation, civil rights, land rights.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобониёзов Сұҳроб Рустамович* – Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети хукуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: boboniyoзов.suhrob@mail.ru

Сведения об авторе: *Бобониёзов Сұҳроб Рустамович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: [boboniyoizoph.suhrob@mail.ru](mailto:boboniyoзов.suhrob@mail.ru)

Information about the author: *Boboniyozov Suhrob Rustamovich* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: boboniyoizoph.suhrob@mail.ru

САБАБҲОИ ГУНОГУНИИ МАФҲУМИ ДАВЛАТ

**Мазабшоева Т.
Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон**

Давлат чун масъалаи назариявӣ дар тули асрҳои зиёд дар маркази таваҷҷӯҳи файласуфону мутафаккирони кишварҳову манотики олам қарор дошт. Ҳоло низ давлат - масъалаи марказии илм ва амалияи инсонӣ мебошад. Айни замон давлат - масъалаи

баҳсталаби илму амалияи одамон мебошад. То ҳол, мисли замонҳои пеш, оид ба давлат як таърифи умум эътирофгашта пешкаш нашудааст. Дар марҳилаҳои чудогонаи инкишофи таърихӣ таърифи фахмишҳои гуногуни давлат истифода мешуданд.

Сабабҳои гуногунфаҳмии давлат инҳоянд:

Якум, давлат - яке аз масъалаҳои мураккаби ҳаёти сиёсии чомеа мебошад.

Одамон аз замонҳои қадим сар карда то имрӯз кушишҳои зиёд ба харҷ додаанд, ки моҳияти аслии давлатро ошкор намоянд. Файласуфон андешаи давлати «идеалий», «фарзиро» пешкаш мекунанд, ки зарурати бунёди давлати «бехтаринро» дар назар дорад. Ҳуқуқшиносони позитивист давлатро бо қонун алоқаманд мекунанд, онро чун ташкилоти ҳуқуқӣ маънидод мекунанд. Сотсиологҳо ва сиёсатшиносон давлатро дар алоқамандӣ бо муносибатҳои воқеӣ меомӯзанд, давлатро чун олоти сиёсии ҳокимият, олоти маҷбурсозӣ ё идоракуни чомеа ва м.и. мефаҳманд. Дар замони имрӯзаи ривоҷи раванди ҷаҳонишавӣ - нуқтаи назари глобалӣ нисбати давлат истифода мешавад, ки ба андешаҳои «давлати ҷаҳонӣ», «ҳукумати ҷаҳонӣ» ва ғ. асос мейбад.

Дуввум, давлат - ҷузъи воқеияти ҷамъиятигу сиёсӣ, унсури ҷудонашавандай ҳаёти одамон ва ҷомеа мебошад.

Бо пешрафти чомеа ва тағири ҳаёт давлат низ дигаргун мешавад (мақсаду вазифаҳояш тағиир мейбанд ва ғ.). Барои ҳамин дар ҳар як марҳилаи инкишофи чомеа оид ба давлат тасаввуроту мағҳумҳои гуногун пешкаш мешаванд. Ба ибораи дигар, фахмиши мағҳуми давлат дар ҳар марҳилаи инкишофи таърихӣ дигаргун мешаванд.

Ҳар як марҳилаи инкишофи таърихӣ мағҳуми ба он хоси давлатро истифода мебарад. Масалан, дар Юнони Қадим давлат чун шакли иттиҳоди одамон арзёбӣ мегардад. Бо пешкаши назарияи сиёсии Н. Макиавелли давлат тобиши бештар сиёсӣ мегирад. Он бо муборизаи сиёсӣ алоқаманд карда мешавад. Дар назарияи марксистӣ давлат бо зӯроварии синӣ вобаста карда мешавад. Дар назарияи имрӯзаи ҳуқуқӣ андешаи давлати ҳуқуқӣ истифода мешавад.

Яъне, ҳар як марҳилаи таърихӣ мағҳуми ба худ хоси давлатро дорад. Ҳамаи ин боиси гуногунфаҳмии давлат мегардад.

Савум, пешкаши ин ё он мағҳуми давлат аз ҷаҳонбинии муаллиф, усулҳои таҳқиқӣ эҷодӣ ва илмӣ вобаста аст.

Ҳар як муҳаққиқ метавонад мағҳуми ба ў ҷолибро истифода барад. Ба ибораи дигар, мағҳуми давлат - хислати субъективӣ дошта метавонад. Яъне, аз як тараф, давлат - ҷузъи ҳаёти воқеӣ буда, ҳамон тавре ки арзи вучуд дорад бояд фаҳмида шавад (муносибати воқеӣ, айнӣ ба давлат). Аз тарафи дигар, давлатро бидуни воқеият, дар ҷорҷӯбай ҷаҳонбинӣ ва фахмиши шаҳсии муҳаққиқ низ дарк намудан мумkin аст.

Дар натиҷа, ихтилоғи байни вучуди воқеии давлат ва фахмиши субъективии он пайдо мешавад. Ин ҳам сабаби гуногунфаҳмии давлат аст. Ҳар як мутафаккир, файласуф ва муҳаққиқ таърифи хешро оид ба давлат пешкаш мекунад.

Чорум, фахмиши ва мағҳуми давлат аз мавқеи мафқуравию сиёсии муаллиф вобаста аст.

Як муаллиф моҳияти давлатро дар вобастагӣ бо мафқураи расмӣ, дар алоқамандӣ бо сиёсати давлатӣ, аниқтараш баҳри ин сиёсат, дар ҷорҷӯбай ҳадафҳои сиёсӣ пешкаш мекунад. Муаллифи дигар давлатро бидуни ҳадафҳои сиёсиву мафқуравӣ мефаҳмад.

Аммо одатан чунин гуногунфаҳмӣ боиси он мегардад, ки як гурӯҳ мағҳумҳо хислати сиёсӣ ва гурӯҳи дагари мағҳумҳо хислати муҳолиф мегиранд. Сабаби чунин гуногунфаҳмии давлат дар он аст, ки давлат худ масъалаи мураккаби сиёсӣ аст. Давлат, тавре маълум аст, падидай сиёсӣ аст, бо сиёсат бевосита алоқаманд аст. Дар таърих синфҳои доро давлатро борҳо ба мақсадҳои сиёсии хеш истифода бурдаанд. ТабиистЮ ки дар чунин шароит мағҳумҳои қобили қабуланд, ки ҷавобғӯйи манфиатҳои сиёсии синфҳои доро мебошанд.

Аммо дар давлатҳои имрӯзаи демократӣ вазъият комилан тағиир ёфтааст. Давлатҳои имрӯзаи демократӣ бештар вазифаи созиши ҷамъиятиро иҷро мекунанд. Дар чунин шароит имкони пешкаши мағҳуми ягонаи давлат ҷой дорад. Ба ин нигоҳ накарда, дар чунин шароит низ (агар ҳамин вазифаи созиши иҷро нагардад) қувваҳои муҳолиф метавонанд фахмишҳои ба худ мувоғиктари давлатро истифода баранд.

Дар чунин ҳолатҳо мағхумҳои давлат ба мақсадҳои хурди сиёсӣ, гурӯҳӣ истифода мешаванд, ки бештар маврид хислати илмӣ (академӣ) надоранд. Чунки таҳқиқи илмии давлат ва пешбарии шиорҳову андешаҳои сиёсӣ оид ба давлат аз ҳам фарқи кулӣ доранд. Дар таҳқиқу омӯзиши давлат таҳлилҳои маҳз илмӣ (академӣ) аҳаммият доранд.

Панҷум, давлат, азбаски ҷузъи воқеяят аст, дар иртибот бо вазъи воқеяш фаҳмида мешавад.

Ҳатто муносибати субъективии ин ё он муҳакқиқ садди роҳи фаҳмиши воқеии давлат шуда наметавонад. Ҳуди воқеяят, ҷаҳонбинии воқеӣ, мағкураи ҷамъияти низ имкони фаҳмиши субъективии давлатро то як андоза маҳдуд мекунанд. Фаҳмиши субъективӣ гарчанде ҷой дошта бошад ҳам, он хоси доираи маҳдуди одамон мегардад.

Бар замми ин, чунин фаҳмиши субъективӣ хислати фарзири мегирад. Пешкаши мағхуми давлат, ки хилофи воқеяят аст, ҳама вақт хислати фарзӣ, идеалӣ дорад. Чунончи, ақидаҳои «давлати намунавӣ», «давлати адолатпеша» ва м.и. хислати фарзӣ доштанд, бидуни далелҳои воқеӣ, бе назардошти имкони воқеӣ гаштанашон пешбарӣ мешуданд.

Аз ин лиҳоз, мағхуми давлат - инъикоси бевоситаи воқеяти мавҷудаи ҷамъиятиву сиёсӣ аст. Барои ҳамин дар афкори сиёсиву ҳуқуқии форсу тоҷик, мисли минтақаҳои дигари Шарқ, бештар назарияи аҳлоқии давлат инкишоф ёфтааст. Байни ин мутафаккирон назарияи синфии давлат ривоҷ намеёбад, чунки воқеяти ҳамонвақта аз соҳти бештар синфии ҷамъиятҳои гарбӣ дур буд. Дар Шарқ синфҳо (мисли, масалан, Юнон) дар пайдоишу ташаккули давлатдорӣ нақши ҳалқунанда набозидаанд. Марксизм низ шакли классикии (синфии) пайдоиши давлатро дар мисоли Юнони Қадим шарҳ медиҳад.

Барои ҳамин дар афкори сиёсиву ҷамъиятии минтақаи Шарқ, аз ҷумла минтақаи Осиё назарияҳои инкишоф меёбанд, ки пешрафти давлатро на бо омилҳои сиёсиву синфӣ, балки фарҳангиву маънавӣ алоқаманд мекунанд. Чунончи, мутафаккирони форсу тоҷик бештар мағхумҳои падаршоҳиву (патернализ) аҳлоқии давлатро истифода мебаранд, пешрафти давлатро бо «шоҳи одил», сифатҳои хуби аҳлоқиву ақлии ў алоқаманд мекунанд.

Гуфтаҳои боло гувоҳи онанд, ки гуногунфаҳмии давлат хислати минтақаӣ ва тамаддуниро низ дорад. Фаҳмиш ва мағхуми давлат дар минтақаҳои муҳталифи олам, дар тамаддунҳои алоҳида гуногун аст. Сабаби ин дар гуногуни минтақаӣ ва бештар тамаддунӣ аст. Ҳар навъи тамаддун мағхуми ба ҳуд хоси давлатро истифода мебарад. Мағхумҳои давлат дар тамаддунҳои исломӣ, насронӣ, буддӣ ва диг. табиист, ки гуногун мешаванд.

Айни замон таъсири тамаддунҳоро низ набояд фаромӯш қард. Ин таъсири равобити тамаддунӣ дар марҳилаҳои муҳталифи таъриҳӣ эҳсос мегардад. Ин равобити тамаддунӣ дар истифодаи андешаву назарияҳои як тамаддун ё тамаддунҳо дар тамаддунҳои дигар зоҳир мегардад. Мисоли равшани онро дар мисоли инкишофи фаҳмиши давлат байни тоҷикон дидан мумкин аст.

Дар Тоҷикистони тошуравӣ андеша ва назарияҳои сиёсӣ-аҳлоқӣ ва исломӣ истифода мешуд. Дар асарҳои мутафаккирони форсу тоҷик дар фаҳмиши давлат ва давлатдорӣ андешаҳову анъанаҳои тамаддуни ориёй ва сипас исломӣ истифода мешуданд.

Ин хислат дар таълимоти сиёсии Низомулмулк бештар зоҳир мегардад. Номбурда дар асарҳояш, аз як тараф, анъанаҳои Аҷамро дар соҳаи давлатдорӣ (андешаи «давлати некҳоҳ», андешаи «шоҳи одил», ки дар симои Анушервон, Исмоили Сомонӣ, Искандари Мақдунӣ ва диг. таҷассум ёфта буд ва ғ.), тарғиб менамуд. Аз тарафи дигар, нуқтаҳои назарияи исломии давлат низ истифода мешаванд (андешаи «оғарида шудани ҳокимиёт аз ҷониби Аллоҳ», тасвири динии пайдоиш ва инкишофи ҳокимиёт, зарурати риояи шариат дар давлатдорӣ ва ғ.).

Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомулмулк, Ҷомӣ, ҳамзамонону пайравони онҳо андеша ва назарияи «давлати некҳоҳ» тарғиб менамуданд. Андешаи марказии ин назария - ғояи «шоҳи одил» буд. Ин назария хилофи назарияҳои зӯроварӣ (Гумплович, Дюринг ва диг.) ва синфии (Маркс, Энгельс) гарбӣ (аврупоӣ) буда, давлатро бидуни алоқамандӣ бо муборизаи сиёсиву синфӣ таҳлил мекард.

Таъмини зиндагии хуби мардум, таъмини некуаҳволии одамон - ҳадафи асосии ин назария буд. Он, аз як тараф, хислати сиёсӣ дошт, аммо сиёсатро бо аҳлоқ (на муборизаи

сиёсӣ, мисли афкори аврупой) алоқаманд менамуд, аз тарафи дигар, табиати ахлоқӣ дошт, чунки пешрафт ва такомули давлатдориро бо сифатҳои хуби ахлоқиву ақлии «шоҳи одил» мепайваст.

Аз ин лиҳоз, назарияи давлатдории афкори форсу тоҷик хислати сиёсиву ахлоқӣ (бештар ахлоқӣ) дошт. Айни замон, бо баробари паҳншавии ислом, ин назарияҳои давлат хислати исломӣ мегиранд.

Ҳамин тавр, дар замони тошуравӣ назарияи ахлоқӣ-исломӣ инкишоф меёбад, ки анъанаҳои тамаддунҳои ориёй ва исломиро дар худ таҷассум намуда буд.

Дар замони шуравӣ дар Тоҷикистон (аввал дар шимоли кишвар ва сипас дар манотиқи марказиву ҷанубӣ) назарияи шуравии давлат паҳн мешавад, ки ба мағкураи диалектиկӣ-материалстии марксизм такя намуда буд. Андешаҳои назарияи марксистӣ, мағҳуми марксистии давлат (чун «машинаи зӯроварии синфӣ») истифода мешаванд. Тоҷикон аз андешаву анъанаҳои аҷдодии хеш дур мешаванд. Дар афкори сиёсии тоҷикон назарияи дунявии давлат паҳн мешавад, ки ба анъанаҳои бештар аврупой такя менамуд (К. Маркс, Ф. Энгелс, В.И. Ленин - асосгузорони ин назария - дар донишгоҳҳои аврупой, аз ҷумла русӣ тарбия гирифта буданд ва зери таъсири анъанаҳои донишгоҳии аврупой қарор гирифта буданд).

Давраҳои ташаккулу инкишофи назария шуравии давлат (назарияи «давлати диктатураи пролетариат», назарияи «давлати умумиҳалқӣ», назарияи «давлати ҳуқуқбунёди сотсиалистӣ») хоси мағкураи сиёсии Тоҷикистон низ буданд. Дар Тоҷикистон ва умуман дар фазои ягонаи шуравию сотсиалистӣ ҳамон як назарияи марксистӣ-ленини давлат инкишоф меёбад.

Замони пасошуравӣ Тоҷикистон дар фазои сиёсӣ, давлатӣ, ҳуқуқӣ, илмӣ ва дигари пасошуравӣ мемонад. Барои ҳамин дар ҷумҳурии мо ҳоло ҳамон андешаву назарияҳое, ки дар кишварҳои аъзои ИДМ пешбарӣ шуда истодаанд, истифода мешаванд.

Ҳамин тарик, таҳлили умумӣ ва муҳтасари инкишофи андеша ва назарияҳои давлатдорӣ дар як мисоли Тоҷикистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳар як ҳалқ дар заминаи, аз як тараф, фарҳанги хеш, анъанаҳои тамаддуниаш, мероси маънавии таърихиаш, аз тарафи дигар, бо таъсири тамуддуни дигар, дар шароити равобити тамаддунӣ пеш меравад. Таъсири тамаддуниро дар бахши фаҳмиши давлат мо дар мисоли афкори сиёсии тоҷикон мушоҳида намудем.

Дар ҳаёти имрӯзаи мо ин таъсири тамаддунӣ бештар гаштааст. Дар шароити ҳамгирии фарҳангии ҳалқу тамаддунҳо, вусъати раванди ҷаҳонишавӣ (аз он ҷумла дар соҳаи илму фарҳанг), барҳӯрди тамаддунҳо таъсири мутақобилаи фарҳангӣ-тамаддунӣ дар соҳаи фаҳмиши давлат ва давлатдорӣ торафт меафзояд. Ин як самти инкишофи афкори ҷамъияти аҳли башар аст.

Дар заминаи ин равандҳо, аз як тараф, ҳар ҳалқ мекӯшад анъанаҳои тамаддунӣ-фарҳангии хешро нигоҳ дорад, чунки онҳо хоси шуур, психология, менталитети ҳар ҳалқанд. Ин унсурҳои ҷузъии шууру маънавиёти ҳалқ хислати бештар анъанавӣ, меросӣ, миллӣ доранд ва аз ин хотир муддати тулонӣ арзи вучуд доранд.

Аммо, аз тарафи дигар, андешаҳои тамаддунҳои дигар вориди мағкураи ин ё он ҳалқ мегарданд. Унсурҳои нави тамаддунӣ-фарҳангӣ вориди шуури аҳолӣ мегарданд. Масалан, замони шуравӣ фаҳмиши марксистӣ-ленини давлат ҷузъи шуури ҳуқуқии аҳолии Тоҷикистони шуравӣ гардид. Ин фаҳмиши давлат ҳоло ҳам дар шуури як қатор шаҳрвандон арзи вучуд дорад.

Таъсири тамаддунӣ дар шароити имрӯзаи барҳӯрди тамаддунҳо шаклҳову роҳҳои дигар пайдо мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавии фарҳангӣ унсурҳои акнун тамаддуни Ғарб вориди шуури аҳолӣ мегарданд, масалан, тавассути назарияҳои гарбии давлат, ки ҳоло дар адабиёти пасосотсиалистӣ васеъ таҳлил мешаванд.

Ҷараёни воридшавии андешаҳои тамуддуни дигар (ба ҳалқи муқимӣ «ношинос») ҳоло бештар эҳсос мегардад. Масалан, замони шуравӣ андешаҳои материалистии аврупой дар соҳаи давлатдорӣ вориди фарҳанги миллии тоҷикон гаштанд. Ҳоло бошад андешаи (аслан аврупоии) «давлати ҳуқуқӣ» вориди мағкураи бештари ҳалқҳои дигар манотиқи ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон гаштааст.

Ҳамзамон бояд хотирнишон намуд, ки дар фазои сobiқ давлати иттиҳодии шуравӣ иттиҳоди нави тамуддуни одамон ташаккул ёфта буд. Дар заминаи он дар Иттиҳоди пасошуравии давлатҳои пасошуравӣ иттиҳоди авруосиёй ва унсурҳои тамаддунии он ташаккул мёбад. Дар ин шароит дар давлатҳои аъзои ИДМ мағҳумҳои шабехӣ давлат паҳн мешаванд.

Гуфтаҳои боло далели онанд, ки фаҳмиш ва мағҳуми давлат замонҳои гуногун, байни халқҳои гуногун, дар минтақаҳои алоҳидай олам дар заминаи ҳамин таъсири байнҳамдигарӣ ва равобити фарҳангиву тамаддунӣ инкишоф ёфтаанд. Масалан, андешаҳои мутафаккирони юнонӣ (Афлотун, Арасту ва диг.) ба инкишофи афкори Шарқ таъсири бевосита расониданд. Мағҳуми ҳуқуқии давлат, ки мутафаккири Рим Сисерон пешкаш намуда буд, минбаъд васеъ истифода мешавад. Андешаи давлати ҳуқуқӣ дар Аврупо замина гирифта, минбаъд дар манотики дигари олам паҳн мешавад. Андешаи «давлати иҷтимоӣ» баштар дар Аврупо (асосан дар Олмон) ташаккул ёфта, ҳоло дар бештари кишварҳо (дар конституцияҳо) истифода мешавад.

Чунин мисолҳо дар таърихи башар зиёданд. Афкори сиёсиву ҷамъиятии шарқӣ ба мамолики Ғарб ва афкори гарбӣ ба халқҳои Шарқ таъсир расонидаанд. Афкори гарбиву шарқӣ дар бахши давлат ва давлатдорӣ az ҳамдигар ғизои маънавӣ гирифта инкишоф ёфтаанд. Аз ин нуқтаи назар таъсири фарҳангӣ-тамаддуниро набояд яктарафа (ба маънои таъсири танҳо афкори гарбӣ ба мамолики шарқ) тасавур намуд.

Чунин баҳодиҳӣ ба таърихи афкори башар - як нав ҳункуназарии илмист. Афкори сиёсии шарқиву гарбӣ дар заминаи таъсири мутақобила инкишоф ёфта омадаанд. Асарҳои Форобӣ, Сино, Низомулмулк, ҳамзамонону пайравони дигари онҳо ҳанӯз замони асрҳои миёна ба якчанд забонҳои аврупой тарҷума шуда буданд. Мардуми аврупой бо афкори сиёсии Шарқи мусулмонӣ, буддой ва диг. шинос буд.

Аmmo камбудии таҳлилҳои гузашта дар он буд, ки равобити фарҳангии тамаддунҳои шарқиву гарбӣ танҳо дар мисоли таъсири яктарафаи гарбӣ тасвир мешуд. Барои ҳамин омӯзиши ин равобити тамаддунӣ, бо назардошти, албатта, таъсири дутарафаи афкори шарқиву гарбӣ - вазифаи муҳимми илми муосир аст.

АДАБИЁТ

- Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ / Р.Ш. Сотиводиев. - Душанбе 2018.
- Мартышин О.В. Проблема ценностей в теории государства и права // Государство и право. М., 2004. № 10. С. 7.
- Нерсесянц В.С. Политические и правовые учения Античной Греции // История политических и правовых учений. Древний мир. М., 1985. – С. 88 – 122.
- Марченко М.Н. Теория государства и права / М.Н. Марченко. - М.1999.
- Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. - М.2006.
- Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Қисми 1 / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе - 2008.
- Малько А.В. Теория государства и права. Саратов 1998.
- Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. М., 1972.

САБАБҲОИ ГУНОГУНИИ МАҒҲУМИ ДАВЛАТ

Дар мақола масъалаҳои сабабҳои гуногунии мағҳуми давлат таҳлил гардида, қайд мегардад, ки давлат чун масъалаи назариявӣ дар тули асрҳои зиёд дар маркази таваҷҷуҳи файласуфону мутафаккирони кишварҳою манотики олам қарор дошт. Ҳоло низ давлат - масъалаи марказии илм ва амалияи инсонӣ мебошад. Айни замон давлат - масъалаи баҳсталаби илму амалияи одамон мебошад. То ҳол, мисли замонҳои пеш, оид ба давлат як таърифи умум эътироғашта пешкаш нашудааст. Дар марҳилаҳои чудогонаи инкишофи таърихӣ таърифи фаҳмишҳои гуногуни давлат истифода мешуданд.

КАЛИДВОЖАҲО: давлат, қонун, таъриф, ҳукуки позитивӣ, давлати ҷаҳонӣ, ҳукумати ҷаҳонӣ, ҳокимијати давлатӣ.

ПРИЧИНЫ МНОГООБРАЗИЯ КОНЦЕПЦИИ ГОСУДАРСТВА

В статье анализируются причины многообразия концепции государства, и отмечается, что государство как теоретическая проблема на протяжении многих столетий находится в центре внимания философов и мыслителей стран и регионов мира. Даже сейчас государство является центральным вопросом человеческой науки и практики. В настоящее время государство является дискуссионным вопросом народной науки и практики. До сих пор, как и в прошлом, не дано общепринятого определения государства. На разных этапах исторического развития использовались разные определения и понимания государства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государства, закон, позитивное право, мировая государства, мировая правительства, государственная власть.

THE REASONS OF THE DIVERSITY OF THE CONCEPT OF THE STATE

The article analyzes the reasons for the diversity of the concept of the state, and it is noted that the state as a theoretical issue has been in the center of attention of philosophers and thinkers of countries and regions of the world for many centuries. Even now, the state is the central issue of human science and practice. Currently, the state is a controversial issue of people's science and practice. Until now, as in the past, a generally accepted definition of the state has not been presented. At different stages of historical development, different definitions and understandings of the state were used. Especially in today's society, different definitions of the state are proposed.

KEYWORDS: state, law, definition, positive law, world state, world government, state power.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мазабшоева Тахмина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиноси. **Сурға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **902000474**.

Сведения об авторе: *Мазабшоева Тахмина* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **902000474**.

Information about the author: *Mazabshoeva Tahmina* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **902000474**.

МАФХУМ ВА ШАКЛҲОИ ТАШКИЛИ ҲУҚУҚИИ МАҚОМОТИ ИЧРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

*Исомиддинзода Ҳ.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ташаккули асосҳои давлатдории ҳуқуқӣ, эълони расмии таҷзияи ҳокимият, тағирии ҷиддии шакли идораи Тоҷикистон, эътирофи риштаи худидораи маҳаллӣ, фаҳмиши сифатан нави мавқеъ ва нақши идоракунии давлатӣ ба тамоми қатъият зарурати тавсифи моҳиятии ҳокимияти икроия, муайян соҳтани таносуби онро дар низоми ҳокимиятдори Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш мегузаранд.

Пушида нест, ки дар адабиёти ҳуқуқии шуравӣ ҳокимияти икроия ҳамчун шоҳаи ҳокимияти давлатӣ инкор карда шуда, умуман, принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ эътироф карда намешуд. Дар бораи он ҳангоми танқиди анъанавии назарияҳои буржуазӣ, аз ҷумла, назарияи тақсимоти ҳокимият ёдрас мешуданд. Замимаи номбурдоро барои давлатдории шуравӣ номақбул шуморида, ба он замимаи «тақсимоти меҳнатро» муқобил мегузоштанд. Фарқияти ин диди назарҳо дар нигоҳ ва мавқеъ ҳангоми тавсифи ҳокимият, муносибатҳои ҳокимиятӣ ва ҷойи мақомоти икроия дар он аён мегардад. Аввало, дар фарқият аз назарияи «Таҷзияи ҳокимият» замимаи «тақсимоти меҳнат» мавҷудияти шоҳаҳои мустақили ҳокимиятре қабул надорад.

Аз нигоҳи он ҳокимият чун зухуроти ягонае тавсиф мейбад, ки дар фаъолияти мақомоти намояндагӣ ифода мейбад. Танҳо ҳамин мақомот ягона мақомоти ҳокимияти давлатӣ эътироф мешуд. Ҳамаи дигар мақомоти давлатӣ аз ҷониби мақомоти намояндагӣ ваколатдор мегашт.

Аз охри солҳои 80 - ум бъяди эътирофи расмии арзишҳои давлати ҳуқуқбунёд, вазъият тадриҷан тағиیر ёфт. Аз ҷумла, Қонун аз 24 - сентябрри соли 1989 «Дар бораи даровардани тағиироту иловаҳо ба Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон» ба оғози ислоҳот дар Тоҷикистон таҳқурсии ҳуқуқӣ баҳшида, дар роҳи тасдиқи амалии талаботи таҷзияи ҳокимият дар соҳтумони давлатӣ аввал гашт. Ин майлон минбаъд бо суръат ва мазмуни хос идома ёфта, хислати ҳар ҷй устувор пайдо кард. Ҳоло назарияи таҷзияи ҳокимият дар моддаи 9-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам гардида, яке аз асосҳои муайянкунандаи соҳтори конститутсионӣ ва идораи давлатӣ ба шумор меравад. Чун идомаи мантиқии меъёрҳои конститутсионӣ қонунгузории ҷорӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ

- хукукъи навини Чумхурӣ аллакай бевосита чӣ дар бораи худи «Ҳокимияти икроия» ва чӣ «мақомоти ҳокимияти икроия» ҳарф мезаданд.

Масъалаи дигаре, ки ба он равшанӣ мебояд андохт ин дар чӣ ифода ёфтани моҳияти ҳокимияти икроия мебошад. Ҷавоб ба ин савол, аз худи иборабандии ин мағхум: «ҳокимият» ва «ичроиш» бармеояд. Ин мағхумҳо таъиноти иҷтимоии ҳокимияти икроияро ошкор месозанд. Икроиш – нуқтаи марказии ҳокимияти икроия буда, дар низоми ҳокимияти давлатӣ вазифаи он аз татбиқи амалии иродai давлатӣ - ҳокимиятии дар қонунгузорӣ ифодаёфта иборат аст. Аз ин тавсият низоми ҳокимиятдорӣ бараъло ба ҷашм мерасад: ҳокимияти намояндагӣ меъёрҳои умумии ташкили ҳаёти давлатиро эҷод месозад, ҳокимияти икроия бошад, дар ҳёт амалӣ гаштани ин меъёрҳоро таъмин менамояд. Зимнан маҳз бо ҳамин мақсад дар ҳама мамолик дастгоҳи икроия созмон меёбад, ки дорои ҳаҷми муайяни ваколатҳои давлатӣ - ҳокимиятий аст. Ҳокимияти судӣ фаъолияти мақомоти икроияро назорат бурда, қонунро аз таҳриф ва поймолшавӣ ҳифз менамояд.

Вале фикри баёнёфта иловаҳои муайянро металабад. Пеш аз ҳама, набояд фаромӯш соҳт, ки икроиш на танҳо ба ҳокимияти икроия, балки ба дигар намудҳои фаъолият низ хос аст. Масалан, дар доираи корӣ чӣ мақомоти намояндагӣ ва чӣ судию прокурорӣ икроиш ба муносибатҳои дохилӣ - ташкилӣ алоқаманд аст. Пас, мағхуми икроиш бо мағхуми ҳокимияти икроия якранг нест. Дуюм ҳокимияти икроия танҳо ба воситай субъектҳои маҳсус, ки дорои ваколатҳои икроиявӣ мебошанд, зуҳур менамояд. Сеюм, ҳама мақомоти маъмулӣ идораи давлатӣ субъекти ҳокимияти икроия шуда наметавонанд. Субъекти асосии ҳокимияти икроия соҳторҳои нисбатан устувор ва доими икроиявӣ ҳисоб меёбанд. Ин сифат ба мақомоти идораи давлатии умум хос аст. зеро ҳама дигар соҳторҳои ташкилии дастгоҳи икроия тағйирёбанда буда, нақши «дастгоҳи корӣ» - и субъектҳои ҳокимияти икроияро мебозанд. Ниҳоят, икроиш танҳо ҳамон маврид ҷузъи ҷудонашавандиа ҳокимияти икроия мегардад, ки агар бе истисно ҳама субъектҳои он дар доираи салоҳияти хеш, катъиян дар ҷорҷӯбаи қонунияти фаъолият баранд.

Ҳамин тавр, ошкор мегардад, ки ҳокимияти икроия бо низоми идораи давлатӣ шабех нест. Идораи давлатӣ мағхуми нисбатан васеъ буда, мазмuni он зуҳуроти маҳсуси фаъолияти икроиявiro низ дар бар мегирад. Фаъолияти икроия амдиҳанда бошад, бештар ба соҳтори ҳокимияти икроия ишора намуда, зинаҳои ёрирасони онро низ фаро мегирад. Аз ин рӯ, ҳокимияти икроия чунин зуҳуроти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки бо он аввало, фаъолияти зинаҳои маҳсуси дасгоҳи давлатӣ (пеш аз ҳама мақомоти идораи давлатии ваколати умум) ва дуюм, равиши бевоситай фаъолияти ин субъектҳо ба таъмини татбиқи амали (ичроиши) – и меъёрҳои умумие, ки ҳокимияти намояндагӣ ба мақсади танзими ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятий муқаррар менамояд, алоқаманд мебошад.

Ҳокимияти икроия олоти асосии идоракуни давлатӣ мебошад. Сифат ва самаранокии идоракуни давлатӣ ба таври ҳалкунанда аз зинаи фаъолияти ҳамин шоҳаи ҳокимият вобаста аст. Дарки дурусти хосиятҳои икроия аз як тараф ба истифодаи нерӯю тавононии он дар роҳи рушди ҷомеа мусоидат намуда, аз ҷониби дигар, барои зинаи ақал нигоҳ доштани ҷанбаҳои манғии таъсири он хизмат менамояд. Аввало бояд тазаккур дод, ки хосиятҳои маъмули идоракуни давлатӣ - муташаккилӣ, мақсаднокӣ, зудҷараёни, танзимсозандагӣ ва амсоли инҳо дар табииати ҳокимияти икроия баръало ифода ёфтаанд. Ба шарофати онҳо ҳокимияти икроия идораи ҳамарӯзai муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ - маданий ва маъмурӣ - сиёсӣ ба роҳ мемонад. Сониян, баъзе хосиятҳои муҳимме ҷой доранд, ки танҳо шабехи ҳокимияти икроия буда, мазмuni онро ошкор месозанд. Пеш аз ҳама, дар фаъолияти ин шоҳаи ҳокимияти давлатӣ таваққуф ё танаффус ҷой надорад. Ин хосият ба ҳокимияти икроия имкон медиҳад, ки аввалин шуда, байни шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ муносибати хешро ба тағйирот дар ҳаёти ҷамъиятий ва муҳити идора муайян созад. Дар ҳолати аз ҷорҷӯбаи ҳукуқ берун омадани ҷараёнҳои ҷамъиятий ё ҳуд сар задани ҳолатҳои гайриодии табии ҳокимияти икроия дар кори тасдиқи тартибу танзим уҳдадор аст. Вале фаъолияти бетаваққуфи амалӣ баъзан иродai ҳокимияти икроияро аз ҳукуми қонунгузор ва талаби меъёри ҳукуқ метавонад боло гузорад.

Дигар ҳокимияти икроия бо хислати мабдавии (предметии) хеш фарқ мекунад, зеро ба ҳадафҳои объективҳои идора бештар наздик буда, ба фаъолият ва рафтори онҳо таъсири

бевосита дорад. Ин хосият ба ҳокимияти икроия имкон медиҳад, ки дар самти икрои қонунҳо чораҳои амалии ташкилӣ – мутобиқсозӣ ва назоратиро ба сомон расонад.

Хосияти муҳим ва ҷолиби диққати ҳокимияти икроия - хислати умумии (универсалии) он мебошад. Умумияти ҳокимияти икроия дар он ифода меёбад, ки на танҳо ба икроиш, балки дар ҳаҷми муайян ба фаъолияти ҳуқуқэҷодсозӣ ва ҳифзи ҳуқуқӣ низ қодир аст. Пушида нест, ки дигар шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ба чунин хислат соҳиб нестанд: яъне ҳамон тавре, ки ҳокимияти намояндагӣ наметавонад фаъолияти бевоситай ҳифзи ҳуқуқиро пеш барад, айнан ҳокимияти судӣ ваколати меъёрсозиро надорад. Хосияти умумии ҳокимияти икроия аз табиати идоракуни давлатӣ бармеояд.

Фаъолияти шоҳаҳои баробарвазни ҳокимияти давлатӣ яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокии ҳокимияти икроия мебошад. То он даме, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти қонунгузор дар асосҳои қасбӣ фаъолият набарад ва ҳокимияти судӣ дар симои Суди Конститутсионӣ ба пуррагӣ созмон наёбад, мо дар истифодай неруи таҷзияи ҳокимият дар ҷодаи пойдорсозии риштаҳои демократии давлатдорӣ ва сифати идораи давлатӣ, гайр аз суханбозихои бемабдаъ, ягон фарсах ҳам пеш рафта наметавонем.

Хосиятҳои номбурдаи ҳокимияти икроия, ки зикри муҳтасари баъзеи онҳоро мо зарур донистем, бе восита аз мазмуни он бар меоянд. Онҳо дар навбати ҳуд аломатҳои шакли (расми) – и ин шоҳаи ҳокимиятиро муайян месозанд, ки дар ин қатор, аз ҷумла чунин аломатҳоро номбар намудан ҷоиз аст: созмони зинавӣ, мавҷудияти соҳторҳо, дастгоҳи корӣ, миқдори зиёди хизматчиёни қасбӣ.

Ҳокимияти икроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Конститутсия (Сарқонун) созмон меёбад. Навоварии муҳимми Конститутсия дар ташкили ҳокимияти икроия гузориш ба шакли идораи президентӣ ба шумор меравад. Меъёрҳои конститутсионӣ субъектҳои асосии ҳокимияти икроияро бевосита номбар менамояд: Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон, вазорату қумитаҳои давлатӣ, раисони вилоят, шаҳр ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ. Ба низоми ҳокимияти икроия Президент сарвари намуда, ў ҳамзамон Раиси ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Президент дар асоси яккасадорӣ ба ҳокимияти икроия роҳбарӣ менамояд. Мансабдорони мақомоти ҳокимияти икроия назди Президент масъулияти шаҳсӣ дошта, Президент, бошад барои ҳаракатҳои хеш ва ҳамин мансабдорон назди ҳалқ ва мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузор – Маҷлиси Олий масъул аст.

Идомаи мантиқии ислоҳоти маъмурӣ ҷорӣ кардан мансабҳои роҳбарони яккасадор – раисони вилоят, шаҳр, ноҳия гардид. Мансабдорони номбурда намояндагони Президент дар маҳал буда, ҳамзамон ҳокимияти икроияро дар воҳидҳои маъмурӣ - ҳудудии ҷумҳурӣ ба амал мебароранд. Ҳамин тавр, низоми сифатан нави ҳокимияти икроия чанде пеш дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолият шуруъ намуд, ки ягонагӣ тобеияти зинавӣ, яккасадорӣ, таъиноти - усулҳои асосии созмони он ҳисоб мешаванд.

Конститутсия принципи таҷзияи ҳокимияти давлатиро ҳамчун асоси ташкил ва фаъолияти ҳамаи шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ эътироф менамояд.

Ду боби Конститутсия, боби шашум (ҳокимияти маҳаллӣ) ва боби ҳафтум (Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон) ба мақомоти икроияи ҳокимияти маҳаллӣ бахшида шудааст.

Низоми мақомоти маҳаллии икроия хеле мураккаб ва гуногунҷанба буда, асосан он ҷорӣ зинаро дар бар мегирад : сатҳи вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, шаҳрҳои тобеи ноҳия ва ноҳияҳои тобеи шаҳрӣ, агар чанде як қатор олимон, аз ҷумла З. Алиев, низоми мақомоти маҳаллии икроияро ба се зина- сатҳи вилоятӣ, шаҳри - ноҳиявӣ ва шаҳрҳои тобеи ноҳия ҷудо мекунад. Бо мақсади ба таври дақiq ҷоизаи мӯқаррар намудани самтҳои гуногуни фаъолияти мақомоти икроияи маҳаллӣ муайян кардан муносибати байниҳамдигарии мақомоти икроияи маҳаллӣ, пеш аз ҳама раисони вилоятҳо, ноҳия ва шаҳрҳо бо мақомоти икроияи ҷумҳурӣ ва дигар мақомоти икроияи маҳаллӣ бо мақомоти ҳудидораи маҳаллӣ 11 июни соли 2002 Фармоиши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси гурӯҳи корӣ бо мақсади таҳияи лоиҳаҳои қонунҳои нав дар бораи ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомоти ҳудидораи шаҳраку дехот” қабул гардид.

Дар асоси фармоиши мазкур лоиҳаи қонуни нав «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» таҳия гардид, ки он аз ҷониби парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17

майи соли 2004 қабул карда шуд. Қонуни мазкур аз қонуни соли 1994 хеле фарқ дорад, аз чумла, агар қонуни соли 1994 доираи ваколати раиси мақомоти икроияи маҳаллиро дар як модда муқаррар карда бошад (модда 35), қонуни нав ин риштаро хеле васеъ намуд. Инчунин, дар қонуни нав ба баъзе мафхумҳо: мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва гайраҳо равшани андохта шуд.

Мувофиқи қонуни мазкур мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ - мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти худ амал мекунанд.

Дар асоси талаботи қонуни зикргардида мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мақомоти алоҳида буда, дар доираи салоҳияти худ амал менамояд.

Мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ - мақомоте, ки дар худуди воҳидҳои марзию маъмурии даҳлдор икрои Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии даҳлдори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро таъмин менамоянд.

Мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз Раиси Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоят, шаҳри Душанбе шаҳр ва ноҳия, идораҳо, кумитаҳо, шуъбаҳо ва дигар соҳторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти икроия иборат мебошад.

Раиси Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоят шаҳр ва ноҳия – намояндаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоте, ки ҳокимияти икроияро дар худуди воҳидҳои марзию маъмурии даҳлдор амалӣ гарданида, ба мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ сарварӣ менамояд. Аз ҷониби қонунгузор, истифодаи истилоҳи «мақом» касро ба саргумӣ мерасонад, ҳол он, ки ин ҷо сухан дар бораи Раис ҳамчун намояндаи Президент меравад. Беҳтар мебуд ба ҷойи ин истилоҳ ягон истилоҳи мувофиқтар ё шахси мансабдори ҳокимияти давлатӣ истифода мешуд.

Раиси Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони ҳалқи даҳлдор пешниҳод мекунад.

Агар Маҷлиси вакилони ҳалқи даҳлдор раиси Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро тасдиқ накунанд, Президент ҳуқуқ дорад ўро такроран ба Маҷлиси вакилони ҳалқ барои тасдиқ пешниҳод намоянд ё шахси дигарро ба ин вазифа таъин намуда, барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони ҳалқ пешниҳод намояд.

Бояд қайд намуд, ки Қонуни Конститутсионии амалкунанда «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» нисбат ба қонуни конститутсионӣ дар бораи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо меъёреро муқаррар кардааст, ки тибқи он агар шаҳс вакили Маҷлиси вакилони ҳалқи даҳлдор набошад, ў иҷроқунандаи вазифаи раиси Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия таъин мешавад ва баъди ба интиҳоб шуданаш бо тартиб муқаррарнамудаи қонун ба ин вазифа таъин ва барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад.

Мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ фаъолияти худро бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои аз ҷониби шаҳрвандон амалӣ намудани ҳуқуқҳои конститутсионии худ оид ба иштирок дар идоракунии корҳои давлатӣ ва ҷамъиятий анҷом медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Лазарев, Б. М. «Разделение властей» и опыт Советского государства. //Государства и права № 11.
2. Ведомостҳои Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон. – 1969- №; 20,- М.
3. Имомов, А.И Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.И. Имомов. - Душанбе. 2004.
4. Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. Ирфон. 1994- С. 8
5. Қонуни конститутсионии ҔТ «Дар бораи Ҳукумати ҔТ» аз 25.11. 1996 //АМО ҔТ. 1996.- № 21.
6. Раззоқов Б.Ҳ. Ҳокимияти икроия: гузориши масъала, моҳият ва хусусиятҳои асоси. «Давлат ва ҳуқуқ» № 1.- с – 1999.

7. Ч.Ш. Қодиров. Асосҳои конститутсионии ташкили мақомоти ичроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ Давлат ва ҳукуқ - №4.- 2005.
8. З Алиев. Асосҳои конститутсионии ташкили ҳокимияти ичроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳукуқ . - № 1.- 2003.
9. Қонуни Конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 Ахбори МО ҶТ – 2004 - № 5. – М.

МАФХУМ ВА ШАКЛҲОИ ТАШКИЛИ ҲУҚУҚИИ МАҚОМОТИ ИЧРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуи “Мафхум ва шаклҳои ташкили ҳуқуқии мақомоти ичроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” вобаста ба масъалаҳои шаклҳои ташкили ҳуқуқии мақомоти мазкур мавриди омӯзиш ва ба баррасӣ қарор гирифтгааст. Масъалаи дигаре, ки бо он равшани мебояд андохт ин дар чи ифода ёфтани мохияти ҳокимияти ичроия мебошад. Ҷавоб ба ин савол, аз худи иборабандии ин мафхум: «ҳокимият» ва «ичроиш» бармеояд. Ин мафхумҳо таъиноти иҷтимоии ҳокимияти ичроияро ошкор месозанд.

КАЛИДВОЖАҲО: мақомот, ҳокимият, Қонуни Конститутсионӣ, Конститутсия, ичроиш.

ПОНЯТИЕ И ФОРМЫ ПРАВОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

В данной статье изучена и обсуждена тема «Понятие и формы правовой организации местный исполнительный государственной власти», связанная с вопросами организационно-правовой формы этих органов. Еще один вопрос, требующий уточнения, связан с определением сущности исполнительной власти. Ответ на этот вопрос исходит из развития этого понятия: «правительство» и «производительность». Эти концепции раскрывают социальное назначение исполнительной власти.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: органы, власти, Конституционный закон, Конституция, исполнительная власть, исполнение.

CONCEPT AND FORMS OF LEGAL ORGANIZATION LOCAL EXECUTIVE OF THE STATE AUTHORITY

In this article, the topic " Concept and forms of legal organization local executive of the state authority " is studied and discussed, related to the issues of the organizational and legal form of these bodies. Another issue requiring clarification is related to the definition of the essence of executive power. The answer to this question comes from the development of this concept: "government" and "executive". These concepts reveal the social purpose of executive power.

KEYWORDS: bodies, authorities, Constitutional law, Constitution, executive power, execution.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исомиддинзода Ҳабибулло Исомиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **777-00-66-02**.

Сведения об авторе: *Исомиддинзода Ҳабибулла Исомиддин* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **777-00-66-02**.

Information about the author: *Isomiddinzoda Khabibulla Isomiddin* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **777-00-66-02**.

ФАҶОЛИЯТИ СУДИ КОНСТИТУТСИОНӢ АЗ КОНСТИТУТСИЯ САРЧАШМА МЕГИРАД

**Ширинбекова М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

**Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми
мустақили ҳокимияти судӣ оид ба назорати конститутсионӣ
буда, бо мақсади таъмини волоият ва амали бевоситаи
Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода
шудааст.**

**(Моддаи 1 Конститутсиони «Дар бораи
Суди конститутсионии Ҷумҳурии
Тоҷикистон»).**

Конститутсия ҳамчун шиносномаи давлату миллат ҳисобида мешавад, зеро дар он моҳияти давлат, соҳти иҷтимоӣ ва соҳтори давлат ифода гардида, дар асоси он низоми ҳуқуқии давлат муайян мегардад. Он ҳамчун қонуни асосии давлат сарчашмаи ҳамаи қонунҳо мебошад. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар таҳия ва қабули Конститутсияи кишвар саҳми бузург доранд, нақши ин ҳуҷҷати сиёсиву ҳуқуқиро дар рушду таҳқими давлати демократию ҳуқуқбунёд муҳим арзёбӣ намуда, таъкид медоранд, ки «Конститутсияи кишвар, ки таҷассумгари орзуу ормони озодандешӣ ва ғояҳои ҷовидонаи мардуми мо мебошад, барои пойдории ҳокимияти конститутсионӣ, таҳқими рӯзиҳои давлатдорӣ, ноил гардидан ба пешравиҳои назарраси сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ, ба вучуд овардани асосҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва муҳайё намудани фазои мусоид барои ташаккули озодонаи ҳар фард заминai мустаҳкам ва боэъти мудоди ҳуқуқӣ гузошт». Маҳз бо шарофати Конститутсия бунёди давлати ҷавони тоҷикон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ гузошта шуд ва он ба сифати сарчашмаи олии низоми ҳуқуқии мамлакат эътироф гардид.

Дар шароити мусоиди ҷаҳонишавӣ ва ташаккули падидаҳои мухталифе, ки метавонанд ба истиқлолияти миллӣ ва амнияти конститутсионии мо ҳалал ворид созанд, ҳифзи Конститутсия ва риояи ҳатмии меъёрҳои он ҳамчун таъминкунандаи асосҳои низоми сиёсиву ҳуқуқии кишвар аҳаммияти аввалин дараҷа кишвар касб менамояд.

Ба андешаи Зоркин В.Д. «Конститутсия ҳамчун маҷмуи меъёрҳои асосии амали бевосита шуда, бе баҳс ва дар зоти ҳуд ягона кафолати муттадилии соҳтори сиёсӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки он ҳуҷҷати пойдеворӣ аст, ки дар он бинои «оянда пешгӯйӣ карда шаванд» меистад».

Аз ҷониби олимон мавқеи Ю.Л.Шулженко оид ба нақши Конститутсия дар амнияти миллӣ боиси таваҷҷӯҳ эътироф карда шудааст. Ҷунончи ба андешаи ў, Конститутсия яке аз воситаҳои ҳифзи амнияти миллӣ, аз ҷумла аз ҳокимияти авторитарии самаранадоштани ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад, ҳамзамон вазифаи муҳимтарини конститутсионӣ - ин кафолати амнияти давлатӣ буда, принсипи асосии амният масъулияти муштараки шахс, ҷомеа ва давлатро барои таъмини он тақозо дорад.

Оре, таъзими ҳаёти ҷамъияти ҳифзи тартибот, амнияти бехатарии давлатӣ ва амнияти мардум вазифаи муҳимми давлатӣ мебошад. Ин вазифаҳоро бо роҳи сиёси ва ҳуқуқи, ташаккули низоми сиёсии ҷамъият ва таъмини яқдилии сиёсӣ амали гардондан мумкин аст. Барои таъмини иҷрои ин вазифа ҳокимияти давлатӣ ба се шоҳаи мустақил - қонунгузор, иҷроия ва судӣ тақсим мешавад ва ҳар яке аз онҳо дар асоси Конститутсия ва қонунҳо бо тарзу усули муайян вазифаҳои ба ҳуд хосро иҷро менамоянд. Ҳокимият дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амали мегардад. Тақсимоти ҳокимият барои таҳқими давлати ҳуқуқбунёд мусоидат менамояд. Дар давлати ҳуқуқбунёд масъалаи волоияти қонун маънои дар доираи салоҳияти ҳуд амал кардани ҳокимияти давлатӣ ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дорад. Ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ба сифати мақомоти давлатии мустақил, новобаста аз яқдигар фаъолият менамоянд. Дар баробари таъзими ҳуқуқи, вазъ ва фаъолияти дигар мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, дар боби алоҳида боби 8 – Конститутсия мавқеъ ва моҳияти ҳокимияти судӣ бо номи «Суд» мавриди таъзим қарор дода шудааст.

Барои таъсиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол, ки бо тариқи раъйпурсии умумиҳалқӣ 6 ноябри соли 1994 қабул гардидааст, заминai ҳуқуқӣ гузошт. Мақсади асосии таъсиси Суди конститутсионӣ барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳифзу таъмини волоият ва амали бевоситаи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумлаи дастовардҳои даврони истиқлолият ва самараи Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол ба ҳисоб рафта, ҳамчун мақомоти мустақили ҳокимияти судӣ оид ба ҳифзи Конститутсия фаъолият мекунад ва барои пешбуруди фаъолияташ тамоми заминайи ташкиливу ҳуқуқӣ фароҳам овардааст. Суди конститутсионӣ волоияти меъёрҳои Конститутсия ва амали бевоситаи онҳо дар қаламрави кишвар масъул буда, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро ҳимоя менамояд ва тавассути мурофиаи судӣ адолати конститутсиониро ба амал мебарорад. Фаъолияти Суди

конститутсионӣ ба он равона гардидааст, ки дар чомеа фазои ягонаи ба ҳам алоқаманд ва беихтилофи хуқуқӣ арзи вучуд дошта бошад, ки он дар навбати худ барои пешрафти босуръати ҳаёти сиёсию иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангии мамлакат ва таъмини хуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд шароити заруриро мухайё месозад. Вобаста ба рушди минбаъда ва аҳаммияти Суди конститутсионӣ, дар банди якуми Барномаи ислоҳоти судӣ – хуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 3 январи соли 2011 тасдиқ гардид, чунин омадааст: «Бо назардошти инкишоғу пешрафт ва рушду нумуи бо суръати соҳаҳои муҳталифи ҳаёти чомеа зарурияти тақвияти фаъолияти Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ҳифзкунандаи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шарт ва зарур аст. Зеро дар пойдории давлату таъмини истикъолияти давлатӣ ва ҳифзу ҳимояи хуқуқу озодиҳои инсон, манфиати давлату ҷамъият Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳимму муассир дорад».

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун падидай нави давлати хуқуқбунёду давлати демократӣ ва мақомоти маҳсуси назорати конститутсионӣ, дар тули фаъолияти начандон тулонии таърихиаш зарурат ва аҳаммияти худро дар бунёди давлатдории навини Тоҷикистон борҳо собит соҳта, нишон дод, ки нақш ва мақоми ин ниҳоди адолат ҳамчун падидай нодири чомеаи мусоир дар таҷрибаи байналмилалӣ пазируфта шудааст. Имрӯз Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти назорати конститутсионии дигар давлатҳо, аз ҷумла давлатҳои аъзои ИДМ, Аврупо ва Осиё ҳамкориҳои байналмилалиро ба роҳ мондааст, ки сол аз сол таҳқим ёфта, вусъати тоза пайдо мекунанд.

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Ассотсиатсияи судҳои конститутсионии Осиё ва Конгреси умумиҷаҳонии мақомоти назорати конститутсионӣ ва Конференсияҳои мақомоти назорати конститутсионии кишварҳои Авруосиё мебошад. Инчунин, Суди конститутсионӣ бо ҳафт мақомоти назорати конститутсионии хориҷии кишвар оид ба ҳамкориҳои дучониба Ёддошти тафоҳум ба имзо расонидааст. Дар робита ба ин ҳамкориҳо намояндалагони Суди конститутсионӣ дар тамоми конференсияву ҷорабиниҳои сатҳи байналмилалии мақомоти назорати конститутсионии хориҷӣ кишвар иштирок ва бо маърузаҳо баромад менамояд.

Таъмини волоияти меъёрҳои Конститутсия самти асосӣ ва муҳимми фаъолияти Суди конститутсионӣ мебошад. Волоияти Конститутсия маънои онро дорад, ки дар низоми санадҳои хуқуқи конститутсионӣ ҷойи аввалиндараҷаро ишғол менамояд. Он қувваи олии хуқуқӣ дошта, барои қонунгузории кишвар манбаи хуқуқӣ мебошад. Тамоми санадҳои хуқуқӣ мувоғиқи Конститутсия ва дар асоси он бояд қабул карда шаванд ва ба Қонуни асосӣ набояд муҳолиф бошанд. Ошкор карданни номувоғиқатии санадҳои хуқуқӣ ва Конститутсия вазифаи бевоситай Суди конститутсионӣ мебошад. То ин вақт вазифаи назорати конститутсионӣ дар ҷумхурӣ аз тарафи Кумитаи назорати конститутсионии Тоҷикистон амалӣ гардонида мешуд, ки ташкили он ҳамчун қадами аввал дар роҳи бунёди Суди конститутсионӣ дар Тоҷикистон ҳамчун мақомоти маҳсуси судӣ дар роҳи таъмини риояи қатъӣ ва ҳифзи Конститутсия гардид. Кумитаи назорати конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 4 сол (1990-1994) фаъолият кард. Мувоғиқи Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Суди коститутсионии ҶТ» (соли 1995 дар таҳрири соли 2008) фаъолияти Суди конститутсионӣ дар асоси усулҳои дастҷамъӣ, ошкорбаёни, мустақили, мубоҳиса ва баробархуқуқии тарафҳо ба роҳ монда шуда, тобеи Конститутсия ва Қонуни мазкур мебошад (моддаи 3).

Дар моддаи 89 - и Конститутсия моҳият ва салоҳияти Суди конститутсионӣ пешбини гардид, ки тибқи он Суди конститутсионӣ аз 7 нафар: раис, муовини раис ва 5 судяи Суди конститутсионӣ иборат буда, яке аз судяҳои он аз Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон мебошад. Конститутсия вазъи хуқуқӣ ва сатҳи баланди масъулияти судяи Суди конститутсиониро ба эътибор гирифта, якчанд талаботро нисбат ба шахсоне, ки ба ин мансаб интиҳоб мешаванд, пешбинӣ кард. Чунончи, номзаде, ки ба мансаби судяи Суди конститутсионӣ пешбарӣ мешавад, бояд таҳсилоти олии хуқуқӣ дошта, синну солаш аз 30 кам ва аз 65 боло набошад ва беш аз 10 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад.

Суди конститутсионӣ мувофиқи Конститутсия ва Қонуни конститутсионӣ дорои салоҳияти васеъ буда, мутобиқати лоиҳаи тағиироти иловаҳои ба Конститутсияи чумхурӣ воридшаванда, лоиҳаи Қонунҳо ва дигар масъалаҳои ба раъйпурсии умумихалқи пешниҳодшавандаро муайян мекунад. Санадҳои Суди конститутсионӣ, ки дар доираи салоҳияти ўқабул карда шудаанд, қатъӣ буда, нисбати онҳо шикоят кардан мумкин нест ва ичрои онҳо аз тарафи ҳамаи субъектони даҳлдор ҳатмӣ мебошад, барои ичро накардани онҳо ҷавобгарӣ мӯқаррар карда шудааст. Суди конститусионӣ аз рӯйи усулҳои мурофиавие амал мекунад, ки дар Қонуни конститутсионӣ муфассал танзим ёфтаанд. Ба онҳо тааллуқ доранд: ба таври дастҷамъӣ баррасӣ кардани парвандашо; мустақилии судяҳо дар мурофиаи Суди конститутсионӣ; даҳлнопазирии судяҳо дар мурофиаи Суди конститутсионӣ; баробарҳуқӯҳи судяҳо; ошкоро будани мурофиаи Суди конститутсионӣ; парвандашоро бе восита баррасӣ кардани Суди конститутсионӣ; муттасилии баррасии парвандашо дар Суди конститутсионӣ; шифоҳияти маҷлиси Суди конститутсионӣ; бо забони давлатӣ сурат гирифтани мурофиаи Суди конститутсионӣ; баҳсу мунозира ва баробарии тарафҳо; маҳфияти машварати судяҳо; қонунӣ ва асоснок будани санади Суди конститутсионӣ; қатъияти санади Суди конститутсионӣ ва бо тантана гузаронидани Маҷлиси Суди конститутсионӣ.

Дар қонун тартиби оғоз кардани мурофиаи Суди конститутсионӣ ва барои баррасӣ тайёр намудани парванданда танзим ёфтааст. Мӯқаррар карда шудааст, ки муроҷиат ба Суди конститутсионӣ дар шакли ҳаттӣ пешниҳод карда мешавад. Судя пешниҳодот ва ё дарҳостро, ки дар шакли муайян дарҷ шуда, аз тарафи субъектони ваколатдор пешниҳод шудааст, тафтиш намуда, дар муддати 10 рӯз ба Суд дар бораи оғоз кардани мурофиаи судӣ ё рад кардани оғози мурофиаи судӣ таклиф мегузорад. Судя аз рӯйи мурофиаи судии оғозёфта бояд дар муҳлати 2 моҳ парвандаро ба муҳокима тайёр намояд. Раиси Суди конститутсионӣ метавонад барои баррасӣ тайёр намудани парвандаро ба якчанд судя супорад ва муҳлати тайёриро на бештар аз як моҳ дароз қунад. Суди конститутсионӣ мувофиқи қонун бояд омӯзиши масъаларо дар муҳлати на дертар аз 10 рӯзи гирифтани пешниҳодот ё дарҳост, ки ба талаботи пешниҳодшуда мувофиқ аст, сар қунад. Баррасии масъала бояд дар давоми 6 моҳ аз вақти гирифтани маводи даҳлдор ё ошкор шудани сабаби даҳлдор ба охир расад. Дар доираи салоҳияти худ Суди конститутсионӣ санадҳоро дар шакли қарорҳо, хулосаҳо ва таъинотҳо қабул мекунад. Қарори Суди конститутсионӣ бо овозидҳии кушода қабул карда мешавад. Судяҳо ҳақ надоранд аз овозидҳӣ худдорӣ қунанд ва ё дар он иштирок нақунанд. Раисиқунанда дар ҳамаи ҳолатҳо дар охир овоз медиҳад.

Қарори Суди конститутсионӣ ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб меёбад, ки агар ба тарафдории он аксарияти судяҳои дар маҷлис иштирокдошта овоз диханд. Қарори суд фаврӣ қабул ва эълон карда мешавад. Судия Суди конститутсионӣ, ки бо қарори суд розӣ нест, ҳақ дорад фикри худро дар шакли ҳаттӣ ифода карда, онро ба суратмаҷлиси ҷаласаи суд ҳамроҳ намояд. Фикри маҳсуси ифодаёфтаи судя ба сифати заммимаи қарори суд чоп карда мешавад. Санади Суди конститутсионӣ аз вақти қабулаш эътибор пайдо мекунад. Онҳо қатъӣ буда, аз хусуси онҳо шикоят кардан мумкин нест. Санадҳои Суди конститутсионӣ аз қарор, хулоса ва таъинот иборатанд, ки тартиби қабули онҳо дар Қонуни конститутсионӣ танзим ёфтааст. Ҳангоми ошкор шудани вайронкуни мушаххаси Коститутсия ва қонунҳо Суди конститутсионӣ ба мақомоти салоҳиятнок ва шахсони мансабдоре, ки ба вайронкуни роҳ додаанд, пешниҳод ирсол менамояд.

Суди конститутсионӣ бо мақсади ичрои корҳои ахбори маълумот- дӣҳӣ, илмию машварати ва ичрои дигар корҳои ёрирасон Дастигоҳи суд ташкил мекунад. Низомномаро дар бораи дараҷаҳои таҳассусии судяҳои Суди Конститутсионӣ ва рутбаҳои коркунонии Дастигоҳи Суди конститутсионӣ бо пешниҳоди Суди конститусионӣ маҷлиси намояндагон тасдиқ менамояд.

Ҳамин тарик, Суди конститутсионӣ дар инкишоф ва такмили низоми ҳуқуқии мамлакат бевосита иштирок намуда, дар қарору таъиноти худ меъёрҳои ҳуқуқи моддиро баҳо дода, ба таҳқими меъёрҳои мурофиавӣ низ аҳамияти ҷиддӣ медиҳад ва қайд менамояд, ки набудани тартиби татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи модди барои ичро накардани мӯқаррароти Конститутсия, ки меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд, асос ва сабаб шуда

наметавонанд. Бо ин роҳ принсипҳои умумӣ ва соҳавии ҳуқуқ, волоияти Конститутсия ва амали бевоситаи меъёрҳои он, ки ба ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, аз чумла ҳуқуқи шахс ба ҳифзи судӣ равона карда шудаанд, татбиқи воқеӣ ва таъиноти аслии худро мейбанд.

АДАБИЁТ

- 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.11.1994 (нашри амалкунанда аз 22.05.2016).
- 2 Тағсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе: Шарқи озод 2009.
- 3 Фарҳангги истилоҳоти ҳуқуқ, зери таҳрири, академики Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.х. профессор, Маҳмудов М.А. – Душанбе: - «ЭР-граф», 2012. - саҳ 517.
- 4 Диноршоев Азиз Мусоевич. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.02. – Душанбе, 2006. - 197 с.
- 5 Диноршоев Азиз Мусоевич. Конституционный суд в системе органов государственной власти в РТ [Текст]: посвящается 20-ой годовщине образования Конституционного Суда Республики Таджикистан Диноршоев А. М., Сафаров Д. С. – Душанбе: [б. и.], 2015 (Голд-принт).
- 6 Диноршоев Азиз Мусоевич. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.02 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. - Душанбе, 2006.

ФАҶОЛИЯТИ СУДИ КОНСТИТУТСИОНИЙ АЗ КОНСТИТУТСИЯ САРЧАШМА МЕГИРАД

Дар мақолаи мазкур мавзуу “Фаҷолияти Суди конститутсионӣ аз Конститутсия сарчашма мегирад”, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси фикру мулоҳизаҳои гуногуни олимон моҳияти мағҳуми «Фаҷолияти Суди конститутсионӣ аз Конститутсия сарчашма мегирад» ва инчунин ҳусусиятҳои онро ошкор қардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, муайян намудани мувофиқати қонунҳо, адолати судӣ, қонунгузорӣ, санадҳои суди конститутсионӣ, волоияти қонун.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА ПРОИСХОДИТ ИЗ КОНСТИТУЦИИ

В данной статье анализируется и рассматривается тема «Деятельность Конституционного суда исходит из Конституции». Автор раскрыл сущность понятия «Деятельность Конституционного суда исходит из Конституции», а также его характеристики, опираясь на мнения различных ученых.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: права и свободы человека и гражданина, определение соответствия законов, судебная юстиция, законодательство, акты конституционного суда, верховенство права.

THE ACTIVITY OF THE CONSTITUTIONAL COURT ORIGINS FROM THE CONSTITUTION

This article analyzes and discusses the topic “The activities of the Constitutional Court origins on the Constitution.” The author revealed the essence of the concept “The activities of the Constitutional Court origins from the Constitution”, as well as its characteristics, based on the opinions of various scientists.

KEYWORDS: rights and freedoms of man and citizen, determination of compliance of laws, judicial justice, legislation, acts of the constitutional court, the rule of law.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ширинбекова Маърифат Амоёнишоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиноси. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон 904002679.

Сведения об авторе: Ширинбекова Маърифат Амоёнишоевна – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон 904002679.

Information about the author: Shirinbekova Marifat Amoyonshoevna – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone 904002679.

НАҚШИ ПРЕЗИДЕНТ ДАР ТАШКИЛ ВА ФАҶОЛИЯТИ ҲУКУМАТ

**Қодиров Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Президенти Тоҷикистон ба Ҳукумати ҷумҳурӣ бевосита роҳбарӣ менамояд. Президент Раиси Ҳукумати Тоҷикистон аст ва барои татбиқи самарабахши салоҳиятҳои он тадбирҳо андешида, ба ҷаласаҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ раисӣ менамояд ва ин маврид роҳбарии бевоситаи ӯ нисбати ин мақомот зохир мегардад. Ҳукумати Тоҷикистон дар назди

Президенти чумхурӣ масъул ва ҳисботдиҳанда мебошад. Ба вазъи ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон боби 5 Конститутсия баҳшида шудааст. Ҳарчанд дар Конститутсия мавқеи Ҳукумати кишвар бевосита тавсиф наёфта бошад ҳам, ба ин меъёр банди 2 моддаи 73 Конститутсия мусоидат менамояд. Дар он омада аст, ки Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷрои қонунҳо, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Ҷумхурии Тоҷикистонро таъмин мекунад. Аз мазмуни ин меъёри конститутсионӣ ду хulosai муҳим бармеояд. Якум, Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон мақомоти ваколати умум маҳсуб мейбад, зоро роҳбарии соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро таъмин мекунад. Дуюм, Ҳукумати чумхурӣ бевосита чун мақомоти иҷроия тавсиф мейбад, зоро иҷрои санадҳои қонунгузориба уҳда дорад.

Банди 1 моддаи 74 Конститутсия ҳатмӣ будани иҷрои санадҳои Ҳукуматро дар қаламрави Тоҷикистон мӯқаррар менамояд, ки далолати салоҳиятҳои давлатӣ ҳокимиюти ин мақом мебошад. Дар ҳамbastagӣ ин меъёрҳои конститутсионӣ ба хulosai меоранд, ки Ҳукумати Тоҷикистон мақоми ҳокимиюти давлатӣ буда, шомили рукни мустақили ҳокимиюти давлатӣ ҳокимиюти иҷроия мебошад. Мавқеи маҳсуси Ҳукумати чумхурӣ инчунин дар масъулияти сиёсии он назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон ифода мейбад. Мувоғиҳи банди 3 моддаи 74 Ҳукумат мавриди ғайриимкон доностани иҷрои фаъолияти мӯътадили худ метавонад ба Президент аз хусуси истеъфо арз намояд. Ҳар як аъзои Ҳукумат низ ҳуқуқи истеъфо дорад. Аз ин рӯ, Ҳукумати чумхурӣ (ҳар як аъзои он дар алоҳидагӣ) танҳо назди Президент метавонанд аз хусуси истеъфо арз намоянд, зоро ин мақом танҳо дар назди Президент ҳисботдиҳанда ва масъул аст. Президент дар навбати худ ҳуқуқдорад, ки истеъфои Ҳукумат ва ё аъзои онро қабул ёрад намояд. Таҳлили меъёрҳои конститутсионӣ нишон медиҳад, ки Ҳукумати чумхурӣ дорои салоҳиятҳои давлатию ҳокимиюти мебошад, ки ба тамоми қаламрави Тоҷикистон пахн шуда, сатҳи масъулияти ин мақомотро барои ҳолат ва фаъолияти ҳокимиюти иҷроия ошкор менамояд.

Масоили марбут ба ташкил, фаъолият ва салоҳияти Ҳукумат бо Қонуни конститутсионӣ дар бораи он муайян мегардад. Дар моддаи 1 - и ин Қонуни конститутсионӣ омада, ки Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон мақомоти ҳокимиюти иҷроияи давлатӣ мебошад. Фаъолияти Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон бо равандҳое, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ - иҷтимоии ҷомеа суратдоранд, зич алоқаманд аст. Амалияи ҳаёти давлатии ҳама мамолик, новобаста аз соҳти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки вазифаи амалисозии сиёсати давлатӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ба уҳдаи Ҳукумати кишвар ҳамчун мақомоти пешбари ҳокимиюти иҷроия аст. Идоракуни давлатӣ чун ҷараёни тамоси ҳамарӯзаи давлат бо равандҳои ҷомеӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки аз ҷумла, ҳифзи амнияти миллӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолиро дар бар мегирад, пеш аз ҳама, ба зиммаи Ҳукумат вогузор мегардад. Қонунгузорӣ мавқеи Ҳукумати чумхуриро чун мақомоти дастаҷамъӣ мустаҳкам менамояд. Дар моддаи 73 Конститутсия ҳайати Ҳукумати Тоҷикистон чунин муайян шудааст: Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ. Меъёри конститутсионӣ тавре мебинем, номгӯйи пӯшидаи шаҳсонеро, ки ба ҳайати Ҳукумат шомиланд, дар бар мегирад. Вобаста ба зикри ҳайати Ҳукумат ба як масъалаи дигар низ мебояд равшанӣ андоҳт. Дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ ҳангоми таҳлили ҳайати Ҳукумати чумхурӣ Президент, ки Раиси Ҳукумат аст, ёдрас намегардид. Вобаста ба ин ҳолат бояд қайд намуд, ки банди 1 моддаи 73 Конститутсия дар робита бо талаботи банди 1 моддаи 64 хulosabandӣ мегардад. Ҳурсандиовар аст, ки афкори ҳуқуқии илмӣ ба он аҳаммият дод ва падидаҳои ислоҳи вазъ зухур ёфт. Масалан, дар Тағсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумхурии Тоҷикистон бамаврид таъқид мегардад: «ба ҳайати Ҳукумат Раис - Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон, Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ доҳил мешаванд».

Маркази мавқеи ҳуқуқии Ҳукуматро салоҳиятҳои мушахҳаси он ташкил медиҳанд, ки дар Конститутсия, Қонуни қонститутсионӣ дар бораи он, инчунин дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян шудаанд. Аз ҷумла, дар моддаи 1 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон» чунин омадааст: «Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар асоси дастаҷамъӣ амалӣ намуда, системаи мақомоти

идоракуни давлатиро роҳбарӣ, фаъолият ва мутобиқати ҳамкории онҳоро таъмин менамояд». Асоси ҳуқуқии салоҳиятҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро моддаи 75 Конститутсия ташкил медиҳад. Дар моддаи номбурда хулосаҳое маҳфузанд, ки дар муайян кардани салоҳияти ин мақомот аҳаммияти бевоситаи ҳуқуқӣ доранд. Дар моддаи мазкур омада, ки Ҳукумат барномаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсати доду гирифти қарзи давлатӣ ва ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи буҷети давлатӣ, масъалаи андозаи имконпазири касри буҷети давлатӣ ва манбаи ҷуброни онро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд.

Дар қонунгузории ҷорӣ ҳулосаҳое, ки аз ин меъёри конститутсионӣ бармеоянд, мушаххас ва ривоҷ дода шуда, тартиби амалисозии ин салоҳиятҳо муайян шудаанд. Баъзе аз салоҳиятҳои Ҳукумат дар кодексҳо, дигар қонунҳои ҷорӣ мустаҳкам шудаанд. Барои мисол, дар кодексҳои соҳаҳои андоз, гумруқ, ҷангал, об ё худ дар қонунҳо дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолият, дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва ғайра, ки муносибатҳоро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ аз ҷумла, маориф, илм, тандурустӣ, ҳифзи меҳнат ва ғайра танзим менамоянд. Дар соҳаи соҳтмони маъмурий-сиёсӣ салоҳияти Ҳукумати ҷумҳурӣ бо қонунҳо дар бораи мудофиа, хизмати ҳарбӣ, амният, мақомоти амнияти давлатӣ, милиса ва баъзе дигар танзим ёфтаанд.

Ба масоили марбути салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита боби З Қонуни конститутсионӣ дар бораи он баҳшида шудааст. Дар моддаи 12 - и Қонун, ки «Роҳбарӣ ба вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракуни давлатӣ» ном дорад, салоҳиятҳои ташкилии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам мегардад. Якум, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракуни давлатӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тобеъ мебошанд. Ҳукумати ҷумҳурӣ ба кори мақомоти номбурда роҳбарӣ ва назорат мекунад. Дуюм, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти идоракуни давлатӣ ва соҳторҳои дастгоҳи марказии онҳоро бо тартиби муқарраршуда тасдиқ менамояд. Сеюм, Ҳукумати ҷумҳурӣ муовинони вазирон, муовинони раисони кумитаҳои давлатӣ, роҳбарони мақомоти назди Ҳукумати ҷумҳурӣ ва муовинони онҳо, мақомоти идоракуни давлатӣ ва ташкилотҳоеро, ки бо қонун ё дигар санади меъёрию ҳуқуқӣ муайян шудаанд, ба вазифа таъину озод менамояд. Чорум, Ҳукумат аъзоёни ҳайати мушовараи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракуни давлатиро тасдиқ мекунад. Панҷум, Ҳукумати Тоҷикистон ҳуқуқ дорад дар ҳудуди маблағҳо, ки бо буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои нигҳадории мақомоти идоракуни давлатӣ муқаррар шудааст, мақомоти назди ҳудро таъсис дихад ва низомномаи онҳоро тасдиқ намояд.

Вобаста ба салоҳиятҳои ташкилии Ҳукумати ҷумҳурӣ як масъала ниёзи ислоҳ аст. Ҳанӯз аз ибтидои солҳои 90 асри XX дар баробари баррасии соҳтори дастгоҳи марказии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракуни давлатӣ бо қарорҳои даҳлдори ҳукуматӣ Нақшай идоракуни онҳо низ тасдиқ мейфт. Тадриҷан ин таҷриба ба ҳукми анъана даромада, ҳангоми таҷдиди навбатии соҳтори мақомоти марказии идора, ки тибқи Фармони Президенти кишвар аз 30.11.2006, №9 сурат дошт, ба инобат гирифта шуд. Дар Нақшай идоракунӣ соҳторҳои ҷой дода мешаванд, ки ба дастгоҳи марказии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти марказии идораи давлатӣ бевосита дохил набошанд ҳам, ба низоми мақомоти марбута шомил мебошанд.

Вале тавре моддаи 12 Қонун нишон медиҳад, дар он нисбати нақшай идораи (идоракуни) мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия меъёр ҷой надорад. Зиёда аз он, нисбати Ҳукумати кишвар салоҳияти созмони соҳторҳои шомили нақшай идораи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти иҷроия ва таҷдиди онҳо мустаҳкам нашудааст. Аз ин рӯ, бо назардошти ҷамъбасти таҷрибаи ҷандинсолаи амалияи идорӣ ворид намудани илова ба ҳамин моддаи Қонун бо мазмуни зайл ба мақсад мувофиқ дониста мешавад: «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Нақшай идораи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти марказии идораи давлатиро тасдиқ мекунад, ба он тағиyrу иловаҳо ворид менамояд, масъалаҳоро вобаста ба таъмини ташкилий-ҳуқуқии соҳторҳои шомили Нақшай идораи даҳлдор матраҳ месозад».

Салоҳиятҳои умумии Ҳукумат дар моддаи 13 Қонун чунин зикр мегардад: дар татбиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамояд, роҳбарии самараноки иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангиро таъмин мекунад, ба системаи мақомоти ҳокимияти иҷроия роҳбарӣ мекунад, барномаҳои мақсадноки давлатиро таҳия менамояд ва табиқи онҳоро таъмин мекунад, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад. Ҳукумати Тоҷикистон ҳангоми зарурат метавонад ҳалли баъзе масоили идораи давлатиро, ки ба ваколаташ дохил аст, ба мақомоти иҷроияи маҳаллӣ, вазорату кумитаҳои давлатии ҷудогона, дигар мақомоти идоракуни давлатӣ voguzor созад. Ҷунин иқдом дар ҳолате имконпазир аст, ки агар ҳалли масъалаҳои ҳаволашаванд мутобиқи Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ба салоҳияти истисноии Ҳукумати ҷумҳурӣ мансуб набошанд. Қонун салоҳияти ин мақомотро дар соҳаҳои алоҳидай ҳаёти ҷомеа мустаҳкам мекунад. Ин ҷо пеш аз ҳама, соҳаи иқтисодиётро ёдрас шудан ҷоиз аст. Дар ин соҳа Ҳукумати Тоҷикистон танзими равандҳои иқтисодиро ба уҳда дошта, фазои ягонаи иқтисодӣ ва фаъолияти озоди иқтисодиро таъмин менамояд. Барои гардиши озодонаи мол, хизматрасонӣ, сармоя ва қувваи корӣ шароит фароҳам меоварад, дурнамои иҷтимоӣ-иктисодии ҷумҳуриро пешгӯйӣ мекунад. Барномаҳои рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиётро таҳия ва амалӣ месозад, барномаҳои давлатии иқтисодӣ ва сармоягузориро таҳия намуда, барои татбиқи онҳо тадбирҳо меандешад ва моликияти давлатиро идора мекунад. Барои соҳибкорӣ ва инкишофи озодонаи ҳама шаклҳои моликият дар раванди муносибатҳои бозорӣ шароит фароҳам меорад, сиёсати давлатиро дар соҳаи ҳамкории байналмилалии иқтисодӣ, молиявӣ ва сармоягузорӣ таҳия ва татбиқ мекунад. Ҳукумати ҷумҳурӣ ба фаъолияти гумrukӣ роҳбарии умумиро пиёда месозад, дар бобати ҳифзи манфиатҳои истеҳсолкунандагони молҳои ватанӣ, иҷроқунандагони кор ва хизматрасониҳо тадбирҳо меандешад, фаъолияти саноати мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамояд, зарурати ҷалби қарзҳои давлатӣ ё қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад, муайян мекунад.

Салоҳиятҳои Ҳукумати кишвар дар соҳаи буҷет, молия, пул, қарз ва андоз дар Қонуни баррасиshawанд ба таври алоҳидай мустаҳкам шудаанд. Ҳукумати Тоҷикистон татбиқи сиёсати ягонаи молиявӣ, қарзӣ, пулӣ ва андозитониро таъмин менамояд, ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи қонуни буҷетро таҳия ва пешниҳод месозад ва иҷрои онро таъмин мекунад, инчунин лоиҳаи қонунҳоро оид ба муқаррарсозӣ ва бекор кардан андозҳо ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод намуда, барои доду гирифти қарзи давлатӣ ризояти Маҷлиси намояндагонро мегирад. Ҳукумат дар бобати танзими бозори қоғазҳои қимматнок тадбирҳо меандешад, идораи қарзи дохилӣ ва берунаи Тоҷикистонро ба амал мебарорад, ба фаъолияти молиявӣ дар муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, бо назардошти талаботи иқтисоди бозорӣ сиёсати ягонаи нарҳро таҳия намуда, барои дар амал татбиқ намудани он тадбирҳо меандешад.

Ҳукумати Тоҷикистон барои гузаронидани сиёсати ягонаи давлатии иҷтимоӣ ва татбиқи ҳуқуқи конституционии шаҳрвандон дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ масъул буда, ба рушди хайру эҳсонкорӣ мусоидат менамояд. Ба ин мақсад он баромаҳои иҷтимоию иқтисодиро ба тасдиқи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд, дар бобати татбиқи ҳуқуқи шаҳрвандон ба меҳнат тадбирҳо меандешад, барномаҳои таъмини шуғли аҳолиро таҳия намуда, доир ба татбиқи онҳо тадбирҳо меандешад, пешбуруди сиёсати ягонаи давлатии муҳочиратро таъмин менамояд, дар бобати татбиқи ҳуқуқи шаҳрвандон ба ҳифзи саломатӣ ва таъмини некуаҳволии санитарию эпидемиологӣ тадбирҳо меандешад, оид ба рушди тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва туризм, инчунин соҳаи табобати курortиу санаторӣ ва истироҳатӣ тадбирҳо амалӣ менамояд.

Дар раванди амалигардонии сиёсати ягонаи давлатӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ пеш аз ҳама, ба санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти кишвар такя менамояд. Масалан, дар соҳаи маориф, Қонунҳо «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ» заминаи ҳуқуқии фаъолияти Ҳукумат мебошанд. Қонунҳои номбурда меърҳоеро

доранд, ки бевосита ба салоҳияти Ҳукумат бахшида шудаанд. Аз чумла, Қонун «Дар бораи таҳсилоти олии қасбӣ ва таҳсилоти қасбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» салоҳияти Ҳукумати ҷумҳуриро дар ин соҳа муайян менамояд. Ба зиммаи ин мақомот мӯқаррар намудани тартиби литсензиякунонии фаъолияти мактабҳои олии таълимӣ, тартиби аттестатсия ва аккредитатсия давлатии онҳо voguzor гардидааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбурди сиёсати ягонаи давлатиро дар соҳаи истифодаи табиат, ҳифзи муҳити зист ва амнияти экологӣ таъмин менамояд, доир ба татбиқи ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба муҳити зисти мусоид ва таъмини беҳбудии экологӣ тадбирҳо меандешад. Ҳукумати ҷумҳурӣ фаъолияти мақомоти идораи давлатиро дар бобати якҷоя гузаронидани ҷорабиниҳои ҳифзи табиат ва татбиқи барномаҳои экологии аҳаммияти ҷумҳурияйӣ ва байналмилалӣ ҳамоҳанг месозад, дар бобати рафъи оқибатҳо ва кам кардани хатари сар задани ҳолатҳои фавқулодай хислати табиӣ, техногенӣ ва экологӣ дошта тадбирҳо меандешад. Ба зиммаи Ҳукумат, инчунин, ташкили ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, танзими истифодаи табиат ва ҳифзи захираҳои маъдан ва ашёи хоми Ҷумҳурии Тоҷикистон voguzor гардидааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини қонуният, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, мубориза бо ҷинояткорӣ масъул мебошад. Дар ин самт он барои таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии таъмини амнияти шаҳс, ҷамъият ва давлат ҷораҳо меандешад, доир ба таъмини қонуният, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон дар бобати муҳофизати моликият ва тартиботи ҷамъиятӣ, мубориза бо зуҳуроти ҳавғонки ҷамъиятӣ, таҳқими заманаи моддӣ-техникии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷораҳо меандешад ва онҳоро амалӣ мекунад.

Ба зиммаи Ҳукумат амалисозии маҷмуи тадбирҳо дар соҳаи таъмини мудофиа ва амнияти давлат voguzor гардидааст. Салоҳиятҳои Ҳукумат дар ин ҷода дар моддаи 20 Қонун зикр мешаванд. Ҳукумати кишвар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар воҳидҳои ҳарбиро бо аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ, васоити моддӣ, захираҳо ва хизматрасониҳо таъмин менамояд, иҷрои барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва нақшаҳои такмили яроқу аслиҳа, инчунин барномаҳои тайёр кардани шаҳрвандонро аз рӯи ихтиносҳои қасби ҳарбӣ таъмин мекунад, кафолатҳои иҷтимоиро барои хизматчиёни ҳарбӣ ва муҳофизати сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамояд, роҳбариро ба мудофиаи гражданӣ ба уҳда дорад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати ҳориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ низ ба салоҳиятҳои васеъ соҳиб аст. Ҳукумат дар амалисозии сиёсати ҳориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамояд, намояндагиҳои ҷумҳуриро дар давлатҳои ҳориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ аз ҷиҳати моддӣ таъмин менамояд. Ҳукумат инчунин иҷрои уҳдадориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро мувофиқи шартномаҳои байналмилалӣ таъмин намуда, аз ҷониби дигар иштироккунандагони шартномаҳои мазкур ба иҷро расидани уҳдадориҳои онҳоро назорат мебарад. Ҳукумат ҳуқуқ ва манфиатҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро берун аз қаламрави он ҳимоя мекунад. Ба зиммаи он, инчунин, танзим ва назорати давлатӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ, ҳамкории байналмилалии илмию техникӣ ва фарҳангӣ voguzor шудааст.

Ҳамин тавр, маҷмуи салоҳиятҳои дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкамгардида ваколатҳои онро дар соҳаи идораи давлатӣ ифода намуда, ба Ҳукумат имкон медиҳад, ки чун мақоми пешбарандай ҳокимияти иҷроия баромад намуда, масоили асосии рушди иҷтимоӣ - иқтисодии ҷомеаи мусирро баррасӣ ва ҳал намояд. Аз ин рӯ, Ҳукумати кишвар мебояд атрофи масоили муҳимтарини идораи давлатӣ дикқат дода, ҳалли масоили камаҳаммият ва дуюмдараҷаро бешгар ба зиммаи дигар мақомоти иҷроия (аз чумла вазорату идораҳои марказӣ) voguzor созад.

Ташкили фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қонуни конститутсионӣ дар бораи он, Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Низомномаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мегардад. Шакли асосии фаъолияти Ҳукумат маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳе камаш як маротиба гузаронида мешаванд ва дар сурате салоҳиятнок ҳисоб мегарданд, ки дар онҳо на камтар аз се ду ҳиссаи аъзоёни Ҳукумат иштирок дошта

бошанд. Дар маҷлисҳои Ҳукумат қарорҳо тибқи Қонун бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзоёни Ҳукумат қабул мешаванд. Дар маҷлисҳои Ҳукумат мутобиқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумат дигар шахсони расмӣ ё даъвагшуда низ иштирок карда метавонанд. Маҷлисҳои Ҳукуматро Президент Раиси Ҳукумат ё бо супориши ў Сарвазир мегузаронад.

Ҳукумат метавонад маҷлисҳои пӯшида низ доир намояд. Рафти маҷлисҳои Ҳукумат ва қарорҳои дар он қабулгашта бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумат метавонанд дар воситаҳои аҳбори умум пахш гарданд. Навоварие, ки ба ташкили фаъолияти Ҳукумат дохил гардид, аз он иборат аст, ки бо иҷозати хаттии Раиси Ҳукумат ё бо супориши ў бо иҷозати хаттии Сарвазир санадҳои ҳуқуқии Ҳукумат мумкин аст бе гузаронидани маҷлис бо роҳи пурсиши хаттии аъзоёни Ҳукумат қабул карда шаванд. Дар чунин ҳолат маҷлиси Ҳукумат гузаронида намешавад. Лекин Қонун якчанд шарт мегузорад: аввало, чунин иқдом дар мавриди зарурат ҷой дошта метавонад (ҳарчанд мағҳуми «зарурат»-ро ошкор намесозад); сониян, чунин тартиб нисбати масъалаҳои алоҳидаи ҳусусияти оперативӣ дошта пахн мегардад (аз эҳтимол дур несг, ки бо қалимаи «оперативи» қонунгузор масоили хислати фаврӣ доштаро дар назар дорад); ниҳоят, санади марбути ҳуқуқӣ дар мавриди тарафдории аз нисф зиёди аъзои Ҳукумат қабул гашта ҳисобида мешавад.

Омодасозӣ ва гузаронидани маҷлисҳои Ҳукумат мувофиқи Даствури он сурат мегирад, ки аз ҷониби Ҳукумат тасдиқ мегардад. Даствури Ҳукумат санади меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки мутобиқи Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумат» тартиби ташкили фаъолият, таҳия ва баргузории маҷлисҳо, қабули санадҳои Ҳукуматро муайян менамояд.

Санадҳои ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли қарор ё фармоиш қабул мегарданд. Санадҳое, ки хислати меъёрий доранд, бо қарор расмият мейбанд ва санадҳо аз рӯйи масоили таъцилӣ ва ҷорӣ, ки ҳусусияти меъёрий надоранд, дар шакли фармоиш ифода мейбанд. Ба санадҳои ҳуқуқии Ҳукумат Раиси Ҳукумат имзо мегузорад. Ҳангоми муҳолифати санадҳои ҳуқуқии Ҳукумат ё қисми он ба Конститутсиия ва дигар қонунҳои Тоҷикистон онҳо аз тарафи Президент бекор карда мешавад ё амали онҳо боздошта мешавад. Чунин салоҳият тибқи Қонун ба Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дода шудааст. Санадҳои Ҳукумат бо иқдоми худи Ҳукумат низ беэътибор дониста шуда ё амали онҳо боздошта мешавад. Нисбати санадҳои Ҳукумат бо тартиби муқарраршуда ба суд шикоят кардан мумкин аст. Нисбати Ҳукумат Қонун инчунин қабули ду намуд санади ғайриҳуқуқиро пешбинӣ менамояд: муроҷиатнома ва изҳорот.

Қонун самтҳои тамоси Ҳукуматро бо дигар руқнҳои ҳокимиияти давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятий ба таври умумӣ муайян мекунад ва ба ин масъала боби алоҳидаи Қонун боби 5 баҳшида шудааст. Аз ҷумла, дар муносибат бо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумат бо истифода аз ҳуқуқҳои ташабbusi қонунгузорӣ дар фаъолияти қонунгузории қишвар фаъолона ширкат меварзад. Ҳуқуқи ташабbusi қонунгузориро Ҳукумат дар шаклҳои зерин ба амал мебарорад: якум, пешниҳоди лоиҳаи қонунҳои нав; дуюм, пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо дар бораи тағиیر додан ё бекор кардани қонунҳои ҷорӣ; сеюм, пешниҳоди ҳаттӣ дар бораи қабул кардани қонунҳои нав ё дохил намудани тағиирот ба қонунҳои ҷорӣ, ки дар маҷмуъ чун «таклифҳои қонунгузорӣ» тавсиф мейбанд.

Тамоси Ҳукумат бо мақомоти судӣ, ҳокимиияти маҳаллӣ, соҳторҳои ҷамъиятий дар асоси қонунгузорӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҷода Қонун ба муносибати Ҳукумат бо мақомоти маҳаллии ҳокимиияти давлатӣ диққати бештар дода, бо тағииру иловагаҳои марбути ба қонунгузории қишвар мазмuni моддаи 33 Қонунро таҷдиди назар кард. Аввало, навоварӣ ба номгузории моддаи мазкур даҳл дорад. Дар фарқият аз номи қаблӣ, ки «Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти ҳокимиияти намояндагӣ ва иҷроияи Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, мақомоти худидораи шаҳрак ва дехот» баён шуда буд, дар таҳрири нав ин модда чунин мустаҳкам мегардад: «Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти маҳаллии ҳокимиияти давлатии Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр, ноҳия, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот». Моҳияти тағиирот ба моддаи баррасишавандай Қонун ба ибораву истилоҳҳои конститутсионӣ такя дошта, аз

афзудани сатҳи касбии қонунгузории кишвар дарак медиҳад ва ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Дуюм, тибқи муқаррароти ҷадид Ҳукумат дар доираи салоҳияти худ на танҳо роҳбарӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро амалӣ менамояд, балки назорат (контрол) низ мебарад. Сеюм, Ҳукумат пешниҳодҳои раисони вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, инчунин Маҷлиси маҳаллии вакилони ҳалқро вобаста ба масоили доираи ваколати худ баррасӣ менамояд, ҳисбот ва гузориши роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро дар бораи татбиқи Конститутсия ва қонунҳои чумхурӣ, қарорҳои Маҷлиси Олий ва палатаҳои он, фармону амрҳои Президенти кишвар, қарору фармоишҳои Ҳукумат мешунавад. Чорум, Ҳукумат ҳамкории мақомоти марказии идораи давлатиро бо раисони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва мақомоти ҳудидоракуни шаҳрак ва дехот таъмин намуда, ҳамзамон масъалаҳои баҳсноки байни онҳо ба вучуд омадаро ҳал менамояд.

Таъмини фаъолияти Ҳукумат ва ташкили назорат аз болои иҷрои қарорҳои он мувофиқи қонунгузорӣ ба зиммаи Дастроҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон voguzor гардидааст. Вобаста ба накши Дастроҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини фаъолияти Ҳукумат дафъатан илова менамоем, ки вобаста ба зарурати мутобиқ гардонидани низоми идораи давлатӣ ба шароитҳои тағийирёбандӣ иқтисодӣ соҳтори ин мақом низ мавриди таҷдиди доимӣ қарор дорад. Аз ҷумла, боиси таваҷҷуҳ аст, ки дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2001, ба зарурати тафриқаи функционалии соҳторҳои Дастроҳи Президент, ки аз як тараф, фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тарафи дигар, фаъолияти Ҳукуматро таъмин менамоянд, дикқат дода шудааст.

Ба ақидаи мо, соҳтори Дастроҳи Президент дар радифи таъмини фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарвари давлат ва Раиси Ҳукумати кишвар ҳанӯз ҳам ба ҳалли масъалаҳои афзалиягнок пурра мутобиқ гардонида нашудааст. Зиёда аз он, дар он такрори соҳторӣ бо мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия мушоҳида мешавад, ки дар ҳолати роҳбарии Ҳукуматро ба уҳда доштани Президенти кишвар ба масрафи самараноки маблағҳои буҷавӣ мусоидат надорад. Файр аз ин, соҳтори мавҷуда ба қашолкорӣ, расмиятчигии аз ҳад зиёд ва тақсими нобаробарии сарбории хизмати шароит фароҳам оварда, муназзамии идораи давлатиро дар сатҳи олий ҳалалдор месозад.

АДАБИЁТ

- 1 Зойиров Р., Ҳакимов Ш. Эволюция Конституции как Основного Закона (историко-теоретические и сравнительно-правовые исследования) / Р. Зойиров, Ш. Ҳакимов. – Душанбе, 2004.
- 2 Имомов А.И. Ҳукуки конституусиноии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.И. Имомов. - Душанбе, 2012.
- 3 Имомов А. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. Имомов. - Душанбе, 2007.
- 4 Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М., 1955.
- 5 Ойев Х. Ҳидмати давлатӣ / Х. Ойев. – Душанбе, 2003.
- 6 Ойев Х. Ҳокимияти иҷроия: тамоили инкишоф ва вазифаҳо //Давлат ва ҳуқуқ. №3, 2002.

НАҚШИ ПРЕЗИДЕНТ ДАР ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ ҲУКУМАТ

Дар мақолаи мазкур мавзуи нақши Президент дар ташкил ва фаъолияти Ҳукумат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷрои қонунҳо, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: роҳбарӣ, амру фармон, соҳаи иқтисодӣ, иҷрои қонунҳо.

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА В ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЛАСТИ

В данной статье рассматривается роль Президента в организации и деятельности Правительства. Автор отмечает, что Правительство обеспечивает эффективное управление экономической, социальной, культурной сферами и исполнение законов, совместных решений Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон, постановлений Маджлиси милли, постановлений Маджлиси намояндагон, постановлений и распоряжений Президент Республики Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: руководство, порядок, экономическая сфера, правоприменение.

THE ROLE OF THE PRESIDENT IN THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF POWER

This article discusses the role of the President in the organization and activities of the Government. The author notes that the Government ensures the effective management of the economic, social, cultural spheres and the implementation of laws, joint decisions of the Majlisi Milli and Majlisi Namoyandagon, resolutions of the Majlisi Milli, resolutions of the Majlisi Namoyandagon, resolutions and orders of the President of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: leadership, order, economic sphere, law enforcement.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кодиров Раҷабали* – Доњишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурорға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Кодиров Раджабали* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Qodirov Rajabali* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ОБЪЕКТ, СУБЪЕКТ ВА МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИН

Ҳусайнзода З. Доњишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мутобиқи моддаи 13 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин, моликияти истиснои давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати ҳалқ кафолат медиҳад.

Давлат мақсад ва моҳияти сиёсати худро барои қонеъ гардонидани манфиатҳои ҳалқи худ ба амал мебарорад. Бинобар ин, ҳадафи асосии сиёсати давлат қонеъ гардонидани манфиати ҳалқи худ мебошад. Бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои мазкур давлат қонунҳо қабул менамояд, мақомоти давлатиро таъсис медиҳад, дар муносибатҳои байналмилалӣ ширкат меварзад ва файра. Дар баробари ин давлат бо мақсади ба амал баровардани сиёсати худ ҳуқуқи моликиятро ба ин ё он объект муқаррар кардааст. Мутобиқи моддаи тафсиршаванд ба сифати чунин объектҳо замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ муқаррар шудаанд. Ин объектҳо ба сифати объектҳои ҳуқуқи моликияти истиснои давлат баромад намуда, давлат онҳоро бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи омма мавриди истифода қарор медиҳад.

Умуман, вақте ки сухан оид ба ҳуқуқи моликияти меравад, гуфтан лозим аст, ки категорияи ҳуқуқи моликияти асоси истеҳсолот ва фаъолияти ҳамарӯзаи тамоми иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъияти мебошад. Субъектҳои ҳуқуқи моликияти гуногун буда, дорои вазъи ҳуқуқии гуногун мебошанд. Як қисми онҳо - замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ҳамчун асоси зиндагии ҳамарӯза ва асоси истеҳсолот эътироф карда мешавад. Дигар объектҳои ҳуқуқи моликияти дорои ҳусусияти ёриасон буда, бо мақсади қонеъ гардонидани ин ё он манфиатҳо мавриди истифодабарӣ қарор мегиранд.

Давлат низ объектҳои муайянро дар заминаи ҳуқуқи моликияти истифода мебарад. Ба сифати объекти ҳуқуқи моликияти давлат ҳамаи намудҳои объектҳои ҳуқуқи моликияти баромад карда метавонанд. Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истиснои давлат мебошанд. Ин объектҳо ба сифати объекти ҳуқуқи моликияти дигар субъектҳо баромад карда наметавонанд, ин объектҳо аз тарафи дигар субъектҳо танҳо бо иҷозати давлат истифода бурда мешаванд. Объектҳои номбаршуда натиҷаи меҳнати инсон набуда, ба сифати боигарии табиӣ эътироф карда мешаванд. Давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати ҳалқу миллатҳое, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иқомат менамоянд, кафолат медиҳад. Несту нобуд намудани онҳо ва бе мақсад истифода бурдани онҳо иҷозат дода намешавад. Ин муқаррароти конститутсионӣ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ҳам субъектҳои истифодабарандай неъматҳои табиӣ оид ба истифодаи ин объектҳо ва ҳам ҳуқуқ ва уҳдадории мақомоти даҳлдори давлатиро бо мақсади танзими ҷараёни истифодабарии ин объектҳо муқаррар менамояд.

Дар моддаи 2 (1) Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон объектҳои муносибат ба заминро муқаррар мекунад, ки ба сифати объектҳои мазкур инҳо баромад мекунанд:

- замин ҳамчун объекти табӣ ва захираи табӣ. Қитъаи замин объекти муносибати ҷамъиятӣ мебошад. Ба чунин муносибатҳо дохиланд муносибатҳо вобаста ба тақсимқуни замин ба гурӯҳҳо, истифодабарии замин бе додани қитъаи замин ва муқаррар намудани сервитут ва мониторинги замин.

Замин ҳамчун объекти табӣ ва захираи табӣ мебошад.

Объекти табӣ ин ёдгориҳои табӣ, қӯҳҳо, ҷангалҳо ва об мебошанд.

Захираи табӣ (захираҳои табиат) ин объектҳое мебошанд, ки аз тарафи одам ҳамчун манбаҳои аслии табиат (замину об, ҷангал, сарватҳои зеризамиён, захираҳои ашёи хоми маъданӣ, маводҳои радиоактивӣ, олами набототу ҳайвонот, ҷизҳои он ва дигар бойигариҳои табӣ) истифода бурда мешаванд

✓ қитъаи замин. Қитъаи замин - қисми замин бо ҳуқуқҳои муайян нисбат ба он, ки гурӯҳи муайян ва намуди иҷозатдодашудаи истифодабарӣ, сарҳади муайяншуда, майдон ва ҷойгиршавӣ дорад. Дар ҳолати додани қитъаи замин ба шаҳси воқеӣ ва ё ҳуқуқӣ бо мақсади муайян (соҳтмон, истехсоли маҳсулот, коркард, истиҳроҷи қанданиҳои фоиданок ва дигар) бо ҳуқуқи истифодаи бемуҳлат, муҳлатнок, меросии якумра ва ба ичора он бо тартиби муқарраргардида ба танзим дароварда мешавад.

Мағҳуми «замин» ва «қитъаи замин» якхела эътироф карда намешавад, яъне онҳо баробармаъно ва ё монанд нестанд. Аломати асосии қитъаи замин ин фардикунонии он (дорои сарҳади муайян, масоҳат, мавзеи ҷойгиршавӣ, ҳолати ҳуқуқӣ), мебошад, ки тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани қоидаҳои амалӣ намудани қадастри давлатии замин» аз 3.10.2006, №447 ба роҳ монда мешавад.

✓ ҳуқуқи гирифтани қитъаи замин ва саҳми замин. Замин дар ҶТ мутобиқи м. 13, Конституцияи ҶТ моликияти истисноии давлат буда, давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати ҳалқ кафолат медиҳад. Аз ни лиҳоз, ҳуқуқи гирифтани қитъаи замин ба истифодаи бемуҳлат (доимӣ), муҳлатнок (муваққатӣ), якумраи меросӣ на ба ичора бо тартиби муқарраргардида дар м.м. 11,12,13 ва 14 ҚЗ ҶТ муайян карда шудааст. Инчунин, ҳуқуқи маҳдуни истифодабарии қитъаи замин дар истифодаи дигар шаҳс маҳдуд (сервитут) низ муайян карда шудааст.

Саҳми замин ин андозаи ҳиссаи замини аъзои ташкилот, ки ҳангоми азnavташкildixii ташкилоти кишоварзӣ аз ҷониби комиссияи ҳочагӣ якҷоя бо мақомоти маҳаллии заминсозӣ муайян карда шудааст. Тартиби чудо ва муайян памудани онро боби ҷоруми Қоидаҳои азnavtaшkildixiӣ ва ислоҳоти ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ, ки бо фармони Президенти ҶТ аз 30 июни соли 2006, №1775 қабул карда шудааст, танзим менамояд.

Дар моддаи 2 (2) Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин ҳамчун объекти ҳуқуқи гражданиӣ муқаррар мекунад.

Дар қисми 1 моддаи мазкур ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин бо ҳуқуқи бегона намудани он объекти маҳсуси муносибатҳои ҳуқуқи гражданиӣ буда, метавонад предмети ҳариду фурӯш, тухфа, иваз, ичора, гарав ва дигар аҳҳо бошад ва инчунин ба тарикӣ мерос ва бо тартиби умумии ба даст овардани ҳуқуқ, ки Кодекси мазкур ва қонунгузории гражданиӣ муқаррар намудааст, ба дигар шаҳс гузарад. Қисми 1-уми моддаи мазкур, на замин, балки ҳуқуқи истифодаи қитъаи заминро ба сифати объекти муносибаҳои гражданиӣ муқаррар намудааст. Аз ҳамин лиҳоз, тибқи м.232 Кодекси гражданин ҶТ ҳуқуқи истифодаи амвол имконияти бо роҳи қонунӣ аз амвол ба даст овардани ҳосиятҳои табиии фоиданоки он ва ҳамчун аз он фоида гирифтани аст. Фоида метавонад ба тарикӣ даромад, афзоиши самара ё шаклҳои дигар ба даст оварда шавад. Яъне, ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин дар ин мавридҳо ҳамчун объекти маҳсуси муносибатҳои ҳуқуқи гражданиӣ дониста мешавад.

Мутобиқи м. 241 ҳамин Кодекс ҳуқуқи истифодаи замин ба ҳуқуқи амволӣ дар баробари ҳуқуқи моликиятӣ дохил мешавад ва дар қисми дуюми ҳамин модда оварда шудааст, ки ҳуқуқи истифодаи замин имконияти қонуни шаҳси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, яъне

истифодабарандай замин, чиҳати истифодаи хосиятҳои фоидабахши он вобаста ба мақсади таъиноти он мебошад.

Азбаски ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин бо ҳуқуқи бегона намудани он ҳамчун обьекти гражданӣ мебошад, он метавонад предмети ҳариду фурӯш, тухфа, иваз, ичора, гарав ва дигар аҳдҳо бошад, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқи истифодаи қитъаи заминро бо ҳуқуқи бегона намудан ба даст меоранд, метавонанд, ҳуқуқҳои бадастовардаашонро дар бозори ҳариду фурӯши ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин ворид намоянд.

Масалан: Ҷамъияти дорои маъсулияташ маҳдуди «Ором» ба ҳулоса омад, ки ҳуқуқи истифодаи қитъаи замини нуқтаи фурӯши сузишвориро ба фурӯш монад. Ҳуқуқи истифодаи қитъаи замини мазкурро бо тартиби муқарраргардида шахси воқеӣ ҳаридорӣ намуд. Дар ин ҳолат, қитъаи замин мутобики маддай 27 Кодекси замин, яъне «Ҳангоми ба шахси дигар гузаштани ҳуқуқи моликият ба бино (иморат, иншоот) ҳуқуқи истифодаи қисмати замин, ки ин бино (иморат, иншоот) дар он қарор дорад, ҳамчунин, қисми ҳамшафати он қитъаи замине, ки барои хизматрасонии ин бино (иморат, иншоот) зарур аст, ба шахси ин бино (иморат, иншоот)-ро ҳарида бемузд мегузарад.

Дар қисми дуюми маддай мазкур оварда шудааст, ки ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин бо ҳуқуқи бегона намудани он ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумхурии Тоҷикистон аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба тариқи бемузд ё музднок дода мешавад

Бояд қайд намуд, ки дар ин қисми маддай мазкур нисбати додани ҳуқуқи истифодаи замин бо ҳуқуқи бегона намудани он ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумхурии Тоҷикистон оварда шудааст, лекин муқаррар намудани тартиби ба замини истифодабарандагон бемузд ё музднок додани ҳуқуқи истифодабарии қитъаҳои замин бо ҳуқуқи бегона намудани онҳо тиқи банди «и» маддай 5 Кодекси мазкур ба салоҳияти Ҳукумати ҔТ вогузор карда шудааст.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ҳуқуқи истифодабарии қитъаи заминро бо ва ё бе ҳуқуқи бегона намудан ба даст меоранд, қитъаи заминро факат мувофиқи таъиноти мақсаднок истифода мебаранд.

Агар аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ истифодаи қитъаи замин ба вайрон кардани талаботҳои қонунгузорӣ роҳ дода шавад, нисбати онҳо ҷораҳои маъмурӣ андешида, дар ҳолати бартараф накардани камбудии ошкоргардида, онҳо аз ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин маҳрум карда мешаванд.

Қисми чаҳоруми маддай мазкур кафолати таъмини ҳуқуқи замини истифодабариро муқаррар намудааст, ки бидуни асосҳои дар қонун муқарраршуда, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро аз ҳуқуқи истифодабарӣ маҳрум кардан мумкин нест.

Субъекти ҳуқуқи истифодабарии замин ин замини истифодабарандагон мебошад, ки ҳолати ҳуқуқии онҳо дар маддай 10 КЗҔТ дарҷ гардидааст.

Тиқи муқаррароти он дар Ҷумхурии Тоҷикистон замини истифодабарандагон шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд.

Шаҳрванд ва ё шахси ҳуқуқие, ки қитъаи замин ба ў бо ҳуқуқи бегона намудани ҳуқуқи истифодабарӣ ё бе ҳуқуқи бегона намудани ҳуқуқи истифодабарӣ дода шудааст, ў замини истифодабарандагон мешавад.

Замини истифодабарандагон ҳуқуқ доранд ва вазифадоранд, ки қитъаи замини пешниҳодшударо бо мақсади додашуда истифода намоянд.

Шахси воқеие, ки дар ҳоҷагии дехқонӣ (фермерӣ) мувофиқи саҳми замин дар асоси шартномаи фаъолияти якҷояи аъзои ҳоҷагии дехқонӣ кор мекунад, метавонад мувофиқи саҳми замини худ ба таври ҷудогона ҳоҷагии дехқонӣ таъсис диҳад. Яъне, шахси воқеӣ дар маҳал ҳуқуқи истифодабарии заминро соҳиб мешавад ва замини истифодабарандагон махсуб мешавад.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд замини истифодабарандаги якумдараҷа ва дуюмдараҷа бошанд.

Заминистифодабарандагони якумдарача ин шахсони воқей ва хуқуқие мебошанд, ки хуқуқи истифодабарии қитъаи заминро ба истифодаи бемухлат, муҳлатнок ва ё меросии якумра мегиранд.

Заминистифодабарандагони дуюмдарача ин шахсони воқей ва хуқуқӣ, ки асосан аз заминистифодабарандагони якумдарача, аз ҳисоби заминҳои фонди захиравии давлатӣ, фонди маҳсуси ноҳия ва шаҳр, фонди давлатии ҷангали об тибқи шартномаи ичора ба истифода мегиранд, мебошанд.

Заминистифодабарандагон шахсони воқей ва хуқуқӣ мебошанд, ки хуқуқи истифодаи қитъаи замин ба онҳо бо хуқуқи бегона намудани он ва бе ҳуқуқи бегона намудани он дода мешавад.

Агар заминистифодабаранда шахси воқей ва хуқуқӣ истифодабарии қитъаи заминро бо хуқуқи бегона намудани он ҳангоми дар никоҳ будан ба даст оварда бошад, дар ин ҳолат муқаррароти м. 34 Қонун моликияти муштараки зану шавҳар ба назар гирифта мешавад, яъне:

1. Молу мулке, ки зану шавҳар дар давраи занушӯйӣ ҷамъ кардаанд, моликияти муштараки онҳо мебошад.

2. Даромаде, ки зану шавҳар дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ, соҳибкорӣ ва зеҳнӣ ба даст овардаанд, нафақа, ёрдампулӣ ва пардохтҳои дигари пулии гирифтаашон, ҷизҳои ҳаридашон, коғазҳои қиматнок, саҳмия ва ҳама гуна молу мулки манқул ва ғайриманқул дар давоми занушӯйӣ ҷамъкардаашон, сарфи назар аз он, ки ба номи қадоми аз зану шавҳар ҳаридаш шудааст (ё маблағ гузаронида шудааст), моликияти муштараки онҳо ҳисоб мешавад.

3. Ҳуқуқ ба молу мулки муштарак, ҳамчунин, ба зан ё шавҳаре низ тааллук дорад, ки дар давоми занушӯйӣ ҳочагиро пеш мебурд, фарзандонро нигоҳубин мекард ё бо сабабҳои узрнок даромади мустақилона надошт.

Аз ин бармеояд, ки дар ҳолати чудо шудани зану шавҳар ва ё вайрон гаштани оила ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, ки бо ҳуқуқи бегона намудан он зан ва ё шавҳар ба даст овардан моликияти муштараки зану шавҳар мебошад ва он байни зану шавҳар бо тартиби муқарраргардида тақсим карда мешавад ва дар ҳолати норозӣ будани яке аз онҳо баҳси мазкур тариқи судӣ ҳаллу фасл карда мешавад.

Дар ҳолатҳои зикршуда, ҷиҳати тафсири қисми 5-и моддаи мазкур бояд қайд намуд, ки он меъёри ҳаволакунанда ба кодексҳои дигар мебошад, ки он татбиқи талаботи м. 241 Кодекси гражданин ҶТ-ро дар назар дорад, ки ҳуқуқи молу мулкии ашхосе, ки молик намебошанд, инҳоро эътироф намудааст:

- а) ҳуқуқи истифодаи замин;
- б) ҳуқуқи ҳочагидорӣ;
- в) ҳуқуқи идораи оперативӣ;
- г) дигар ҳуқуқҳои молу мулкӣ.

Ин ҷо ҳуқуқи истифодаи замин имконияти қонуни шахси воқей ё ҳуқуқӣ, яъне истифодабарандай замин ҷиҳати истифодаи ҳосиятҳои фоидабаҳши он вобаста ба мақсади таъиноти он мебошад.

Мазмуни ҳуқуқи истифодабарии заминро ҳуқуқ ва уҳдадориҳои заминистифодабарандагон ташкил медиҳад, ки дар моддаҳои 19, 20, 21 КЗ ҶТ пешбинӣ гардидааст.

Дар моддаи 19 КЗ ҟТ ҳуқуқи заминистифодабарандагони якумдарача:

Заминистифодабарандагони якумдарача ҳуқуқ доранд:

- мустақилона дар замин ҳочагидорӣ намоянд;
- молики маҳсулоти қишоварзию даромади фурӯш аз он бошанд;
- аз қанданиҳои фоиданоки маъмул, торф, санг, манбаъҳои оби воқеии қитъаи замин, инчунин, аз дигар ҷиҳатҳои муғиди замин тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои эҳтиёҷоти ҳочагиашон истифода баранд;
- тибқи талаботи Кодекси мазкур манзил, иншооти истеҳсолӣ, маданию майшӣ ва дигар соҳтмону иншоотро бунёд намоянд;

- молики кишт, зироатҳои кишоварзӣ ва ниҳолҳои шинонидашуда бошанд;
- мустақилона бе дахолати мақомоти давлатӣ дар мавриди ҳуқуқи истифодабарии замини бо ҳуқуқи бегона намудани он гирифташуда (ба даст овардашуда) аҳҳои ҳуқуқи гражданий (хариду фурӯш, тухфа, иваз, гарав ва ғайра) банданд, ба истиснои муқаррароти Кодекси мазкур;
- сервитути хусусиро (ба розигӣ асосёфттаро) ба қитъаи замин муқаррар намоянд;
- сервитеҳро мутобики шартнома муайян намуда, ба имзо расонанд;
- ҳуқуқи истифодабарии қитъаи заминро ба гарав монанд;
- дар ҳолати гирифтани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин барои эҳтиёҷоти давлатӣ ё ҷамъияти мутобикц моддаҳои 41 ва 43 Кодекси мазкур товони зарарро гиранд;
- ихтиёран аз қитъаи замин даст қашанд.

Бояд қайд намуд, ки замин моликияти истиснои давлат мебошад ва қитъаи замин ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки замини истифодабаранд буда метавонанд, бо ҳуқуқи истифода дода мешавад. Аз ин лиҳоз, онҳо бояд уҳдадориҳои худро нисбати истифодаи қитъаи замин дошта бошанд.

Заминистифодабаранд бояд қитъаи замини ба ў додашударо мувофиқи мақсад ва бо шартҳои муайяншуда истифода барад, зироатҳоеро кишт намояд, ки ба ҳолати замини истифодабарии ҳамсояҳо ва ба бад шудани вазъи экологии маҳал таъсири манғӣ нарасонад.

Заминистифодабаранд бояд қитъаи заминро бо мақсади ба даст овардани натиҷаи фоидаварӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ба роҳ монад.

Қитъаи замини дар истифодааш бударо аз ҳаробшавӣ, вайроншавӣ ва дигар оқибатҳои номусоиди фаъолияти ҳочагидорӣ эмин дорад.

Чораҳои ҳифзи заминро аз бодлесии (эрозия) обу шамол, сел, обзеркунӣ, ботлоқшавӣ, пайдошавии буттазор, чакалазор ва дигар равандҳои бадшавии ҳолати техникии қишигури заминро андешад.

Заминистифодабарандагон уҳдадоранд дар муҳлатҳои муайяннамудаи санадҳои меъёрий ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон андози замин ва иҷорапулии заминро супоранд.

Қитъаи заминро оқилона истифода намояд, ки дар оянда ба паст шудани ҳосилхезии хок оварда нарасонад.

Заминистифодабарандагон бояд қитъаи заминро ҳамин тавр истифода намоянд, ки он ба ҳолатҳои ҳаробшавии замин, инчунин ба истифодаи меъёрҳои зиёди моддаҳои кимиёӣ ва радиоактивӣ роҳ надиҳанд ва қабати ҳосилхези заминро вайрон нанамоянд.

Ҳар як заминиистифодабаранд дар доираи талаботи қонунҳои амалқунанда бояд аз қайди давлатӣ гузарад ва бо тартиби муқарраргардида оид ба вазъу истифодаи замин сари вақт маълумот ба мақомоти даҳлдори давлатӣ пешниҳод намояд.

Бо мақсади гузаронидани ҷорабиниҳо ва корҳои заминсозӣ дар ҳама гурӯҳҳои замин, новобаста аз таъиноташон, корҳои марзкашӣ бо мақсади муайянкунии қитъаҳои замини заминиистифодабарандагон барқарор ва муқаррар намудани сарҳадҳои марзӣ ва мустаҳкам намудани хати сарҳад бо аломатҳои марзии намунаи муқаррашуда гузошта мешаванд, ки заминиистифодабарандагон уҳдадоранд ин нишонаҳои марзӣ, геодезӣ ва дигар нишонаҳои маҳсусро дар қитъаи замин ҳифз ва ҳимоя намоянд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.11.1994 (нашри амалқунанда аз 22.05.2016).
2. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабря соли 1996 таҳти №327 (бо тағириу иловаҳо аз 14.11.2016 сол).
3. Раҳимзода М.З., Каримов А.Қ., Фарҳуддинов Ҷ.И. Тағсири кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон . Душанбе «Андалеб-Р», 2015, 360
4. Соҳибов М.М. Ҳуқуқи замини Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.М. Соҳибов. – Душанбе: “Андалеб Р”, 2015.
5. Тағсири илмию оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Зери таҳрири Раиси Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон , доктори илмҳои ҳуқук, профессор Маҳмудов М.А. - Душанбе: Шарқи озод, 2009.
6. Исмоилов Ш.М., Арапова Ч.Б., Тоҷибоев Ш.А. Асосҳои ҳуқуқи замин / Ш.М. Исмоилов, Ч.Б. Арапова, Ш.А. Тоҷибоев. – Душанбе: «Ирфон», 2015.

7. Ҳуқуки граждани. қисми I. - Мухаррири масъул – узви вобастаи Академияи илмҳои ҶТ, доктори илми ҳуқуқ, профессор, Ҳуқуқшиноси шоистаи ҶТ, Ҳодими шоистаи илм ва техникаи ҶТ О.У. Усмонов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2001. – С. 292.

ОБЪЕКТ, СУБЪЕКТ ВА МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИН

Дар мақолаи мазкур объект, субъект ва мазмуни ҳуқуқи истифодабарии замин ва аҳаммияти онҳо дар соҳаи замининистифодабарӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Масъалаҳои мубрами фаҳмиши объект, субъект ва мазмуни ҳуқуқи замининистифодабарӣ ва тамоюли инкишофи қонунгузории замин дар соҳаи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: объект, субъект, таркиби ҳуқуқ, ҳуқуқи замининистифодабарӣ, шахси вοқеӣ, фаъолияти хочагидорӣ, ислоҳоти соҳаи замин.

ОБЪЕКТ, СУБЪЕКТ И СОДЕРЖАНИЕ ПРАВА ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

В данной статье исследуются объект, предмет и содержание права землепользования и их значение в сфере землепользования. Исследуются актуальные вопросы понимания объекта, предмета и содержания права землепользования и тенденции развития земельного законодательства в этой сфере.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: объект, субъект, состав закона, юридический министр земли, личное событие, собственник деятельности, реформированная сфера земли.

OBJECT, SUBJECT AND CONTENT OF LAND USE RIGHTS

In this article, the object, subject and content of land use rights and their importance in the field of land use are investigated. Critical issues of understanding the object, subject and content of land use rights and the development trend of land legislation in this field are studied.

KEYWORDS: object, subject, composition of the law, legal minister of land, personal event, owner of activity, reformed sphere of land.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳусайнзода Зиёратшоҳ – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 992 00556226. E – mail: bachaiwazir@gmail.com

Сведения об авторе: Ҳусайнзаде Зияратшоҳ – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 992 00556226. E – mail: bachaiwazir@gmail.com

Information about the author: Husaynzoda Ziyoratshoh – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 992 00556226. E – mail: bachaiwazir@gmail.com

АСОСҲОИ БАЙНАЛМИЛАӢ-ҲУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БО САВДОИ ОДАМОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Оева М.Б.
Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар замони имрӯза болоравии төъдоди ҳариду фурӯши ғуломон, гайриқонунӣ баровардани занону кӯдакон аз қишивари худ ба ҳориҷа барои истифода бо мақсадҳои истисмори шаҳвонӣ, меҳнати мачбурий, трансплантация ва гайраҳо ба миён омада истодааст. Бинобар ин, ҷомеаи ҷаҳонӣ қӯшишҳои худро мутамарказонида, роҳҳои муқовиматро ба савдои одамон ҷустуҷӯ мекунад. Бо ин мақсад дар давоми асри XX таҳти сарпарастии Созмони Милали Муттаҳид, Шуруи Аврупо ва дигар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ конвенсияҳо, созишномаҳо, принсипҳо ва тавсияҳо, ки ба татбиқи пурраи ҳифзи озодии шаҳсият равона карда шудаанд, таҳия ва қабул гардиданд.

Раванди рушди меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи муқовимат ба савдои одамон таърихи қуҳан дорад.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалии зерини муқовимат ба савдои одамон, таърихи муборизаи инсониятро ба муқобили ин бадӣ ба таври аёни нишон медиҳанд.

Санади якуми қабулкардаи ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба мушкилоти ҳариду фурӯши одамон ин Даъватҳои Конференсияи Лондон оид ба мубориза ба муқобили ҳариду фурӯши занон

бо мақсадҳои истифодабарии шаҳвонӣ (соли 1899) ба давлатҳо оид ба бастани созишномаҳои бисёртарафа ва ташкили кумитаҳои дахлдори миллӣ буд.

Соли 1904 ҳуҷҷати аввалини ҳатмӣ - Шартномаи байналмилаӣ оид ба мубориза бо хариду фурӯши гуломони сафедпӯст қабул шуда буд, ки барои мубориза бо ин падидаи номатлуб равона гардида буд. Ҳамин тавр истилоҳи «гуломони сафедпӯст» ба вуҷуд омад. Дар он вақт таваҷҷуҳи асосӣ ба занони Британияи Кабир дода мешуд, ки дар кишварҳои қитъаи Аврупо барои машғул шудан ба фоҳишагӣ маҷбур карда мешуданд.

Соли 1910 Конвенсияи байналмилаӣ оид ба мубориза ба муқобили хариду фурӯши гуломони сафедпӯст қабул карда шуд, ки тибқи он кишвари ин конвенсияро тасдиқкарда уҳдадор шуд, ки шахси ба занҷаллобӣ машғулшударо ҷазо дихад.

Таҳти сарпарастии Лигаи Миллатҳо соли 1921 «Конвенсияи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» қабул карда шуд. Конвенсия таъқиботи чиноятиро нисбат ба шахсоне, ки ба хариду фурӯши кӯдакон, литсензиякунонии фаъолияти бюро оид бо таъминот бо ҷойи кор ва ҳамчунин таъмини ҳифзи занону кӯдакони муҳочирбуда ва муҳочиршавандаро пешбинӣ мекард.

Соли 1926 Конвенсия дар бораи гуломдорӣ қабул карда шуд, ки дар он мағҳуми гуломдорӣ ва гуломфурӯшӣ дода шуд.

Конвенсияи байналмилаӣ оид ба мубориза бо хариду фурӯши занони ноболиг соли 1933 қабул гардида, давлатҳои иштирокчиро уҳдадор намуд, ки ба шахсоне, ки ба хариду фурӯши занони ноболиг, сарфи назар аз розигии зан, машғул мешаванд, ҷазо дода шавад. Ин аломат имрӯз дар мағҳуми хариду фурӯши (савдои) одамон ворид карда шудааст.

Созмони Байналмилаии Мехнат (СБМ) ду конвенсия қабул кард, ки ба баровардани гайриқонуни одамон бо мақсади ҷалб намудани онҳо ба фоҳишагӣ даҳл дорад: Конвенсия дар бораи меҳнати маҷбурий соли 1930 ва Конвенсия дар бораи барҳам додани меҳнати маҷбурий соли 1957. Дар ин конвенсияҳо меҳнати маҷбурий ҳамчун ҳама гуна кор, хизматрасонӣ, иҷро ё пешниҳоди он фаҳмида мешавад, ки таҳти таҳдиҳи ҷазои дилҳоҳ муқобили иродай шахс анҷом дода мешавад (моддаи 2.1.).

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар соли 1948 муайян намуда буд, ки «ҳар як инсон ҳуқуқ дорад ба ...озодӣ ва даҳлназарии шаҳсӣ» ва «ҳеч кас мумкин нест, ки дар гуломӣ ё ҳолати тобеият, маҳрумият, гуломӣ нигоҳ дошта шавад ва гуломфурӯшӣ дар ҳамаи намудҳои он манъ карда мешавад» (моддаҳои 3, 4).

Ҷомеаи ҷаҳонӣ хариду фурӯши одамонро бо қабули **Конвенсияи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон** маҳкум намуд, ки Ассамблеяи генералии СММ соли 1949 онро қабул намуд. Конвенсия кишварҳои иштирокчиро даъват намуд, ки шахсони ба хариду фурӯши одамон машғулшударо таъқиб кунанд ва одамонро аз ҳамин гуна ҳуқуқуқвайронқуниҳо ҳифз намоянд.

Давлатҳое, ки Конвенсияи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамонро тасдиқ намудаанд, «бояд онҳоеро, ки барои қонеъ гардонидани шаҳвонияти шахси дигар, шахси сеюмро бо мақсади ҷалб намудан ба фоҳишагӣ меёбанд, гумроҳ ё фиреб медиҳанд, сарфи назар аз он, ки ин бо розигии ў ё бе розигии ў сурат мегирад, ҷазо диханд» (моддаи 1.2).

Соли 1956 **«Конвенсияи иловагӣ оид ба барҳам додани гуломӣ, савдои гуломон ва урпу оdatҳои ба гуломӣ монанд»** қабул карда шуд.

Паймони байналмилаӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки Ассамблеяи генералии СММ соли 1966 қабул намудааст, ба шаҳрвандон ҳуқуқҳоеро таъмин мекунад, ки ба онҳо барои муқовимат намудан ба ҷараёни баланд шудани болоравии хариду фурӯши одамон ёрӣ мерасонад. Ин ҳуқуқҳо ҳуқуқ ба кор (моддаи 6), таҳсилот (моддаи 13), шароити адолатона ва мусоиди корӣ (моддаи 7) ва мукофот барои меҳнат (моддаи 7 а) мебошанд. Ба гайр аз ин Паймон ба кӯдакон ҳуқуқ медиҳад, ки аз истисмори иқтисодӣ ё иҷтимоӣ ва ҳамчунин корҳое, ки метавонад ба саломатӣ, ҳолати маънавӣ ва рушди онҳо заарар оварад, ҳифз карда шаванд (моддаи 10).

Паймони байналмилаӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ки соли 1966 қабул шудааст, принциҳои дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар сабтшударо тасдиқ намуда, қайд менамояд, ки «ҳеч кас набояд дар ҳолати маҷбурий нигоҳ дошта шавад» ва «ҳеч кас набояд ба меҳнати **маҷбурий** ҷалб карда шавад» (моддаҳои 8.2, 8.3а).

Соли 1979 **Конвенсия СММ дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои табъиз нисбати занон** қабул гардид, ки ҳамчунин масъалаи мубориза ба муқобили хариду фурӯши занонро, аз ҷумла тариқи қабули қонунҳои ба муқобили хариду фурӯши одамон нигаронидашуда, дар бар мегирифт.

Моддаи 1-уми Конвенсия худи мағҳумро чунин таъриф медиҳад: «**табъиз нибати занон** - **ҳама гуна фарқият, хориҷкунӣ ё маҳдудсозӣ бо нишонаи ҷинсро дорад, ки ба заифгардонӣ ё умуман эътироф накардан, истифода ё татбиқи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ дар соҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, шаҳрвандӣ ё ҳама гуна соҳаи дигар аз ҷониби занон, сарфи назар аз ҳолати иҷтимоии онҳо, дар асоси баробарҳуқуқии мардону занон равона гардидааст».**

Соли 1989 **Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак** қабул карда шуд, ки якчанд моддаҳои бевосита ба баровардани ғайриқонунӣ ва хариду фурӯши кӯдакон даҳлдоштаро дорад. Аз ҷумла, моддаи 32 тарафҳоро уҳдадор мекунад, ки кӯдаконро аз истисмори иқтисодӣ ва аз ҳама гуна корхое, ки барои ҳаёт ва саломатии онҳо ҳатарнок мебошад, хифз намоянд. Моддаи 34 Конвенсия давлатҳоро уҳдадор мекунад, ки кӯдаконро аз ҳамаи намудҳои истисмори шаҳвонӣ ва зурӣ хифз намоянд. Конвенсия, ҳамчунин, ба кӯдакон ҳуқуқи дастгирии иҷтимоӣ ва моддиро медиҳад, ки барои пешгирий намудани ғайриқонунӣ баровардан ё хариду фурӯши кӯдакон зарур мебошад. Тибқи моддаи 39 давлатҳои иштирокӣ уҳдадор мебошанд, ки табобат ва муносибати заруриро ба ҷабрдиагони хариду фурӯш барои беҳтар гардонидани ҳамгирии иҷтимоии онҳо таъмин намоянд.

Соли 1993 Конференсияи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон «**Эъломияи Вена**»-ро қабул намуд, ки моддаи 18 он ба муқовимат ба хариду фурӯши занон баҳшида шудааст. Дар Эъломия фоҳишагӣ ҳамчун сабаби аввалини хариду фурӯши одамон баррасӣ карда намешавад, балки барьакс хариду фурӯши одамон чун сабаби баъзе намудҳои зӯроварӣ бар зидди занон баррасӣ карда мешавад.

Соли 1994 «**Эъломия дар бораи барҳам додани зӯроварӣ бар зидди занон**» қабул карда шудааст, ки тибқи он «зӯроварӣ бар зидди занон ин ҳаракати зӯроварӣ буда, ба мансубияти ҷинсии ҷабрдида қайду шарт аст, ки ба заари ҷисмонӣ ё рӯҳӣ меорад ё ният дорад, ки орад ё азияти занон, аз ҷумла таҳдиҳои ҳамин гуна амали зӯроварӣ, бо рафтори сангдилона, маҳрум кардан аз озодӣ, муҳим нест, ки дар ҳаёти шахсӣ ё ҷамъияти содир гардидааст» мебошад.

Эъломия ба мушкилоти хариду фурӯши одамон дар ҳошияи зӯроварӣ бар зидди занон даҳл дошта, аз ҷумла хариду фурӯши занон ва маҷбур намудани онҳоро ба фоҳишагӣ ба намудҳои зӯроварӣ бар зидди занон мансуб медонад, дар Эъломия ҳамчун ду мағҳуми гуногун баррасӣ карда мешаванд. Ҳамин тавр, Эъломия аз дарки яктарафаи хариду фурӯши занон ҳамчун санади дори танҳо як мақсад, яъне «истифодабарии шаҳвонӣ» дур мешавад.

Соли 1995 дар Пекин **Конференсияи байналмилалии ҷорӯм оид ба вазъияти занон** шуда гузашт. Дар қатори дигар масъалаҳо дар он масъалаи хариду фурӯши занон баррасӣ карда шуд. Иштирокчиёни конференсия қайд намуданд, ки «Муборизаи самаранок бо хариду фурӯши занон ва духтарон бо мақсади фоҳишагӣ, мушкилоте мебошад, ки ҷомеаи байналмилалиро ба ташвиши ҷиддӣ оварадааст». Баррасии масъалаи татбиқи Конвенсияи соли 1949 «Оид ба мубориза бо хариду фурӯши одамон ва истисмори онҳо аз тарафи шаҳсони сеюм» ва ҳамчунин санадҳои дигари даҳлдор ва баланд бардоштани самаранокии онҳо зарур аст.

Январи соли 1997 дар сессияи 51 Ассамблеяи Генералии СММ ду қатънома - №51/65 «**Зӯроварӣ бар зидди заноне, ки барои дарёфти кор муҳоҷират мекунанд**» ва № 51/66 «**Хариду фурӯши занон ва духтарон**» қабул шуда буд.

Қатъномаи якум мақомоти даҳлдори СММ ва ҳукуматҳои давлатҳои аъзои СММ-ро уҳдадор мекунанд, ки хифзи занони барои дарёфти кор муҳоҷирatқунанда, аз ҷумла барои пешгирии зӯроварӣ, ки мумкин аст бар зидди онҳо истифода бурда шаванд, таъмин намоянд.

Қатъномаи дуюм давлатҳои аъзои СММ-ро вазифадор мекунад, ки фавран оид ба хифзи занон ва духтарон аз хариду фурӯши одамон ҷораҳо андешанд, аз ҷумла:

- масъалаи тасдиқ ва иҷрои конвенсияҳои байналмилалӣ оид ба хариду фурӯши одамон ва гуломдориро баррасӣ намоянд;

• оид ба омилҳое, ки ба хариду фурӯши занону духтарон бо мақсади фохишагӣ ва намудҳои дигари шаҳвонияти тиҷоратӣ, ақдҳои никоҳ ва корҳои маҷбурӣ бо мақсади аз байн бурдани хариду фурӯши одамон, аз ҷумла тарики таҳқими қонунгузории мавҷуда барои пешниҳоди ҳифзи хуби занону духтарон ва ҷазо додани ҷинояткорон ҷораҳои зарурӣ қабул карда шаванд;

• ҳамкорӣ ва корҳои муштарақ бо ҳамаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо мақсади нобуд намудани шабакаҳои миллӣ, минтақавӣ ва байналмилиалии хариду фурӯши одамон таҳқим баҳшида шавад;

• барои таъмини пурраи барномаҳои табобат ва барқароркунии ҷабрдиагони хариду фурӯши одамон, аз ҷумла тарбияи қасбӣ, ҳуқуқӣ ва қумаки тиббии беном, ҳамҷунин тарики ҳамкорӣ бо созмонҳои гайрихукуматӣ барои расонидани ҳамин гуна қӯмакҳо манбаъҳо тақсим карда шаванд;

• барномаҳои маърифатӣ ва сиёсӣ инкишоф дода шаванд, қонунҳои ба пешгирии туризми шаҳвонӣ ва хариду фурӯши одамон нигаронидашуда, ки бевосита ба ҳифзи занони ҷавону қӯдакон асос ёфтааст, қабул карда шаванд.

25 майи соли 2000 Ассамблеяи Генералии СММ **Протоколи иловагиро ба Конвенсия оид ба ҳуқуқи қӯдак** қабул кард, ки ба хариду фурӯши қӯдакон, фохишагарии қӯдакон ва порнографияи қӯдакона даҳл дорад.

Протоколи иловагӣ санади нисбатан муҳимми ҳуқуқи байналмилаӣ буда, ба риоя ва ҳифзи ҳуқуки қӯдакони давлатҳои иштирокӣ, муқовимат ва решакан кардани ҳамин гуна амалҳои номумкин нисбат ба қӯдакон ба мисли хариду фурӯши қӯдакон, фохишагарии қӯдакон ва порнографияи қӯдакона равона карда шудааст. Протокол ба давлатҳои иштирокӣ хариду фурӯши қӯдакон, фохишагарии қӯдакон ва порнографияи қӯдаконаро манъ меқунад (моддаи 1).

Дар он таърифи мағҳумҳои хариду фурӯши қӯдакон, фохишагарии қӯдакон ва порнографияи қӯдакона дода шудааст (моддаи 2).

Ҳамин тавр хариду фурӯши қӯдакон **ин ҳама гуна аҳд ё созише, ки тарики он қӯдак ба шахси дилҳоҳ ё гурӯҳи шахсон барои мукофот ё ҷуброни дигар дода мешавад.**

Фохишагарии қӯдакона истифодаи қӯдаконро дар ғаъолияти ҳусусияти шаҳвонидошта барои мукофот ё намуди дигари дилҳоҳи пардоҳт мефаҳмонад.

Моддаи 3 уҳдадор меқунад, ки қонунгузории ҷиноятии давлатҳои иштирокӣ ҷавобгарии ҷиноятро дар ҳолатҳои зерин пешбинӣ намоянд: а) барои хариду фурӯши бачагон; б) пешниҳод, таҳвил ё бо роҳҳои гуногун гирифтани қӯдак бо мақсади: истифодаи шаҳвонии қӯдак, таҳвили узвҳои қӯдак барои пул, истифодаи қӯдак дар меҳнати маҷburӣ; в) пешниҳод, гирифтани, таҳвил ё пешниҳоди қӯдак барои мақсадҳои фохишагарии қӯдакона; г) истеҳсол, тақсимот, паҳн намудан, содирот, воридот, пешниҳод, фурӯш ё нигоҳ доштан барои мақсадҳои номбурдаи шаҳвонӣ.

Дар моддаи 6 уҳдадорӣ сабт шудааст, ки тибқи он давлатҳои иштирокӣ ба ҳамдигар вобаста ба тафтиш ё таъқиби ҷиноятӣ ё расмиёти додани ҷабрдида, аз ҷумла мусоидат намудан барои гирифтани далелҳои дар онҳо мавҷудбудаи барои анҷом додани амалҳои мурофиавии номбурда зарурӣ қумаки ниҳоӣ мерасонанд.

Давлатҳои иштирокӣ барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиати қӯдакони ҷабрдида дар ҳамаи давраҳои истеҳсолоти судии ҷиноятӣ бо роҳҳои зерин ҷораҳои заруриро меандешанд:

• иттилоотонии қӯдакони ҷабрдида дар бораи ҳуқуқҳои онҳо, ҳуқуқҳо ва нигоҳдории онҳо, муҳлат ва ҷараёни истеҳсолоти судӣ ва оид ба қарор дар ҳусуси парвандаи онҳо;

• пешниҳод ва баррасии ақида, талабот ва мушкилоти қӯдакони ҷабрдида дар ҷараёни истеҳсолоти судӣ тибқи меъёрҳои мурофиавии қонунгузории миллӣ дар ҳолатҳо, ки манфиатҳои шаҳсии онҳоро дар бар мегиранд, таъмин карда шаванд;

• ба қӯдакони ҷабрдида пешниҳод намудани хизмат оид ба дастгirӣ дар ҳамаи давраҳои истеҳсолоти судӣ;

• таъмини ҳифзи қӯдакони ҷабрдида ва ҳамҷунин оилаи онҳо ва шоҳидони аз номи онҳо баромадкунанда аз тарсонидан ва татбиқи ҷораҳои қасосгирий;

• роҳ надодан ба таъхир андозии дурудароз барои содир намудани қарор оид ба

парвандада оид ба пешниҳоди чуброн ба күдакони ҷабрдида (моддаи 8).

Давлати иштирокчӣ ҳамаи күдакони ҷабрдидаи ҷиноятҳои дар ин протокол номбаршударо таъмин менамояд, то ки ба гирифтани расмиёти зарурии чуброн аз шахсони барандаи масъулияти ҳуқуқӣ барои зарари расонидашуда бидуни ягон табъиз иҷозат дошта бошанд.

Як ҷизи хеле муҳим боз дар ин Протоколи иловагӣ он аст, ки ҷораҳои пешгирий ва огоҳонии давлатҳои иштирокчӣ оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкунии дар протокол навишташуда дарҷ карда шудааст.

15 ноябри соли 2000 Ассамблеяи Генералии СММ Конвенсияи зидди ҷинояткории муташаккили трансмиллиро қабул намуд.

Ин Конвенсия санади якуми байналмилалӣ гардид, ки заминаи воқеиро барои ташкили майдони ягонаи ҳуқуқӣ ва ҳамкории қишварҳо дар мубориза бо ҷинояткории муташаккилона, шустушӯйи пул, коррупсия ва вайронкунии қонунҳо муҳайё мекунад.

Мутаносибан бо таҳияи Конвенсия корҳо аз рӯйи **се протоколи** иловагӣ давом кард: «**Дар бораи барҳам додан ва қатъ намудани ҳариду фурӯши одамон, маҳсусан занон ва күдакон**"; «**Оид ба қочоқи муҳочирон тарики роҳҳои заминӣ, ҳавоӣ ва обӣ**»; «**Оид ба истеҳсоли ғайриқонунии яроқи оташфишон ва ҳариду фурӯши он, қисму ҷузъиёти он ва асбобу анҷоми аскарӣ**».

Дар мундариҷаи Протокол оид ба пешгирий ва рафъи ҳариду фурӯши одамон, ҳусусан занону күдакон ва ҷазо барои он қайд карда мешавад, ки «ба мавҷуд будани як қатор санадҳои байналмилалӣ нигоҳ накарда, ки меъёрҳо ва ҷораҳои амалии мубориза бо истисмори одамон, маҳсусан занону күдаконро пешбинӣ мекунанд, санади умумие нест, ки дар он ҳамаи ҷанбаҳои ҳариду фурӯши одамон баррасӣ карда шаванд». Набудани ҳамин гуна ҳуҷҷат барои ташвиши ҷиддӣ сабаб шуда метавонад, ҷонки ин маънои онро дорад, ки шаҳси аз нуктаи назари ҳариду фурӯши одамон **ҳамроҳбуда** ба таври кофӣ ҳифз намегардад.

Қисми якуми Протокол муқаррароти умумиро дар бар мегирад. Аз ҷумла, мақсадҳое нишон дода шудааст, ки огоҳонии ҳариду фурӯши одамон ва мубориза бо онро ҳангоми равона намудани дикқати асосӣ ба занону күдакон, ҳифз ва кумак ба ҷабрдиагони ҳамин гуна савдо ҳангоми эҳтироми пурраи ҳуқуқӣ инсонии онҳо, ҳавасмандгардонии байни давлатҳои иштирокчӣ барои ноил шудан ба ин мақсадҳоро дар бар мегирад». Ба ҷанбаҳои мусбати ин санад бевосита қӯшиши вобаста намудани ҳамкориро байни давлатҳои иштирокчӣ ҳамчун қисмати зарурӣ ва ҷудо нашавандай мубориза бо ҳариду фурӯш, таъмини ҳуқуқ ва **расонидани** кумак ба ҷабрдиагони ин савдо мансуб медонад (моддаи 1).

Дар моддаи 4 Протокол ҳусусияти трансмиллии ба рӯйхати ҷиноятҳои аз тарафи ғурӯҳҳои муташаккил содиршавандада ҳамроҳбуда ба таври ҳариду фурӯш, ки барои бо ў ҳисобӣ намудан як созмони устувори ҷинояткорона сабаби баръало намоён дорад.

Санад пешниҳод мекунад, ки таҷрибаи баргардонидани зарари расонидашуда ба ҷабрдиагон аз маблағҳои аз ҷинояткорон мусодира кардашуда ба таври доимӣ амалӣ карда шавад. Ҳамаи ин ҷораҳо - қадами қалон дар роҳи мукаммалгардонии воситаҳо ва усулҳои мубориза дар пешгирии ҳариду фурӯш мебошад. Ин имкон медиҳад, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ шахсони содирнамудаи ин ҷиноятҳоро ба кумаки ҷабрдиагон такъя намуда, бомуваффақият ва самаранок ба ҷавобгарӣ кашанд. Давлат муносабати худро ба ҷабрдиагони ҳариду фурӯш тағиیر медиҳад ва қӯшиш мекунад, ки дар онҳо

чинояткоронро набинад ва дар симои онҳо статуси ҷабрдиагони чиноятро эътироф менамояд. Протокол татбиқи ҳамаи намудҳои ҷазори барои ҷабрдиагони ҳариду фурӯши одамон манъ мекунад.

Дар қисмати сеюми Протокол ҷораҳо оид ба огоҳонии ҳариду фурӯши одамон ва ҳамкории мақомоти даҳлдори давлати иштирокӣ дар ин соҳа, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, муҳочират, сарҳадӣ ва ғайраҳо гуфта шудааст.

Ин Протокол аз тарафи ҳамаи давлатҳо барои имзо то 12 декабря соли 2002 қушода буд. Протоколи зидди ҳариду фурӯши одамон воқеан стандарти мусосир барои мубориза бо ҳариду фурӯши одамон мебошад. Протокол ҳусусияти даврагӣ дошта, талаботи ниҳоиро ба давлатҳо оид ба маҷмуи ҳамаи масъалаҳои ба ҳариду фурӯши одамон даҳлдоштаро муқаррар мекунад. **Протоколи Палермо** воситаи арзишманде дар мубориза бар зидди ҳариду фурӯши одамон мебошад.

Ҳамчунин, санадҳои дигари байналмилалӣ ҳастанд, ки ба мушкилоти баррасиshawандai ҳариду фурӯши одамон гайримустақим даҳл доранд, масалан **Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуки ҳамаи меҳнаткашон - муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо** аз соли 1990.

Санадҳои байналмилалии ба мубориза ба ҳариду фурӯши одамон нигаронидашуда дар сатҳи минтақаҳои алоҳида қабул карда шудаанд.

Конвенсияи Европа оид ба ҳифзи ҳуқуки инсон ва озодиҳои асосии соли 1950 муайян намуд, ки ҳеч кас набояд дар ғуломӣ ё дар ҳолати маҷбурий нигоҳ дошта шавад. Ҳеч кас набояд ба меҳнати маҷбурий ҷалб карда шавад. Ҳар як шаҳс ҳуқуқ ба озодӣ ва даҳлинопазирии шахсӣ дорад.

Соли 1991 САХЕ «Ҳуҷҷати Москва»-ро қабул намуд. Дар моддаи 40.7-и он гуфта шудааст, ки тарафҳои иштирокӣ барои аз байн бурдани ҳамаи намудҳои зӯроварӣ бар зидди **занон** ва ҳамаи намудҳои ҳариду фурӯши занон ва истифодаи занон барои фоҳишагӣ, аз ҷумла қабули манъи мутаносиби қонунгузории ҳамин гуна санадҳо ва ҷораҳои дигари зарурӣ кӯшиш мекунанд.

Апрели соли 1997 бо ташаббуси Ҳукумати Нидерландия дар шаҳри Гаага Конференсияи вазирони Иттиҳоди Европа оид ба масъалаҳои ҳариду фурӯши занон бо мақсади истифодаи шаҳвонии онҳо гузаронида шуд. Дар конференсия **Эъломияи вазирони Гаага** қабул карда шуд, ки барои кишварҳои Европа оид ба ҷораҳои самараноки барҳам додан ва мубориза бо ҳариду фурӯши занон тавсияҳо медод. Мақсади қабули Эъломия дар ҳавасмандгардонии амалҳои минбаъда оид ба пешгирии тафтишот ва ҷазо додани ҳолатҳои ҳариду фурӯши одамон, ҳамчунин расонидани кумаки зарурӣ ва дастгирии ҷабрдиагони ҳариду фурӯш тибқи ҳуқуқҳои амалкунанда ва меърҳои буҷетӣ чӣ дар сатҳи миллӣ ва чӣ дар сатҳи Авропоӣ буд. Дар минтақаи Осиё, ки миқёси ҳариду фурӯш таҳдидкунанда мебошад, Конвенсияи мустақил бар зидди ҳариду фурӯши занону духтарон таҳия гардидааст.

Дар фаъолияти барномавии давлатҳо ва созмонҳои гайриҳукуматӣ чӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва чӣ дар сатҳи миллӣ се самти асосии фаъолият дар самти муқовимат ба ҳариду фурӯши одамон ҷудо карда мешавад. Ин самтҳо номи «тарҳи се «П» (prevention-protection-prosecution) - огоҳонӣ - кумак - таъқибро гирифтанд. Ба онҳо дохил мешаванд:

- огоҳонӣ ва пешгирий (гузаронидани маъракаҳои иттилоотӣ барои гурӯҳи осебпазир, мутахассисон, ки аз рӯйи вазифаҳои хизматӣ бо масъалаи ҳариду фурӯши одамон рӯбарӯ мешаванд ва ҳамчунин барои оммаи васеи ҷомеа, таҳия ва гузаронидани барномаҳои маърифатӣ);

- кумак ба ҷабрдиагони ҳариду фурӯши одамон ва ҳифзи онҳо (ҷорабинҳо оид ба барқарорсозӣ ва ҳамгирии ҷабрдиагон);

- таъқиби судӣ ва ҷазо (ташқили заманаи қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқ бо мақсади босамар ошкор намудан ва ҷазо додани чинояткорон, ки ҳариду фурӯши одамонро ташкил намудаанд).

Қайд намудан зарур аст, ки экспертҳо ҳангоми таҳияи санадҳои мусосири ҳуқуки байналмилалӣ, ки ба ҳариду фурӯши одамон таъин гардидааст, ба асоси он ду принсипи фундаменталиро ҷойгир мекунанд:

- хукуки инсон бояд ба муқаррароти доимии ҳама гуна амалҳои ба пешгирии хариду фурӯши одамон равонакардашуда маҳсусан занону дуҳтарон ва мубориза бо оқибатҳои он бошад;
- манфиат ва хукуки шахсоне, ки ба дараҷаи бештаре ба ҳифз ва ҳавасмандгардонӣ зарурат дорад, бояд барои ҳама гуна фаъолият оид ба муқовимат ба хариду фурӯши одамон асос гардад, ки ба ҳифз ба хукуки ҳаёт, хукуқ ба шарафи инсонӣ ва амнияти шахсӣ, хукуқ ба саломатӣ ва шароити бехатари меҳнатро дар назар дорад.

Соли 1995 давлатҳои ИДМ «Конвенсия оид ба хукуқҳо ва озодиҳои асосии инсон»-ро қабул намудаанд, ки тибқи он ягон нафар набояд дар ғуломӣ ё ҳолати маҷбурий нигоҳ дошта шавад, ҳеч кас набояд ба меҳнати маҷбури ҳатми фаро гирифта шавад.

24 января соли 2000 Конгресси 106 ШМА Санадро зидди хариду фурӯши одамон, маҳсусан хариду фурӯши шаҳвонӣ, ғуломӣ ва вобастагии маҷбурий қабул намуд, то ки аз нав дар асоси қонунӣ барномаҳои федералии ба барҳам додани зӯроварӣ ба муқобили занон ва барои мақсадҳои дигар нигаронидашударо амалӣ намояд.

АДАБИЁТ

- Раджабов С.А. Международное право / С.А. Раджабов. –Душанбе, 2005, 2009.
- Раҷабов М.Н. Асосҳои байналмилалӣ-хукуқии ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони байналмилалии муҳочират дар самти муқовимат бо савдои одамон// Государствоведение и права человека, №2(02) 2016- С.146-152.
- Сайдов А.Х. Международное право в схемах и определениях: Учеб.пособие. / Отв.ред. И.И. Лукашук. –М.: ЮРИСТЬ, 2004.
- Сарсембаев М.А. Международное право: Учебник / М.А. Сарсембаев. - Алматы: Данекер, 2001.
- Словарь международного права. –М.: Междунар. отношения, 1986.
- Солиев К. Практические рекомендации сотрудникам правоохранительных органов Республики Таджикистан в борьбе с торговлей людьми. Душанбе, МОМ, 2004.
- Солиев К.Х. Основные направления уголовной политики Таджикистана в сфере борьбы с торговлей людьми // Хариду фурӯши одамон - масъалаи доги чомеаи ҷаҳонӣ дар садаи XXI (маводҳои мизи муддавар). –Душанбе: 2012.
- Субботина Е.М. Национально-правовая имплементация международных норм в Уголовный кодекс России: современные проблемы. Конситуционные основы уголовного права. Материалы 1 Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. Москва. 2006.
- Сулеймонов Ф.С. Ҳукуки байналхалқии оммавӣ (дар саволу ҷавобҳо): Воситаи таълимӣ / Ф.С. Сулеймонов. –Душанбе: Эҷод, 2008.
- Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон». Душанбе-2017.

АОССҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ХУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БО САВДОИ ОДАМОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муаллиф дар мақола асосҳои байналмилалии ҳукуқӣ оид ба савдои одамонро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода, санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ ва қонунгузории миллиро таснифандӣ намудааст. Ҳамчунин, масоили танзими ҳукуқии муносабатҳои байналмилалиро тавассути санадҳои ҳукуқи байналмилалӣ дар мадди аввал меҳисобад ва қонунгузории миллиро манбаи ёрирасон эътироф намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: асос, ҳукуқи байналмилалӣ, муқовимат, савдои одамон, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МЕЖДУНАРОДНО - ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор рассмотрел и проанализировал международно - правовые основы торговли людьми, классифицировал международно - правовые документы и национальное законодательство. Также он рассматривает вопросы правового регулирования международных отношений в первую очередь через международно-правовые документы и признает источником помощи национальное законодательство.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: основа, международное право, сопротивление, торговля людьми, Республика Таджикистан.

INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author reviewed and analyzed the international legal foundations of human trafficking, classified international legal documents and national legislation. He also considers the issues of legal regulation of international relations primarily through international legal documents and recognizes national legislation as a source of assistance.

KEYWORDS: basis, international law, resistance, human trafficking, Republic of Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Оева М.Б.* – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Оева М.Б.* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Oeva M.B.* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА ВОСИТАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЙ-ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЙ

Нигматов А.
Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пас аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ (1939-1945) бар асари қувват гирифтани таҳдид ва ҳатари ҷанги ҷаҳонии атомӣ ва термоядрӣ мубориза ва талошҳо барои таҳқими сулҳ ва таъмини амнияти ҳалқҳо таъхирназир гардианд. Ин талошҳову муборизаҳо тамоми ҳалқи ҷаҳонро фаро гирифта, ба ташкили системаи томи давлатҳои мустақили Осиё, Африка ва Америкаи Лотинӣ оварда расонданд. Санадҳои таърихии ҷаласаҳои машваратии байналхалқӣ шоҳиди онанд, ки мубориза барои амнияти байналмилалӣ, ҳалъи силоҳ (яроқпартой), истиқлоли миллӣ, ҳамкорӣ ва сулҳ ҳақиқатан ҳусусияти умумиҷаҳонӣ ва умумиҳалқӣ пайдо кардаанд. Воситаҳои асосиву умдаи таъмини амнияти байналмилалӣ мушоҳидаҳои дучониба, бароҳандозии бехатарии тарафайн, муттаҳид соҳтани давлатҳо дар иттиҳодҳои бисёрҷанба, тааҳҳуди ташкилотҳои байналмилалии умумиҷаҳонӣ, демократикунонии ҷомеа, демилитаризатсия ва гуманизатсия тартиби сиёсии байналмилалӣ, истиқрори авлавияти (муқаддамӣ, афзалиятнокӣ) ҳуқуқӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ мебошанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадори эътирофшудаи сатҳи ҷаҳонии асри XXI яке аз аввалинҳо шуда, аз минбари баланди СММ дар мавриди паҳншавии ҳатари терроризм ва таҳдидҳои он ба ояндаи инсоният се даҳсола пеш ибрози назар намуданд. Ҳусусан, амали террористие, ки 11-уми сентябри соли 2001 дар нерумандтарин кишвари дунё Штатҳои Муттаҳидаи Амрико анҷом дода шуд, дар ин мавриди ҳақ бар ҷониби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки гуфтаанд: “Террорист дин, мазҳаб, ватан, миллат ва марз надорад”.

Нақши ҳуқуқи байналмилалӣ дар барпо намудани низоми мукаммали сулҳу амният бузург аст.

Ҳуқуқи амнияти байналмилалӣ - маҷмуи усуљҳои ҳуқуқӣ аст, ки ба принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқат мекунанд, ки ба таъмини сулҳ ва ҷораҳои дастаҷамъонаи давлатҳо алайҳи амалҳои таҷовузкорӣ ва ҳолатҳое, ки ба сулҳу амнияти ҳалқҳо таҳдид мекунанд, нигаронида шудаанд.

Асоси ҳуқуқии амнияти байналхалқиро пеш аз ҳама чунин принсипҳои асосӣ, ба монанди принсипи истифода набурдани қувва, принсипи бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳо, принсипи яроқпартой ташкил медиҳанд.

Принсипҳои маҳсуси ҳуқуқи амнияти байналмилалӣ низ ҳусусияти меъёрий доранд. Дар байни онҳо принсипҳои баробарӣ ва бехатарии баробар, зарар нарасондан ба амнияти давлатҳо ва ғайра бояд қайд карда шавад Амнияти баробар ба маънои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад: ҳамаи давлатҳо барои таъмини амнияти ҳуд ҳуқуқи баробар доранд. Ҳуқуқи байналмилалӣ доираи васеи воситаҳои мушаххаси таъмини амнияти байналмилалиро муайян менамояд. Инҳо дар бар мегиранд:

- амнияти дастаҷамъӣ (умумӣ ва минтақавӣ);
- ҳалъи силоҳ;

- воситаҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳо;
- тадбирҳои паст кардани шиддати вазъияти байналхалқӣ ва бас кардани мусаллаҳшавии бошитоб;
- чораҳои пешгирӣ кардани ҷанги ядроӣ;
- ҳамроҳ нашудан ва бетарафӣ;
- чораҳои рафъ намудани кирдорҳои таҷовузкорона, вайрон кардани сулҳ ва таҳдид ба сулҳ;
- худмуҳофизатӣ;
- амалиёти созмонҳои байналмилалӣ;
- безарар гардондан ва демилитаризатсияи худудҳои алоҳида, барҳам додани базаҳои ҳарбии ҳориҷӣ;
- дар минтақаҳои гуногуни қураи замин барпо намудани минтақаҳои сулҳ;
- тадбирҳои мустаҳкам намудани боварии байни давлатҳо.

Дар байни воситаҳои дар боло зикрёфтари таъмини амнияти байналмилалӣ се воситаи аввал ҷойи муҳимтаринро ишғол мекунад.

Тибқи моддаи 1 Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид, яке аз ҳадафҳои асосии Созмони Милали Муттаҳид ҳифзи сулҳу амнияти байналмилалӣ, инчунин татбиқи чораҳои муассири дастаҷамъона барои пешгирӣ ва рафъи таҳдидҳо ба сулҳ, рафъи амалҳои таҷовуз ва дигар ҳукуқвайронкуниҳо мебошад.

Низоми ҳалли осоиштаи баҳсҳо дар доираи СММ барои пешгирии ҷанг аз марҳилаҳои аввали пайдоиши он пешбинӣ шудааст. Тибқи Оинномаи СММ, тарафҳои баҳсҳои байналмилалӣ вазифадоранд, ки ин баҳсҳоро бо тамоми роҳҳои осоишта ҳал қунанд. Ягона мақомоти СММ - Шурои Амният, ки тибқи Оиннома ҳукуки қабули қарорҳо барои ҳамаи иштирокчиёни он ҳатмӣ дода шудааст, ба ин раванд саҳм мегузорад ва дорои ваколатҳои мустасно оид ба тафтиши ҳуди баҳс ва тавсияҳои усулҳои даҳлдор мебошад.

Воситаҳои таъмини амнияти байналмилалӣ маҷмуи усулҳои ҳукуқӣ ва дигар усулҳо мебошанд, ки ба нигоҳ доштани сулҳ ва пешгирии низоъҳои мусаллаҳ нигаронида шудаанд. Ин воситаҳоро давлатҳо ба таври инфириодӣ ё дастаҷамъона истифода мебаранд. Ба инҳо инҳо дохил мешаванд: чораҳои пешгирӣ кардани ҷанги ядроӣ ва ҳуҷуми ногаҳонӣ, амнияти дастаҷамъӣ, ҳамроҳ нашудан ва бетарафӣ, тадбирҳои пахш кардани амалиёти таҷовузкорӣ, безараргардонӣ ва демилитаризатсияи худудҳои муайян, боварӣ ва ғайра.

Салоҳияти истисноии Шурои Амният Созмони Милали Муттаҳид муайян кардани мавҷудияти таҳдид ба сулҳ, вайрон кардани сулҳ ё таҷовуз ва қабули чораҳои муқобил мебошад. Ин тадбирҳо дар банди 4 модда муайян карда шудаанд. Низоми амнияти байналхалқӣ маҷмуи воситаҳое мебошад, ки таъмини амнияти байналмилалиро таъмин намуда, ду нуктаро ҷудо мекунад: якум: тадбирҳои дастаҷамъии васеи байналхалқӣ; дуюм: дипломатияи пешгирикунанда, ки ба пешгирии таҳдид ба сулҳ осоиш ва ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналхалқӣ нигаронида шудааст.

Соли 1968 шартномаи паҳн накардани яроқи ядроӣ эътибор пайдо кард. Шартномаи мазкур аз ҷониби шумораи зиёди давлатҳо татбиқ карда мешавад.

Шурои Амният дар мубориза бо терроризм асосан тавассути таъсиси волоияти қонун ва таъсиси мақомоти ёрирасон, ки ваколатҳои назорати иҷрои муқаррароти даҳлдори қатъномаҳоро доранд, иштирок мекунад.

28 сентябри соли 2001 Шурои Амният қатъномаи меъёрии 1373-ро қабул кард, ки дар он доираи васеи ӯҳдадориҳо, аз ӯҳдадории давлатҳо оид ба ҷиной барои маблагузории терроризм, то ӯҳдадории боздоштани маблағҳои террористӣ ва пурзӯр намудани назорати сарҳадӣ муқаррар шудааст. Вазъи ҳукуқии нерӯҳои посдори сулҳи Созмони Милали Муттаҳид бо созишинаи байни СММ ва давлати мизbon муайян карда мешавад. Вақте ки Шурои Амният дар бораи таъсиси амалиёти посдори сулҳ мувоғики ин созишинаҳо қарор қабул мекунад, давлатҳои узв вазифадоранд, ки дар татбиқи мандати амалиёт саҳм гузоранд.

Масъалаи ислоҳоти Шурои Амният Созмони Милали Муттаҳид аз мушкилоти дигари системавии СММ мебошад. Бархе аз қудратҳои бузург ва бонуфуз, аз қабили Олмон,

Чопон ва Ҳинд пофишорӣ доранд, ки имкони шомил кардани онҳо ба узвияти доимии Шурои Амнияти Созмони Милалро баррасӣ кунанд.

Мақсади асосии амнияти байналмилалӣ дар Оинномаи СММ – «нигоҳ доштани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ» бо роҳи андешидани чораҳои самарабахши дастаҷамъона барои пешгирий ва рафъи таҳдид ба сулҳ ва пашш намудани кирдорҳои таҷовузкорӣ ё дигар вайронкуниҳои сулҳ мураттаб шудааст.

Амнияти дастаҷамъӣ - низоми тадбирҳои якҷояи давлатҳои тамоми чаҳон ё минтақаи муайяни ҷуғрофӣ барои пешгирий кардан ва рафъи таҳдид ба сулҳу осоиш ва пашш кардани кирдорҳои таҷовузкорона фаҳмида мешавад. Амнияти дастаҷамъӣ ба Оинномаи СММ асос ёфтааст.

Ду намуди низоми амнияти дастаҷамъӣ вучуд дорад: умумӣ (универсалӣ) ва минтақавӣ.

Дар айни замон амнияти умумии дастаҷамъӣ ба фаъолияти СММ асос ёфтааст. Дар механизми таъмини амнияти умум на чораҳои маҷбурий, балки осоишта ба мадди аввал меоянд. Масалан, инҳо уҳдадориҳои давлатҳои аъзо мебошанд:

–таҳаммулпазирӣ зохир намуда, бо ҳам ҳамчун ҳамсояи нек дар сулҳу осоиштағӣ зиндагӣ мекунанд ва барои нигоҳ доштани сулҳу амнияти байналхалқӣ қувваҳоро муттаҳид мекунанд;

–шароит фароҳам оварад, ки дар онҳо адолат ва эҳтироми уҳдадориҳои байналхалқӣ риоя карда шавад;

–барои пешгирий кардани таҳдид ба сулҳ ва мустаҳкам намудани он, бо роҳи осоишта яктарафа кардани баҳсҳо ва ё вазъияти байналхалқӣ чораҳои колективона бинанд;

–инкишоф додани муносибатҳои дӯстонаи байни ҳалқҳо;

–пешгирий кардани даҳолат ба масъалаҳое, ки аслан дар доираи салоҳияти дохилии ҳар як давлат мебошанд;

–аз таҳдид ё ба кор бурдани зурӣ ба муқобили ягонагии ҳудудӣ ё истиқлолияти сиёсии ин ё он давлат ва ё бо ягон тарзи дигар, ки ба максадҳои СММ мухолиф аст, ҳуддорӣ кунанд.

Оинномаи СММ ба ғайр аз низоми умумии амнияти байналмилалӣ имкони таъсиси системаҳои минтақавиро барои нигоҳдории сулҳи байналмилалӣ пешбинӣ менамояд.

Аз ин бармеояд, ки системаҳои амнияти минтақавӣ ҷузъи системаи амнияти чаҳонӣ мебошанд. Оинномаи СММ робитаи байни Шурои Амният ва созишиномаҳо ва мақомоти минтақавиро муқаррар кардааст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаеро дар бар намегирад, ки давлатҳоро мустақиман ба ҳалъи силоҳ водор мекунад.

Дар Эъломия оид ба принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қайд карда шудааст, ки “ҳар як давлат вазифадор аст, ки аз ташкилотҳои иғвогаридошта, аз ёридиҳӣ ва ё иштирок дар санадҳои ҳуқуқии ҷиҳати ҷангидошта ва ё хислати террористӣ (аз бастани санадҳои террористӣ бо дигар давлатҳо), фаъолиятҳои террористидошта дар давлатҳои миллии ҳуд ва ё байналмилалӣ ва ба монанди инҳо ҳуддорӣ намояд. Ягон ҳолатҳои хусусияти террористӣ, актҳои террористӣ ва ё таҳдидҳои террористӣ дошта набояд, тибқи қонун ёзтироф шаванд”.

Тамоми давлатҳо ва миллатҳо тибқи принсипи розигии сулҳчӯёна уҳдадоранд, ки баҳсҳои байналмилалиро, аз ҷумла баҳсҳои вобаста ба даҳлнопазирӣ ҳудудии давлатҳо ва ҳудмуайянкунии ҳалқиятҳоро бо роҳи дӯстона ҳал намоянд. Чи тавре ки дар Эъломия оид ба принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қайд карда шудааст, ”ҳар як давлат уҳдадор аст, ки аз ҳар гуна ҳаракатҳои таҷовузкорона, ки ба ҳаёт ва зиндагии ҳалқ таҳдид менамояд ва ба принсипи баробарҳуқуқӣ, ба принсипи сулҳчӯён, ба принсипи озодии ҳуқуқҳои инсонро ҳалалдор менамояд, ҳуддорӣ намоянд.

Дар навбати ҳуд бар муқобили ҷунин таҷовузҳои дар боло зикршуда, тамоми ҳалқиятҳо ҳуқуқ доранд, ба Созмони Миллали Муттаҳид муроҷиат намоянд ва тамоми муроҷиатҳои онҳо тибқи Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид ҳал ва баррасӣ карда мешавад”.

Масъалаи навбатии баробар муҳим дар ислоҳоти низом тақмили механизми амалиёти посдори сулҳи СММ мебошад. Ин пеш аз ҳама ба омода набудани кишварҳои пешрафтаи Созмони Милали Муттаҳид барои чудо кардани захираҳои кофӣ барои фаъолиятҳои дастаҷамъонаи посдори сулҳ даҳл дорад.

Ҳамин тариқ, таъмини амнияти байналмилалӣ дар асоси Оинномаи СММ сурат мегирад. Конвенсияҳо, созишномаҳои оид ба яроқпартой, созишномаҳои дутарафа оид ба сулҳ, дӯстӣ ва дигар санадҳои меъёрии универсалие, ки дар доираи ниҳодҳои СММ қабул карда шудаанд, низоми ҷудонашавандай қонунгузории байналхалқиро ташкил дода, доираи васеи масъалаҳои муҳимтарин, аз ҷумла амнияти байналхалқиро дар бар мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Бирюков П. Н. Международное право / П.Н. Бирюков. - М.: Юристъ, 2009.
2. Международное право. Общая часть: учеб. Для студентов юрид. Фак. И вузов/ И.И.Лукашук. – М. Волтерс Клювер, 2009.
3. Международное право: учебник для студентов вузов / под ред. А. А. Ковалева, С. В. Черниченко. - М., 2008.
4. Международное публичное право: учебник / под ред. К. А. Бекяшева. - М.: Проспект, 2014.
5. Мережко А. Равноправие и самоопределение народов в контексте проблемы «непризнанных» государств: news/941589. Html. Захираи электронӣ. Манбаи дастрасӣ: [URL:Http://observer.materik.ru/observer/n10](Http://observer.materik.ru/observer/n10) (санаси муроҷиат: 10.03.2023).
6. Остроухов Н. В. Территориальная целостность государств и ее обеспечение: теоретико-правовые и международноправовые изменения // Вестник РУДН. Серия «Юридические науки». 2013. № 3.
7. Явкин Н.В. Проблема обеспечения единства и территориальной целостности в условиях борьбы народов за самоопределение; автореф. Дис. ... канд. полит.наук.Н.Новгород, 2004.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА ВОСИТАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ХУҚУҚИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Амнияти байналмилалӣ - низом ва услуби муносибатҳои байналмилалӣ, ки шомили суботи бомароми рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар муносибатҳои байни давлатҳо буда, ба рафғи таҳдидҳои таҷовузи беруна, таъмини ҳамзистии осоиштаи давлатҳо дар пояси баробархуқуқӣ, истиқрори истиқлоли миллӣ, соҳибхтиёри ва мустақилияти комили халқҳо асос мейбад. Фароҳам овардани ҷунун шароити мусоид яке аз вазифаҳои умда ва муҳимму пурмасъули ҳар як давлат буда, дар ҳуқуқи байналхалқии мусоир, аз ҷумла дар Оинномаи СММ ифода ёфтааст. Дар мақолаи мазкур мағҳум, намудҳо ва воситаҳои таъмини амнияти байналмилалӣ бо истифода аз адабиёти илмӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҳлил карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи байналмилалӣ, амният, амнияти байналмилалӣ, амнияти миллӣ, амнияти минтақавӣ, таъмини амнияти байналмилалӣ, амнияти дастаҷамъӣ, принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Международная безопасность – это система и стиль международных отношений, включающая в себя устойчивое развитие экономических, политических и иных отношений между государствами, и основанная на устранении угроз внешней агрессии, обеспечении мирного сосуществования государств на основе равноправия, установление национальной независимости, суверенитета и полной независимости народов. Обеспечение таких благоприятных условий является одной из главных и важных и ответственных задач каждого государства, и она выражена в современном международном праве, в том числе в Уставе ООН. В данной статье анализируются понятие, виды и средства обеспечения международной безопасности с использованием научной литературы и международно-правовых документов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международное право, безопасность, международная безопасность, национальная безопасность, региональная безопасность, обеспечение международной безопасности, коллективная безопасность, принципы международного права.

SOME ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL INSTRUMENTS FOR ENSURING INTERNATIONAL SECURITY

International security is the system and style of international relations, which includes the stable development of economic, political and other relations between states, and is based on the elimination of threats of external aggression, ensuring the peaceful coexistence of states on the basis of equality, the establishment of national independence, sovereignty and complete independence of peoples. Providing such favorable conditions is one of the main and important and responsible tasks of every state, and it is expressed in modern international law, including the UN Charter. This article analyzes the concept, types and means of ensuring international security using scientific literature and international legal documents.

KEYWORDS: international law, security, international security, national security, regional security, ensuring international security, collective security, principles of international law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нигматов Аҳмад* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Сурога: 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Нигматов Аҳмад* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Nigmatov Ahmad* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ХУСУСИЯТҲО, МУШКИЛОТИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНӢИ АУТСОРСИНГ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

**Чаманорои I.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Таҷриба нишон медиҳад, ки маркази тамоси аутсорсингӣ, ки ба мизочони худ хизмат мерасонад, имконият медиҳад, ки тамоми диққати худро ба татбики фаъолияти истехсолию ҳоҷагидорӣ ва ба даст овардани бартариҳои рақобатӣ дар асоси кам кардани арзиши аслӣ ва баланд бардоштани самаранокии истехсолот равона созад. Дар айни замон, имкон дорад, ки бисёр вазифаҳои тиҷорӣ, аз аутсорсинги аллакай маъмули ИТ истифода мебаранд.

Дар ин шароит, як нуктаи муҳимми истифодаи бомуваффақияти аутсорсинг тасмими дуруст дар интиҳоби провайдери хизматрасонии аутсорсинг мебошад. Дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ, мо панҷ меъёри асосии интиҳоби аутсорсерро чудо мекунем:

- таҳқиқи бозори хизматрасонӣ ва ҷустуҷӯйи аутсорсери мувоғик;
- арзёбии вазъият ва рушди провайдери хизматрасонии аутсорсинг;
- интиҳоби таъминкунандай мушаххас;
- таҳияи шартҳои шартнома оид ба хизматрасонӣ;
- ичрои шартҳои шартнома, инчунин ҳолатҳои форс – мажор.

Бояд қайд кард, ки шартномаи пешниҳоди хизматрасониҳои аутсорсинг восита ва кафолати идоракуни хавфҳо мебошад. Ҳама гуна масъалаҳои баҳсбарангез дар шартнома баррасӣ карда мешаванд, бинобар ин баррасии ҳамаҷонибаи пешакии шартнома барои пешгирии пайдоиши мушкилоти глобалӣ дар рафти кор мусоидат мекунад. Дар натиҷа, шартнома тарафҳоро аз зарар ва талафоти эҳтимолӣ сугурта мекунад.

МО боварӣ дорем, ки дар доираи мағҳуми бозори хизматрасонии аутсорсинг ё бозори аутсорсинг, ҳангоми ҳариду фурӯши хизмати аутсорсинг, инчунин маҷмуи аутсорсингҳо (фурӯшандагон) ва субъектҳои муштариӣ (ҳаридорон) бояд ба назар гирифта шаванд. Ҳамчун аутсорсер онҳо ташкилотеро баррасӣ мекунанд, ки ичрои вазифаҳои муайяни муштариёни худро ба уҳда мегирад.

Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки категорияҳои зерини хизматрасониҳои аз ҷониби аутсорсерҳо пешниҳодшаванда ҷудо карда шаванд: шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ - фрилансерҳо.

Асосан иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои аутсорсинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон ширкатҳои аутсорсингӣ ва шахсони воқеӣ – фрилансерҳо мебошанд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони алоҳида метавонанд бо созмонҳои аутсорсинг рақобат кунанд.

Фрилансерҳо дар ташкили вебсайтҳо, истифодаи витринаҳои худ барои таблиги хизматрасониҳои пешниҳодшуда, интишори рӯйхати муштариён, схемаҳои андозбанӣ бартариҳо доранд; таҳассусии равандҳои бизнес, дастгирии баҳисобигирӣ, машварати андоз ва гайра дар вебсайти худ. Ташкилотҳои аутсорсинг низ ин намуди хизматрасониҳои расонидашударо ичро мекунанд.

Таҷрибаи пешниҳоди хизматрасониҳои аутсорсинг дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ва ИДМ нишон медиҳад, ки провайдерҳо ҳамчун ширкатҳои ҳуқуқӣ, ташкилотҳои аутсорсинг ва аудиторӣ, марказҳои иттилоотӣ ва машваратӣ гурӯҳбанӣ шудаанд. Онҳо, инчунин, ба

андозаи калон, хурд ва миёна гурӯҳбандӣ мешаванд; аз рӯйи вақти кор дар бозор ва аз рӯйи дараҷаи симоӣ.

Ин ба мо имкон медиҳад, ки дар раванди истифодаи хизматрасониҳои ташкилоти аутсорсинг воҳидҳои соҳтории аз ҷиҳати ҳукуқӣ мустақили иловагӣ чудо карда шаванд.

Умуман, тавре ки мо қайд кардем, ҳама вазифаҳои ёрирасон метавонанд ба аутсорсинг интиқол дода шаванд, яъне, баҳисобигирӣ ва ҳисботдиҳӣ, машваратӣ, дастгирии ҳукуқӣ, тадқиқоти маркетингӣ, идоракуни кадрҳо ва гайра.

Аз тарафи дигар, истифодаи хизматрасонии касбии аутсорсинг аз ҷониби ташкилоти сеом, корхона ба муқаррароти қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат намекунад.

Ҳамин тариқ, ба аутсорсингҳо додани баъзе вазифаҳои корхонаю ташкилотҳо имкон медиҳад:

—кам кардани ҳароҷот барои нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ;

—вобастагии фаъолияти истеҳсолию ҳочагидорӣ аз ҷобаҷугузории кадрҳо бартараф карда шавад;

—истифодаи мутахассисони баландиҳтинос;

—баланд бардоштани самаранокии татбиқи равандҳои асосии бизнес;

—баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо / ташкилотҳои аутсорсинг.

Бартариҳои дигари аутсорсинг низ бояд қайд карда шаванд:

—нарҳи нисбатан пасти хизматрасониҳои аутсорсинг;

—баланд бардоштани самаранокии ворид шудан ба бозор аз ҳисоби пешакӣ;

—қарорҳои оқилонаи идоракунӣ дар асоси истифодаи заҳираҳои мавҷуда;

—банақшагирии ҳароҷот аз ҳисоби пардоҳти собит барои хизматрасониҳои аутсорсерӣ.

Дар асоси гуфтаҳои боло, бояд қайд кард, ки «нақши аутсорсинг инчунин аз истифодаи ташкилоти фармоишгар дороиҳои моддӣ, меҳнатӣ ва зеҳни ташкилоти аутсорсинг бо мақсади мутамарказ намудани амалҳо ба фаъолияти асосӣ дар асоси интиқоли вазифаҳои иловагиеро, ки як қатор шуъбаҳои он ба аутсорсинг иҷро мекунанд».

Ба ақидаи як қатор олимон, «ваколати вазифаҳои дастгирӣ ба аутсорсингҳо ба ташкилоти тиҷоратӣ имкон медиҳад, ки ҳароҷоти тиҷоратро кам кунад ва соҳтори ташкилиро ба таври назаррас содда кунад, барои эҷоди имкониятҳои нав ва бартарӣ дар соҳа рақобат кунад, ки аз қобилияти фатҳ кардани имкониятҳои нав иборат аст».

Аксаран ба аутсорсинги хизматрасонӣ, ширкатҳои хеле маҳсусгардонидашудаи хизматрасонии аутсорсинг, баҳусус ширкатҳои хурд низ таваҷҷӯҳ доранд, зеро ин барои рушди тиҷорати хурд имкон медиҳад. «Дар баробари ин, шумораи корхонаҳои хурд меафзояд, шумораи одамоне, ки дар соҳаи хизматрасонӣ кор мекунанд, меафзояд, сармоя аз савдо ба истеҳсолот, ба соҳибкории инноватсионӣ ва гайра мегузарад».

Таҷриба нишон медиҳад, ки ба гайр аз ҷанбаҳои мусбӣ, сабабҳои гуногун барои истифода набурдани хизматрасониҳои аутсорсинг вучуд дорад. Инҳо дар бар мегиранд:

—ҳавфи ба ташкилотҳои беруна додани вазифаҳои хеле муҳимми ташкил ва идоракуни корхонаю ташкилотҳо, ширкатҳои ҳусусӣ ва дигар;

—таҳди迪 ҷудо кардани кормандони маъмурӣ аз амалияҳои тиҷоратӣ;

—тайёр кардани мутахассисон аз ташкилотҳои берунӣ ба ҷои коргарони онҳо.

Субъектҳои аутсорсинг ва муштариин он - тарафи шартнома мебошанд. «Агар барои аутсорсер ҳадафи асосӣ ба ҳадди аксар расонидани фоида бошад, пас барои истеъмолкунандаи он баланд бардоштани самаранокии соҳибкорӣ тавассути тамаркузи кӯшишҳо ба иҷрои супоришҳо ва кам кардани ҳароҷот тавассути сарфа, бо назардошти ба ташкилотҳои сеом додани кори шуъбаҳо мебошад, инчунин пешгирии андоз ва ҷаримаҳо ҳангоми гузаронидани аудити муҳосибӣ».

Хизматрасонии аутсорсинг пулакӣ буда, ба он асос ёфтааст, ки хизматрасониҳои аутсорсинг дар асоси тиҷоратӣ пешниҳод карда мешаванд. Аммо барои муштариёни доимӣ баъзе хизматрасониҳо ройгон пешниҳод карда мешаванд.

Сабабҳои асосии монеъ шудан ба рушди аутсорсинг бо кори роҳбарияти ширкатҳои фармоишгар алоқаманданд ва онҳо инчунин барои кор бо аутсорсинг вақти иловагӣ намедиҳанд. «Ба гуфтаи коршиносони хориҷӣ, ҳама таҷрибаҳои ноком бо аутсорсинг бо тартиби сустӣ назорати раванди интиқоли тиҷоратӣ аз ҷониби истеъмолкунанда алоқаманданд ва иҷрои он ҷизест, ки ба муштари ниёз надорад, балки он ҷизест, ки худи аутсорсинг дар айни замон коре карда метавонад.

Бо назардошти таҳаввулоти аутсорсинг, мо ҷунин мешуморем, ки онро як шакли муосири зуҳури кооператсия ва тақсими меҳнат донистан лозим аст ва дар иқтисоди рақами аутсорсинг як шакли муассири ташкил ва рушди тиҷорати шабакавӣ дар миқёси ҷаҳонӣ мебошад. Илова бар ин, дар миқёси ҷаҳонӣ аутсорсинг воситаи такмили робитаҳои иқтисодӣ ва роҳи оқилонаи ташкили онҳо мебошад.

Дар доираи аутсорсинг муносибатҳои дарозмуддат вучуд доранд, ки ба эҷоди механизмҳои самараноки тақсими ҳатарҳо мусоидат мекунанд ва ин ба ҳисоб гирифтан ва ҳарҷ кардани ҳароҷоти иловагиро талаб мекунад, яъне, ҳароҷоти муомилот, ки барои бастани шартнома заруранд. Бахисобгирии ин ҳароҷот ҳангоми гузаштан ба истифодаи хизматрасониҳои аутсорсинг муҳим аст.

Муносибатҳои аутсорсинг, ба мисли дигар атрибутиҳои иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вақтҳои охир ба вучуд омадаанд ва бозори хизматрасонии аутсорсинг дар марҳилаи ибтидой қарор дорад. Ба андешаи мо, мушкилоти асосии ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг дар Тоҷикистон инҳоянд:

- нафаҳмидани самаранокии аутсорсинг;
- тарс аз интишори маълумоти дохилии тиҷоратӣ;
- таблици нокифояи хизматрасонии онҳо аз ҷониби ширкатҳои аутсорсинг;
- мавҷуд набудани заминай ҳуқуқии муносибатҳои аутсорсинг;
- набудани имтиёзҳои андоз ҳангоми татбиқи хизматрасониҳои аутсорсинг;
- менталитети тиҷорати маҳалӣ;
- нарҳгузории номутаносиби хизматрасонии аутсорсинг.

Дар ҳоли ҳозир бештари ширкатҳо дар Тоҷикистон ба далели дарки надоштани самаранокии аутсорсинг ба ин навъи ҳадамот муроҷиат намекунанд. Барои муайян кардани самаранокии хизматрасониҳои аутсорсинг, таҳлили оддии ҳароҷоти худи ширкат дар соҳаҳои гуногун лозим аст, ки метавонад ба аутсорсинг ва хизматрасониҳои ширкатҳои аутсорсинг интиқол дода шавад.

Тарс аз интишори иттилооти дохилии тиҷоратӣ низ яке аз омилҳо мебошад, ки ба рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеъ мешавад. Ширкатҳои аутсорсинг барои ба даст овардани эътиmodи муштариён бояд роҳи тулониро тай кунанд.

Омили таблици нокифояи хизматрасонии онҳо аз ҷониби ширкатҳои аутсорсингӣ ба рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг низ таъсир мерасонад. Имрӯз ширкатҳои аутсорсингӣ, ки хизматрасонии аутсорсинг пешниҳод мекунанд, хизматрасонии худро ба таври муассир таблица намекунанд ва дар сомонаҳои ин ширкатҳо ҳама маълумоти заруриро пайдо кардан ғайриимкон аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз Конун «Дар бораи аутсорсинг» қабул нашудааст, ки метавонад ба ташаккул ва рушди бозор таъсир расонад. Чун қоида, қонун метавонад муносибатҳоро дар бозори хизматрасонии аутсорсинг, ки дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкили асосии монеъ шудан ба пешрафт дар ин муносибатҳо ба ҳисоб меравад, ба тартиб оварда метавонад.

Дар шароити ташаккули бозори хизматрасонии аутсорсингӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андоз барои хизматрасонии аутсорсинг метавонад вазъи молиявии ширкатҳои аутсорсингро хеле беҳтар намояд.

Ба андешаи мо, ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани тағйироту иловаҳо зарур аст. Меъёри андоз аз арзиши изофа барои корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ 15 фоизро ташкил медиҳад ва илова бар ин, вижагиҳои корхонаҳои ин баҳш ҷунин аст, ки

ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда онҳо амалан ҳуқуқи баҳисобгирии андозро надоранд.

Ширкатҳои аутсорсинг ҳангоми нархгузорӣ на ҳамеша ба қонунҳои иқтисоди бозорӣ риоя мекунанд. Аксар вақт барои хизматрасонӣ нархҳои баланд муқаррар карда мешаванд, ки боиси аз ин хизматрасонӣ даст кашидан муштариён мегардад.

Ба андешаи мо, технологияҳои муосири интернетӣ ба аутсорсингҳо имкон медиҳанд, ки ҳамкориро бо бисёр истеъмолкунандагон инкишоф диҳанд, зоро онҳо дорои имконоти рушд ва инчунин тақсимоти хизматрасонӣ бо роҳҳои муосир мебошанд.

Рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг аз муштариён тақозо мекунад, ки диққати ҳудро ба рушди бартариҳои рақобатӣ бо дарназардошти ҷорӣ намудани равандҳои оқилонаи бизнесс берун аз корхона, инчунин интиқоли онҳо ба аутсорсингҳои амалкунанда ҳангоми дигаргунуҳои ҳудудӣ барои фаъолияти муваффақонаи соҳибкорӣ равона созанд.

Ҳамин тарик, бо дарназардошти ҳусусиятҳо ва мушкилоти муайяншудаи ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг, дар айни замон метавон дар асоси омӯзиши самараноки низоми бозор барои таъмини рушди иқтисодии кишвар замина ва барои пешниҳоди хизматрасониҳои аутсорсинг шароити заруриро фароҳам овард.

АДАБИЁТ

1. Аникин Б.А., Рудая И.Л. Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента / Б.А. Аникин, И.Л. Рудая. - М.: ИНФРА-М, 2009.
2. Хамел Г., Прахалад К.К. Конкурируя за будущее / Г. Хамел, К.К. Прахалад. - М.: Олимп-Бизнес, 2002.
3. Добронравов А.Н. Субконтрактация и аутсорсинг //Финансовый менеджмент №3 / 2003.
4. Шершульский В. Все на аутсорсинг! // Эксперт, 1999, №26.
5. Азоев Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л.Азоев, А.П.Челенков. - М.: НОВОСТИ, 2000.
6. Лозинский С.В. <http://www.bookers.ru/articles/art1.php> (дата обращения 20.05.2023).
7. Черемисин Д. В. Аутсорсинг как элемент современного хозяйственного механизма: теоретический аспект Дисс... канд. экон. наук/ 08.00.01 /Дмитрий Владимирович Черемисин. –М., 2005.
8. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Пер с англ. под ред. Третьяк О.А., Волковой Л.А., Каптуревского Ю.Н. - СПб: Питер, 2000.
9. Волоцкая Е.Л., Мазалецкая А.Л., Рудая И.Л. Аутсорсинг в инновационной деятельности на примере ЦКП//Материалы Всероссийской конференции «Развитие сети центров коллективного пользования научным оборудованием». - Краснодар, 12-18 октября 2008.

ҲУСУСИЯТҲО, МУШКИЛОТИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ АУТСОРСИНГ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Дар шароити муосир муайян кардани ҳусусиятҳо ва ҳалли мушкилоти ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг мухим аст. Тавре ки дар боло зикр гардид, аутсорсинг додани вазифаҳои анъанавии корхонаро ба иҷроқунандагони тарафи сеом - аутсорсинг, зерпаймонкорон ва мутахассисони баландиҳтисос дар назар дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: аутсорсинг, аутстаффинг, ҳуқуқи меҳнат, шартнома, муносибатҳои меҳнатӣ, Кодекси маданий, муносибатҳои шартномавӣ.

ХАРАКТЕРИСТИКА, ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ РЫНКА АУТСОРСИНГОВЫХ УСЛУГ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях важным считается выявление особенностей и решения проблем становления и развития рынка аутсорсинговых услуг. Как было выше отмечено, аутсорсинг подразумевает под собой передачу традиционных функций предприятия сторонним исполнителям - аутсорсерам, субподрядчикам, высококвалифицированным специалистам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аутсорсинг, аутстаффинг, трудовое право, договор, трудовые отношения, Гражданский кодекс, договорные отношения.

CHARACTERISTICS, PROBLEMS OF ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF THE MARKET FOR OUTSOURCING SERVICES IN MARKET CONDITIONS

In modern conditions it is important to identify the features and solutions to the problems of formation and development of the market of outsourcing services. As noted above, outsourcing involves the transfer of traditional functions of the enterprise to third-party performers - outsourcers, subcontractors, highly qualified specialists.

KEYWORDS: outsourcing, outstaffing, labor law, contract, labor relations, Civil Code, contractual relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чаманорои Илҳом – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиноси. Суроғ: 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992938142224.

Сведения об авторе: Чаманорои Илҳом – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992938142224.

Information about the author: Chamanoroi Ilhom – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Phone: **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 938142224.

ЮРИДИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА В СИСТЕМЕ НОРМ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Миралиева М.Р.
Таджикский национальный университет

В процессе кодификации гражданского законодательства в 60-е годы одним из самых значимых был вопрос о разграничении компетенций Союза ССР и союзной республики. Этот вопрос был наименее изученным в гражданско-правовой доктрине, поскольку с 1936 по 1957 гг. разрабатывались положения единого гражданского кодекса СССР. Однако без его разрешения кодификация республиканского гражданского законодательства не могла выйти из стадии подготовительной, «черновой» работы [1]. Правовой предпосылкой образования системы советского гражданского законодательства является Закон СССР от 11 февраля 1957 г. «Об отнесении к ведению союзных республик принятия гражданского, уголовного и процессуальных кодексов» [2]. В соответствии с этим изменен пункт «Х» статьи 14 Конституции СССР: к ведению Союза ССР отнесено установление основ гражданского и уголовного законодательства, где издание гражданских и уголовных кодексов также отнесено к ведению союзных республик [3]. Действительно, в этот период уже была дана оценка о явной неспособности Гражданских кодексов союзных республик, принятых в 1922-1923 гг., где, в частности, все еще наблюдались неблагоприятные явления в области выполнения обязательств, плановых госзаказов, вытекающих из договоров и якобы вызвавших ослабление движения советского социалистического общества к коммунизму. Более того, первопричиной для этих процессов были вопросы, связанные с победой социализма. Последнее перед советским государством поставило радикальную задачу – пересмотр норм гражданских кодексов, которые не только явно устарели, но и, находясь на низком уровне организованности, не смогли обеспечить эффективности исполнения договорных работ, возникающих, в частности, между хозяйственными субъектами. Поэтому вопрос о принятии новых кодексов давно привлекал к себе внимание советских цивилистов, где разброс идей и взглядов был достаточно широк.

Более того, работа над разработкой нового Гражданского кодекса сопровождалась трудностями, так как в отличие от других законодательных актов констатация содержания советского гражданского права не исчерпывалась одними нормами Гражданского кодекса, при этом ссылаясь на другие законодательные акты. Гражданские правоотношения регулировалось комплексами норм законодательных актов, изданных после принятия гражданских кодексов союзных республик (транспортные кодексы, уставы, многосильные постановления Совета Министров, инструкции, примерные положения и т.д.). Кроме того, были выдвинуты идеи и предложения о необходимости включения в часть четвертую кодекса раздел об обязательственном праве, регламентирующий не только положения о плановых договорах между социалистическими организациями, но и правила о неустойке, её стимулирующем значении, где с учетом сложившейся практики на первый план предлагали поставить штрафную и зачетную неустойку.

Между тем при разработке в Основах ГК СССР были учтены и помещены только принципиальные положения с тем, чтобы было как можно меньше правил, носящих повторяющийся характер, либо их дублирования в Основах и в республиканских кодексах. Но на первом плане стояли вопросы языка закона, его краткости, простоты, ясности, доступности для широких масс, и для разработчиков учесть всё это было необходимо. С учетом вышеизложенного, 8 декабря 1961 г. Верховный Совет СССР утвердил Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик (введены в действие с 1 мая 1962 года) (далее – Основы). В Основах вопросы разграничения нормотворческих полномочий Союза и республик, закрепленные в ст. 14, 15 Конституции СССР, получили более четкое легальное закрепление. В Основах предусмотрен круг вопросов, к регулированию которых относилось: 1) исключительная компетенция Союза ССР; 2) совместная компетенция Союза ССР и союзных республик; 3) республиканская компетенция. Основы гражданского законодательства включали преамбулу и 129 статей, объединенных в 8 разделов. В ст.1 определяли, что гражданское законодательство регулирует имущественные и связанные с ними личные неимущественные отношения, а в случаях, предусмотренных законом, – и иные личные неимущественные отношения [3]. Раздел 3 Основ был посвящён обязательственному праву, где классификация обязательств произведена по двум видам: 1) договорное обязательство; 2) недоговорное обязательство.

В целом в этот период Основы гражданского кодекса СССР 1961 года сыграли важную роль в развитии имущественных и неимущественных отношений, в частности договорных. По сути, его называли главным источником гражданских кодексов союзных республик, и с его принятием начинается новая фаза развития и совершенствования института договорных отношений в системе советского права, так как Основы гражданского законодательства служили исходной базой всего гражданского законодательства: и общесоюзного, и республиканского [5]. Кроме того, на базе Основ гражданского законодательства в 1963-1964 гг. во всех союзных республиках были приняты гражданские и гражданско-процессуальные кодексы.

Гражданский кодекс Таджикской ССР был принят 28 декабря 1963 года. Разработка проекта Гражданского кодекса Таджикской ССР осуществлялась при постоянном контроле ЦК Компартии Таджикистана [6]. В Президиуме Верховного Совета СССР была создана Консультационная комиссия по консультированию проектов гражданских кодексов союзных республик под председательством Д.Н. Генкина. В её состав вошли видные учёные-цивилисты В.И. Серебровский, Е.А. Флейшиц и другие. В проекте Гражданского кодекса Таджикской ССР были установлены важнейшие нормы гражданского права, в которых нашла отражение политика государства того времени. А его система была разделена на отдельные институты и субинституты гражданского права. Проект кодекса был вынесен на обсуждение трудовых коллективов, в средства массовой информации. После одобрения консультативной комиссией Президиума Верховного Совета СССР и ЦК КП Таджикской ССР, Гражданский кодекс Таджикской ССР (далее ГК ТаджССР) 28 декабря 1963 года был принят. Согласно Закону Таджикской ССР «Об утверждении Гражданского кодекса Таджикской ССР» от 28 декабря 1963 г., Гражданский кодекс введен в действие с 1 января 1965 года и включал преамбулу и 565 статей, объединенных в 7 разделов.

По сути, это было первое самостоятельное законодательство Советского Таджикистана, и его принятие больше всего инициировалось полной и окончательной победой социализма. В дальнейшем кодекс признан как важный фактор поэтапного перехода к строительству коммунистического общества. В преамбуле кодифицированного законодательного акта в особом порядке была подчеркнута роль договорных отношений в решении задач строительства коммунизма. В частности отмечается, что: «Гражданский кодекс Таджикской ССР способствует укреплению социалистической системы хозяйства, социалистической собственности и развитию её форм в единой и договорной дисциплине хозяйственного расчета, своевременному и надлежащему выполнению поставок, неуклонному повышению качества продукции, выполнению государственных закупок сельскохозяйственных продуктов, развитию советской торговли, охране материальных и культурных интересов граждан и правильному сочетанию этих

интересов с интересами всего общества, развитию творческой инициативы в области науки и техники, литературы и искусства».

По сравнению с ранее действовавшими конституциями, в Конституции РТ 1994 г. впервые закреплялось новое для конституционного законодательства положение об основах рыночной экономики. В этой связи в ст.12 Конституции РТ указывается, что: «Основу экономики Таджикистана составляют различные формы собственности. Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной».

Более того, Конституция РТ определила основные направления совершенствования отраслевой законодательной политики. В частности, для реализации этого положения следовало усилить приоритет политики суверенного Таджикистана в сфере кодификации гражданского законодательства. Нужно признать, что необходимость констатации смысла развития частноправовых отношений в нормах новой Конституции РТ было бы революционным, т.к. последнее определило конституционные гарантии предстоявших путей и способов перехода нашего государства к новым экономическим преобразованиям, основанным на принципах децентрализации экономики.

Отсюда, успешное осуществление и упорядочение экономических отношений, необходимость их ведения в новом русле были обусловлены разработкой и принятием дополнительно новых законодательных актов. В этом спектре отношений доминирующее положение отдавалось принятию гражданского законодательства, так как без его учета и разработки невозможно было обеспечить правовые основы регулирования новых социально-экономических преобразований.

Поэтому систематизация законодательства первых лет суверенного Таджикистана была направлена на создание первичной и устойчивой правовой базы, сочетавшей обеспечение механизма перехода к рыночной экономике, и на этой основе – развития предпринимательства. И не зря их называют экономическими законами. Отчасти эти модификации были проведены до принятия Гражданского кодекса. В сущности, ранее принятые законодательные акты были весьма близки и имели отношение к договорному праву, так как они дошли до того качественного рубежа, который позволяет нам по-новому констатировать влияние договорных отношений во всех областях нашей жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Флейшиц Е.А., Маковский, А.Л. Теоретические вопросы кодификации республиканского гражданского законодательства // Советское государство и право. 1963. №1.
2. Об отнесении к ведению союзных республик, принятия гражданского, уголовного и процессуальных кодексов: Закон СССР от 11 февраля 1957 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. 1957. №4.
3. Вильнянский С.И. О кодификации советского гражданского права // Научная конференция по вопросам кодификации советского законодательства: тезисы докладов. - Харьков, 1957.
4. Малеина М.Н. О предмете гражданского права // Государство и право. 2001. №1.
5. Основы гражданского законодательства Союза ССР и Союзных Республик // Ведомости ВС СССР. 1969. №21.
6. Поленина С.В. Основы гражданского законодательства и гражданские кодексы / С.В. Поленина. - М.: Юрид. лит-ра, 1968.
7. Усманов О. Этапы развития гражданского законодательства в Советском Таджикистане // Актуальные проблемы применения советского законодательства. - Душанбе: Изд-во Тадж. ун-та, 1974.
8. Усманов О. Особенности становления и развития основных институтов советского гражданского права в Таджикистане: учеб. пособие. / О. Усманов. - Душанбе, 1974.
9. Советское гражданское право: учебник. Т.1 / В.П.Грибанов, И.А.Грингольц, В.В.Залесский, П.Д.Каминская, и др.; отв. ред. И.Б.Новицкий, П.Е.Орловский. - М.: Госюриздан, 1959.
10. Панасенко Е.О. Об участии третьего лица в гражданском правоотношении // Правовое укрепление Российской государственности / под ред. Ф.Воловича. Томск: Изд-во Томского ун-та, 2000. Ч.5. С.70.
11. Серебровский В.И. Договор страхования жизни в пользу третьего лица // Учёные труды. Вып. 9; под ред. проф. И.Т.Полякова. М., 1947. С.369.
12. Захаров Ю.Ю. Договор в пользу третьего лица в теории хозяйственной практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. С.4.

13. Конституция (Основной Закон) Таджикской Советской Социалистической Республики: Принята на внеочередной восьмой сессии Верховного Совета ТаджССР девятого созыва 14 апр. 1978 г. - Душанбе: Ирфон, 1987.
14. Конституция Республики Таджикистан. - Душанбе, 2019.

СОХТОРИ ХУҚУҚИ ИНСТИТУТИ ШАРТНОМАИ ГРАЖДАНИЙ-ХУҚУҚӢ ДАР НИЗОМИ МЕҶЁРҲОИ КОДЕКСИ ГРАЖДАНИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар макола муаллиф сохтори хукуки институти шартномаи хукукӣ- гражданиро дар низоми меъёрҳои Кодекси граждании Чумҳурии Тоҷикистон баррасӣ кардааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар раванди кодификатсияи қонунгузории гражданий дар солҳои 60-ум яке аз муҳимтарин масъалаи ин масъалаи муайян кардани салоҳияти Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷумҳуриҳои иттиҳод буд. Дар воқеъ, дар ин давра аллакай ба дорои қобилият набудани кодексҳои граждании ҷумҳуриҳои иттиҳод, ки солҳои 1922—1923 қабул шуда буданд, ошкоро баҳо дода шуда буд, ки дар он, аз ҷумла, дар соҳаи иҷрои уҳдадориҳо, супоришиҳои нақшавии давлатӣ ҳанӯз ҳодисаҳои номусоид мавҷуданд, ки аз шартномаҳо ба миён меоянд ва гӯё боиси суст шудани ҳаракати ҷамъияти шуравии ҷотсиалистӣ ба сӯйи коммунизм мегарданд. Файр аз ин, раванди тартиб додани Кодекси нави гражданий бо душвориҳо мушоҳида карда мешуд, зоро бар хилоғи дигар санадҳои қонунгузорӣ баёни мазмuni қонуни граждании шуравӣ на танҳо бо меъёрҳои Кодекси гражданий, балки ба дигар санадҳои қонунгузорӣ истинод карда мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: сохтори хукуки институти шартномаи хукукӣ- гражданий, низоми меъёрҳои кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи Кодекси нави гражданий.

ЮРИДИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА В СИСТЕМЕ НОРМ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автором рассматривается юридическая конструкция института гражданско-правового договора в системе норм гражданского кодекса Республики Таджикистан. Автор отмечает, что в процессе кодификации гражданского законодательства в 60-е годы одним из самых значимых был вопрос о разграничении компетенций Союза ССР и союзной республики. Действительно, в этот период уже была дана оценка о явной неспособности Гражданских кодексов союзных республик, принятых в 1922-1923 гг., где, в частности, все еще наблюдались неблагоприятные явления в области выполнения обязательств, плановых госзаказов, вытекающих из договоров и якобы вызвавших ослабление движения советского социалистического общества к коммунизму. Более того, работа над разработкой нового Гражданского кодекса сопровождалась трудностями, так как в отличие от других законодательных актов констатация содержания советского гражданского права не исчерпывалась одними нормами Гражданского кодекса, при этом ссылаясь на другие законодательные акты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: юридическая конструкция института гражданско-правового договора, система норм гражданского кодекса Республики Таджикистан, разработка нового Гражданского кодекса.

LEGAL STRUCTURE OF THE INSTITUTE OF CIVIL LEGAL CONTRACT IN THE SYSTEM OF NORMS OF THE CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author considers the legal structure of the institution of a civil law contract in the system of norms of the civil code of the Republic of Tajikistan. The author notes that in the process of codification of civil legislation in the 60s, one of the most significant was the issue of delimiting the competences of the USSR and the Union Republic. Indeed, during this period, an assessment was already made of the obvious inability of the Civil Codes of the Union Republics adopted in 1922-1923, where, in particular, there were still unfavorable phenomena in the field of fulfillment of obligations, planned state orders arising from contracts and allegedly causing weakening movement of the Soviet socialist society towards communism. Moreover, the work on the development of a new Civil Code was accompanied by difficulties, since, unlike other legislative acts, the statement of the content of Soviet civil law was not limited to the norms of the Civil Code, while referring to other legislative acts.

KEYWORDS: legal structure of the institution of a civil law contract, system of norms of the civil code of the Republic of Tajikistan, development of a new Civil Code.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Миралиева Мехрона Рустамовна* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети хуқуқшиносӣ. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918965331**.

Сведения об авторе: *Миралиева Мехрона Рустамовна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918965331**.

Information about the author: *Miralieva Mekhrona Rustamovna* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **918965331**.

ТАКМИЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МАНЗИЛ ДАР САМТИ ШАРТНОМАИ КИРОЯИ ИЧТИМОИИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТИЙ

**Давлатова Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Танзими маҳсуси муносибатҳои вобаста бо кирояи иҷтимоии манзилҳои истиқоматӣ дар боби 12 КМ ҶТ оварда шудааст. Қисми зиёди моддаҳои боби мазкур меъёрхоеро дар бар мегиранд, ки шартҳо ва тартиби бастани шартномаи кирояи иҷтимоӣ, мавзуи он, инчунин ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳо ва дигар муносибатҳои асосие, ки аз чунин шартнома бармеоянд, ба тартиб медароранд.

Ба он диққати маҳсус додан лозим аст, ки баъзе қоидаҳои шартномаи кирояи иҷтимоӣ, ҳамчунин, нисбати кирояи дигар манзилҳои истиқоматӣ истифода мешаванд.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 59 КМ ҟТ аз рӯйи шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ як тараф молики манзили истиқоматии фонди манзили давлатӣ ё фонди манзили коммуналӣ (мақомоти ваколатдори давлатӣ ё мақомоти ваколатдори мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехоти аз номи он амалқунанда) ва ё шахси ваколатдори онҳо (кироядех) уҳдадор аст, ки ба тарафи дигар шаҳрванд (кироягир) манзили истиқоматиро ба соҳибӣ ва истифодабарӣ барои истиқомат дар он бо шартҳое, ки Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, дихад.

Аз мағҳуми овардашудаи шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ бармеояд, ки кироядех аз рӯйи чунин шартнома метавонад молики манзили истиқоматии даҳлдор бошад, ки аз номи он тараф дар шартнома мақомоти ваколатдори давлатӣ ё мақомоти ваколатдори мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот ва ё шахси ваколатдори онҳо баромад менамояд. Ин номгӯй ҳамчун қатъӣ тасвият карда шудааст.

Аз рӯйи шартномаи мазкур, манзилҳои истиқоматӣ танҳо ба баъзе категорияҳои шаҳрвандони Тоҷикистон, масалан, шаҳрвандони камбизоат дода мешаванд.

Тибқи моддаи 47 КМ ҟТ шаҳрвандони эҳтиёҷманд, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ба онҳо манзили истиқоматӣ дода мешавад, инҳо мебошанд:

- 1) шаҳрвандоне, ки кироягири манзилҳои истиқоматӣ аз рӯйи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ё моликони хонаи истиқоматӣ ё хона дар бинои бисёрхонагӣ нестанд;
- 2) шаҳрвандоне, ки кироягири манзилҳои истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ё аъзои оилаи чунин кироягир, ё моликони хонаи истиқоматӣ, хона дар бинои бисёрхонагӣ, ё аъзои оилаи молики манзили истиқоматӣ мебошанд, агар масоҳати умумии манзили истиқоматии ишғолнамудаашон барои як нафар аъзои оила аз меъёри пешбининамудаи моддаи 53 Кодекси мазкур камтар бошад;
- 3) шаҳрвандоне, ки дар манзилҳои истиқоматии ба талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯнабуда истиқомат мекунанд;
- 4) шаҳрвандоне, ки кироягири манзилҳои истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ё аъзои оилаи чунин кироягир, ё моликони хонаи истиқоматӣ, хона дар бинои бисёрхонагӣ, ё аъзои оилаи молики хонаи истиқоматӣ, хона дар бинои бисёрхонагӣ буда, дар хонае истиқомат мекунанд, ки аз ҷониби якчанд оила ишғол шудааст ва дар он шахси гирифтори бемории вазнини музмин истиқомат дошта, истиқомати якҷоя бо ў дар як хона имконнопазир мебошад ва онҳо дигар манзили истиқоматӣ надошта бошанд. Номгӯйи чунин бемориҳо аз ҷониби Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

Бо фарқият аз шартномаи кирояи манзили истиқоматӣ пеш аз бастани шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ бояд як қатор заминаҳои ташкилӣ мавҷуд бошад: қабул намудани шаҳрвандон ба ҳисоби эҳтиёҷмандон ба манзили истиқоматӣ, будани онҳо дар ҳисоби (рӯйхати) эҳтиёҷмандон ба манзили истиқоматӣ ва дар охир аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор қабул намудани карор дар бораи ба шаҳрванд додани манзили истиқоматӣ. Дар асоси қарори мазкур шартномаи кирояи иҷтимоӣ баста мешавад. Шартномаи намунавии кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори

давлатӣ тасдиқ карда мешавад. Дар мавриди асосҳои пайдоиши ҳуқуқи истифодаи манзилҳои истиқоматӣ, бояд бо Ю.К. Толстой розӣ шуд, ки мегӯяд, ки ҳуқуқи шаҳрванд ва аъзои оилаи ў ба манзилҳои истиқоматӣ, ки ба онҳо борои кирояи иҷтимоӣ дода шудааст, аз таркиби ҳуқуқие бармеояд, ки унсурҳои он қарори раиси шаҳр, ноҳия, ҷамоати шаҳрак ва дехот дар бораи додани манзил ба шаҳрванд тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ва шартномае, ки дар асос ва борои иҷрои қарори зикргардида баста шудааст, мебошанд.

Мавзуи шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ танҳо манзили истиқоматӣ шуда метавонад. Як қисми ҳуҷра ё ҳуҷрае, ки бо ҳуҷраи дигар даромади умумӣ дорад (ҳуҷраҳои дарун ба дарун), иншооти ёрирасони ҳочагӣ (ошхона, даҳлез, анбор ва ба ин монанд), инчунин молу мулки умумӣ дар бинои бисёрхонагӣ мавзуи мустақили шартномаи кирояи иҷтимоӣ шуда наметавонанд.

Моддаи 58 КМ ҶТ ишораро ба ҳусусияти муздинкии шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ дар бар намегирад. Аз ин хотир дар ин ҷо ба назар гирифтани муқаррароти Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шартномаҳои муздинок ва бемузд зарур аст. Масалан, агар аз қонун, санади дигари ҳуқуқӣ мазмун ё моҳияти шартнома тартиби дигаре барнаояд, шартнома муздинок ҳисоб карда мешавад (қисми 3 моддаи 455 КГ ҟТ). Бинобар ин, шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ, чун қоида, ҳусусияти муздинӣ дорад, яъне кироягир аз рӯйи чунин шартнома уҳдадор аст, ки борои истифодаи манзили истиқоматӣ, борои нигоҳдорӣ ва таъмири ин манзил, инчунин борои хизматрасонии коммуналӣ маблағ пардоҳт намояд. Шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ бидуни муқаррар кардани муҳлати амали он баста мешавад, ки ин боз як фарқияти дигари шакли ҳуқуқии мазкур аз шартномаи кирояи манзили истиқоматӣ мебошад.

Кироягироне, ки аз рӯйи шартномаҳои кирояи иҷтимоӣ зиндагӣ мекунанд, тибқи қонун дорои номѓӯи хеле қалони ҳуқуқҳо нисбат ба манзили додашуда мебошанд. Манфиатҳои манзилии онҳо ба андозаи қалон кафолат дода шудаанд. Ба гурӯҳҳои алоҳидай шаҳрвандон бо тартиб ва шартҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ борои пардоҳти маблағи истифодабарии манзили истиқоматӣ имтиёзҳо муқаррар карда мешаванд.

Манзили истиқоматӣ аз рӯйи шартномаи мазкур борои истиқомати на танҳо ҳуди кироягир, балки аъзоёни оилаи ў низ дода мешавад. Мувофиқи моддаи 64 КМ ҟТ ба аъзои оилаи кироягири манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ҳамсар, фарзандон, падару модар, бобо, бибӣ, наберагон ва аберагони кироягир доҳил мешаванд. Барои мансуб доностани шахсони мазкур ба аъзоёни оилаи кироягир, аввалан, мавҷудияти муносибатҳои хешутаборӣ зарур аст ва сониян, бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба манзили истиқоматӣ маскун намудани онҳо ҷой дошта бошад. Дар қарори додани манзил тамоми ҳайати шахсоне, ки дар ҳисоби манзил мебошанд ва ба онҳо манзили истиқоматии даҳлдор дода мешавад, нишон дода мешавад. Ҳангоми маскун кардан ҳамаи онҳо дар шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ нишон дода мешаванд. Манзилҳои истиқоматӣ тибқи ин шартнома бидуни нишон додани муҳлат, яъне моҳиятан борои истифодаи абадӣ дода мешаванд.

Дар ҳолатҳои истисной шахсони дигар низ метавонанд аъзои оилаи кироягир эътироф карда шаванд, ба шарте, ки агар кироягир онҳоро ба сифати аъзои оила ба ҳамин манзили истиқоматӣ маскун карда бошад. Баҳсҳо дар ҳусуси аъзои оилаи кироягир эътироф кардани шаҳс бо тартиби судӣ ҳал карда мешаванд.

Аъзоёни оилаи кироягир бояд дар шартнома зикр карда шаванд. Онҳо бо кироягир ҳуқуқу уҳдадориҳои баробар доранд. Аъзоёни қобилияти амали оилаи кироягир ва аъзоёни оилаи кироягир, ки қобилияти амалашон аз ҷониби суд маҳдуд карда шудааст, аз рӯйи уҳдадориҳое, ки аз шартномаи кирояи иҷтимоӣ бармеоянд, бо кироягир масъулияти муштарак доранд.

Агар шаҳрванд аъзои оилаи кироягир буданро бас кунад, аммо дар манзили истиқоматии ишғолнамуда зиндагӣ карданро идома дихад, дар вай ҳамон гуна ҳуқуқҳоеро, ки кироягир ва аъзоёни оилаи ў доранд, нигоҳ дошта мешаванд. Вай ҳамчунин борои уҳдадориҳои ҳуд, ки аз шартнома бармеояд, мустақилона масъул аст.

Дар боло қайд карда шуд, ки ҳуқуқи довталаб буданро барои гирифтани манзил аз рӯйи шартномаи кирояи иҷтимоӣ танҳо шаҳрвандони камбизоате, ки ба манзил эҳтиёҷ доранд ва баъзе дигар категорияҳои шаҳрвандон, ки маҳсус дар санадҳои ҳуқуқии даҳлдор нишон дода шудаанд, доранд.

Масъалай тартиби муайян кардани меъёри масоҳати умумие, ки ба як аъзои оила рост меояд, ҳангоми дар шаҳрвандон будани якчанд манзили истиқоматӣ, дар қисми 2 моддаи 53 КМ ҶТ ҳал карда шудааст. Мувоғики меъёри мазкур, агар аъзои як оила аз якчанд манзилҳои истиқоматии тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ додашуда ва (ё) дар асоси ҳуқуқи моликият ба онҳо тааллуқдоштаро истифода баранд, сатҳи таъминнокии онҳо бо манзили истиқоматӣ аз рӯйи масоҳати умумии тамоми манзилҳои истиқоматии зикргардида муайян карда мешавад.

Бояд бо мавқеи Е.В. Богданов розӣ шуд, ки эҳтиёҷмандӣ ба манзили истиқоматӣ барои категорияи зикргардидаи шаҳрвандон он ҳолати ҳаётие мебошад, ки бо он қонун табдил додани ҳуқуқи конститутсионӣ ба манзилро ба ҳуқуқи субъективии гирифтани манзили истиқоматӣ мепайвандад, ки ба мазмуни он чунин ваколатҳо ба монанди ҳуқуқи шаҳрванд талаб кардани гузоштан ба баҳисобгирии манзил, ҳуқуқи дар ҳисоб будан ва ҳуқуқи талаб кардани пешниҳоди манзили истиқоматии мушаххас, дохил мешаванд.

Аксари муҳаққиқон ҳуқуқи шаҳрвандонро барои гирифтани манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ба сифати ҳуқуқи субъективии маъмурӣ арзёбӣ мекунанд. Зимнан, барои баъзеи онҳо ҳолати муҳимме, ки табиати ҳуқуқии ин ҳуқуқро муайян мекунад, тартиби ҳифзи ҳуқуқ мебошад. Масалан, Ю.К.Толстой менависад, ки рад кардани қабули баҳисобгириро ба монанди аз ҳисоб баровардан, шаҳрванд метавонад бо тартиби судӣ аз рӯйи қоидаҳои истеҳсолот аз рӯйи парвандахое, ки муносибатҳои ҳуқуқии оммавӣ бармеоянд, мавриди шикоят қарор диҳад. Баъзе муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки дар марҳалаи пешниҳод намудани манзил муносибатҳои ҳуқуқии даҳлдор ҳанӯз амволӣ набуда, балки ташкилӣ мебошанд, зоро дар лаҳзai дар ҳисобигарӣ гузоштан ҳанӯз объекти мушаххас (манзили истиқоматӣ), ки ба он шаҳрванд довталабӣ карда тавонад, вуҷуд надорад.

Манзилҳои истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ба шаҳрвандоне дода мешаванд, ки ҳамчун эҳтиёҷманд ба манзили истиқоматӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси манзил ба ҳисоб гирифта шудаанд.

Шаҳрвандони эҳтиёҷманд ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, аз рӯйи маҳалли зист дар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехоти даҳлдор ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Шаҳрвандон, ки мутобиқи муқаррароти моддаҳои 45-47 КМ ҟТ ба манзили истиқоматӣ эҳтиёҷманд эътироф шудаанд, ба рӯйхатҳо барои гирифтани манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дохил карда мешаванд. Агар шаҳрванд барои дар рӯйхатҳои зикргардида дохил шудан аз рӯйи якчанд асосҳо ҳуқуқ дошта бошад, ў метавонад аз рӯйи яке аз ин асосҳо ё аз рӯйи ҳамаи асосҳо ба ҳисоб гирифта шавад.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 50 КМ ҟТ баҳисобгирии шаҳрвандони эҳтиёҷманд ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, амалӣ карда мешавад.

Шаҳрвандони эҳтиёҷманд ба манзили истиқоматӣ, ки дар корхонаю муассиса ва ташкилотҳои дорои фонди манзил, бо соҳтмони бинои истиқоматӣ машғул ё дар соҳтмони манзили истиқоматӣ саҳмгузор кор мекунанд, метавонанд дар ҷойи кор ба ҳисоб гирифта шаванд.

Шаҳрвандоне, ки бо сабаби ба нафақа баромадан аз корхона, муассиса ва ташкилот аз кор рафтаанд, дар баробари кормандони ташкилотҳои мазкур ба ҳисоб гирифта мешаванд. Баҳисобгирии як аъзои оила ба аъзои дигари оила барои бо ҳоҳиши худ дар ҷойи кор ба қатори эҳтиёҷмандони манзили истиқоматӣ истоданашон монеъ шуда наметавонад.

Ба аъзои оилаи шаҳсоне, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои ноҳуш дар истеҳсолот ва ё бемории қасбӣ ҳалок гардидаанд, агар шаҳсони мазкур қаблан дар рӯйхати эҳтиёҷмандони манзили истиқоматӣ дохил шуда бошанд, ҳуқуқи эҳтиёҷманд буданашон барои гирифтани манзили истиқоматӣ нигоҳ дошта мешавад.

Хуқуқи эҳтиёчманд будани шахсоне, ки пас аз адои хизмати ҳатмии ҳарбӣ ба кори пештараашон баргаштаанд, барои гирифтани манзили истиқоматӣ нигоҳ дошта мешавад, агар шахсони мазкур қаблан дар рӯйхати эҳтиёчмандони манзили истиқоматӣ дохил шуда бошанд.

Тибқи моддаи 50 КМ ҶТ аризаи шаҳрвандон дар бораи баҳисобгирии онҳо ҳамчун эҳтиёчманд ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, дар давоми як моҳ аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракуни шаҳрак ва деҳоти даҳлдор, дар ҷойи кор бошад аз ҷониби маъмурият, иттифоқҳои касаба ва дигар мақомоти намояндагии кормандони корхонаю муассиса ва ташкилот баррасӣ гардида, аз натиҷааш ба аризадиҳандагон дар шакли ҳаттӣ ҳабар дода мешавад.

Номгӯй ва шакли ҳуччатҳои зарурӣ барои баҳисобгирии шаҳрвандони эҳтиёчманд ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд. Баҳисобгирии шаҳрвандони эҳтиёчманд ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, тибқи рӯйхатҳо дар шакли муқарраргардида сурат гирифта, онҳо ба маълумоти умум расонида мешаванд ва ҳар сол аниқ карда мешаванд.

Баҳисобгирии шаҳрвандони қобилияти амалашон маҳдуд дар асоси аризаи аз ҷониби намояндагони қонунии онҳо пешниҳодшууда, амалӣ карда мешавад. Манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ба шаҳрвандон мувофиқи рӯйхатҳои шаҳрвандони ба манзили истиқоматӣ эҳтиёчманд бо навбат аз вақти пешниҳоди ариза ва ҳамаи ҳуччатҳои зарурӣ дода мешавад. Шаҳрвандони ба рӯйхатҳои мазкур дохил кардашуда ҳукуқҳои баробар доранд.

Манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ бенавбат ба шахсони зерин дода мешавад:

- 1) собиқадорони Ҷангӣ Бузурғи Ватанӣ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда;
- 2) шаҳрвандоне, ки манзилашон дар натиҷаи оғати табиӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истиқомат номувофиқ эътироф гардида, таъмиру азnavсозии он имконнапазир мебошад;
- 3) ятимони ба балоғат расида, ки манзили истиқоматӣ надоранд;
- 4) хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаи хизматчиёни ҳарбие, ки ҳангоми иҷрои вазифаи хизматӣ ҳалок шудаанд;
- 5) ба шаҳрвандони файриқонунӣ маҳкумшуда ва сипас сафедкардашуда, ҳангоми файриимкон будани баргардонидани манзили истиқоматии пештараашон;
- 6) ба модароне, ки якбора се ё зиёда аз ин кӯдак таваллуд кардаанд;
- 7) ба оилаҳое, ки кӯдакони маъюбро тарбия мекунанд;
- 8) шахсони дигаре, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст.

Меъёри додани масоҳати манзили истиқоматӣ, тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ андозаи ҳадди ақали масоҳати манзили истиқоматӣ ба як нафар мебошад, ки аз рӯйи он андозаи масоҳати умумии манзили истиқоматии додашаванда муайян мегардад.

Меъёри додани манзили истиқоматии аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ вобаста ба сатҳи таъминот бо манзилҳои истиқоматии тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ додашаванда дар ҳудуди даҳлдор ва дигар омилҳо муқарраргардида набояд ба ҳар як аъзои оила аз 12 m^2 кам бошад.

Манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ метавонад аз рӯйи масоҳати умумие, ки аз меъёри додани манзили истиқоматӣ зиёд аст, дода шавад, агар чунин манзили истиқоматӣ аз як хона ё як ҳуҷра иборат бошад ё бо дигар асосҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ бо қарори раиси шаҳр, ноҳия, ҷамоати шаҳрак ва деҳот дар ҳудуди маҳалли аҳолинишини мазкур ва дар ҷойи кор бошад, бо қарори маъмурияти корхона, муассиса ва ташкилот бо мувофиқаи иттифоқҳои касаба ё дигар мақомоти намояндагии кормандони ташкилоти мазкур дода мешавад.

Ҳангоми додани манзили истиқоматӣ дар як ҳуҷра маскун намудани шахсони гуногунчинси аз 7 - сола боло, ба гайр аз зану шавҳар, манъ аст. Манзилҳои истиқоматӣ ба

маъюбон, пиронсолон, шахсони мубталои бемориҳои дилу рагҳои хунгузар ва дигар бемориҳои вазнин, тибқи ҳоҳишашон, дар ошёнаҳои поён ё дар хонаҳои лифтдор дода мешаванд.

Рӯйхати шахсоне, ки ба онҳо тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ манзили истиқоматӣ дода мешавад, ба маълумоти умум гузошта мешавад. Дар рӯйхати зикргардида бояд санаи баҳисобигирӣ, ҳайати оила, асосҳои додани манзили истиқоматӣ, нишонӣ ва андозаи масоҳати умумии он нишон дода шаванд.

Агар дар хонае, ки дар он ду ё бештар кироягиран тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ истиқомат мекунанд, ҳуҷраи дарун ба дарун бо манзили истиқоматии ишғолкардаи кироягири дигар холӣ шудааст, он ба истифодабарии ҳамин кироягир дода мешавад.

Ҳуҷраи ҳолишудаи алоҳида дар хонае, ки дар он ду ё бештар кироягиран истиқомат мекунанд, ба кироягире дода мешавад, ки андозаи масоҳати умумии истиқоматиаш барои як нафар аз меъёри додани манзили истиқоматии муқарраршуда камтар мебошад (дар чунин ҳолат ҳуқуқ ба масоҳати иловагии истиқоматӣ низ ба инобат гирифта мешавад). Дар сурати дар хона набудани чунин шаҳрвандон ҳуҷраи ҳолишуда тибқи тартиби умумӣ дода мешавад.

Мувофиқи талаботи қисми 1 моддаи 57 КМ ҶТ ҳуқуки дар ҳисоби (рӯйхати) шаҳрвандони эҳтиёҷманд будан ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, то вақти гирифтани манзили истиқоматии дигар, ба гайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 2 моддаи мазкур, нигоҳ дошта мешавад.

Тибқи талаботи қисми 2 моддаи мазкур шаҳрвандон аз ҳисоби (рӯйхати) эҳтиёҷмандон ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ дода мешавад, дар ҳолатҳои зерин бароварда мешаванд:

- 1) додани манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ ё бо дигар асосҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 2) кӯчидан барои истиқомати доимӣ ба маҳалли дигари аҳолиниши;
- 3) аз ҷониби шаҳрванд пешниҳод гардидани маълумоти нодуруст оид ба эҳтиёҷмандӣ ба манзили истиқоматӣ ё аз ҷониби шахсони мансабдор ба манфиати ӯ содир намудани амалҳои гайриқонунӣ ҳангоми баррасии масъалаи баҳисобигирии ҳамин шаҳрванд;
- 4) катъи шартномаи меҳнатӣ бо корхона, муассиса ва ташкилот, ки шаҳрванд дар он ҷо ба ҳисоб (рӯйхат) гирифта шудааст, агар он бо ҳолатҳои ба нафақа баромадан, гузаштан ба вазифаи (mansabi) интихобӣ дар ҳамон маҳал, даъват ба хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок ва (ё) аз ҳисоби маблаги корхона, муассиса ва ташкилот, бо шарти бозгашт ба ташкилоти мазкур ба таҳсил фиристодан вобаста набошад; 5) бо ҳоҳиши шаҳрванд.

Дар сурати маҳрум соҳтан аз озодӣ ё вафоти шаҳрванде, ки дар ҳисоби (рӯйхати) эҳтиёҷмандон ба манзили истиқоматӣ қарор дорад, навбати ӯ ба аъзои оилааш, ки ҳамроҳи ӯ ба ҳисоб (рӯйхат) гирифта шуда буданд, нигоҳ дошта мешавад, агар асосҳои ба манзили истиқоматӣ эҳтиёҷманд эътироф намудани онҳо аз байн нарафта бошанд.

Мақомоти давлатӣ, ки баҳисобигирии шаҳрвандони эҳтиёҷмандро ба манзили истиқоматии тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ додашаванда амалӣ менамояд, дар бораи аз ҳисоби (рӯйхати) мазкур баровардани шаҳрвандон қарор қабул намуда, ба онҳо дар ин бора ба таври ҳаттӣ дар давоми 10 рӯз ҳабар медиҳад. Ҳангоми розӣ набудан ба қарори мазкур шаҳрвандон метавонанд ба суд даъво намоянд. Вайрон кардани қонунгузорӣ ҳангоми қабули қарор дар бораи пешниҳоди манзили истиқоматӣ метавонад барои бо тартиби судӣ пешниҳод кардани талабот дар бораи беътибор донистани ин қарор, инчунин шартномаи кирояи иҷтимоии дар асоси он басташуда ва қӯҷонидани шахсони дар манзили истиқоматӣ зиндагиунанда асос шавад. Масалан, суд ҳуқуқ дорад қарорро дар бораи додани манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирояи иҷтимоӣ бо асосҳои зерин беътибор донад:

- 1) пешниҳод гардидани маълумоти нодуруст оид ба эҳтиёҷманд будани шаҳрвандон ба манзили истиқоматӣ;

2) вайрон кардани хуқуқи шахсони дигар ҳангоми додани манзили истиқоматии дар шартномаи кирояи иҷтимоӣ зикр гардида;

3) амалҳои файриқонунии шахсони мансабдор ҳангоми ҳалли масъалаи додани манзили истиқоматӣ.

Дар сурати беътибор доистани шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ кироягир ва аъзои оилаи ўаз манзили истиқоматии мазкур бе додани манзили истиқоматии дигар кӯчонида мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағириру иловаҳо).
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 аз 30 июни соли 1999 (бо тағириру иловаҳо).
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2 аз 11 декабря соли 1999 (бо тағириру иловаҳо).
4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 3 аз 1 марта соли 2005 (бо тағириру иловаҳо).
5. Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон (1997)
6. Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 марта соли 2022.
7. Толстой Ю.К. Жилищное право / Ю.К. Толстой. - М.: Пост-Фактум, 1996.
8. Толстой Ю.К. Жилищное право: учеб. / Ю.К. Толстой. – ТК Велби, изд-во Проспект, 2008.
9. Толстой Ю. К. Жилищное право: учеб. 2-е изд. / Ю.К. Толстой. - М., 2014.
10. Богданов Е.В. Природа и сущность права граждан на жилище // Журнал российского права. 2003. № 4.
11. Жилищное право: учебник / под общ. ред. Р.А. Курбанова, Е.В. Богданова. М.: Проспект, 2016.
12. Чигир В.Ф., Проблемы систематизации и кодификации жилищного законодательства // Проблемы совершенствования гражданского и уголовноправового законодательства. Вильнюс, 1979. С. 79.
13. Жилищное право : учебник / под общ. ред. Р.А. Курбанова, Е.В. Богданова. М.: Проспект, 2016.

ТАКМИЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МАНЗИЛ ДАР САМТИ ШАРТНОМАИ КИРОЯИ ИҼТИМОИИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТИ

Дар мақола мағҳум ва хусусиятҳои умумии шартномаи кирояи манзили истиқоматӣ, пешниҳод намудани манзилҳои истиқоматӣ аз рӯйи шартномаҳои кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ, фикру андешаҳои олимон дар ин самт, мавқеи қонунгузории ватанӣ дар ин самт ва дигар масъалаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: шартномаи кирояи иҷтимоӣ, манзили истиқоматӣ, хӯҷраи истиқоматӣ, аъзои оила, қонунгузории манзил, хуқуқи гражданий.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЖИЛИЩНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В НАПРАВЛЕНИИ ДОГОВОРА СОЦИАЛЬНОГО НАЙМА ЖИЛОГО ПОМЕЩЕНИЯ

В статье анализируется понятие и общая характеристика договора социального найма жилого помещения, предоставления жилого помещения по договору социального найма, мнения ученых в этой области, положение отечественного законодательства в данной сфере и другие вопросы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: договор социального найма жилого помещения, жилое помещения, жилое комнаты, член семьи, жилищное законодательство, гражданская права.

IMPROVEMENT OF HOUSING LEGISLATION IN THE DIRECTION OF THE AGREEMENT OF SOCIAL LEASE OF RESIDENTIAL PREMISES

The article analyzes the concept and general characteristics of the contract of social tenancy of housing, the provision of housing under a social contract of employment, the opinions of scientists in this field, the position of domestic legislation in this area and other issues.

KEYWORDS: social tenancy agreement, living quarters, living room, family member, housing legislation, civil law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатова Шаҳноза Музаффаровна* – Дошигҳои миллии Тоҷикистон, магистранти факултети хуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: nozasweets00@mail.ru

Сведения об авторе: *Давлатова Шаҳноза Музаффаровна* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: nozasweets00@mail.ru

Information about the author: *Davlatova Shahnoza Muzaffarovna* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: nozasweets00@mail.ru

ВАЗИФА ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА

Раҷабов Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи он вазифаҳо ва марому мақсадҳоеро ичро менамояд, ки дар Конститутсия, қонуни конститутсионӣ, дигар санадҳои меъёрии ҶТ, инчунин, дар фармон ва супоришҳои Прокурори Генералии ҶТ пешбинӣ карда шудаанд. Дар назди Прокурори Генералӣ ва прокуророни тобеи он вазифаҳои асосӣ ба монанди: таъмини волоияти қонун, мустаҳкам кардани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади муҳофизат кардани:

—истиқлолият ва соҳибхтиёрии ҶТ;

—ҳуқуқу озодиҳои инсон, ҳуқуқи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд ва гурезаҳо, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муваққатан ва ё ба таври доимӣ истиқомат, кору зиндагонӣ менамоянд;

—асосҳои соҳтори демократӣ ва ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти намояндагӣ ва иҷроияи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳои динӣ, ҳизбҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва дигар соҳторҳои гайридавлатӣ, назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелai қонунҳо аз тарафи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳои ҶТ, мақомоти худидораи маҳаллӣ, мақомоти идоракунии ҳарбӣ, мақомоти назоратбаранда, корхона, идора, муассиса, ташкилот ва дигар ҷамъиятҳо новобаста аз шакли итоаташон, моликияташон ва мансубияташон, шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонун мувоғиқат кардани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо қабул мекунанд;

—риояи қонунҳо, ки ба муносибатҳои иқтисодӣ, байнимилий, ҳифзи доираи зист, гумruk ва фаъолияти иқтисодии берунӣ даҳл доранд, гузошта шудааст.

Аз рӯйи тамоми фаъолияти худ мақомоти прокуратура салоҳиятдор карда шудааст, ки шахсони мансабдор ва шаҳрвандонро дар руҳия иҷрои бечунучарои вазифаҳои ба зиммаашон гузоштаи Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ ва риояи талаботҳои онҳоро тарбия намояд.

Ваколатҳои худро оид ба назорат аз болои риоя ва иҷрои дақиқ ва якхelai қонунҳо ба амал бароварда, прокурорҳо бо он мақсад назорат мебаранд, ки: ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон танҳо дар асоси қонун фаъолият намоянд; тартиботи ҳуқуқии мамлакат, манфиатҳои ҷамъият, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, риояи талаботи интизоми давлатӣ ва меҳнатиро дар ҳаҷми ҳуқуқҳои дар Конститутсия ва дигар қонунҳо муқарраршуда ва вазифадориҳояшон бечунучаро таъмин намоянд.

Вазифаҳои мақомоти прокуратура оид ба баамалбарории назорат дар самти иҷрои якхela ва дақиқи қонунҳо ба таври мушахҳас муайян карда шудаанд. Мақомоти прокуратура вазифадор аст, ки волоияти қонун, ягонагӣ ва мустаҳкам кардани қонуният, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳrванд, инчунин манфиатҳои ҷамъият ва давлатро таъмин намояд.

Аввалин бор дар таърихи давлатдории худ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ба оламиён эълон кард, ки давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва ягона месозад. Бори нахуст аст, ки дар Конститутсия маънои волоияти қонун чунин шарҳ дода шудаст: «Ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас қатъи назар аз милат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад». Инчунин, дар Конститутсия муқаррар шудааст, ки «Конститутсия эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсиянд эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомотҳои он, шахсони мансабдор, шаҳrвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд, ки Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Чӣ тавре ки маълум аст дар навбати аввал худи давлат уҳдадор шудааст, ки ҳам худаш, ҳам мақомоту ҳам мансабдоронаш факат дар доираи Конститутсия ва қонунҳо фаъолият намоянд. Дар роҳи таҳқими қонуният, барпо кардани давлати ҳақиқатан ҳуқуқбунёд, демократӣ ва иҷтимоӣ ин дастоварди бузурге ба шумор меравад. Бояд ёдовар шуд, ки дар 4 Конститутсияи пештара, ки мо дар зери партави онҳо солҳои 1924-1994 умр ба сар бурдем, давлат ба зиммаи худ ин гуна уҳдадориро, ки худаш, мақомоту мансабдоронаш дар фазои риояи бечунучарои талаботи Конститутсия ва дигар қонунҳои чумхурӣ фаъолият намоянд, нагирифта буд.

Мақомоти прокуратура ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонуни мақомоти худидоракуни маҳаллӣ, мақомоти намояндагии маҳаллӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимиёт, муассиса, корхона, идора, ташкилоту иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳо ва ташкилотҳои сиёсию динӣ, иттиҳодияҳои кооперативӣ, саҳмиягӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар иттиҳодияҳо, ки барномаҳои иқтисодиро дар мамлакат ба амал мебароранд, хифз менамояд.

Прокуроҳо вазифадоранд, ки самаранокии тарбиявии мурофиаҳои судӣ, фоиданокии огоҳкунни онҳоро нисбат ба шахсони ба ҳуқуқвайронкунӣ майлу рағбат ва ҳоҳишу мақсад дошта, баланд бардоранд.

—Дар давраи истеҳсолоти кассатсионӣ вазифаи прокурорҳо аз он иборат аст, ки пеш аз ҳама, сари вақт ва дар ҳаҷми пурра санҷидани маводи парвандаи ҷиноятӣ ва овардани эътиroz аз рӯйи ҳукм, таъинот ва қарордоди суд, ки ба маводи кор мувофиқат намекунанд, ба кори ҷиноятӣ ва қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ муҳолифат доранд, таъмин қунанд. Ҳулосаи бо парвандаи ҷиноятӣ додаи прокурор бояд, ки ба ҳайати суд ёрӣ расонад, то ки бо парвандаи ҷиноятии баррасикаardaаш қарори асоснок ва қонунӣ қабул намоянд.

—Дар давраи истеҳсолоти назоратӣ вазифаи прокурорҳо аз он иборат аст, ки ба таври аниқ, ҳаматарафа, объективона шикоятҳои аз болои судҳо, ки ба қувваи қонунӣ ворид нашудаанд ва худи парвандахои ҷиноятiro, ки аз болои ҳукмҳояшон арз кардаанд, омӯзанд. Дар ҳолати рад кардан аз овардани эътиroz ҳулосаи (қарори) прокурор тартиб додашуда бояд, ки пурра, объективона ва боэътиномуду боварибахш бошад. Ҷавоб ба шахси бо ариза муроҷиаткарда бояд, ки ҳаматарафа бо далелҳо асоснок ва қонунӣ бошад.

Дар ҳолати овардани эътиroz ба тариқи назоратӣ ин санади мурофиавӣ бояд, ки қонунӣ, асоснок, бо далелҳо мустаҳкам, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ дуруст бошад. Дар марҳилаи иҷрои ҳукмҳо, дар назди прокурорҳо вазифаҳо гузошта шудааст, ки дар қонуни конститутсионӣ ва кодекси мурофиавии ҷиноятии ҶТ, кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятии ҶТ сабт шудаанд, ки чунин моҳият доранд:

—боздоштшудагон, ҳабсшудагон, маҳкумшудагон ва шахсонеро, ки ба ҷораҳои маҷбурий гирифткор шудаанд, бозпурсӣ намоянд;

—бо ҳуҷҷатҳое, ки дар асоси онҳо ин шахсон боздошта, ҳабс, маҳкум ё ба ҷораҳои маҷбурий гирифткор шудаанд, бо ҳуҷҷатҳои оперативӣ-хизматӣ шинос шаванд.

—риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байнамилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофнамударо дар бораи ҳуқуқи инсон, муносибати инсондӯстона бо маҳкумшудагон талаб намоянд;

—аз маъмурият муҳайё кардани шароити таъмини ҳуқуқи боздоштшудагон, маҳбусон, маҳкумшудагон ва шахсони ба ҷораҳои маҷбурий гирифткоршударо талаб намояд, ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ будани амру фармонҳо ва қарорҳои маъмурияти мақомот ва муассисаҳоеро, дар ҷойи нигоҳдории боздоштшудагон, ҳонаҳои қабулу тақсимкунӣ, ҷойи ҳабси пешакӣ, муассиса ва мақомоти иҷроқунандай ҷазо ва дигар ҷойҳое, ки ҷораҳои маҷбурии таъинкардаи судро иҷро менамоянд, аз шахсони мансабдор баёнот талаб намояд, эътиroz оварад, пешниҳод гузорад, парвандахои ҷиноятӣ ё истеҳсолотро оид ба парвандахои ҳуқуқвайронкуни маъмурӣ, интизомӣ ва моддӣ оғоз намояд;

—ба қарорҳои гайриқонуни маъмурияти муассиса ё мақомоти иҷроқунандай ҷазо дар бораи пешниҳод ё ради пешниҳоди шартан пеш аз муҳлат озод кардани маҳкумшуда аз адой ҷазо, иваз кардани қисми адо нанамудаи ҷазо ба ҷазои сабуктар эътиroz оварад. То баррасии эътиroz амали санади ба он эътиrozовардашудаи маъмурияти муассиса боздошта мешавад;

—чазоҳои интизомиро нисбати шахсони маҳбус ва маҳкумшуда, ки дар сурати вайрон кардани қонун дода шудааст, бекор кунад, бо қарори худ онҳоро аз изолятори (тавқифгоҳи) ҷаримавӣ, бинои навъи камеравӣ, картсер, камераи яккаса, изолятори (тавқифгоҳи) интизомӣ фавран озод кунад.

—бо қарори худ мутобики тартиби муайянкардаи қонун шахси дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ ё муассисаҳои иҷроқунандаи ҷораҳои маҷбурий ғайриқонунӣ нигоҳдошта, ғайриқонунӣ боздошташуда, ба ҳабси маҷбурий гирифткоршуда ё дар муассисаи судӣ-равонпизишӣ ҷойгиришударо фавран озод кунад.

Дар қонунҳо ва санадҳои хуқуқӣ прокурорҳо вазифадор карда шудаанд, ки назорати доимӣ баранд то, ки талаботи қонун дар бораи ҳаматарафа, пурра, объективона таҳлили ҳамаи ҳолатҳои парвандоҳои гражданий аз ҷониби суд, судя иҷро гардад; ба судҳо дар қабули қарори қонунӣ ва асоснок ба парвандоҳо ёрӣ расонанд.

Чунин вазифаҳо, ки дар қонун пешбинӣ шудааст, тамоми фаъолияти мақомоти прокуратуруро оид ба ҳамаи соҳаҳои назорат ва самтҳои асосии фаъолияти онро дар бар мегирад.

Яке аз вазифаҳои маҳсуси мақомоти прокуратура ва танҳо ба ин мақомот хос мебошад, ин «Назорат бурдан аз болои риояи дақиқ ва иҷрои яхелai қонунҳо аз ҷониби ҳамаи мақомотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳамчунин дигар ташкилотҳо мебошад».

Предмет ва мақсади назорати умумӣ — ин таъмин кардани риояи хуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Назорати умумӣ яке аз соҳаҳои заруртарини фаъолияти беканор, яке аз самтҳои асосии баамалбарории умумии назорати прокурорӣ дар мамлакат мебошад:

—бурдани назорат аз рӯйи иҷрои қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳои ҶТ, мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллӣ, мақомоти идоракуни ҳарбӣ, мақомоти назоратбарӣ, корхона, муассиса, ташкилот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳо, новобаста аз итоату мансубияташон ва шакли моликиятдорӣ, шахсони мансабдори онҳо, инчуни ин аз болои ба қонун мувофиқат кардани санадҳои хуқуқии онҳо қабулу татбиқ мекардагӣ;

—бурдани назорат аз рӯйи қонунӣ будани қарорҳои қабулкардаи мақомоти давлатӣ оид ба дидани парвандоҳои хукуквайронкунии маъмурӣ ваколатдор;

—бурдани назорат аз болои риояи қонунҳои ба муносибатҳои иқтисодӣ, байнимилий, ҳифзи муҳити зист, гумruk ва фаъолияти иқтисодии берунӣ даҳлдошта;

Дар ташкили мақомоти прокуратура В.И.Ленин манфиати таъсиррасониҳои маҳаллиро мадди назар гирифта, қайд кардааст: «Ягон гумон мавҷуд нест, ки мо дар баҳри беканори беқонунияти ҳаёт ба сар бурда истодаем ва таъсири маҳал яке аз бузургтарин муқобилияти барқарорномоии қонун ва маданият мебошад».

Прокурори Генералии ҶТ дар фармони №15 аз 28 августи соли 2000, бо мақсади боз ҳам васеъ истифодабарӣ аз падидаҳои демократӣ ва ошкорбаёнӣ аз прокурорҳо ва ҳамаи дигар кормандони мақомоти прокуратураи чумхурий қотеона талаб кардаанд, ки амалияи ташвиқи қонунҳо, таҳқими қонуният, тартиботи хуқуқӣ яке аз самтҳои афзалиятноки назорати прокурорӣ шуморида шуда, бо назардошти таҳлили ҳолати қонуният ва ҷинояткорӣ амалияи прокурорӣ ва тафтишотӣ пеш бурда шавад.

АДАБИЁТ

1. Азизов, У.А. Конституционные основы судебно-правовой политики в Республике Таджикистан. // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография. СПб, 2019.
2. Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан: монография / З. Ализода. - Душанбе, ТНУ, 2013.
3. Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития / Х.М. Гафуров. - Душанбе, 2007.
4. Искандаров, З.Ҳ. Хуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимоя / З.Ҳ. Искандаров. - Душанбе, 2007.
5. Искандаров, З.Ҳ. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность. // Правовая жизнь. 2017. №4.
6. Исоеев М.Ш., Каримов Ф.К., Юсуфов А. Назорати прокурорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ / М.Ш. Исоеев, Ф.К. Каримов, В. Юсуфов. - Душанбе: «Эҷод». 2005.

7. Кенжаев, С., Мирзоева, К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана / С. Кенжаев, К. Мирзоева. - Душанбе, 1995.

ВАЗИФА ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА

Дар мақолаи мазкур вазифа ва самтҳои асосии фаҷолияти мақомоти прокуратура мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки моҳият ва таъиноти назорати умумӣ дар шакли асосӣ аз бурдани назорати мақомоти прокуратура аз болои ичрои дақиқ ва яхелai қонунҳо дар мақомот ва ҳудуди идоракуни давлатӣ иборат аст.

КАЛИДВОЖАҲО: моҳият, шакли асосӣ, назорати прокуратура, Прокурори Генерали.

ОБЯЗАННОСТИ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ

В данной статье рассматриваются обязанности и основные направления деятельности прокуратуры. Автор отмечает, что сущность и цель общего надзора в основной форме заключается в надзоре прокуратуры за точным и единообразным исполнением законов в органах и территориях государственного управления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сущность, основные формы, прокурорский надзор, Генеральный прокурор.

RESPONSIBILITIES AND MAIN ACTIVITIES OF THE PROSECUTION OFFICE

This article discusses the responsibilities and main activities of the prosecutor's office. The author notes that the essence and purpose of general supervision in the main form is the supervision of the prosecutor's office over the precise and uniform execution of laws in the bodies and territories of state administration.

KEYWORDS: essence, main forms, prosecutor's supervision, Prosecutor General.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов Рамазон – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Раҷабов Рамазон – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Rajabov Ramazon – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ОБЪЕКТИ МУОМИЛОТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ ПРЕКУРСОРҲО

*Азизов С.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ғайриқонунӣ истеҳсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, ба соҳибияти каси дигар додан, интиқол ё фиристонидани прекурсорҳо ҳамчун чинояти мушаххас дар моддаи 202¹ КҔ ҔТ муқаррар гардидааст. Дар робита ба ин, гуфтан ҷоиз аст, ки барои муайян кардани моҳияти ҳар як чиноят зарурияти муайян соҳтани доираи муносибатҳои ҷамъиятии дар натиҷаи он заардида ё зери ҳатари зарар қароргирифта ба миён меояд. Ба чунин шакл муносибатҳоеро, ки аз ҷониби қонунгузории чинояти мавриди ҳифозат қарор мегиранд, чун объекти чиноят эътироф менамоянд.

Бояд зикр намуд, ки одатан объекти чиноят муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки он аз арзишҳои умумии ҷамъиятии дорон ҳусусиятҳои моддӣ, маънавӣ, аҳлоқӣ, молу мулкӣ, сиёсӣ ва дигар ҳусусиятҳо иборат буда, ба он кирдори гунаҳгорони субъект равона шудааст ва зарар ба соҳае расонида мешавад, ки аз ҷониби қонуни чинояти ҳифз мегардад.

Дар робита ба ин, дар доктринаи ҳуқуқи чинояти доир ба «объекти чиноят» нуқтаҳои назари гуногун иброз шудаанд. Илми ҳуқуқи чинояти даврони шуравӣ ба ҷаҳонбинии марксистӣ-лениниӣ такя намуда, назарияи бори аввал аз тарафи А.А. Пионтковский пешниҳодгардидаро мавриди истифода қарор дода буд, ки мувофиқи он «объекти ҳамагуна чинояти муносибатҳои ҷамъиятие ҳисоб мешаванд, ки аз тарафи дастгоҳи (аппарати) маҷбуркуни ҳуқуқи чинояти ҳифз карда мешавад».

Б.С. Никифоров, ки мағҳуми муносибатҳои ҷамъиятиро ба таври муфассал мавриди таҳқиқ қарор додааст, қайд менамояд, ки онҳо «ифодакунандай фаҷолияти иштирокчиёни он ё вазъи муайяни одамон дар муносибат ба яқдигар ё ҳар ду дар як вақт мебошанд».

Дар ин раванд олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар доираи объекти чинояти аз тарафи қонуни чинояти ҳифзшаванда ҷой доштани дигар неъматҳои ҳуқуқӣ низ ақидаҳои ҳудро

иброз намудаанд. Чунончи мувофиқи ин нуқтаи назар, «объекти чиноят – неъматҳои хукуқӣ: хаёт, саломатӣ, моликият ва дигар арзишҳое мебошанд, ки ба онҳо чиноят таҷовуз менамояд ва аз ин рӯ, онҳо аз тарафи қонуни чиноятӣ ҳифз карда мешаванд».

В.А. Краснопеев бошад, ақидаи худро чунин баён намудааст: «ба ҳифзи хукуқии чиноятӣ на муносибатҳои ҷамъиятӣ дар маҷмуъ, балки манфиатҳои қонуни шахсони воқеӣ ва (ё) шахсони хукуқӣ, инчунин манфиатҳои ҷомеа ва давлат ифода меёбад, ки асоси алоқаҳои иҷтимоӣ дошта, муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд», нуқтаи назари нисбатан асоснокеро дуруст меҳисобем, ки мувофиқи он «объекти чиноят – ин манфиатҳои бо қонунгузории чиноятӣ ҳифзшаванд мебошад».

Олими ватани К.Х. Солиев низ объекти чиноятро манфиатҳои (арзишҳои) бо қонуни чиноятӣ ҳифзшаванд эътироф намуда, зикр менамояд, ки ин манфиатҳо мазмуни муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро ифода мекунанд.

Дар маҷмуъ, гуфтан мумкин аст, ки объекти чиноят ҳамаи муносибатҳои ҷамъияте мебошад, ки дар натиҷаи содир намудани чиноят ба он заرار расонида шудааст ва ё таҳдиди расонидани чунин заرار ба он ҷой дошта, аз тарафи қонуни чиноятӣ ҳифз карда мешаванд.

Ба ҳайси объекти умумии чиноят маҷмуи ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятии бо қонунгузории чиноятӣ ҳифзшавандад, ки дар вақти содир шудани чиноят ба онҳо (шахсият, ҷамъият ва давлат) заرار расонида мешавад ё таҳдиди расонидани чунин заرارро ба вучуд меорад, дохил мегарданд. Одатан ба чунин сифат олимон қ.1 м.2 КҶ ҔТ номбар менамоянд, ки мутобиқи он объекти умумӣ ин муносибатҳои ҷамъиятии таъминкунандай ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳолӣ, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва аҳлоқ, моликият, ҳифзи соҳти конститутионӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузи чиноятӣ мебошанд.

Ҳифзи саломатии аҳолӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳама давру замон моҳияти аввалиндарача дорад ва қонунгузории дигар давлатҳо низ ба он таваҷҷуҳи хос доранд.

Олимони ватани ба объекти чиноятҳо ба муқобили саломатӣ диққати маҳсус дода, объекти бевосита ба шумор рафтани саломатии аҳолиро асоснок кардаанд. Мо низ ҷонибдори ақидаҳо ҳастем, ки саломатии аҳолиро объекти бевоситай чиноятҳои мухаддиротӣ меҳисобанд, чунки дар ҳақиқат маводи нашъадор новобаста аз намуд ва ҳаҷму тарзи истеъмолаш оқибат ба бемории нашъамандӣ оварда мерасонад.

Саломатӣ ин ҳолати беҳбудии пурраи ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва иҷтимоӣ, набудани беморӣ ва нуқсонҳои ҷисмонӣ мебошад.

Дар адабиёти тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ – саломатии аҳолӣ ҳамчун ҳолати фаъолияти ҳаётӣ муайян карда шудааст, ки барои иҷрои вазифаҳои биологӣ ва иҷтимоӣ-меҳнатӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад. Саломатии аҳолӣ ҳамчун объекти ҳифзи хукуқӣ-чиноятӣ шароити фаъолияти мусоиди одамонро муаррифӣ мекунад, ки дар онҳо таъсири манфии омилҳои муҳити зист ба организми онҳо вучуд надорад.

Ҳангоми бандубости чиноят, муқаррар намудани объекти бевоситай чиноят мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар назарияи ҳукуқи чиноятӣ объекти бевоситай чиноят муносибати мушаххаси ҷамъиятӣ мебошад, ки ба он чиноят бевосита заرار мерасонад. Вобаста ба мағҳуми объекти бевоситай чиноят, ақидаҳои олимони ватани боиси ҷонибдорӣ мебошад, ки чунин ифода гардидаанд: «Объекти бевоситай чиноят ин намуди мушаххаси муносибатҳои ҷамъиятие мебошад, ки ба ҳамон як чиноят таҷовуз менамояд». Аз рӯйи аломати объекти бевоситай чиноят, зарурият ба миён меояд, ки бобҳои Қисми маҳсуси КҶ ҔТ ба моддаҳои мушаххас ҷудо карда шаванд.

Дар адабиёти ҳукуқии чиноятӣ, объекти бевоситай чиноятҳои марбут ба муомилоти гайриқонуни прекрасурсорҳо, ҳалли мутлақи худро наёфтааст. Мисол, А.И. Брилиантов чунин мешуморад, ки «объекти бевоситай таркибҳои баррасишаванд саломатии аҳолӣ мебошад». Ба ақидаи профессор А.И. Чучаев «объекти бевосита муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки саломатии аҳолиро таъмин мекунанд». Ба ақидаи М.Х. Рустамбаев бошад, «объекти бевоситай чиноятро муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи муомилоти воситаҳои нашъадор, аналогҳои он моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо ташкил медиҳанд».

Ҳамзамон, дар навбати худ, мо ақидаи Н.А. Мирошниченко чонибдорӣ мекунем, ки онро ҳамчун «соҳаи ҳифзи саломатии аҳолӣ, ки тартиби муносибат бо воситаҳои нашъадор ва прекурсорҳоро тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии муқарраргардида, таъмин менамояд» муайян кардааст.

Дар баробари ақидаҳои олимони дар боло зикргардида, бояд зикр намуд, ки прекурсор моддаи химиявӣ буда, он бевосита истеъмол карда намешавад, лекин дар натиҷаи истифода аз он ё бо ёрии он воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ истеҳсол ва тайёр карда мешаванд. Агар прекурсор мавҷуд набошад маводи нашъадори синтетикӣ ва нимсинтетикӣ истеҳсол ё тайёр карда намешавад ва ҷиноятҳое, ки ба саломатии аҳолӣ зарар мерасонанд, содир намешаванд. Илова бар ин, дар вақти коркард ва дар натиҷаи нодуруст истифода бурдани прекурсорҳо он метавонад ба саломатии худи истифодабаранда ва ё атрофиён зарар расонад.

Дар баробари ин ба сифати объекти бевоситай иловагӣ муносибатҳои ҷамъиятие баромад мекунанд, ки тартиби муомилоти қонуниро дар таъмини мӯътадили фаъолияти субъектони ҳочагидор, фарматсевтӣ, табобатӣ, илмӣ-тадқиқотӣ ва дигар шаклҳои моликият, корхона, муассиса ва гайра муайян менамояд.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ зери мағҳуми предмети ҷиноят «ашёҳои олами моддие фаҳмида мешавад, ки доир ба он ё вобаста ба он ҷиноят содир карда мешавад. Ҕинояткор ба предмет таъсир расонида, ба объекти ҷиноят зарар мерасонад».

Олимони рус бар он ақидаанд, ки баҳои ҳуқуқи предмети ҷиноят дар сатҳи қонунгузорӣ ва иҷрои қонун аҳаммияти мухим дорад. Муқарраркуни он дар раванди қонунгузорӣ ба танзими дақиқи таркиби ҷиноят ва муайян кардани ҳусусиятҳои хоси он мусоидат мекунад.

Бояд зикр кард, ки дар КҔ прекурсорҳо ба сифати предмети ҷиноят дар моддаҳои зерин пешбинӣ гардидаанд: м. 202¹ (Ғайриқонунӣ истеҳсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, ба соҳибияти каси дигар додан, интиқол ё фиристонидани прекурсорҳо); м. 202² (Тасарруфи прекурсорҳо); м. 206¹ (Вайрон намудани қоидаҳои муомилоти воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ё прекурсорҳо, моддаҳои саҳттаъсир ё заҳролуд), қ. 3 м. 289 (Интиқоли воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ, прекурсорҳои онҳо, ҳаммонанди (аналоги) маводи нашъаовар, моддаҳои саҳттаъсир, заҳролуд, заҳролудкунанда, радиоактивӣ, тарканда, аслиҳа, воситаҳои таркиш, силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ ё муҳиммоти ҳарбӣ, силоҳи зарравӣ, химиявӣ, биологӣ ё дигар намуди силоҳи қатли ом, мавод ва таҷҳизоте, ки барои соҳтани силоҳи қатли ом истифода шуданашон мумкин аст, ҳамчунин, маводи ашёи аз ҷиҳати стратегӣ мухим, осори бадӣ, таъриҳӣ, бостоншиносӣ ё арзишҳои дигари фарҳангӣ аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки нисбат ба онҳо қоидаҳои маҳсуси интиқол тавассути сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд, агар ин кирдор бидуни назорати гумrukӣ ё пинҳонӣ аз назорати гумrukӣ, ё бо роҳи фиреб истифода кардани ҳуччатҳо, ё воситаҳои ҳаммонандкуни (идентификатсиони) гумrukӣ, ё бо декларатсия накардан ё декларатсиякунонии носаҳех содир шуда бошад).

Ҳавфи калони ҷамъиятии муомилоти ғайриқонуни прекурсорҳо дар он ифода мейёбад, ки «онҳо қисми таркибӣ ва ҷудонашаванди ҷараёни ғайриқонунӣ истеҳсол ва тайёр кардани воситаҳои синтетикӣ ва нимсинтетикии нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва муомилоти ғайриқонуни моддаҳои химиявӣ-прекурсорҳо эътироф гардида, ҳамчун компонентҳои ибтидоии истеҳсол ва ҳамчунин ба сифати масолеҳи асосии технологи тайёр намудани онҳо, ба ҳисоб меравад».

АДАБИЁТ

1. Кодекси Ҕиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, таҳти №574. Қонуни ҔТ (бо тағииру иловаҳо аз 20.04.2021, таҳти №1776) / Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 10.07. 2021).
2. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, – 2017 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – №5. – қ. 1, мод. 270, (тағииру иловаҳо ба Қонуни ҔТ аз 29.01. 2021, таҳти №1762).

3. Абдурашидзода А.А., Назаров У.С. Ҳуқуки чиноятӣ (Қисми умумӣ). Курси лексия: воситаи таълимӣ барои курсантон ва шунавандагони Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ихтиноси 24.01.20 «Ҳуқуқшинос». – Душанбе: «ЭР – граф», 2017.
4. Ананич С.В., Легенченко Н.А. Предупреждение наркомании и наркотизма уголовно-правовыми и криминологическими средствами // Вестник Академии МВД Респ. Беларусь. – 2014. – №2.
5. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М., 2003.
6. Каиржанов Е.К. Интересы трудящихся и уголовный закон / Е.К. Каиржанов. – Алма-Ата, 1973.
7. Коллективи муаллифон: Тағсир ба Қодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳаррири масъул X.X. Шарипов. – Душанбе, 2005.
8. Краснопеев В.А. Объект преступления в российском уголовном праве (теоретико-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук. – Кисловодск, 2001.
9. Мирошниченко Н.А. Состав преступления: лекции / Н.А. Мирошниченко. – Одесса: «Юридическая литература», 2003.

ОБЪЕКТИ МУОМИЛОТИ ФАЙРИҚОНУНИИ ПРЕКУРСОРХО

Дар мақолаи мазкур объекти муомилоти файриқонунии прекурсорҳо таҳлил гардидааст. Дар асоси омузиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 202¹ Қодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба хулосае омадааст, ки конунгузор ҳангоми тарҳрезии объекти муомилоти файриқонунии прекурсорҳо, баъзе норасоиро ба вуҷуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин мөъёри мушкилоти зиёд ба бор орад. Вобаста ба ин, мағҳуми мазкур, аз нуқтаи назари муаллиф, ба таҳқиқу такмил ниёз дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни чиноятӣ, чиноятҳо ба муқобили саломатии ахолӣ, объекти чиноят.

ОБЪЕКТ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА ПРЕКУРСОРОВ

В данной статье анализируются объект незаконного оборота прекурсоров. На основе изучения научных трудов посвященных исследуемой проблеме, а также законодательной конструкции статьи 202¹ Уголовного кодекса Республики Таджикистан автор приходит к выводу, что законодатель при конструировании объект незаконного оборота прекурсоров допустил некоторые неточности, которые могут вызывать немалые проблемы при реализации данной нормы. В связи с этим, данный понятие объект незаконного оборота прекурсоров, по мнению автора, нуждается в дальнейшем исследовании и усовершенствовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, преступление, преступления против здоровья насилия.

THE OBJECT OF ILLICIT TRAFFICKING IN PRECURSORS

This article analyzes the object of illicit trafficking in precursors. Based on the study of scientific papers devoted to the problem under study, as well as the legislative structure of Article 2021 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author comes to the conclusion that the legislator, when designing the object of illicit trafficking in precursors, made some inaccuracies that can cause considerable problems in the implementation of this rule. In this regard, this concept of the object of illicit trafficking in precursors, according to the author, needs further research and improvement.

KEYWORDS: criminal law, crime, crimes against the health of the population, the object of illicit trafficking in precursors.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизов Сайдабор* – Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904-30-33-34**.

Сведения об авторе: *Азизов Сайдабор* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **904-30-33-34**.

Information about the author: *Azizov Saidabror* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **904-30-33-34**.

ҶАВОБГАРИЙ ДАР ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ: МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ОН

**Илёсзода X.
Доңишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Тибқи моддаи 35-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳар кас ба меҳнат, интихоби қасбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад. Бояд қайд намуд, ки ҳуқуқ ба меҳнат яке аз ҳуқуқҳои асосии ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ шарти муҳимми амалӣ намудани ҳуқуқи ҳар як шаҳрванд ба меҳнат мебошад.

Таваҷҷуҳи муҳаққиқони мусир [7, с.163], ба омӯзиши самаранокии танзими хуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар мачмуъ унсурҳои он ба монанди тартиботи хуқуқӣ, хуқуқвайронкуни Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст. Асоси чунин давлат, пеш аз ҳама, тартиботи устувори хуқуқӣ мебошад, ки бидуни кумаки қонунгузорӣ ба даст овардан гайриимкон мебошад.

Дар адабиёти илмӣ вобаста ба масъалаи баҳсбарангези ҷавобгарӣ дар хуқуқи меҳнатӣ: мағхум ва моҳияти он пажуҳиши як зумра олимон аз ҷумла: Ю.Н. Полетаев [6, с.69], И.В. Григорьев [1, с.1–10], Л. А. Ломакина [2, с. 113 - 114] ва дигарон баҳшида шудааст, ки онҳо тавонистаанд дар таҳқиқотҳои худ паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкурро баррасӣ намоянд.

Олимони дар боло зикр гардида бар он андешаанд, ки ҳусусияти қалидӣ ва фарқияти ҷавобгарии интизомӣ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ, ба ақидаи тарафдорони назарияи шартномавӣ, уҳдадории пешбининамудаи шартномаи меҳнатӣ ё созишнома мебошад. Мувофиқи ин, сарчашмаи танзими меъёрии муносибатҳои хуқуқии корфармо ва корманд муқаррароти созишномаи ихтиёрии меҳнатӣ мебошад, на санади меъёрии давлатии императивӣ ва маҳсус. Мисли ҳуди меъёрҳои муносибатҳои хуқуқии меҳнатӣ бо муқаррароти зикр шудаи созишномаи меҳнатӣ танзим карда мешаванд, инчунин, тартиби истифодаи мачбуркунӣ аз ҷониби онҳо вобаста аст, ки ин аз ҳусусияти шартномавии мачбуркунӣ аз рӯи хуқуқи меҳнатӣ шаҳодат медиҳад [4, с.86].

Категорияи баҳсҳои меҳнатӣ вобаста ба ҷавобгарӣ дар хуқуқи меҳнатӣ ҳусусияти хос ва мураккаб дорад, бинобар ин, на дар назарияи илмӣ андешаҳо гуногунанд. Дар асл ҷавобгарӣ дар хуқуқи меҳнатӣ пайванди ивазнашаванда ва бофташудаи танзими муносибатҳо байни корманд ва корфармо мебошад. Баҳсус, ҷавобгарии интизомӣ ба дуруст ва ҳамоҳанг амалӣ намудани хуқуқ ва уҳдадориҳои кормандон тибқи шартномаи меҳнатӣ мебошад, ки ба таҳқими интизоми меҳнат мусоидат мекунад. Зоро аз иҷрои дақиқ ва бечунучарои вазифаҳои меҳнатӣ, ҳосилнокии меҳнат, самаранокии истеҳсолот вобастагии калон дорад. Дар робита ба ин, коркарди амики ин масъала аҳаммияти муҳимми амалӣ дорад ва натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар такмили қонунгузории меҳнатӣ истифода шаванд.

Ҷавобгарӣ яке аз категорияҳои асосии хуқуқӣ мебошад. Ҷавобгарӣ дар нигоҳ доштани тартиботи хуқуқӣ, қонунӣ ва интизом нақши муҳим мебозад. Таҳлили ҳукмҳо оид ба масъалаи ҷавобгарии хуқуқӣ ба ҳулосае меорад, ки аксари олимони хуқуқшиноси мусир ҷавобгарии хуқуқиро ҳамчун ҷораи мачбуркунии давлатӣ мефаҳманд ё онро бо ҷазо барои ҷинояти содиршуда эътироф менамоянд.

Ба вучуд омадани муносибатҳои нав дар ҳаёти хуқуқии мамлакат бисёр ҷанбаҳои муҳимми рушди тамоми соҳаҳои хуқуқи қишивар, аз ҷумла хуқуқи меҳнатро талаб мекунанд. Ин соҳаи хуқуқ дар шароити имрӯза ба баррасии бисер мавқеъҳои ибтидойӣ, дарки онҳо дар фаҳмиши нави мусир ниёз дорад. Маҳз меъёрҳои хуқуқи меҳнатӣ, муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои хуқуқии бевосита бо онҳо алоқамандро, ки дар ҷараёни фаъолияти ташкилотҳо ба вучуд меоянд, танзим мекунанд, ки онро тартиботи доҳилии меҳнатӣ меноманд.

Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳоло равандҳои мураккаб, баъзан номуайян ба амал меоянд. Онҳо фаҳмиши нави назариявӣ ва баъзе муқаррароти дар солҳои охир ба Кодекси меҳнати ҶТ доҳилшуда ва дигар санадҳои меъерии хуқуқии қонунгузории меҳнатро талаб мекунанд. Масъалаи танзими хуқуқии интизоми меҳнат ва ҷавобгарӣ дар соҳаи меҳнат аз рӯи аҳаммияти назариявӣ ва амалии худ мубрам арзёбӣ мегардад.

Интизоми меҳнатӣ гуфта – низоми муайяни рафтори иштирокчиёни меҳнати колективиро меноманд, ки дар корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо тавассути фароҳам овардани шароити зарурии ташкилӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, усулҳои муътакид соҳтан, ҳамчунин ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавӣ таъмин мегардад.

Қатъи назар аз шаклҳои моликият ва доираи фаъолият интизоми меҳнат тартиботи зарурье мебошад, ки барои амалӣ гардонидани ҳама гуна меҳнати якҷоя истифода бурда мешавад. Ҳар як корманд пеш аз он, ки ба кор медарояд бояд бо қоидаҳои тартиботи

дохилӣ, оиннома ва низомномаҳо шинос шавад ва ў вазифадор аст, ки тартиботи дохилии меҳнатиро риоя намояд.

Тартиботи дохилии меҳнатӣ гуфта, коидай рафтор, амал кардани якҷояи коркуони корхона, муассиса, ташкилотро дар рафти ба амал баровардани фаъолияти меҳнатӣ меноманд. Корфармо дар навбати худ вазифадор аст, ки интизоми меҳнатӣ ва истеҳсолиро таъмин карда, аз рӯйи қонунгузории хуқуки меҳнатӣ амал кунад. Корфармо хуқуқ надорад, ки аз корманд файри вазифаи меҳнатии ў ичроиши дигар корҳоро талаб кунад. Агар корҳое, ки ба ҳаёт, саломатӣ, шаъну шарафи корманд хатар дошта, ўро паст мезананд, ичро намудани онҳо файриимкон аст.

Чавобгарии интизомӣ гуфта, таҳти маҷбурияти давлатӣ ичро кардани уҳдадориҳои хуқуки меҳнатӣ, ки бо Кодекси меҳнатии ҶТ барои ҷавобгарии хуқуқӣ муқаррар шудааст, фаҳмида мешавад. Ба таври дигар ҷавобгарии интизомӣ ин як намуди ҷавобгарии хуқуқие мебошад, ки бо баробари содир намудани кирдори гайриинтизомӣ сар мезанад.

Дар асоси қонунгузории меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ду намуди асосии ҷавобгарии интизомӣ вучуд дорад:

1. умумӣ;
2. маҳсус.

҈авобгарии интизомии умумӣ чунин ҷавобариест, ки аз тарафи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст. ҈авобгарии интизомии маҳсус бошад аз тарафи оиннома ва низомномаҳои интизомӣ пешбинӣ карда мешавад. Ҳангоми татбиқи ҷораи ҷазои интизомӣ аз корманд ба таври ҳаттӣ баёnot талаб карда мешавад. Аз додани баёnot саркашӣ намудани корманд ичрои ҷазои кирдори интизомиро боз намедорад. Муҳлати мӯҷозоти интизомӣ пас аз гирифта шудани ҷазои интизомӣ як сол давом мейбад.

҈ораҳои ҷазои интизомӣ нисбати хуқуқвайронкунандагон бо тартиби татбиқи қонуни меҳнатӣ инҳоянд:

- сарзаниш (огоҳӣ);
- танбех (танбехи саҳт);
- аз вазифа озод кардан барои ҳаракатҳои гунаҳкоронаи корманд.

҈ораҳои ҷазои интизомӣ аз рӯйи нишондоди қонунҳои ҶТ, оинномаҳо ва низомномаҳои интизомӣ ба баъзе гурӯҳи коркуон дода мешаванд. Ҳангоми ичроиши ҷораи танбехи интизомӣ, дараҷа ва ҳолати кирдори содиркардаи корманд ва кору рафтари ў ба инобат гирифта мешавад. Корфармо вазифадор аст, ки нисбати кормандонаш шароити зарурии истеҳсолотро фароҳам оварад. Ҳангоми ошкор гардиданни кирдори интизоми меҳнатӣ аз тарафи корфармо ҷораҳои ҷазои интизомӣ дар давоми як моҳ андешидан мешаванд. Дар ҳолати акс вай хуқуқ надорад пас аз гузаштани як моҳ нисбати корманд ҷораҳои ҷазои интизомиро татбик намояд. Ба фармон (амр) ё қарори татбиқи ҷазои интизомӣ эълон кардашудаи корманд, ў дар зераш имзо мегузорад. Барои як кирдори гайриинтизомӣ фақат як ҷазои интизомӣ дода мешавад [3, с.163–176].

Ҳамзамон, қонунгузории меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби 13 ҷавобгарии моддии тарафҳои шартномаи меҳнатӣ муқаррар намудааст. Аз ҷумла, тибқи талаботи моддаҳои 183-184 Кодекси меҳнатии ҶТ “Тарафи шартномаи меҳнатӣ, ки ба тарафи дигар зарар расонидааст, ин зарарро мутобиқи Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн менамояд. Дар шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои колективӣ мумкин аст ҷавобгарии моддии корфармо ва корманд мушахҳас карда шавад. Қатъи шартномаи меҳнатӣ баъд аз расонидани зарар тарафи шартномаи меҳнатиро аз ҷавобгарии моддӣ нисбат ба пардоҳти ҷуброни зарари тарафи дигар озод намекунад”.

҈авобгарии моддии тарафҳои шартномаи меҳнатӣ ҳангоми расонидани зарар ба тарафи дигари шартнома дар натиҷаи кирдори (ҳаракат, бехаракатии) гайриқонунии гунаҳкорона ба вучуд меояд, агар Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошанд.

2. Корфармо дар назди корманд ҷавобгарии моддӣ дорад:

- барои зараре, ки ба корманд дар натиҷаи гайриқонунӣ маҳрум намудани ўз имкониятҳои меҳнат кардан расонидааст;

- барои зараре, ки ба молу мулки корманд расонидааст;

- барои зараре, ки ба ҳаёт ё саломатии корманд расонидааст.

3. Корманд дар назди корфармо ҷавобгарии моддӣ дорад:

- барои зарари расонидашуда бо сабаби гум кардан ё ҳароб намудани молу мулки корфармо;

- барои зарари расонидашуда ба корфармо дар натиҷаи ҳаракат (бехаракатӣ)-и корманд.

4. Корфармо ва корманд дар ҳолатҳои дигари муқаррарнамудаи шартномаи меҳнатӣ, созишина ва шартномаҳои колективӣ ҷавобгарии моддии баробар доранд.

Дар ҳамин ҳол, дар ҳуқуқи меҳнатӣ дар шароити муосири ҳочагидории ташкилотҳо шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ ва шаклҳои моликият ва мустақилияти воқеии корфармоён ба масъалаҳои омӯзишии марбут ба ҳуқуқвайронкунӣ ҳангоми ичрои вазифаҳои меҳнатии кормандон ва ҷавобгарии онҳо дар назди корфармо, ба назари мо, дикқати кофӣ дода намешавад [5, с. 113-114].

Дар мавриди корҳои илмӣ ва амалий оид ба масъалаи таҳқиқшаванд, бояд кайд кард, ки онҳо аз ҷониби мутахассисони соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ асосан дар давраи иқтисодиёти сотсиалистии ҳочагии ҳалқ ва ташкили мөхнат дар корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ичро шудаанд ва имрӯз он тағииротҳоеро, ки дар шароити истеҳсолӣ ва меҳнатии ташкилотҳо дар асоси шаклҳои гуногуни молу мулк ба амал меоянд, пурра инъикос намекунанд.

Ҳамин тариқ, навоварии ин таҳқиқот бо гузоштани мақсад ва вазифаҳо, хулосаҳои асосии назариявӣ ва пешниҳодҳо оид ба такмили меъёрҳои қонунгузории меҳнатӣ, ки ба институти ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи меҳнатӣ алоқамандӣ доранд, муайян карда мешавад.

1. Ичрои номатлуби уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи меҳнатӣ, ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи мөхнат, яъне таҷовуз ба тартиботи ҳуқуқи дар ин ташкилот муқарраршуда мебошад, ки барои он корманд ва корфармо (намояндаи ў) ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ қашида мешаванд. Ин робитаи мустақими ҳуқуқвайронкунӣ бо ҷавобгарӣ интизомӣ аз рӯйи меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат мебошад.

2. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамеша ҳусусияти ҷазори мегирад. Аз ин хулоса бароварда мешавад, ки ҷавобгарии интизомӣ, ки як намуди мустақили ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, чун қоида, барои татбиқи ҷазои интизомӣ дар тартиби гайрисудӣ ваколатдор аст, тавсиф карда мешавад.

3. Принципҳои муосири танзими ҳуқуқии ҷавобгарии интизомӣ имкон медиҳанд, ки таъсири ин меъёрҳо ба муносибатҳои ҷамъиятий ва самтҳои асосии рушди онҳо дар шароити муосири ҳочагии ташкилотҳо равшан карда шаванд.

4. Ҳамин тариқ, ба қисми даҳлдори КМ ҶТ бояд мундариҷаи сифатан дигар дода шавад. Дар робита ба ин, қонунгузори меҳнатии қишинвар бояд дар ояндаи наздик масъалаи дар моддаҳои алоҳидай КМ ҶТ дар бораи мақсадҳо, вазифаҳо ва принципҳои асосии қонунгузории меҳнатӣ муқаррар кардани меъерҳои “Ҷавобгарӣ аз рӯи қонунгузории меҳнатӣ” (ба ҷойи меъерҳои ҷавобгарии моддии корфармоён ва кормандон, ҳамзамон ҷуброни зарари ба ҳаёт ва саломатии корманд вобаста ба ичрои вазифаҳои меҳнатии ўз расонидашуда) пешбинӣ гардад.

АДАБИЁТ

- Григорьев И.В. Особенности дисциплинарной ответственности государственных служащих за коррупционные правонарушения / И.В. Григорьев, М.В. Крипак // Административное и муниципальное право. - 2018. - № 5.
- Ломакина Л.А. Некоторые проблемы применения законодательства о дисциплинарной ответственности /Л.А. Ломакина // Журнал российского права. - 2017. - № 10.
- Шонасрiddинов Н., Бозоров Р. Ҳуқуқи меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.(қисми умумӣ) / Н.Шонасрiddинов, Р.Бозоров. ғ Душанбе.2006. -С. 163-176.
- Нуртдинова А.Ф., Чиканова Л.А. Дисциплинарная ответственность. Увольнение // Трудовое право. 2002. N 7(29).
- Полетаев Ю.Н. Правопорядок и ответственность в трудовом праве. / Ю.Н. Полетаев. - М. 2001.

6. Полетаев Ю.Н. Трудовой распорядок в организации и ответственность за его нарушение по новому трудовому кодексу РФ / Ю.Н. Полетаев // Трудовое право. - 2002. - № 3.
7. Смирнова О.Г. Ответственность работника по трудовому праву.: современное состояние и перспективы развития //Дисс. ... канд. юрид. наук. СПб. 2002.

ЧАВОБГАРӢ ДАР ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ: МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ОН

Дар мақолаи мазкур масъалаи мубрами чавобгарӣ дар ҳуқуқи меҳнатӣ: мафҳум ва моҳияти он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҳамзамон, дар мақола намудҳои чавобгарӣ дар ҳуқуқи меҳнатӣ ва чавобгарии моддии тарафҳои шартномаи меҳнатӣ ҳангоми расонидани зарар ба тарафи дигари шартнома дар натиҷаи кирдори (харакат, бехаракатии) гайриконуни гунахгорона ба вучуд меояд, таҳлил гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуки меҳнатӣ, корманд, корфармо, баҳси меҳнатӣ, чавобгарии интизомӣ, қонунгузорӣ, шартномаи меҳнатӣ, тартиботи дохилии меҳнатӣ.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ТРУДОВОМ ПРАВЕ: ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ И СУТЬ

В данной статье исследуется актуальный вопрос об ответственности в трудовом праве: ее определение и сущность. Вместе с тем в статье анализируются виды ответственности в трудовом праве и материальная ответственность сторон трудового договора при причинении вреда другой стороне договора в результате противоправного действия (действия, бездействия).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: трудовое право, работник, работодатель, трудовой спор, дисциплинарная ответственность, законодательство, трудовой договор, правила внутреннего трудового распорядка.

RESPONSIBILITY IN LABOR LAW: ITS MEANING AND ESSENCE

This article examines the current issue of liability in labor law: its definition and essence. At the same time, the article analyzes the types of liability in labor law and the financial liability of the parties to an employment contract when causing harm to the other party to the contract as a result of an unlawful action (action, inaction).

KEYWORDS: labor law, employee, employer, labor dispute, disciplinary liability, legislation, employment contract, internal labor regulations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Илёсзода Ҳазина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 886477979. E-mail: rajabovafotima014@gmail.com

Сведения об авторе: *Илёсзода Ҳазина* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 886477979. E-mail: rajabovafotima014@gmail.com

Information about the author: *Ilyaszoda Khazina* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 886477979. E-mail: rajabovafotima014@gmail.com

АНДЕШАҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР “АВЕСТО” ВА “ВАНДИДОД”

**Шарипова Д.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Воқеан, тоҷикон таърихи беш аз панҷҳазорсолаи фарҳангиро паси сар карда, садҳо бузургони оламшумули илму донишро таълиму тарбия кардаанд. Дар масири таъриҳ осори илмӣ-фарҳангии ҳалқи тоҷик ба бедавлатон давлатдорӣ ёд дода, ба ҷоҳилон илму дониш омӯхта, академияи илмии Гунди Шопуру ҳалқаҳои дарсии файласуфону мутакаллимону фақеҳонаш мушкилкушои бузургтарин монеаҳои илмӣ ва иҷтимоии тамаддунҳои ҷаҳонӣ будааст.

Пайдоиши дини зардуштӣ ва ҷамъияти авастой ба марҳилаи гузариш ба соҳтори давлатдорӣ рост омада, дар давоми зиёда аз се ҳазорсола ҳамроҳ бо давлати тоҷикон ҳамчун дин, андешаи миллӣ, идеологияи давлатӣ ва сарҷашмаи ҳуқуқӣ такмилу рушд ёфтааст.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон дар марҳилаҳои муайяни таъриҳӣ ташаккул ёфта, давраҳои гуногуни инкишофро паси сар кардааст. Ҳуқуқ ба таҳсил низ аз ҷумлаи ин ҳуқуқҳост. Ҳуқуқи инсон ба таҳсил дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ тартиб ва низоми маҳсуси амалисозии ҳудро дорад. Таърихи ҳалқи тоҷик гувоҳӣ аз он медиҳад, ки маърифату дониш ва хирад дар

чамъият яке аз унсурхой асосии низоми зардустӣ ба ҳисоб мерафт, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи Авастӣ ва сарчашмаҳои дигари ҳуқуқи зардустӣ ба танзим дароварда мешуд.

Таҳлили сарчашмаҳои ҳуқуқи зардустӣ – Авасто ва дигар осорҳои таърихии мардуми ниёғонамон, аз ҷумла «Ардавирознома», «Минуи хирад», «Вандидод», «Бундахишин», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Шояст-нашояст», «Ҳвешкорди редагон», ки то замони мо бοқӣ мондаанд, имконият медиҳад, ки ба ақидаҳои онҳо оид ба ҳуқуқ ба таҳсил ва таълиму тарбия, донишомӯзӣ ва ҷараёни таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ва низоми таҳсилот ошно шуда, дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои толибилимон ва омӯзгорон ва қоидаҳои таълимдиҳӣ дар аҳди зардустия маълумот пайдо намоем.

Зикр кардан бамаврид аст, ки доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ – профессор А.Ф. Холиқзода дар қитоби ҳуд бо номи «Низоми ҳуқуқии зардустӣ (ҳуқуқи қадим)» таҳлили амиқи маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқии таълимоти зардустиро ба роҳ монда, ҷунин қайд мекунад, ки онҳоро шартан ба гурӯҳҳо ва соҳаҳои зерини ҳуқуқ тақсим кардан мумкин аст:

1. Меъёрҳои ҳуқуқии сиёсии ҳусусияти давлатӣ-ҳуқуқидошта;
2. Меъёрҳои ҳуқуқии мансуби ҳуқуқи граждани;
3. Меъёрҳои ҳуқуқи оиласӣ;
4. Меъёрҳои ҳуқуқи экологӣ;
5. Меъёрҳои ҳуқуқии ба ҷиноят ва ҷазо бахшидашуда;
6. Меъёрҳои ҳуқуқии ба ҳифзи табиат нигаронидашуда;
7. Меъёрҳои ҳуқуқии танзимқунандай муносибати инсон бо ҳайвонот.

А.Ф. Холиқзода оид ба марҳилаҳои пайдоиши низоми ҳуқуқи зардустӣ тадқикот бурда, якчанд марҳилаҳои ташаккули онро ҷудо месозад. Ба андешаи муҳаққиқ «марҳилаи аввал замонест, ки инсон аз манфиатҳои ҳуд дифоъ карданро омӯҳт ва барои ҳимояи онҳо кӯшиш кард». Муҳаққиқ ба ин марҳила намудҳои ҳуқуқ ба ашёҳои шахсӣ, шаъну шараф, бастани ақди никоҳ, ҳуқуқ ба ҳимояи олоти меҳнат ва ҳимоя аз таҷовузҳои беруна ва монанди инҳоро шомил медонад. Ба андешаи Холиқзода А.Ф. «марҳилаи дуюм – замонест, ки инсон ба дарки тафаккур ва тафсири муҳити атроф шурӯъ намуд». Ин марҳила замоне оғоз меёбад, ки инсонҳо аз ҳуқуқ ба таҳсил намудан огоҳӣ ёфта, бо воситаи амалӣ намудани ин ҳуқуқ дорои дониш ва шууру малака гардиданд, ки боиси инкишоф ёфтани мағкураи онҳо гардид.

Муҳаққиқи тоҷик, профессор А.М. Диноршоҳ бар он ақида аст, ки дар низоми ҳуқуқи зардустӣ ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқи бастани ақди никоҳ, ҳуқуқ ба меҳнат ва ҳуқуқ барои шароити бехтарӣ ҳаёт барои зиндагӣ инъикос ёфтааст.

Дар Авастро дар масъалаи ҳуқуқ ба таҳсил андешаҳои ҷолиб баён шудааст. Масалан, мо дар Авастро меҳонем: «Агар туро фарзанди ҳурдсол аст, ӯро ба дабистон бифирист, зоро ки дабистон фурӯғи дониш, ҷашми равшан ва биност». Ҷунин баёни матлаб дар омӯзҳои зардустӣ фаровон буда, то чи андоза рушду инкишоф ёфтани ҳуқуқ ба таҳсил дар низоми ҳуқуқии онро сароҳатан равшан месозад.

Дар фасли ҷоруми Вандидод, дар банди 44 омадааст, ки «Агар марди ҳамдин ё бародар ё дӯсте, ки ба шумо ҳоҳиши ёрӣ оид ба талаби илм намуд, ҳоҳиши ӯро иҷро намоед, то ки ҳушнудии Ҳудовандро ба ҷо оварда бошед».

Аз 22 фарғардҳои Вандидод 16 фарғарди он (3 – 18) масъалаҳои сирф ҳуқуқиро дар бар мегиранд ва 6 фарғарди дигари он дар шакли зимнӣ арзиши ҳуқуқиро доранд. Масалан, дар фарғарди ҳафтум дар банди 36 то 44 роҷеъ ба таҳсили илми пизишкӣ ва гузаронидани давраи таҳассусии ҷарроҳӣ сухан меравад. Ҳамчунин, фарғарди 4-уми бахши дуюм шахси донишмандро водор месозад, ки ҳангоми дар сурати дарҳости илм омӯҳтан аз тарафи шахси дигар, бояд ӯро дониш биомӯзанд, то ки он шахс ҳам битавонад соҳиби хирад гардад.

Ҳамчунин, дар Авастро номгӯйи зиёди гуноҳҳо зикр шудаанд, ки аз ҷумлаи онҳо: беинфратӣ, бахилӣ, ҳудписандӣ, тамаъ ва исёнкорӣ, беадолатӣ, бутпарастӣ, бисёрзаниӣ, ҳудкушӣ, гиряву зорӣ барои мурда ва аз ҳама муҳиммаш дониста ва қасдан рӯй тофтан аз гирифтани дониш мебошад.

Аз ин нуқтаи назар маълум мегардад, ки шахсоне, ки дониста ва қасдан аз гирифтани дониш рӯй мегардонанд, дар дини зардустӣ ба содир кардани гуноҳи бузурге муртакиб

мешаванд ва ин ақида аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳуқуқ ба таҳсил дар низоми ҳуқуқи зардустӣ аз чумлаи ҳуқуқҳои ҳатмӣ будааст.

Аҷдодони мо дониш ва хирадро хеле ситоиш мекарданд. Илму хирад Худои ба худ хос бо номи Чисто дошт. Онҳо аз Худо илтиҷо мекарданд, ки барои онҳо фарзандони донишвар ва хирадманд ато фармояд. Ахурамаздо сарчашмаи фазлу дониш, Аҳриман сарчашмаи ҷаҳлу нодонӣ буд. Ҳамин тавр, тарафдорони Ахурамаздо тарафдори илму дониш буданд. Аз ин рӯ, тарафдорони Ахурамаздо вазифадор буданд, ки ба ҳар касе, ки дар ҷустуҷӯйи донишанд, ёрӣ расонанд. Дониш мувоғики нишондоди Авасто ду навъ буд, яке ирсӣ, дигаре андӯхтани. Дар ин бора дар Ясно омадааст: «Эй Ахурамаздо, ба ман фарзанде ато фармо, ки аз уҳдаи анҷоми вазифа нисбат ба ҳонаи ман, шаҳри ман ва мамлакати ман барояд ва подшоҳи додгари маро ёрӣ кунад». Ё ки дар Авасто ҷунин зикр ёфтааст: «...Эй Ахурамаздо, ба ман фарзанд ато фармо, ки боҳирад ва доно буда, дар ҳайати ҷомеа дохил шуда, ба вазифаи худ масъулона рафтор намояд, фарзанди рашид ва муҳтараме, ки хочати дигаронро барорад, фарзанде, ки битавонад дар пешрафт ва саодати ҳонавода, шаҳр ва қишвари худ бикӯшад».

Дар ҷойи дигари Авасто ба зардустииён муроҷиат шудааст, ки нисбат ба омӯзиши илм, анҷоми вазифа ҳисси масъулият нишон дода, аз кори бечо ва нобаҳангом худдорӣ намоянд, ба некукорӣ, дастгирии бечорагон ва бенавоён сайъ намоянд.

Дар маҷмуъ, мақсади асосии таълиму тарбия дар низоми ҳуқуқи зардустӣ аз он иборат буд, ки ҳар як зардустӣ дар руҳи покдомани, фалсафаи нақукорӣ, ростқавли, ростгӯйӣ, далерию часурӣ, ватандӯстӣ ва ғайра тарбиия карда шавад.

То давраи поёнёбии ҳокимияти Сосониён таҳсил барои ҳама дастрас буд ва он дар ҳонаи устодон, ҳонаҳои маҳсуси таълимӣ, дар оташкадаҳо ва дарбори шоҳон сурат мегирифт. Мактабҳои дарборӣ барои аъёну ашроф буд ва барои давлат мутахассисон ва хидматчиён тайёр менамуданд. Мактабҳо дар қаср ташкил ва ба ҷаҳор қисм тақсим мешуд: барои кӯдакон, ҷавонон, мардон ва солхӯрдагон.

Таҳсили ибтидоии зардустиҳо, ки зинаи асосии таҳсилотро ташкил медиҳад, аз синни 7-солагӣ то 15-солагиро дар бар мегирад. То ҳафтсолагӣ ба онҳо муносибатҳои инсондӯстӣ дар доираи қонунҳои Аҳура Маздо омӯзонида мешуд. Вақте ки ба синни ҳафтсолагӣ мерасиданд, ба онҳо либоси маҳсус бо нишонаҳои муайян пӯшонида мешуд. Ин ба он сабаб буд, ки кӯдак акнун ба синни ҳафтсолагӣ расидааст ва ў амали хубро аз амали бад фарқ карда метавонад.

Таълиму тарбияи дабиристонии тифл аз ҳафтсолагӣ сар мешуд. Ҳеродот ва Страбон ин синро аз панҷсолагӣ гуфтаанд, вале Афлотун ва Фирдавсӣ ҳафтсолагиро зикр намудаанд. Бачагон то синни ҳафтсолагӣ бо роҳбарии падару модар дар ҳона таълиму тарбия мегирифтанд. Аз синни ҳафтсолагӣ то понздаҳсолагӣ дар мактаб таҳсил мекарданд. Баъди понздаҳсолагӣ таҳсили ў ба охир мерасид ва ў аъзои ҳақиқии ҷамъият мегашт.

Дарсҳо пагоҳирӯйӣ ва бегоҳӣ мегузаштанд. Вале самараноктарин вақти ҳониши пагоҳирӯйӣ ба шумор мерафт ва ҷӣ тавре ки дар Авасто омадааст: «Рӯзе Зардушт аз Ахурамаздо мепурсад, ки фармонбардори Яздон кист? Ҷавоб мегӯяд: он ҳурӯсест, ки аз тулӯъ ҳабар медиҳад, ки «эй мардум, барҳезед ва ростию дурустиро биситоед, деви танбалиро аз худ дур қунед, он деве, ки меҳоҳад шуморо ба ҳоб бибарад». Ин ақидаро муаррихи юнонӣ Страбон низ тасдиқ намудааст, ки «эрониёни қадим кӯдаконро пеш аз тулӯи офтоб бедор мекунанд».

Барномаи таълиму тарбияи насли наврас аз ин қисматҳо иборат буд: таълиму тарбияи ахлоқӣ, динӣ, ҷисмонӣ, ҳондан, навиштан ва ҳисоб кардан.

Таълиму тарбияи ахлоқӣ яке аз намудҳои асосии тарбияи атфол ба шумор мерафт ва ниёғони мо ба он аҳаммияти зиёд медоданд. Дар он вақт мардум ба фарзандони худ се ҷиз – ростгӯйӣ, аспсаворӣ ва тирандозиро меомӯзониданд.

Ниёғони мо дини худро оини ростӣ меномиданд. Бинобар ин, ҳар яке орзу дошт, ки ростгӯйӣ ва пок бошад ва фарзандони худро дар ин руҳия таълиму тарбия намояд, ҷунон ки дар «Ясно» омадааст: «Эй Ахурамаздо, бо андешаи нек ва кирдори рост ва имони комил мо меҳоҳем ба ту пайвандем ва ба ту бирасем». Дар дунёи онвақта ростгӯйии аҷдодони мо

дар байни ҳамаи оламиён шуҳратёр буд ва инро Ҳеродот низ чандин маротиба ситоиш кардааст.

Таҳсили динӣ ҳусусиятҳо ва қоидаҳои маҳсуси худро дошт. Ҳар як фарди пойбанд ба ақоиди авастоӣ бояд худро барои иҷроӣ як силсила маросими мазҳабӣ омода месоҳт. Доностани ин маросимҳо ҳатмӣ ва маҷбурий буд. Аввалин дарс бо тифл бо номи Худо сар мешуд. Вақте ки тифл ҳафтсола мешуд, ўро ба назди мубад (омӯзгори дин) барои фаро гирифтани таълимоти динӣ мефиристоданд. Мубадон бо он гунае ки таъкид шуд, дар баробари таблиғи арзишҳои Авастоӣ ба кори таълиму тарбия низ машғул буданд. Мубад ба бачагон ниёишҳо, қироаткунӣ ва покизагиҳои ахлоқро меомӯзонид.

Маъмулан, дар байни ҳафт то понздаҳсолагӣ рӯзера барои бастани пироҳан ва камарбанди муқаддаси зардушти барои писарбача интихоб мекарданд. Ба ин маросим хешу акрабо, ёру дӯстони хонавода даъват мешуданд. Пеш аз саршавии маросим волидайн бачагонро шустушӯй карда, онҳоро пок менамуданд. Писар бо дастури мубад дар ҳузури ҳама қалимаи муқаддасро ба забон гирифта, такрор менамуд. Мубад дуоero хонда ба писар пироҳанро мепӯшонд. Пас аз ин писар дар пеш ва мубад дар паси ў рӯ ба хурshed оварда, дуоero аз китоби Авасто меконданд. Мубад камарбанди муқаддасро, ки күштӣ ном дошт, се давр, яъне ба аломати се асли асосӣ: пиндор, гуфтор ва кирдori нек ба миёни ў мебаст. Баъд аз ин писар дуои зеринро аз «Ясно» меконд: «Ман иқор дорам, ки маздопарасти зардушти боимонам. Ман ба пиндори нек, гуфтори нек ва кирдori нек имон дорам...». Дар ин ҳангом мубад ба ў оفارин мегуфт ва маросими расмӣ ба охир мерасид.

АДАБИЁТ

1. Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал / Таҳти назари ақадемик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2014.
2. Сафаров Д.С. Парва человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. конд. юрид. наук. – Душанбе, 2012.
3. Холиқзода А.Ф. Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) китоби 1. / А.Ф. Холиқзода. – Душанбе: ЭР – граф, 2016.
4. Холиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право) / А.Г. Холиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005.
5. Диноршоев А.М. права человека в истории общественной мысли / А.М. Диноршоев. – Душанбе, 2013.
6. Авасто: Кухнатарин сурудаҳои Эрони бостон / Гузориш ва пажуҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001.
7. Авасто: Кухнатарин сурудаҳои Эрони бостон / Гузориш ва пажуҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001.
8. Холиқзода А.Ф. Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) китоби 1. / А.Ф. Холиқзода. – Душанбе: ЭР – граф, 2016.
9. Абдуллаев К. Истоки Зороастризма: Особенности воспитания и образования у зороастрийцев / К. Абдуллаев. – Челябинск, 2017.
10. Авасто: Кухнатарин сурудаҳои Эрони бостон / Гузориш ва пажуҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001.

АНДЕШАҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР “АВЕСТО” ВА “АНДИДОД”

Дар мақолаи мазкур андешаҳои ҳуқуқи инсон дар Авесто ва Вандидод мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар воқеъ муаллиф бо истифода аз адабиётҳои ҳуқуқии доҳилӣ ва хориҷӣ мазкуро тоҳлил намуда, мавқеи ҳуқуқи инсонро дар он давра муайян намудааст. Таърихи кӯҳани тоҷикон ва эътирофи ҳуқуқи инсон ҳанӯз аз давраи низоми ҳуқуқи зардушти сарчашма гирифта, минбаъд дар марҳилаҳои гуногуни таъриҳӣ рушду инкишоф ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи инсон, сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, сарчашмаҳои таъриҳӣ-ҳуқуқӣ, Авесто, дини зардушти.

ИДЕИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В “АВЕСТЕ” И “ВАНДИДОДЕ”

В данной статье было решено проанализировать взгляды на права человека в Авесте и Вандидоде. По сути, автор проанализировал эту тему с помощью отечественной и зарубежной юридической литературы и определил положение прав человека в тот период. Древняя история таджиков и признание прав человека с периода зороастриской правовой системы возникло и получило дальнейшее развитие на разных этапах истории.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: права человека, правовые источники, историко-правовые источники Авесты, зороастриская религия.

THE IDEA OF HUMAN RIGHTS IN “AVESTA” AND “VANDIDODE”

In this article, it was decided to analyze the views of human rights in Avesta and Vandidod. In fact, the author analyzed this topic using domestic and foreign legal literature and determined the position of human rights in that period. The ancient

history of Tajiks and the recognition of human rights from the period of the Zoroastrian legal system originated and further developed in different stages of history.

Keywords: human rights, legal sources, legal history sources of Avesta, Zoroastrian religion.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипова Диляром Турахоновна* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – юми факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 91-114-24-24.

Сведение об авторе: *Шарипова Диляром Турахоновна* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 91-114-24-24.

Information about the author: *Sharipova Dilorom Turakhonovna* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 91-114-24-24.

ТАРТИБИ МУҲЛАТИ НИГОҲ ДОШТАН ВА ТАМДИД НАМУДАНИ МУҲЛАТИ ҲАБСИ ПЕШАҚИ

Ризоева Ш.С.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳабси пешакӣ ҳамчун чораи пешгирии мурофиавии ҷиноятӣ ҳангоми татбиқ намуданаш бо рӯз, моҳ ва сол ҳисоб карда мешавад, ки ин муҳлат аз вақти ба ҳабс гирифтани гумонбаршуда, айборшавандагӣ то рӯзи аз тарафи прокурор ба суд фиристодани парвандагӣ ҳисоб карда мешавад.

Қисми 1-и моддаи 112-уми Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ки муҳлати ба ҳабс гирифтани ҳангоми тафтишоти пешакӣ набояд аз ду моҳ зиёд бошад.

Баъзе олимон чунин мешуморанд, ки муҳлати ҳабси пешакӣ ба муҳлатҳои ибтидоии тафтишоти пешакӣ, ки дар қисми 1 моддаи 164-и Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, монанд аст. Гузашта аз ин, В.Н.Кучеренко ба хулосае меояд, ки ҳабсро танҳо дар давоми тафтишоти пешакӣ татбиқ кардан мумкин аст. О.И.Цоколова чунин мешуморад, ки муҳлати ба ҳабс гирифтани ҳангоми тафтиши пешакӣ мувоғиқ аст, бинобар ин, шарти дароз кардани он ба муҳлати то шаш моҳ бо “имконназарии анҷом додани тафтишоти пешакӣ дар муҳлати то 2 моҳ” алоқаманд аст.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмин намудани кафолати конституционии ҳуқуқ ба озодӣ ва даҳлназарии шахсӣ ва риояи дурусти меъёрҳои қонунгузории мурофиавӣ дар мавриди татbiқi чораи пешгирий дар намуди ба ҳабс гирифтани ҳабси хонагӣ ва дароз намудани муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабс Қарор “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ марбут ба интиҳои чораи пешгирий дар намуди ба ҳабс, ҳабси хонагӣ ва дароз намудани муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабс ва ҳабси хонагӣ” - ро аз 14-уми июля соли 2013, №6 қабул намуд. Дар қарори мазкур оварда шудааст, ки суд бояд муҳлати ба ҳабс гирифтани бо дарназардошти муҳлати тафтишоти пешакӣ дароз намояд.

Аммо, А.О.Бекетов ва А.Бородин чунин тавзехотро дуруст намешуморанд, зеро муҳлати ба ҳабс гирифтани бе баҳисобигирии давомнокии тафтишот бояд мустақилона ҳисоб карда шавад. Зеро дар қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ муҳлати интиҳои дароз кардани ҳабс то 18 моҳ муқаррар шудааст, аммо муҳлати интиҳои дароз кардани муҳлати тафтишоти пешакӣ мушаххас карда нашудааст. Илова бар ин, ин истилоҳот ҳусусияти дигари ҳуқуқӣ доранд. Агар муҳлати тафтиши пешакӣ ба таъмин намудани тафтиши зуд, вале дар айни замон на шитобкоронаи парвандагӣ ҷиноятӣ нигаронида шуда бошад, пас муҳлати ба ҳабс гирифтани як навъ кафолати пешгирии маҳдудияти аз ҳад зиёди ҳуқуқи айборшавандагӣ ба озодӣ ва даҳлназарии шахсӣ мебошад.

Дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршаванда дар вақти тафтиши пешакӣ то шаш моҳ аз ҷониби судяи суди ноҳия ва шаҳр ё суди ҳарбии гарнizon бо тартиби муқарраркардаи қисмҳои 2 ва 3 моддаи 111-и Кодекси мазкур танҳо дар сурати гайриимкон будани анҷом додани тафтиш дар муҳлати 2 моҳ ва дар сурати набудани асос барои нисбат ба айбдоршаванда татбиқ намудани ҷораи дигари пешгирий мумкин аст.

Минбаъд дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба муҳлати зиёда аз шаш моҳ танҳо дар ҳаққи шахсони дар содир намудани ҷиноятҳои вазнин ё маҳсусан вазнин айбдоршаванда, инчунин, дар ҳаққи шахсони дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содирнаамудае, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пинҳон мешаванд. Дар ин сурат дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштанро судяи ҳамон суд дар асоси дарҳости муфаттиш бо розигии прокурори ВМКБ, прокурори вилоят, прокурори нақлиёти Тоҷикистон, прокурори шаҳри Душанбе ва прокурорҳои ба онҳо баробаркардашуда, барои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий бо розигии муовини Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарпрокурори ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодкарда ба муҳлати то 12 моҳ амалӣ менамояд.

Муҳлати зиёда аз 12 моҳ дар ҳабс нигоҳ доштан танҳо дар ҳолатҳои истисной, нисбат ба шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноятҳои маҳсусан вазнин айбдор карда мешаванд, аз ҷониби судяҳои суди ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси дарҳости муфаттиш, ки бо розигии Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони ўпешниҳод гардидааст, ба муҳлати то 18 моҳ дароз намудан мумкин аст. Муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий аз ҷониби судяи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дароз карда мешавад.

Минбаъд ба дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан роҳ дода намешавад ва айбдоршаванда бояд фавран озод карда шавад, ба истиснои ҳолатҳои дар қисми 8 моддаи 112-и Кодекси мазкур пешбинишуда.

Маводи тафтиши анҷомёftai парвандаи ҷиноятӣ барои шиносшавӣ ба айбдоршаванда ва ҳимоятгари ўбояд дар муҳлати на дертар аз 30 шабонарӯз то анҷоми муҳлати муайяншудаи дар ҳабс нигоҳ доштан, ки қисмҳои 3 ва 4-и ҳамин модда муайян кардаанд, пешниҳод гардад.

Агар баъд аз анҷом ёфтани тафтиши пешакӣ маводи парвандаи ҷиноятӣ ба айбдоршаванда ва ҳимоятгари ўбояд дар муддати камтар аз 30 шабонарӯз то анҷоми муҳлати ниҳоии дар ҳабс нигоҳ доштан пешниҳод шуда бошад, он гоҳ пас аз гузаштани ин муҳлат айбдоршаванда ҳатман озод карда мешавад. Дар ин маврид айбдоршаванда ва ҳимоятгари ўбояд минбаъд бо маводи парвандаи ҷиноятӣ шинос шаванд. Агар баъд аз анҷом ёфтани тафтиши пешакӣ муҳлати пешбиникардаи қисми 6-и ҳамин модда оид ба пешниҳоди маводи парвандаи ҷиноятии мазкур ба айбдоршаванда ва ҳимоятгари ўбояд шуда бошаду лекин 30 шабонарӯз барои шиносшавӣ бо маводи парвандаи ҷиноятӣ камӣ кунад, муфаттиш ҳуқуқ дорад на дертар аз 5 рӯзи то анҷом ёфтани муҳлати ниҳоии дар ҳабс нигоҳ доштан бо ризоияти прокурорҳои дар қисмҳои 3 ва 4-и ҳамин модда пешбинишуда мувофиқан ба судҳои ВМКБ, шаҳри Душанбе, вилоятӣ, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дарҳост пешниҳод намояд.

Судяи суди даҳлдор дар давоми 5 шабонарӯзи баъди қабул кардани дарҳост бояд яке аз қарорҳои зеринро қабул намояд:

- дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан то лаҳзаи анҷом додани шиносшавии айбдоршаванда ва ҳимоятгари ўбояд маводи парвандаи ҷиноятӣ ва аз ҷониби прокурор ба суд фиристодани парвандаи ҷиноятӣ, ба истиснои ҳолати дар қисми 7-и ҳамин модда пешбинишуда;

- дар бораи рад кардани дарҳост ва аз ҳабс озод кардани айбдоршаванда.

Ба муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан, ҳамчунин, муҳлатҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

- муддати дастгир шудани шаҳс ба сифати гумонбаршаванда;

- муддати дар ҳабси хонагӣ будан;

- муддати дар ҳабс будани шаҳс дар ҳудуди давлати хориҷа аз рӯйи талаботи моддаи 481 Кодекси мазкур ба Ҷумҳурии Тоҷикистон додани ўб;

- муддати дар асоси қарори суд ба таври маҷбурий дар беморхона ё табобатгоҳи равонпизишкӣ будан;

Дар сурати такроран татбиқ намудани чораи пешгирий дар намуди ба ҳабс гирифтан дар ҳаққи гумонбаршуда, айбдоршаванд дар рафти тафтиши пешакии ҳамон як парванд, инчунин, парвандай чиноятии ба он ҳамроҳ ё аз он чудо кардашуда муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан бо ба ҳисоб гирифтани муҳлати пештар таҳти ҳабс қарор доштанашон ҳисоб карда мешавад.

Ҳангоми ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандai чиноятie, ки муҳлати бо қисми 1 ҳамин модда пешбинишудаи дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршаванд ба охир расидаасту аз рӯи ҳолатҳои кор бошад, чораи пешгириро дар намуди ба ҳабс гирифтan тафтири додан мумкин нест, муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан бо тартиби муқарраркардаи қисмҳои 3 ва 4 ҳамин модда дароз карда мешавад. Дар ин маврид муҳлати дар суд будани парвандai чиноятӣ ба инобат гирифта намешавад.

Муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дар рафти тафтиши пешакӣ аз лаҳзаи ба ҳабс гирифта шудани гумонбаршуда ё айбдоршаванд то ба суд фиристодани парвандai чиноятӣ аз ҷониби прокурор ҳисоб карда мешавад.

Муҳлати ҳабс бо рӯзҳо ва моҳҳо ҳисоб карда мешавад. Муҳлат дар 24 соати рӯзи охирини муҳлат, сарфи назар аз он, ки ба рӯзи корӣ ва ё гайрикорӣ рост меояд, ба охир мерасад.

Ҳангоми ба ҳабс гирифтan шахсони ба ҳабс гириftashuda дар ҷойҳои зерин нигоҳ дошта мешаванд:

- тавқифгоҳи тафтишотии системаи икрои ҷазои чиноятii мақомоти адлия;
- тавқифгоҳи тафтишотии мақомоти амнияти миллӣ;
- тавқифгоҳи нигоҳдории муваққатии мақомоти амнияти миллӣ;
- тавқифгоҳи нигоҳдории муваққатии мақомоти корҳои доҳилӣ;
- тавқифгоҳи нигоҳдории муваққатии мақомоти ҳифзи сарҳади давлатӣ;
- тавқифгоҳи нигоҳдории муваққатии мақомоти назорати маводи нашъаовар;
- тавқифгоҳи нигоҳдории муваққатии мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия.

Тартиби дароз кардани муҳлати ба ҳабс гириftanro дар мисоли давлатҳои Федератсияи Россия, Қазоқистон ва Ӯзбекистон дида мебароем.

Моддаи 109-и Кодекси мурофиавии чиноятii Федератсияи Россия ба муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабс бахшида шудааст. Дар моддаи мазкур ҷунун оварда шудааст:

1. Ба ҳабс гирифтan ҳангоми тафтиши пешакӣ набояд аз ду моҳ зиёд бошад.

2. Агар дар муҳлати то ду моҳ анҷом додани тафтиши пешакӣ имконнопазир бошад, ин муҳлат метавонад аз ҷониби судияи суди ноҳиявӣ ё суди ҳарбие, ки ба сатҳи бо тартиби муқаррарнамудаи қисми сеюми моддаи 108-и ҳамин кодекс ҷавобгӯ мебошад, ба муҳлати то 6 моҳ дароз карда шавад. Минбаъд дароз кардани муҳлати ба ҳабс гириftan нисбат ба шахсоне, ки дар содир намудани чиноятҳои вазнин ва маҳsusан вазnин айбдор карда мешаванд, танҳо дар ҳолатҳои мураккаб будани парвандai чиноятӣ ва дар сурати мавҷуд будани асос барои интиҳоби ин чораи пешгирий аз ҷониби судияи ҳамон суд бо талаби муфаттиш, ки бо розигии сардори мақомоти тафтишотии даҳлдори субъекти Федератсияи Россия, роҳбари дигари мақомоти тафтиши ба ў баробаркардашуда ё бо дарҳости муфаттиш дар ҳолатҳои пешбинinamudaи қисми 5-и моддаи 223 Кодекси мазкур бо розигии прокурори субъекти Федератсияи Россия ё прокурори ҳарбии ба ў баробаркардашуда анҷом дода мешавад.

3. Муҳлати зиёда аз 12 моҳ дар ҳабс нигоҳ доштан танҳо дар ҳолатҳои истисной нисбат ба шахсоне, ки дар содир намудани чиноятҳои маҳsusan вазnин айбдор мешаванд, аз ҷониби судияи суди дар қисми 3-и моддаи 31-уми ҳамин кодекс зикргардида ё суди ҳарбии сатҳи даҳлдор бо дарҳости муфаттиш, ки бо розигии раиси Кумитаи тафтишотии Федератсияи Россия ё роҳбари мақомоти тафтишотии мақомоти икроияи федералии даҳлдор, то 18 моҳ дароз карда мешавад.

4. Минбаъд ба дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ичозат дода намешавад. Айбдоршавандае, ки дар ҳабс нигоҳ дошта мешавад, бояд фавран озод карда шавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки дар банди 1 қисми 8 ҳамин моддаи пешбинӣ шудаанд.

5. Маводи тафтиши анҷомёфтаи парвандаи ҷиноятӣ бояд ба айбдоршавандаи таҳти ҳабс қарордошта ва ҳимоятгари ў на дертар аз 30 рӯз то ба охир расидани муҳлати ниҳоии дар ҳабс қарор доштани пешбининамудаи қисмҳои дуюм ва сеюми ҳамин модда пешниҳод карда шавад.

6. Агар баъд аз анҷом ёфтани тафтиши пешакӣ маводи парвандаи ҷиноятӣ ба айбдоршаванда ва ҳимоятгари ў на дертар аз 30 рӯз то ба охир расидани муҳлати ниҳоии дар ҳабс қарор доштани пешбининамудаи қисмҳои 2-юм ва 3-юми ҳамин модда пешниҳод карда мешавад.

6. Агар баъд аз анҷом ёфтани тафтиши пешакӣ маводи парвандаи ҷиноятӣ ба айбдоршаванда ва ҳимоятгари ў на дертар аз 30 рӯз то ба охир расидани муҳлати ниҳоии дар ҳабс қарор доштани пешниҳод карда шуда бошад, он гоҳ пас аз гузаштани ин муҳлат айбдоршаванда бояд фавран озод карда шавад. Дар баробари ин, айбдоршаванда ва ҳимоятгари ў ҳуқуки бо маводи парвандаи ҷиноятӣ шинос шуданро нигоҳ медоранд.

7. Агар баъд аз анҷом ёфтани тафтишоти пешакӣ муҳлати пешбининамудаи қисми 5-и ҳамин модда оид ба пешниҳоди парвандаи ҷиноятии мазкур ба айбдошаванда ва ҳимоятгари ў, риоя шуда бошаду vale 30 шабонарӯз барои шиносшавӣ бо маводи парвандаи ҷиноятӣ камӣ кунад, муфаттиш бо ризоияти роҳбари мақомоти тафтиши субъекти ФР ё сардори ба он баробаркардашудаи дигар мақомоти тафтишотӣ на дертар аз 7 шабонарӯз то ба охир расидани муҳлати ниҳоии нигоҳ доштан дар ҳабс ҳуқуқ доранд дар бораи дароз кардани ин муҳлат ба суди дар қисми сеюми моддаи 31 ҳамин кодекс пешбинишуда ё ба суди ҳарбии сатҳи даҳлдор дарҳост пешниҳод намоянд. Агар дар пешбуриди парвандаи ҷиноятӣ якчанд судшавандаи таҳти ҳабс қарордошта иштирок карда, аққалан ба яке аз онҳо 30 рӯз барои шинос шудан бо маводи парвандаи ҷиноятӣ камӣ кунад, пас дар ин ҳолат муфаттиш ҳуқуқ дорад дарҳости мазкуро нисбати он айбдоршаванда ё айбдоршавандагоне, ки бо маводи парвандаи ҷиноятӣ шинос шудаанд, оғоз намояд, агар зарурати нисбати ў ё онҳо татбиқи чораи пешгирий дар намуди ба ҳабс гирифтани аз байн нарафта бошад ва бараи интиҳоби чораи пешгирии дигар асос вуҷуд надошта бошад.

8. Дарҳост дар бораи дароз кардани муҳлати ба ҳабс гирифтани ба суди маҳалли тафтиши пешакӣ ё маҳалли дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршаванда бояд дар муҳлати на дертар аз 7 шабонарӯз пеш аз гузаштани муҳлати он пешниҳод карда шавад. Дар таъинот дар бораи пешбуриди дарҳост маълумот дар бораи амалҳои тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавӣ, ки дар давраи баъд аз интиҳоби чораи пешгирий ё муҳлати охирини дароз кардани нигоҳдории айбдоршаванда дар ҳабс анҷом дода шудааст, инчунин, асосҳо ва сабабҳои оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ва минбаъд дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршаванда изҳор карда мешаванд. Агар яке аз сабабҳои дароз кардани муҳлати ба ҳабс гирифтани айбдоршаванда зарурати анҷом додани амалҳои тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавии дар дарҳости қаблӣ овардашуда бошад, дар қарор дар бораи оғоз намудани дарҳост бояд сабабҳои дар доираи муҳлатҳои пештар барои дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршаванда муқарраргардида анҷом наёфтани ин амалҳо нишон дода шаванд. Ба қарори мазкур нусҳаи қарор дар бораи дароз кардани муҳлати тафтиши пешакӣ ё таҳқиқи парвандаи ҷиняоттӣ замима карда мешавад. Судя на дертар аз 5 рӯзи гирифтани дарҳост дар асоси баҳодиҳии сабабҳои дар он овардашуда, инчунин, бо назардошти мураккабии ҳуқуқӣ ва воқеии маводи парвандаи ҷиноятӣ, давомнокии умумии баррасии пешакии парвандаи ҷиняоттӣ, самаранокии амали шахсони мансабдори мақомоти тафтишоти пешакӣ ва сари вақт анҷом додани амали тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавӣ бо тартиби пешбининамудаи қисми 4, 6, 8 ва 11-уми моддаи 108-и Кодекси мазкур яке аз қарорҳои зеринро қабул мекунад:

1) дар бораи дароз кардани муҳлати ба ҳабс гирифтани ба муҳлати зарурӣ барои ба итном расонидани шиносшавии айбдоршаванда ва ҳимоятгари ў бо маводи парвандаи ҷиноятӣ, фиристодани парвандаи ҷиноятӣ ба прокурор бо фикри айбдоркунӣ, санади айбдоркунӣ, қарори айбдоркунӣ ё қарор дар бораи ба суд фиристодани парвандаи ҷиноятӣ

барои татбики чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ, инчунин, барои қабули қарор аз ҷониби прокурор ва суд оид ба парвандаи ҷиноятии гирифташуда, ба истиснои парвандаи пешбининамудаи қисми 6-уми ҳамин модда. Дар қарор дар бораи дароз кардани муҳлати ба ҳабс гирифтан, санаи дароз кардани муҳлати нишон дода мешавад. Суд ҳуқуқ дорад муҳлати ба ҳабс гирифтандро ба муҳлати кутоҳтаре, ки дар қарор оид ба оғози дарҳост нишон дода шудааст, дароз кунад, агар онро барои иҷрои ҳаҷми амалҳои тафтиши ӯзӣ ва дигар амалҳои мурофиавии дар ҳамин қарор пешбининамудаи қисми 7-уми ҳамин модда ҳар бор ба муҳлати ба ҳабс гирифтандар ҳолати пешбининамудаи қисми 7-уми ҳамин модда ҳар бор ба муҳлати на бештар аз 3 моҳ иҷозат дода мешавад;

2) дар бораи рад кардани қонеъ кардани дарҳости муфаттиш ва аз ҳабс озод кардани айбдоршаванда. Дар сурати рад кардани қонеъ гардонидани дарҳост дар бораи дароз кардани муҳлати ба ҳабс гирифтани айбдоршаванда, судя бо ташабbusи ҳуд ҳуқуқ дорад, дар асоси асосҳои пешбининамудаи моддаи 97 Кодекси мазкур ва бо назардошти ҳолатҳои пешбининамудаи моддаи 99 Кодекси мазкур нисбат ба айбдоршаванда чораи пешгирий дар намуди маъни амали муайян, гарав ё ҳабси ҳонагӣ интихоб карда шавад.

8.1. Оид ба парвандаи ҷиноятие, ки бо фикри айбдоркунӣ, санади айбдоркунӣ, қарори айбдоркунӣ ё қарор дар бораи ба суд фиристодани парвандаи ҷиняотӣ барои татбики чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ба прокурор фиристода шудааст, бо дарҳости муфаттиш ё таҳқиқбаранда, бо тартиби пешбининамудаи қисми сеюми моддаи 108 ва қисми 8-уми ҳамин модда оғоз гардида, муҳлати маъни баъзе амалҳо, муҳлати дар ҳабси ҳонагӣ ё муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан мумкин аст барои таъмини қабули қарори прокурор, инчунин суд аз рӯйи парвандаи ҷиноятии гирифташуда ба муҳлате, ки давомнокии он бо назардошти муҳлатҳои дар қисми якуми моддаи 221 ё қисми якуми моддаи 226 ё қисми якуми моддаи 226.8 пешбинигардида муайян карда мешавад, дароз карда шавад.

8.2. Дар ҳолате, ки прокурор парвандаи ҷиноятиро тибқи банди 2 қисми якуми моддаи 221 ё банди 2 қисми панҷуми моддаи 439 ҳамин Кодекс ба муфаттиш баргардонад ва аз болои ин қарор муфаттиш тибқи қисми чоруми моддаи 221 Кодекси мазкур шикоят намояд, инчунин, ба муфаттиш баргардонидани парвандаи ҷиняотӣ тибқи банди 2 қисми якуми моддаи 226, бандҳои 2 ё 3 қисми якуми моддаи 226.8 ҳамин Кодекс ва шикояти тибқи қисми чоруми моддаи 226 ё қисми чоруми моддаи 226.8 бо дарҳости муфаттиш ё таҳқиқбаранда бо тартиби пешбининамудаи қисми сеюми моддаи 108 Кодекси мазкур ва қисми ҳаштуми ҳамин модда оғоз гардида, муҳлати маъни иҷрои баъзе ҳаракатҳо, муҳлати ҳабси ҳонагӣ ё муҳлати ҳабс метавонад бо мақсади аз ҷониби прокурори болоӣ, инчунин аз ҷониби суд қабули қарорҳо оид ба парвандаи ҷиноятии гирифташуда ба муҳлате дароз карда шавад, ки давомнокии он бо назардошти муҳлатҳои пешбининамудаи қисми чоруми моддаи 221 ё қисми чоруми моддаи 226 ё қисми чоруми моддаи 226.8, инчунин қисми сеюми моддаи 227 ҳамин кодек муайян карда мешавад.

8.3. Дар ҳолатҳои пешбининамудаи банди дуюми қисми 1 моддаи 221 Кодекси мазкур бо талаби прокурор, ки пеш аз мурофиаи судӣ ҳангоми пешбурди тосудии муофиаи ҷиняотӣ дар муҳлати на дертар аз 7 рӯз то ба охир расидани муҳлати маъни амали муайян, муҳлати ҳабси ҳонагӣ ё муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба суд пешниҳод шудааст, муҳлати татбики чораҳои пешгирий метавонад то 30 шабонарӯз дароз карда шавад

9. Ба давраи дар ҳабс нигоҳ доштан дар ҷараёни пешбурди тосудӣ давраи ба ҳабс гирифтани ҳангоми баррасии парвандаи ҷиняотӣ аз ҷониби прокурор то қабули яке аз қарорҳои пешбининамудаи қисми якуми моддаи 221, қисми панҷуми моддаи 439 Кодекси мазкур дохил карда мешавад. Муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дар рафти тафтиши пешакӣ аз лаҳзаи ба ҳабс гирифта шудани гумонбаршуда ё айбдоршаванда то ба прокурор фиристодани парвандаи ҷиняотӣ барои татбики чораи маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ бо санади айбдоркунӣ ё қарор дар бораи ба суд фиристодани парванда ҳисоб карда мешавад.

10. Ба муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан инчунин муҳлатҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

1)муддати дастгир шудани шаҳс ба сифати гумонбаршуда;

1.1) маъни пешбининамудаи банди 1 қисми шашуми моддаи 105.1 Кодекси мазкур ба андозаи ду рӯзи татбики он барои як рӯзи ба ҳабс гирифтани;

2) ҳабси хонагӣ;

3) муддати дар асоси қарори суд ба таври маҷбурий дар муассисаи тиббие, ки дар шароити статсионарӣ ёрии тиббӣ мерасонад ё дар муассисаи тиббие, ки дар шароити статсионарӣ ёрии равонпизишкӣ мерасонад, будан;

4) муддати дар ҳабс будани шахс дар давлати хориҷӣ аз рӯи талаботи расонидани кӯмаки ҳукуқӣ ё и н ки Федератсияи Россия додани ӯ.

11. Баъди ба охир расидани муҳлати ниҳоии ба ҳабс гиифтан дар ҳолатҳои пешбининамудаи қисмҳои 3 ва 4 қисми даҳуми ҳамин модда ва дар сурати зарурати гузаронидани тафтишоти пешакӣ ё идома додани мурофиа, суд ҳукуқ дорад, муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани шахсро бо тартиби муқаррарнамудаи ҳамин модда, вале на бештар аз 6 моҳ дароз кунад.

12. Дар сурати такроран дастгир намудани гумонбаршуда ё айбдоршаванд аз рӯи як парвандай чиноятӣ, инчунин, парвандай чиноятии ба он ҳамроҳ ё ҷудошуда, муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан бо назардошти муҳлати пештар таҳти ҳабс қарор доштанаш ҳисоб карда мешавад.

13. Аз ҷониби суд баррасӣ намудани дарҳост дар бораи дароз кардани муҳлати нигоҳ доштани айбдоршаванд дар ҳабс дар ғоибии ӯ иҷозат дода намешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки айбдоршаванд аз муоинаи статсионарии судии равонпизишкӣ мегузаранд ва ҳолатҳои дигаре, ки имкони овардани ӯро ба суд истисно мекунанд, бояд бо ҳучҷатҳои даҳлдор тасдиқ карда шаванд. Дар баробари ин иштироки ҳимоятгари айбдоршаванд дар маҷлиси суд ҳатмист.

14. Дар ҳолати пешбининамудаи қисми 13 ҳамин мода судя дар бораи баррасии масъалаи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дар гайби айбдоршаванд бо нишон додани сабабҳои имконпазирии ҳузури айбдоршаванд таъинот мебарорад.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон муҳлатҳои нигоҳ доштан дар ҳабс ва тартиби дароз кардани он дорои ҳусусиятҳои ба ҳуд ҳос буда, дар моддаи 151-и Кодекси мурофиавии чиноятии он муқаррарот оид ба ин масъала дарҷ шудааст. Аз ҷумла, дар моддаи мазкур оварда шудааст, ки:

1. Муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ҳангоми тафтиши пешакӣ, ба истиснои ҳолатҳои истисноии пешбининамудаи ҳамин Кодекс набояд аз ду моҳ зиёд бошад.

2. Дар сурати зарурати дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани муқаррарнамудаи судя ба муҳлати то ду моҳ, прокурор як рӯз пеш аз гузаштани муҳлати он ба суд бо маводи ба таври илова ҷамъовардашуда дарҳости даҳлдор пешниҳод мекунад. Агар дар давоми то ду моҳ ба охир расонидани тафтиш имконнапазир бошад ва барои тағйир додан ё бекор кардани ҷораи пешгирий асо надошта бошад, ин муҳлат метавонад бо дарҳости асосноки шахсе, ки тафтиши пешакиро пеш мебарад, бо розигии суди маҳаллӣ ва прокуророни ноҳиявӣ(шахрӣ) ва ба он баробаркардашуда- суди маҳалли тафтишот - то се моҳ ва дар сурати имконнапазирии анҷом додани тафтиш дар муҳлати се моҳ ва дар сурати зарурат минбаъд дар ҳабс нигоҳ доштани гумонбаршуда, айбдоршаванд дар ҳабс бо талаби асосноки шахси пешбарандаи тафтиши пешакӣ, ки бо прокурори вилоят прокурорҳои ба онҳо баробаркардашуда ва муовинони онҳо мувофиқа карда шудааст, аз ҷониби судияи маҳалли тафтишот то нуҳ моҳ дароз карда шавад.

3. Дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба зиёда аз нуҳ моҳ. Вале на бештар аз дувоздаҳ моҳ метавонад аз ҷониби судия тафтишотии судҳои ноҳия ва ба онҳо баробаркардашуда танҳо бо назардошти мураккабии ҳоси парванд, ба шахсоне, ки дар содир намудани чиноятҳои маҳсусан вазнин, чиноятҳои террористӣ ва ё экстремистӣ гумонбар шудаанд, бо дарҳости асосноки сардори шуъбаи тафтишот ё прокуроре, ки парвандай чиноятиро ба пешбурди ҳуд қабул кардааст ё сардори гурӯҳи тафтишотӣ, тафтишотӣ - оперативӣ бо прокурори вилоят ва прокурорҳои ба ӯ баробаркардашуда мувофиқа карда мешавад.

4. Дар ҳолатҳои истиснои нисбат ба шахсоне, ки дар содир намудани чиноятҳои маҳсусан вазнин, дар ҳайати гурӯҳи чиноятӣ, чиноятҳои террористӣ ва ё экстремистӣ гумонбар шудаанд, дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба зиёда аз дувоздаҳ моҳ, вале на бештар аз ҳаждаҳ моҳ аз ҷониби суди ноҳиявӣ ва суди ба он баробаркардашуда бо

дархости асосноки сардори шуъбаи тафтишотии дастгоҳи марказии мақомоти таъқиботи чиноятӣ ё прокуроре, ки парвандаи чиноятиро ба пешбурди худ қабул кардааст, сардори гурӯҳи тафтишотӣ, тафтишотӣ-оперативӣ, ки аз ҷониби прокурори вилоят ва прокурори ба ӯ баробаркардашуда тасдиқ гардида, бо Прокурори генералии Ҷумҳурии Қазоқистон, муовинони ӯ мувофиқа карда мешавад, иҷозат дода мешавад.

5. Минбаъд ба дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан иҷозат дода намешавад ва гумонбаршуда, айборшавандае, ки таҳти ҳабс қарор дода шудаанд, бояд фавран озод карда шаванд.

6. Дарҳост дар бораи то се моҳ дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан барои тасдиқ ба прокурори ноҳия(шахр) ва дигар покурорҳои ба он баробаркардашуда на дертар аз даҳ шабонарӯз пеш аз ба охир расидани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан пешниҳод карда мешавад ва аз ҷониби прокурор дар муҳлати на бештар аз се шабонарӯз аз лаҳзаи ворид шуданаш баррасӣ карда мешавад.

7. Дарҳост дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба муҳлати зиёда аз се моҳ бояд ба прокурор барои тасдиқ на дертар аз 15 рӯз то ба охир расидани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан пешниҳод карда шавад ва аз ҷониби прокурор дар муҳлати на зиёда аз панҷ рӯз аз рӯзи ворид шудани он баррасӣ карда мешавад.

8. Дарҳост дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба зиёда аз дувоздаҳ моҳ бояд на дертар аз бист рӯз то ба охир расидани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан барои тасдиқ ба прокурор пешниҳод ва дар муҳлати на зиёда аз панҷ рӯз аз лаҳзаи ворид шудани он баррасӣ карда шавад.

9. Прокурор дарҳостро дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан баррасӣ намуда, бо қарори шахсе, ки тафтиши пешакиро пеш мебарад, розӣ шуда, фавран онро бо маводи парвандаи чиноятӣ, ки асоснокии дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштанро тасдиқ карда, ба суди даҳлдор равон мекунад ё асоснок додани розигиро рад мекунад. Агар прокурор дарҳостро дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дастгирӣ накунад, гумонбаршуда, айборшаванда пас аз гузаштани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан фавран озод карда мешаванд.

10. Дарҳост дар бораи то се моҳ дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба суд на дертар аз ҳафт шабонарӯз пеш аз ба охир расидани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан, дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба зиёда аз се моҳ, - на дертар аз даҳ шабонарӯз, барои дароз кардани муҳлати нигоҳ доштан ба зиёди аз дувоздаҳ моҳ, - на дертар аз понздаҳ шабонарӯз дода мешавад.

11. Дарҳост дар бораи иҷозат додан ба муҳлати нигоҳ доштани гумонбаршуда дар ҳабс дар давраи шиносой бо маводи парвандаи чиноятӣ бояд на дертар аз панҷ шабонарӯз то ба охир расидани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ба прокурор барои тасдиқ пешниҳод карда шуда, аз тарафи прокурор на бештар аз як шабонарӯз аз лаҳзаи гирифтани дидо баромада мешавад.

Прокурор дарҳостро дар бораи иҷозат додани муҳлати нигоҳ доштани гумонбаршуда дар ҳабс дар давраи шинос шудан бо маводи парвандаи чиноятӣ баррасӣ намуда, қарори шахсеро, ки тафтиши пешакиро пеш мебарад, мувофиқат мекунад ва фавран онро бо маводи парвандаи чиноятие, ки зарурати иҷозат додани муҳлати нигоҳ доштанро тасдиқ мекунад ба суди тафтишотии ноҳия ва ба он баробар аз рӯйи ҷойи анҷоми тафтиши пешакӣ мефиристад. Агар прокурор дарҳостро дар бораи иҷозат додани муҳлати ҳабси гумонбаршуда дастгирӣ накунад, ӯ бояд фавран аз ҳабс озод карда шавад.

12. Дарҳост дар бораи иҷозат додани муҳлати нигоҳ доштани гумонбаршуда дар ҳабс дар давраи шиносой бо маводи парванда ба суди маҳалли тафтишот на дертар аз се шабониҷӯз пеш аз ба охир расидани муҳлати ба ҳабс гирифтани пешниҳод карда мешавад.

Дар натиҷаи муқоисаи қонунгузории мурофиавии баъзе аз давлатҳои ИДМ ба монанди Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон бо қонунгузории мурофиавии Тоҷикистон муайян карда шуд, ки вобаста ба масъалаи дароз кардани муҳлати ба ҳабс гирифтани дар байни қонунгузории мурофиавии ин давлатҳо умумиятҳо ва тафовутҳои зиёде ҷой доранд. Истифодай таҷрибай ин давлатҳо дар масъалаи дароз кардани муҳлати ба ҳабс

гирифтан баҳри такмили қонунгузории миллӣ ва самаранокии фаъолияти мақомоти татбиқкунандай чораи пешгирии мазкур мусоидат меқунад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумхурии Тоҷикистон (аз 06.11.1994 бо тағириу иловаҳои 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016).
2. Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумхурии Тоҷикистон (3-юми декабря соли 2009 ва 01 апрели соли 2010).
4. Кодекси мурофиавии ҷиноятии Федератсияи Россия (аз 25-уми апреля 2011с), №39 , 256-С
5. Қонуни ҶТ “Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳабс нигоҳ доштани гумонбаршуда, айборшаванда ва судшаванда”, аз 28 июня соли 2011.
6. Құдратов Н.А. Қитоби дарсӣ / Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ / Н.А. Құдратов. - Душанбе - 2016.
7. Соболев И.В. “ Судебный порядок заключения под стражу подозреваемых и обвиняемых в УПК РФ и международно-правовые стандарты//Международное уголовное право и международная юстиция. 200. №1. С-30-34
8. Цоколова О.И. «О понятии и сущности заключения под стражу»// Российский следователь. 2005. №3.
9. Хапаев И.М. Понятие и значение меры пресечения в виде заключения под стражу в уголовном судопроизводстве// Северо-Кавказский юридический вестник.2014. №1.
10. Кайгородова Ю.Е. К вопросу о понятии и значении процессуальных сроков уголовного судопроизводства// Вестник Омской юридической академии. 2012. №2.
11. Бекетов А.О., Бородин А.А. Взаимозвязь сроков содержания под стражей и предварительного расследования // Уголовное право. 2019, №3.

ТАРТИБИ МУҲЛАТИ НИГОҲ ДОШТАН ВА ТАМДИД НАМУДАНИ МУҲЛАТИ ҲАБСИ ПЕШАҚИ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои тартиби муҳлати нигоҳдорӣ ва тамдид намудани муҳлати ҳабси пешакӣ матраҳ гардидааст. Доир ба ин масъала чи дар қонунгузории миллӣ ва чи дар санадҳои байналмилалӣ як қатор меъёроҳо ва принципҳои ҳуқуқӣ бо мақсади химояи ҳуқуқу манфиатҳои қонуни гумонбаршаванда ва айборшавандай таҳти ҳабс қарордошта муқаррар гаштааст.

КАЛИДВОЖАҲО: муҳлати ҳабс, тамдид намудани муҳлати ҳабс, гумонбаршаванда, ҳуқуқу манфиат.

ПОРЯДОК СОХРАНЕНИЯ И ПРОДЛЕНИЯ СРОКА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО ЗАКЛЮЧЕНИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы порядка сохранения и продления срока предварительного заключения. По данному вопросу установлен ряд норм и правовых принципов как в национальном законодательстве, так и в международных документах в целях защиты законных прав и интересов подозреваемых и обвиняемых, находящихся под стражей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: срок содержания под стражей, продление срока содержания под стражей, подозреваемый, права и интересы.

THE PROCEDURE FOR MAINTAINING AND EXTENDING THE PERIOD OF PRE – TRIAL DETENTION

In this article, the issues of the procedure for maintaining and extending the period of pre-trial detention are discussed. Regarding this issue, a number of norms and legal principles have been established both in the national legislation and in the international documents in order to protect the legal rights and interests of the suspect and the accused under arrest.

KEYWORDS: term of imprisonment, extension of the term of imprisonment, the suspect, rights and interests.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ризоева Ш.С. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 939362425.

Сведения об авторе: Ризоева Ш.С. – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 939362425.

Information about the author: Rizoeva Sh.S.– Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 939362425.

АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ТАШКИЛИ ҲОКИМИЯТИ ИЧРОИЯ

**Алиева И.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар шароити мусир барои Тоҷикистон фаъолияти самарабахши ҳокимияти ичроия, созмони низоми ҷандир ва кифоявии мақомоте, ки идораи давлатии ҳамарӯзаро амалӣ месозанд, аҳаммияти маҳсус қасб менамояд. Маҳз ҳамин шоҳаи ҳокимияти давлатӣ ва маҷмуу гуногунранги мақомоту ҳадамот, ҳайати бисёршумораи кадрии хизматчиёни

давлатӣ соҳиб мебошад. Тавсифи воқеии ҳокимияти икроия нишондиҳандай зинаи рушди давлат буда, ин ҳолат, бешубҳа, аҳаммияти онро дар низоми давлатдории мусоир ошкор месозад. Ҳокимияти икроия олоти асосии идоракуни давлатӣ аст ва аз ин рӯ зарурияти айнӣ дошта, тавре дар адабиёти ҳуқуқӣ асоснок таъкид мегардад, аксар чун фаъолияти ташкилии давлат баромад мекунад.

Проблемаҳои фаъолияти ҳокимияти икроия дар шароити ислоҳоти низоми идораи давлатӣ, ки дар Тоҷикистон тайи ҷанд сол расман сурат дорад, ба аҳаммияти маҳсус молик аст. Вазифаҳои навбатӣ дар ин самт ҳар сол дар Паёмҳои Президенти қишвар ба Маҷлиси Оли мушаххас гардонида мешаванд. Аз ҷумла, дар Паёми Президент аз соли 2006-ум ислоҳоти идораи давлатӣ чун «яке аз самтҳои муҳимми таъмини рушди мамлакат» шинохта шуда, таъкид мегардид, ки он ба мураттабсозии идораи давлатӣ, такмили мансабҳо ва соҳтори вазоратҳо вобаста ба шароити иқтисодӣ бозорӣ, аз байн бурдани функцияҳои тақрорӣ, таъмини шаффоғият ва самарабаҳшии фаъолияти соҳторҳо ва хизматчиёни давлатӣ нигаронида шудааст.

Тавре аён мегардад, ин ислоҳот, пеш аз ҳама, фаъолияти низоми ҳокимияти икроия ва нақши онро дар таъмини идораи давлатии корҳои ҷомеа ва давлат дар бар мегирад. Вале он ҳамчун ҷузъи таркибии маҷмуи дигаргунсозиҳои сиёсию ҳуқуқии дар ҷумҳурӣ идомадошта ба дигар шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ва тамоси ҳамдигарии онҳо низ даҳл дорад. Таҷзияи ҳокимият тамосу таъсири мутақобилияи шоҳаҳои ҳокимият, умумият ва ягонагии сиёсати давлатиро дар масоили умда инкор намекунад. Баръакс, он ба таъмини ягонагии амали ҳама шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ дар партави нақш ва вазифаҳои асосии давлат равона гаштааст.

Дар давлати мусоир ҳуқуқбунёд ва демократӣ ҳокимияти икроия тобеи дигар шоҳаҳои ҳокимияти расмӣ нест, он мустақиман фаъолият бурда, ба неруи бузурги созандагӣ соҳиб аст. Аз ин рӯ, дигар шоҳаҳои ҳокимият ҳуқуқ доранд, ки аз болои он назорат баранд. Агар ҳокимияти икроияро бо дигар шоҳаҳои ҳокимият муқоиса намоем, вай аз рӯи қувват ва тавонойӣ дар ҷои аввал меистад. Захираҳои моддӣ ва молиявии қишвар, номѓӯйи васеи мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ, соҳторҳои зуроварӣ, артиши миллӣ, милитсия, полиси андоз, дигар ҳадамоти қудратӣ дар ҳокимияти икроия чун шоҳаи нисбатан зудамали ҳокимияти давлатӣ боқӣ мондаанд.

Конститутии Ҷумҳурии Тоҷикистон афкори пешқадами сиёсию ҳуқуқии ҷаҳониро дар бар гирифта, тавсифҳои моҳияти давлат ва самти инкишофи ҷомеаро муайян менамояд. Аз ҷумла, бори аввал дар зинаи конститутионӣ принсиби «таҷзияи ҳокимият» мустаҳкам гардид. Ҳоло татбиқи ин қоида дар тарҳбандии конститутионии соҳторҳои ҳокимияти чун омили зарурии ташаккули давлати ҳуқуқбунёд эътироф мейбад. Назарияи таҷзияи ҳокимият неруи бузурги ташкилию ҳуқуқӣ дошта, татбиқи он на фақат тафриқи функционалии идораи корҳои давлатӣ, балки созмон ва инкишофи соҳторҳои мушаххаси давлатиеро тақозо менамояд, ки ба шоҳаҳои гуногун мутааллик буда, дар маҷмуъ чун низоми ягонаи амалисозии ҳокимияти давлатӣ баромад менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 1991-2008 дар низоми ҳокимияти икроия ҷандин маротиба ислоҳот гузаронида шуд. Соли 2012 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракуни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шуд, ки қонуни мазкур низоми мақомоти идоракуни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян карда, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии фаъолияти онҳоро танзим менамояд. Мавзуи танзими Қонуни мазкур вазъи ҳуқуқии мақомоти икроияи ҳокимияти давлатие, ки ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тобеъ ва ҳисботдиҳанда мебошанд, инчунин, асосҳои ташкилии фаъолияти онҳо дар низоми идоракуни давлатӣ мебошад, мавриди танзим қарор медиҳад.

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ яке аз нишонаҳо, зухурот ва рубинои давлат мебошад. Пайдоишу инкишофи давлат ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо ҳам пайванд буда, ҳастии фаъолияти онҳо бо яқдигар вобастагӣ дорад. Давлат фаъолияти худро тавассути мақомоти давлатӣ амалӣ намуда, мақомоти давлатӣ олоти муҳимтарини мавҷудияти ҳастии давлат аст. Мақомоти давлатӣ чун қисми таркибии давлат соҳтори ба худ хос дорад, ки онро дастгоҳи давлатӣ меноманд. Дастгоҳи давлатӣ аз низоми мақомоти давлатӣ иборат аст, ки

ба воситаи онҳо ҳокимияти давлатӣ ва вазифаҳои давлат ба амал бароварда мешаванд. Мазмуни фаъолияти мақомоти давлатӣ, усули ташкил ва фаъолияти онҳо, ҳайати шахс ва шаклу усули кори онҳо асосан ба таркиби иҷтимоии ҳокимияти давлатӣ вобаста мебошад.

Тоҷикистони мусир шакли идоракуни чумхурияй дошта, дар Конститутсияи он тавсифи моҳияти ин сифати давлат мустаҳкам шудааст. Моддаи 1-уми Конститутсия муқаррар кардааст, ки: «Ҷумҳурии Тоҷикистон - давлати соҳибихтиёر, демократӣ, ъуқӯқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад». Банди дуюми ҳамин модда боз ба як сифати ниҳоят муҳим ишорат менамояд: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меоварад». Умуман, бояд зикр намуд, ки ҳама моддаҳои минбаъдаи Конститутсия маҳз ба ҳамин модда таҳқим мебахшанд ва худи боби 1-ум, ки асосҳои соҳти конститутсионии Тоҷикистонро мустаҳкам месозад, байни ҳама бобҳои минбаъдаи Конститутсия волоият дорад. Ба сифати кафили расмии таъмини хулосаҳои бунёдии номбурда моддаи 100-уми Конститутсия баромад мекунад, ки чунин мазмун дорад: «Шакли идораи чумхурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағиیرназаранд». Дар партави баёни мавқеи ҳуқуқии ҳокимияти иҷроия зикри чанд принципҳои бунёдгузори давлатдории миллии мусирни тоҷикон, ки аз Конститутсияи навин бармеояд, муҳим аст. Пеш аз ҳама, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ўарзиши олӣ эълон гаштаанд. Ин ҷо сухан пеш аз ҳама, дар бораи волоияти ҳуқуқи инсон меравад, ки таъмини он мазмуни сиёсати давлат ва рушди ҷомеаи мутамаддинро ташкил медиҳад. Ин волоият, инчунин, дар даҳлназарии ҳуқуқҳои фитрии инсон ифода мейёбад. Эътирофи расмии ҳуқуқҳои фитри барои тақвияти соҳти конститутсионии Тоҷикистон аҳаммияти беназiri таъриҳӣ дошта, дар фаҳмиши ҷомеа, таносуб бо давлат тағиироти кулл ворид менамояд ва мисли як унсури сифатӣ ба ғанӣ гардонидани мазмуни чунин як зухуроти мураккаби иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд маҳаки фаъолияти давлат ва низоми мақомоти он, аз ҷумла, мақомоти ҳокимияти иҷроия шинохта мешавад.

Дигар, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принципи пурраҳокимиятии ҳалқ мустаҳкам шудааст. Ҳалқи Тоҷикистон баёнгари соҳибихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистони ҳамон ҳокимияти давлатӣ эътироф мейёбад. Ҳангоми баҳодињӣ ба ин диспозитсияи конститутсионӣ набояд мағҳуми «ҳалқ»-ро бо мағҳуми «аҳолӣ» оmezish дод. Ин мағҳумҳо аз ҷиҳати ҳайати субъектӣ наздик бошанд ҳам, дар маъни ҳуқуқӣ фарқ доранд. Мағҳуми «ҳалқ» чун умумияти ҷомеаи сиёсӣ танҳо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад. Мағҳуми «аҳолӣ» бошад, на факат ба шаҳрвандон, балки ба ҳама шахсони воқеие, ки дар ҳудуди Тоҷикистон айни замон иқомат доранд, ишорат менамояд.

Ҳамин тавр, ъюнимияти иҷроия олоти асосии идоракуни давлатӣ буда, сифат ва самаранокии идоракуни давлатӣ ба таври ҳалкунанда аз зинаи фаъолияти ҳамин шоҳаи ҳокимият вобаста аст. Дарки дурусти ҳусусиятҳои иҷроия аз як тараф ба истифодай нерӯю тавононии он дар роҳи рушди ҷомеа мусоидат намуда, аз ҷониби дигар, барои нигоҳ доштани таъсири ҷанбаҳои манғии он хизмат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2003.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идоракуни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (АМОҔТ с. 2012, №4, мод. 278)
3. Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12.05.2001//Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2001.-№4.-М.215
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тақмили соҳтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 ноябриси 2006, №9.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04. 2007. www.prezident.tj
6. Алиев З. Асосҳои конститутсионии ташкили ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Давлат ва ҳуқуқ. 2003. № 1.
7. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.И. Имомов. - Душанбе, 2012.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2006.
9. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2005.

10. Тахиров Ф.Т. Значение действующей конституции в развитии современной национальной государственности таджикского народа //Известия АН РТ. №3. 2006
11. Хакимов Ш.К. Становление и развитие Конституции как политico-правового института в Таджикистане / Ш.К. Хакимов. – Душанбе, 2002.

АСОСХОИ КОНСТИТУЦИОНИИ ТАШКИЛИ ҲОКИМИЯТИ ИЧРОИЯ

Мақомоти ҳокимиияти давлатӣ яке аз нишонаҳо ва зухуроти давлат буда, пайдоишу инкишофи давлат ва мақомоти ҳокимиияти давлатӣ бо ҳам пайванд мебошад, ҳастию фаъолияти онҳо бо якдигар вобастагӣ дорад. Давлат фаъолияти худро тавассути мақомоти давлатӣ амалӣ намуда, мақомоти давлатӣ олоти муҳимтарини мавҷудияти ҳасти давлат ба шумор меравад. Мақомоти давлатӣ чун қисми таркибии давлат соҳтори ба ҳуд хос дорад, ки онро дастгоҳи давлатӣ меноманд. Дастгоҳи давлатӣ аз низоми мақомоти давлатӣ иборат аст, ки ба воситаи онҳо ҳокимиияти давлатӣ ва вазифаҳои давлатӣ ба амал бароварда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: Конституция, қонун, ҳокимиияти ичроия, идораи давлатӣ, хизматчии давлатӣ, ислоҳот, мақомоти давлатӣ, ҳадамот.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Государственная власть является одним из признаков и проявлением государства, зарождение и развитие государства и государственной власти взаимосвязаны, их существование и деятельность взаимообусловлены. Государство осуществляет свою деятельность через органы государственной власти, а органы государственной власти считаются важнейшими инструментами существования государства. Государственная власть как составная часть государства имеет свою структуру, которая называется государственным аппаратом. Государственный аппарат состоит из системы органов государственной власти, посредством которых осуществляется государственная власть и государственные задачи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Конституция, право, исполнительная власть, государственное управление, государственный служащий, реформы, органы государственной власти, услуги.

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF EXECUTIVE POWER

State power is one of the signs, and manifestation of the state, the origin and development of the state and state power are interconnected, their existence and activity are interdependent. The state carries out its activities through public authorities, and public authorities are considered the most important instruments for the existence of the state. State power as an integral part of the state has its own structure, which is called the state apparatus. The state apparatus consists of a system of state authorities through which state power and state tasks are carried out.

KEYWORDS: Constitution, law, executive power, public administration, civil servant, reforms, public authorities, services.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Иклима Абдулхайровна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 919-30-69-33.

Сведения об авторе: Алиева Иклима Абдулхайровна – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 919-30-69-33.

Information about the author: Alieva Iqlima Abdulkhayrovna – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 919-30-69-33.

ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРОН

**Маҳмудов М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Соҳибкорӣ яке аз шаклҳои амалӣ намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд буда, инкишофи он маҳаки асосии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, вазифаи асосии давлат аз ҳаматарафа ҳавасманд ва таъмин кардани кафолати инкишофи соҳибкорӣ, ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқи соҳибкорон иборат мебошад.

Соҳибкор барои инкишоф додани тиҷорати худ бо тамоми имконият саъю қӯшиш мекунад. Ин маънои онро дорад, ки баробари манфиат ба даст овардани соҳибкор иқтисодиёти давлат ҳам инкишоф меёбад.

Бесабаб нест, ки солҳои охир дар кишвари мо барои хифзи ҳуқуқи соҳибкорон чораҳо андешида мешаванд. Пурзӯр шудани хифзи ҳуқуқи соҳибкорону барои онҳо фароҳам овардани бисёр имтиёзу сабукиҳо кормандони соҳаро на фақат руҳбаланд мекунад, балки барои рушди иқтисодиёти мамлакат, таъмин сохтани фаровонҳолии халқ аҳаммияти маҳсус касб менамояд.

Категорияи хифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон дорои табиати духела мебошад. Аз як тараф, хифзи ҳуқуқ яке аз ҳуқуқҳои субъективии шахсони даҳлдор буда, аз тарафи дигар амалий намудани ин ҳуқуқ хусусияти гайримустақим ва ё тобеиятӣ дорад.

Хусусияти гайримустақим доштан, пеш аз ҳама дар далели вайрон намудани ҳуқуқҳои дигарон ё таҳди迪 вайрон намудани онҳо ифода мейбад.

Ҳуқуқ ба ҳифзо дар шакли умумӣ ҳамчун ба шахси ваколатдор додани имконияти татбиқи чораҳои хусусияти ҳимояи ҳуқуқидошта барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талош кардан ба он маънидод кардан мумкин аст.

Предмети хифзи ҳуқуқ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии вайронкардашуда ё мавриди баҳс қарордоштаи чунин шахсоне мебошад, ки чунин фаъолиятро амалий менамоянд.

Хифзи ҳуқуқи соҳибкорон ва муҳофизати манфиатҳои қонунии онҳо бо тартиби пешбининамудаи қонун амалий карда мешавад.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳимоя мегарданд.

Дар Конститутсия ва қонунҳо таҳқим баҳшидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аллакай ин кафолати хифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар амалий намудани ин ё он фаъолият ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти соҳибкориро давлат ҳамчун падидай муҳимми соҳаи иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат мешуморад ва дар ин самт ҳамеша баҳри инкишофи соҳибкорӣ дар мамлакат чораҳои заруриро роҳандозӣ менамояд.

Дар қонунгузории мамлакат барои хифзи соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ имтиёзҳои зиёд ва кафолатҳои васеи ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудаанд.

Ҳамчунин, тибқи қонунгузориҳои кишвар, барои сармоягузорону соҳибкорон беш аз 240 номгӯйи кафолату имтиёзҳо, аз ҷумла зиёда аз 110 имтиёзу сабукиҳо дар самтҳои андозу гумрук пешбинӣ шудааст.

Қабули қонунҳо дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодати ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон ва дастгирии онҳо мебошад. Мисоли равшан ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” мебошад, ки мувофиқи моддаи 12-и ин қонун ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкор бо роҳҳои зерин ҳимоя карда мешавад:

- сода намудани тартиби бақайдгирии субъекти соҳибкорӣ;
- дар асоси муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ маҳдуд кардани санчиши фаъолияти субъекти соҳибкорӣ;
- ба суд шикоят овардани мақомоти ваколатдори давлатӣ аз амали (беамалии) шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъекти фаъолияти соҳибкориро вайрон мекунанд;
- ҳисоб кардани собиқаи меҳнатии соҳибкори инфиродӣ тибқи қонунгузорӣ;
- истифодаи дигар усуљҳо, ки қонунгузорӣ муқаррар кардааст.

Қонунгузории амалкунанда тарз, восита ва шаклҳои ҳимояи ҳуқуқи соҳибкоронро пешбинӣ менамояд. Вобаста ба хусусияти ҳуқуқӣ соҳибкорон ва хусусияти фаъолияти ташкилӣ, шаклҳои ҳифзҳои ҳуқуқиро ба судӣ ва гайрисудӣ ҷудо намудан қобили қабул мебошад.

Дар зери мағҳуми шакли судии ҳимояи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатиро оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талабшаванда меноманд. Маънояш дар он ифода мейбад, ки агар манфиатҳои қонунии соҳибкор дар натиҷаи амали гайриқонунӣ вайрон карда шуда бошад, ў метавонад барои ҳимояи ҳуқуқи худ ба мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоти ваколатдор, ки вазифадоранд чораҳои заруриро барои барқарор

намудани ҳуқуқҳои поймолшуда ё пешгирий намудани ҳуқуқвайронкуни бубинанд, муроҷиат намоянд.

Мақомоте, ки барқарор намудани ҳуқуқи вайронкардашуда ё талабшавандаро дар доираи ҳифзи судӣ таъмин менамоянд, инҳоянд:

- Суди Конститутсионӣ;
- Суди иқтисодӣ;
- Суди умумӣ.

Ба шаклҳои гайрисудии ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон дохил мешаванд:

- ҳифзи нотариалий;
- мурофиаи ҳаками;
- ҳалли тосудии баҳсҳо.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи соҳибкорон аз тарафи мақомотҳои болозикр дар симои давлат ҳифз карда мешаванд ва ҳуқуқҳои вайронкардашуда барқарор карда шуда, барои фароҳам овардани фазои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат нақши муҳим мебозанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021.
3. Қонуни ҶТ “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26.07.2014.
4. Раҳимзода М.З., Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / М.З. Раҳимзода, Д.Ш. Сангинов. - Душанбе. с.2021
5. Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқии соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореферат. Душанбе.с.2020

ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРОН

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзуӯҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкорӣ аз қабили ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон баҳшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмии соҳа ва қонунгузории амалкунандаги масоили ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳифзи ҳуқуқ, соҳибкорӣ, қонунгузорӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ, мақомоти ваколатдор, бақайдигирии давлатӣ.

ЗАЩИТА ПРАВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Эта статья посвящена одной из самых актуальных тем предпринимательского права – защита прав предпринимателей. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего законодательства были проанализированы и рассмотрены вопросы защиты прав предпринимателей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: правоохранительные органы, предпринимательство, законодательство о предпринимательской деятельности, уполномоченные органы, государственная регистрация.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF ENTREPRENEURS

This article is devoted to one of the most relevant topics of business law – the protection of the rights of entrepreneurs. Based on the study of the scientific literature of the industry and the current legislation, the issues of protecting the rights of entrepreneurs were analyzed and considered.

KEYWORDS: law enforcement agencies, entrepreneurship, legislation on entrepreneurship, authorized bodies, state registration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Махмудов Мансурҷон Мирмаҳсудовиҷ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987071166**.

Сведения об авторе: *Махмудов Мансурҷон Мирмаҳсудовиҷ* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **987071166**.

Information about the author: *Makhmudov Mansurjon Mirmakhsudovich* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **987071166**.

ИНКИШОФИ МАФХУМИ ДАВЛАТ ДАР ШАРОИТИ ТАБОДУЛИ ФАРҲАНГӢ

**Мазабшоева Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Моҳияти давлат дар назарияи анъанавии давлат ва ҳуқуқ масъалаи марказӣ ва муҳим буд. Марксизм моҳияти давлатро дар зӯроварии синфӣ медид ва инро чун як «пешравӣ» дар илм эътироф менамуд. Моҳияти давлатро диктатураи (хукмронии) синфӣ (як синф нисбати синфи дигар) ташкил медод. Ҳоло бошад (бино ба тағйироти куллии ҳаёти чомеа, аз ҷумла дигаргун гаштани соҳти чомеа, вазъи гурӯҳҳои аҳолӣ ва диг.) нуқтаҳои назар оид ба моҳияти давлат тағйир ёфтанд. Дар робита бо моҳияти давлат масъалаи таъиноти ҷамъияти давлат низ рӯшан мегардад.

Дар назарияи имрӯзai давлат ва ҳуқуқ оид ба мафхуми «моҳияти давлат» якчанд нуқтаи назар мушоҳида мешаванд.

Тибқи андешаи В.Д. Перевалов ва С.С. Алексеев, ҳангоми равshan намудани моҳияти давлат худи давлатро ё чун падидаи мустақили сиёсиву ҳуқуқӣ, ё ҳамчун падидаи мураккаби ҷамъияти таҳлил намудан мувофиқи мақсад аст. Ба ибораи дигар, моҳияти давлат аз он вобаста аст, ки давлат ба қадом маънӣ таҳлил мешавад. Ҷунончи, моҳияти давлатро ҳамчун падидаи мустақили (алоҳидаи) сиёсиву ҳуқуқӣ, ҳокимијат ташкил медиҳад. Ин ҷо ҳокимијати давлатӣ дар назар аст, ки дар ҳуд кувва ва иродаро таҷассум мекунад. Қувваи ҳокимијатро муасисаҳои маҳсуси давлатӣ ва иродаро - ҳуқуқ ташкил медиҳад. Ҳангоми баррасии моҳияти давлат чун падидаи мураккаби ҳаёти чомеа алоқамандии давлат бо чомеа, аҳолӣ ва шахс ба инобат гирифта мешавад. Аз ин нуқтаи назар моҳияти давлат дар он ифода мегардад, ки давлат баҳри пешрафти чомеа қадом корҳоро анҷом медиҳад, манфиатҳои киро ҳимоя мекунад, то ҷой андоза ҳуқуқҳои инсонро таъмин мекунад.

Хулосаи умумии муаллифони номбурда ин аст, ки давлат моҳияти ё синфӣ ва ё умумиҷамъияти дошта метавонад. Амали имрӯзai давлат на бо синфҳо ва муборизаи синфӣ, балки бо талаботу манфиатҳои умумиҷамъияти алоқаманд карда мешавад. Давлати имрӯза, аз нигоҳи ин муаллифон, «механизми самараноки аз байн бурдани тазоди ҷамъияти на бо роҳи зӯроварӣ, фурӯнишонӣ, балки ноил гаштан ба созиши ҷамъияти аст». Айни замон қайд мешавад, ки ин гуфтаҳо «маънои онро надоранд, ки давлат имрӯз моҳияти синфиашро пурра гум кардааст». Маънни ин андеша ин аст, ки моҳияти умумиҷамъияти давлат ба ҷойи аввал баромада, моҳияти синфии давлат хислати дуюмдараҷаро соҳиб гаштаааст. Ҳадафи асосии давлати мусоир - «таъмини созиши ҷамъияти, идорасозии чомеа, ҳалли проблемаҳои глобалий» арзёбӣ мешавад. Айни замон таъқид мешавад, ки ба моҳияти давлат, дар баробари омилҳои синфию умумиҷамъияти, ҳамчунин, омилҳои дигари «миллӣ, динӣ ва ҳатто криминалий таъсир мерасонанд».

А.Б. Венгеров низ моҳияти синфӣ ва умумиҷамъияти давлатро аз ҳам чудо мекунад. Муаллиф, ҳамчунин, тарафдори истифодаи нуқтаи назари фарҳангӣ нисбати давлат буда, моҳияти умумиҷамъияти давлатро дар он мебинад, ки давлат ҳоло «ҳимоягари ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, равандҳои демократӣ аст» ва ба ин васила ҳаёти ҳалқу миллатҳо дар «шароити имрӯzai буҳронҳои глобалии экологӣ, демографӣ, энергетикий, ашёй ва ғ. таъмин мегардад».

Ҳамин тариқ, А.Б. Венгеров андешаи тағйирёбии моҳияти давлат, ба тадриҷ иваз гаштани моҳияти синфӣ ба моҳияти умумиҷамъияти давлатро ҳимоя мекунад. Агар тибқи андешаи як қатор муаллифон, давлати мусоир моҳияти аввало умумиҷамъияти ва сипас (дар баъзе ҳолатҳои ҳусусӣ) синфӣ дошта бошад, пас аз нигоҳи А.Б. Венгеров, давлати имрӯza моҳияти умумиҷамъияти дорад, ки натиҷаи таҳаввули таърихии моҳияти давлат аст. Муаллиф тарафдори аз байн бурдани натиҷаҳои таҳлилҳои пештараи синфии давлат буда, моҳияти давлатро дар он мебинад, ки он танҳо «машинаи зӯроварӣ» набуда, ҳоло арзиши ҷамъияти ва фарҳангӣ дорад.

Ба андешай М.Н. Марченко, дар ҳаёти воқеј давлатхой мутлақо синфй ва давлатхой мутлақо умумиинсонй вучуд надоранд. Хулоса дар хусуси вучуд доштани давлатхой синфй ва давлатхой гайрисинфии умумиинсонй, ба фикри ў, натиҷаи истифодаи ду нуктаи назар оид ба давлат аст: 1) нуктаи назари маҳдуди синфй ва 2) нуктаи назари умумиинсонй. Дар заминаи нуктаи назари синфй давлат чун аслиҳаи пахш намудани муқобилияти синфй, дастгоҳи сиёсии синфи ҳукмрон фаҳмида мешавад, яъне моҳияти синфй дорад. Тибқи нуктаи назари умумиинсонй, давлат моҳияти умумиинсонй дорад, зеро манфиатхову арзишҳои умумиинсониро ифода ва ҳимоя мекунад. Аммо ба фикри муаллиф, ин зайл давлатхой ё мутлақо синфй ва ё мутлақо умумиинсонй ҳеч гоҳ чой надоранд. Аз ин ҷо хулоса пешкаш мешавад, ки ҳангоми муайян намудани моҳияти давлат ва пешбарии мағҳуми давлат паҳлухои ҳам синфй ва ҳам умумиинсонии давлатро мебояд ба инобат гирифт.

Ба андешай С.А. Комаров ва А.В. Малко, дар моҳияти давлат бо назардошти шароитҳои таърихӣ ё тамоили синфй (зӯроварӣ) ва ё тамоили умумичамъияти (созиш) ба мадди аввал мебароянд. Қайд мешавад, ки давлатҳои «истисморгар» бештар моҳияти синфй ва «давлатҳои пасокапиталистӣ» ва «пасосотсиалистӣ» моҳияти умумичамъияти (созишӣ) доранд. Аммо дар ҳар сурат, ба андешай муаллифон, моҳияти синфй ва умумичамъияти давлат ҳамдигарро пурра мекунанд. Хулосаи муаллифон ин аст, ки давлат моҳияти ҳам синфй ва ҳам умумичамъияти дошта, онҳо вобаста ба шароити таърихӣ зоҳир мегарданд. Барои ҳамин таъкид мешавад, ки даст кашидан аз ин ё он паҳлуи ифодаи моҳияти давлат дуруст нест, вагарна мағҳуми давлат яктарафа таҳлил мешавад.

Аммо моҳияти синфии давлатро ин муаллифон ошкоро ҳимоя намекунанд. Ба ақидаи онҳо, моҳияти давлати имрӯза дар он аст, ки нақши «воситаи созиши ҷамъиятре» иҷро мекунад. Моҳияти давлатро С.А. Комаров ва А.В. Малко дар таносуби «мазмун» ва «шакли» давлат мебинанд. Давлат аз нигоҳи «мазмunaш» - ин «воситаи созиши ҷамъияти» ва аз рӯи «шаклаш» - давлати ҳуқуқӣ аст. Ин таносуби мазмуну шакли давлатро муаллиfon дар таносуби давлат ва ҷомеаи шаҳrvандӣ мебинанд. «Давлат ва ҷомеаи шаҳrvандӣ, - менависанд онҳо, - ҳамчун ягонагии шакл ва мазмун зоҳир мешаванд, шакли ин ягонагӣ дар давлати ҳуқуқӣ ва мазмун дар ҷомеаи шаҳrvандӣ ифода мейёбад».

Ҳамин тарик, якчанд нуктаҳои назар оид ба моҳияти давлат ба мушоҳида мерасанд. Муаллифони гурӯҳи аввал моҳияти умумичамъияти давлати имрӯзаро асосӣ ва моҳияти синфиро дуюмдарача мөҳисобанд. Муаллифони гурӯҳи дуюм бар он ақидаанд, ки бо пешрафти ҷомеаи моҳияти синфии давлат бо моҳияти умумичамъияти иваз мешавад. Ва, ниҳоят, тибқи ақидаи саввум, давлат моҳияти ҳам синфй ва ҳам умумичамъияти дорад.

Ин се нуктаи назар дар заминаи таҳлили синфй ва умумичамъияти давлат ҳосил шудаанд. Нуктаи назари синфй оид ба давлат анъанавӣ буд, дар таърихи афкори башар замонҳои гуногун ва дар шаклҳои гуногун истифода шудааст. Онро нуктаи назари маҳдуди синфй меноманд. Дар заминаи он давлат чун аслиҳаи «машинаи» зӯроварии синфй (танҳо синфҳои муайян, масалан, ғуломдорон, феодалон ва диг.) фаҳмида мешавад. Ҳоло бештари муҳаққиқон аз таҳлили синфии давлат даст кашида, асосан таҳлилҳои умумиинсонӣ ё умумичамъияти давлатро истифода мебаранд.

Аммо дар адабиёти имрӯза нуктаҳои назари дигар оид ба моҳияти давлат низ вомехӯранд. Яке аз онҳо нуктаи назари либертарӣ-ҳуқуқӣ аст (В.С. Нерсесянс, В.А. Четвернин ва диг.). Тибқи назарияи либертарӣ, «давлат чун зуҳурот ва мағҳуми ҳуқуқӣ аз рӯи моҳияташ - ин шакли ташкилӣ-ҳокимиyati ифода, мушаххасгардонӣ ва амалисозии принсипи баробарии шаклӣ, мазмун ва талaboti он аст». Аз ин ҷо хулоса пешкаш мешавад, ки давлат, мисли ҳуқуқ, шакли «ифодаи озодии одамон» аст. Ҳуқуқ шакли «меъёрии» ифодаи озодии одамон ва давлат шакли «ҳокимиyati» ифодаи ин озодист. Айни замон қайд мешавад, ки ин шакли ифодаи озодӣ «ҳатмӣ» ва «умумӣ» аст.

Хулосаи дигари назарияи либертарӣ ин аст, ки давлат моҳияти ҳуқуқӣ дорад. Ин моҳияти ҳуқуқии давлат ҳоси ҳар гуна давлат эътироф мешавад. «Моҳияти ҳуқуқии давлат..., - менависад В.С. Нерсесянс, - дар ин ё он шакл дар ҳамаи навъҳо ва шаклҳои давлат ифода мейёбад». Сатҳи камолоти давлат низ аз сатҳи амалий гаштани «баробарии шаклии одамон» вобаста карда мешавад.

Дар адабиёти илмī нүктаҳои назари дигар низ истифода мешаванд. Чунончи, А.Н. Головистикова моҳияти умуифалсафӣ ва ҷамъияти давлатро ҷудо мекунад. Моҳияти умуифалсафии давлат бо он муайян мешавад, ки давлат чун як зуҳурот ё падидаи ҳаёти ҷомеа аз дигар падидаҳо (маслан, соҳти авлодии тодавлатӣ ва ё хизбҳои сиёсӣ) фарқ дорад. Моҳияти ҷамъияти давлат онро мефаҳмонад, ки давлат манфиатҳои киро (қадом табақа, синфи ҷомеаро) ифода ва ҳимоя мекунад? Ба андешаи ҳуди муаллиф, давлатҳои имрӯзаи демократӣ манфиатҳои «синфи миёна» - ро ифода мекунанд.

Ҳамзамон, қайд мешавад, ки оид ба моҳияти давлат дар таърих назарияҳои муҳталиф истифода шудаанд, масалан, назарияи «анималий», ки давлатро «бо тӯдаи замбӯр, мӯрчагон ва м.и. ташбех медодад» ё назарияҳои «органикӣ», ки давлатро «ба узвҳои ҷисми инсон» монанд мекарданд.

Дар баробари нүктаҳои назари синфи, умуичамъиятӣ, либертарӣ, фалсафӣ боз дигар андешаҳо оид ба моҳияти давлат истифода мешаванд. Чунончи, дар адабиёт ба панҷ нүктаи назар оид ба моҳияти давлат ишора мешавад: 1) «илоҳӣ», ки давлатро чун «падидаи илоҳӣ» маънидод мекунад; 2) «арифметикий (классикий)», ки тибқи он «давлат - маҷмуи се ұнсур аст: ҳокимиият, ҳудуд ва аҳолӣ»; 3) «ҳуқуқӣ», ки давлатро аз нигоҳи «маҷмуи ҳуқуқвайронкуниҳо» меомӯзад; 4) «сотсиологӣ», ки давлатро чун «шакли ҳуқуқии таҷассуми миллат (халқ) мефаҳмад; 5) иттилоотӣ-кибернетикий, ки тибқи он давлат чун низоми муташаккил дар асоси вориду ирсоли иттилоот амал мекунад (ворид гаштани иттилоот ба мақомоти давлат, қабули қарор дар асоси ин иттилоот, дастраси аҳолӣ гаштани қарор, аз нав ба мақомоти давлат ворид гаштани иттилоот дар ҳусуси иҷрои қарор).

Аз ин ҷост, ки мағҳумҳои давлат бо пешрафти давлат такмил мейбанд. Омӯзиши давлат - ин гузашти батадриҷ аз донишҳои соддатар ба донишҳои мукаммалтар, аз мағҳумҳои оддӣ ба мураккаб аст. Ҳар замона мағҳуми алоҳидаи давлатро пешкаш намудааст. Давлатро дар марҳилаҳои гуногуни таъриҳӣ ҳар хел мефаҳмиданд.

Ҳоло давлат чун воситаи созиши иҷтимоӣ, таъмини сулҳу оромӣ, амнияти тартиботи устувор дар ҷомеа, кафили ҳуқуқҳои инсон фаҳмида мешавад. Мағҳуми давлатро бо назардошти моҳият ва таъиноти иҷтимоии (ҷамъияти) давлат муайян мекунанд. Давлати, масалан, гуломдорӣ моҳиятан манфиатҳои синфи гуломдоронро ҳимоя намуда, баҳри таъмини ин манфиатҳо хизмат мекард. Аз ин ҷост, ки мағҳуми ин давлатро хислатҳои ташкил медиҳанд, ки дар заминаи онҳо мағҳуми давлати гуломдорӣ чун ташкилоти ҳокимиияти ғуломдорон ҳосил мешавад.

Давлатҳои имрӯза, алаҳусус, давлатҳо, ки сиёсати иҷтимоиро баҳри беҳдошти зиндагии одамон пеш гирифтаанд, моҳиятан ва аз нүктаи назари таъиноташон давлатҳо мебошанд, ки манфиатҳои умумро дар назар дошта, барои таъмини шароити арзандай зиндагии ҳар инсон, баҳри таъмини созиши иҷтимоӣ фаъолият доранд. Дар ин давлатҳо ҳуқуқу озодиҳои инсон эътироф мешаванд, давлат ба зиммааш вазифai таъмину ҳифзи ҳуқуқу озодиҳоро мегирад, шаҳрвандонашро (халқро) сарчашмаи ҳокимиият ва баёнгари соҳибхтиёри эълон мекунад. Табиист ки чунин давлат - воситаи таъмини созиши иҷтимоӣ, беҳдошти ҳаёти одамон, амнияти онҳо ва ҷомеа аст.

Ҳамаи ин далели он аст, ки моҳият ва мағҳуми давлат тағиیرёбанданд. Бо пешрафти ҷомеа моҳияти давлат, яъне мазмуни доҳилии давлат тағиир мейбад. Мутаносибанд донишҳои инсонӣ оид ба ин давлат, яъне мағҳумҳои давлат низ тағиир мейбанд. Чунин аст қонунияти инкишофи давлатдорӣ.

Оид ба давлат дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таъриҳӣ таърифҳои муҳталиф пешкаш шуданд. Ҳоло низ пешкаши таърифҳои гуногуни давлат идома дорад. Оид ба давлат як таърифи умумӣ ҷой надорад. Таърифҳо зиёд ва гуногунанд. Равшан намудани мағҳуми давлат масъалаи муҳимми таърихи афкори сиёсиву ҳуқуқии башар буд. Дар ҳар марҳилаи таъриҳӣ, дар ҳар минтақаву қишвари олам ҳар мутафаккир, файласуф, муҳаққиқ оид ба давлат як мағҳуми хешро пешкаш менамуд. Таърихи афкори давлатии башар - ин маҷмуи ақидаву тасаввурот, мағҳумҳову назарияҳои муҳталиф оид ба давлат аст. Таърихи донишҳои инсонии роҷеъ ба давлат - ин маҷмуи ақидаву назарияҳост, ки бо ҳам алоқаи зич доранд. Пешкашу истифодаи донишҳои назариявӣ оид ба давлат раванди таърихии

мантиқист. Дар рафти он байни мафхұмхову назарияҳо вобастагии мантиқй мушохидა мешавад.

Арасту давлатро чун шакли иттиҳоди одамон маънидод мекард. Дар назари ӯ давлат - шакли иттиҳоди сиёсии одамон аст, ки аз шаклҳои дигари иттиҳоди одамон (ба мисли нүкоти зиндагӣ ва оила) фарқ дорад. Давлат аз нигоҳи Арасту, як шакли «робитаи сиёсӣ», иттиҳоди сиёсист, ки аз оилаҳо, авлодҳо, шаҳрвандон иборат аст. Давлат, ба назари мутафаккир, на маҷмуи бетартибонаи одамон, балки як иттиҳод ва ё иттиғоқи шаҳрвандон аст. Ба ҳайси шаҳрвандон шахсоне дар назар дошта мешаванд, ки ҳуқуқи иштирок дар фаъолияти қонунгузорӣ ва судӣ доранд. Ин иттиҳод, яъне давлат баҳри таъмини ҳаёти хуби одамон ва хушбахтии одамон ташкил мешавад.

Чунин тасвири колективии (иттиҳодии) давлат ба таърихи донишҳои назариявӣ оид ба давлат таъсири бевосита мерасонад. Аз ин андеша минбаъд мутафаккирони зиёд истифода мебаранд. Чунончи, мутафаккири римӣ Сисерон низ давлатро чун шакли иттиҳод тавсиф мекунад. Ӯ якчанд шаклҳои иттиҳоди одамонро чудо намуда, байни онҳо иттиҳоди шаҳрвандӣ, аниқтараш «ҷамоаи шаҳрвандӣ» - ро асосӣ меҳисобад. Ин «ҷамоаи шаҳрвандӣ» дар назари мутафаккир - давлат аст. «Ҷамоаи шаҳрвандӣ» аз ҳамаи шаҳрвандон, яъне ҳалқ иборат аст. Ҳалқ бошад чунин иттиҳоди одамон (шаҳрвандонест), ки атрофи ду масъала - ҳуқуқ ва манфиатҳои умумӣ - ризояти умумӣ доранд. Ба ибораи дигар, ҳалқ - иттиҳоди ҳуқуқии одамон аст. Аз ин чост, ки Сисерон ҷумҳуриро чун «сарават ва кори умумии ҳалқ» таъриф медиҳад. Сисерон дар заминай андешаҳои Арасту давлатро чун иттиҳоди ҳуқуқии ҳалқ (шаҳрвандон) мефаҳмад. Ин андеша низ минбаъд васеъ истифода мешавад, алалхусус ҳангоми пешкаши мафхұмҳои ҳуқуқии давлат.

Нуқтаи назар ба давлат чун шакли иттиҳод аз ҷониби мутафаккирони асрҳои миённа низ истифода мешавад. Чунончи, Фомаи Акваний давлатро чун иттиҳоди сиёсӣ мефаҳмад, ки аз ҳунармандон, заминдoron, аскарон, сиёсатмадорон ва диг. иборат аст. Давлатро чун ҷомеаи шаҳрвандӣ, чун иттиғоқ мутафаккири дигар Марсилии Падуаний низ арзёй мекунад.

Мафхұми колективии (иттиҳодии) давлат Замони нав низ истифода мешавад. Масалан, ба гуфтай Гugo Гrotсий, давлат - ин «иттиғоқи одамони озод аст, ки баҳри риояи ҳуқуқ ва фоидаи умумӣ баста шудааст». Ҷон Локк давлатро чун «иттиҳоди мустақили одамон» маънидод мекунад. И. Кант бошад таърифи зерини давлатро медиҳад: «Давлат ин аст иттиҳоди одамони бештари мутобеи қонунҳои ҳуқуқӣ».

Аммо мисолҳои оварда нишони он нестанд, ки фахмиши колективии (иттиҳодии) давлат дар таърих ягона аст. Fайр аз он, ҳамчунин, фахмишҳои дигар низ мушохидა мешаванд. Ин фахмишҳо дар натиҷаи таҳлили ин ё он пахлӯҳои давлат пайдо мешаванд.

Чунончи, Жан Бодеи соҳибихтиёри давлатро - аломати асосии давлат арзёй мекунад. Зери мафхұми соҳибихтиёри ӯ «ҳокимияти доимӣ ва мутлақи давлат» - ро мефаҳмад. Аммо ин соҳибихтиёриро, аз нигоҳи мутафаккир, на иттиҳоди ҳамаи одамон, на ҳалқ, балки малик (подшоҳ) амалӣ мегардонад. Дар натиҷа, соҳибихтиёри ҳалқ бо соҳибихтиёри малик иваз мешавад, давлат дар шахсияти малик таҷассум мегардад, мафхұми иттиҳодии (колективии) давлат бо мафхұми шахсӣ (шахсияти малик) иваз мешавад. Фахмиши дигари (шахсии) давлат пайдо мешавад. Давлатро малик (подшоҳ) дар худ пурра таҷассум мегардонад. Давлат аз шахсияти малик чудо намешавад.

Мутафаккири дигар Томас Гоббс ба сифати аломати асосии давлат ҳокимияти сиёсиро меомӯзад. Аммо мансубияти ин ҳокимиият ба як шахс, ба монарҳ ҳимоя мешавад. Гоббс яке аз ҳимоягарони андешаи мутлақият мегардад. Дар назари ӯ давлат дар шахсияти монарҳ таҷассум мейбад. Ҳокимияти давлат, ҳокимиияти олий, соҳибихтиёри танҳо дар шахсияти як монарҳ ифода мегарданд. Ба ақидаи мутафаккир, соҳибихтиёри мансуб ба давлат аст.

Чунин фахмиши давлат минбаъд низ истифода мешавад. Дар замонҳои нав ва навтарин давлат дар вобастагӣ бо идоракунандагон, бо дастгоҳи давлатӣ таҳлил мешавад. Давлат чун дастгоҳи давлатӣ, дастгоҳи идоракунӣ фахмида мешавад. Дар натиҷаи чунин таҳлилҳо фахмиши давлат ба сифати восита, дастгоҳ ва ё «машина» - и идоракунӣ, зӯроварии синғӣ, фурӯнишонии одамон пайдо мешавад.

Давлат чудо аз чомеа таҳлил мешавад. Давлат акнун чун дастгоҳ, восита ё «машина» - и идоракунӣ ё зӯрвории синфӣ фаҳмида мешавад. Барои мисол таърифҳои марксистии давлатро меорем. Тибқи онҳо, давлат - «мақомотест, ки бар болои чомеа меистад» (К. Маркс), «машинаест барои фурӯнишонии як синф аз тарафи синфи дигар» (К. Маркс ва Ф. Энгельс).

Тавре дида мешавад, дар таърих атрофи давлат нуқтаҳои назари гуногун ва мутаносибан фаҳмишҳои муҳталиф ҷой доранд. Дар мисоли мағҳумҳои дар боло зикргашта ба хулосаи зерин омадан мумкин аст: ин ё он фаҳмиш ва мағҳуми давлат аз он вобаста аст, ки ин ё он муҳаққиқ қадом як аз паҳлуҳои давлатро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дар ин замана, тавре мушоҳида гардид, ду нуқтаи назар ва вобаста ба онҳо ду фаҳмиши давлат асрҳои зиёд инкишоф ёфтанд: яке - фаҳмиши коллективии (иттиҳодии) давлат, дарки давлат чун иттиҳоди одамон (ки аз Арасту сарчашма мегирад) ва дигаре - фаҳмиши давлат дар иртибот бо ҳокимияти давлатӣ, шахсияти ҳоким, дастгоҳи идоракунӣ, ё чун «машина» - и ҳукмронии синфӣ.

Дар адабиёти илмии имрӯза аз ҷониби Л.С. Мамут андешаи ҷолиби диққат пешкаш шудааст. Тибқи он, фаҳмиши мағҳуми давлат танҳо дар иртибот бо дастгоҳи сиёсии идоракунӣ, ҳукмронӣ дуруст нест. Тарғиби «андешаи давлатро чун корпоратсияи амалдорон, қастаи бюрократҳо, «машина» ў ба нафароне нисбат медиҳад, ки «аз масъулияти шаҳрвандӣ-аҳлоқии хеш барои вазъи чомеа ва давлат даст мекашанд». Чунин қӯшишҳо, ба ақидаи муаллиф, «маънои ҳароб намудани давлат, ба таназзул дучор намудани онро доранд».

Дар ҳақиқати фаҳмиши давлат ба сифати танҳо дастгоҳи идоракунӣ, воситаи ҳукмронии як гурӯҳи одамон (сиёсатмадорон) маҳдуд ва яктарафа аст. Чунин фаҳмиши давлат аҳолии кишварро аз давлат дур месозад, одамони қаториро чун «хизматгорон» - и давлат арзёбӣ мекунад. Дар заманаи чунин фаҳмишҳо шаҳрвандони қаторӣ аз давлат дур мешаванд, андешае инкишоф мейёбад, ки гӯё давлат танҳо мутааллиқ ба мансабдорон буда, одамони қаторӣ ба он ягон муносибат надоранд.

Дар асл, алалхусус дар шароити имрӯzaи вусъати соҳторҳои демократии давлатдорӣ, истифодаи раъйпурсӣ ва интихобот, идораи парлумонӣ, таъсиси соҳторҳои ҷамъиятии назорати фаъолияти мақомоти давлатӣ, аз ҷумла интихобӣ будани мақомоти асосии давлат (саравари давлат, парламент), инкишофи ҳудидораи маҳаллӣ давлатро танҳо дар иртибот бо дастгоҳи сиёсии идоракунӣ, чун воситаи ҳукмронӣ таҳлил намудан хилоғи воқеяят аст.

Давлатро аз нигоҳи ҳайр (падидаи хуб) ё шар (падидаи бад) низ таҳлил мекунанд. Ин тарзи таҳлили давлат хоси таърихи афкори сиёсиву давлатӣ аст. Як қатор мутафаккирон (Арасту, Сисерон, Аквинат, Монтеские, Гегел ва диг.) давлатро чун падидаи ҳайрҳоҳона, барои одамон ва чомеа манфиатбахш дарк мекарданд. Дар назари онҳо давлат баҳри ҳайрияти умум хизмат мекунад. Дар заманаи чунин нуқтаи назар назарияи ҳайрии давлат ташаккул мейёбад. Ин назария пеш ва ҳозир пайравони зиёд дорад. Тибқи ин назарияҳо, давлат - падидаи ба чомеа муфид аст. Зарурати давлат на дар зӯроварӣ, фурӯнишонӣ, танҳо ҳукмронӣ, балки дар таъмини некуаҳволии одамон аст.

Чунин тарзи дарки давлат имрӯз бештар зоҳир мегардад. Чунинчи, тибқи конститутсияҳои имрӯzaи демократӣ, аз ҷумла Конститутсияи Тоҷикистон, давлат - кафили ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аст. Давлати муосир арзиши олий будани инсонро эътироф намуда, вазифаи таъмини ҳукуқу озодиҳояшро ба зимма мегирад. Давлати муосир дар идоракуни соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти чомеа (иқтисод, ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳанг, соҳтмони иншоотҳои барқӣ, роҳҳо, азхудкуни кайҳон ва ғ.), таъмини амнияти чомеа ва одамон, тартиботи ҷамъиятий ва ҳуқуқӣ, конуният саҳми арзанда дорад. Ҳаёти имрӯзаро, маҳсусан, дар шароити тезу тунд гаштани проблемаҳои глобалии башар (экологӣ, демографӣ ва ғ.) бе давлат тасаввур кардан номумкин аст.

Дар баробари ин нуқтаи назар, дар таърихи афкори чомеа боз як нуқтаи назари дигар оид ба давлат маълум аст. Ин нуқтаи назар давлатро чун падидаи шар, манфӣ барои одамон тасаввур мекунад. Онро, тибқи хулосаи муҳаққиқон, бештар анархистон, либералҳо, сотсиалистони пештара (Августин, М. Штирнер, М. Бакунин, Б. Констан ва диг.) тарғиб менамуданд. Ба андешаи Л.С. Мамут, марксистон низ ҷонибдори чунин ақида буданд.

Муаллиф барои исботи ин ақида аз Ф. Энгелс иқтибоси зайл меорад: «Вақто ки имкони сухан аз хусуси озодӣ пайдо мешавад, давлат чун падидা аз амал бозмемонад».

Сабаби ба анархистон, либералҳо, сотсиалистон нисбат додани чунин ақида дар он аст, ки анархистон (М. Штирнер, М. Бакунин ва диг.), тавре маълум аст, муқобили ҳар гуна давлат буданд, давлатро аслиҳаи маҳдуд намудани озодии одамон, зӯроварӣ нисбати онҳо медонистанд.

Либералҳо тарафдори маҳдуд намудани фаъолияти давлат буданд. Ин маҳдудкуниро роҳи асосии таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳисоб мекарданд. Маълум аст, ки дар дохири либерализм назарияи «давлати посбони шабона» пайдо шуда буд, ки инкишофи ҳаёти хусусиро бе даҳолати давлат ҳимоя менамуд. Аммо чунин масъалагузорӣ ба ақидаи маҳдудсозии фаъолияти давлат ва оқибат дарки давлат ба сифати падидай нолозим оварда расонид.

Сотсиалистон, алалхусус, марксистон давлатро чун «олот» ва «машина» - и зӯроварии синфӣ (диктатура) дарк намуданд. Чунин андешаронӣ низ давлатро дар назари одамон чун падидай манфӣ арзёбӣ мекунад.

Ҳамин тариқ, дар таъриҳ ду назария оид ба давлат ташаккул ёфт: 1) назарияи хайроҳона, ки давлатро чун падидай ба одамон ва ҷомеа муғид ва зарур, воситаи беҳдошти ҳаёти инсонӣ, таъмини зиндагии хуб ва ҳушбахтии одамон, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолӣ дарк мекунад ва 2) назарияи дарки манфии давлат, ки онро ба сифати танҳо воситаи фурӯнишонии одамон, «машинаи» зӯроварӣ ва ҳукмронии синфӣ, маҳдуд намудани озодии одамон, гулом гардонидани одамон мешиносад.

Назарияи хайроҳона мусбӣ буда, аҳаммият ва арзиши давлатро баланд мебардорад. Тибқи ин назария, давлат - падидай барои ҷомеа ва одамон зарур, ҳатмӣ ва муғид аст.

Назарияи дарки манфӣ бошад, давлатро чун падидай барои одамон заравор, воситаи маҳдуд гаштани озодии одамон, ба асорати давлатӣ гирифттар гаштани онҳо арзёбӣ мекунад. Айни замон байни ҷониборони ин назария фикри ягона нест. Чунончи, либералҳо тарафдори маҳдуд намудани фаъолияти давлатанд, сотсиалистҳо, алалхусус, марксистҳо ақидаи муваққатӣ будани давлат ва аз байн рафтани онро дар ҷомеаи бесинф тарғиб мекунанд, анархистон дар давлат як падидай зиёнварро дид, тарафдори умуман барҳам додани давлатанд. Ҳамзамон, аз сотсиалистҳо ҷониборони равияи сотсиал-демократиро бояд фарқ намуд. Сотсиал-демократҳои мусир аз вазифаҳои иҷтимоии давлат пуштибонӣ мекунанд.

Андешаву назарияҳои давлат дар мінтақаи исломии Шарқ дар шароити болоравии тамаддуни исломӣ пешбарӣ ва истифода мешуданд. Мутафаккирони форсу тоҷик низ асарҳои безаволи ҳешро, аз он ҷумла, андешаҳояшонро оид ба сиёsat, давлат, санъати шоҳӣ, идораи давлат маҳз дар шароити болоравии тамаддуни исломӣ пешбарӣ намудаанд.

Ин ҷо иқтибос аз суханони олим ва файласуфи асри XX-и Англия, дорандай ҷоизаи Нобел Берtran Рассел айни муддаост: «Бартарии Шарқ танҳо бартарии низомӣ набуд. Дар ҳоле ки Фаранг (Аврупо – Р.С.) давраи ҷоҳилиятро аз сар мегузаронд, илм, фалсафа, назм ва тамоми намуди санъатҳо дар ҷаҳони Муҳаммад (с) равнақ ёфта буд. Фарангӣён бо тангназарии нобахшидани ақоиди ҳеш ин давраро «замони тира» меноманд, вале вай дар Фаранг тира буд, ҳол он ки Испониё, ки муҳаммадӣ буд, фарҳанги дурахшоне дошт».

АДАБИЁТ

1. Алексеев А. О новой конституции Ирана // Советское государство и право. 1980. № 6.
2. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. - М., 1971.
3. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. - М., 1999.
4. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. Душанбе, 1987.
5. Абу Али Ибни Сино. Избр. Произведения. Т. 2. Душанбе, 1980.
6. Головистикова А.Н. Сущность государства и права // Теория государства права / Под ред. А.С. Пиголкина. М., 2006.
7. Денисов А.И. Империалистическая идея «всемирного правительства» и «европейской федерации» и ее реакционная роль // Вестник Московского университета. Серия «Общественные науки». 1949. № 7.
8. Комаров С.А., Малько А.В. Теория государства и права / С.А. Комаров, А.В. Малько. - М., 1998.

ИНКИШОФИ МАФҲУМИ ДАВЛАТ ДАР ШАРОИТИ ТАБОДУЛИ ФАРҲАНГӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуи инкишофи мағхуми давлат дар шароити табодули фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Амали имрӯзи давлат на бо синфҳо ва муборизаи синфӣ, балки талаботу манфиатҳои умумичамъиятӣ алоқаманд карда мешавад. Ҳадафи асосии давлати мусоир - «таъмини созиши чамъиятӣ, идорасозии чомеа, ҳалли проблемаҳои глобалӣ» арзёбӣ мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: моҳияти давлат, давлат, ҳукук, таъиноти давлат, ҳокимијат, механизми давлат, чомеа, ҳокимијати давлатӣ.

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПТА ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ КУЛЬТУРНОГО ОБМЕНА

В данной статье рассматривается развитие концепта государства в условиях культурного обмена. Сегодняшние действия государства связаны не с классами и классовой борьбой, а с требованиями и интересами всего общества. Основная цель современного государства – «обеспечение социальной гармонии, управление обществом, решение глобальных проблем».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сущность государства, государство, право, цель государства, власть, механизм государства, общество, государственная власть.

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF THE STATE IN CONDITIONS OF CULTURAL EXCHANGE

This article examines the development of the concept of the state in the context of cultural exchange. Today's actions of the state are not related to classes and class struggle, but to the demands and interests of the entire society. The main goal of a modern state is "ensuring social harmony, managing society, solving global problems."

KEYWORDS: essence of the state, state, law, purpose of the state, power, mechanism of the state, society, state power.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мазабшоева Тахмина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳукуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **902000474**.

Сведения об авторе: *Мазабшоева Тахмина* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **902000474**.

Information about the author: *Mazabshoeva Tahmina* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **902000474**.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

СТАНОВЛЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Бобоев Х.К.

Таджикский национальный университет

Турция одной из первых признала независимость новых государств Центральной Азии, с которыми начала устанавливать двусторонние отношения еще до распада СССР. В результате распада Советского Союза и образования независимых государств, с преимущественно тюркским населением, с позиции турецкого руководства, Анкара получала уникальный шанс расширить зону своего влияния. Этнокультурная близость служит основанием для выстраивания особых отношений Турции с Казахстаном, Узбекистаном, Туркменистаном и Кыргызстаном. В свою очередь, поиск новых идеологических основ политическими элитами новых тюркских государств Центральной Азии закономерным образом приводил к «турецкой модели развития», которая предполагает формирование светской государственности в мусульманской стране. Можно сказать, «практически все тюркоязычные страны региона, в конечном итоге, выбрали турецкую модель развития». Данное обстоятельство облегчило экспансию Турции в регион Центральной Азии. С позиции исследователей, «свое проникновение в Центральную Азию и Закавказье Турция начала сразу на нескольких направлениях, т.е. на политическом, идеологическом и экономическом» [1]. Тургут Озал (1983-1989 гг. – премьер - министр, 1989 - 1993 гг. - президент Турции) «способствовал рождению идеи “неоосманизма” и призвал к экономическому и культурно-просветительскому вторжению в постсоветское пространство преимущественно с тюркоязычным населением» [2].

Народы Центральной Азии и Турции близки не только с этнолингвистической точки зрения, но и с конфессиональной, так как в большинстве своем они сунниты. После обретения независимости некоторые центрально – азиатские страны, кроме Таджикистана, приняли решение о переходе на латинскую письменность. Это стало серьезным преимуществом для Турции в плане расширения общения и взаимосвязей. Турция всегда занимала особое место в мусульманском мире, как наследница Великой Османской империи. Новые независимые страны Ц.А с крушением советской империи, и с дистанцированием в тот период от Р.Ф все свои взоры, в первую очередь, устремили на Турцию. С распадом СССР многие полагали, что образовавшийся идеологический вакuum будет заполнен такими идеологиями, как пантюркизм и панисламизм, однако этого не произошло. Турция, рассчитывавшая на проникновение в регион на волне идеи солидарности тюркских народов, смогла достичь значительных результатов только в Азербайджане, но не в Центральной Азии. Турция была в лучшем положении, чтобы обеспечить центрально - азиатским странам поступление необходимой для них западной помощи.

Она благоприятно рассматривалась другими заинтересованными сторонами – США, странами Европы, Израилем, не желавшими распространения исламского радикализма в регионе [3].

Турецкая модель развития выглядела исключительно привлекательной для лидеров центрально - азиатских стран. Ее основная особенность – четкое отделение религии от государства и политики. В качестве базовых ценностей выступают «нация» и «государство», которые на теории взаимосвязаны, так как нация отождествляется с национальным государством. Сохраняющаяся ориентация на этатизм привлекательна для центрально - азиатской бюрократии, поскольку может позволить ей в течение длительного времени сохранить свое привилегированное положение. Турция ищет для себя в мире более значительной роли и, постарается активнее участвовать в решении политических вопросов в регионе Ближнего и

Среднего Востока, что неизбежно отразится и на Центральной Азии. Турция видит себя лидером гипотетического сообщества тюрко-язычных стран, играя для этого на своем привлекательном и относительно современном уровне развития, собственных экономических возможностях, языковом родстве, позволяющих стать более важной силой в процессе формирования наций, происходящем в регионе. Государства региона не забывают, что Турция была первой страной, которая признала их независимость и предприняла ряд серьезных дипломатических шагов. В 1992-1993 гг. состоялись визиты высших руководителей крупнейшего тюркского государства в регион Центральной Азии, за ними последовали регулярными визиты лидеров новых тюркских государств в Анкару. Эти первые визиты и встречи несли на себе отпечаток тюркского единства. В марте 1992 г. Центральную Азию посетил министр иностранных дел Турции Х. Четин, а в апреле - мае 1992 г. - премьер-министр страны С. Демирель. В 1992 г. было создано новое ведомство - Турецкое агентство международного сотрудничества и развития, призванное координировать оказание помощи зарубежным странам, прежде всего государствами Центральной Азии и Закавказья. В турецком Министерстве иностранных дел Турции появился отдельный департамент стран Центральной Азии.

В риторике турецкого руководства зазвучали тезисы о «гигантском турецком мире, простирающемся от Адриатики до Великой китайской стены» [4].

Лидеры стран Центральной Азии не скучились на выражение солидарности с Анкарой, А. Н. Назарбаев заявил о возможности создания тюркского содружества.

Турецкое присутствие в регионе стало быстро усиливаться. Турция оказала странам ЦА содействие во вхождении в Организацию экономического сотрудничества (ОЭС) и Организацию «Исламская конференция» и еще присоединении к СБСЕ, отчасти взяв на себя даже оформление некоторых документов. Странам Центральной Азии весной 1992 г. были выделены турецкие кредиты и гуманитарная помощь. В регионе началась трансляция турецкого телевидения. Каждой стране, кроме Таджикистана, было выделено по 2000 стипендий на обучение студентов в высших учебных заведениях Турции. Также Турция заключила с тюркоязычными соглашениями о сотрудничестве в подготовке военных кадров. В регионе появились культурные центры и турецкие школы. Регулярное воздушное сообщение было открыто между Стамбулом и Алматой, Ташкентом и, позднее, Ашхабадом. В Центральную Азию вошли турецкие компании, работающие в сферах пищевой и легкой промышленности, гостиничного и туристического бизнеса, и строительства.

В июле 1992 г. турецкая компания БМБ подписала с Казахстаном крупный контракт на разработку шести нефтяных месторождений [5].

Однако попытки Турции принять на себя роль политического лидера тюркоязычного мира 1992 г. были встречены странами региона с меньшим, чем ожидали в Анкаре. Предложение Х. Четина представлять интересы центрально азиатских государств, в-третьих странах было принято только Ташкентом. Негативно была встречена и попытка турецкого премьер-министра, вручившего во время визита в Центральную Азию президентам стран региона написанные в Турции проекты национальных конституций. Действия и риторика официальной Анкары образовывали противоположное впечатление, тем более что турецкие политики, как правило, не проводили различия между «турками» и «турками», полагая, что оно сконструировано европейскими исследователями. Интересно, что в состав делегации, сопровождающей Демиреля в поездке по странам региона, был включен А. Тюркеш, лидер ультраправой Партии национального действия, придерживающейся идеологии пантюркизма.

В октябре 1992 г. в Анкаре состоялась первая встреча глав тюркоязычных государств. Организаторы встречи, без предварительных консультаций с участниками, предполагали, что в ее итоговых документах будет выражена поддержка проектам создания Общего рынка тюркских стран и Турецкого банка развития и позиции Турции по ряду важных для Анкары международных проблем. Узбекистан и Казахстан не приняли предложений Анкары. И. Каримов выступил против формирования в тюркском сообществе институтов с наднациональными полномочиями, а Н. Назарбаев подчеркнул приоритетность для Казахстана отношений и обязательств в рамках СНГ. Центрально азиатские страны отказались признать Турецкую

республику Северного Кипра. Также не поддержали Турецкую позицию по конфликтам в Нагорном Карабахе и Боснии и Герцеговине. В принятой по итогам встречи декларации лишь подчеркивалась готовность к сотрудничеству в сферах безопасности, экономики, образования, культуры, языка, борьбы с преступностью т.д. Было решено сделать саммиты тюркоязычных стран регулярными.

В рамках встречи Турция и Туркменистан подписали протокол о намерениях, предусматривающий строительство газопровода между двумя странами [6].

В декабре 1992 г. сорвалась многообещающая сделка между компанией БМБ и Казахстаном: выяснилось, что турецкая сторона не способна нести финансовые обязательства, а половина из предоставленных ей месторождений не дает нефти [7].

Намеченный на 1993 г. второй саммит тюркских государств, был отложен на неопределенный срок. В 1994 г. Турцию поразил острый экономический кризис, и правительствоказалось вынужденным прибегнуть к жестким мерам экономии. Тюркоязычным странам Центральной Азии в 1994 г. было выделено только по 240, а Таджикистану - 40 стипендий на обучение студентов в турецких университетах. С нехваткой средств, столкнулось Турецкое агентство международного сотрудничества и развития. США и ЕС, вопреки ожиданиям Анкары, предпочли оказывать помощь странам Центральной Азии напрямую. Контакты турецких властей и неправительственных организаций с узбекской оппозицией неблагоприятно оказались на межгосударственных отношениях. Летом 1994 г. в знак протesta против предоставления Турцией политического убежища лидеру партии «Эрк» М. Солиху Узбекистан отозвал посла из Анкары. И. Каримов, в 1992 г. перестал ссылаться на «турецкую модель» развития.

В 1993 г. Турецкая национальная нефтяная компания (ТПАО) и «Казмунайгаз» создали совместное предприятие «Казтуркмунай», получившее право на разработку группы нефтяных месторождений в Западном Казахстане [8].

К середине 1990-х гг. объем турецких инвестиций в Казахстане, составил 213 млн. долл. В этой стране Турция заняла третье (после США и Южной Кореи) место среди иностранных инвесторов. По сообщениям турецкой печати, Турция стала ведущим инвестором в Туркменистане, в экономику которого турецкий бизнес вложил около 650 млн. долл. Общий объем строительных работ, выполненных турецкими компаниями в Центральной Азии, оценивался к середине 1990-х гг. в 3,7 млрд. долл.

В июле 1993 г. тюркоязычные страны подписали соглашение о создании Организации по совместному развитию тюркской культуры и искусства (ТЮРКСОЙ). Руководящим органом ТЮРКСОЙ стал Постоянный совет министров культуры, а штаб-квартира организации была размещена в Анкаре [9].

Усилиями турецких неправительственных организаций и частных фондов, среди которых активностью отличалась религиозная община, возглавляемая влиятельным исламским теологом Ф. Гюленом, в странах региона была создана сеть турецких школ. Министерством образования Турции были открыты несколько школ и Казахско-Турецкий университет, местом расположения которого стал город Туркестан.

Подписание в сентябре 1994 г. Азербайджаном и консорциумом, состоящим из тринадцати нефтяных компаний из восьми стран, крупного контракта на разработку каспийских месторождений Азери, Чираг и Гюнешли фактически открыло новый период в кавказской и центрально азиатской политике Турции. Турецкое руководство увидело в превращении страны в основной коридор транспортировки каспийских энергоресурсов возможность добиться прочного влияния в Закавказье и, в перспективе, в Центральной Азии. При этом для Анкары вопросом стало определение направления экспорта азербайджанских ресурсов и обеспечение турецких интересов в сопредельном регионе - Закавказье; подключение к турецкому маршруту Казахстана и Туркменистана рассматривалось как перспективная и важная.

В октябре 1994 г. в Стамбуле главы тюркоязычных государств одобрили в итоговом документе идею экспорта каспийской нефти и газа по трубопроводам, проходящим через территорию Турции.

В октябре 1998 г. Казахстан и Узбекистан совместно с Турцией, Азербайджаном и Грузией подписали декларацию о поддержке проекта Баку-Джейхан. В ноябре 1999 г., когда Турция, Азербайджан и Грузия заключили межправительственное соглашение о строительстве нефтепровода, Казахстан присоединился к заявлению стран-участниц, провозглашающему готовность всемерно содействовать реализации проекта, и выступил со специальной декларацией, изъявляющей желание «обеспечить транспортировку значительного количества нефти» по этому маршруту [10]. Однако Астана не приняла на себя конкретных обязательств по транспортировке нефти по нефтепроводу Баку-Джейхан, которые значительно повысили бы коммерческую привлекательность проекта, сталкивавшегося с трудностями при привлечении инвесторов, приоритетом для Казахстана, несмотря на неоднократные заявления Анкары о невозможности значительного увеличения экспорта нефти через Босфор, оставался проект Тенгиз - Новороссийск.

Турция предприняла попытку положить конец доминированию России в сфере транспортировки газа из Туркменистана. Хотя строительство туркмено-турецкого газопровода предусматривалось меморандумом, заключенным еще в 1992 г., нерешенным оставался вопрос о маршруте этого газопровода. Ашхабад поддерживал очевидный и наиболее экономически выгодный вариант - через территорию Ирана. Традиционные турецко-иранские противоречия и позиция США препятствовали реализации этого проекта. В Анкаре в июне 1996 г к власти пришло коалиционное правительство, возглавляемое лидером Исламской партии благоденствия Н. Эрбаканом, сторонником интенсивного развития связей между Турцией и мусульманскими странами, в том числе турецко-иранского сотрудничества. В августе 1996 г. Турция и Иран заключили соглашение о поставках в Турцию иранского газа и строительстве ирано-турецкого газопровода. В конце 1996 г. Турция, Иран и Туркменистан подписали меморандум о взаимопонимании, предусматривающий, что газопровод из Туркменистана в Турцию пройдет через территорию Ирана.

Но уже в начале 1997 г. турецкое военное руководство выступило с резкими заявлениями в адрес Ирана, обвинив Тегеран в поддержке терроризма, курдского сепаратизма и попытках дестабилизации ситуации в Турции [11]. Через несколько месяцев под давлением военных кабинет Эрбакана был вынужден уйти в отставку. Последующие правительства, приостановили работы на турецком участке ирано-турецкого газопровода. В качестве альтернативы экспорт газа через Иран Анкара и Вашингтон стали настойчиво предлагать Туркменистану сделать выбор в пользу строительства транскаспийского газопровода, а в декабре 1997 г. Туркменистан и Турция подписали меморандум о реализации этого проекта. В мае 1999 г. Анкара и Ашхабад заключили рамочное соглашение о поставках в Турцию по транскаспийскому маршруту 16 млрд. м³ туркменского газа в год в течение 30 лет. Однако реализации проекта препятствовали его высокая стоимость. Ещё были споры между Азербайджаном и Туркменистаном о принадлежности каспийского месторождения Сердар (Кяпаз) и неожиданное для Ашхабада требование Баку выделить в газопроводе пятидесятипроцентную квоту для транспортировки азербайджанского газа.

Анкара параллельно участвовала в проекте «Голубой поток», предполагающем проведение газопровода из России по дну Черного моря и увеличение экспорта российского газа в Турцию также на 16 млрд в год [12]. Способность Турции одновременно приобретать и туркменский и дополнительные объемы российского газа представлялась сомнительной. С. Ниязов в сентябре 1999 г. раскритиковал министра энергетики Турции за поддержку «Голубого потока» и пригрозил, что Туркмения откажется от газопровода транскаспийский, если его строительство не начнется в течение полугода. В марте 2000 г. Туркмения, разочарованный финансовыми условиями проекта и готовностью США и Турции идти на уступки Азербайджану за счет туркменских интересов, свернул участие в этом проекте.

Сосредоточив усилия на укреплении позиций в Закавказье и мало эффективных стараниях, подключить Казахстан и Туркмению к ориентированным на Турцию маршрутам экспорта нефти и газа, Анкара фактически смирилась с весьма ограниченной политической ролью в Центрально-Азиатском регионе в целом. Встречи на высшем уровне тюркоязычных стран стали

протокольным и довольно малозаметным мероприятием. Показательным фактом является то, что в 1998 и 2000 гг. в тюркских саммитах не принял участие С. Ниязов, а в 2000 и 2001 гг. - И. Каримов. ТЮРКСОЙ осталась единственной институализированной формой сотрудничества тюркоязычных стран. Турецкое влияние в Центральной Азии существенно ограничивалось настороженным отношением к Анкаре со стороны Ташкента, раздраженного тесными контактами между турецкими неправительственными организациями и узбекской оппозицией. В Ташкенте в феврале 1999 г. после взрывов узбекские власти обвинили нескольких турецких дипломатов в участии в организации терактов.

Хотя Турция выдала Узбекистану двух узбекских граждан, подозреваемых в причастности к этому преступлению, Ташкент счел готовность Анкары к помощи в расследовании терактов недостаточной [13].

Во время визита в Узбекистан президента Турции Х.-А. Сезера в октябре 2000 г кризис в двусторонних отношениях был преодолен только, когда, были подписаны соглашения о сотрудничестве в борьбе с терроризмом и в военной сфере. Турция отправила в Узбекистан партию оружия в качестве жеста поддержки.

Важным направлением взаимодействия между Анкарой и странами Центральной Азии являлось, обучение военных кадров из стран региона в Турции. По данным турецкой печати, весной 1999 г. в высших военных учебных заведениях Турции проходили подготовку 90 представителей Казахстана 212, Туркменистана и 46 Киргизии; всего в течение 1990-х гг. в Турции было обучено около 1800 военнослужащих из тюркоязычных стран. Помимо того, в 1998 г. в Анкаре был открыт центр подготовки офицеров программы «Партнерство ради мира». В конце 1990-х гг. Турция начала оказывать помощь поставками военной техники Казахстану и Киргизии. В конце 1990-х гг. Турция была ведущим инвестором в Туркменистане и занимала по объемам вложенных средств четвертое место среди иностранных инвесторов в Казахстане и второе - в Киргизии. Товарооборот между Турцией и странами Ц.А. вырос с 142 млн долл. в 1992 г. до 896 млн долл. в 2000 г. Доля Центральной Азии в турецкой внешней торговле увеличилась с 0,4 до 1,1%. В товарообороте 52% приходилось на Казахстан, 24% на Туркменистан, 19% на Узбекистан. При этом для Туркменистана Турция стала одним из ведущих внешнеторговых партнеров: в 2000 г. торговля с Турцией обеспечивала 10% товарооборота страны, а в 1998-1999 гг., во время приостановки поставок газа на Украину, Турция была лидером по объемам торговли с Туркменистаном. Во внешней торговле Узбекистана и Казахстана в 2000 г. на Турцию приходилось соответственно 1,4 и 4%. В торговле Турции со странами региона экспорт превосходил импорт; Турция поставляла преимущественно продукцию легкой и пищевой промышленности и покупала хлопок у Туркменистана и Узбекистана и прокат черных металлов, и медь у Казахстана.

К началу 2000-х гг. в Центральной Азии расширилась сеть турецких образовательных учреждений. В Туркменистане, Киргизии и Казахстане действовало около двадцати школ и два университета (Казахско-Турецкий и Кыргызско-Турецкий), открытых министерством образования Турции. Более пятидесяти школ и три университета было создано общиной Ф. Гюлена. В конце 1990-х гг. в Турции обучались около 2800, туркменских киргизских и казахских студентов. Узбекистан, свернул сотрудничество с Турцией в образовательной сфере. В 1997 г. узбекское правительство отозвало из Турции 2000 студентов, заявив, что обучение в этой стране способствует распространению среди них радикальных исламских взглядов. В 2000 г в Узбекистане, были закрыты все лицеи и турецкие школы, и расторгнуто соглашение о студенческом обмене с Турцией.

Таким образом, к концу 1990-х гг. притязания Анкары на политическое лидерство в Центральной Азии, обнаружившей свою несостоятельность еще к середине десятилетия, были фактически исчерпаны. Предпринятая попытка Турции вначале 1990-х гг., объединить под эгидой Анкары тюркоязычные государства, проигнорировав объективно существующий на постсоветском пространстве международно-политический регион с внутренней логикой межгосударственных отношений и его целостностью, являлась исторически преждевременной и обреченной на неудачу. Но в конце 1990-х гг., в условиях полураспада региона СНГ,

политические, военные и экономические ресурсы Анкары были недостаточны для того, чтобы претендовать на устойчивое и комплексное политическое влияние в Центральной Азии. Тем более что для Турции, не имеющей границ с регионом, ближневосточное, европейское и кавказское направления внешней политики представляли большую важность. Показательно, что Анкара практически не участвовала в комплексах взаимодействий вокруг ключевых проблем региональной безопасности - афганского и межтаджикского конфликта.

Активная политика Анкары в Центральной Азии вначале 1990-х гг. и ее содействие вовлечению стран региона в международные организации ускорили диверсификацию внешнеэкономических и внешнеполитических связей центрально азиатских стран и их становление в качестве субъектов международных отношений. Амбиции и усилия Турции, получив резонанс в американских и европейских экспертных кругах, способствовали формированию и распространению представлений о Центральной Азии как об арене международной конкуренции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дружиловский С.Б., Хоторская В.В. Политика Турции и Ирана в Центральной Азии и Закавказье. Иран и СНГ / С.Б. Дружиловский, В.В. Хоторская. - М., ИИИиБВ, 2003.
2. Движение Фетехуллы Гюлена [Электронный ресурс]. URL: <http://geurasia.org/panel/uploads/Ambasadori-Religia/Dvizenie-Fethullt-Gelena.pdf>
3. <http://www.tika.gov.tr>
4. Winrow G. Turkey in Post-Soviet Central Asia / G. Winrow. - L., 1995.
5. Winrow G. Turkey in Post-Soviet Central Asia / G. Winrow. - L., 1995.
6. Winrow G. Turkey in Post-Soviet Central Asia / G. Winrow. - L., 1995.
7. PipesD. The Event of Our Era: Former Soviet Muslim Republics Change the Middle East. URL: <http://www.danielpipes.org/article/242>
8. Нефтяная отрасль Республики Казахстан // Нефтегазовая вертикаль. Режим доступа: <http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=22870>
9. Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey. TURKSOY. URL: http://www.mfa.gov.tr/turksoy-joint-administration-of-turkic-culture-and-art_.en.mfa
10. Istanbul Declaration. 18.11.1999. URL: <http://www.payvand.com/news/02/sep/1060.html>
11. Ozcan G. The Military and the Making of Foreign Policy in Turkey // Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power. Boulder, Colo. L., 2001.
12. G. The Blue Stream Project, Energy Cooperation and Conflicting Interests // Turkish Studies. 2001. № 2.
13. Winrow G. Turkey and Central Asia // Central Asian Security: The New International Context. L. Wash., 2001.

ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ХОРИЧИИ ТУРКИЯ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Мақола ба сиёсати хориҷии Туркия дар Осиёи Марказӣ пас аз пошӯрии Иттиҳоди Шуравӣ аз соли 1991 то соли 2000 баҳшида шудааст. Туркия дар баробари Русия, Эрон ва Британияи Кабир таъриҳан ҷониби рақобатпазир дар доираи нуғуз дар Осиёи Марказӣ буд. Имрӯз дар шароити раванди босуръати ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирои байналмилалӣ ҳар як қиҷвари Осиёи Марказӣ бояд рушди устувори тамоми соҳаҳоро таъмин намояд. Дар натиҷаи пошӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва таъсиси давлатҳои мустақили дорои аҳолии умдатан турк, роҳбарияти Туркия имконияти беназири васеъ кардани минтақаи нуғузи худро пайдо кард.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсати хориҷӣ, Туркия, Қазоқистон, Ӯзбекистон, Туркменистан, Қирғизистон, Тоҷикистон, миллат, давлат, Осиёи Марказӣ.

СТАНОВЛЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Статья посвящена внешней политики Турции в ЦА после раз渲ла СССР начиная с 1991 по 2000 г. Турция наряду с Россией, Ираном, и Великобританией исторически являлись соперничающими сторонами за сферы влияния в ЦА. Сегодня, в условиях стремительного процесса глобализации и международной интеграции, каждой стране ЦА необходимо обеспечить устойчивое развитие всех сфер. В результате распада Советского Союза и образования независимых государств, с преимущественно тюркским населением, с позиции турецкого руководства, Анкара получала уникальный шанс расширить зону своего влияния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Внешняя политика, Турция, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан, Таджикистан, нация, государство, Центральная Азия.

FORMATION OF TURKEY'S FOREIGN POLICY IN CENTRAL ASIA

The article is devoted to Turkey's foreign policy in Central Asia after the collapse of the USSR from 1991 to 2000. Turkey, along with Russia, Iran, and Great Britain, have historically been competing parties for spheres of influence in Central Asia. Today, in the context of the rapid process of globalization and international integration, each country in Central Asia needs to ensure the sustainable development of all areas. As a result of the collapse of the Soviet Union and the formation of

independent states, with a predominantly Turkic population, from the position of the Turkish leadership, Ankara received a unique chance to expand its zone of influence.

KEYWORDS: Foreign policy, Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, nation, state, Central Asia.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев Ҳусейн Камолиддинович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети муносабатҳои байналхалқӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905501850**. E-mail: **boboevhuseyn784@gmail.com**

Сведения об авторе: *Бобоев Ҳусейн Камолиддинович* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **905501850**. E-mail: **boboevhuseyn784@gmail.com**

Information about the author: *Boboev Huseyn Kamoliddinovich* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **905501850**. E-mail: **boboevhuseyn784@gmail.com**

ҲАМКОРИИ МУТАҶОБИЛАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТ ВА БЕХАТАРӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

***Нуроҷ М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон***

Осиёи Марказӣ, яке аз минтақаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, таваҷҷуҳи тамоми ҷаҳонро ба ҳуд ҷалб кардааст. Аввалан, дар ин минтақа захираҳои бойи нафту газ мавҷуд буда, дувум бо минтақаи Авруосиё мавқеи муҳимми стратегӣ дорад. То имрӯз, бозингарони фаъол ва таъсирбахш дар Осиёи Марказӣ, Россия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Чин мебошанд, аммо дербоз Иттиҳоди Аврупо низ дар минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи маҳсус зоҳир намудааст.

Барои таҳлили манзараи пурраи низоми муносабатҳои байналхалқӣ дар Осиёи Марказӣ зарур аст, ки ҷанбаи таърихии ташаккул ва таҳаввули низоми муносабатҳои байналхалқӣ дар ҷаҳон дар умум ва Осиёи Марказӣ дар алоҳидагӣ баррасӣ карда шавад. Тавре ки бармеояд, маҳз баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ кишварҳои тозаистиколи минтақа худро соҳибихтиёр эълон карданд ва аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ ба ҳайси бозингарони соҳибхуқуки муносабатҳои байналхалқӣ пазируфта шуданд. Барои кишварҳои Осиёи Марказӣ пешбурди сиёсати хориҷӣ кори осон набуд, зеро солҳои тулонӣ онҳо таҷрибаи пешбурди сиёсати мустақилонаи хориҷиро надоштанд. Баъди соҳиб шудан ба истиқлолият ва ҳаққи пешбурди сиёсати хориҷӣ ҳар як кишвари минтақа роҳи хоси рушди сиёсати хориҷиро пеш гирифт. Имрӯз Осиёи Марказӣ минтақаест, ки дар ҳоли таҳаввул ва таҳаррук мебошад. Агар дар солҳои аввали баъди пошхӯрии Иттиҳоди шуравӣ минтақа чун организми том пазируфта мешуд, имрӯз Осиёи Марказӣ соҳтумони мураккаб ва гуногуннавъи робитаҳои ҳамдигарист.

Новобаста ба вижагии ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ, фарқияти онҳо дар мавриди иқтидор, имконият ва моделҳои пешрафт метавон ҷанд манфиатҳои умумии кишварҳои минтақаро ҷудо кард. Ин манфиатҳо дар қабули иқдомоти пешгирикунанда ифода мейбанд, ки ба рӯй додани омилҳои зайл роҳ наҳоҳанд дод:

- радиқализатсияи (тундрравшавии) аҳолӣ. Яке аз авлавиятҳои ин самт ҳифзи дунявӣ будани рушди давлатдории миллии кишварҳои минтақа, роҳ надодан ба густариши ҷаҳонбинии ифратгарӣ, даҳолати дин ба кори давлат ҳам бо роҳи қонунгузорӣ ва ҳам амалӣ мебошад. Роҳи демократии пешгирифтai кишварҳои минтақа зарур аст, ки бо татбиқи пайгирионаи ислоҳоти ҷамъиятигу сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ баҳри модернизатсияи ниҳодҳои сиёсӣ, либерализатсияи минбаъдаи низоми судиву ҳуқуқӣ ва амиқгардонии дигаргунсозиҳои бозаргонӣ, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ устувор гардонда шавад. Дар ин ҳол бояд дар назар дошт, ки дар марҳилаи кунунӣ идеяи

пешниҳодкардаи бозингарони қудратманд дар бораи ҳуқуқи инсон ва демократияи воқеӣ дар Осиёи Марказӣ набояд бар зарурияти ҳифзи суботи сиёсӣ дар минтақа дастболо шавад.

- **мусаллаҳшавии минтақа.** Ба доираҳои ҳокими қишварҳои Осиёи Марказӣ зарур аст, ки ба тавсееи зерсоҳтори низомии қишварҳои ҳориҷӣ роҳ надода, дар пешомади миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат ҳузури пойгоҳҳо ва объектҳои низомиро ба ҳадди ақал поин оранд. Ин амр барои ҳифзи суботи дохилии сиёсӣ дар қишварҳои Осиёи Марказӣ аҳаммияти усулий дорад, зоро ҷойгиршавии пойгоҳҳо ва объектҳои низомии бозингарони ҳориҷӣ дар ҳудуди қишварҳои аз лиҳози қудрати низомиву сиёсӣ, молиявиву иқтисодӣ ва технологӣ заифтар вобастагии сиёсии охирин ва дар мавриди бадтарин – ташдиши вазъи ҷамъиятиву сиёсиро ба бор меорад. Дар мавриди минтақаи Осиёи Марказӣ метавон ба рӯйдодҳои солҳои 2005, 2010, 2022 ишора кард. Ба илова, мавҷудияти пойгоҳҳои низомии ҳориҷӣ дар минтақа маъмулан ҳамчун манбаи равобити носолими байни қишварҳо хидмат карда, ноустувории амнияти ин ё он бозингари асосиро боло мебарад.

- **сиёсигардонии мушкилоти минтақа.** Барои қишварҳои Осиёи Марказӣ сиёсишавии масоили алоқаманд бо истифодаи иқтидори обиву энергетикии минтақа, амали объектҳои қалони саноатии аз ҷиҳати экологӣ ҳавфнок, ҷой доштани ихтилофоти байніқавмӣ, ҳалли мушкилоти экологӣ, инкишофи низомҳои нақлиётву иртиботӣ, мушаххассозӣ ва ҳадгузории марзҳо гайри қобили қабул аст, зоро ин метавонад ба афзудани шиддати иҷтимоиву сиёсӣ дар минтақа ва дар ҳолати манғӣ ба оғози низоъҳои байнидавлатӣ орад.

Мушкилоте, ки олами имрӯз дар раванди ҷаҳонишавӣ рӯ ба рӯ аст, ба Аврупо ва Осиёи Марказӣ таъсири баробар доранд ва ҳалли муштаракро талаб мекунанд. Масъалаҳои амниятӣ ва рушди иқтисодии минтақавӣ талаб менамоянд, ки Иттиҳоди Аврупо бо ҳамаи қишварҳои Осиёи Марказӣ бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофиашон ҳамкории зичро ба роҳ монад. Илова бар ин, он ба рушди марзҳои сарҳадӣ, муҳочирагӣ, мубориза бо ҷинояткории муташаккил ва терроризми байналмилалӣ, инҷунин ҳариду фурӯши одамон, маводи мухаддир ва силоҳ алоқаманд аст.

Ҳамчун бозингари геополитикӣ ҳадафҳои ҳудро дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҳимоя менамояд. Аз ин рӯ, манфиати геополитикии Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ бештар ба тақвияти фазои демократӣ ва иқтисоди бозоргонӣ равона гардидааст. Барои расидан ба ин ҳадаф, ташкилоти авруповӣ воситаҳои гуногунро истифода мебаранд: Барномаи кумаки техникӣ амсоли TACIS (Кумаки техникӣ ба қишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил) ва TEMPUS (Барномаи байнидонишгоҳии ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо, ки аз соли 1990 раванди ҷамъиятӣ - иқтисодӣ ва ҳамчунин рушди системаи таълимиро берун аз Иттиҳоди Аврупо таъмин менамояд), ки барои дастгирии ислоҳоти соҳторӣ ва институтсионалии иқтисодиёти бозоргонӣ ва қонунгузорӣ, соҳторҳои ҳуқуматӣ ва системаи маориф дар Осиёи Марказӣ таъсис ёфтаанд. Ҳамчунин, барномаи навсозии инфрасоҳтори нақлиёт дар минтақаи TRACECA (Роҳравӣ - коридор) нақлиёти Осиёи Марказӣ – Қафқоз – Аврупо.) ва INOGATE (Барномаи байниҳукуматии интиқоли нафту газ дар Аврупо), низ дар минтақаи Осиёи Марказӣ бунёд ёфтаанд.

Пояи асосии манфиати иқтисодии Иттиҳоди Аврупо дар ҳудуди минтақа бахши энергетика ба ҳисоб меравад.

Рушди шабакаи қубурҳо ва инфрасоҳтори нақлиёт, ҳамгироӣ кардани системаҳои энергетикии Иттиҳоди Аврупо ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба рушди умумии системаи алоқаи Авруосиё таъсири мусбӣ мерасонад.

Иттиҳоди Аврупо яке аз бузургтарин истеъмолкунандагони қишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҳориҷи ИДМ (Иттиҳоди давлатҳои мустақил) мебошад, ки бо муттаҳид намудани системаи энергетикӣ, содиргардонии энергетикаи минтақа дар бозори миёнаи моли ҳурд маҳсулоти ҳудро кафолат медиҳад.

Ҳадафҳои геополитикии Иттиҳоди Аврупоро дар Осиёи Марказӣ ба марҳилаҳои зерин тақсимбандӣ кардан мумкин аст:

Дар марҳилаи аввал (1990-1994) стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ дар ин солҳо ноил шудан ба мақсадҳои сиёсӣ-тактиқӣ, ба ҷоътидол овардани фазои пасошуравӣ, расонидани кумаки иқтисодии фавқулода, мусоидат ба гуногунандешӣ, демократия ва иқтисоди бозоргонӣ буд. Ин мақсадҳо тавассути кумаки бевоситаи иқтисодӣ

ва созмонҳои байналмилалӣ (САҲА, Шуруи Аврупо, Вакилони парлумони Аврупо, Комиссияи Аврупо, Комиссияи Созмони милали муттаҳид оид ба муҳочирон ва г.) амалӣ мегарданд.

Моҳияти асосии сиёсати Иттиҳоди Аврупоро дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба имзо расидани “Созишнома оид ба ҳамкорӣ ва шарикӣ бо давлатҳои собиқ Шуравӣ” ташкил медод, ки ин барои ба расмият даровардани муносабатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ бо ин минтақа замина гузошт. Дар марҳилаи дувум (1994-1998) маълум шуд, ки давлатҳои пасошуравӣ аз меъёрҳои демократия ва иқтисоди бозор дур монданд. Дар ин марҳила ҳадафҳои Иттиҳоди Аврупо, ки бо суботи геополитикии он дар Осиёи Марказӣ равона гардид, ба вучуд омад.

Дар охири асри XX ва аввали асри XXI доираҳои сиёсӣ дар Иттиҳоди Аврупо ва пеш аз ҳама дар Олмон тамоюли васеъ кардани таъсири геополитикии Иттиҳоди Аврупоро ба миён оварданд. Дар асл Иттиҳоди Аврупо дар чаҳорҷӯбай манфиатҳои геополитикии худ дар доираи ваколати САҲА (Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо) то сарҳади Осиёи Марказӣ бо Афғонистон, Чин ва Эрон мавқеъ пайдо кард.

Дар марҳилаи сеюм, равобит миёни Иттиҳоди Аврупо ва Осиёи Марказӣ зери се омили асосӣ инкишоф меёбад: васеъшавии нуфузи Иттиҳоди Аврупо дар Шарқ, густариши таъсири Иттиҳоди Аврупо ба фазои кишварҳои собиқ Шуравӣ ва Аврупои Шарқӣ, хусусан тарғиби сиёсати Аврупо дар самти амният дар минтақа. Бинобар ин сабаб, дар солҳои наздик нуфузёбии сиёсати фаъолонаи Аврупоро дар Қафқоз, баҳри Каспий ва Осиёи Марказӣ интизор шудан мумкин буд. Бояд дар назар дошт, ки минбаъд низ бо фаъолияти омилҳои дигари геополитикий ва мубориза барои нуфуз дар ин минтақа миёни дигар бозингарони асосӣ ба монанди ИМА, Россия, Чин ва ҷаҳони Ислом идома ҳоҳад кард.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, сиёсати хориҷии давлатҳои нави мустақил ба ташкили муносабатҳои баробарҳукуқ ва мутақобилан судманд бо тамоми давлатҳои ҷаҳон нигаронида шуда буд. Аз ин ҷониб, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама, ба масъалаҳои иқтисодӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд. Мушкилоти иқтисодии Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ ба имконияти дастрасӣ ба захираҳои зарурии энергетикии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва рушди муносабатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ асос ёфт. Барои рушди муносабатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ зарурати таҳияи заманаи сиёсӣ ва ҳукуқии ҳамкории нав барои Иттиҳоди Аврупо ба амал омад.

Бояд қайд кард, ки ҳадафи стратегияи Иттиҳоди Аврупо ба роҳ мондани ҳамкории фаъол бо давлатҳои Осиёи Марказӣ равона шуда, дар ин замана, мусоидат ба ҳифзи сулҳу субот дар кишварҳои ин минтақаро фаро мегирад.

Стратегия сатҳи байнидавлатӣ ва минтақавии ҳамкориро таъмин намуда, самтҳои зеринро дар бар мегирад:

- ҳамкориҳо дар соҳаи амният, мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва қоҷоқи маводи муҳаддир, ҳамчунин ҳифзи сулҳу суботи ислоҳоти иқтисодӣ, ки имконияти истифодаи маблағҳои Бонки сармоягузории Аврупо ва фонди сармоягузориро барои татбиқи лоиҳаҳо дар Осиёи Марказӣ таъмин менамояд;

- рушди ҳамкориҳои энергетикий, дастрасӣ ба захираҳои энергетикии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои нави интиқоли энергия ба Иттиҳоди Аврупо;

- баҳши муҳити зист, аз ҷумла ҳифзи муҳити зист ва таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои марбут ба баҳри Каспий ва Араб;

- таҳияи мавзӯъҳои ҳассостарини муносаботи кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва Осиёи Марказӣ, ба монанди эҳтироми ҳукуқҳои инсон, бунёди давлати ҳукуқиву демократӣ;

- ислоҳоти стандартҳои системаи сеҷонибаи маориф ва ворид намудани кишварҳои Осиёи Марказӣ дар системаи Болонӣ (Системаи таҳсилоти олии аврупорӣ) мебошад.

Ҳамин тариқ, “Стратегияи шарикии нав байни Иттиҳоди Аврупо ва Осиёи Марказӣ” ҳадафи Иттиҳоди Аврупоро оид ба тақвияти мавқеи он дар минтақаи Осиёи Марказӣ нишон дод.

Барои таҳқими ҳамкориҳои муштарак, Иттиҳоди Аврупо бо барнома ва лоиҳаҳои бузурги минтақавӣ дар шаш соҳаи асосӣ амал мекунад, ки ҷойи аввалро ҳалли масъалаҳои энергетикий ва захираҳои обӣ ташкил медиҳад. Масъалаи захираҳои обӣ ба рӯйхати

Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ дохил карда шудааст. Аз ин рӯ, қобили зикр аст, ки яке аз олимаҳои шинохтаи Олмон И. Дойчланд, тадқиқоти хешро дар солҳои 1994 ва 1995 дар Осиёи Марказӣ ва аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида, ҷунин натиҷагарӣ кардааст:

“Тоҷикистон дорои захираи зиёди об ва боигарии соҳтмонӣ - барқӣ мебошад. Агар дар ин самт коргузорӣ дуруст ба роҳ монда шавад, некуаҳволии мардуми Тоҷикистон хело беҳтар мегардад. Дигар олими маъруфи олмонӣ, таъриҳнигор ва тоҷикшинос Клаус Ландер қайд кардааст, ки “агар Тоҷикистон об ва барқӣ хешро ба низом дароварда тавонад, симои ин қишвар қуллан дигаргун шуда, дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба яке аз қишварҳои абарқудрат мубаддал мешавад”.

Соҳаи дувум нақлиёт буда, нишон медиҳад, ки Осиёи Марказӣ аз лиҳози мавқеи геополитикий пули қалонтарини Аврупо ва Осиё ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, Иттиҳоди Аврупо барномаи «Тиҷорати Аврупо-Қафқоз-Осиё» (TRACECA)-ро, ки дар соҳаи нақлиёт ва тиҷорат мусоидат мекунад, таҳия намуд. Ин ба соҳаи савдо, ҳамгирӣ кардани роҳи автомобилгарди байналхалқӣ байни Аврупо, Қафқоз ва Осиё, инҷунин ҳалли мушкилот дар системаи нақлиёт ва тиҷорати минтақа мусоидат мекунад. Рушди тиҷорати ҳурд ва миёна яке аз самтҳои афзалиятноки барномаи минтақавӣ буда, ҳадафи он мусоидат намудан ба рушди тиҷорати ҳурд ва миёна тавассути лоиҳаҳо мебошад.

Ҳифзи сарҳад ва мубориза бар зидди маводи муҳаддир соҳаи ҳорум дар минтақа ҳисоб меёбад. Аз охир соли 2001, Иттиҳоди Аврупо татбиқи лоиҳаи CADAP - ро оғоз намуд. Вазифаҳои асосии ин лоиҳа: беҳтар намудани кори ҳадамоти назорат дар фурудгоҳҳои қалон дар минтақа, таҳқими ҳамкории байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар қишварҳои Осиёи Марказӣ дар мубориза бо қочоқи маводи муҳаддир мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар соли 2002 Романо Проди, раиси он вақтаи Комиссияи Аврупо, бо ифтиҳор нақшаҳои идоракуни муштараки сарҳадии Иттиҳоди Аврупоро эълон карда буд. Соҳторҳои тартибот ва ҳифзи ҳуқуқ аз қишварҳои муҳталифи узви Иттиҳодияи Аврупо бояд зери парчами ягонаи Аврупо хидмат карда, то сарҳадҳои умумии беруниро ҳифз кунад. Ҳадафи ин нақша тарғиби ҳувияти умумии аврупоӣ ва рафъи тарси густурда дар бораи беҳифозат будани сарҳадҳои Аврупо буд. Проди изҳор дошт, «Мо меҳоҳем ба шаҳрвандони ҳуд итминон дихем, ки марзҳои ҳудро аз терроризм, ҷиноятҳои созмонёфта ва муҳочирати ғайриқонунӣ муҳофизат ҳоҳем кард».

Гарчанде ки идоракуни умумии сарҳадҳои ИА то ҳол амалӣ карда нашудааст, стратегияи Иттиҳоди Аврупо оид ба соддагардонии идоракуни сарҳад бомуваффақият содир карда мешавад. ИА ба қишварҳои мизbon дар нигоҳ доштани мувозинат байни сарҳадҳои кушода ва беҳатар кумак мерасонад. Ин таблиғ танҳо ба алtruism асос надорад. Қишварҳои ҳамсоя ҳар қадар беҳтар аст, ки тиҷорати молҳои ғайриқонунӣ, таҳди迪 ифротгарӣ ва муҳочирати ғайриқонунӣ дар сарҳадҳои ҳуд назорат кунанд, ҳамон қадар эҳтимоли расидан ба марзҳои Иттиҳоди Аврупо камтар мешавад.

Аз соли 2003 Иттиҳодияи Аврупо ба қишварҳои Осиёи Марказӣ дар идоракуни сарҳад тавассути Барномаи Кумак оид ба идоракуни сарҳад дар Осиёи Марказӣ (BOMKA), ки ҳадафи асосии он омӯзиши марзбонон, таъмини технологияҳои зарурӣ ва таҳқими инфрасоҳтори посгоҳҳои сарҳадӣ ва ҳавасмандгардонии сарҳади муштарак мебошад, кумак мерасонад. BOMCA аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо сарпарастӣ карда мешавад ва аз ҷониби Барномаи Рушди Созмони Милали Муттаҳид бо дастаҳои панҷ қишвар, ки ба BOMCA ҳисбот медиҳанд ва барномаи шарики CADAP (Барномаи ИА оид ба пешгирии маводи муҳаддир дар Осиёи Марказӣ) амалӣ карда мешавад.

Ҳанӯз ҳангоми қабули Стратегияи якуми Иттиҳоди Аврупо дар доираи Комиссияи Аврупо ба барномаи BOMCA, ки бо ҳарочоти кам ва дар муҳити душвори сиёсӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил шуда, хело ҳавасмандона назар менамуд. Муваффақият он аст, ки ин барнома дар ҳамаи панҷ қишвари Осиёи Марказӣ фаъолияташро идома медод ва онро метавон бо Стратегияи Иттиҳоди Аврупо оид ба ҳамкории нав бо Осиёи Марказӣ барои солҳои 2007-2013 муқоиса кард. Бо вуҷуди ин, баррасии ҳамаҷонибаи барнома барои расонидани кумаки беҳтарин зарур аст. Барои оғоз, ин брифинг шарҳи миссия ва рушди барномаи BOMCA - ро пешниҳод намуд. Дар боби оянда комёбихо ва камбуҷиҳои барнома

тахлил карда шуда буд. Дар боби ниҳој тавсияҳо оид ба бехтар кардани кумак дар идоракуни сарҳадҳо пешниҳод карда шуда буд.

Ҳамин тариқ, Барномаи ВОМСА дар Осиёи Марказӣ дар соли 2003 бо роҳбарӣ ва дастирии молии ҳукумати Австрия ба фаъолият оғоз кард. Ҳадафи ин барнома кумак ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар идора кардани марзҳои худ дар баробари нигоҳ доштани мувозинат байни ошкоро ва амният буд. Вазифаи охирин аз сабаби масъалаҳои ба монанди қочоқи молҳои гайриқонунӣ, терроризм, муҳочирияти гайриқонунӣ ва авҷ гирифтани низъҳо хеле душвор буд.

Бояд қайд намуд, ки то имрӯз 6 марҳилаи барнома анҷом дода шудаанд, ки дар он ҷорабиниҳо барои омӯҳтани имкониятҳои умумии ҳифзи сарҳад дар кишварҳои минтақа ва омодасозии мунтазами кормандони сарҳад ва алоқаҳои марбута ташкил карда шуданд.

Ҳамкорӣ дар соҳаи илм ва маориф низ яке аз асоситарин соҳа ба шумор меравад. Дар робита ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамкорӣ миёни Иттиҳоди Аврупо ва Осиёи Марказӣ дар ин соҳа бисёр муҳим ва саривақтӣ мебошад. Дар сатҳи минтақавӣ барномаҳои Tempus, Erasmus Mundus, ETF (барномаи сармоягузории бозори ҳориҷӣ) ва гайра амал менамоянд, ки самти ҳамкориҳои мутақобилан судмандро дар минтақа бо Иттиҳоди Аврупо нишон медиҳад. Соҳаи шашум ҳифзи муҳити зистро фаро гирифта, дар он ҳимояи захираҳои табиӣ ва биологӣ дар ҷаҳорчӯбаи Барномаи экологиии Осиёи Марказӣ зикр ёфтааст. Ин барнома ба ду марҳила тақсим карда мешавад. Марҳилаи якум бо захираҳои об вобаста буда, марҳилаи дувум рушд аст, аммо он бояд аввалиро рушд диҳад ва то соли 2013 амал намудааст.

Дар ин замина бояд хотиррасон намуд, ки имрӯз бароҳмонии соҳаҳои зикргардида имкон медиҳанд, ки муносибатҳои мутақобилан судманд миёни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва Иттиҳоди Аврупо ба вучуд оянд ва минбаъд низ дар ҳамкории тарафайн тақвият ёбанд.

АДАБИЁТ

- 1 Изменяющаяся Центральная Азия и региональное сотрудничество. Материалы научной региональной конференции. – Душанбе, 2003. - 11 с.
- 2 Deutschland Irina: Die Zentralasiatische Gus-Republiken, Kirgistan, Usbekistan, Turkmenistan, Tadzhikistan // Ausgangssituation und Ansatzpunete fuer die Entwicklungs zusammenarbeit, - Berlin, 1993, - S. 27;
- 3 Лаумулин М., Сейфуллина Т. Интересы и политика Европейского союза в Центральной Азии и Каспийском регионе // Режим доступа: www. kisi. kz. – 2009. С. 10
- 4 Pander K. Zentralasien Usbekistan, Kirgistan, Tadzhikistan, Turkmenistan, Kasachstan // Kunst Reiseführer, Dumont, 1996.
- 5 Дусчанов Р. О возможности использования опыта интеграции стран Западной Европы государствами ЦА. Центральная Азия и Кавказ, 2003.
- 6 Воҳидова С. Развитие иранистики и таджиковедения в историографии Европы (XV-начало XXI в.в.) Душанбе, «Эр-граф», - 2015. - 20 с.

ҲАМКОРИИ МУТАҚОБИЛАИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТ ВА БЕХАТАРӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф маълумот оид ба ҳамкории мутақобилаи Чумҳурии Тоҷистон бо Иттиҳоди Аврупо дар таъмини амният ва бехатарӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ овардааст. Барои таҳлили манзараи пурраи низоми муносибатҳои байналхалқӣ дар Осиёи Марказӣ зарур аст, ки ҷанбаи таърихии ташаккул ва таҳаввули низоми муносибатҳои байналхалқӣ дар ҷаҳон дар умум ва Осиёи Марказӣ дар алоҳидагӣ баррасӣ карда шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: Осиёи Марказӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, низом, амният ва бехатарӣ.

ВЗАИМНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ

В данной статье автор предоставляет информацию о взаимном сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом в обеспечении безопасности и защиты в Центрально-Азиатском регионе. Для того чтобы проанализировать целостную картину системы международных отношений в Центральной Азии, необходимо рассмотреть исторический аспект формирования и эволюции системы международных отношений в мире вообще и Центральной Азии в частности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, международные отношения, система, безопасность.

MUTUAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE EUROPEAN UNION IN ENSURING SECURITY IN THE CENTRAL ASIAN REGION

In this article, the author provides information on mutual cooperation between the Republic of Tajikistan and the European Union in ensuring security and protection in the Central Asian region. In order to analyze a complete picture of the system of international relations in Central Asia, it is necessary to consider the historical aspect of the formation and evolution of the system of international relations in the world in general and Central Asia in particular.

KEYWORDS: Central Asia, international relations, system, security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуроҷ Мурод* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети муносабатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **900060505**.

Сведения об авторе: *Нуроҷ Мурод* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 900060505.

Information about the author: *Nurov Murod* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **900060505**.

ХИЗБҲОИ СИЁСӢ ВА НИЗОМИ ХИЗБӢ: ХУСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВӢ

Абдулмажон X.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафхум ва фахмиши навини “ҳизб” ба парламентаризм ва ҷомеаи муосири гарбӣ такя дорад. Бо густариши фарҳанги Farb ба қаламравҳои дигар, бисёре аз мафхумҳо аз ҷумла “ҳизб” дар дигар кишварҳо ривоҷ ёфтанд. Дар Афғонистон ҳизбҳои сиёсӣ ё он ғунае, ки дар Farb ва дар дунёи модерн вучуд доранд, дода намешаванд, балки ҳам ҳосиятҳои муосир, суннатӣ, динӣ ва ғайраҳо қобили мушоҳидаанд. Албатта, бояд таваҷҷуҳ дошт, ки бархе аз ташкилотҳо бо таърифи ҳизбҳои сиёсии муосир, ки бо ҳизбҳои сиёсии кишварҳои дар ҳоли тавсее ва ҷаҳони севум созгор нест ва аз моҳияти маҳсусе барҳӯрдоранд.

Ҳизб иборат аст аз ғурӯҳи афрод, ки ба хотири ҳадафҳои муштарак, усул, барномаҳо, стратегия ва ҳати машҳои муштараки дарунии як созмони мушаҳхасе ба манзури расидан ба ҳадафҳои муштарак ва ба хотири иҷрои ҳамон барномаҳои мавриди назар қанори ҳам гирд омадаанд [8]. Дар истилоҳ иборат аст аз гирдиҳамоии бодавоми ғурӯҳе аз мардум, ки дорои ақида ва ғояи муштараканд. Аз нигоҳи соҳторӣ ташкилоти бо низоме мебошад ва бо пуштибонии мардум барои ба даст овардани қудрати сиёсӣ ба таври қонунӣ мубориза мебарад. Ҳар ҳизб дорои асоснома, низомномаи мушаҳхас, аъзои ҳайати муассис, ҳайати мудирия, шуруи марказӣ, дабири кул, мудирон, муовинон ва ғайраҳо доро мебошад, ки баёнгари ҳадафҳо ва раванди куллии ҳаракати он аст.

Муҳимтарин ҳадафи тамоми ҳизбҳои сиёсӣ иборат аз қасби қудрати сиёсӣ аст, ҳеч ҳизбе инкор намекунад, ки ба дунболи қасби қудрат нест ва қасби қудрат амри мазмум ва нописанд маънидод намегардад. Аз ин лиҳоз аbzorҳои муҳимми таҳияшуда яке аз воситаҳои муассиру коромад дар заминаи ҳизб аст [8].

Агар имрӯз сухан дар бораи ҳизбҳо ба миён ояд ва аз ғоидаҳои он сухан гуфта мешавад, мафхуми навини он мавриди назар аст. Ташкилоте, ки ба назари M. Вебер «фарзанди демократия дар Farb» аст ва ба ҳостгоҳи гарбии он мувофиқанд. Аз дидгоҳи бисёре муҳаққиқон нахустин ҳизбҳои сиёсӣ ба маънои ҷадид дар соли 1832 дар Англия ба вучуд омадаанд ва ба суръат мавриди тақлиди бисёре аз кишварҳои аврупоӣ қарор гирифт ва ба тадриҷ ҷазвуарни низомҳои демократӣ шуд. Ҳизбҳои сиёсии навин, агарчи дар бисёре аз ҷиҳат муштаракоте бо ҳизб ва мафхуми омми он доранд, ҳамаи соҳибназарон ба ин андешанд, ки ҳеч яке аз ғурӯҳҳо ва ташкилотҳои қуҳанро наметавон ҳизби сиёсӣ номид. Аз назари аксари мутахассисони қасбӣ ҳосиятҳои маҳсус, ҳадафҳо ва соҳтори ташкилотие, ки ин ғурӯҳҳо моҳиятан ба он чи имрӯз ҳизбҳои сиёсӣ меномем, тафовути бунёдин дорад. Ба назари онҳо ҳизби сиёсӣ падидаест, ки дар айни ҷадид будан дорои заминаи қадимаи қуҳан ва собиқаи тулонӣ аст.

Ҳизбҳо созмони инъикоскунандай ниёзҳо ва хостаҳои бунёдини як табақаи иҷтимоӣ, унсури қоидай байни ҳукумат, қудрати мустақар аз як сӯ ва ҷомеаи маданий ва оммаи мардум аз сӯйи дигар, бистаре барои таълим ва рушди афроди ташкилотӣ ва таҳлилгар, барои мунирияти калон, ҳузури як ҳувияти ҷамъии шиносномадор ҷиҳати осон намудани шинохти иҷтимоӣ мебошанд.

Дар ин таърифҳо муҳимтарин тафовути ҳизб бо маънои ҷадид аз дигар ташкилотҳо, созмони муназзам ва мураккаб аст. Ба ин сабаб пажӯҳишгарони созмонгаро ташкилотҳои муҳталифро нисбат ба дараҷаи ташкили созмонии онҳо аз рӯйи меҳварашон раддабандӣ менамоянд. Дар нуқтаи оғозини ин меҳвар метвон гурӯҳҳои бидуни созмон ва ташкилӯftа бар меҳвари афродро қарор дод. Байд аз он гурӯҳҳои нимасозмонӯftа ва сипас ташкилоте монанди анҷуманҳо ва гурӯҳҳои фишоровар ва саранҷом дар интиҳои меҳвари ҳизбҳои сиёсӣ қарор мегиранд.

Ба ин тартиб гурӯҳҳо, ки аз дараҷаи мушахҳас аз созмон ва ташкилот баҳраманд набошанд, шоистаи доштани номи ҳизбҳои сиёсӣ нестанд. Ба ин таърифҳо аз ҳизбҳои сиёсӣ метавон эрод гирифт, ҷаро ки ихтилофҳои моҳиятӣ миёни ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар гурӯҳҳо нодида гирифта шуда, тафовутҳои сохторӣ ва созмониро беш аз ҳад барҷаста кардаанд. Бархе низ бар ин боваранд, ки наметавон муҳимтарин ҳадафи ҳизбҳои сиёсиро роҳёбӣ ба қудрат ва ҳукумат донист. Ин мушкилӣ бештар дар шароите равост, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар мубориза бо ҳукумат бошанд ва барои барадозии он мубориза кунанд.

Ҳизбҳои сиёсӣ, гурӯҳҳо ё дастаҳои сиёсие, ки дар як қишвар заминаҳои муштараки идеологии начандон дур аз ҳамдигар доранд, барои ба даст овардани қудрати идорӣ ва сиёсии ҷомеа, баҳусус, ҳангоми интиҳоботи парламентӣ, ихтилофҳои ҷузъӣ ва салиқаии ҳудро қанор гузошта, бо ҳам соҳиби ҳадафҳои сиёсии идории ягонае мешаванд, ки дар ин сурат, агар муваффақ ба рӯйи кор овардани ҳукумати ҷадидие гарданд, қудрати ҳукumatiro ба нисбати райъи аъзои ҳизбияшон байни ҳуд тақсим менамоянд.

Ҳизб ба ташаккули афрод бо аҳдофи муштарак, барои расидан ва қасби қудрати сиёсӣ таъриф мешавад, ки заминаҳои гарбӣ ва ҳамитур исломӣ дорад. Ҳизби сиёсии мусосир дар пайи қасби ризояти умумӣ ва ташкилоти мунсачиму созворахое аст, ки барои қасби қудрат бо низоми ҳоким, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар ҳизбҳои давлатӣ муомила ва мубориза мекунанд, ки плюрализми сиёсӣ, мушорикат ва рақобати сиёсӣ аз ниондодҳои муҳими он ба шумор мераванд.

Ҳизби сиёсӣ бо вазифаҳои чун иқдоми иҷтимоӣ, назорат, муомила, эҷоди интиҳоди миллӣ ва ғайраҳо мавқеяти ҳудро дар ҷомеа тазмин ва коромадии ҳудро дар ростои дастёбӣ ба қудрати сиёсӣ, боло мебаранд. Ҳизби сиёсӣ ба гунаҳои ифротӣ, миёнарав, ҷап ва мубориза дар берун ва даруни низом ба шеваи мусолиматомез ва ё мочарогароёна талош мекунад. Роҳбурдҳо ва стратегияи ҳудро дар таъйини хати маши куллии қишвар, дар нисбат ба дигар ракибҳо эълом намояд.

Ҳизби сиёсӣ ғайр аз гурӯҳҳои фишор аст, ки дар интиҳобот ва интиҳоботи сиёсӣ бо муарифии номзадҳо аз аҳаммияти фавқулодае барҳӯрдоранд, ки аз тариқи он қоидай сиёсӣ бо давлат ва ҳизби ҳокимро метавон анҷом дод. Аз шароити муҳим дар пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ, плюрализми сиёсӣ ва эътиқодӣ қобили баён аст.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. // Китоби аввал: Аз Ориён то Сомониён. Лондон: Flint River Editions, 2000.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқололияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. // Иборат аз ҷаҳор ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 2002.
3. Қонуни асосии Ҷумҳурии исломии Афғонистон.//Маҷмӯаи қавонини Афғонистон № 1. Интишороти Вазорати адлия. Кобул, 2006. – 121 с.
4. Қонуни аҳзоби сиёсӣ. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. Кобул, 2015. //http://www.moj.gov.af
5. Қонуни ташкили ҳизбҳои сиёсӣ дар Афғонистон, соли 2015.
6. Ҷабҳаи сулҳи Афғонистон. Тарҳи барномаи сулҳ. Кобул: “Матбааи давлатӣ”, 1361.
7. Зокиров Г.Н. Ҳизбҳои сиёсӣ. Донишномаи сиёсӣ / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2015. Ч.3.
8. Шафiei M. Ҷузваи таҳаввулоти сиёсии иҷтимоии Эрон / M. Шафiei. - Техрон, 1381.

ХИЗБХОИ СИЁСЙ ВА НИЗОМИ ХИЗБЙ: ХУСУСИЯТХОИ НАЗАРИЯВЙ

Дар мақолаи мазкур, муаллиф ба масъалаҳои назариявӣ ва методологии хизбҳои сиёсӣ ва низоми хизбӣ аз назари олимони гарӣ таваҷҷӯҳ намудааст. Ба ақидаи муаллиф, мағҳум ва фаҳмиши навини “хизб” ба парламентаризм ва ҷомеаи муосирӣ гарӣ така дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: хизбҳои сиёсӣ, низоми хизбӣ, парламент, Ҷарб.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ И ПАРТИЙНАЯ СИСТЕМА: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ

В данной статье автор уделил внимание теоретико-методологическим вопросам политических партий и партийной системы с точки зрения западных ученых. По мнению автора, понятие и новое понимание «партии» основано на парламентаризме и современном западном обществе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политические партии, партийная система, парламент, Запад.

POLITICAL PARTIES AND THE PARTY SYSTEM: THEORETICAL CHARACTERISTICS

In this article, the author paid attention to the theoretical and methodological issues of political parties and the party system from the point of view of Western scientists. According to the author, the concept and new understanding of "party" is based on parliamentarism and modern western society.

KEYWORDS: political parties, party system, parliament, the West.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулманон Ҳафизӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: manan.hafizi12@gmail.com; Телефон (+93) 700701600.

Сведения об авторе: Абдулманон Ҳафизи – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: manan.hafizi12@gmail.com; Телефон: (+93) 700701600.

Information about the author: Abdulmanon Hafizi – Tajik national university, master student of the department of international relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: manan.hafizi12@gmail.com; Phone (+93) 700701600.

РЕЙТИНГОВАЯ СИЛА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ

Шакирова Ф.

Таджикский национальный университет

Достижение указанной цели предопределяет постановку следующих задач:

- Выявить концептуальную многомерность, неоднозначность и смысловую эволюцию понятия «мягкая сила».
- Проанализировать ресурсно- инструментальное измерение мягкой силы.
- На основе широкого спектра исследовательских подходов определить границы применимости мягкой силы в современной системе международных отношений, её релевантность текущим политическим процессам.

Объектом исследования являются стратегии и инновационные технологии мягкой силы ведущих субъектов мировой политики в современном концептуальном поле, характеризующемся трансформацией содержания и расширением понимания мягкой силы.

Предметом исследования является формирование и осуществление «рейтинговой власти» политическими акторами, её концептуализация как новой перспективной технологии мягкой силы и инструмента внешнеэкономического и информационного влияния.

Методологическая база исследования.

Методологическая база диссертации определяется заявленными целями и задачами.

Задача концептуализации феномена и операционализации понятия рейтинговой власти, а также определения её специфического места в структуре факторов мягкой силы осложняется явно недостаточным количеством политологических работ, посвященных рассматриваемой проблеме. При этом многомерность исследуемого феномена указывает на необходимость междисциплинарного подхода для его дефинирования, интерпретации и концептуализации.

В работе использованы общенаучные и политологические методы: методы дедукции, индукции и аналогии, неоинституциональный, цивилизационный, сравнительный и сопоставительно-институциональный подходы, метод кейс-стади, историко - ретроспективный анализ, нормативный и статистический анализ.

В современной мировой политике расширяется понимание и содержание мягкой силы, фиксируемое как переход от аттрактивности к нормативно-монологическим псевдоконвенциональным стратегиям «доминирующей рациональности».

Оправдано говорить о становлении и постепенной институционализации новой, еще во многом невидимой «мягкой» формы власти и влияния, которую можно классифицировать как «силу/власть рейтингов» («charts power»).

Гносеологические притязания высокоцитируемых индексо-рейтинговых проектов не соответствуют в полной мере их эвристическим и праксиологическим потенциалам, что обусловлено широким спектром политических, идеологических и методологических факторов и актуализирует исследовательские задачи верификации, деконструкции и непредвзятой оценки ведущих рейтинговых исследований.

Сложившаяся сегодня «рейтинговая инфраструктура» претендует на то, чтобы выступать в качестве универсального и непредвзятого критерия истинности и нормативности, но управляемая преимущественно западными странами и действует в их интересах, что, в условиях роста международной напряженности, представляет угрозу национальной безопасности ряда стран, и в первую очередь, России, ставя их перед необходимостью находить ответы на новые внешнеполитические вызовы и предпринимать шаги для защиты своих национальных интересов, экономик, государственного суверенитета и информационного пространства.

Положения, выносимые на защиту:

- Для современной мировой политики характерна все более заметная трансформация понимания мягкой силы и конституирующих её факторов: переход от привычных стратегий аттрактивности, к нормативности и доминирующей рациональности.

Руководству стран, стремящихся защищать свой суверенитет и играть активную роль в мире важно учитывать данный тренд в своей внешней политике.

- В современный период отчетливо обозначился кризис универсалистских эссенциалистских стратегий мягкой силы. В связи с этим на первый план выходят сегментирование мягкосиловых стратегий, технологизация и виртуализация мягкой силы, дрейф в сторону пропаганды и адресного воздействия на отдельные группы населения через головы правительств, что приводит к кризису концепции мягкой силы в политической практике и научном дискурсе.

- Как показывают политические события на революции начала XXI века, внешнее мягкотоное воздействие, нацеленное на дестабилизацию политических режимов, оказывается наиболее эффективным и потенциально деструктивным в расколотых, поляризованных обществах, особенно в случае накопления социально-экономических дисбалансов и критической массы «прекариата».

Согласно предложенной гипотезе о «естественному уровне образования», национальные образовательные системы могут играть важную роль как в пакификации «прекариата», так и в формировании предпосылок политической дестабилизации.

В целом, эти исследования представляют собой всесторонний анализ силы диаграмм как инструмента политического и экономического влияния, предлагая понимание ее эффективности, ограничений и этических последствий.

Проделанная работа вносит вклад в растущий объем литературы о роли визуализации данных в современном обществе и обеспечивает основу для будущих исследований в этой области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рейтинговая дипломатия: роль рейтинговых агентств в мировой политике / М. С. Калужный // Вестник Московского государственного областного университета. – 2017. – № 3 (26). – С. 176-182.

2. Рейтинговые агентства: международные стандарты и вызовы современности / А. С. Марченко // Научный вестник МГИМО-Университета. – 2019. – Т. 11. – № 3. – С. 68-79.
3. Рейтинговая дипломатия: эффективный инструмент международного сотрудничества / А. А. Шереметьева // Известия Южного федерального университета. Политические науки. – 2018. – Т. 18. – № 4. – С. 59-69.
4. Рейтинговые агентства и мировая экономика: анализ взаимодействия / И. Н. Багрянцев // Экономические исследования. – 2016. – Т. 16. – № 1. – С. 139-148.
5. Рейтинговые агентства: возможности и проблемы использования / Н. А. Чеснокова // Вестник УГТУ-УПИ. Серия: Экономика и управление. – 2018. – Т. 22. – № 4. – С. 23-33.
6. Рейтинговые агентства: принципы работы и влияние на финансовые рынки / С. А. Беляева, А. В. Макаров // Финансы и кредит. – 2019. – Т. 25. – № 4. – С. 758-768.

ҚУВВАИ РЕЙТИНГЙ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪСИРИ СИЁСӢ ВА ИҼТИСОДӢ

Максади тадқиқот дарки пурра «қувваи рейтингй» ҳамчун як намуди нави мухимми сиёсати хориҷӣ ва таъсири иҼтиносидии хориҷии субъектҳои сиёсӣ ин муайян кардани аҳаммияти он дар сохтори омилҳои «қувваи нарм» ва инчунин ҳудуди татбиқи равишҳои методологии мавҷуда, ки васеъ намудани фаҳмиши муосири «қувваи нарм»-ро дар бар мегирад, мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: қувваи рейтингй, қувваи нарм, сиёсати ҷаҳонӣ.

РЕЙТИНГОВАЯ СИЛА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ

Целью исследования является концептуализация «рейтинговой силы» как нового значимого типа внешнеполитического и внешнеэкономического влияния политических акторов, определение его значения в структуре факторов «мягкой силы», а также границ применимости существующих методологических подходов, что предполагает расширение современного понимания «мягкой силы».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: рейтинговая сила, мягкая сила, мировая политика.

RATING POWER AS AN INSTRUMENT OF POLITICAL AND ECONOMIC INFLUENCE

The purpose of the study is to conceptualize “rating power” as a new significant type of foreign policy and foreign economic influence of political actors, to determine its significance in the structure of “soft power” factors, as well as the limits of applicability of existing methodological approaches, which involves expanding the modern understanding of “soft power”.

KEYWORDS: rating power, soft power, world politics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шакирова Фирӯза – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 904466060.

Сведения об авторе: Шакирова Фирӯза – Таджикский национальный университет, магистрант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 904466060.

Information about the author: Shakirova Firuza – Tajik National University, master`s student. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 904466060.

ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИЙ ВЕКТОР ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ

**Лафизова Ф.
Таджикский национальный университет**

Турция самой первой признала независимость новых государств в Центральной Азии и стала для них связующим звеном со странами Запада. Руководители стран Центральной Азии видели в Турции посредника, способного благодаря своему авторитету на Западе как государство, успешно внедрившего европейскую модель развития, оказать им содействие в скорейшей интеграции в мировую политическую и экономическую системы. При посреднической роли Турции центральноазиатским республикам удалось наладить сотрудничество с такими международными организациями, как Совет Европы (СЕ), Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Международный валютный фонд (МВФ) и др.

Между тем в политический и общественный оборот в Турции вошло понятие «турецкие республики», которое символизировало ренессанс национальной турецкой идентичности. Распад СССР и появление независимых «турецких республик» в Центральной Азии вызвали в турецком

обществе эйфорию. Общественность в Турции убеждала правительство активизировать контакты на центральноазиатском направлении и принять самое активное участие в поддержке новообразованных государств. Несмотря на то, что приоритетным вектором внешней политики Турции было атлантистское направление, тем не менее Центральная Азия также приобрела для Анкары стратегическое значение. Это доказывали частые визиты турецких официальных лиц в эти государства и их щедрые обещания оказать финансовую помощь. В первые годы независимости стран Центральной Азии около 1170 официальных делегаций из Турции посетили регион. Частыми были и визиты политических руководителей центральноазиатских республик в Турцию, во время которых им было обещано около 1,1 миллиардов долларов кредитов и займов.

В 90-х г. внешняя политика Турции в Центральной Азии строилась на трех концептуальных основах. Во-первых, это концепция неоосманизма, связанная с переоценкой Османского прошлого и внедрение некоторых ее принципов в современную внешнюю политику Турции. Во-вторых, неопантюркизм и стремление Турции консолидировать под своей эгидой все тюркские народы, опираясь на принципы этнического и религиозного сходства. В-третьих, позиционирование Турции как экономического и политического хаба и связующего звена между Европой и Азией.

Интерес Турции к региону продолжал расти. В 2011 г. центром активности центральноазиатской внешней политики Турции стала Киргизия, куда премьер-министр Турции Р. Эрдоган прибыл с визитом. Запоминающимся моментом этого визита стало особое обращение киргизского премьер-министра А. Атамбаева к его турецкому коллеге. Во время встречи А. Атамбаев назвал Р. Эрдогана «Тайип агабей», что означает старший брат Тайип. Такая неофициальная форма почтительного обращения употребляется к близким знакомым, которые старше по возрасту, но из того же поколения. Акценты на старше-братстве напоминали 90-е г., когда Анкара стремилась стать политическим лидером для тюркских республик Центральной Азии. И вот теперь Киргизия, подчеркивая родство двух народов, импонировала Турции в этом деле. Между тем националистические партии и общественные движения критиковали А. Атамбаева за его политику, направленную на чрезмерное сближение с Турцией и предоставление широких возможностей для турецких бизнесменов. Эта часть киргизстанского общества усматривала в активной деятельности Турции в Киргизии намерение распространить идеи пантюркизма. Однако, как отмечал исследователь из Стамбула А. Атли, Турция при Р. Эрдогане извлекла определенные уроки из предыдущего неудачного опыта и стала действовать в регионе рационально и осторожно [1]. Действительно, рассуждая о родственных связях между тюркскими странами, Р. Эрдоган также акцентировал внимание на практических выгодах в области инвестиционного и экономического двустороннего сотрудничества. Р. Эрдогану было крайне важно подчеркнуть экономические преимущества, которые Киргизия могла бы получить от сотрудничества с Турцией с учетом динамичного развития евразийской интеграции и возможного вступления республики в Таможенный Союз. Глава турецкого правительства выразил намерение инвестировать в республику 450 млн. долларов, из которых 150 млн. долларов планировалось выделить на расширение деятельности киргизско-турецкого университета «Манас» [4]. Турция выразила заинтересованность в получении акций трех стратегических объектов в Киргизии: «Кыргызнефтегаз», аэропорт «Манас», ТНК «Дастан». Между тем завод «Дастан», выпускающий оборонную продукцию, был ранее обещан России. Москва несколько лет вела переговоры о покупке завода «Дастан». Итогом этих переговоров стало обещание Киргизии передать России 48% акций завода в счет погашения долга в размере 180 млн. долларов. Этот пример показывает, как Киргизия пыталась лавировать между Россией и Турцией, поддерживая дружественные отношения с обоими государствами.

Анализ внешнеполитической деятельности Турции в Центральной Азии позволяет сделать следующие выводы: во-первых, концепции «неопантюркизма» и «неоосманизма» формируют идеологическую основу внешней политики Турции в Центральной Азии; во-вторых, Анкара стремится быть влиятельным игроком, развивая сотрудничество со странами региона во всех возможных сферах; в-третьих, Турция не имеет достаточных ресурсов для продвижения своих geopolитических интересов в регионе; в-четвертых, на фоне формирования нового мирового

порядка интерес Турции к расширению влияния в странах Центральной Азии будет только усиливаться.

Анкара будет и дальше стремиться к экспансии в своей внешней политике на основе принципов «неопантюркизма» и «неоосманизма». При Р. Эрдогане Турция будет продолжать действовать в Центральной Азии более решительно и укреплять свое присутствие посредством торгово-экономического, культурного и религиозного сотрудничества. Учитывая возрастающий интерес населения республик к исламу, особый акцент в своей политике в странах Центральной Азии Анкара будет делать на исламском факторе. Однако разрыв между амбициями руководства Турции и реальным положением дел в странах региона будет сохраняться, так как политические лидеры центральноазиатских государств не готовы признать региональное лидерство Анкары.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атли А. Братский прием Эрдогана в Киргизии [Электронный ресурс]. URL: https://inosmi.ru/middle_asia/20110217/166615171.html (дата обращения: 10.08.2022).
2. Васильев Л. Геополитическая ситуация в Центральной Азии // Россия и мусульманский мир. 2013. № 9.
3. Внешняя политика стран СНГ: Учеб. пособие для студентов вузов / Ред.-сост. Д.А. Дегтерев, К.П. Курылев. М.: Издательство «Аспект Пресс», 2017.
4. Михайлов Г. Бишкек пустил в ход торпеды [Электронный ресурс]. URL: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1296684000> (дата обращения: 10.08.2020).
5. Назаров Т., Сатторзода А. Современная таджикская дипломатия / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2004.
6. Сайдов З. Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017 гг.): Учебное пособие. / З.Ш. Сайдов. - Душанбе: Контраст, 2017.
7. Сайдов З. Ш. О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан / З.Ш. Сайдов. - Душанбе: Контраст, 2019.
8. Сайдов З. Ш. Отношения Республики Таджикистан со странами Европы, США и Канады в период гражданской войны // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. 2014. – № 4.
9. Султанов Б. Этапы развития внешней политики республики Казахстан // Центральная Азия и Кавказ. 2001.

СИЁСАТИ БЕРУНИИ ТУРКИЯ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур сиёсати берунии Туркияро дар Осиёи Марказӣ дар ибтидои асри XXI мавриди баррасӣ қарор додааст. Аз назари муаллиф, Туркия дар давраи Р. Эрдугон минбаъд низ дар Осиёи Марказӣ ба таври қатъӣ амал карда, ҳузури худро тавассути ҳамкории тичорӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ тақвият ҳоҳад дод.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсати хориҷӣ, Туркия, Осиёи Марказӣ, минтақа, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамкорӣ ва др.

ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИЙ ВЕКТОР ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРИЦИИ

В данной статье автором рассматривается внешняя политика Турции в Центральной Азии в начале XXI века. По мнению автора, При Р. Эрдогане Турция будет продолжать действовать в Центральной Азии более решительно и укреплять свое присутствие посредством торгово-экономического, культурного и религиозного сотрудничества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: внешняя политика, Турция, Центральная Азия, регион, международные отношения, сотрудничество и т.д.

CENTRAL ASIAN VECTOR OF TURKEY'S FOREIGN POLICY

In this article, the author examines Turkey's foreign policy in Central Asia at the beginning of the 21st century. According to the author, under R. Erdogan, Turkey will continue to act more decisively in Central Asia and strengthen its presence through trade, economic, cultural and religious cooperation.

KEYWORDS: foreign policy, Turkey, Central Asia, region, international relations, cooperation, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Лафизова Фарахноз Фурқатовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 908000050. E-mail: farahnoz.lafizova@gmail.com.

Сведения об авторе: *Лафизова Фарахноз Фурқатовна* – Таджикский национальный университет, магистрант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 908000050. E-mail: farahnoz.lafizova@gmail.com.

Information about the author: *Lafizova Farahnoz Furkatovna* – Tajik National University, master`s student. **Address:** 17, Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Tajikistan. Phone (+992) 908000050. E-mail: farahnoz.lafizova@gmail.com.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ С 2000 ГОДА ДО 2016 ГОДА

**Бобоев Х.К.
Таджикский национальный университет**

Политическое сотрудничество Турции со странами Центральной Азии носит интенсивный характер. Как уже было отмечено выше, Турции сегодня реализует многовекторную политику сотрудничества, направленную на государства Центральной Азии, преимущественно тюркоязычные. В этом регионе стратегическими политическими партнерами для Турции являются Казахстан, Киргизия, Туркмения и Узбекистан. Политическая позиция Турции такова, что страна пытается стать посредником между этими странами и Западом.

Из центральноазиатских государств наиболее продвинутые отношения у Турции с Казахстаном. В перспективе в сотрудничестве с ним Турция рассчитывает сформировать единое политico-экономическое пространство для всех тюркских государств (не только центральноазиатских) - с общим рынком, единой региональной энергосистемой, системой транспортировки энергоресурсов. В определенном смысле такой «турецкий проект» (равно как и выдвинутая в сентябре 2013 г. председателем КНР Си Цзиньпином идея включения центральноазиатских государств в экономический пояс Великого Шелкового пути) становится конкурентом интеграционных планов России по созданию Евразийского экономического союза. Однако с учетом того, что состав стран-участниц и цели этих проектов частично совпадают, они могут взаимно дополнять друг друга, оказывать взаимное содействие, разрабатывая для центральноазиатских государств стратегию реагирования на внутренние и внешние вызовы и риски.

Казахстанско-турецкие отношения после подписания Договора о стратегическом партнерстве (октябрь 2009 г.) развиваются динамично. Успешно продолжается многостороннее сотрудничество в рамках региональных и международных организаций. Стороны активно поддерживают друг друга в реализации своих внешнеполитических инициатив. Официальный визит Президента РК Н. Назарбаева в Турецкую Республику вывел двусторонние отношения на новый уровень. В ходе визита подписан План действий на 2012-2015 гг. по реализации совместной экономической программы «Новая синергия» [1], в которой турецкие компании будут принимать активное участие. Вместе с этим продолжаются работы по созданию казахстанско-турецких индустриальных зон. Рабочие визиты Главы государства в Турцию в июне (Саммит Тюркского совета) и августе 2014 г. (Инаугурация Президента Турции), а также государственный визит Президента Турции Р.Т. Эрдогана в Казахстан 15-17 апреля 2015 г. прошли на высоком уровне.

В ходе визита состоялось второе заседание совета стратегического сотрудничества между Казахстаном и Турцией. Первое заседание состоялось в Анкаре в 2012 году. Первое заседание Рабочей группы совместного стратегического планирования было проведено в апреле 2013 года, второе заседание - 29 декабря 2014 г. в ходе визита Министра иностранных дел РК Е. Идрисова в Турцию. МИД Казахстана отмечает приоритетные области сотрудничества: эти отношения нацелены на реализацию совместных и скоординированных проектов в области политики, экономики, обороны, культуры, гуманитарно-техническое сотрудничество, образования, экологии, информации и здравоохранения. Конструктивный диалог между Казахстаном и Турцией продолжается и в многостороннем плане в рамках ООН, Организации экономического сотрудничества (ОЭС), Организации исламского сотрудничества (ОИС), ОБСЕ, СВМДА, Совета сотрудничества тюркоязычных государств (ССТГ) и других объединений. Турция также поддержала кандидатуру Казахстана в проведении всемирной специализированной выставки «Экспо-2017» и поддерживает кандидатуру РК в непостоянныe члены СБ. ООН, помогая в странах Африки и Латинской Америки, где нет диппредставительств Казахстана.

Государственный визит Президента Турции Р.Т. Эрдогана 15-17 апреля 2015 г. в Казахстан придаст новый импульс казахстанско-турецкому сотрудничеству.

Наиболее актуальны на сегодняшний день отношения между Турцией и Азербайджаном, в связи с возникшим конфликтом в Нагорном Карабахе. Дипломатические отношения были установлены 14 января 1992 года. Турция остаётся верным сторонником Азербайджана в его усилиях по укреплению его независимости и сохранению его территориальной целостности. Турция является одним из основных партнёров Азербайджана в данной сфере. В январе 1992 года президент Азербайджана Аяз Муталибов заключил договор о военном сотрудничестве с Турцией, государством-членом НАТО [2],[3]. Национальная армия Азербайджана тесно сотрудничает с Вооружёнными силами Турции во многих сферах. Турецкие инструкторы обучают подразделения специального назначения, такие как Морская диверсионно-разведывательная бригада ВМС.

Наиболее политически лояльной страной ЦАР для Турции на данный момент стоит назвать Киргизию. Возросшие амбиции Турции и её конфликт с Россией заставляют её искать союзников среди близких по языку и культуре стран Центральной Азии в лице Киргизии. Но не все готовы в одночасье отказаться от имеющихся проектов с другими региональными державами ради возможной выгоды будущих отношений с Анкарой. Тем не менее, есть ряд сил, способствующих продвижению турецких интересов уже в настоящее время. В том числе и на высшем государственном уровне, когда президент Киргизии с особым почтением отнёсся к президенту Турции Р. Тайипу Эрдогану как её «национальному лидеру». Алмазбек Атамбаев нарушил негласную устоявшуюся традицию первого президентского визита за границу. Если ранее главы Киргизии выбирали между Москвой и Вашингтоном, естественным образом склоняясь к первому варианту, то А. Атамбаев поступил весьма нетривиально, отправившись в Анкару. Приняли Атамбаева в Турции тоже не как рядового руководителя небольшого государства. Приём больше походил на торжественный государственный праздник. Помимо переговоров с тогдашним президентом А. Гюлем и Р. Эрдоганом, пребывавшим в то время в должности премьер-министра, новому руководителю Киргизской Республики присвоили звание почётного профессора университета Билькент, а также попросили произнести речь в турецком парламенте, чего крайне редко удостаивался даже высокий иностранный гость. Президент Киргизии в ходе своего выступления выражался весьма высокопарно: «Кыргызстан расположен вдали от Турции, но каждый кыргыз знает, что для кыргызов Турция - путеводная звезда, Родина-мать, указывающая нам дорогу» [4].

Немаловажно отметить, что эта речь была произнесена на турецком языке. Таким образом, первый официальный визит нового президента Киргизии показал, что внешнюю политику государства ждут перемены. В последующем турецкий вектор киргизской политики стал проявляться всё более отчётливо. Если ранее лидеры обоих государств посещали соответственно Бишкек и Анкару примерно раз в три года, то с приходом Атамбаева к власти обмен визитами происходит по нескольку раз в год. Ещё в ходе революционных событий 2010 г. власти Турции дали грант и выделили кредит ещё временному правительству (где А. Атамбаев занимал пост вице-премьера по экономике). А с утверждением Атамбаева в должности руководителя государства Анкара списала финансовый долг Бишкеку, включилась в новые инвестиционные проекты, установила договорённости с новым президентом в области жилищного и дорожного строительства, торговли, образования и культуры. Киргизия, в свою очередь, обеспечила льготные условия для турецкого бизнеса. Турция также стала активно включаться в сферы, в которых ранее доминировала Россия: гидроэнергетика и добыча горной руды, в первую очередь разработка золота. Помимо того, турки увеличили инвестирование сельского хозяйства и туристического сектора. Но всё же говорить о переориентации киргизского рынка с России на Турцию не приходится, ведь Киргизия по-прежнему на 90% зависит от российских энергоносителей, а в самой России трудится более полумиллиона мигрантов из этой среднеазиатской страны. Тем более, по признанию самого президента Киргизии, товарооборот других стран Центральной Азии с Турцией значительно превышает товарооборот Киргизии с Турцией. И в течение трёх лет президентства Атамбаева радикальных изменений в этом

направлении не произошло. Интересы Турции же в Киргизии не ограничиваются, в свою очередь, личными интересами высших должностных лиц, а политика государства имеет более масштабные задачи, для достижения которых широко применяются предоставленные возможности. Пользуясь высоким расположением Атамбаева, турки довольно агрессивно ведут свой бизнес в Киргизии.

К примеру, группа торговых компаний «Beta Stores» работает практически без налоговых отчислений, а офисный центр в центре столицы «Бишкек Парк» был построен с массой возможных нарушений. Более того, Анкара мягко требует от президента Киргизии ввести «особое налоговое законодательство» для представителей турецкого бизнеса [5]. Турция также выразила готовность участвовать в проекте строительства гражданского авиационного хаба на базе Центра транзитных перевозок «Манас». И всё это происходит несмотря на официальное членство Киргизии в Евразийском Экономическом Союзе.

Ещё более эффективно Анкара расширяет своё влияние в сфере образования и идеологии. По всей Киргизии существует сеть кыргызско-турецких лицеев, ведут работу два кыргызско-турецких университета, половина преподавателей которых - граждане Турецкой Республики. Один из преподавателей, тюрколог Мухиддин Гюмюш почти 20 лет работает в Киргизии и так видит отношения между двумя странами: «Главное в киргизско-турецких отношениях — не торговля или финансы, главное — духовная, научная связь наших народов. Я абсолютно не чувствую себя здесь чужим. В начале меня раздражало что многие, особенно столичная молодежь, говорят по-русски, забывая родной киргизский язык. «Но сейчас ситуация изменилась к лучшему», — говорит Гюмюш. Наша цель - переломить стереотип, мы стремимся доказать, что качественное образование можно получать не только на русском, но и на киргизском и турецком языках» [6].

Таджикистан является единственной нетюркоязычной страной в Центральной Азии, с которой у Турции поддерживаются ровные, сбалансированные отношения. Существенным фактом является то, что основные позиции Анкары и Душанбе по вопросам многих региональных проблем схожи. Это касается социально-экономического развития и поддержания региональной стабильности, безопасности в Афганистане и в Центральной Азии в целом, а также урегулирования региональных конфликтов. Оба государства активно сотрудничают во многих международных организациях, в первую очередь в ООН и ОИС. Попытка в развитии турецко-таджикистанских отношений была предпринята президентом Турции Гюлем, посетившим Таджикистан 28-30 мая 2009 г., что ознаменовало качественно новый этап двустороннего сотрудничества. В Душанбе были подписаны Совместная декларация о дальнейшем укреплении двусторонних отношений, Соглашение о взаимной отмене виз для владельцев служебных и специальных паспортов и Протокол о сотрудничестве между министерствами иностранных дел двух государств на 2009-2010 гг.

Вместе с этим, Турция является одним из ведущих торговых партнеров Таджикистана. По данным Госкомстата республики, доля Турции в торговом обороте Таджикистана составляет около 10% [7], [8].

В рамках многостороннего формата регионального сотрудничества 22–23 декабря 2010 г. состоялся визит президента Таджикистана Эмомали Рахмона в Турцию для участия в 11-м саммите глав государств и правительств государств - участников ОЭС, где обсуждались вопросы торгово-экономического, транспортно-коммуникационного и энергетического сотрудничества. 17-18 декабря 2012 г. в Турции с официальным визитом находился президент Таджикистана, по итогом которого было подписано 16 новых документов о турецко-таджикистанском сотрудничестве. Следует отметить, что до этого визита правовое регулирование взаимодействия между Турцией и Таджикистаном в различных сферах осуществлялось на основе подписанных сторонами 50 документов. Можно сказать, что этот визит открыл новую страницу в двусторонних отношениях. В частности, был затронут вопрос об инвестициях в экономику Таджикистана с турецкой стороны, в особенности в сфере гидроэнергетики, транспорта, туризма. В итоге было подписано соглашения по строительству

турецкими компаниями трех промышленных предприятий в Таджикистане с привлечением инвестиций на сумму свыше 122 млн долл. США [9].

Отличительной чертой сотрудничества Турции и Туркменистана, явилось укрепление политического диалога на различных уровнях. Важно отметить, что в нынешних условиях новую динамику приобретают связи руководителей глав государств. Так, с конца 2007 г. по 2014 г. президент Турции Гюль четырежды побывал в Туркмении, министр экономики Зафер Чаглайан находился там 13 раз, а Гурбангулы Бердымухамедов пять раз осуществил визит в Турцию. С 28 февраля по 1 марта 2012 г. по приглашению президента Гюля, Бердымухамедов, как вновь избранный глава государства, совершил первый зарубежный визит в Турцию.

Являясь крупнейшим внешнеторговым партнером Туркменистана, Турция экспортирует в эту страну металлы, бытовую технику, электронику, продовольствие, текстиль, строительные материалы, транспортные средства, лекарства, а импортирует в основном продукцию хлопчатобумажной, химической промышленности и сельскохозяйственные товары [10], [11]. 7 ноября 2014 г. состоялся официальный визит вновь избранного президента Турции Р. Т. Эрдогана в Ашхабад. Ключевым здесь является тот факт, что Туркменистан был выбран в качестве одного из первых мест, куда отправился глава государства. По мнению экспертов, этот шаг нельзя назвать случайностью. Напротив, Анкара продемонстрировала внешнеполитические приоритеты «новой Турции» [12].

Узбекистан открыто проводит политику дистанцирования от Анкары. Последний визит президента Ислама Каримова в Турцию состоялся в ноябре 1999 г. во время саммита ОБСЕ в Стамбуле, а бывший президент Турции А. Гюль (2007-2014) ни разу не посетил Узбекистан с официальным визитом. Прошедший с 10 по 12 июля 2014 г. визит министра иностранных дел и нынешнего премьер-министра Турции Ахмеда Давутоглу в Узбекистан стал после длительного времени первым шагом налаживания взаимоотношений между двумя государствами. Встреча министров иностранных дел Турции и Узбекистана стала первой в своем роде за последние 13 лет.

Отношения с Анкарой обострились в свете произошедших в мае 2005 г. событий в Андиджане. Анкара поддержала осуждающую Узбекистан резолюцию ООН в ноябре 2005 г., которая стала испытанием для дальнейшего развития двусторонних отношений.

В сфере торгово-экономических отношений в Узбекистане функционируют 516 предприятий с участием турецкого капитала, которые работают в основном в области текстильной, пищевой, строительной, химической, швейной, внешнеторговой деятельности, кожевенно галантерейной, деревообрабатывающей, и мясной и молочной промышленности. Прямые турецкие вложения в реализацию Государственной инвестиционной программы Узбекистана превысили 353 млн долл. США в 2011-2012 гг. [13], [14]. По объему товарооборота в 2014 г. (1384 млн долл. США) Турция является одним из крупнейших партнеров Узбекистана. В 2012 г. наметилась тенденция к восстановлению контактов на высшем и высоком уровнях.

Визит министра иностранных дел Турции профессора Давултуоглу 10 - 12 июля 2014 г. ознаменовал собой новый этап развития межгосударственных отношений, который характеризовался обеими странами не просто как возможность укрепления диалога, но по праву был назван историческим [15].

Говоря о турецкой политике в отношении тюркоязычных государств Центральной Азии, следует сказать, что с первых же лет после заключения дипломатических контактов, Турция проводила весьма активную политику в регионе, направленную на скорейшее сближение государств в единый тюркский мир. Для этого было сделано очень многое.

Как считает российский тюрколог В.А. Аватков: «Турция стала создавать различные интеграционные поля - культурные, образовательные, экономические, а затем и политические. Все эти поля должны служить единой долгосрочной цели - объединению тюрок» [16].

Турецкими властями был создан Аппарат Турецкого Агентства по Сотрудничеству и Координации при канцелярии премьер-министра Турции (далее - ТИКА). К проектам ТИКА относятся проекты в различных сферах, таких как культура и спорт, образование и наука, здравоохранение и сельское хозяйство, административное управление и экономика и многие

другие сферы. В число приоритетных задач ТИКА входит содействие структурным и рыночным преобразованиям, а также ускорение быстрой интеграции тюркских государств в мировое хозяйство. Деятельность ТИКА развивается по многим направлениям. За прошлые годы ТИКА оказало значительную помощь государствам Центральной Азии.

Экономист Кузьмина Е.М. утверждает, что в 2012 г. общая сумма помощи от ТИКА Центральной Азии составило 1,5 млрд. долл. США. В 2011 г. количество различных проектов составило 805 [17]. При более детальном подходе к оказываемой Турцией помощи по программам ТИКА за последние годы можно увидеть основные направления вложений. Например, в 2013 г. в рамках программ помощи со стороны ТИКА государства Центральной Азии получили следующую помощь. ТИКА 82,1% своих средств, выделенных на Казахстан, направила в сферу образования, 9,57% - на развитие гражданской и административной инфраструктуры, на здравоохранение - 3,66% [18]. Из средств, направленных на реализацию программ ТИКА в Киргизии 36,83 % направлено на развитие образования, 27,56% направлено в сферу здравоохранения, 20% на развитие административной и гражданской инфраструктуры. Туркмения получила на развитие образования 55,08%, на развитие административной и гражданской инфраструктуры - 10,19%. Остальная помощь была распределена между секторами производства (21,09%) и различную социальную помощь (13,63%). Помощь Узбекистану отличается своей направленностью. Основная финансовая помощь была оказана сфере здравоохранения, на которую выделено 86,42%, на сферу образования выделено 0,88%, на административную и гражданскую инфраструктуру 1,18%. В Таджикистане ситуация близка к узбекской. Здесь также основная помощь пришла на сектор здравоохранения 69,18 %, на образовательный сектор - 5,11 %, и на поддержку административной и гражданской инфраструктуры выделено 12 % от общих средств.

Турецкая политика более успешна в первых трех государствах - Казахстане, Киргизии и Туркмении. Это объясняется хорошими отношениями между руководством центрально-азиатских республик и турецкими руководством и элитой. Понятно, что данная помощь Узбекистану и Таджикистану, как и другим государствам, по различным секторам оказывается Турцией после согласования с властями на местах.

Многие специалисты ошибочно полагают, что Турция постепенно отказалась от создания собственной зоны влияния на территории проживания тюркских народов, ограничившись, в основном, образовательными программами в рамках деятельности ТИКА, что позволяет говорить о создании гуманитарной сферы влияния Анкары. На самом деле, ТИКА является важным инструментом Турции на пути дальнейшей интеграции с тюркоязычными странами. Свидетельством этой политики является созданная в 2011 г. организация Совет Сотрудничества Тюркоязычных Государств [19]. (далее - ССТГ), который также именуется Содружеством Тюркоязычных Государств. В состав данной организации вошли Турция, Азербайджан, Казахстан и Киргизия. Азербайджанский эксперт А. Гасанов о нем пишет следующее: «В учреждении Содружества Тюркоязычных Государств особую активность проявляла Турецкая Республика - ведущее государство тюркского мира. Именно в результате усилий руководства этой страны стало возможным привлечь в Содружество вновь обретшие независимость тюркоязычные государства, в том числе и все еще не сумевшие освободиться от влияния России республики Центральной Азии» [20].

Инициаторы ССТГ рассчитывают на включение в него в тех или иных формах Узбекистана и Туркмении, воздержавшихся от участия в нем [21]. Туркмения может постепенно начать сотрудничество с ССТГ, и не исключено, что в будущем, она сможет войти в данную организацию. Что касается Узбекистана, то здесь все гораздо сложнее. Узбекистан как крупнейшее по численности государство региона традиционно претендовал на лидерство в Центральной Азии, поэтому его вхождение в региональные организации, в которых он не является «интегрирующим центром» всегда было проблематичным. Помимо этого, у тогдашнего президента Узбекистана И. Каримова имелась «обида» на турецкие власти в связи с отказом Турции выдать Узбекистану оппозиционера М.Солиха.

Профессор МГИМО - С.Б. Дружиловский отметил, что Тюркский Совет имеет единый флаг и единую интеграционную программу [22], [23]. ССТГ представляет из себя довольно большую организацию, которая вобрала в себя все созданные за годы сотрудничества тюркоязычные организации. Одной из них является Парламентская Ассамблея Тюркоязычных Стран (далее - ТюркПА), созданная 21 ноября 2008 г. в Стамбуле [24].

Результаты деятельности ТюркПА хорошо видны в Киргизии, где после 2011 г. принятая парламентско-президентская форма правления. При этом нельзя сводить этот факт только к заслуге деятельности ТюркПА, в котором Азербайджан и Казахстан представляют из себя государства с президентской формой правления. В этом определенную роль (пусть и не самую главную) сыграла Межпарламентская Группа Дружбы «Кыргызстан - Турция», которая активно работает многие годы [25]. Также в состав ССТГ входит и научное учреждение - Тюркская Академия, которая была открыта 25 мая 2010 г. в столице Республики Казахстан - Астане, во Дворце «Мира и Согласия». На открытии участвовали Президент Республики Казахстан - Нурсултан Назарбаев и Президент Турции - Абдулла Гюль, а также видные ученые-туркологи Казахстана, Турции, США, России, Узбекистана, Киргизии и Украины [26].

22-23 августа 2012 г. в столице Киргизской Республики - г. Бишкек на II саммите Тюркского Совета Президенты Казахстана, Турецкой Республики, Киргизии и Премьер-министр Республики Азербайджан подписали соглашение о присвоении международного статуса Тюркской академии. Целью данной академии является координирование и содействие научным исследованиям по изучению истории, культуры, языка, литературы тюркоязычных народов. В академии работают граждане Казахстана, Киргизии, России и Узбекистана, в том числе 8 докторов наук [27].

К организациям, созданным под эгидой Турции, относится Союз муниципалитетов тюркского мира (далее - СМТМ), который был создан в Анкаре в 2003 г. В него входят более 1100 членов муниципалитетов из 26 стран (Турция, Казахстан, Киргизия, Азербайджан, Албания, Босния и Герцеговина, Болгария и др.). Целью СМТМ является сотрудничество и обмен опытом и знаниями в сфере местного самоуправления [28].

ЛИТЕРАТУРА

1. Министерство иностранных дел Республики Казахстан, - Сотрудничество Республики Казахстан с Турецкой Республикой. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/sotrudnichestvo-kazakhstana/sotrudnichestvo-so-stranami-evropy-i-ameriki/12-material-orys/414-sotrdnichestvo-respublikiki-kazakhstan-s-turetskoj-respublikoj> (дата обращения 21.03.2021)
2. Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs -Politics [Электронный ресурс] Режим доступа: http://web.archive.org/web/20101215122511/http://mfa.gov.az/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=223&Itemid=1
3. Азербайджано-турецкие отношения в военной сфере продолжаются - Алиев, - <http://ria.ru/world/20091102/191689712.html>
4. Для чего Атамбаеву нужна Турция, а Турции — Атамбаев? [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://regnum.ru/news/polit/2043584.html>
5. Цыпин И.С., Цыпина С.И. Развитие государственного управления национальной промышленностью экономикой: опыт и проблемы. // «Экономика. Налоги. Право» Международный научно-практический журнал, 2015. №4. С. 105.
6. Бешов А. Турецкий фактор во внешней политике Киргизии, - Русская служба BBC, Бишкек [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/international/2012/01/120_P9_kirgizia_turkey_links.shtml
7. Рахмон и Эрдоган возглавили Совет по сотрудничеству Таджикистана и Турции [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://news.tj/tu/news/rakhmon-i-erdogan-vozglavili-sovet-po-sotrudnichestvu-tadzhikistana-i-ITZP>
8. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан «Внешний сектор».
9. С привлечением турецких инвестиций в Таджикистане будут построены промышленные предприятия [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.pressa.tj/news/s-privlecheniem-tureckih-investiciy-v-tadzhikistane-budut-postroeny-promyshlennye-predpriyatiya>
10. Свистунова И.А. Турция-Туркменистан. Два государства - один народ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1307512620> Итоги визита - в центре внимания мировой прессы. 14.08.2012 // Государственное информационное агентство Туркменистана (TDH).
11. Pavel Shlykov. Turkey's Strategy for Turkmenistan: What Is Behind Erdogan's Last Visit to Ashgabat? // Eurasia Outlook. 18.11.2014.

12. Информация по торгово-экономическому сотрудничеству Республики Узбекистан с Турецкой Республикой [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.mfer.uz/rus/mejdunarodnoe_sotrudnichestvo/sotrudnichestva_s_zarubejnimi_stranami/aziya_i_afrika/turuya/
13. В МИД РУЗ приняли делегацию Турции [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.uzdaily.uz/artides-id-13729.htm>
14. Doç. Dr. Hasan Ali Karasar. Yorum: Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Özbekistan Ziyareti [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://sam.gov.tr/tr/yorum-disisleri-bakan-sayin-ahmet-davutoglunun-ozbekistan-ziyareti/>
15. Аватков В.А., Бадранов А.Ш. «Мягкая сила» Турции во внутренней политике России. М.: МГИМО, № 2 (27) / 2013. С. 3 // Сайт МГИМО. ЦКБ: http://mgimo.ru/upload/iblock/4d2/4d2730cc8f8135bc511_ebff38dc313_d5.pdf
16. Кузьмина Е.М. Внешние экономические интересы как фактор экономического развития Центральной Азии / М.: Институт Экономики РАН, 2013. С. 30. доступен на: http://inecon.org/docs/Kuzmina_paper_2013.pdf
17. Турецкое Агентство по Сотрудничеству и Развитию. Ежегодный отчет 2013. Анкара. С.99 // Сайт Турецкого Агентства по Сотрудничеству и Развитию. URL: <http://www.tika.gov.tr/upload/publication/TIKA%20ANNUAL%20REPORT%202013.pdf>
18. T.C. Dışişleri Bakanlığı 2011 Faaliyet Raporu [Доклад о деятельности Министерства Иностранных Дел Турецкой Республики за 2011 год, С. 54] //Министерство иностранных дел Турецкой Республики. URL: <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/20nfaaliyetraporu.pdf>. (дата обращения 18.03.2021)
19. Гасанов А. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана / А. Гасанов. - Баку. 2013.
20. Уразова Е.И. Проблемы российско-турецких отношений в Центральной Азии // Российско-турецкие отношения: 2002-2012 годы. (материалы Круглого стола, г. Москва, 4 апреля 2013 г.). Под редакцией В.А. Аваткова, С.Б. Дружиловского, А.В. Федорченко МГИМО - Университет МИД России, 2013. С. 137-143.
21. Дружиловский С.Б., Аватков В.А. Россия и Турция в новом тысячелетии. Российско-турецкие отношения: 2002-2012 годы. (материалы Круглого стола, г. Москва, 4 апреля 2013 г.). Под редакцией В.А. Аваткова, С.Б. Дружиловского, А.В. Федорченко МГИМО - Университет МИД России, 2013. С. 11-21.
22. T.C. Dışişleri Bakanlığı 2011 Faaliyet Raporu [Доклад о деятельности Министерства Иностранных Дел Турецкой Республики за 2011 год, С. 54] //Министерство иностранных дел Турецкой Республики. URL: <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2011faalivetraporu.pdf>.
23. Кюршат Дегер. Сотрудничество Турции и Кыргызстана // Международный научный журнал «Символ науки», №3/2016, С. 198-200.
24. История и миссия // Сайт Международной Тюркской Академии. URL: <http://twesco.org/ru/about/>
25. Гульшара Абдыкаликова посетила международную тюркскую организацию // Сайт акимата Кызылординской области. URL: <http://e-kuyzylorda.gov.kz/?q=ru/news/gulshara-abdykalikova-posetila-mezhdunarodnyu-tyurkskuu-akademiyu>
26. Состоялось собрание Союза Муниципалитетов Тюркского Мира // Сайт Союза Местных Самоуправлений Кыргызской Республики. URL: <http://citykr.kg/start/news/426>
27. Гульшара Абдыкаликова посетила международную тюркскую организацию // Сайт акимата Кызылординской области. URL: <http://e-kuyzylorda.gov.kz/?q=ru/news/gulshara-abdykalikova-posetila-mezhdunarodnyu-tyurkskuu-akademiyu>
28. Состоялось собрание Союза Муниципалитетов Тюркского Мира // Сайт Союза Местных Самоуправлений Кыргызской Республики. URL: <http://citykr.kg/start/news/426>

ДИГАРГУНСОЗИИ СИЁСАТИ ХОРИЧИИ ТУРКИЯ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗЙ АЗ СОЛИ 2000 ТО 2016

Мақола ба дигаргунсозии сиёсати хориҷии Туркия дар Осиёи Марказӣ аз соли 2000 то 2016 баҳшида шудааст. Туркия дар баробари Русия, Эрон ва Британия Кабир дар таъриҳ барои нуфуз дар минтақаи Осиёи Марказӣ рақиб буданд. Ҳамкориҳои сиёсии Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ пуршиддат аст. Дар ин мақола ҳамчунин дар бораи ҳамсаояти этнофарҳангии Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба истиснои Тоҷикистон, азбаски ин кишвар туркзабон нест, барасӣ шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсати хориҷӣ, Туркия, Қазоқистон, Узбекистон, Туркманистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, миллат, давлат.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ С 2000 ГОДА ДО 2016 ГОДА

Статья посвящена трансформации внешней политики Турции в ЦА с 2000 года до 2016 года. Турция наряду с Россией, Ираном, и Великобританией исторически являлись соперничающими сторонами за сферы влияния в ЦА. Политическое сотрудничество Турции со странами Центральной Азии носит интенсивный характер. В статье также рассматривается этнокультурная близость Турции со странами ЦА, исключением является Таджикистан так как страна является персоязычным.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: внешняя политика, Турция, Казахстаном, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан, Таджикистан, нация, государство.

TRANSFORMATION OF TURKISH FOREIGN POLICY IN CENTRAL ASIA FROM 2000 TO 2016

The article is devoted to the transformation of Turkey's foreign policy in Central Asia from 2000 to 2016. Turkey along with Russia, Iran, and the UK have historically been rivals for spheres of influence in Central Asia. Turkey's political cooperation with the countries of Central Asia is intensive. The article also discusses the ethno-cultural proximity of Turkey with the Central Asian countries, the exception is Tajikistan, since the country is Persian-speaking.

KEYWORDS: foreign policy, Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, nation, state.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев Хусейн Камолиддинович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети муносабатҳои байналхалқӣ. Сурӯғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905501850**. E-mail: **boboevhuseyn784@gmail.com**

Сведения об авторе: *Бобоев Хусейн Камолиддинович* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **905501850**. E-mail: **boboevhuseyn784@gmail.com**

Information about the author: *Boboev Huseyn Kamoliddinovich* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **905501850**. E-mail: **boboevhuseyn784@gmail.com**

БИОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ

НИШОНДИҲАНДАҲОИ ХИМИЯВИИ РАВГАНҲОИ AMPELOPSIS VITIFOLIA (BOISS)

**Шоева Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Адади кислотагӣ яке аз событаҳои муҳимми химиявии равганҳо ба ҳисоб меравад.

Адади кислотагӣ (АК) – событае мебошад, ки он миқдори умумии кислотаҳои органикии таркиби равганҳо аз рӯйи мгКОН (ё NaOH) дар 1 грам равғани таҳлилшаванда, тавсиф дода мешавад. Ҳодисаи химиявие, ки дар рафти ин таҳлил ба амал меояд, бо муодилаи химиявии зерин ифода намудан мумкин аст:



Дар формулаҳои умумӣ $n \geq 12$ мебошад, зоро кислотаҳое, ки дар таркиби равганҳои растанигӣ ошкор карда шудааст, 12 ва зиёда (то C_{22}) атоми карбонро доранд.

Аз нигоҳи илмӣ ва истеҳсолӣ ин таҳлил хело муҳим мебошад. Маҳз аз рӯйи натиҷаи ин таҳлил самти саноатии истифодашавии равған муайян карда мешавад.

Тибқи меъёрҳои қабулгардида ҳамон номгӯи равған метавонад дар саноати ҳӯрокворӣ истифодашаванда бошад, ки адади кислотагии он то ба 2,5 мгКОН/г баробар бошад. Равғанҳое, ки адади кислотагиашон то ба 5 мгКОН/г баробар аст, ба миқдори кам (10-20г) истифода намудани онҳо тавсия дода шудааст. Аксари равғанҳои табобатии чунин адади кислотагидошта дар тиб ҳамчун дорувор истифода мегарданд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон дод, ки дар муайян намудани адади кислотагӣ асосан усулҳои титриметриро истифода менамоянд. Дар ин методҳо ба ҳайси титрант NaOH, KOH ва ё алкилокси металҳои ишқориро истифода менамоянд. Нуқтаи эквивалентии титршавии кислотаҳои озоди карбонии таркиби равғанҳо аз рӯйи ранги индикатор маълум карда мешавад. Дар аксар мавридҳо ба ҳайси индикатор фенолфталеинро истифода менамоянд.

Дар муайян намудани АК-и равғанҳои таҳқиқшаванда аз усули маълум истифода намудаем. Дар рафти пажуҳиш ва тадқиқотҳо, инчунин, ба мо мұяссар гардид, ки усули потенсиометрии муайян намудани АК-ро коркард намоем.

Фарқияти усули потенсиометрии коркардгардида аз усули маълум дар он мебошад, ки нейтралшавии кислотаҳои калонмолекулаи органикии таркиби равғанҳо аз рӯйи ҷаҳиши потенсиал муайян карда мешавад.

Барои муайян намудани АК бо усули коркардшуда як миқдори муайян равғанҳои таҳлилшавандаро гирифта, дар спирти пропанол – 2 ҳал намудем. Ба доҳили маҳлули спиртии равған электродҳои шишагин ва хлор – нукрагинро гӯтонида, дар штатив пайваст намудем. Инчунин, барои санчиши кори электродҳо ва pH-метр маҳлули стандартӣ дар мувофиқа ба адабиёт тайёр карда шуд ва маълум карда шуд, ки асбори pH – метр – миливолтметр дар ҳолати корӣ омода мебошад.

Назар ба натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар рафти тиронидан нишондиҳандай потенсиал, ки он бо истифода аз pH – метр миливолтметри электронӣ муайян гардидаст, мунтазам қоҳиши меёбад. Ҳангоми нейтрализатсияи кислотаҳои карбонӣ ҷаҳиши потенсиал ба миён меояд. Дар раванди таҳлили нишондиҳандай АК-и нуқтаи эквивалентиро аз рӯйи ҷаҳиши потенсиал муайян намудем.

Пас аз муайян намудани нуқтаи эквивалентӣ бо истифода аз формулаи зерин АК – ро ҳисоб намудем.

$$AK = \frac{5.61 \cdot V}{m}$$

дар формула: - АК – адади кислотагӣ, мгКОН/г;
 V – ҳаҷми сарфшудаи титрант (маҳлули 0,1нКОН- и дар спирти пропанол – 2 тайёр кардашуда) то нуқтаи эквивалентӣ см³;
 5,61 – массаи КОН дар ҳаҷми 1см³titrant;
 m – массаи равғани таҳлилшаванда, г;

Бо истифода аз формулаи зерин АК-и намунаҳои равғани АТМ (равғани бо экстраксияи эфири диэтил ҳосилшуда – А, равғани бо экстраксияи CH₃Cl ҳосилшуда - Б) –ро муайян намудем.

$$AK_A = \frac{5.61 \cdot 0.45}{0.320} = \frac{2.524}{0.320} = 7,88 \text{ мгКОН/г}$$

$$AK_B = \frac{5.61 \cdot 1,65}{0.232} = \frac{2.24}{0.232} = 39,8 \text{ мгКОН/г}$$

Бо чунин усул АК – и ҳамаи намунаҳои равғани АТМ муайян карда шуд.

Дар ин ҷо қайд намудан бамаврид аст, ки барои муайян намудани қимати миёнаи АК ва ҳассоснокии усули коркардгардида ҳар як намунаи равған се маротиба бо истифода аз маҳлули 0,1н КОН- и дар пропанол – 2 тайёр кардашуда, титронида шуд.

Таҳлили дастовардҳои илмии олимон ва мутахассисони соҳа нишон дод, ки растаниҳо дар таркиби худ то 2% кислотаҳои карбонии озодро доранд. Дар сарчашмаҳо ва адабиёт то ҳанӯз намунаи равғане ҳосил карда нашудааст, ки АК – и он ба 39,5 мгКОН/г баробар бошад. Қимати максималии ин нишондиҳанда дар равғанҳои таҳқиқшуда то ба 12 – 15 мгКОН/г баробар аст.

Барои ошкор намудани ин ҳодисаи ғайричашмдошт (аномалӣ) як зумра адабиёти илмиро таҳлил намудем. Дар рафти омӯзиш маълум карда шуд, ки дар таркиби узвҳои вегетативии растаниҳо, аз ҷумла дар растаниҳои равғандиҳанда, дар баробари кислотаҳои карбонӣ як зумра фенолҳо низ дидা мешаванд. Тавре аён аст, фенолҳо низ аз рӯйи ҳосиятҳои химиявиашон ба кислотаҳои карбонӣ алоқамандӣ доранд. Фенолҳо чун кислотаҳо дорои ҳосияти кислотагӣ мебошанд. Аз ҳамин сабаб онҳо бо ишқорҳо бевосита ба реаксия дохил шуда, метавонанд фенолиятҳоро ҳосил намоянд.

Барои муқоисаи натиҷаҳо бо истифода аз усули классики, АК -и ҳамин намунаҳои равғанҳо муайян карда шуд.

Ҳангоми иҷрои ин таҳлил техникаи иҷрои корро бо чунин усули потенсиометрӣ амалӣ намудем. Ягона фарқият дар он буд, ки дар раванди титронидан нуқтаи эквивалентӣ бо истифода аз индикатор муайян карда шуд. Нейтралшавӣ дар муайян намудани АК бо усули классикӣ аз рӯйи пайдошавии ранги сурҳи тамашкмонанди фенолфталеин маълум карда шуд. Натиҷаҳо дар ҷадвали 1 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 1 - Вобастагии АК- и равғанҳо ба таркиби химиявӣ

Намунаи равған	Адади кислотагӣ (мгКОН/г)		Намунаи равған	Адади кислотагӣ (мгКОН/г)	
	Бо усули классикӣ	Бо усули потенсиометрӣ		Бо усули классикӣ	Бо усули потенсиометрӣ
AVB – 2	8,40	8,36	AVB – 3	5,20	5,05
AVB – 4	3,8	3,64	GhL – 1	3,92	3,86

Эзоҳ: AVB – 1 – равғани бо хлороформ ҷудо кардашуда; AVB – 2 – равғани бо омехтаи хлороформ – метанол (1:1) ҷудо кардашуда; AVB – 3 – равғани бо гексан ҷудо кардашуда; AVB – 4 – равғани бо эфири диэтил ҷудо кардашуда;

Аз натиҷаҳои озмоиши дар ҷадвали 1 гирдовардашуда бармеояд, ки адади кислотагии (АК)- и намунаҳои равғани таҳлилшуда ба технология ҷудо намудан вобастагии

хоса дорад. Дар ҳама мавридҳо равғанҳое, ки бо усули экстраксияи гарм бо истифода аз CH_3Cl чудо карда шудааст, адади кислотагии онҳо қимати баландтарро дорад. Дар ҳолати истифодаи этилатсетат низ чунин ҳодиса ба амал меояд, лекин АК - и равғанҳои бо этилатсетат чудокардашуда нисбат ба равғанҳои бо хлороформ чудокардашуда нисбатан қимати камтарро доранд.

Дар намунаи равғанҳое, ки ба ҳайси экстрагент эфири диэтил истифода гардидааст, қимати АК хело коҳиш ёфтааст. Чунин тағиирёбӣ дар равғанҳои бо усули ҷабиш ҳосилкардашуда низ мушоҳида шудааст.

Дар асоси натиҷаҳои озмоиш компонентҳое, ки ҳосияти кислотагӣ доранд, дар хлороформ ва этилатсетат нисбат ба гексан ва эфири диэтил, ҳалшавандагии хубтарро аз ҳуд зоҳир менамоянд. Ҳангоми бо усули ҷабиш чудо намудани равғанҳо компонентҳои ҳосияти кислотагидошта камтар чудо мегарданд, ки ин ҳодиса тавассути таҳлили АК маълум карда шуд.

Оид ба таҳлили натиҷаҳои АК- и равғанҳои нишондодашуда мадди назар бояд гирифт, ки усули коркардгардиаи потенсиометрӣ нисбатан ба усули классикӣ аз ҷиҳати дақиқ муайян намудани нуқтаи эквивалентӣ бартарӣ дорад.

Барои муайян намудани сабабҳои ин фарқият маҳлули 1% - и кислотаи стеаратро дар изопропанол тайёр намудем. Аз ин маҳлул дар 6 намуна ба миқдори $30\text{g} \pm 0,1\text{g}$ гирифта, онро бо истифода аз маҳлули 0,1н КОН-и дар пропанол-2 тайёркардашуда титр намудем. Дар 3 намунаи таҳлилшаванда нейтралшавӣ бо усули потенсиометрӣ ва дар 3 намунаи дигари он бошад, нейтрализатсия бо истифода аз индикатор (фенолфталеин) муайян карда шуд.

Барои муайян намудани дақиқ будани усули коркардшудаи потенсиометрӣ, муодилаи реаксияи нейтрализатсияи кислотаи стеаратро бо титрант тартиб дода, бо истифода аз натиҷаҳои таҳлил нуқтаи



$$56 \quad 284$$

$$\text{Mr} = \frac{\text{КОН}}{39+16+1} = 56\text{г.}$$

$$56\text{г 1Н X} = \frac{0,1 \cdot 56}{1} = 5,6\text{г}$$

$$\text{Хг 0,1Н}$$

$$30\text{г 100% X} = \frac{30 \cdot 1}{100} = 0,3\text{г}$$

$$\text{Хг 1%}$$

$$5,6\text{г 1000мл X} = \frac{0,05915 \cdot 1000}{5,6} = 10,56\text{мл}$$

$$0,05915\text{г Xмл}$$

эквивалентни титронишро нисбат ба назария бо чунин тарз муқоиса намудем.

Ҳамин тартиқ, бо истифода аз муодилаи химиявӣ ва коркарди математикий муайян карда шуд, ки барои нейтрализатсияи 30 грамм маҳлули 1%-и кислотаи $\text{C}_{17}\text{H}_{35}-\text{COOH}$, 0,05915г КОН сарф мегардад. Чунин миқдор КОН дар таркиби 10,56 мл маҳлули 0,1н он мавҷуд мебошад.

Барои муқоиса натиҷаҳоро дар формулаи АК – мегузорем ва ҳисоб менамоем.

$$AK = \frac{5,61 \cdot V}{m} = \frac{5,6 \cdot 10,56}{30} = \frac{59,242}{30} = 1,974\text{мгКОН/g}$$

Натиҷаҳои коркарди математикий, ки он аз рӯйи таъсири мутақобилаи кислотаи стеарин бо ишқори натрий нисбат ба назария ҳисоб карда шудааст, АК – ии маҳлули сунъӣ (маҳлули 1% - и $\text{C}_{17}\text{H}_{35}-\text{COOH}$) ба 1,974г КОН/g баробар аст.

Дар таҳлилҳои эксперименталӣ ҳангоми истифодаи усули классикӣ қимати миёнаи АК ба 2,2мгКОН/g ва дар усули потенсиометрӣ ба 2,02мг КОН/g баробар мебошад.

Ҳамин тариқ, тавассути тариқаҳои таҳлили физикию химияйӣ ва ҳисобҳои назарияйӣ муайян карда шуд, ки усули коркардшудаи муайян намудани АК бо усули потенсиометрӣ нисбат ба аналоги худ дақиқ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Амис Э. Влияние растворителя на скорость и механизм реакций / Э. Амис. – М: Мир, 1968.
2. Андрющенко В.К. Методы оптимизации биохимической селекцииовых культур / В.К. Андрющенко. – Кишинев: Штиинца, 1981.
3. Бардышев И.И., Кулинков В.И. Анализ смесей терпеновых углеводородов методом ГЖХ /Международный конгрес по эфирным маслам том 1. –Тибилиси, 1968.
4. Белобородов, В.В. Основные процессы производства растительных масел / В.В. Белобородов. – М. : Пищевая промышленность, 1966.
5. Гиллер Я.Л. Таблицы межплоскостных расстояний. Т.II, «Недра» / Я.Л. Гиллер. – М., 1966.

НИШОНДИҲАНДАҲОИ ХИМИЯВИИ РАВГАНҲОИ AMPELOPSIS VITIFOLIA (BOISS)

Дар мақолаи мазкур мавзуи нишондиҳандаҳои химиявии равганҳои AMPELOPSIS VITIFOLIA (BOISS) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки тавассути тариқаҳои таҳлили физикию химияйӣ ва ҳисобҳои назарияйӣ муайян карда шуд, ки усули коркардшудаи муайян намудани адади кислотагӣ бо усули потенсиометрӣ нисбат ба аналоги худ дақиқ мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: усул, коркард, таҳлил, кислота, таҳлили физикӣ.

ХИМИЧЕСКИЕ ИНДИКАТОРЫ МАСЛА AMPELOPSIS VITIFOLIA (BOISS)

В данной статье рассматривается тема химических индикаторов масел AMPELOPSIS VITIFOLIA (BOISS). Автор отметил, что методами физико - химического анализа и теоретических расчетов установлено, что разработанный метод определения числа кислотности потенциометрическим методом является более точным, чем его аналог.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: метод, обработка, анализ, кислота, физический анализ.

CHEMICAL INDICATIONS OF AMPELOPSIS VITIFOLIA OIL (BOISS)

This article discusses the topic of chemical indications of AMPELOPSIS VITIFOLIA (BOISS) oils. The author noted that using the methods of physicochemical analysis and theoretical calculations it was established that the developed method for determining the acidity number by the potentiometric method is more accurate than its analogue.

KEYWORDS: method, processing, analysis, acid, physical analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Дилноз – Дошишгоҳи миллӣ Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси биология. **Сурӯғ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Шоева Дилноз – Таджикский национальный университет, магистр второго курса по специальности биология. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Shoeva Dilnoz – Tajik National University, second-year master's student in biology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МАТЕМАТИКА – МАТЕМАТИКА

УДК 517.545, 517.546

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ТАРЗИ КЛАССИКӢ ВА МУОСИРИ СОХТАНИ
САТҲИ ДУҚАБАТАИ РИМАН

Зарифзода С.Қ., Ишонқулов Я.
Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистон

Мафхуми функцияҳои бисёркимата. Дар назарияи функцияҳои тағийирёбандай комплексӣ дар баробари функцияҳои яккимата, функцияҳои бисёркимата низ мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифтааст. Ба функцияҳои бисёркимата яке аз мафхумҳои дигари назарияи функцияҳои тағийирёбандай комплексӣ, яъне мафхуми «сатҳи Риман» алоқамандии зич дорад. Идеяи сохтани сатҳҳои Риман аввалин бор аз тарафи худи Риман дар солҳои 50-уми асри XIX пешниҳод карда шуда буд [1] ва баъдан ин идея дар корҳои [2] - [12] васеъ инкишоф дода шуд. Мо дар ин кор ба тарзи классикии сохтани сатҳи дуқабатай Риман шинос мешавем.

Таҳқиқотро аз функция соддай тағийирёбандаш комплексии $w = z^2$ ва функцияи ба он баръакси $z = \sqrt{w}$ оғоз менамоем. Функцияи якум дуқабата ва функцияи ба он баръакс дуқимата номида мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки вақте ки нуқтаи z дар ҳамвории (z) як маротиба ба самти мусбат нуқтаи $z = 0$ – ро давр мезанад, нуқтаи w дар ҳамвории (w), низ ба самти мусбат ду маротиба нуқтаи $w = 0$ – ро давр мезанад. Бо суханони дигар бо ёрии функцияи $w = z^2$ мо ҳар як ҷуфти нуқтаҳои ҳамвории (z)-ро, ки нисбат ба тири ox симметрӣ мебошанд, ба ҳамон як нуқтаи ҳамвории (w) инъикос менамоем ва баръакс бо ёрии функцияи баръакси $z = \sqrt{w}$ ҳар як нуқтаи ҳамвории (w)-ро ба ду нуқтаҳои гуногуни ҳамвории (z), яке дар нимҳамвории болоӣ ва дигаре дар нимҳамвории поёнӣ нисбат ба нуқтаи якум симметрӣ, инъикос мегардонем. Барои аз чунин печ дар печӣ ҳалос шудан чунин амал менамоем.

Бигузор функцияи тағийирёбандаш комплексии зерин дода шуда бошад

$$w = z^2, \quad (2.1)$$

ки он дар координатаҳои қутбии $z = re^{i\varphi}, w = \rho e^{i\theta}$ ба воситаи ду баробариҳои ҳақиқии

$$\rho = r^2, \theta = 2\varphi \quad (2.2)$$

naviшта мешавад. Функцияи (2.1) функцияи яккиматаи тағийирёбандай комплексии z мебошад. Аз (2.2) дида мешавад, ки нуқтаи z – и ҳамвории (z), ки бо самти мусбати тири ҳақиқӣ қунҷи φ – ро ташкил медиҳад, ба нуқтаи w – и ҳамвории (w), ки бо самти мусбати тири ҳақиқӣ қунҷи 2φ – ро ташкил медиҳад, инъикос мешаванд. Аз ин ҷо функцияи (2.1) ё ин ки (2.2) нимҳамвории болоии $D_1: 0 < r < \infty, 0 < \varphi < \pi$ – ро ба ҳамвории пурраи (w) бо буриш аз рӯи самти мусбати тири ҳақиқӣ дар он ва нимҳамвории поёнӣ $D_2: 0 < r < \infty, \pi < \varphi < 2\pi$ – ро бошад боз ба ҳамвории пурраи (w) бо буриш аз рӯйи самти мусбати тири ҳақиқӣ дар он инъикос менамояд. Маълум аст, ки агар $0 < \varphi < \pi$ бошад, пас ба қиматҳои гуногуни соҳаи D_1 қиматҳои гуногуни соҳаи $E_1: 0 < \rho < \infty, 0 < \theta < 2\pi$ дар ҳамвории (w) мувофиқ меояд. Бинобар ин соҳаи D_1 соҳаи якқабатнокии функцияи (2.1) буда, худи ин функция функцияи якқабатана дар ин соҳа мебошад. Қайд менамоем, ки сарҳади соҳаи якқабатнокӣ – тирҳои $\varphi = 0$ ва $\varphi = \pi$ – ба ҳамон як хати рост – қисми мусбати тири ҳақиқии ҳамвории (w) инъикос мегардад. Баъдан, агар $\pi < \varphi < 2\pi$ бошад, пас қиматҳои гуногуни соҳаи D_2 ба қиматҳои гуногуни соҳаи $E_2: 0 < \rho < \infty, 2\pi < \theta < 4\pi$ дар ҳамвории (w) мувофиқ меояд. Аз ин ҷо соҳаи D_2 соҳаи дуюми якқабатнокии функцияи (2.1) мебошад. Ҳамин тавр, функцияи (2.1) тамоми

ҳамвории (z) – ро ба ҳамвории (w) чунон инъикос менамояд, ки ба ҳар як нүқтаи ҳамвории (w) ду нүқтахой гуногуни ҳамвории (z) мувофиқ меояд. Дар ин маврид функцияи баръакс

$$z = \sqrt{w}, \quad (2.3)$$

якқимата намебошад, он дуқимата мебошад. Аз ин чо инъикоси (2.1) якқимата буда, байни ҳам якқимата намебошад.

Барои омӯхтани инъикоси ба воситаи функцияи (2.3) амалишаванд, онро дар координатаҳои кутбӣ менависем

$$z_k = \sqrt{\rho} e^{i\frac{\theta+2\pi k}{2}}, (k = 0, 1). \quad (2.4)$$

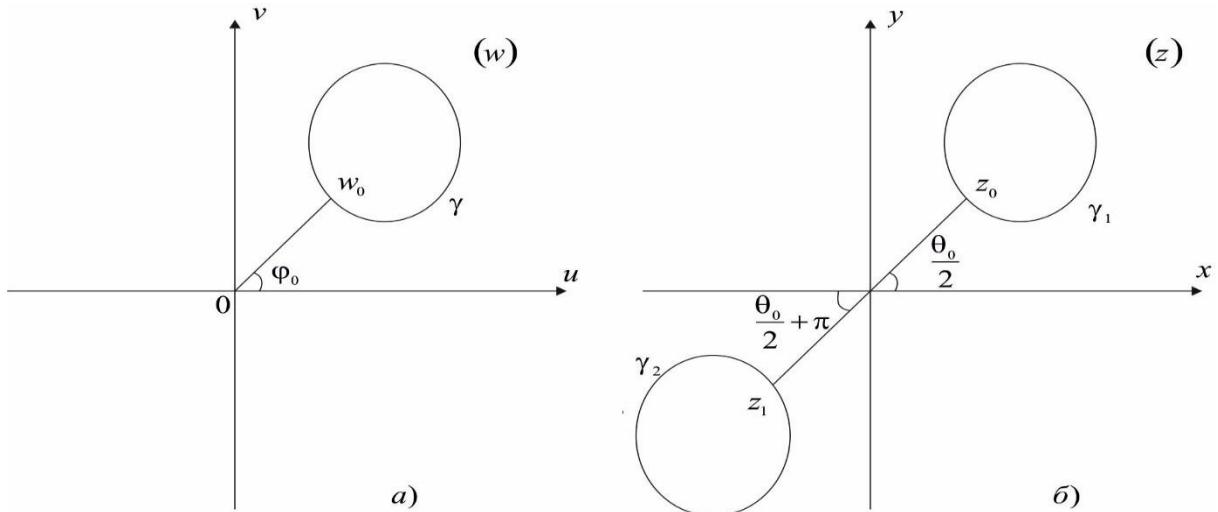
Ҳангоми $k = 0,1$ мо ду қиматҳои гуногун барои ҳамон як нүқтаи w ҳосил мекунем, яъне ба ҳамон як нүқтаи w ду ададҳои гуногуни z : $z_0 = \sqrt{\rho} e^{i\frac{\theta}{2}}$, $z_1 = \sqrt{\rho} e^{i(\frac{\theta}{2} + \pi)}$ мувофиқ меояд. Ин чунин маъно дорад, ки функцияи (3) ё (4) функцияи дуқимата мебошад. Функцияҳои z_0 ва z_1 шохаҳои функцияи дуқиматай $z = \sqrt{w}$ номида мешаванд. Дида мебароем, ки ҳангоми тағийир ёфтани w дар ҳамвории (w) аз рӯйи ягон хати қаҷи γ , функцияи дуқиматай $z = \sqrt{w}$ дар ҳамвории (z) чи гуна рафтор менамояд. Бигузор дар ин маврид хати қаҷи γ худашро набурад ва нүқтаи $w = 0$ – ро дар бар ногирад (Расми 1. а)). Дар хати қаҷи γ қимати аввалай w_0 – ро интихоб намуда, ба муқобили ақрабаки соат аз рӯйи ин хати қаҷ давр зада, ба ҳамон нүқтаи аввалай w_0 бармегардем. Дар ин маврид ба нүқтаи ибтидоии w_0 ду қиматҳои аввалаи дар ҳамвории (z) мувофиқ меояд

$$z_0(w_0) = \sqrt{\rho} e^{i\frac{\theta_0}{2}}, z_1(w_0) = \sqrt{\rho} e^{i(\frac{\theta_0}{2} + \pi)}.$$

Азбаски аргументи нүқтаи w дар хати қаҷи γ бефосила тағийир меёбад, бинобар ин аргументи функцияҳои $z_0(w)$, $z_1(w)$ дар

Расми 1.

ҳамвории (z) низ бефосила тағийир меёбад ва бинобар ин вақте ки мо аз нүқтаи w_0

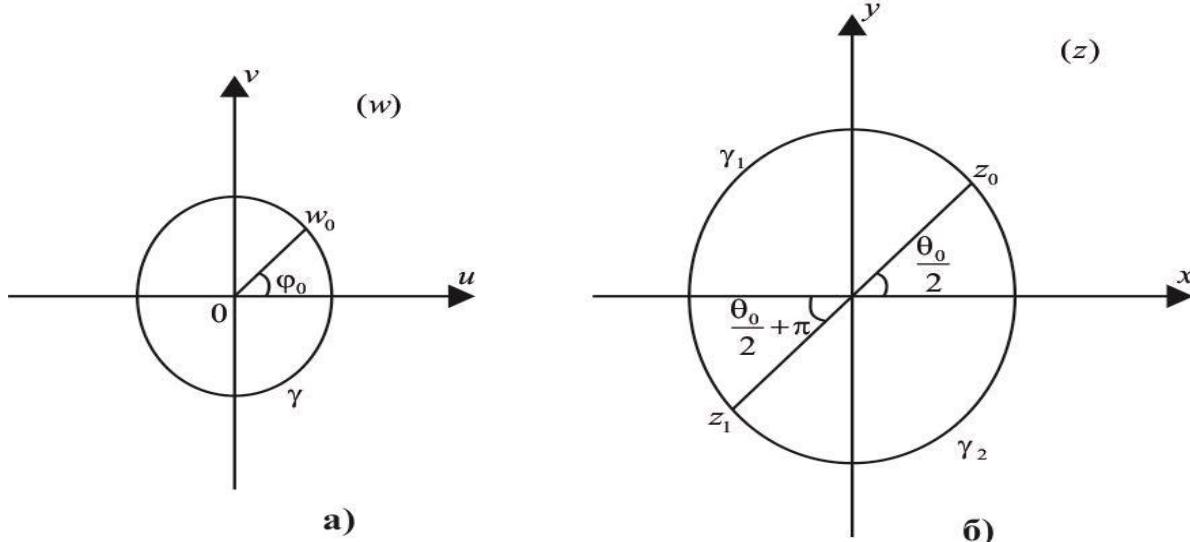


сар намуда, контури γ – ро дар ҳамвории (w) давр зада, ба худи ҳамон нүқтаи w_0 бармегардем, пас дар ҳамвории (z) шохаҳои $z_0(w)$ ва $z_1(w)$, аз нүқтаҳои $z_0(w_0)$ ва $z_1(w_0)$ сар намуда, контурҳои сарбасти γ_1, γ_2 қашида ба мавқеъи аввалай худ бармегарданд. Ин контурҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд? Ҳар як нүқтаҳои мувофиқоянда ин контурҳо модули яхела дошта, аргументҳояшон аз рӯйи кунци π аз ҳам фарқ мекунанд, яъне ин контурҳо дар ҳамвории (z) дар мавқеъҳои диаметран муқобил қарор доранд (Расми 1. б)). Ҳамин тавр, ду контурҳои сарбасти гуногун ҳосил карда мешавад. Шоҳаи якуми функцияи (2.3) ба контури якум мувофиқ меояд ва шоҳаи дуюм ба контури дуюм мувофиқ меояд. Чи тавре аз расм дида мешавад ин контурҳо яқдигарро намебуранд.

Акнун ҳолатеро дида мебароем, ки контури γ дар худ нуқтаи $w = 0$ –ро дар бар мегирад (Расми 2. а)). Дар ин маврид даврзаниро

Расми 2.

аз нуқтаи $w_0 = \sqrt{r}e^{i\varphi_0}$ оғоз намуда контури γ –ро давр мезанем, аммо ба нуқтаи



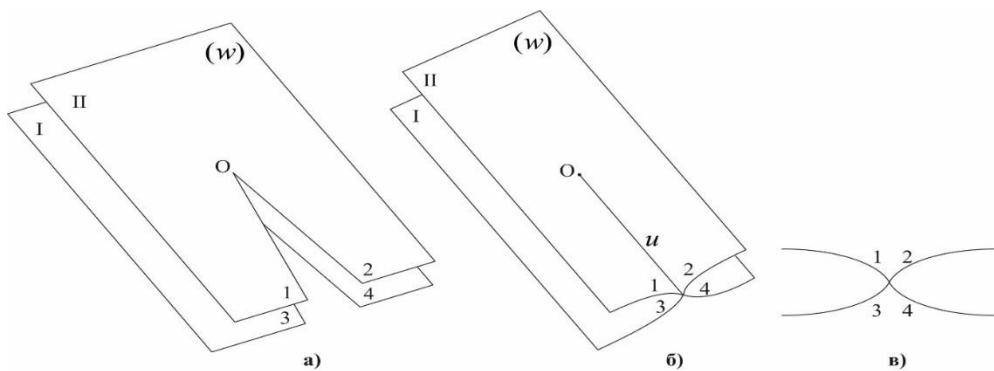
аввала не, балки ба нуқтаи нави $w'_0 = \sqrt{r}e^{i(\varphi_0+2\pi)}$ меоем. Дида мебароем, ки дар ин маврид ба шохаҳои функсияи $z = \sqrt{w}$ чи ҳодиса рӯй медиҳад. Шохай якум $z_0(w)$ аз кунци $\frac{\theta_0}{2}$ оғоз мегардад ва дар ҳолате ки аргументи w дар худудҳои $\varphi_0 < \varphi < \varphi_0 + 2\pi$ тағиیر меёбад, аргументи $\frac{\theta}{2}$ дар худудҳои $\frac{\theta_0}{2} < \frac{\theta}{2} < \frac{\theta_0}{2} + \pi$. Қимат қабул менамояд. Дар ин маврид шохай дуюм $z_1(w)$ аз кунци $\frac{\theta_0}{2} + \pi$ оғоз гардида, то кунци $\frac{\theta_0}{2} + 2\pi$, яъне $\frac{\theta_0}{2} + \pi < \frac{\theta}{2} + \pi < \frac{\theta_0}{2} + 2\pi$ омада мерасад. Аз ин чо дида мешавад, ки нуқтаи охирини шохай якум ба нуқтаи яқуми шохай дуюм ва нуқтаи охирони шохай дуюм ба нуқтаи яқуми шохай якум мувофиқ меояд. Яъне, дар ин маврид шохаҳои функсия аз ҳам чудо намешаванд ва контурҳои γ_1, γ_2 дар худ сарбаст намегарданд. Яке аз онҳо ба дигарааш гузашта, контури сарбости умумии $\gamma_3 = \gamma_1 \cup \gamma_2$ –ро ба вучуд меоранд (Расми 2. б)). Ҳамин тавр, дар ҳолати охирон шохаҳои функсия аз ҳам чудо намешаванд. Ин характеристикаи маҳсуси нуқтаи $w = 0$ мебошад. Нуқтае, ки ҳангоми давр задан дар атрофи он яке аз шохаҳои функсияи бисёрқимата ба дигарааш мегузарад, *нуқтаи ба шохаҳо ҷудошави(разветвления)-и* ин функсия номида мешавад. Барои функсияи дида баромадашаванда нуқтаи ҷудошавӣ нуқтаи $w = 0$ мебошад. Файр аз ин, азбаски давр задан ба самти мусбат аз рӯйи давраи радиусаш беохир калон буда, ба давр задан ба самти манғӣ дар атрофи нуқтаи беохирӣ $w = \infty$ мувофиқ меояд, бинобар ин табиист ҳисоб намоем, ки нуқтаи $w = \infty$ нуқтаи ҷудошавии дуюми функсияи $z = \sqrt{w}$ мебошад. Ин функсия нуқтаҳои дигари ҷудошавӣ надорад. Ҳамин тавр, мо пурра характеристикаи тағиирёбии шохаҳои гуногуни функсияи дуқимати $z = \sqrt{w}$ –ро аз худ намудем.

Аз тарафи дигар дар сатҳҳои бо тарзи маҳсус соҳташуда, функсияи $w = z^2$ ва функсияи ба он баръакси $z = \sqrt{w}$ –ро ҳамчун функсияҳои яққимата дида баромадан имонпазир мегардад. Ин гуна сатҳҳоро дар адбиётҳо сатҳҳои Риман меноманд. Идеяи соҳтани чунин сатҳҳо дар солҳои панҷоҳуми аси нуздаҳ дар корҳои худи Риман пайдо шудааст. Ҳарчанд ин идея аз замони худаш пеш гузашта, хело натиҷаҳои назаррасро дар омӯзиши назарияни функсияҳои бисёрқимата, назарияни функсияҳои алгебравӣ, назарияни функсияҳои эллиптикӣ ва ғ. ба бор овард, вале ба ҳар ҳол давоми солиёни дароз ин идея дар худ кадом як равнди хело душворфаҳм ва хуб даркнашавандаро ниҳон медошт. Дар ҳақиқат нишон медиҳем, ки раванди ошкорои соҳтани сатҳи дуқабатай Риман барои функсияи $w = z^2$ дар фазои оддии сеченака дар худ баъзе норасоиҳоро дар бар мегирад.

Тарзи классикии сохтани сатхи дуқабатаи Риман. Чи тавре нишон дода шуд функцияи $w = z^2$ ҳамвории пурраи (z) – ро ба ду ҳамвориҳои монанди (w) бо буриш аз рӯйи самти мусбати тири ҳақиқӣ дар ҳар қадоми онҳо инъикос менамояд. Барои аз чунин печ дар ҷаҳон ҳалос шудан ва табдил додани функцияҳои дуқабата ба якқабата ва функцияҳои дуқимата ба якқимата Риман чунин идеяи хело муҳимро пешниҳод намуд. Мо ду нусхаҳо (варақаҳо) – и ҳамвории (w) бо буриш аз рӯйи самти мусбати тири ҳақиқӣ дар ҳар қадоми онҳоро мегирим ва чунин меҳисобем, ки варақаи якум (I) инъикоси нуқтаҳои нимҳамвории болои (z) ва варақаи дуюм (II) инъикоси нуқтаҳои нимҳамвории поёни (z) мебошанд.

Баъдан мо варақаи (II) – юмро ба болои варақаи (I) – ум чунон мегузорем, ки нуқтаҳои координатаҳояшон якхела ба болои яқдигар хобанд (Расми 3.1, а)). Пас аз ин сарҳади поёни буриши (I) – ро ба сарҳади болои буриши (II) ва ду сарҳадҳои дигари боқимонда – сарҳади болои буриши (I) – ро ба сарҳади поёни сарҳади (II) аз рӯйи тири u ширеш мекунем (Расми 3.1, б)). Вале барои он ки инъикоси (2.1) якқимата бошад, лозим меояд чунин шуморем, ки ин тир аз тире, ки пештар ду сарҳадҳои дигар ширеш карда шуда буданд, фарқ мекунад, ҳарчанд (геометрӣ, аз рӯйи мавқеашон дар фазо) ин тирҳо бо ҳам мувофиқ меоянд.

Сатхи сохташудаи R сатхи Риман ё сатхи дуқабатаи Римани функцияи $w = z^2$ номида мешавад.



Расми 3.1.

Мушкилии асосӣ дар чунин тарзи сохтани сатхи дуқабатаи Риман ҳангоми ширешнамоии канораҳои мувофиқояндаи варақаҳои якум ва дуюмӣ ба вучуд меояд. Яъне, вақте ки мо канораи болои варақи якумро ба канораи поёни варақи дуюм ширеш менамоем, ду канораҳои боқимондаро бе буриш бо ширешкунии аввала, ширеш карда наметавонем. Ҳатогии дар боло зикргардида ана дар ҳамин зинаи сохтани сатхи Риман рӯҳ дода буд. Ба ҷойи он ки варианти дигари ширешнамоии канораҳои мувофиқояндаи варақаҳои якум ва дуюм ҷустуҷӯ карда мешуд ва бо ин роҳ ҳудбурундангии сатхи Риман бартараф карда мешуд, гузаштагони мо ҳамеша маҷбур ба ширешнамоии ҳудбурундангӣ мекарданд ва ҳудро тасалло бо он медоданд, ки дар ҳақиқат чунин ҳудбуриш вучуд надорад. Ана аз ҳамин ҷо он фазои нобоварӣ дар атрофи сатхи Риман пайдо мешуд. Барои ин гуна ҳиссииёти нобовариро бартараф намудан олимони он замон ҳеч имконияти дигар надоштанд, гайр аз он ки сатхи Риманро объекти ҷорҷонака ва ё бисёрҷонака бихонанд. Махсусияти асосӣ дар ин тарзи сохтани сатхи Риман дар тире зоҳир мегардад, ки варақаҳои ширешшаванда ҳамдигарро мебуранд.

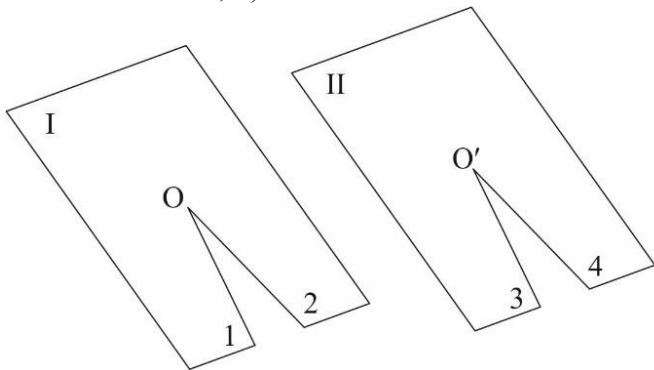
Мувофиқи ақидаи олимон, барои он ки аз ин гуна ҳудбурундангии ин сатҳ озод шавем, ҷенаки ҷорӯмро истифода бурдан лозим аст. Яъне, азбаски мо объекти ҷорҷонакаро дар варақаи дученака тасвир менамоем, бинобар ин мушоҳиде менамоем, ки ин ширешкунихо аз рӯйи зарурат дар тири u (Расми 3.1, в)) яқдигарро мебуранд. Ин фиреби назари мо мебошад, дар ҳақиқат, онҳо яқдигарро намебуранд, балки ба воситаи ҷенаки ҷорӯм аз паҳлӯи ҳамдигар мегузаранд.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ин мушкилӣ дар ҳама гуна сохтанҳои сатҳҳои бисёрқабатаи Риман ҷой дорад. Ҳатто дар саҳифаҳои интернет, ки тарзҳои гуногуни

сохтани сатхи бисёрқабатаи Риман пешкаш карда шудааст, айнан ҳамин мушкилӣ ҷой дорад.

Тарзи муосири сохтани сатхи дуқабатаи Риман. Ду тарзи нави сохтани сатхи дуқабатаи Риманро пешкаш мегардонем, ки аз мушкилии худбуриш озод аст ва нофаҳмоиҳои болоро дар бар намегирад [13]. Ин тарҳро дар фазои сеченаки оддии евклидӣ бе худбуриш амалӣ кунонидан мумкин аст ва барои ин амал ҳеч қадом ченаки чорумро ҷалб кунонидан лозим нест.

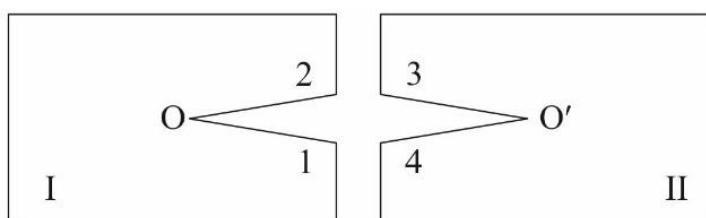
Расми 4.1, а)



1. Бигузор ду варақи ҳамвории (w) бо буриш дар онҳо аз рӯйи самти мусбати нимтириҳои онҳо дода шуда бошад. Ин варақаҳоро болои ҳам гузошта, канорҳои буришро, ки бо ҳам ширеш намудан

Расми 4.2, б)

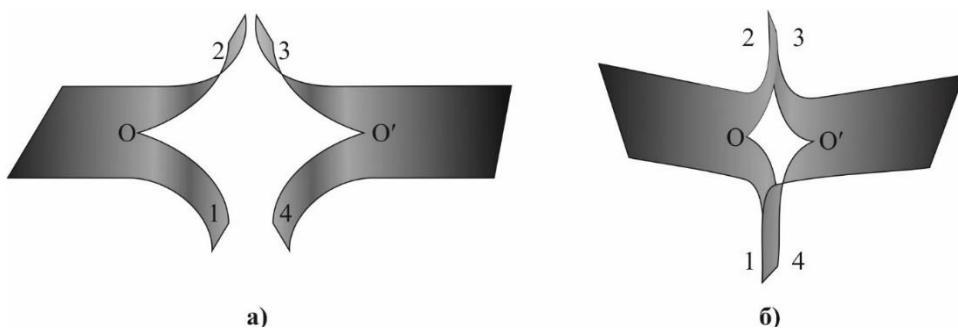
лозим аст бо рақамҳои 1, 2, 3 ва 4 (Расми 4.1, а)) ишорат мекунем.



Баъдан, варақи (II) – ро ба қунҷи 180^0 гардиш дода, онро ба ҳамворие меорем, ки варақи (I) – ум (Расми 4. б)) хобидааст.

Акнун варақи (II) – ро ба тарафи варақи якум (I) то вақте ҳаракат медиҳем, ки нуқтаҳои O ва O' бо ҳам ҳамҷоя нашаванд. Ҳангоми наздик

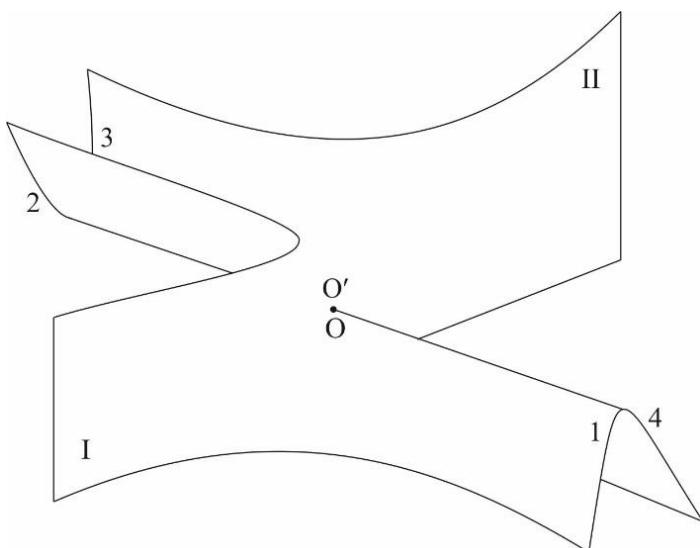
Расми 4.3



намудани ин варакаҳо канораҳои 1 ва 4 – ро ба тарафи манфии ченаки сеом ва канораҳои 2 ва 3 – ро ба тарафи мусбати ченаки

Расми 4.4

сеом (Расми 4.3. а), б)) ҳаракат медиҳем.

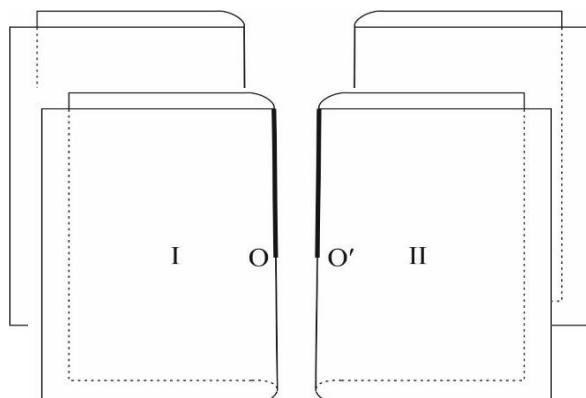


Бо осонӣ дига мешавад, ки ҳангоми бо чунин тарз сохтанҳо канораҳои 2 ва 3 аз пушт бо ҳам наздик мешаванд ва канораҳои 1 ва 4 рӯ ба рӯ бо ҳам наздик мешаванд. Агар канораҳои мувоғиқро бо ҳамин тарз бо ҳам ширеш намоем, сатҳи дуқабатаи пурраи Риманро дар фазои сеченака бе худбуриш ҳосил менамоем (Рисунок 4.4).

2. Бигузор ду варакаҳои ҳамвории (w) бе буриш дар онҳо дода шуда бошад (Расми 7. а)). Ин варакаҳоро қат намуда хати қатшавии

Расми 4.5, а)

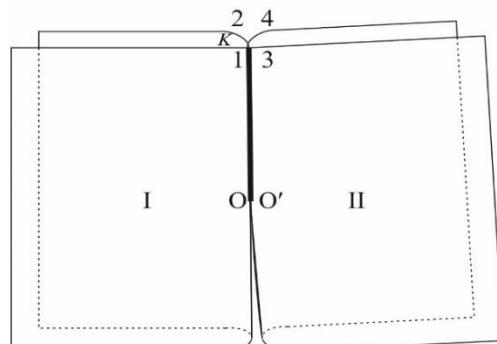
онҳоро бо ҳам наздик менамоем (Расми 7. б)). Нисфи қуллаи вараки якумро ба



нисфи қуллаи вараки дуюм ширеш менамоем (Расми 4.6, а)).

Расми 4.5, б)

Баъдан, перпендикуляран ба самти ширешкуниамон кунҷҳои ширешшударо то нуқтаи О чунон мебуререм, ки пас аз буриш ду



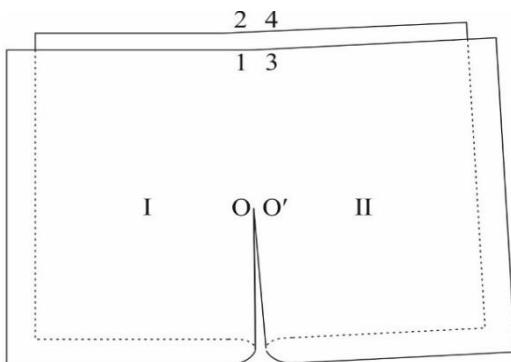
Расми 4.6, а)

тараф ҳосил шавад (на чор тараф) (Расми 4.6, б)). Санчиш нишон медиҳад, ки сатҳи ҳосилшуда дар ҳақиқат сатҳи дуқабатаи Риман мебошад.

Бо осонӣ нишон додан мумкин аст, ки агар пас аз ширешнамои буриши дуюмро амалӣ нанамоем, пас дар ин ҳолат низ сатҳи дуқабатаи Риманро ҳосил мекунем, вале ин сатҳ аз сатҳи пешин бо он фарқ менамояд, ки он сатҳи дуқабатаи яктарафаи Риман мебошад.

Расми 4.6, б)

Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми аз як тараф нигаристан сатҳи ҳосилшуда сатҳи дуқабатаи Риман мебошад, вале ҳангоми аз тарафи дигар нигаристан тарафи дуюми он



аз ду сатҳҳои оддии евклидӣ иборат аст, ки бо якдигараш дар як нуқтаи беохирдурбуда расиши доранд. Аз яке аз ин варақаҳо ба дигараш танҳо бо ёрии ин нуқтаи расиши варавақаи якум ба дуюм гузаштани мумкин аст. Дар расми 4.6, а ин нуқтаи K дар охири хати ширешшудаи варавақаи якуми ҳамвории (w) бо дуюмаш меҳобад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки ҳар гуна сатҳи дуқабатаи Риманро дар фазои оддии сеченакаи евклидӣ амалӣ кунонидан мумкин аст. Ин чунин маъно дорад, ки ҳар гуна сатҳи дуқабатаи Риманро дар фазои сеченакаи евклидӣ бе худбуриш ғунҷонидан мумкин аст.

Ҳамин тавр мо теоремаи зеринро исбот намудем:

Теоремаи 1. Ҳар гуна сатҳи дуқабатаи Риманро бе худбуриши дар фазои сеченакаи евклидӣ ғунҷонидан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Риман, Б. Сочинения / Б. Риман. – М., ГИТТЛ, 1948.
2. Клейн, Ф. Лекции о развитии математики в XIX столетии / Ф. Клейн. – М., 1937.
3. Klein, F. On Riemann's Theory of Algebraic Functions and their Integrals / F. Klein. – Macmillon and Bowes, – Cambridge. – 1983.
4. Пуанкаре, А. Избранные труды / А. Пуанкаре. – М., «Наука», – Т. I, II, III. – 1974.
5. Koebe, P. Über die Uniformisierung beliebigen analitischer Kurven / P. Koebe. – J. Für reineu. angev. Math., 1910, – Helf. 3, – 138, – Pp. 192-253.
6. Weyl, H. Die Idee der Riemannschen Flächen / H. Weyl. – 2. Aufl., Teubner, – Leipzig, – 1923.
7. Спрингер, Дж. Введение в теорию Римановых поверхностей / Дж. Спрингер. – М., 1960.
8. Фукс Б.А. Функции комплексного переменного / Б.А. Фукс, Б.В. Шабат. – М., ГИТТЛ, 1949.
9. Голубев В.В. Лекции по аналитической теории дифференциальных уравнений / В.В. Голубев. – М., ГИТТЛ, 195. – 436
10. Лаврентьев М.А., Шабат Б.В. Методы теории функций комплексного переменного / М.А. Лаврентьев, Б.В. Шабат. – М.: Наука, 1965.
11. Гурвиц А., Курант Р. Теория функций / А. Гурвиц, Р. Курант. – М.: Наука, 1968.
12. Привалов И.И. Введение в теорию функций комплексного переменного / И.И. Привалов. – М.: Наука, 1984.
13. Зарифзода С.К. О некоторых неясностях классического способа построения многолистных поверхностей Римана [Текст] / С.К. Зарифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2022. – № 2. – С. 124-140.

Дар ин мақола оид ба тарзҳои классикӣ ва мусоири сохтани сатҳи дуқабатаи Риман маълумот оварда шудааст. Нишон дода шудааст, ки дар тарзи классикии сохтани сатҳи дуқабатаи Риман, сатҳи сохташуда хати худбуришро дар бар мегирад ва дар тарзи мусоир хати худбуришро дар бар намегирад.

КАЛИДВОЖАҲО: сатҳи дуқабатаи Риман, функцияҳои бисёркимата, функцияҳои яккимата, хати худбуриш.

О КЛАССИЧЕСКОМ И СОВРЕМЕННОМ СПОСОБЕ ПОСТРОЕНИЯ ДВУХЛИСТНОЙ ПОВЕРХНОСТИ РИМАНА

В этой статье приведено сведения о классическом и современном способе построения двухлистной поверхности Римана. Показано, что в классическом способе построения двухлистной поверхности Римана, построенный поверхность содержит линия самопересечения, а в современном способе построения не содержит линия самопересечения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: двухлистная поверхность Римана, многозначные функции, однозначные функции, линия самопересечения.

ON THE CLASSICAL AND MODERN METHOD FOR CONSTRUCTING A TWO- SHEETED RIEMANN SURFACE

This article provides information about the classical and modern way of constructing a two-sheeted Riemann surface. It is shown that in the classical way of constructing a two-sheeted Riemann surface, the constructed surface contains a self-intersection line, and in the modern method of construction it does not contain a self-intersection line.

KEYWORDS. two-sheeted Riemann surface, multi-valued functions, single-valued functions, self-intersection line.

Маълумот оид ба муаллифон: Зарифзода Сарвар Қаҳрамон – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои физика ва математика, дотсент, мудири кафедраи математики хисоббарорӣ ва меҳаникаи Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурғоғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 985- 61- 91- 83. Е-mail: sarvar8383@list.ru

Ишонқулов Яҳӯ – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси математикаи амалий. Сурғоғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 107777737.

Сведение об авторах: Зарифзода Сарвар Қаҳрамон – Таджикский национальный университет, кандидат физико – математических наук, доцент, заведующий кафедрой вычислительной математики и механики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 985- 61- 91- 83. Е-mail: sarvar8383@list.ru

Ишанқулов Яҳӯ – Таджикский национальный университет, магистр второго курса по специальности прикладной математики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 107777737.

Information about the authors: Zarifzoda Sarvar Kahramon - Tajik National University, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Computational Mathematics and Mechanics.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki prospect, 17. Phone: (+992) 985-61-91-83. E-mail: sarvar8383@list.ru

Ishankulov Yakhyo - Tajik National University, second-year master`s student in Applied Mathematics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 107777737.

УДК 519.683.

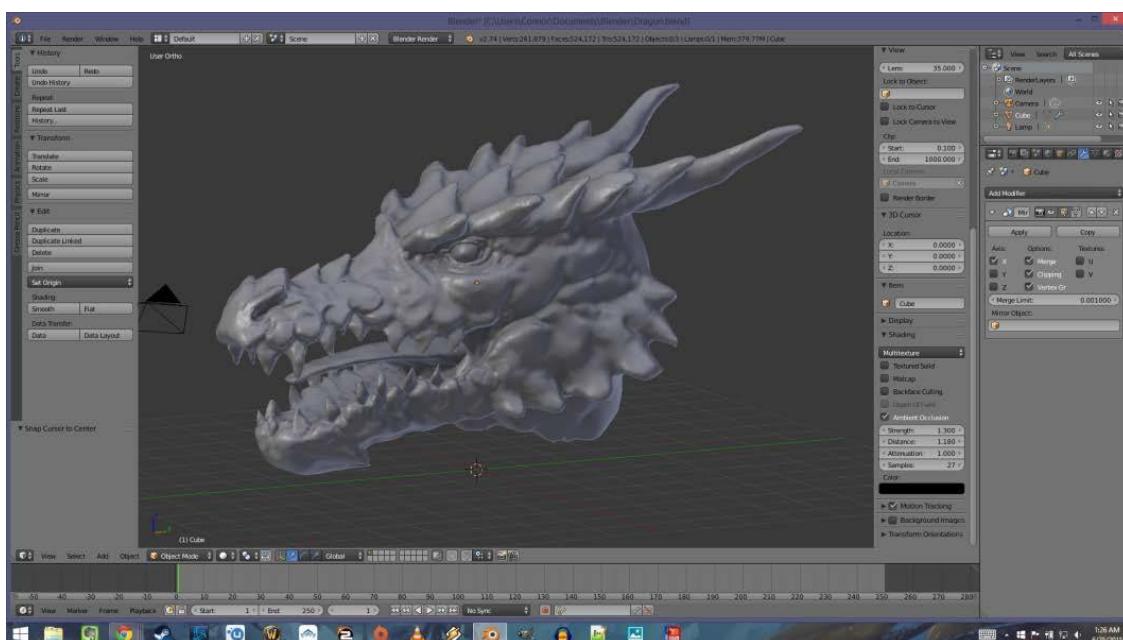
ТАҲЛИЛИ ВОСИТАҲОИ ТАҲИЯ ВА ИНТИХОБИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАРҲРЕЗӢ

*Шораҳимов Ш.
Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Blender як нармафзори қасбии ройгон ва күшодаасос барои эҷоди графикаи компьютерии сеченака, аз ҷумла, абзорҳо барои моделсозӣ, аниматсия, намоиш, коркарди пас аз коркард ва таҳрири видео бо садо, композитсия бо истифода аз "гирехҳо" (Node Compositing), инчунин барои сохтани интерактивии бозихо. Дар айни замон он маъмултарин дар байни муҳаррирони ройгони 3D бо сабаби рушди босуръат ва устувори худ мебошад, ки ба он як гурӯҳи такмили ихтисос мусоидат меқунад [1, с.17].

Як бартарият барои корбари умумӣ, аз ҷумла онҳое, ки дар сатҳи ҳаводор кор меқунанд, он аст, ки он озодона пахн карда мешавад. Аммо ин маънои онро надорад, ки барнома барои шуруъкунандагон мувофиқ аст ва барои мутахассисон осон аст. Blender 3D дар баъзе фильмҳо, аз қабили Spider-Man 2, Hardcore, Westworld истифода мешуд ва ин

барнома, инчунин, дар оғаридани баъзе мултфилмҳо ва бозиҳои компютерие, ки аз ҷониби худи таҳиягарони нармағзор барои ошкор кардани бартарият ва нуқсонҳои Blender 3D. Дар расми 1 муҳити кории барнома ва объекти аллакай моделшуда нишон дода шудааст.



Расми 1 - Муҳити кории барномаи Blender 3D

Восита ба корбарони худ хусусиятҳои зеринро медиҳад:

- намоиш додан;
- моделсозӣ;
- эҷоди аниматсияҳо;
- насл ба коркарди видео.

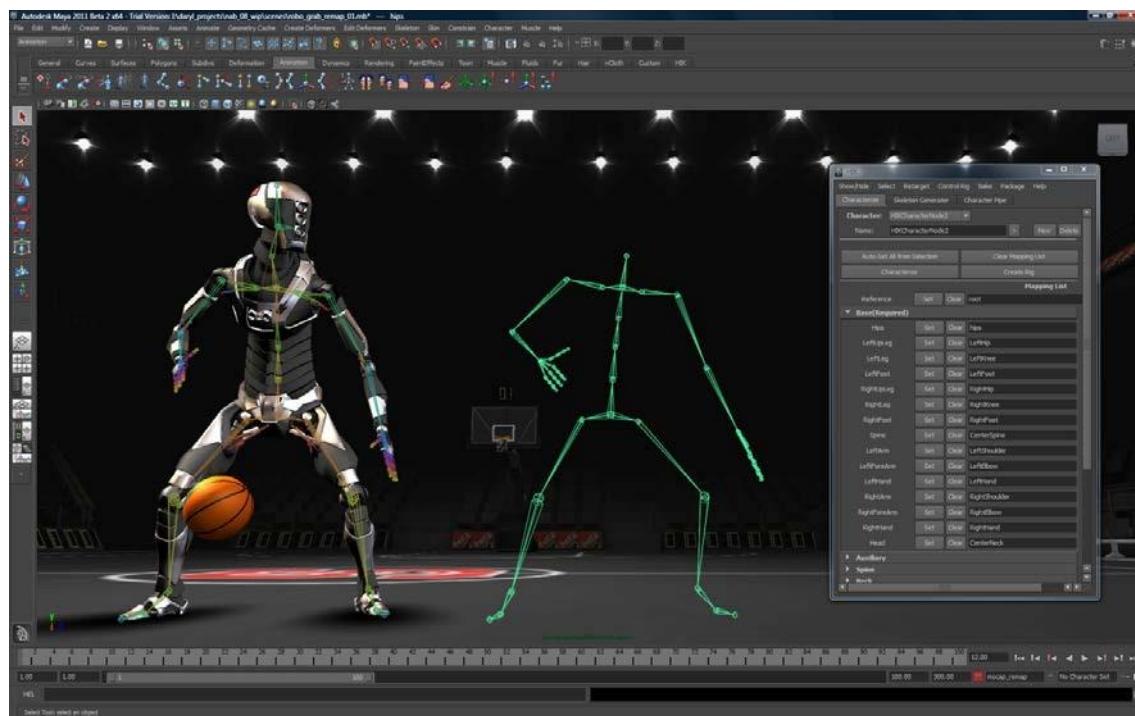
Ин муҳит аз ҷониби таҳиягарони касбӣ барои эҷоди бозиҳои интерактивӣ фаъолона истифода мешавад. Дар ин ҳолат, тасвирҳо то ҳадди имкон воқеӣ ва муассир ба даст оварда мешаванд.

Дастаи таҳияи касбии ин нармағзор пайваста дар болои такмили он кор мекунад, ки маъруфияти ин бастаро дар байнӣ корбарон дар саросари ҷаҳон таъмин мекунад.

Blender 3D ба манбаи кушода асос ёфтааст ва ин маъни онро дорад, ки аз ҷиҳати назариявӣ, ҳар як шаҳс имкон дорад, ки дар такмил ва рушди он ширкат қунад, агар малакаҳои иловагии барномасозӣ дошта бошад. Рамзҳои бо забонҳои барномасозӣ Python, C, C++ навишташуда дар эҷоди ин муҳити нармағзор иштирок мекунанд.

Майя.

Майя як нармағзори аниматсия, моделсозӣ ва визуализатсияи 3D мебошад, ки асбоби пуриқтидори ҳамгирошударо таъмин мекунад, ки метавонад барои эҷоди аниматсияҳо, муҳитҳо, графикаи ҳаракат, воқеияти виртуалий ва алломатҳо истифода шавад [8]. Мисол дар расми 2 нишон дода шудааст.



Расми 2 - Фазои кории Autodesk Maya

Пеш аз ҳама, ин як силоҳи пурқувват барои аниматорҳои 3D, кормандони фильм ва телевизион аст. Майя барои доираи васеи аниматсия, матнсозӣ ва асбобҳои эфектҳои маҳсус қадр карда мешавад. Ин як муҳаррири ҷиддии графикаи 3D мебошад, ки дар доираҳои қасбӣ васеъ истифода мешавад. Он дорои функцияи хуби визуализатсияи моделҳои тайёр аст: барнома бо ҷаҳор визуализатори дарунсоҳт мӯчаҳҳаз шудааст ва инчунин наслб кардани плагинҳои гуногун, аз ҷумла V-Ray имконпазир аст.

Воқеан, Autodesk Maya кор мекунад, он ба маҳсулоти дигари ширкат - 3Ds Max наздик аст. Аммо дар муқоиса бо Майя, функцияҳои аниматсия амиқтар иҷро карда мешаванд.

Autodesk Maya бо асбобҳои гуногунҷиба барои кори баландсифат ва қулай бо графикаи сеченака мӯчаҳҳаз шудааст. Дар он шумо метавонед ҳама чизро, ки моделсози серталаб меҳоҳад, пайдо кунед ва инчунин алгоритми амали худро интихоб кунед. Рӯйхати кӯтоҳе, ки барнома пешниҳод мекунад:

- кор бо ҳатҳои қаҷ (кривые), аз ҷумла NURBS;
- моделсозии бисёркунча, имконияти ретопология;
- якчанд роҳҳо барои қабати болоии маводҳо, матнҳо, инчунин ҳаритаи қулайи ултрабунафши (UV) (яъне, тоза кардан);
- Autodesk Maya 2016 дорои асбобҳои ҳайкалтарошӣ мебошад, ки ба ҳасаҳои Zbrush монанд аст ва дар ин ҷо ҳайкалтарошӣ, инчунин, барои моделсозӣ кардани ҳайкалҳои манзараҳо истифода мешавад;
- як қатор асбобҳо барои эҷоди аниматсияҳои баландсифат, мумкин аст, ки ҳатто як мӯйро аниматсия кунед;
- динамикаи саҳт ва нарм (мисол: танаи инсон);
- асбобҳо барои оғаридани мӯйҳо ва пашмҳои ба воқеӣ монанд;
- симулянтсияи моеъҳо;
- эҷоди эфектҳои маҳсус (дуд, абрҳо, атмосфера);
- визуализатсия ҳам бо ёрии азпопҳои дарунсоҳт ва ҳам плагинҳои иловагӣ, масалан, плагини V-ray ба шумо имкон медиҳад, ки аксҳоро ба даст оред.

Дар ҳусуси омӯхтани тарзи кор бо программа, ин кори осон нест. Бо вучуди ин, ба бисёре аз муҳлисон имкон намедиҳад, ки Autodesk Maya-ро мустақилона омӯзанд ва ба

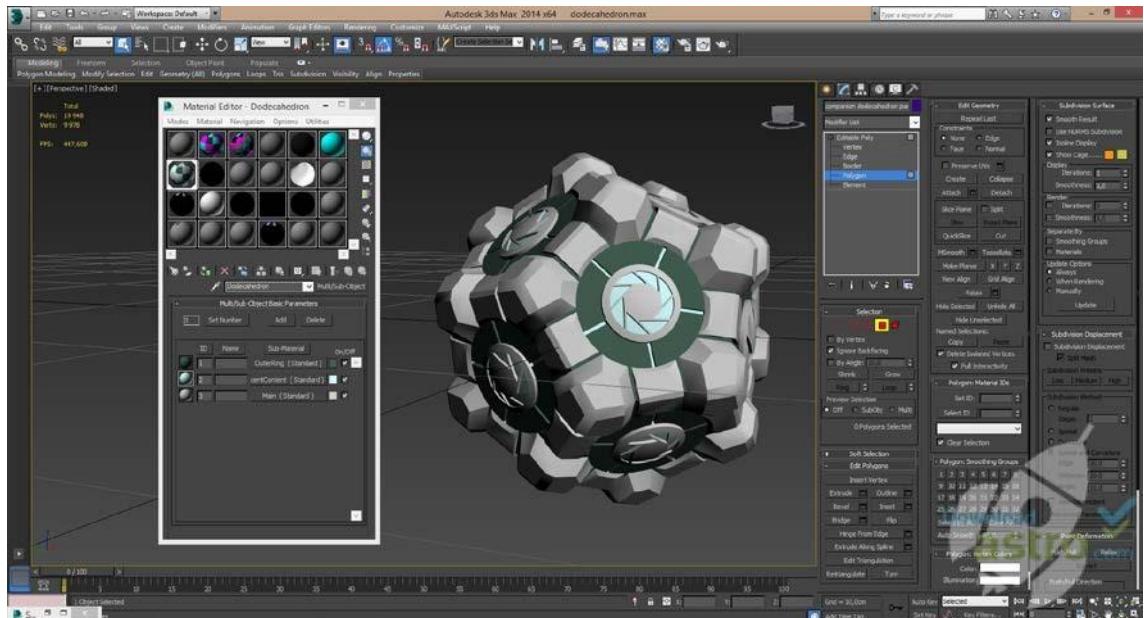
муваффакияти назаррас ноил шаванд. Шабакаи умумицаҳонӣ маводҳои таълимиро дар матн ва формати видеой комилан ройгон пешкаш мекунад.

Ягона монеа метавонад дар он бошад, ки аксарияти онҳо ба забони англисӣ мебошанд. Аммо барои онҳое, ки меҳоҳанд мутахассисони воқеии моделсозии 3D шаванд, ин монеа наҳоҳад буд. Гузашта аз ин, имрӯз бисёриҳо забони англисиро дар сатҳи кофӣ медонанд, то дастурҳои оддиро омӯзанд [8].

3D Max

Autodesk 3Ds Max (қаблан 3D Studio MAX) нармағзори касбӣ барои моделсозии 3D (Расми 3), аниматсия ва визуализатсия барои эҷод ва тарҳрезии бозӣ мебошад. Ҳоло он аз чониби Autodesk таҳия ва нашр мешавад [17].

Дар айни замон, 3Ds Max барномаи маъмултарин дар байни таҳиягарон, ҳам мутахассисон ва ҳам ҳаводорон мебошад. Файр аз он, ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки нармағзорро барои се маротиба ройгон истифода баранд.

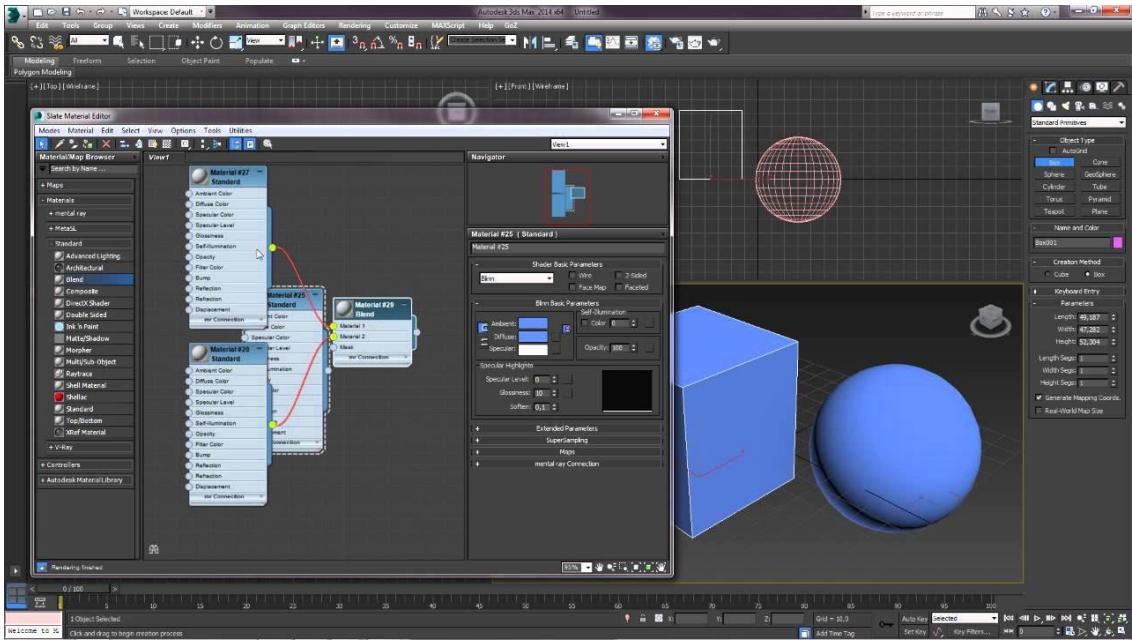


Расми 3 - Фазои кории Autodesk 3Ds Max

3Ds Max дорои китобхонаи хеле қалони ибтидоии 3D, ҳам стандартӣ ва ҳам пешрафта мебошад. Соҳтани чунин шаклҳои геометриӣ, ба монанди куб, силиндр, пирамида, призма, капсула вақти зиёдро талаб намекунад - шумо танҳо бояд примитивро интихоб кунед ва параметрҳои онро ворид кунед, ба монанди баландӣ ва радиус. Асбобҳо барои кор бо сплайнҳо мавҷуданд, ки онҳоро омӯхтан низ осон аст. Моделсозии полигоналиро аз худ кардан душвор нест. Қобилияти таҳrir кардани сатҳи торҳо дар сатҳҳои вертекс ё канор корро бо сатҳҳои мураккаб осонтар мекунад ва ба шумо имкон медиҳад, ки дар намоиши онҳо ҳадди аксар намоёно ба даст оред.

Мухаррири одӣ ва қулай дар барнома соҳта шудааст. Эҷоди сатҳи шиша ё оина чанд сонияро мегирад. Ҳама гуна маводро ба осонӣ танзим кардан мумкин аст, зоро мухаррир имконияти зиёде дорад ва ҳатто мумкин аст, ки онро аз як ё якчанд мавод эҷод кунад.

Дар расми 4 мисоли татбиқи маводҳо ба объект нишон дода шудааст.



Расми 4 - Намунаи гузоштани мавод дар 3Ds Max

Барои ноил шудан ба таъсири реализм воситаҳо ва усулҳои гуногуни визуализатсия истифода мешаванд. Масалан, барнома усули пайгирии шуоъро истифода мебарад, ки инъикоси воқеъ ва рефраксияҳои рӯшноиро тавлид меқунад. Шумо метавонед эффектҳои атмосфера (ба монанди туман ва оташ), эффектҳои равшанини табий ва сунъии фотореалистиро эҷод кунед ва дар бораи системахои рендеринг сухан рондан мумкин аст ё рендерери дарунсохташуда дар 3Ds Max (мисли Arnold), ё визуализаторҳои тарафи сеом, ки аз ҷониби таҳиягарони мустақил соҳта шудаанд (масалан, Mental Ray аз NVIDIA).

3Ds Max дорои интерфейси хеле қулай аст - панели корӣ камтарини тугмаҳои барои кор заруриро дар бар мегирад. Шумо, инчунин, метавонед тугмаҳоро илова ва ҳориҷ кунед ё ҳатто муҳити кории худро эҷод кунед ё аз байнӣ мавҷуда интихоб кунед.

Ба тартиб додани воситаҳои соҳтани аниматсия диққати қалон дода мешавад. Аниматсияи чаҳорҷӯбаи асосӣ, аниматсияи мурофиавӣ, аниматсияи маҳдуд - ин рӯйхати муқаммали ҳамаи имконоти имконпазир барои ҳаракат додани объектҳо нест. Имкониятҳои назорати деформатсияи скелетҳо, эҷоди аниматсияи зуди маҳлуқоти дупоя, назорати кувваҳои ҷисмонии ба аломатҳо таъсиркунанда мавҷуданд.

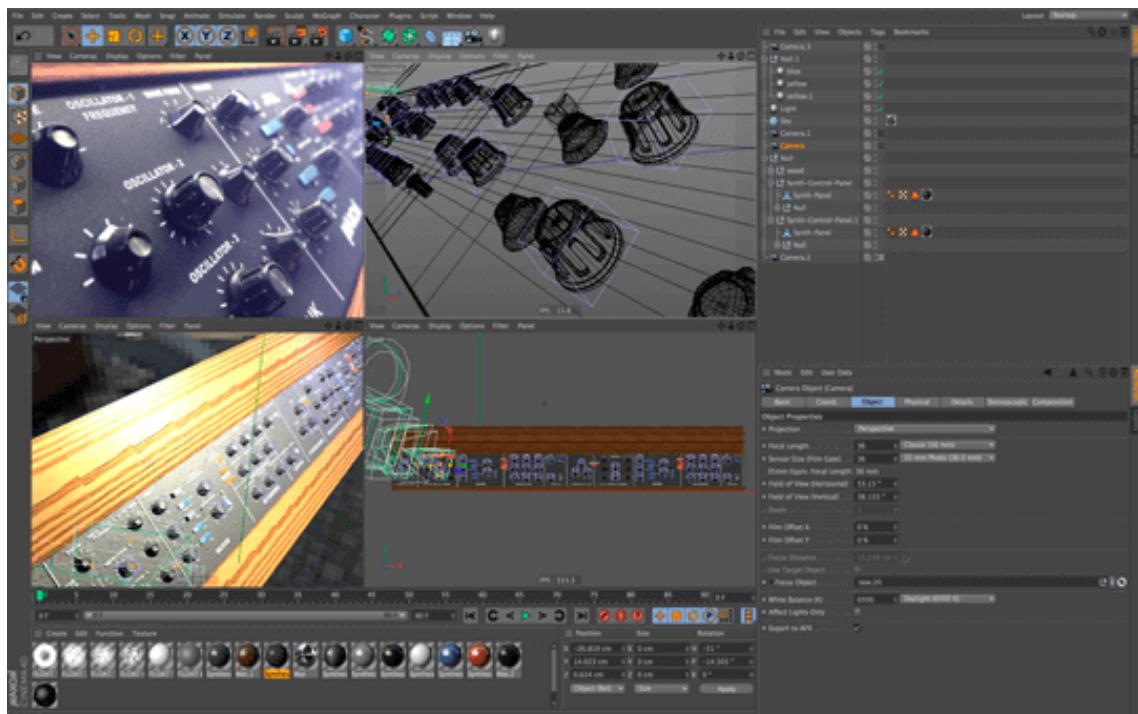
3Ds Max шумораи зиёди тағийирдиҳандаҳоро дар бар мегирад. Объектҳоро ҳамвор кардан, қаҷ кардан, буридан, инъикос кардан, садо додан, дар сатҳи бисёркунча тор кардан, деформатсия кардан ва ғ. Гузашта аз ин, ҳар як тағийирдиҳанда ба шумо имкон медиҳад, ки параметрҳои шаҳсии худро тағийир дихед, ки барои эҷодкорӣ ва татбиқи ҳама гуна ғояҳо майдони бениҳоят васеъ меқушояд.

3Ds Max дорои модулҳо барои кор бо системаҳои зарраҳои гуногун, ҳоҳ барф ва ҳоҳ лаппишӣ аст. Назорати ҳусусиятҳо ва динамикаи онҳо ба қонунҳои воқеии физикий асос ёфтааст. Ҳуди ҳамон муҳити 3Ds Max ба шумо имкон медиҳад, ки на танҳо аломатҳоро модел кунед, балки инчунин ҷизҳои хеле воқеии либосро эҷод кунед. Файр аз он, модулҳои маҳсуси дарунсоҳт ба файр аз соҳтан ва тарҳрезии либосҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки ҳама гуна объектҳои либосро ҷон дихед, дар ҳоле ки эффектҳои визуалии заруриро эҷод кунед (эҷоди пӯшишҳо ва деформатсияҳо дар пӯшишҳо, таъсири либосҳои тар ё часпак, зарари гуногуни механикӣ). Дар барнома, инчунин, тағийирдиҳандаҳо барои тақлид кардани мӯй ва муйна мавҷуданд. Имкониятҳои эҷод таъсирот, мӯйтаришӣ ва шона, ҳаракатҳои мувоғики параметрҳои муқарраршудаи саҳтӣ, намӣ ва гайра ва ҳар як саҳна ҳангоми аниматсия метавонад бо эффектҳои садоӣ

ҳамроҳ карда шавад. Илова бар ин, барнома форматҳои гуногуни садоро дастгирӣ мекунад [14-16].

Cinema 4D

Cinema 4D (барои кӯтоҳ C4D), ки дар расми 5 нишон дода шудааст, як барномаи ҳамаҷонибаи моделсозии 3D мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад объектҳо ва эфектҳои 3D-ро эҷод ва таҳрир кунед. Он имкон медиҳад, ки объектҳоро мувофиқи үсули Gouraud визуализатсия кунад. Ин үсули соясозӣ мебошад, ки барои эҷоди иллюзияи сатҳи ҳамвор, ки ҳамчун шабакаи бисёркунча бо чехраҳои ҳамвор тавсиф шудааст, бо роҳи интерполятсияи рангҳои чехраҳои ҳамсоя пешбинӣ шудааст [3].



Расми 5 - Майдони кории Cinema 4D

Хусусиятҳо ва мантиқи Cinema 4D беихтиёrona ва ба осонӣ фаҳмо инерфейси ташкилшудаи лижаронӣ ба шурӯъкунандагон дар аз худкуни назорат кумак мекунанд

Cinema 4D асоси ҷараёни кории корбар аст. Аз ин рӯ, таҳиягарон аз аввал кӯшиш мекунанд, ки хусусиятҳои нав ба таври интуитивӣ кор кунанд ва маҳз дар ҷойе ҷойигир шаванд, ки корбарон интизори онҳоро пайдо мекунанд. Тарҳбандии Cinema 4D метавонад ба осонӣ тағиیر дода шавад, то ба ниёзҳои корбар комилан мувофиқат кунад ва барои истифодаи оянда захира карда шавад.

Cinema 4D имконоти бешумори кори вайроннашавандаро пешкаш мекунад: моделсозии параметрӣ, сояҳои муровиаӣ, матнҳо ва ғайра. Системаи қабули Cinema 4D ба шумо имкон медиҳад, ки версияҳои сершумори саҳнаро дар як файл нигоҳ доред ва идора кунед.

Cinema 4D як бастаи беҳтарин барои ҳамаи рассомони 3D мебошад, ки меҳоҳанд зуд ва бемалол ба натиҷаҳои ҳайратангез ноил шаванд. Шурӯъкунандагон ва ҳам мутахассисони ботаҷриба метавонанд аз доираи васеи асбобҳо ва хусусиятҳои Cinema 4D истифода баранд, то ба зудӣ ба натиҷаҳои ачиб ноил шаванд. Эътиимоднокии афсонавии Cinema 4D онро барои саҳнаи серталаб ва босуръати 3D мувофиқ месозад. Доираи бастаҳои гуногун бо нарҳҳои ҷолиб ба ҳама талаботи рассомон мувофиқат мекунад. [11].

Cinema 4D, инчунин, намоиш ва аниматсияро бо сифати баланд дастгирӣ мекунад.

Пас аз таҳлили маъмултарин барномаҳои моделсозӣ, мо метавонем хулосаи умумӣ барорем ва дар бораи интиҳоби нармағзор қарор қабул кунем.

Blender яке аз он барномаҳоест, ки исбот мекунад, ки маҳсулоти ихтиёрий ройгон

метавонад бад бошад. Ин хеле хуб ва функционалъ аст, баъзе ширкатҳо ва ҳатто киностудияҳо дар кори худ Blender-ро истифода мебаранд. Майя ва 3D Макс пешвоёни бозор дар 3D мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Автомати H&K G36C [Манбаи электронӣ]. — Ҳолати дастрасӣ: https://3Ddd.ru/3Dmodels/show/avtomat_h_k_g36c_1 (санаи дастрасӣ: 15.04.2019).
2. Пойгоҳи дониши Warface. Автомати H&K G36C [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://wf.mail.ru/wiki/index.php/H%26K> (дастрасшуда: 15.04.2019).
3. Намудҳои моделсозии 3D [Манбаи электронӣ]. — Ҳолати дастрасӣ: <https://3D-modeli.net/uroki-3D/6175-vidy-3D-modelirovaniya.html> (дастрасшуда: 03/05/2019).
4. Намудҳои моделсозии 3D: моделсозии полигонаӣ, сплайн ва NURBS. [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://koloro.ua/blog/3D-tehnologii/vidy-3D-modelirovaniya-poligonalnoe-splajnovoe-i-nurbsodelirovanie.html> (дастрасшуда: 09.03.2019).
5. Визуализатсия - чӣ гуна ичро шудааст [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <http://mariasolovyova.com/portfolio/70/> (санаи дастрасӣ: 27 февраля 2019).
6. Голованов Н. Н. Моделсозии геометрӣ [Матн]: дастур / Н. Н. Голованов. - Москва, Инфра-М, Курс, 2016.
7. Курси интернетии "3D-графика" [Манбаи электронӣ]. — Ҳолати дастрасӣ: <http://www.e-biblio.ru/book/bib/desig>. (санаи дастрасӣ: 12 февраля 2019).
8. Шарҳи муҳтасари Autodesk Maya [Манбаи электронӣ]. — Ҳолати дастрасӣ: <https://3Ddevice.com.ua/blog/3D-printer-obzor/autodesk-maya-obzor/> (санаи дастрасӣ: 05/02/2019).
9. Маслов Б.А. Ю. 3D моделсозӣ В саноатӣ сфера [Матн]: Шумораи маҳсус / К.Ю.Маслов, М.Ю.Похорукова // Олимӣ ҷавон. - 2016. - № 11.3.
10. Milovskaya O. 3Ds Max 2017. Тарҳрезии доҳилӣ ва меъморӣ [Матн]: Дастур / О. Milovskaya. - Санкт-Петербург: Петр, 2017.
11. Чаро Cinema 4D? [Манбаи электронӣ]. - Речай дастрасӣ: <https://www.maxon.net/ru/produkty/cinema-4d-obzor/> (санаи дастрасӣ: 05.07.2019).
12. Муарриғии моделсозии параметрӣ 2.0 [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: http://isica.d.ru/ru/articles.php?article_num=19650 (санаи дастрасӣ: 03/10/2019).
13. Моделсозии саноатӣ [Захираҳои электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://itvm3D.ru/3D-modelirovanie/promyshlennoe/> (санаи дастрасӣ: 03/10/2019).
14. Моделсозии оддии сплайн дар 3Ds Max. Мо бо нақши худамон мӯҳр (штамп) месозем. [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://3Dtoday.ru/blogs/notjes/simple-spline-modeling-in-3Ds-max-create-a-stamp-stamp-with-his-design/> (санаи дастрасӣ: 09.03.2019).
15. Психология зард [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://junona.pro/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1460> (санаи дастрасӣ: 20 майи соли 2019).
16. Психология ранг. Ранги сафед [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://junona.pro/modules.php?name Content&pa=showpage> (санаи дастрасӣ: 20 майи соли 2019).
17. Психология ранг: ранги хокистарӣ [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://junona.pro/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1466> (санаи дастрасӣ: 20 майи соли 2019).

ТАХЛИЛИ ВОСИТАҲОИ ТАХИЯ ВА ИНТИХОБИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАРҲРЕЗӢ

Мақсад аз кор ба вучуд овардани манзараи сеченакаи лабораторияи зеризамини мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф эскизҳо қашидашуданд, нармавозори мувофиқро интихоб карда, моделро оваридем. Натиҷа як модели анҷомёфтани 3D дар форматҳои *.max ва *.fbx мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: модели сеченака, рендер, графики сеченака, нармавозор, саҳтафзор.

АНАЛИЗ СРЕДСТВ РАЗРАБОТКИ И ВЫБОР ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ

Цель работы – создать трехмерный вид подземной лаборатории. Для достижения этой цели были нарисованы эскизы, выбрано соответствующее программное обеспечение и создана модель. В результате получается готовая 3D-модель в форматах *.max и *.fbx.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: трехмерная модель, рендеринг, трехмерная графика, программное обеспечение, оборудование.

ANALYSIS OF DEVELOPMENT TOOLS AND SELECTION OF DESIGN TECHNOLOGY

The purpose of the work is to create a three-dimensional view of the underground laboratory. To achieve this goal, sketches were drawn, we selected the appropriate software and created the model. The result is a finished 3D model in *.max and *.fbx formats

KEYWORDS: three-dimensional model, rendering, three-dimensional graphics, software, hardware.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шорахимов Шарифҷон – Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон, магистранти курси дуоми кафедраи математикаи хисоббарорӣ ва меҳаника. Сурға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 939034959.

Сведения об авторе: Шорахимов Шарифжан – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры вычислительной математики и механики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 939034959.

Information about the author: Shorahimov Shariffjan – Tajik National University, second-year master's student in Applied Mathematics of the Department of Computational Mathematics and Mechanics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 939034959.

МУОДИЛАҲОИ ИНТЕГРАЛИИ ЧИНСИ ДУИ ВОЛТЕРРА

Мирзоев Ё.
Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон

Муодилаи хаттии интегралии чинси дуи Волтерра гуфта, муодилаи намуди

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^x K(x,s)\varphi(s)ds = f(x), x \in [a, b] \quad (1)$$

-ро меноманд. Дар ин ҷо $\varphi(s)$ - функсияи номаълум ядро $K(x,s)$ ва аъзои озод $f(x)$ - функсияҳои додашуда. λ - параметри ададӣ мебошанд. Дар ҳолати $f(x) \equiv 0$ будан муодилаи (1) намуди

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^x K(x,s)\varphi(s)ds = 0$$

-ро мегирад ва онро муодилаи якчинсаи ду Волтерра меноманд. Муодилаи

$$\int_a^x K(x,s)\varphi(s)ds = \varphi(x) \quad (2)$$

Муодилаи интегралии чинси яки Волтерра номида мешавад.

Муодилаи Волтерра бо баъзе шартҳои иловагӣ ҳолати хусусии муодилаи Фредголм шуда метавонад. Ядро $K(x,s)$ дар муодилаи (1) аз рӯйи маънои масъала барои $a \leq x < s$ дода шудааст. Онро барои $s > x$ ин тавр муайян мекунем $K(x,s) = 0$ барои $x < s \leq b$. Он гоҳ муодилаи (1) –ро ҳамчун ҳолати хусусии муодилаи Фредголм бо ядрои

$$K(x,s) = \begin{cases} K(x,s), & s \leq x \\ 0, & s > 0 \end{cases}$$

дида баромадан мумкин аст.

Муодилаи интегралии Волтерра

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^x K(x,s)\varphi(s)ds = f(x) \quad (3)$$

-ро дида мебароем. Фарз мекунем, ки дар муодилаи Волтерра (3) ядро $K(x, s)$ барои $x \in (a, b)$ маҳдуд бошад, яъне

$$|K(x, s)| < M = \text{cost}, a < x < b$$

Теоремаи 1. Агар дар муодилаи Волтерра функсияи $f(x)$ интегронидашаванда бошад, он гоҳ ин муодила дар (a, b) ҳалли интегронидашаванда дорад, ки онро барои ҳаргуна қимати λ бо методи пайдарпай наздикишаванда ёфтани мумкин аст. [алли интегронидашавандаи (суммировнидашавандаи) муодилаи Волтерра ягона аст.

Исбот. Айнан ба монанди ҳолати муодилаи Фредголм лимити пайдарпай наздикишавиҳо ба суммаи қатори Нейман

$$f(x) + \sum_{n=1}^{\infty} \lambda^n K^n f(2)$$

майл мекунад. Бинобар ин, исбот мекунем, ки қатори (2) барои ҳаргуна қимати қайдкардашуудаи λ мунтазам наздикишаванда аст. Пеш аз ҳама, нишон медиҳем, ки агар $K_m(x, s)$ итерасияи m -и ядрои $K(x, s)$ бошад, он гоҳ

$$K_m(x, s) = \begin{cases} 0, & s > x \\ \int_s^x K_{m-1}(x, t) K(t, s) dt, & s \leq x \end{cases} \quad (3)$$

Агар $m = 2$ бошад, он гоҳ дар асосии формулаи

$$K_n(x, s) = \int_a^b K(x, t) K_{n-1}(t, s) dt \quad (10)$$

$$K_2(x, s) = \int_a^s K(x, t) K(t, s) dt \quad (4)$$

Фарз мекунем, ки $s > x$ бошад. Он гоҳ дар ҳолати $t < s$ будан дар формулаи (4) $K(t, s) = 0$, агар $t > s$ бошад, алалхус $t > x$ мешавад ва бинобар ин дар (4) мешавад. Дар ҳар ду ҳолат функсияи таҳти интегралӣ баробари нол мешавад ва $K_2(x, s) = 0$.

Акнун фарз мекунем, ки $s < x$ бошад. Дар (4) интервал интегрониро ба се қисм ҷудо мекунем:

$$(a, s), (s, x), (x, b)$$

Он гоҳ

$$K_2(x, s) = \int_a^s K(x, t) K(t, s) dt + \int_s^x K(x, t) K(t, s) dt + \int_x^b K(x, t) K(t, s) dt$$

Дар интеграли якум $t < s$ аст, бинобар ин дар он $K(t, s) = 0$

Дар интеграли сеюм $-t > x$, аз ин сабаб дар он $K(x, t) = 0$ аст.

Дар натиҷа,

$$K_2(x, s) = \int_s^x K(x, t) K(t, s) dt \quad (3^*)$$

Ҳамин тарик, формулаи (3) барои ҳолати $m = 2$ исбот шуд аз рӯйи индуксияи математикий онро барои $m - 1$ и ихтиёри ҳосил кардан мумкин аст.

Акнун исбот мекунем, ки барои $s < x$ нобаробарии зерин чой дорад:

$$|K_m(x, s)| \leq M^m (x - s)^{m-1} / (m - 1)! , M = \max |K(x, s)| \quad (5)$$

Дурустии нобаробарии (5) барои $m = 1$ аён аст, чунки он дар ин ҳолат маҳдудияти ядрои $K(x, s)$ -ро ифода мекунад.

Фарз мекунем, ки нобаробарии (5) барои индекси $m - 1$ дуруст аст:

$$|K_{m-1}(x, s)| \leq M^{m-1} (x - s)^{m-2} / (m - 2)!$$

Он гоҳ аз рӯйи формулаи (3) ҳосил мекунем:

$$|K_m(x, s)| \leq \int_s^x \frac{M^m (x - t)^{m-2}}{(m - 2)!} dt = \frac{M^m (x - s)^{m-1}}{(m - 1)!}$$

Яъне, нобаробарии (5) барои индекси m низ чой дорад. Дар (5) $x - s$ -ро ба қимати қалонтаринаш $b - a$ иваз намуда, аломати нобаробарило пурқувватар мегардонем:

$$|K_m(x, s)| \leq \frac{M^m (b - a)^{m-1}}{(m - 1)!},$$

Акнун аъзои умумии қатори (2) -ро медиҳем

$$|\lambda^m K^m f| = |\lambda|^m \left| \int_a^x K_m(x, s) f(s) ds \right| \leq \frac{|\lambda|^m M^m (b - a)^{m-1}}{(m - 1)!} \int_a^b |f(s)| ds \quad (6)$$

Аз ин нобаробари маълум мешавад, ки қатори (2) барои ҳаргуна λ нисбат ба x мунтазам наздишаванда аст. [оло нишон медиҳем, ки суммаи қатори (2) муодилаи интегралии (2)-ро қаноат мекунад. Барои ин ҳамчун ҳолати муодилаи Фредголм, дар ин чо ҳам пай дар пай наздишавиҳоро аз рӯйи формулаи

$$\varphi_n(x) f(x) + \lambda K \varphi_{n-1}(x)$$

вобаста мекунем. Ин формуларо дар намуди

$$\varphi_n(x) = f(x) + \lambda \int_a^x K(x, s) \varphi_{n-1}(s) ds \quad (7)$$

ниز навиштан мумкин аст. Суммаи қатори (2) -ро бо $\varphi(x)$ ишора мекунем. Чи хеле ки дар боло нишон додем, $\varphi_n(x)$ ба $\varphi(x)$ ҳангоми $n \rightarrow \infty$ мунтазам наздик мешавад.

Дар асоси фарзиямон $K(x, s)$ функцияи маҳдуд аст. Бинобар ин $K(x, s)\varphi_{n-1}(x)$ ва $K(x, s)\varphi(s)$ дар ҳолати $n \rightarrow \infty$ ба s мунтазам наздик мешавад. Аз ин

что маълум мешавад, ки дар ифодаи (7) дар зери аломати интеграл ба лимитро гузаштан мумкин аст ва

$$\varphi(x) = f(x) + \lambda K(x, s)\varphi(s)ds$$

ҳамин тариқ, суммаи қатори (2) ҳалли муодилаи Волтерра мебошад. Ин ҳал суммиронидашаванда аст, чунки он аз ҷамъи функсияи суммиронидашавандаи $f(x)$ ва функсияи маҳдуди $\sum_{n=1}^{\infty} \lambda^n K^n f$ ҳосил шудааст. Маҳдудияти функсияи охирин аз нобаробарии (6) аён аст. Акнун исбот мекунем, ки ҳалли ёфташуда ягона аст.

Барои ин фарз мекунем, ки муодилаи Волтерра ду ҳалли суммиронидашавандаи $\varphi(x)$ ва $\psi(x)$ дорад. Фарқи онҳо $\omega(x) = \varphi(x) - \psi(x)$ муодилаи якчинсаи $\omega(x) = \varphi(x) - \psi(x)$ -ро қаноат мекунад.

Ба тарафи рости ин муодила ҷойи ω бузурги ба он баробари $hk\omega$ -ро мегузорем. Он гоҳ муодилаи $\omega(x) = \lambda^2 k^2 \omega$ ҳосил мешавад. Дар тарафи рости муодилаи ҳосилшуда боз ω -ро ба $\lambda k\omega$ иваз намуда, муодилаи $\omega(x) = \lambda^3 k^3 \omega$ -ро ҳосил мекунем. [амаи тариқ, ин протсесро m маротиба такрор намуда, ҳосил мекунем:

$$\omega(x) = \lambda^m k^m \omega$$

ё ки

$$\omega(x) = \lambda^m \int_a^x K_m(x, s)\omega(s)ds \quad (10)$$

$\omega(x)$ ҳамчун фарқи ду функсияи суммиронидашаванда функсияи суммиронидашаванда аст. Дар асоси нобаробарии (6) барои ҳаргуна m нобаробарии зерин ҷой дорад:

$$|\omega(x)| \leq \frac{|\lambda|^m M^m (b-a)^{m-1}}{(m-1)!} \int_a^b |w(s)| ds \quad (11)$$

Дар (11) ҳангоми $m \rightarrow \infty$ ба лимит мегузарем. Он гоҳ $|w(x)| \leq 0$ ва аз ин ҷо мебарояд, ки $\omega(x) = 0$ аст.

Акнун саволи ачибе ба миён меояд: Агар аз шарти суммиронидашавандагии ҳал даст қашем, он гоҳ теоремаи ягонагии ҳал ҷой дошта метавонад ё не? Маълум мешавад, ки дар ин ҳолат теоремаи ягонагӣ ҷой дошта наметавонад.

П. С. Уристон [19] мисолҳои муодилаҳои интегралиро нишон дод, ки онҳо дар қатори ҳалли суммиронидашаванда ҳалҳои гайрисуммиронидашаванда ҳам доранд.

Фарз мекунем, ки $f(x) \equiv 0$ ва $0 \leq s \leq x \leq t$ бошад.

Муодилаи интегралии

$$\varphi(x) - \int_0^x K(x, s)\varphi(s)ds = 0 \quad (12)$$

бо ядрои

$$K(x, s) = \begin{cases} scxp\left(\frac{1}{x^2} - 1\right), & 0 \leq s \leq x \\ xcxp\left(-1 \frac{1}{x^2}\right) & x \leq s \leq x \\ 0, & s > x \end{cases}$$

-ро дида мебароем. Дар квадрати $Q: \{0 \leq x, s \leq 1\}$ маҳдуд мебошад, чунки $0 \leq K(x, s) \leq x \leq 1$ аст. Илова бар ин $K(x, s) \in [z, b]$. Дар ин ҳолат муодилаи (12) дорои ҳалли суммировандашавандай $\varphi(x) \equiv 0$ мебошад ва дар асоси теоремаи 1 ингуга ҳал ягона аст.

Аз тарафи дигар, бевосита санцидан осон аст, ки муодилаи (12) дар интервали $(0, 1)$ маҷмуи беохир ҳалҳои гайрисуммировандашавандай намуди $\varphi(x) = \frac{c}{x}$ -ро дорад. Дар ин ҷо С-доимии ихтиёрий ва $x \neq 0$.

Мисолҳо. Ҳалли муодилаи интегралии Фредголм

$$\varphi(x) = x + 4 \int_0^1 x^2 s^2 \varphi(s) ds$$

Бо методи пай дар пай наздикишавиҳо ёфта шавад.

Ҳал: Фарз мекунем, ки наздикишавии ибтиди $\varphi_0(x) = x$ бошад.

Он гоҳ

$$\begin{aligned} \varphi_1(x) &= x + 4 \int_0^1 x^2 s^2 ds = x + x^2 \\ \varphi_2(x) &= x + 4 \int_0^1 x^2 s^2 (s + s^2) ds = x + x^2 \left(1 + \frac{4}{5}\right) \\ \varphi_3(x) &= x + 4 \int_0^1 x^2 s^2 \left[s + s^2 \left(1 + \frac{4}{5}\right)\right] ds = x + x^2 \left(1 + \frac{4}{5} + \frac{4^2}{5^2}\right) \\ &\vdots \\ \varphi_m(x) &= x + x^2 \left(1 + \frac{4}{5} + \frac{4^2}{5^2} + \cdots + \frac{4^m}{5^m}\right) \end{aligned}$$

Аз ин ҷо

$$\lim_{m \rightarrow \infty} \varphi_{m+1}(x) x + 5x^2$$

Санцидан осон аст, ки функсияи $\varphi(x) = x + 5x^2$ ҳалли муодилаи додашуда мебошад.

Мисоли 2. Ҳалли муодилаи Фредголм

$$\varphi(x) - \lambda \int_0^1 xs \varphi(s) ds = x$$

бо ёрии резалвента ёфта шавад.

Ҳал: Дар муодилаи додашуда $K(x, s) = K_1(x, s) = xs, a = 0, b = 1$. Он гоҳ дар асоси формулаи (10) ҳосил мекунем.

$$K_2(x, s) = \int_0^1 xt \cdot ts dt = \frac{1}{3} xs$$

$$K_3(x, s) = \int_0^1 \frac{1}{3} xt \cdot ts dt = \frac{1}{3^2} xs$$

$$K_m(x, s) = \frac{1}{3^{m-1}} xs$$

Аз рўйи таъриф резолвента

$$\Gamma(x, s, \lambda) = \sum_{m=1}^{\infty} \lambda^{m-1} K_m(x, s) = xs \sum_{m=1}^{\infty} \left(\frac{\lambda}{3}\right)^{m-1} = \frac{3xs}{3-\lambda}, |\lambda| < 3$$

Ҳамин тарик, мувофиқи формулаи (11) ҳалли муодилаи интегралии додашуда чунин навишта шавад.

$$\varphi(x) = x + \lambda \int_0^1 \frac{3xs}{3-\lambda} s ds = \frac{3x}{3-\lambda}, \lambda \neq 3.$$

АДАБИЁТ

- 1) Краснов М.Л. Интегральные уравнения / М.Л. Краснов. - "Наука", 1975.
- 2) Соболев С.Л. Уравнения математической физики / С.Л. Соболев. - "Наука", 1966.
- 3) Мусхемиеви Н.И. Сингулярные интегральные уравнения / Мусхемиеви Н.И. - "Наука", 1968.
- 4) Джуроев А.Д. Системы уравнений составного типа / А.Д. Джуроев. - "Наука" 1972.
- 5) Ловитт У.В. Линейные интегральные уравнения / У.В. Ловитт. - Гостехиздат 1957.
- 6) Калмаров А.Н., Фомин С.В. Элементарные теории функций и функционального анализа / А.Н. Калмаров, С.В. Фомин. - "Наука" 1976.

МУОДИЛАХОИ ИНТЕГРАЛИИ ЧИНСИ ДУИ ВОЛТЕРРА

Чи хеле ки аз теоремаи Волтерра маълум шуд, ҳаргунда функцияни ба вобастаи ядро ифодашаванда ба қатори Фурье аз рўйи системаи функцияҳои хоси ин ядро чудо мешавад. Илова бар ин, дар ҳолати умумӣ қатори ҳосилшуда аз рўйи норма наздишаванда аст.

КАЛИДВОЖАҲО: муодила, қатор, система, ядро, функция.

ИНТЕГРАЛЬНЫЕ УРАВНЕНИЯ ВОЛЬТЕРА 2-ОГО РОДА

Как стало ясно из теоремы Волтерры, любую функцию выроженную ядром, можно разложить в ряд Фурье по системе функций, характерный для этого ядра. Кроме того, в общем случае полученный ряд аппроксимируется нормой.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уравнение, ряд, система, ядро, функция.

VOLTAIRE INTEGRAL EQUATIONS OF THE 2ND KIND

As it became clear from Volterra's theorem, any function degenerate by a kernel can be expanded into a Fourier series in a system of functions characteristic of this kernel. In addition, in the general case, the resulting series is approximated by a norm.

KEYWORDS: equation, series, system, kernel, function.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоев Ёқуб* – Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Мирзоев Якуб* – Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Mirzoev Yakub* – Tajik National University, master's student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

Ёрмухамедова Ш.З. Ислоҳ ва тағири абёти шоирон дар “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ.....	5
Сояева М. Хусусиятҳои грамматикии сифати феълии замони гузашта дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	10
Шарифова Ш.Г. Унсурҳои ҷолибсозӣ дар барномаи “Пайроҳа”-и телевизиони “Сафина”.....	15
Алибахшова З. Матн ҳамчун маҳсули эҷоди журналист.....	17
Гаффорова Ф. Шоирони ориф дар “Маҷолис - ун - нафоис”-и Алишери Навоӣ....	21
Тавакалов А.М. Тарзи инъикоси матлаб ва истифодаи воситаҳои ҷолибсозӣ дар барномаи “Тоҷикистон ва ҷаҳон”-и ТВ “Тоҷикистон”.....	25
Алибахшова З.У. Намудҳои матн дар фаъолияти журналистӣ.....	31
Мирзоева З.К. Баррасии масъалаҳои ҷомеа дар шабакаи иҷтимоии фейсбуқ (дар мисоли гурӯҳи «Аҳбор барои афкор»).....	34
Норматова М. Гуナンокии луғавӣ ва сабабҳои пайдоиши он.....	40
Курбонов С. Назаре ба истилоҳи қисса.....	43
Комрони А. Маҳорати журналист дар жанрҳои таҳлилӣ.....	47
Азизова С.М. Публистика дар таҳқиқи олимони тоҷик.....	53
Чилаев Р. Нигоҳе ба зиндагии Қайсар Аминпур.....	56
Халилова Ш.Х. Роҷеъ ба мағҳуми “маҷоз” дар забоншиносӣ.....	59
Шарифова П.А. Инъикоси муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ (дар мисоли рӯзномаи “Ҷумҳурият”).....	62
Ёрмухамедова Ш.З. Нақди маънои шеър аз назари Волаи Доғистонӣ.....	66
Гаффорова Ф. Шоирони зуллisonайн дар “Маҷолис - ун - нафоис”-и Алишери Навоӣ.....	71
Джумаева Ш. Мавзӯъҳои асосии ашъори ғиноии Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат.....	74
Норматова М. Калима ва хосиятҳои он дар забони тоҷикӣ.....	83
Эгамова С.А. Луғатҳои тафсирии таълимии забони муосири тоҷик.....	88
Мансурова М. Калимасозии пасвандӣ дар ашъори Сайидо.....	93
Сулаймонова Б. Феълҳои таркибии номӣ ва таркиби морфологии онҳо дар асари “Мочарои зиндагӣ”- и Кароматулло Мирзо.....	101
Алиева М.И. Ҳаёт ва фаолияти Абдуҳу Ар-Роҷиҳӣ.....	104
Курбонов С. Фарқи қисса аз жанрҳои дигари насли шифоҳӣ.....	107
Сулаймонова Б. Вижагиҳои соҳтории феълҳои таркибии номӣ дар асари “Мочарои зиндагӣ” - и Кароматулло Мирзо.....	111
Ҳакимова С. Иқтибос – роҳкоре дар ганишавии таркиби забон.....	114
Нарзулозода Б.С. Примеры лексико-семантического сопоставительного анализа некоторых пословиц и поговорок в произведениях С. Айни и их аналогий в русском языке.....	117
Нуралиева Б. Ҳаёт ва фаолияти Абулқосим Замахшарӣ.....	123

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

Давлатшоев О.Х., Бадалзода С.С. Масъалаҳои назариявии идоракуни қарзи давлатӣ.....	127
---	-----

ХУҚУҚ – ПРАВО

Оева М.Б. Фаъолияти Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо дар самти муқовимат бо савдои одамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	132
Абдуллоев С. Шакл ва воситаҳои хифзи ҳуқуқҳои оилавӣ.....	137
Давлатова Ш.М. Такмили қонунгузории манзил вобаста ба ҳуқуқи моликияти нисбати манзили истиқоматӣ.....	142
Бобоев И.Э. Амалиётҳои аввалини тафтишӣ ва чорабиниҳои оперативӣ – ҷустуҷӯй.....	148
Кодиров Р. Нақши Президент дар ташакил ва амалисозии фаъолияти мақомоти марказии ҳокимиyaти иҷроия.....	151
Курбонова М. Тарифи гумрукии воситаи амалӣ кардани сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	154
Ҳусайнзода З. Ҳуқуқи истифодабарии маҳдуди (сервитут) қитъаи замин.....	159
Чаманорои И. Правовое регулирование договора аутсорсинга.....	164
Кодиров Р. Вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми соҳтмон, истифодабарӣ ва таъмири хатҳои қубури магистралӣ.....	169
Абдуллоев С. Мағҳум ва моҳияти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ.....	172
Исламов Р.А. Назарияҳои эътирофнамоии давлат дар ҳуқуқи байналмилалии мусир.....	177
Кодиров Р. Корношоям соҳтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳо.....	180
Раҷабов Р. Мавқеъ ва нақши прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимиyaти давлатӣ.....	183
Сафарзода А.Ю. Сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	189
Курбонова М. Низоми гумруқӣ - воситаи амалӣ кардани сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	194
Сафарзода А.Ю. Сабабу шароити паҳн гаштани чинояти ҳусусияти коррупсионидошта.....	199
Исомиддинзода Х.И. Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимиyaти давлатӣ бо мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот.....	204
Бобоев И.Э. Муайян ва дастгир кардани гумонбаршуда.....	208
Бобониёзов С.Р. Инкишофи танзими ҳуқуқии иҷораи қитъаи замин (ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва мусири он).....	210
Мазабишоева Т. Сабабҳои гуногуни мағҳуми давлат.....	219
Исомиддинзода Х.И. Мағҳум ва шаклҳои ташкили ҳуқуқии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиyaти давлатӣ.....	224
Ширинбекова М.А. Фаъолияти суди конститутсионӣ аз Конститутсия сарчашма мегирад.....	228
Кодиров Р. Нақши Президент дар ташкил ва фаъолияти ҳукумат.....	232
Ҳусайнзода З. Объект, субъект ва мазмуни ҳуқуқи истифодабарии замин.....	239
Оева М.Б. Асосҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии муқовимат бо савдои одамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	244
Нигматов А. Баъзе масъалаҳо оид ба воситаҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии таъмини амнияти байналмилалӣ.....	251
Чаманорои И. Ҳусусиятҳо, мушкилоти ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии аутсорсинг дар шароити бозор.....	255
Миралиева М.Р. Юридическая конструкция института гражданско-правового договора в системе норм гражданского кодекса Республики Таджикистан.....	259
Давлатова Ш.М. Такмили қонунгузории манзил дар самти шартномаи кирояи иҷтимоии манзили истиқоматӣ.....	263
Раҷабов Р. Вазифа ва самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура.....	269
Азизов С. Объекти муомилоти файриқонуни прекурсорҳо.....	272
Илёсзода Х. Ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи меҳнатӣ: мағҳум ва моҳияти он.....	275
Шарипова Д.Т. Андешаҳои ҳуқуқи инсон дар “Авесто” ва “Вандидод”.....	279
Ризоева Ш.С. Тартиби муҳлати нигоҳ доштан ва тамдид намудани муҳлати ҳабси пешакӣ.....	283

<i>Алиева И.А.</i> Асосҳои конститутсионии ташкили ҳокимияти ичроия.....	290
<i>Маҳмудов М.М.</i> Ҳифзи ҳуқуқи сохибкорон.....	293
<i>Мазабшоева Т.</i> Инкишофи мафҳуми давлат дар шароити табодули фарҳангӣ.....	296

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Бобоев Х.К.</i> Становление внешней политики Турции в Центральной Азии.....	303
<i>Нуроев М.</i> Ҳамкории мутақобилаи Ҷумхурии Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо дар таъмини амният ва бехатарӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ.....	309
<i>Абдулманон Ҳ.</i> Ҳизбҳои сиёсӣ ва низоми ҳизбӣ: хусусиятҳои назариявӣ.....	314
<i>Шакирова Ф.</i> Рейтинговая сила как инструмент политического и экономического влияния.....	316
<i>Лафизова Ф.</i> Центральноазиатский вектор внешней политики Турции.....	318
<i>Бобоев Х.К.</i> Трансформация внешней политики Турции в Центральной Азии с 2000 года до 2016 года.....	321

БИОЛОГИЯ - БИОЛОГИЯ

<i>Шоев Даҳондиҳандаҳои химиявии равғанҳои Ampelopsis Vitifolia (Boiss).....</i>	329
--	------------

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

<i>Зарифзода С.Қ., Ишонқулов Я.</i> Маълумот дар бораи тарзи классикӣ ва муосири соҳтани сатҳи дуқабатаи риман.....	333
<i>Шораҳимов Ш.</i> Таҳлили воситаҳои таҳия ва интиҳоби технологияи тарҳрезӣ.....	340
<i>Мирзоев Ҷ.Җ.</i> Муодилаҳои интегралии чинси дуи волтерра.....	347

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии

«Муҳаққики ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққики ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо хуруфи Times New Roman барои матн бо забони русиёанглисӣ ва бо хуруфи Times New Roman Тј барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил меқунад;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 5 сатр ва калидвожаҳо на камтар аз 7 номгӯ);

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, Е-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес места учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered.

Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2023. №6

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

**Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41**